Borka
Pavićević

GLAVA U TORBI

czkd 2017.

GLAVA U TORBI

Borka Pavićević

Sadržaj

5 ZAŠTO I ZATO
7 ZABELEŽITI SVOJE VREME

2013.

11 Ne radite „svoj posao“
14 Spomenik
18 Palme, Ana Lind i Zoran Đinđić
22 Dogodilo se u Berlinu
27 4. april – Dan studenata
31 Amarkord
35 Vukovar je oslobođen
39 Skladište
43 Nekom rat, nekom brat
48 Čin ubijanja
52 Belavista
56 Peć, Peja, Bistrica, Kosovo
60 Freska
65 General žive vojske
69 Poslednje dete
73 Na Gvozdu
77 Što te nema
81 I did it my way, Dragan Babić
85 Songšpil o parama i vlasti
89 Mira Trailović (1924.-1989.)
93 Na vest o smrti hotela „Crna Gora“
97 „Mira Trailović“, „Zoran Đinđić“ i Oliver Frljić
101 Libricid, biblioklazam, knjigocid
104 Jovanka Budisavljević Broz
108 Savršeno dosledan
112 „Everyman Đilas“
116 Pomeranje dna
119 Crvena jabuka
123 LIBERA! VIA, VIA... Mina Kovačević (1919.-2013.)
127 Prvi ili peti
131 Bogujevci/vizuelna istorija
135 Rezervna država

2014.

141 Čudo u Šarganu
144 Jututunska Juhahaha i Osmi putnik
148 Bal na vodi
152 Elektrošok
155 Botoksi i botovi
159 Sanjao sam noćas da vas nema
162 1914.-2014.
166 Veliki i mali
169 Užižena istorija
173 Okupacija
176 Hip hop u Nišu
180 Između
183 Đavolja varoš
186 Aleksandra Zec
190 Kenotaf
193 Šta je tu sporno
197 Sve je pod kontrolom
201 Magla izlazi na scenu
205 Berlin-Užice
208 Uzdignuta zvezda
212 Mitotvorno mesto
215 Kula Janković Stojana
218 Surovo pozorište
222 Gluvi i slepi
225 Dobro jutro, Beograde
228 Nepodnošljivi hor
233 Sve je po zakonu
236 Drugi jezik
239 Okupacija u 26 slika
243 Vreme koje se približava
247 Parade
250 Šarena jaja

253 Uživamo u prevazilaženju straha
257 Marija Crnobori 1918. - 2014.
260 Tirana iz nekoliko puta
263 Ćirilov
266 Škeljzen, Kosovo i Jugoslavija
270 Između Ciprasa i Vulina
273 Veče u kome je promovisana Koraksova knjiga

2015.

279 Između Bečkog koncerta i Ulice otvorenog srca
282 Zanat
285 Jedan i jedan su dva
288 Prizor i besprizor
291 Makedonski izdajnici
294 Milena Dravić, pobednica
297 Beograd na Savi
300 Javni prostor ili čija je ova zemlja
304 Otpor estetike
307 Uvod u stvarnost
310 Biblioteka
313 Sviranje u diple
316 Ombudsman specijalis
319 Pravnik i umetnik
322 Odlazak advokata
326 Otac i otadžbina
329 Geneza Cvijeta
332 Suroi
335 O kretanju i o šunjanju
339 Junaštvo i stvaralaštvo
342 Šuma Birnemska
346 Sa severa
349 Nisu to imigranti, već izbeglice
353 Štetočinjarenje
356 Picin park
359 Reč nedelje – Ćirilov
363 Nostalgija
366 Na svojoj zemlji
370 Kompleks BITEF
373 Zemlja i kutija šibica
377 Na Trgu Republike, Slobode, Pozorišta
380 Svi bedževi Miljenka Derete
384 Država i udari
387 Nitko i nitkovi
390 Oko Bogdana
393 Svi sveti

2016.

401 Čišćenje snega i leda
404 Kolarac, klub i trg
408 Po ko zna koji put
412 Komunalna policija
415 Nije isto
419 Milan Vukos
422 Duša jedinica moja
426 Uzaludnost proročanstva i dramaturgije
430 Liceulice
434 Sreća se igra
438 Jugoslavija kao otpor
441 Vlažnost
445 Dom moga oca
451 Bageri mešalice nemešanja
454 Tek će unuci biti vaši pravi sinovi
458 Naše nasilje i vaše nasilje
461 O pristojnosti
464 Putovanje Reihl Kira
468 To je jedna obična rupa
472 Čiji grad, naš grad
475 Ona je tu
479 Zašto se svi toliko bojimo?
482 Čeri paradajz i burek
486 BEZ (Mira Stupica 1923.-2016.)
489 Zar te to čudi
493 Spomenik spomenicima
497 Šta će sa nama biti
500 Kako vam drago
504 Glasnost
507 Vrata od utrobe
511 Trepča
515 Ustav Republike Hrvatske
519 Sanjao sam da radim
522 Znaš li ti, bre, ko sam ja
525 Ima li terora vlasti
529 Lazar naše mladosti
535 TORBA ZA NA GLAVU
543 Borka Pavićević, biografija

ZAŠTO I ZATO

„Glava u torbi“ zajednički je imenitelj, nadnaslov, kolumni koje sam objavljivala u vikend izdanju lista „Danas“ svake nedelje od maja 2013. godine do decembra 2016. godine. Do tada sam u „Danasu“ pisala kolumne sredom, od početka izlaženja lista, pod naslovom „Postdejtonska moda“, a posle 5. oktobra 2000. godine i pod naslovom „No Longer and Not Yet“ (Hana Arent). I bile su kraće. A onda me je uredništvo „Danasa“ bez naročitog upozorenja prebacilo na čitavu stranu nedeljnog dodatka.

Nadam se da između „Postdejtonske mode“, „Not Longer and Not Yet“ i „Glave u torbi“ postoji određeni kontinuitet.

Sudeći po materijalu koji stvarnost nudi možda će Glava u torbi potrajati još desetak godina, kada list „Danas“ kome je dvadesetogodišnjica, bude obeležavao trideset godina i ja zajedno sa njim.

Nigde danas „Danasa“ na kioscima – „Razgrabljen!“ kaže prodavac na „mom kiosku“ koji inače po instrukcijama pakuje „Danas“ negde ispod Sportskog žurnala. U znak solidarnosti čitaoci kupuju Danas koji je ugrožen združenim snagama režima. Mladi ljudi u protestu „Protiv diktature“, i svi ljudi u protestu, podržavaju i nose Danas, uzdižu ga iznad glave i torbe. Tamo gde se osvaja sloboda, uprkos svim „skretanjima“ „Danas“ je na pravom putu, putu slobode, protiv cenzure i ucene svake vrste. Drago mi je što sam danas deo „Danasa“, za danas i za budućnost.

Izvinjavam se prodavcu u samoposluzi što ne znam šta hoću, a on kaže – „Možete da me davite koliko hoćete, čitam vaše kolumne i slažem se“.

Strogi prijatelji su me potakli da objavim „Glavu u torbi“, uverili me da je to obaveza zbog razumevanja vremena u kome smo bivali i ak-

teri i svedoci. Da se time potakne pamćenje protiv zaborava događaja i ličnosti, ili celine, pojma o celini, i današnju preku potrebu da se razume, a time i menja stvarnost. Dakle, evo mog udela u toj celini.

Borka Pavićević

ZABELEŽITI SVOJE VREME

Svi se mi rađamo u zanimljiva vremena. Okruženi savremenicima koji, u najboljem slučaju, vide isto što i mi i žive isto što i mi. I pamte.

Za one koji dolaze ostaju naše priče, sećanja i svedočenja.

To je dug i obaveza i doslovce ono najmanje što možemo i moramo ostaviti. Spremiti i spakovati u knjige. Dodati onim knjigama koje su nama ostavljene od prethodnika.

Kad tad će priče o našem vremenu doći u ruke onima koji moraju razumeti vlastito doba, biće one kompas, oslonac i svetlo na nekim budućim raskrsnicama.

Nema jasnijeg putokaza od onog ucrtanog u knjige.

Pre više od pola veka čitala sam neke knjige – Orvela, Kamija, Bulgakova, Zamjatina, Platonova, Hakslija... I nema tog nabrajanja koje bi saželo sva imena omiljenih mi autora. I to nije ni važno.

Važno je to da je sva ta istorija ideja u njima izvirala iz prethodnika i da je dotrajala i do nas, da su recimo Ilijada i Odiseja i danas podjednako aktuelne kao onda kad su nastajale, otprilike osam vekova pre nove ere.

Ovih dana je izašlo iz štampe u Švedskoj novo izdanje *Mi* Jevgenija Zamjatina, a Orvelova *1984.* je upravo rasprodata kod Amazona, trenutno najvećeg distributera knjiga u svetu.

Sve me to samo podseća na naše ogromne potrebe, ali i obaveze – da razumemo, da se sećamo, da pamtimo i da posvedočimo.

O našem vremenu.

Pa makar i sa glavom u torbi.

Ljiljana Dufgran
Publicista, kritičarka i prevoditeljka. Bivša predsjednica PEN centra Švedske, bivša članica upravnog odbora Saveta za kulturu Švedske, članica Matice crnogorske i diplomac Filološkog fakulteta u Beogradu. Takođe osnivač i direktorka ImagoLit iz Stokholma.

8. marta 2017.
Sarasota, Florida, USA

2013

NE RADITE „SVOJ POSAO“

Banka, naravno, ima čuvara, to je onaj koji otvara i zatvara vrata, dočekuje vas i ispraća. Ljudi nema mnogo, ali ih ima. „Ko je poslednji“, pitam. Tišina, niko ni da zucne. „Iza koga da stanem?“ Ništa, jedna „gospođa“ gleda u daljinu, u zid iza šaltera. „Gospodin“ još malkice okreće leđa, nagoveštavajući tako svoju neželju za „komunikacijom“. Službenica za šalterom, hoteći da održi „dobar duh“, daje znak da sačekam. „Zašto, ljudi, zašto nećete da odgovorite, zašto nećete ništa da kažete kada vas lepo pitam?“

„Vidite ovdje majku i sina!
Među njima je nastupila otuđenost
(ist eine Entfremdung eingetreten)“
Bertold Brecht

„Sto i pedeset dinara“. „Je li ovaj paradajz makedonski ili italijanski?“ „Sto i pedeset dinara“. „A ovaj krompir, turski li je, ili grčki , ili ivanjički?“ „Sto dinara“. Pare, pare, pare. „Legle su pare“. „Nisu legle pare“, lepo vidiš kako pare ležu, kako se dižu, kako spavaju, kako se bude i kako se cere. Kako beže, zatvaraju se, zaključavaju vrata, a deca lupaju i viču: „Otvaraj“.

„Krompir kao delikates“ („Politika“, 6. mart 2013.): „Rod podbacio od Afrike do Rusije, u Srbiji nezapamćen pad proizvodnje pa nedostaje 200.000 tona“. Izveštaj ni manje ni više nego iz Guče: „Sušna godina desetkovala je prinos krompira u Srbiji, čiji je rod jedva dostigao 40 procenata uobičajenog. Umesto očekivanih 750.000, krompirišta u našoj državi dala su tek 300.000 tona, i do novog roda biće potrebno još 200.000 tona za prehranu stanovništva i preradu“. Ove podatke je, na osnovu izveštaja sa terena, prikupila asocijacija „Plodovi Srbije“.

Ako nema krompira, ima banana.

Bez obzira šta se u prevozu zbiva, da li je neko pao, da li je u autobus ušao neko ko bi trebalo da sedne, bez obzira da li se neko „gura“, po mogućnosti sa ruksakom na leđima i mobilnim za ispoved, bez obzira da li nešto gori, ili se trese, ili će zemlja da se provali, ljudi gledaju kroz prozor kao da smo na *sajtsiingu* kroz Pariz ili Rim, nešto ima što vuče pogled dalje, i sve dalje od neposrednog zbivanja, dalje od stvarnosti i dalje od života. I ujutro umoran, narod gleda u daljinu, što dalje od bližnjeg, povlači se na sedištu, uvlači se u se, u sebe i za sebe. (Postoje, doduše, i turistički autobusi na dva sprata, „pod otvorenim nebom“, to je za „strance“, ali ovde se radi o „domaćem“ saobraćaju).

„Svako radi svoj posao“, i gleda „svoja posla“. Pa i ona hitna pomoć koja je ostavila, u njivi, staricu pored starca čiju je smrt konstatovala, ali nije bilo u njenoj nadležnosti da ih odveze, jer to nije „njihova odgovornost“, nisu za to „zaduženi“, oni samo „rade svoj posao“, konstatuju, napisaće izveštaj.

Kako „svako radi svoj posao“, što znači da je sve manje i manje i posla i zaposlenih, u izuzetnoj smo prilici da ne radimo „svoj posao“, takva privilegija dosta je retka po glavi stanovnika, a istovremeno veoma je i evropska i svetska, tu je zapravo naša prava integraciona snaga, ne raditi „svoj posao“, raditi „tuđ posao“, to jest ceo posao, smišljen posao, od početka do kraja, ili od uzroka do posledica, od nule pa nadalje, od jednog do drugog, i to ne po fejsovima, tviterima i mejlovima, već uživo. Zamislite da smo u stanju da nešto povežemo, da sklopimo sliku, da dodamo, samo da ne eliminišimo, da ne zlobimo, seirimo, očekujemo da će to „država“ da reši, „služba“, onaj koji „radi svoj posao“, jer toga nema, baš ni kao zagrobnog života. „Budući da je država oblik u kojem individuumi jedne vladajuće klase utvrđuju svoje zajedničke interese i u kojem je obuhvaćeno čitavo građansko društvo jedne epohe, to slijedi da su sve zajedničke institucije posredovane državom i da dobivaju politički oblik. Otuda iluzija da se zakon osniva na volji i to na slobodnoj volji, otrgnutoj od svoje realne baze. Isto se tako onda i pravo opet reducira na zakon“ (Milan Kangrga, Praksis #3-4, 1971.). „Po zakonu“, sve je moguće „po zakonu“, što znači da „svako radi svoj posao“.

Samo, gde je društvo?

Ono se valja ulicama, ne vredi da se jedan sagne da ga podigne. Zato sedne u kafić, kako su još hladni dani, kafić je prekriven ili ograđen plastikom, zamagljenom od upotrebe i starosti, unutra je toplo, što od toplotne sijalice, što od tela u kaputima, jaknama, trenerkama, ko šta već ima; tu se ljudi zbiju, na plazma televizorima neprekidno traju međunarodne modne revije, a napolju prolaze razne vrste kola i protokola, i vreme. „Mnogi od onih koje proganjaju gube sposobnost da spoznaju vlastite greške. Proganjanje im se čini najvećom nepravdom. Progonitelji su zli, ta oni nas progone; progonjeni su dobri, i zbog toga su proganjani. No ta je dobrota potučena, pobjeđena i ugušena; dobrota je dakle bila slaba, loša, neodrživa; toj se dobroti nije moglo vjerovati, jer dobroti se ne može priznati slabost kao kiši vlaga. Kazati da dobri nisu bili pobjeđeni zato što su bili dobri, nego zato što su bili slabi, za to je potrebna smelost“ (B. Breht).

Društvo je malo bolesno, ima nisku temperaturu i slab puls. U njemu se ljudi guraju, gnječe, mnoge mlađe žene izgledaju mnogo starije, one koje nisu na brzinu „prepravljene“, tako da se slabo razlikuju jedne od drugih, dok muški neprekidno prebacuju mobilni iz ruke u ruku, a neki koji imaju automobile stalno zveckaju ključevima. Običaj da se to na sarkastičan način konstatuje neproduktivan je i dovodi u pitanje kakvoću elitne kulture, dok je pak patetika nedostojna terapija.

Naš je to bolesnik, to je naše društvo.

„U trenutku poverenja u državu i u javno dobro moguće je posmatrati razvoj dve pojave: korupciju rukovodilaca, u sprezi sa opadanjem poštovanja prema javnoj stvari, i ličnu religioznost dominiranih, vezanu za beznađe u odnosu na svetovnu pravdu. Isto tako danas postoji utisak da građanin, budući da se oseća isključenim iz države (koja mu, na kraju ne traži ništa sem materijalnih doprinosa, a nikako predanost ili entuzijazam), odbacuje državu ophodeći se prema njoj kao prema stranoj sili koja nas koristi za sopstvene interese kako najbolje ume“ (Pjer Burdije, „Signalna svetla“, predgovor, 1995.).

Za koji dan 12. mart, dan kada je pre deset godina ubijen Zoran Đinđić, a na ovim novinama u kojima čitate ovaj tekst, umesto 13. marta, pisalo je tog dana 22. februar (imam taj primerak), i naslov „Ubijen Zoran Đinđić", što svedoči o stanju šoka u redakciji.

Pitam Taru Tepavac, rođenu 25. 3. 1989., diplomiranog politikologa za međunarodnu politiku, sada na master studijama Jugoistočne Evrope i saradnica u CZKD-u. Na šta misliš kada ti kažem: Zoran Đinđić? A ne dr Zoran Đinđić. Ne dr Ivo Andrić. Već: Zoran Đinđić.

„Promena, energija", kaže Tara. Dana njegove sahrane, toga se sećam jako. Bili smo deca, ali bili smo svesni da je to istorijski dan, dan kada se nešto preokrenulo. Kada se istorija jedne zemlje preusmeri u drugom pravcu. Tada sam imala četrnaest godina. Mislim da je sećanje na taj dan moje istinito, autohtono sećanje, na koje su docnije naišle interpretacije. Znam da je grad stao kada je ubijen. Da je postojala tenzija u vazduhu, to je bio dan kada sam se uplašila, osetila sam taj strah kod onih koji su me okruživali, deca jako osete taj strah."

Uvideti besmislenost samo „svoga posla" i „gledanja svoga posla" – „među njima nastupila je otuđenost", majke i sina, svih od svega, svakog od drugog, pretpostavka je promene i autorstva, početak defragmentacije i moguće kohezije, te proizvodnje (svake: privredne, kulturne i poljoprivredne) i života.

(9.-10. mart 2013.)

SPOMENIK

Da biste napustili aerodrom „Nikola Tesla" u Beogradu, i da biste došli do taksija koji ste pozvali, morate da odete do spomenika Nikoli Tesli. Taksista će vam odgovoriti da ne može da vas pokupi na

izlasku iz aerodromske zgrade, već da priđete, ma šta nosili ili vukli, do „spomenika“.

Dok čekate, suočavate se sa spomenikom; udarate u duhom i telom oskudno ovaploćenje (Drinka Radovanović) jednog genija, i mislite, naravno, o vremenu i ljudima koji su postavljajući taj rad pokazali i definisali svoje umetničke, političke i estetske mogućnosti.

(O ovom spomeniku pisalo se, govorilo i izjašnjavalo, što je još jedan dokaz da se može mnogo toga i izreći, upravo zato što sve to ostaje bez ikakvih konsekvenci.)

Istini za volju, „javna rasprava“ uspela je da „skrajne“ mesto na kome ovaj spomenik ima biti, „inspiratore i inicijatore, političku pozadinu“ ovoga ostvarenja „ispoštovala“ je javnost tako što je malo oturila i Teslu i „tvorca“ van neposrednoga uvida, spomenik je tako sakriven, ili „sklonjen od očiju“, ali postoji, za svaki slučaj i u jednom i u drugom vidu, da je bolje da ga ima, ili je bolje da ga nema.

Ako se dobro sećam, pre „krštavanja“ aerodroma Beograd, i naše svakolike avijacije, koja je svakim danom u sve gorem stanju, bilo je „u javnosti“ reči i da će „vazdušna luka“ nositi ime Zorana Đinđića, pa je nekako, ne znam kako, ipak, prevagnuo Tesla. Velika imena i veliki ljudi postaju prekrivkom naše nestvaralačke bede. Oni treba da nas iskupe od nas samih. Dakle, za trenutno stanje Elektrodistribucije veća je prekrivka Tesla od Đinđića, tako da je teško prosuditi ko je od njih dvojice bolje prošao, onaj koji je „ovaploćen“ ili onaj koji to nije. Pitanje jeste u kakvom su stanju arbitri ove neodlučnosti, kakav je to bio duh vremena, i ko su njegovi akteri. Pod uslovom da nas „iskopaju“ arheolozi i forenzičari jednom, pošto nas prekriju „snjegovi i šaš“, šta će oni na osnovu spomenika Tesli reći o nama, kako će rekonstruisati epohu, šta će biti naša „slika i prilika“, poruka „koju smo poslali“.

Dve godine nakon Đinđićevog ubistva počela je jedna vrsta kampanje vezana za čuveni „Staklenac“ na Trgu republike (sada bi ovde mogla da sledi čitava priča o „prekrštavanju“ ovog trga, Trg slobode,

Pozorišni trg, taj se topos dakle ljulja u skladu sa „politikama sećanja“), „sanjan“ je tu bio kulturni centar, a u centru spomenik Zoranu Đinđiću, taj se period završio „snom“ o Operi. Sve je to bilo u prisustvu spomenika Nušiću, za sva vremena i uvek Nušić.

Došla je dve hiljade i sedma godina, kada se između Bulevara AVNOJ-a i Bulevara Zorana Đinđića „zabijao“ Bulevar Ratka Mladića. Zašto je Đinđić trebalo da smeni AVNOJ može se samo obrazložiti potpunim neshvatanjem i nerazumevanjem konteksta u kojem se taj čin odvija. Prvo, kontekst dotadašnje inauguracije „novog doba“ u odnosu na „stari“, socijalistički period, te smena i preimenovanja i ulica i trgova, „skidanja“ spomenika i postavljanja novih. Drugo, potrebom da se nešto učini „za Zorana“, što će biti brzo i efektno, i treće, pretpostavljam da se o takvom činu nije ni posebno razmišljalo, odnosno da se upravo htelo biti „okrenut budućnosti“, depolitizovan, dezidelogiziran, univerzalan. A sve u prilog Đinđiću. Nisam videla nijedan razlog zbog koga bi AVNOJ isključivao Đinđića, niti Đinđić AVNOJ. Šta će se dogoditi kada se uspostavi diskontinuitet – događa se „Ratko Mladić“. Ne znam da li predsednik Tomislav Nikolić stanuje u Bulevaru Zorana Đinđića. „Vučić lepio plakate sa natpisom Bulevar Ratka Mladića“, izveštava agencija Beta 6. 5. 2007.: „Generalni sekretar Srpske radikalne stranke (SRS) zalepio je danas na zgradi televizije B92 na novobeogradskom Bulevaru AVNOJ-a plakat na kojem je pisalo: 'Bulevar Ratka Mladića' i nalepnice sa likovima haških optuženika Mladića i Radovana Karadžića. Upitan da li smatra da je akcija SRS-a 'guranje prsta u oči Evropi', Vučić je uzvratio pitanjem: 'da li je to ista Evropa koja Srbiji uzima Kosovo'“.

Ne, nije reč o tome. Već da je sve ovo bilo i jeste moguće iz jednog jednostavnog razloga: što nismo u stanju da napravimo, da sazidamo, da kreiramo i ostvarimo jedan novi svet, svoj svet, ako hoćete, jednu produkciju kakva je nekoć bila Novi Beograd, te da tom novom damo ime Zorana Đinđića, to jeste, da njegovo ime i prezime proistekne iz naše kreativnosti za koju imamo kapacitete da je u život provedemo, da se mi subjektiviziramo kako bismo mogli misliti i ostvarivati subjekt.

Čini mi se da je za to potreban kapacitet autorefleksije, dakle, „zajednice sećanja“, i „politika sećanja“.

„Predlog za spomenik Zoranu Đinđiću“ (RTS, ponedeljak, 11. mart. 2013.): „Uoči deset godina od ubistva premijera Zorana Đinđića, gradski odbornici Božidar Đelić i Matija Bogdanović predali inicijativu za podizanje spomenika Đinđiću u čast u Beogradu. Ta inicijativa nema nikakve veze sa dnevnom politikom, već se time podseća na Đinđića koji je bio pokretač mnogih bitnih elemenata u društvu“.

Upravo obrnuto. Zoran Đinđić je ime jednog političkog subjekta koga se ne možemo setiti „ukoliko u aktuelnosti ne proizvodimo subjekt veran politici koje hoće da se seti“ (Branimir Stojanović). „Politika sećanja je moguća ukoliko u aktuelnosti proizvede politički subjekt veran sećanju na politiku onoga čega se seća“. U imenu Zorana Đinđića sadržana je aproprijacija gomile događaja čitave jedne epohe. Dakle, nije u pitanju ni istorijsko sećanje kao državni konstrukt sa svim dogovornim cenzurama i autocenzurama, niti je u pitanju privatno sećanje, već izgradnja „politike sećanja“ koja treba da istraži čitavu epohu personalizovanu u Đinđiću, kojom je on dominirao u ime jedne široke koalicije. Što znači: izgraditi sposobnost autorefleksije i nadasve kritičke potencijale „politike sećanja“ i subjekta koji može da se seća.

Bilo je takvih pokušaja, „mapiranja politika sećanja“ (*Zajednica sećanja – Tranziciona pravda u istorijskoj perspektivi*, priređivači: Obrad Savić, Ana Miljanić, 2006.) ili doprinosa ogromnom polju smisla „tranzicione pravde“, međutim, takav jedan proces nikada nije bio institucionalizovan, što umnogome objašnjava današnju političku situaciju. „Zajednica sećanja“ bivala je upotrebljavana kao „spinovanje“ pred kraj izbornih kampanja, u zadnji čas, i u borbi za glasove. „Suočenje sa prošlošću“ pretilo bi nemogućnosti „koalicionog potencijala“. Dakle, upravo „dnevnoj politici“.

Negde posle Dejtonskog sporazume prisustvovala sam u Mostaru raspravi mostarskih arhitekata i Bogdana Bogdanovića da li prvo

treba uspostaviti grad, „povezati“ rastavljeni grad a onda obnoviti most, ili pak prvo treba obnoviti/sazidati most ne bi li se mostom povezao i uspostavio grad. Napravljen je most.

„Moderni politički mitovi o zasnivanju jesu konstruisane naracije koje iz istorijskog toka izvlače neki važan događaj zajedničke prošlosti, daju mu mitske oblike i pretvaraju ga u početnu tačku zajedničke prošlosti. Tako njihova suština nije u prisećanju na stvarnu prošlost, već u stvaranju narativa na koji se u teškim vremenima oslanjaju kolektivna sećanja i identitet... Drugim rečima, oni su istinske invencije, istovremeno su i ideološke tvorevine, ali i izraz autentične želje da se osmisli vlastita egzistencija“ (Helmut Dubil, „Naličje dobrog života”).

Dakle, ne može se „ispoštovati“ Zoran Đinđić, kao što ne možemo da „ispoštujemo“ jedni druge; svrha spomenika Zoranu Đinđiću bila bi u razbijanju svake fetišizacije i svake aproprijacije. On, spomenik, nije u funkciji proizvodnje objekta, već subjekta (političkog), koji se seća u autentičnoj želji da osmisli vlastitu egzistenciju.

(16.-17. mart 2013.)

PALME, ANA LIND I ZORAN ĐINĐIĆ

U znak saosećanja ljudi obično kažu: „Znam kako ti je“, što bi književno glasilo: „Razumem kako se osećate“. Švedska spisateljica Agneta Plejel iskaz: „Razumem kako se osećate“ preobraća u: „Kako se osećate kada razumete“. Ona to čini da bi u svoju dramu uvela Sonju Kovalevsku (1850.-1891.), prvu i najveću evropsku matematičarku, koja je u jedanaestoj godini počela da postaje genije čitajući tapete oslikane formulama na zidovima svoje dečje sobe. Rođena u Moskvi, studirala na nemačkim univerzitetima, Sonja Kovalevska, koja je predavala na katedri za matematiku na Stok-

holmskom univerzitetu, prva je žena u Evropi koja je dobila zvanje redovnog profesora univerziteta. Dakle, kako se osećate kada razumete?

Dolazeći na književni dan Agnete Plejel u kulturnom centru ABF u Stokholmu, koji je neka vrsta do kraja razvijenog „radničkog univerziteta", sa mnoštvom sala i posetilaca, srećemo kolonu koja odmereno i tiho prolazi kolovozom, to je državni sprovod švedske princeze Lilian. Ljudi zastaju, na trenutak obustavljaju razgovor ukoliko su u društvu, a onda ga nastavljaju baš kao što i kolona prolazi, tiho i bez ludila, bez „obezbeđenja", pištanja i vrištanja, prekida u saobraćaju, mahanja i rukama i nogama, bez impostirane „važnosti" i vanrednosti. Život i smrt nekako idu zajedno, dan lep, sunčan, ali sunce „ne radi", kako to reče jedna afrička spisateljica.

Prikazivanje i čitanje literature traje u Stokholmu tri i po sata a da se niko i ne pomeri. To je pre ritual, nego „društveni događaj", publika je tu da bi razumela, a ne da bi se „videla". Uostalom, posred ulice Drotningatan, u kojoj je i udruženje pisaca, nisu ispisane reči političara, već Strindbergove reči.

Vraćajući se sa „čitanja" s mojom starom drugaricom Ljiljanom Dufgran, bivšom predsednicom Švedskog PEN centra, prolazimo pored bioskopa „Grand". U izlogu je plakat filma *Linkoln*. Iz ovog bioskopa je nakon projekcije filma Suzan Osten, *Braća Mocart*, izašao Ulof Palme i krenuo peške (baš kao što to danas čini i bivši ministar kulture koji je vodio seminar s kojeg se vraćamo). Išao je tuda Ulof Palme godine 1986. Na tom mestu stoji u pločnik ugrađena metalna tabla: „Na ovom mestu ubijen je Ulof Palme".

U stokholmskoj robnoj kući NK nema table koja bi označavala da je u njoj ubijena Ana Lind (1957.-2003.). Na Trgu građana u Stokholmu, gde je sa stepenica jednog zdanja držala svoj poslednji govor, nalazi se staklena tabla, moglo bi se pomisliti da su na njoj neka obaveštenja važna za život građana i funkcionisanje grada. (A i u Budimpešti u gradskom parku nalazi se njoj posvećen spomenik, jed-

na granitna okruglina na čijem zarubljenom delu piše „Rezignacija je naš najveći neprijatelj“). Ana Lind, ministarka spoljnih poslova Švedske, ubijena je u Stokholmu, šest meseci nakon ubistva Zorana Đinđića u Beogradu, gde je toga dana trebalo da se njih dvoje sretnu. U Beogradu je na dan ubistva našeg premijera boravio i Arne Rut, novinar i pisac, tada urednik Dagens Nihetera. Išli smo od Vlade u Nemanjinoj do pred kuću Demokratske stranke u Proleterskih brigada (sada Krunska), on je sa sobom vukao rolo-kofer, čekali smo dugo u dugačkom redu građana da se upišemo u knjigu žalosti i on je, sve vreme toga dana, bez ičega drugoga do prisustva atentata i smrti koja menja istoriju, govorio o Ulofu Palmeu – kakav je bio i šta je značio za Švedsku, Evropu i svet i kako je to bilo kada njega više nije bilo. O tome kakav je legat ostavio i kakav je primer bio građanima Švedske, kako se ona „državotvorila“ u njegovo vreme.

Kao kontinuirana vladavina socijaldemokratije. U kamenu.

Smrt graditelja nije smrt građevine, greju se sve te velike i male kuće složene u nizove, u nastavljanje, kopnom uz more, do horizonta. To tako izgleda spolja, dok stojite na vidikovcu iznad grada. Počinjem da shvatam poreklo izvesne tuge, uz poštovanje, koja se sastoji u protestantskom nasleđu, ili „svođenju“ teozofije na filozofiju, a to je svest o našoj smrtnosti, pred kamenom, drvetom, morem, vremenom.

Dok sedim na tremu jedne tamnocrvene kuće, na jednom od otoka u blizini Stokholma, u ambijentu „kao u bajci“, što znači lepom i opasnom, istovremeno, zvoni telefon. Odnekud znam da ne treba da prekinem, iako smo daleko od broja 386, Slovenija, dakle, to je poziv na predstavu Olivera Frljića u Slovenskom narodnom gledalištu u Kranju.

- Znate, tema je veoma važna, radi se o izbrisanima u Sloveniji devedesetih, kaže uzbuđeno ravnateljica teatra.

- Čitala sam sve oko predstave, kažem, „razumem kako se osećate“, a ona će – Drago mi je da me razumete.

- Žao mi je što ne mogu stići, šaljite datume repriza, pozdravite Olivera, puno, držim pesnice, i navijam za vas.

Na pedesetom rođendanu pisca Gelerta Tamasa, koji je par dana ranije uz Jana Urbana iz Praga, Tanju Petovar i mene, bio učesnik razgovora o dugom tranzicionom putu nakon pada Berlinskog zida, a povodom tridesetogodišnjice osnivanja Helsinškog komiteta za ljudska prava (danas Branitelja prava civila), srećem Jasenka Selimovića, reditelja, a sada državnog sekretara u vladajućoj koaliciji (za Liberalnu partiju).

Jasenko je po dolasku, iz Sarajeva pod opsadom, u Švedsku jedno vreme bio direktor opere a zatim Gradskog pozorišta u Geteborgu. Dakle, u Švedskoj je moguće da Ljiljana Dufgran, rođena u Beranama, i Jasenko Selimović budu na tako „važnim" mestima kao što je predsednikovanje PEN centrom ili upravljanje Operom.

Ali to sada nije važno. Jasenko je tako mlad ne samo po godinama, već po moći oduševljavanja, po žudnji za životom, i za činjenjem, po htenju i ambiciji, da se doda, da se nastavi, sve obrnuto od „rezignacije kao najvećeg neprijatelja".

Gelert je upriličio svoj rođendan u dvospratnoj kući u kojoj je verovatno stanovao neko važan u životu zatvorenika i zatvora, jer je na tom ostrvu u centru grada, nekoć bio zatvor, a sada tu, moguće među istim tapetima, plavičastim, defiluje stotinak mlađih ljudi. Prelepih. Ali ne uopšte „doćeranih po poslednjoj modi, sa poslednjim stvarima po sebi". Tu je jedna mlada dama sa kojom se družimo, Dragana Maksimović Kusovski, koja ima lice kao sa Modiljanijevih slika, dok je novinarka Ana Brant, kovrdžaste kose, kao sa Botičelijevih. Nema nigde ni jedne jedine plastične operacije. Usred svega toga ostavio sve bih, kada ljubav time napustio ne bih (parafraza Šekspirovog soneta), te pričamo mi svi i Jasenko, natpričavamo se, o Beogradu i Sarajevu...

Jasenko mi se učinio poput Horacija (Hamlet), onoga koji će da ispriča priču, o ratu i o miru, te o velikom međusoblju, dakako zato što je političko, te mu na izborima, u Švedskoj, dajem svoj glas.

Prostorija u Helsinškom odboru je krcata, tu je gotovo sva „stara garda" aktivista u borbi za ljudska prava. Taj „original" na čelu sa Geraldom Naglerom, koji je pre dvadeset godina, u vreme osnivanja Centra za kulturnu dekontaminaciju, stavio kamen u njegove temelje, okupio se da na svoju tridesetogodišnjicu osvesti procese u kojima je učestvovao. Jan Urban gotovo potresno govori o periodu u kome se „osvajala sloboda", u kome je Vaclav Havel u zatvoru. Dok on govori, mislim na Jirži Dinstbira i druge potpisnike Povelje 77, a i na Milovana Đilasa i Mišu Mihajlova.

I na Đilasovu knjigu *Slutnja postkomunističkog haosa*.

Kada je Urban izgovorio kako je dobio svoju najveću nagradu kada je pre nekoliko meseci prvi put ušao u Rusiju bez vize, vratio nam se pred očima sav taj tridesetogodišnji period čiji smo savremenici.

„Razumem kako se osećate".

„Kako se osećate kada razumete?"

Razumem kako se osećamo i kako se osećamo kada razumevamo.

(23.-24. mart 2013.)

DOGODILO SE U BERLINU

Začudno jeste, ali pomaže, ili je „korisno", nakon trodnevnog boravka u Berlinu, prvenstveno na skupu što ga je organizovala fondacija Hajnrih Bel: „Mobilizirajte" – Međunarodna konferencija o ak-

tivizmu, ili aktivistička konferencija, gde je stotinak mladih ljudi zaista iz čitavog sveta pokušavalo da razume, odredi se, „učini nešto“; otvorila sam knjigu *Nemačka, Nemačka, između ostalog* Hansa Magnusa Encesbergera, objavljenu kod nas osamdesetih u prevodu – koga drugog do Drinke Gojković, u izdanju BIGZ-a, urednik je – ko drugi do Ivan Čolović.

Osamdeseta u Jugoslaviji: Beogradska banka otvara predstavništvo u Njujorku, direktor banke, Slobodan Milošević, sreće se sa Rokfelerom, umire Josip Broz Tito, ubijen Džon Lenon, predstavljena video-igra Pekmen (Pac-Man), Ted Tarner osniva CNN (Podaci iz Hronologije u katalogu izložbe „Polet“ – Ekonomska propaganda u Jugoslaviji 1969-1980, moćne, otvorene 27. marta u Kulturnom centru Beograda, sponzor „NIS“).

Konferencija „Mobilizirajte, polarizirajte, energizirajte“ za svoje središte je imala ljudska prava, učešće, aktivizam i, naravno, internet. Osamdesete i dvehiljade i desete.

Devedeset i treće godine boravila sam u Berlinu i Bonu u jednoj od onih razjašnjavajućih poseta, sa Dušanom Jančom i Stojanom Cerovićem. Rat je bio, nikad proglašen; tada smo putovali, ko je mogao, kombijima do Budimpešte, preko zakrčenog Horgoša, a onda do Feriheđija, u to vreme nije bilo ispisano Aerodrom, te su putnici iz Beograda, ako vozač tu već nije bio, lutali do otkrića da je Feriheđi aerodrom.

Razgovor je bio krcat, nekih pet stotina ljudi u berlinskom Rathausu, u publici mnogo onih koji su iz Jugoslavije otišli, sada formiranih u nacionalne grupe. Ništa nije Stojanu Cerovićу pomagalo tiho pominjanje da je predsednik Antiratnog centra, dijaspora je bila „naoružana“ propagandom o nacionalnim izdajnicima, potpomognuta uticajem zvaničnih predstavništava, čitava bosansko-hrvatsko-srpska stvar o odgovornosti zaista je proključala, sve dok nije ustao jedan nemački antropolog i rekao da su njemu, Nemcu i antropologu, poznati takvi istorijski trenuci, i da samo mir može omogućiti ne

samo nastavak razgovora nego i opstanak života. Nakon prestanka hladnog rata, tokom rušenja granica između Istoka i Zapada, te uspostavljanja granica novih država na Zapadnom Balkanu.

U to vreme Potsdamer placa u Berlinu nije bilo. To čudo arhitekture izgrađeno je posle, kao i sva druga čuda, a zapadni Berlin počeo je da se seli u istočni, gde su stanovi postajali sve skuplji, gotovo nepodnošljivi za umetnike, koji su, posebno posle Fazbinderovih filmova, „okupirali" Aleksander plac; gde i danas, u hladno i sunčano jutro, možete videti sajam pridošlica i domaćih: marame, kape, sirevi, kobasice, šapke, šubare, ponjave, frule i doboši, najslađi slatkiši, razni i različiti jezici, ljudi.

U Berlinu kultni je događaj izložba „Bivši Zapad", ona je i likovno i teorijski, ili sve zajedno ambiciozna; umetnici i teoretičari praktično su naselili „Kuću kulture sveta". Umetnički radovi, razgovori, probe, snimanja i strimovanja, konstelacije dokumenata i prospekti sveta od 1989. do danas i mišljenje iza pojavnosti stvari.

Odlazimo na razgovor „Disidentska znanja". Prepuna dvorana ljudi željnih razjašnjenja i obrazloženja, dvanaest teoretičara „nastupaju", razgovor vodi Boris Buden. Međutim, vrhunac razgovora čini Budenovo priznanje kolapsa razgovora – za to se imalo snage, publika se lagano razilazi i svi prihvataju Budenov zaključak inspirisan prethodnim predavanjem i intervencijom Tanje Bruguere da je zapravo koncentracija slobodarskog i demokratskog borba za imigrante, za prava emigranata. Dakle, ljudska prava prelomljena kroz emigrantska prava i to je ono čemu se posvećuje „preki nalog duha vremena", emigranti kao građani ničiji, građani budućnosti.

Na Potsdamer placu, na spomeniku, delu Berlinskog zida stoji grafit „Sledeći zid je Volstrit".

Skup „Mobilizirajte", zapravo o moći mobiliziranja ljudi na internetu, sa prosevima stvarnosti, predstavljao je niz taktika, dok je skup na izložbi „Bivši Zapad" trebalo da se bavi strategijama. O strategi-

jama (infrastrukturi) govorio je Dmitri Vilenski, i pisao u knjizi koja prati „Bivši Zapad“:

„(...) slažem se da ljudi danas gube horizont zamišljanja drugačijeg života. (...) Uprkos svemu, mi stvaramo budućnost danas. Istinska nada proizilazi iz jasnog osećaja da nije sve predodređeno i da uvek ima neke slobode, nepotčinjavanja, da nema čisto spoljašnjih okolnosti. 'Spoljašnjost' ne dolazi kao redi mejd i nepromenjiva je: ona je prostor borbe, suprotstavljanja i pokreta“ („O horizontima“).

Istovremeno, na skupu „Mobilizirajte“, pretresan je i pojam aktivizma, samo insistiranje na tom pojmu zapravo govori o pasivizmu kao problemu, isto tako kao što „sinergija“ treba da „pogura“ ili nadomesti energiju, ili „proaktivno“ da nadomesti aktivnost. Ako se uzme da je današnji termin aktivizam, i aktivnost, ono što je nekoć bio „društveni angažman“, onda su se i izuzetne taktike („Monolozi azila“ ili „Okupiranje muzeja“ aktivista-umetnika Zukoti parka) kretale u pravcu zastupanja građana u odnosu na državu, te borbe za ljudska prava kretale od stvaranja jednog drugog sveta do postojećeg, kao sveta za sebe i po sebi, i onog oko koga bi se mogli zaplesti u pojam „svetske revolucije“, dakle, između stanovišta „stvoriti“ i stanovišta „razoriti“. Najčešća reč je bila „učiniti nešto“, „nešto“. Dakle, bio je to jedan zahtev za strateškim izazovima i odgovorima. Druga reč je bila internet. Ispoljilo se saznanje da nije u pitanju „oruđe“, već hronotop, telesnog i vremenskog, informativnog i saznajnog, stvarnog i virtuelnog putovanja od trenutka kada „otvorimo oči“ do trenutka kada ih „zatvaramo“. Borba za oblikovanje toga prostora, heterotopije, nehegemone, jeste presudna za slobodu.

Nigde kao u Berlinu ne možete tako primiti sumu istorije, taj udarac „rada vremena na shvatanju stvari“, taj udar vremena u kome se sve menja, kauzalitet, racionalan i iracionalan, činjenični i emotivni, i sami postajete jedan *rienektment* prošlosti, arhiv budućeg. Osamdesete, devedesete, dve hiljade trinaeste. Ili, šta se sve zbilo od pariske i boburske izložbe osamdesetih: „Berlin – Moskva“. Od umetnosti

Oktobra i nemačkog ekspresionizma do dana današnjeg, dvadeseti i dvadeset prvi vek.

Dogodilo se u Berlinu i to: bila je to noćna vožnja taksijem, on se zove Rasim, i sa Kosova je, nas dve, Aleksandra i Borka, iz Beograda smo, pričamo na srpskohrvatskom jeziku, hoćemo da platimo i on kaže: „Ne, ovo vam je od mene. Lepo se provedite u Berlinu".

Na kraju, noć pred povratak, stižem do berlinskog doma Lidije Klasić i Bore Ćosića. Ali, zapravo, u Rovinju sam. Lidija je napisala knjigu o Istri, traži izdavača u Beogradu, Bora je upravo objavio knjigu o Radomiru Konstantinoviću u „Profilu" u Zagrebu (pored knjiga kod nemačkih izdavača). Govori o knjizi koju upravo završava, a to je knjiga o kući u Rovinju i njenim stanovnicima i posetiocima, kojih, mnogih, više nema; i ja sam zapravo tamo bila. I osamdesetih i devedesetih. Encesberger je bio gost Beogradskog kruga odmah po njegovom osnivanju devedeset druge, treće, mislim odmah pre, ili posle Adama Mihnika. U svakom slučaju posle pada Zida i tokom ratova u Jugoslaviji.

Nisam bila iznenađena najavama u Berlinu da bi Beograd mogao biti nekom „sledećom" (posle Pariza, Londona, Amsterdama i Berlina) evropskom centralnom tačkom shvatanja ili samorazumevanja istorije i zbilje, „kroz" kulturu i umetnost; čini mi se to logičnim, s obzirom na iskustvo, „brend" u čijem smo posedu, iako poseda nemamo.

Naime, posle sadašnje faze „adenaurizacije", autorstvo i političko i kulturno i umetničko je ono što se očekuje, to je ono što se naziva promenom „majndseta", dakle kretanje u pravcu „vilibrantizacije". Za to kod nas postoje snage, i one su vidljive, na filmu, u pozorištu, u naznakama političkih ideja. Artikulacija potencijala, sa iskustvom trauma od devedesetih do dve hiljade trinaeste, ratnih i privatizacionih, jeste ono što može uspostaviti Berlin via Beograd, i Beograd via Berlin. Artikulacija toga iskustva i autorstvo, stvaralaštvo, uzvraćaj Berlinu i Evropi, emancipovalo bi nas do – ravnopravnosti.

(30.-31. mart 2013.)

4. APRIL – DAN STUDENATA

Veoma često se čuje da je neka ili neko „diplomirani pravnik“ ili „diplomirani ekonomista“, „akademski slikar“, to bi, naime, trebalo da bude odgovor na pitanja o kompetentnosti, ili kapacitiranosti „novih kadrova“. Nije izuzetak i da se ističu ocene na fakultetima, ili bar njihov prosek.

Tako i sa novih fakulteta, posebno onih za „menadžment“ (uvek me je impresionirala ta količina menadžera koja je rasla u srazmeri sa uništenjem privrede i proizvodnje). Baš kao što je i rasla, dok nije narasla ili maturirala, „profesionalizacija“ na račun intelektualizacije, te je i svaki amaterizam kao plemenita radnja nestajao zbog gađenja „elitne kulture“ prema narodu. Zato se ovih dana, u toku pregovora o Kosovu sa svih strana može čuti: „Ne brini se, neće doći ni do kakvih pobuna, niti 'uličnih scena', potpisali – ne potpisali, narod ima 'Velikog brata'.“ Dugo treba prerađivati kontekst da bi u njemu svaki tekst bio prihvatljiv. I to je, bez svake sumnje, postignuto. Prosvetom i kulturom.

Ne znam da li primećujete kako su sa kontejnera, istina ovi su novi, ali ima i starih, nestale one kese, plastične, u kojima su ljudi nekada ostavljali ostatke hleba, ili hleb, sećate se koliko se govorilo kako naš narod baca hleb, nema više tih kesa, ili narod više ne baca ni koricu hleba.

Beda i siromaštvo su dve različite kategorije. „Filozofija bede“ ili „Beda filozofije“. Biće da je nekako beda filozofije u vezi sa filozofijom bede. Deintelektualizacija i depolitizacija naše demokratske i tranzicione faze, „prihvatizacije“, zajedno za proizvodnjom „duhovnosti“ umesto kulture, „razvlastila“ je Beogradski univerzitet do odricanja od svoje svrhe, akademizma i pobune, edukacija je zamenila obrazovanje, a nasleđe postalo „legasi“.

„Ovih dana došao mi je do ruku dopis Ljiljane Đurić, predsednice Udruženja dramskih umetnika Srbije, upućeno Upravnom odboru i upravi Akademskog kulturno-umetničkog društva 'Branko Krsmanović' kojim energično protestuje što je pomenuta uprava zabranila pristup Vladimiru Cvejiću, doskorašnjem umetničkom direktoru Akademskog pozorišta i reditelju većine veoma uspelih živih predstava u tom pozorištu. A izabranom članu Upravnog odbora onemogućeno je da u njemu učestvuje, dok su 12 članova teatra disciplinski kažnjeni što su učestvovali u protestu protiv takvog stanja", piše Jovan Ćirilov.

On zna, posle tolikih godina Bitefa, od Living teatra do Roberta Vilsona, od „Kugla Glumišta" do predstava iz „trećeg sveta", da će, među nama, među svim našim profesionalcima i „profesionalcima", sve ono što je provokativno, a pogotovo ono što je politički provokativno, biti proglašeno za „kontroverzno", ali i za „amatersko".

Akademsko pozorište osnovala je grupa studenata Beogradskog univerziteta u kafani hotela „Moskva" 15. septembra 1922. godine, predvođeno Matom Miloševićem, Milanom Dedincem i Jurijem Rakitinom, od svog nastanka bilo je avangardno i okrenuto novim piscima i modernijem teatarskom izrazu. Po završetku Drugog svetskog rata, pozorište deluje u okviru AKUD „Branko Krsmanović", kada Soja Jovanović nastavlja sa radom koji nije prekidan ni za vreme okupacije.

„Uvidom u dokumenta" Akademskog pozorišta „Branko Krsmanović" jasno je da su u njegovom „subverzivnom" radu učestvovali svi značajni stvaraoci jugoslovenskog pozorišta, filma, radija i televizije.

Baštineći „legasi" Dramske družine „A", prvog samostalno/privatnog pozorišta u Jugoslaviji koje osnivaju 1961. godine: Milivoje Mića Tomić, Radomir Rade Marković, Olivera Marković, Vojislav Voja Mirić, sa članovima Marijom Milutinović, Pavlom Minčićem, Miodragom Mićom Uzelcom, Zoranom Benderićem, Predragom Tasovcem,

Ivanom Bekjarevim i saradnikom Purišom Đorđevićem. Vasilije Pavle Ugrinov (osnovica i začetak sudbonosne predstave *Čekajući Godoa* Semjuela Beketa), u bašti hotela „Moskva“ 15. septembra 2012., članovi Akademskog pozorišta, u čast slavnih prethodnika, ponovo osniva grupu „A“ u povodu proslave jubileja devedeset godina Akademskog pozorišta, najstarijeg studentskog pozorišta na svetu.

Međutim, odlukom uprave AKUD „Branko Krsmanović“ jubilej je zabranjen, sve predstave su skinute sa repertoara, a glumci kao i članovi uprave i predstavnici Akademskog pozorišta proterani su u ovom trenutku.

Folklor, to može, Akademsko pozorište, to ne može.

Uspon Akademskog pozorišta vezan je za ime reditelja Miroslava Belovića, koji kao dugogodišnji umetnički rukovodilac, pisac i reditelj deluje gotovo dve decenije, a sa njim i Aleksandar Obrenović, Jovan Ćirilov, Boro Drašković, Ognjenka Milićević, Stevo Žigon, Darko Tatić, Boda Marković, Dušan Makavejev, Raša Popov..., sve do kraja šezdesetih profesori i studenti Fakulteta dramskih umetnosti (Akademije za pozorište, film, radio i televiziju) bili su kreatori i nosioci repertoara. Predrag Laković, Miroslav Jokić, Nadežda Vukićević, Stevan Štukelja, Ljubiša Ristić, Dragan Nikolić, Boro Stjepanović, Miroslav Pavićević... Onda dolazi vreme koje su obeležili Siniša Kukić, Dragoslav Todorović, Goran Cvetković, Branko Dimitrijević, Bora Nenić, Velimir Mitrović, Vladimir Lastić, Mirjana Karanović, Oliver Viktorović, Obrad Radulović, Primož Bebler...

U Akademskom pozorištu izvedeno je preko dve stotine i sedamdeset premijera, ostvarena gostovanja u dvadeset i četiri evropske zemlje, osvojene nagrade.

Zbilja, kako je to jednom rekao Dragan Nikolić, mi smo završili Akademiju u „Nami“, dok su radnici i prodavci u toku časova pronosili gole i obučene lutke sa „Bekovim“, „Varteksovim“ i „Kluzovim“ odelima (i u „Kolarcu“), a ovi današnji u „Merkatoru“ (tako se nazivala nova

zgrada Akademije u Bulevaru umetnosti), zidana je i da bi studenti imali scenu, da bi svake večeri sav zainteresovani svet odlazio tamo da na toj sceni gleda „one koji dolaze“. Istovremeno, to važi i za filmsku dvoranu, namenjena je „vidljivosti“ studenata. Nije beznačajno pomenuti da se obe scene, pozorišna i filmska „koriste“ u vreme i „za potrebe“ Bitefa i Festa.

Zašto na Fakultetu dramskih umetnosti obe scene nisu „u pogonu“ i konačno pune, nije li to pitanje za Beogradski univerzitet i Univerzitet umetnosti, za studente, za javnost, za građane, za sve nas?

Umesto toga – zabrana proslave jubileja devedesetogodišnjice Akademskog pozorišta i to zabrana koju je donela uprava „Branka Krsmanovića“. Nadam se da nije potrebno posebno govoriti o smrtonosnosti „mrtvozorništvu“ („zorni“ i „mrtvozorni“ – teatar po Piteru Bruku), održavanja tradicije tako što se u nemoći da se stvori novo, zatire sve prethodno.

„Ko upravlja studentima u Studentskom pozorištu“, pitanje je članova Akademskog pozorišta, ko upravlja Beogradskim univerzitetom, ko upravlja beogradskim pozorištima.

Tender. Posle tolikih tendera, neuviđenih, tendera na kojima su prodavani „drugi“ i pozorište na tenderu, ili tender za pozorište: „Pod kestenom senke duge, prodadosmo jedni druge“ (*1984*).

„Pozajmljujemo reči kao što su ’brend’, ili ’tender’, umesto reči ’konkurs’“, govori profesor Ivan Klajn. Svakako da se mnoge reči koriste pogrešno, na primer „ingerencija“ znači mešanje u tuđe poslove, a kod nas se tumači kao „nadležnost“. Latinizam „pozicija“ u svim evropskim jezicima znači položaj, a samo kod nas je neko smislio da je pozicija suprotno od opozicija. Teritorijalni integritet predmet je raznih sporova od devedesetih do danas, međutim da li većina građana zna značenje te reči. Takve reči su se najbolje znale u vreme klasičnog gimnazijskog obrazovanja. „Integer“ znači ceo, čitav. Iz toga se izvodi pridev integralan i imenica integritet.

Integritet Beogradskog univerziteta zastupaju „Studenti u plenumu“, s jeseni 2011., i na scenu stupa ista konstelacija kao 1936.: napadi desničara, ali ovoga puta bez kritične solidarnosti naroda.

Bez Akademskog pozorišta, bez akademizma, imamo li mi identitet, ili – da li smo čitavi?

(6.-7. april 2013.)

AMARKORD

U svom tekstu u ovim novinama, Zlatko Paković govori o ženama, borkinjama koje i koje bi mogle da iznesu procese pomirenja i sporazumevanja (jer su to i do danas činile) bolje i trajnije od svih postojećih institucionalizovanih pregovarača.

Slušajući Radu Trajković u emisiji „Kažiprst“, Zlatko Paković je, bez ikakve sumnje, u pravu.

Radu Trajković za pregovarača.

Ne samo stav, već i iskustvo govori mi da samo oni koji nisu vodili rat mogu da donesu mir.

Ili, da to može da učini „kultura mira“. Koja to već odavno i čini. Važno je samo, „samo“, da se to i uvidi, prepozna.

Kada je donesen Ustav 2006. godine, na primedbe „glavešina“ (naših i međunarodnih) na nekooperativnost protivnika donošenja toga istog Ustava, odgovor je bivao: „Idite na Kosovo, budite tamo dole, sedite u kafić u Prištini, ne idite samo u manastire sa policijskim kolima, specijalnim prevozima pod specijalnim okolnostima, i gledajte, živite, krećite se, i onda donesite Ustav“. Ko se imalo kretao,

svih godina ratova, a da ne govorimo o onima koji su se više kretali, sposobniji je da razume, pa ako hoćete, i „oprosti“, od onih koji su sedeli po svojim nadleštvima (da ne kažem u „foteljama“) i mislili, ili nisu ništa mislili, kako i to „tamo“ izgleda, jer to nije tamo, to je ovde. Pretpostavljam da to proističe iz uverenja da su „tamo“ „drugi“, to uverenje zove se nacionalnim, a iz njega proističu i sva druga uverenja, ali i praksa, to što je „na terenu“.

Godine 2002. po Jugoslaviji je krenuo karavan „Žene Balkana za mir“, u organizaciji „Transeuropena“ (i drugih) i Žislen Glason, koja je već dugo izdavala istoimeni časopis sa tekstovima autora iz „bivše Jugoslavije“. Prethodno su organizovani susreti u Rejmonu (Francuska), neposredno posle NATO intervencije (nikad neću zaboraviti susret sa Albankama, žrtvama i svedokinjama nad njima počinjenih naših zločina, posle sam otišla u Pariz i padao je sneg, bilo je to pred novu godinu i svi su kupovali i grad je bio okićen, i sve je to bilo neverovatno a stvarno, čitava ta „montaža atrakcija“).

Zatim je održan susret u Mavrovu, gde je donesena sledeća rezolucija žena „Transeuropena“ za akciju prelaženja granica: „U svetlosti procesa fragmentacije, koji je na delu i među društvima na Balkanu, kao i različitih pritisaka sa kojima se suočavaju pojedinci, i u perspektivi otpora odlučile smo da pokrenemo akciju pridržavanja sa sledećom platformom – prihvatanje individualne odgovornosti kao prvi korak ka sagledavanju mogućih rizika pri suočenju sa sopstvenom realnošću, kao i o svedočenju pred drugim ljudima o njoj (...)“ („ProFemina“, Časopis za žensku književnost i kulturu, Beograd, 2003.). Išle smo petnaest dana od „mesta traume“ do „mesta traume“.

Ideja za ne-turističko putovanje nastala je na granici, to jest između granica: Srbije, Makedonije, Kosova, gde su stotine žena sa boščama i decom išle od prelaza do prelaza, i niko ih nije hteo, dok su u neograničenim količinama prolazila sva moguća međunarodna vozila na visokim točkovima i sa imenima svoje humanitarnosti, čak su

tu bili i bajkeri, zemlja se zaista tresla. A mi smo se „prošvercovale“ (Žarana Papić, Žislen Glason) da vidimo Kosovare Keljmendi, danas advokaticu, ćerku i sestru pred njenim očima ubijenoga oca i braće, posle zahteva da jedan drugog ubiju (koja ne može da se pomeri s Kosova, ne može da pređe nijednu granicu, s tom papirčinom koju ima). Žarana je čitala uredno sročen „pravilnik o ponašanju granične policije“, na zidu policijske stanice, graničari i stražari bili su uredno uniformisani. Tada smo krenule na put. Ima knjiga o tome na svim jezicima, ima i film, videla sam ga, gde drugo do u Bejrutu, pre poslednjeg rata.

Sa nama su bile „Majke Srebrenice“ i Mumira Šubašić, prvi put su posle Srebrenice 1995. prešle most na Drini, njihov razgovor sa udruženjem žena nestalih Srba u Gračanici je nešto što ne samo da se ne može zaboraviti već se sva rešenja mogu iz njega izvesti.

Tamo, da tako kažem, kod Rade Trajković.

Izložba kosovskih umetnika „Pertej“, selekcija Škeljzena Malićija u CZKD-u godine 1997., Sokolj Bećiri, Maksuds Vezgisi, Ilir Bajri, njihovi intervju na televizijama, suvereno, tačno, otvoreno, prijateljski.

Prekid izložbe i trganje rada Drena Malićija (kao da je živi Adem Jašari u pitanju), izložba u galeriji Kontekst u Centru za kulturu opštine Stari grad, prekid u organizaciji „Obraza“ (i drugih), uz asistenciju policije, neposredno posle izbora 2008.; upozorenje Ministarstvu kulture, i ostalim, da je to protiv demokratije i, konačno, protiv njih, nije ništa pomoglo (izdanje novina RUK, 7. februar, sa čitavom dokumentacijom, verbalnom i iscrtanom, pisanom i fotografisanom, o „događanju naroda“).

Propuštanje prilike od novih demokratskih vlasti da se ova izložba ponovi, i da se u stvarnosti provede demokratska i nepartijska politika.

Dve-tri godine rada na „novim solidarnostima“.

Jedinica o Kosovu, neobjavljena u Krležinoj enciklopediji (1980-ih), u knjižari „Dan i noć“ u Prištini u martu 2011. I u nastavku rekonstrukcija sećanja na „Dodonu“ (Škeljzen Malići, Faruk Begoli, Enver Petrovci...), nezavisno pozorište i kulturni centar na Kosovu, Meli Ćena „zajednicom sećanja“ povezuje prostor i vreme.

Tu pre neku godinu, ne znam koju, „posle“ ili „pre“ smo u Orahovcu, škola za srpsku decu je na vrhu (grad u brdu je prelep, i stari, i urušava se), kroz školu je proveden potok, i kompjuteri su tu, direktor izgleda kao engleski gospodin, deca govore francuski, njih uz pratnju norveškog bataljona podignu jednom godišnje, oni idu u Francusku, pa ih vrate tu, pored ta dva norveška tenka. l učiteljica je prelepa, ima divan osmeh i kaže: „Ja vas mrzim“, a na pitanje zašto odgovara: „Vi govorite hrvatski i kažete ‘jest’, umesto ‘jeste’“, ja joj kažem da je to zbog prevoda Darka Suvina, i uopšte školske i akademske literature koji su bili, da kažem, hrvatski, a ona meni: „Znam, i ja mnogo volim Miroslava Krležu“. A onda ona ne sme da nas isprati do autobusa, jer je već „izdajnik“ u odnosu na svoju zajednicu, kao valjda i ja za svoju, jer su nas prethodno „kamenovali“, doduše, i jajima gađali, kao „izdajnike“ u Štrpcima, isti oni u istim uniformama koji su prekidali izložbu albanskih umetnika u Beogradu, kao što su nas „kamenovali“ i na ulasku i Severnu Mitrovicu, kada je karavan „Žena za mir na Balkanu“ prešao most na Ibru, „čuvarke grada“ vikale su i pitale ima li tu koja Šiptarka među nama, dok je Goranka Matić, kako bi „prekrila“ situaciju ponavljača, rekla: „Ja sam Goranka Matić, fotografkinja iz Beograda“.

To je to. Nemam više prostora, ali ni vremena da, po ne znam koji put, pišem sva ta pozivna pisma, spisak putnika, brojeve pasoša, mesta rođenja (i smrti), a onda, ako nekoga zaustave zato što je iz Skoplja ušao u Prištinu, pa čeka na granici/administrativnom prelazu (pečat ima, pečat nema), onda zoveš komandante, narednike (istina i veoma predustretljive) da je pusti, da ga pusti.

Iz tih situacija govori Rada Trajković kada govori o Srbima na Kosovu, ne samo o Srbima iz Kosovske Mitrovice, poslušajte je šta kaže

kada govori o realnosti, kroz slike i prilike, iz života samoga, „sa terena“, „odozdo“, ja sam sve prepisala i pamtim. Sve žene iz „Žene Balkana za mir“, za pregovarače, one koji su „ispregovarali“.

(13.-14. april 2013.)

VUKOVAR JE OSLOBOĐEN

Krajem prošle nedelje bila sam dva i po dana u Vukovaru. „Pogledajte Vukovar, pogledajte svoju budućnost“, takva je bila naslovnica „Vremena“, u jesen devedeset i prve prošlog veka. Reči su bile Miloša Vasića uz tekst sa lica mesta. Lice mesta. I lice Sajrusa Vensa koje se presložilo, demontiralo i montiralo u jednom kadru, u susretu sa razrušenim, izgaženim Vukovarom, našom budućnošću.

Krajem prošle nedelje bila sam dva i po dana u Vukovaru.

Jasno, jasnije, najjasnije mi je određeno predvukovarsko stanje sadašnjih „događanja“ u Vojvodini i Novom Sadu, sve što ćemo posle i nazivati „onim što nam se dogodilo“. Verovatno je tako svuda, ali meni se čini, posebno „na ovim našim prostorima“, da je fragmentacija zemlje, rad na uništavanju prostora, zapravo rad na uništavanju vremena, „bačenost u svet“ tako postaje „izbačenost iz sveta“, a rat i politika sam temelj ljudske egzistencije, a i bitka.

I nije čudo što još uvek postoje ljudi koji će po krvavom tragu nastojati da pronađu veze između uzroka i posledica, e ne bi li osovili na noge kako sami sebe, tako i nešto od preostalog civilnog stanovništva, protiv koga je sistematski ratovano, koje je ubijano, proganjano, istrebljivano, ne bi li nove države, i nove klase (partijske i varvarske), sa jedne strane bile što veće i „više“, prostorno (teritorijalno), a sa druge što „čistije“, i u jednom i u drugom slučaju, što dugoročnije, ako se može, po svaku cenu. (Uvek sam mislila da je Radovan Kara-

džić morao sanjati da bi mogao biti Vladika Rade, pesnik i vladalac, ali nije mogao biti, te je preko Sarajeva Dabićem postao).

I jedan od objekata „Karadžić" u „Muzeju opsade Sarajeva – Umjeće življenja" Suade Kapić i Fama kolekcije 1992.-1996., pa do večnosti. U pitanju je, naravno, istorija.

Ti ljudi za koje nije čudo da još uvek postoje, a njihovo postojanje jeste čudo, jesu ovoga puta Vesna Teršelič i „Dokumenta – Centar za suočavanje sa prošlošću": Tamara Benjeglav, Eugen Jakovčić, Tanja Petrović, Marko Smokvina ... Oni su nas, sa svih strana, sakupili u Vukovaru sa temom „Sjećanje na ratove ili ratovanje sjećanjima". Baš tako. Te nas odveli u Vukovarsku bolnicu, Spomen-dom Ovčara, na Memorijalno groblje žrtava iz Domovinskog rata.

„Vukovar je oslobođen", ponavljala su naša popularna televizijska lica. Posebno jedno dekoltirano i ukovrdžano (kao uvod u tranziciju, ili naznaka rata kao tranzicije vlasništva) koje je izgovaralo „Vukovar je oslobođen", uz osmeh, doduše malo „nategnut". Tim „oslobođenjem" Vukovar je zarobio generacije. Okovao žrtve i dželate, podelio čoveštvo na dva dela, na dve vojske, na unutrašnje i spoljne neprijatelje, na „prve" i „druge", već prema zasluzi.

U kasno vukovarsko veče idemo raskopanom ulicom koju svi znate sa televizijskih snimaka, ili slutite, ili prizivate (javlja se kao bivša lepota, ili san najužasniji, arkade, voltovi, cigle, krovovi, sve bukvalno detonirano i stucano, ljudi sa boščama izlaze iz podruma i odlaze), i onda vodotoranj, koji je uistinu, još tako uružen, zapravo, pored svih spomenika, najtačniji spomenik Vukovara. Onoga što, ma koliko znali, videli, čitali, gledali ili sudili (za pokolj na Ovčari sudilo se u Specijalnom sudu u Beogradu, tom prilikom izronio je pojam „zverstva", Drugi svetski i naš rat), nikada, ma koliko se trudili i hteli, nećemo moći da razumemo. Pogotovo je teško razumeti zašto.

Mnoge brojne, grupne, pojedinačne, udrugarske inicijative, i pojedinačne, kojima se odaje prepoznavanje i počast žrtvama, te smiraj

bližnjima, pa makar po cenu njihovog, da kažem, univerzalnoga su vida i značaja. Možda će, spomenik po spomenik, jednom biti spomenik u Vukovaru, koji je spomenik.

U Vukovarskoj bolnici, držim knjigu pred sobom: „Grad je bio meta: bolnica, Dom umirovljenika (agresija Srbije, odnosno JNA i srpsko-crnogorskih snaga na Republiku Hrvatsku i srpska okupacija Vukovara 1991)“, u podrumu iz koga su ranjenici odvedeni na Ovčaru; u tom podrumu (čini mi se da je vodič-kustos rekao nešto o turističkim turama) nije lako, štaviše, teško je, jer smo mi koji smo tu preživeli.

Međutim, ono gde je katarza kao kap vode, one koje u bolnici 1991. nije bilo, a ne kao suza, ili „suza“ jeste što je tadašnja direktorka bolnice Vesna Bosanac još uvek direktorka iste bolnice (u glavi su mi televizijski snimci leševa u bolničkom dvorištu), i što današnji lekari, i sestre, i osoblje prolaze pored vas, koji ste „vođeni“: oni tu rade, prolaze „muzejem“, idu, leče.

„U Republici Hrvatskoj, u istočnoj Slavoniji, pet kilometara jugoistočno od Vukovara nalazi se poljoprivredno dobro (farma) Ovčara, radna jedinica kombinata Vupik, koji se bavi ratarstvom i tovom svinja. Na dobru su skladišta (hangari) sa velikim metalnim kliznim vratima za poljoprivredne strojeve i oruđa, na kojima su i mala vrata za ljude. To je bilo idealno za stražarski nadzor nad zatvorenicima. Srpski agresori su ta skladišta pretvorili u koncentracioni logor za osobe nesrpskog podrijetla, zarobljene na području Vukovara...“ (Izvor podataka, Privremena evidencija uprave za za zatočene i nestale Ministarstva obitelji branitelja i međugeneracijske solidarnosti, 2. 10. 2006.).

U Bolnici hirurški stolovi, u Spomen-domu Ovčara nekoć bile alatljike, to je postalo oružjem, sada su u podu, u betonu ugrađeni meci, za sećanje. (Samo je krov original, takav bio, pod njim bilo, sada jeste).

Na ulazu u Spomen-dom: plakat Branitelja protiv ćirilice.

Suočenje i pomirenje!

Sećanje na ratove i ratovanje sećanjima.

Trebalo je srušiti hiljade antifašističkih spomenika da bi ovakve „montaže atrakcije“ bile stvarnost.

Oko Spomen-doma, lepa, prelepa zemlja. Dan lep sve do Memorijalnog groblja žrtava iz Domovinskog rata, sa otvorenim grobovima za one koji još nisu pronađeni. A na groblju, „na golemu“, beli krstovi na zelenoj travi, čempresi, tuje, pakao i raj.

Rez.

Srebrenica 2005. na Mezarju se pokapaju pronađeni u sekundarnim grobnicama („Oroditi kost“, grupa Spomenik).

Rez.

Ratari kose travu, konji na poljoprivrednom domu Vupik, ljudi podižu neke bele ograde, autobus sa „turistima“ prolazi.

U rano jutro smo na „Radiju Vukovar“, emisija se zove „Živjeti zajedno“. Sat vremena, Vesna Teršelič, Dino Mustafić. Ćirilično pismo sustavno je u Vukovaru, mislim na tekstove Sinana Gudževića, Borisa Dežulovića i Olivera Frljića, i nije me strah, ćirilično pismo se ne uvodi, ono jeste, baš kao što imamo državljanstva, a tražimo ih. Novinarka Mirjana nas gleda, gledam svaku promenu na njenom licu, i u očima.

Uveče je došla u hotel „Lav“ na naš skup. A u hotelu je bal, žene u gradskim nošnjama, ili balskim haljinama, muškarci u odelima, krinoline, cveće, orkestar. Jedna od učesnica zamera Mirjani što ne „prenosi“ bal, ili „drugarsko veče“, novinarka odgovara onako, iz cuga, „nije zvanično, privatna je inicijativa...“ Krlinolina odlazi, ne baš ravnodušno.

Svi su govorili o svojim novim spomenicima, spomenicima kod nas i spomenicima kod vas, izuzev Slovenije, to je ono što se u turistič-

kim vodičima u Evropi zove „Zapadni Balkan“, došli su i oni koji traže, sa pravom, svoje spomenike, ili spomenike svojima. U podnožju Jasenovačkog cveta Bogdana Bogdanovića.

Biće da je negde dosta „čišćenja u sopstvenom dvorištu“. Bio bi to možda početak deprovincijalizacije i politizacije.

Sa divljenjem za neizmerno strpljenje u „hodu po mukama“, kao zaista „po jajima“, ili po minama, mašemo na odlasku „Dokumentima“, sa osećanjem koje se da dokumentovati, da je susret i rad sa njima, razgovor, sukob, svašta što se događa među ljudima, nije nizašta i da je to takođe jedan spomenik.

(10.-21. april 2013.)

SKLADIŠTE

Na glavnom subotičkom trgu, gde je devedesetih bila fontana, zelena i živa, danas je još jedna rotonda sa spomenikom Jovanu Nenadu u sredini. Spomenik je nekoć bio postavljen uza zid kuće u proširenom delu trga, ili ulici koja vodi ka Radničkom univerzitetu u kome i dalje radi Boško Kovačević (Otvoreni univerzitet), kandidat za predsednika pokrajine Vojvodine između „jogurt“ revolucije i kasnijih „dešavanja“ čini mi se (ako se dobro sećam da je njegov „greh“ bio zbog odlaska na razgovor sa Stipe Šuvarom). Onda je na scenu stupio Radoman Božović.

Tada se u samoposluzi na glavnom trgu prodavala knjiga Slobodana Miloševića *Godine raspleta*. Danas je na glavnom trgu štand Srpske napredne stranke, i zastava, gde se prikupljaju potpisi za smenu aktuelnog vojvođanskog rukovodstva. Tada je u poslastičarnici „Pelivan“, jedinoj radnji sa baštom u prekrasnom drvoredu ulice glavne subotičke avenije, baš tako, bio „gosip“ među Subotičanima ko kupuje, a ko

ne kupuje „Slobinu“ knjigu, danas je u toj ulici, među tim drvoredom kafić do kafića, čitavom dužinom i ljudi sede, piju kafu i prate svadbu koja upravo ulazi u Gradsku kuću, sve sa muzikom. U Gradskoj kući više nije samo apoteka, kako i priliči gradskim trgovima, već je danas tu i „Mekdonalds“ sa svojim uobičajenim internacionalnim mirisom.

Gde je bio restoran „Spartak“, sa baštom, u staroj kući nalik na biblioteku, danas se nalazi Rajfajzen banka.

Samo pročelja Narodnog pozorišta u Subotici, „Nepsinhaza“, nema.

Dok sedim u kafiću, u „Pelivanu“, vidim jednu ženu posred trga sa detetom na biciklu, a to sam ja, devedesetih.

„1985. u Narodno pozorište-Népszínház dolazi Ljubiša Ristić. U svom desetogodišnjem radu Ljubiša Ristić i Nada Kokotović okupili su veliku grupu reditelja i glumaca iz mnogih jugoslovenskih centara. Ukinute su drame i formiran je jedinstveni umetnički ansambl, a kao preovlađujući prihvaćen je koncept nekonvencionalnog pozorišnog izraza“ (tekst sa sajta Narodnog pozorišta-Népszínház u Subotici).

U gradskoj kući radio je lift, u njemu su bili oni koji odlaze, i oni koje gone, dok su za njima učesnici predstave sa stepenica bacali preostale kofere i stvari. („Madač, komentari“, Ljubiša Ristić, Nada Kokotović i svi, 1985.).

Iz Pozorišta izlazi sprovod, neki ljudi su na trgu, magla je, to je početak predstave *Anita Berber* Nade Kokotović.

Palić je baš uređen, samo sada sve izgleda šire i veće, to je zato što ima tako puno sveta, subota je, izašlo je, što bi se reklo, i staro i mlado, i naravno neizbežne tezge sa svim i svačim koje su polegle po svim našim trgovima, ratištima i stratištima.

Kuće su obnovljene a glavna staza uređena, čini mi se malo proširena, tom stazom u Mercedesu dolazio je Julije Cezar, Brut je pucao, a

onda su nastali građanski ratovi (*Julije Cezar*, u režiji Janeza Pipana, Šekspir Fest, 1996.)

Idemo ka Ženskom štrandu, tamo je nekoć bila tako nešto kao restoracija, zatvorena je, u renoviranju, biće tu velika kafana.

Palić, jezero, osvetljen je odozdo, reflektorima, publika je na pontonu, otisnuta, već je hladno, jesen dolazi, Otelo (Neđo Osman) davi Dezdemonu (Almira Osmanović) u jezeru, na stepenicama Ženskog štranda (*Otelo* Viljema Šekspira, režija Nada Kokotović).

Tamo stazom dole, sada već ulazimo u palićku šumu, zid je smrti, cirkusko bure, arena, po kome motor vozi Rade Šerbedžija, dok glumci gledaju odozdo, *Tit Andronik* u režiji Dušana Jovanovića, odnos glumaca i gledališta kao u areni, to je Jovanović dugo hteo, ali na „zid smrti" penje se Mira Trailović sa Živanom Berisavljevićem i drugima u pratnji, Mira je u jednoj od svojih „cvetnih" haljina, izdržaće zid, izdržaće Šerbedžija koga smo zasuli „kečapom" iz improvizovanog festivalskog restorana umesto veštačke krvi nestale možda u nekom jelu, ne zna se ko je srećniji što je video predstavu, aplauzi, čestitke, slavlje u „areni".

Još dalje u šumi, gde zalazi retko ko od današnjih šetača po Paliću, nalazi se staza *Ričarda Trećeg* (režija Ljubiša Ristić). Ričard dužinom staze, puta, pod svoj crni plašt skuplja istoriju i njene nosioce, ide na koturnama, crni anđeo, sa druge staze čeka ga Ričmond, beli anđeo, sa belim krilima.

„Ko ne zna šta ostavlja, svejedno je šta ostavlja" (Hamlet).

Tih godina vozovi između Subotice i Beograda, uključujući i publiku koja je sletala na beogradski aerodrom, bili su puni, išlo se u grad Suboticu, u pozorište Subotice, u kazalište, pozorište, gledališče, teatar (1986., 1987., 1988...).

Sećanje na te dane je razlog što građani Subotice prilaze da se jave i pozdrave.

„Lopovi opelješili subotičko pozorište. Oko 400.000 cigala koje je trebalo uzidati u zaštićeni deo Narodnog pozorišta nestalo je još pre godinu i po dana, a tek juče podneta krivična prijava. Tokom prve faze obnove i izgradnje pozorišta investitor je bilo Ministarstvo kulture, dok smo mi bili navedeni samo kao krajnji korisnici. Maja prošle godine, kada je došlo do promene izvođača radova i početka druge faze, urađena je i primopredaja gradilišta, u magacinu nije bilo starih cigala“, kaže za naš list Ljubica Ristovski, direktorica teatra. (Politika 24. april 2013).

„Sve su cigle bile obeležene“, kaže Nadica Momirov, zagovornica „starog“ pozorišta i bivši državni sekretar za kulturu, koja nas dočekuje, spremno, u svom domu nakon našeg „nastupa“ 20. aprila u Omladinskom klubu „Skladište“ (Fondacija „Danilo Kiš“): „Studije slučaja kao proces čitanja“.

Valja nama opet iz početka. Kultura „univerziteta“, recimo.

Bio je oktobar petnaesti 1989. Pročelje pozorišta u Subotici gleda na stazu, aveniju u kojoj su danas restorani, tada je bilo samo drveće i žuto lišće. U pročelju pozorišta je krojačnica sa neverovatnim majstorima, šili su stotine kostima i dan i noć. Natalija krojačica plače. „Šta je Natalija“. „Umrla mi je sestra“. „Žao mi je“.

„Ali, umro je i Danilo Kiš“, kaže Natalija.

Žuta staza.

Na tabli u pozorištu ostala je karta, sa crvenim cvetom Džonija Reljića i molbom Mire Miočinović da u Subotici „izvadimo“ Kišovu krštenicu i da joj pošaljemo.

Subotica, Szabatka.

Fotografija sa Palića. Julijana Bala, Dragan Klaić, Nora, njihova kći u kolicima, Jovan kod mene u naručju.

Dragana više nema, nema ni Lasla Bale, Subotičana koji su „poveli“ Suboticu kao „grad teatar“.

„Između poetike i politike“ (Naslov zbornika sa Danilom Kišom kao večitom temom, što ga je priredila Mirjana Miočinović, CZKD).

Tribina koju su priredili urednici „Skladišta“ u Subotici bila je puna, na njoj je prikazan film o Miroslavu Krleži (*Izlet u Rusiju*, CZKD, prošle godine u njeno doba). U tom filmu je i Danilo Kiš o Krležinim rečenicama „kroz koje duva vetar“. Zadovoljni organizatori skupa, mlad se svet skupio, prepričava, zadovoljni „gosti“. Damir Lučić (Rio), Damir Šmit, Sabolč Tolnai, Stipan Milodanović, Geza Antal, Damir Pavić (Septik), Ana Petarčić, Dragan Đurić, Petar Mitrić, Spartak Dulić, Lejla Hodžić, Ninoslav Šćepanović, i još Ana Isaković, Aleksandra Sekulić, Snežana Ćuruvija ...

Sa terase nekadašnjeg bioskopa „Jadran“ u koga je sada smešteno pozorište, i dečije, i centar „Skladište“, vidi se duga ulica sa secesionističkim kućama, sve do Gradske kuće, vidi se čitava Subotica, i na gradskoj kući sat, koji otkucava vreme.

(27.-28. april 2013.)

NEKOM RAT, NEKOM BRAT

Zanimljivo, dve poruke koje su stigle u povodu 1. maja poslali su „ASI“ i „Vetevendosja“. To zatičem „u mejlu“ po povratku iz Zrenjanina, iz Gradske čitaonice, koja je zapravo kuća Nebojše Popova, gde je u saradnji sa „UG Ravnopravnost“ i „Jugoremedijom“ i kao tekovina njihove desetogodišnje borbe za njihovu fabriku održan III Fest „Da nam živi, živi rad“.

Prikazani su filmovi *Naša tvornica* (Željko Šarić, Zagreb), *I šta sad*? (Manjinski akcionari 22. decembar, Kragujevac), *Od radnika do čobana* (B. Markus i R. Fai, UG Ravnopravnost), te *Pirikin život*, premijera filma Želimira Žilnika.

Eto, čuda ima. Slušam od Slavka Golića kako je Nebojša kuću nasleđenu od ujaka stavio u javne svrhe, dakle deprivatizovao. Lična biblioteka ostavljena je Zrenjaninu, u njenom prvom delu, naučnom sve (uvek zamišljam buduće čitaoce svih tih knjiga tako karakterističnih za generacije naših očeva, i savremenika. Ako recimo uđete u legat Koče Popovića što ga je formirala Branka Prpa u Arhivu grada Beograda, naći ćete te iste knjige, možda bez Deride ili Fukoa, ali sve prethodno tu je. Znam i za tavane na kojima prebivaju biblioteke onih koji su otišli i nisu mogli da ih ponesu, kao i knjige onih kojih više nema).

A znam i da kolekcionari retkih knjiga, kao i umetnina, umeju da se raspituju, oni uvek u tome uspevaju, ko i kada u Beogradu prodaje stari stan, a novi stanari „čiste" teren, te se na đubrištima može štošta naći; za sada knjige Gradske čitaonice su na mestu i u vremenu, na raspolaganju, u njihovoj klasifikaciji Popovu je pomogao kolega iz Vukovara, prof. Vladimir Mandić, koji je tu boravio, dve godine nakon „oslobađanja Vukovara". Prirodnost tog zajedničkog bivanja Mandića i Popova shvatićemo iz neprirodnosti rata kao privatizujućeg nasilja iz rečenice koju jedna radnica „Tvornice duhana Zagreb" izgovara u filmu *Naša tvornica*: „Država nas je koštala posla". U tom film o privatizovanoj tvornici u koju su se zatvorile četrdeset radnica i jedan neodoljivi kuvar („trudim se da pojedu nešto toplo, kao kod kuće"), najavljuje se, sve vreme i to je osnovna „dramska" nit – deložacija. To je ono kada će oni doći („Ono najstrašnije na svetu"), i isterati i proterati, prethodno zastrašiti, tada devedesetih deložirani su bili Srbi, a onda su iz tvornica deložirani radnici, i Hrvati i Srbi.

Jedna mlada žena ispred mene u gledalištu ispod dugog krova od samih greda i ćeramide, naslućujući da se nešto „prestrašno" krije iza reči „deložacija", okreće se i pita „šta je to".

Na filmu upravo ulaze novi vlasnici, uz asistenciju policije, oni čine novu „instalaciju“, tu je i tajnica ili pi-ar, a tu su i spiskovi i obećanja, mlada žena shvata da je to deložacija.

Radnice i akcionarke „Jugoremedije“ u Zrenjaninu gledaju svoje koleginice iz Zagreba, koje mogu biti bilo koje dobi, a izgledaju starije i zabrinutije, ništa nemaju od svoje artikulisanosti i rešenosti (dočim tajnice, sekretarice imaju, one su fit i uvek su u „uniformama“). „Sve je prazno, nigde nikog, bilo je sve živo, radilo se, sada nigde nikog, nema svetla, mračno je, ovo je ženska tvornica, šteta je da se to ugasi, sto dana je prošlo, nismo mi jedini, tvornica je stala, svi smo u šoku, neko je uzeo sve naše, našu borbu, ove strojeve smo mi zaradili. Braniti Hrvatsku znači braniti svoju tvornicu“.

Levo od projekcionog platna, pod tremom, ispod greda i ćeramide sa velikog postera Fondacije „Roza Luksemburg“, gleda nas Roza Luksemburg.

„Dolazili Albanci (junak filma *Od radnika do čobana*, ne kaže „Šiptari“), kupovali, sad su i oni za sebe, neko dođe da kupi jagnje ili kozu, a krave muču, ne mogu da ih sve pomuzem“, govori bivši radnik, seljakom postao otkako su mu rekli, da li će u rat, ili će izgubiti posao. Izgubio je i rat i posao. „Isto je bilo i sa onima, preko puta, pustili su nas, rekli su nam i gde su mine, da ih obiđemo“.

Krave muču, sirene u Tvornici duhana zavijaju, ječe sirene naših otišlih brodova, sedimo u sred Banata, pod velikim kestenom, a dvojica iz „Šinvoza“ govore kako sedamdeset posto stanovništva, i radnika i seljaka, žive od minimalnih penzija, rade za nadnicu, ako im se pruži prilika, žene se „bave higijenom“, a roditelji u poznim godinama pomažu sa po nečim iz zemlje i sa zemlje.

U naučnom delu Gradske biblioteke, na zidu portret Dositeja Obradovića, na drugom zidu izložba Koraksovih karikatura. Golić kaže kako je sa radošću dolazio, ali pod uslovom da ne mora da priča. Zna Koraks kako je teško nešto reći.

U drugom delu biblioteke je „lepa književnost“, biće da je to zapravo Nebojša Popov, dok šeta sa štapom po dvorištu – Levin (Ana Karenjina) ili njegov autor.

Petlovi kukuriču, a čuju se i golubovi.

Ručak je pravi prvomajski, gulaš, kuvani krompir i raznorazne salate, domaćice sa filma i iz života, stvarne i združene.

A sada, Želimir Žilnik. *Pirikin život* je biografski video esej o Piriki, snažnoj i upornoj ženi koja koristeći regenerativnu snagu filma rekonstruiše svoj život i propuštene prilike. Kada je četrdeset i tri godine nakon snimanja *Ranih radova* autor sreo Piriku Cepko, koja je 1968. u tom filmu igrala mlađu sestru glavne junakinje, dogovorili su se da će napraviti posvetu proteklom vremenu i Pirikinom životu. Snimanje je fokusirano na potragu za Pirikinom kćeri koja živi u Berlinu a majku ne kontaktira deset godina. Susreću se u berlinskom bioskopu „Arsenal“, gde su 25. oktobra 2012. godine na obljetnici povodom 60 godina Berlinskog festivala, kada su prikazani *Rani radovi* (Iz Biltena III Festa – Da nam živi, živi rad).

Mnogo se govori o „suočenju“, ali onaj ko to uistinu čini jeste Želimir Žilnik, verovatno se zato i ne menja, neprekidno je suočen. „Radnici, studenti, radnici, studenti!“, uzvikivali smo 68. „Ranije su ljudi lepo pakovali hleb u kese i ostavljali na kontejneru, danas ni toga hleba nema više“, kaže Pirika. „A šta ste vi to nama ostavili, da bi se vratili“, govori mlada žena „sa ovih naših prostora“, na ulici u Berlinu.

Rani radovi, pred očima kadar u kome se na splavu Dunavom vrti revolucionarna „četvorka“, pesma „Kompartijo, mirisavo cveće“, onda prebijaju Dragišu u revolucionarnom pokušaju, Dragiša je Bogdan Tirnanić. Kadar iz toga filma, lice, glava (kojoj prinosi revolver) bio je na platnu iznad njegovog sprovoda.

„To je moj život“, govori Teodora Tabački, filozofkinja, i odlazi iz ovdašnje kuće, po razgovoru sa majkom Pirikom, ponovo odlazi u Ber-

lin, u kome će se još jednom sresti sa Pirikom i Želimirom Žilnikom, i to je svedočanstvo, analitičko i filmsko o pedeset svih naših godina. I suočenje sa svih naših pedeset godina, dvadesetog i dvadeset i prvog veka.

Teško da ima začudnijeg i logičnijeg susreta od Teodorinog i Žilnikovog. Nakon što je na ulici po šablonu otisnula pesnicu, tada crvenu, što je bila početna inicijacija „Otpora", te hapšenja (to je za Teodoru samo uzgred) i svega i svačega, a pogotovo ničega, Teodora odlazi. Iz našeg „građanskog kruga".

Bila je ovde pre neki dan, uživo. Gledam je na filmu, to je Teodora.

I Pirika, danas, neviđeni „koktel molotov", žene, majke, proleterke, putnice, umetnice, slobodne žene. Kao Kenedi (*Kenedi se vraća kući*, Želimir Žilnik) koji će uvek, i uprkos svemu faktički preći sve granice, svih zemalja, u neutaživoj želji da „živi svoj život". Nepotkupljiv život, Teodorin, Pirikin i Žilnikov.

Kraj filma: Pirika, devojčica, igra svoju igricu, igru u *Ranim radovima* (Želimir Žilnik, 1968.).

Nema zvonjave mobilnih telefona 1. maja 2013. pod velikim kestenom Gradske čitaonice u Zrenjaninu. Svi ljudi ovde međusobno razgovaraju, dok oni koji su na mobilnim telefonima o svim tim životima, pod kestenom „senke duge" pregovaraju.

Žene iz Tvornice duhana u Zagrebu, sve u majicama „TDZ", žene Ravnopravnosti i Jugoremedije, mora da smo ih smorili, nisu pokazivale, Pirika, Teodora, Noa („Imenovati to ratom") knjige, bilteni, a sa afiše na zidu pogled Roze Luksemburg.

(4.-5. maj 2013.)

ČIN UBIJANJA

Zlatko Paković u ovim novinama pisao je (i napisao) o dokumentarnom filmu Džošue Openhajmera i Anonimusa, prikazanom u kasnije sate u Kulturnom centru Beograda, a u „okviru" Beldoksa, dakle u 21.30 počeo je film *Čin ubijanja* (*The Act of Killing*). Ušli smo u pretoplu dvoranu i izašli, čini mi se, oko pola dva ujutru.

Nakon filma sledio je i razgovor za autorom, koji je ustao u četiri sata ujutro „da bi bio sa nama", i bio je sa nama, to kako on govori uistinu znači biti sa nekim (nikako „komunicirati": razgovarati, gotovo šaputati, izravno odgovarati, ravnopravno sarađivati, to nije skromnost, to je tačnost, i nije objašnjavanje, već otvaranje istina). Oni koje vole teme dana, rekli bi „bolan proces", međutim, takvo „obraćanje" (još jedna teško podnošljiva reč koja je zamenila govor), jeste proces i u istinu događaj.

Openhajmer se prvo zahvalio svom mentoru (na Harvardu) Dušanu Makavejevu (u dokumentaciji filma *Čin ubijanja* govori se o ključnom uticaju Makavejeve *Montaže atrakcije* na Džošuin film), a sudeći po načinu na koji su se Bojana Marijan i Dušan Makavejev angažovali da okruže Džošuin film onima koji bi ga razumeli i „primili", radi se o onom izuzetnom i tako retkom, a tako inspirativnom odnosu profesora i studenta, koji služi i jednome i drugome na čast, a opet, oni, obojica, imaju se rašta poštovati i zoriti. Nekako sam se te večeri setila onih lepih i večitih priča o načinu na koji je Miloš Đurić bio profesor, a i onih koji su imali tu priliku da svoje sećanje prenose „sa kolena na koleno", njegovi studenti, „đaci".

Prošlo je već izvesno vreme, a „Čin ubijanja" je sve više ovde. Film na osnovu koga prepoznajemo i našu stvarnost, ili se ona očituje u tom filmu, koji je prvorazredna zamena za lustraciju.

„Porodica moga oca bila je zbrisana u holokaustu i ja sam odrastao u duhu da je osnovno moralno i političko pitanje kako da sprečimo da se to više nikada više ne ponovi", kaže Džošua Openhajmer u jednom berlinskom intervjuu. „I mislim da nismo obavili dobar posao u odgovoru na to pitanje, jer se to iznova ponavlja. Ali mantra 'nikad ponovo', koja je neka vrsta klišea u mojoj zajednici, isuviše je interpretirana da znači 'nikad ponovo nama'. Implicitno 'nikad više neprekidno nama' ima veoma tužnu tendenciju da svet razdvoji na 'nas' i 'njih', ljudska bića i monstrume, dobre momke i loše momke. To je ono što film uobičajeno čini. Tako da izgleda veoma važno da prepoznamo da nema zlih ljudi... To je zastrašujuće i pruža nadu u isto vreme..."

Godine 1965., nakon državnog udara u Indoneziji, smene Sukarna, pobijeno je milion komunista i „komunista", Kineza i „drugih", indonežanska Komunistička partija bila je jedna od najjačih i najmnogoljudnijih na svetu. Niko zbog toga nije priveden pravdi, nije se sudilo, nije uspostavljen „nikakav diskontinuitet", oni koji su ubijali i dalje su na vlasti, oni su ubistvima i istrebljenjima stekli tu vlast, vlast je nastala na nasilju i nasilje je njena priroda, njen sistem, njen krvotok, način opstanka, nasleđe na kome počiva. I zato sa ponosom o tom nasleđu govore.

Anvar Kongo, glavni junak *Čina ubijanja*, i kolege izvode *rienektment* (pozorište je u središtu filma, kako piše Paković), za film on „izvodi", opisuje i igra kako je ubijao, kako je to činio, žicom oko vrata, „Stani tu, sada uzmem žicu, vežem je oko stuba, zategnem, onda žrtvi oko vrata, i vučem, snimaj".

Čin ubijanja je nerasistički film u najvećoj mogućoj meri, on nije antirasistički, on je nerasistički.

Nisu u pitanju Indonežani (Srbi, Hrvati, Albanci...): „Ono što postoji su ljudska bića koja čine zločine. Zastrašujuće je pitanje koje postavljamo sebi, da li mi možemo da činimo zlo na isti način? To ne znači da svaki čovek može da počini zlo. Ja samo kažem da ako ozbiljno shvatimo taj izazov da genocid i zločin ne smeju nikada da se ponove,

moramo ozbiljno da shvatimo da su počinioci ljudi, da tako gledamo na njih, da razumemo njih takve, da budemo spremni da im se približimo“ (Džošua Openhajmer).

Oni koji su na vlasti mogu da pripovedaju, oni koji su pobijeni ni sada se ne čuju. A Anonimusi u filmu i oko filma, njegovi stvaraoci (Horacije u *Hamletu*) zapravo jesu svedoci, dakle jedna kategorija uopšte neljubljena u društvima kontigentne traume i zločina, i zato su anonimni, jer biti to, svedokom, opako je i opasno, rado bi se svi toga „balasta“ sećanja debarasirali.

Dakle, Anvar Kongo (Željko Ražnatović Arkan) je prodavao karte za bioskop i obožavao filmove holivudske produkcije, a onda „se dogodila“ 1965. i trebalo je maknuti i smaknuti komuniste i sve kojima bi tako šta kao biti komunista moglo pasti na pamet, i onda je počeo da ubija, uskoro je postao vođa „nekontrolisane grupe“, što je širi pojam od „paravojske“. Danas sve to „izvodi“ za snimanje filma sa njim i o njemu.

E, sad on spava u svom stanu sa poređanim trofejnim cipelama ispred sebe, onako uz kutije, da se vide, o štender su okačena neverovatna odela, on i njegov „pajtos“ voze se u nekom otvorenom žutom čudu, nekom kabrioletu (istina, nema mnogo džipova), i reklamiraju svoja činodejstvovanja. On sedi u nekoj ogromnoj izrezbarenoj stolici, neka ruža ili školjka u drvetu mu je iznad glave, inkrustacije, cigare, raspojasanost, goli trbusi, nonšalantno i slobodno vlasničko kretanje, čini mi se i zlatni lanci (Branko Berček – „Crvene beretke“ se osmehuje za vreme suđenja za ubistvo Ivana Stambolića, mislim da se osmeh odnosi na njegovu draganu u publici, general Nebojša Pavković ima crvenu kravatu i crvenu maramicu u džepu, soba iz koje publika prati suđenje šušti od prolaska veštačkih noktiju, „nadograđenih“, kroz umetke kose, à la Svetlana Ceca, čipkane crne čarape, ili farmerke na pola kukova, pune ruke ključeva od automobila kojima se zvecka, mobilni su morali ostati na portirnici Specijalnog suda). Dom Narodne skupštine osvetljen je iznutra ljubičasto, na njenom kaišu je kruna, a u pesmi „Suze padaju odozgo“.

Društvene grupe upravljaju društvom, i sve su u tom upravljanju iste, ne postoji sistem, već upravljanje. I svi oni žive među nama. „Zato što su proslavljeni za ono što su uradili“ (Openhajmer).

„U poslednjoj dekadi nisam video tako moćan, nadrealan i zastrašujući film“, kaže jedan od upisanih producenata filma Verner Hercog, dok sa drugim pristupajućim (akt pridruživanja, „egzekutivni producenti“) Erl Morisom (oskarovcem) izjavljuje: „Ovo je film o kome će ljudi pričati u godinama koje dolaze“.

Hoće.

Kroz *Akt ubijanja* ponavlja se njegova početna scena. Iz jedne ogromne ribetine („gadžet“, tako to zovu teoretičari kiča, to je onaj sat koji je istovremeno i gitara) izlaze plesačice u plavom, belom i crvenom. One se raspoređuju po idiličnom prizoru čiju pozadinu čine neki vodoskoci „koji se rasprskavaju i skrope njihova lica“, sa njima je i jedno svešteno lice u crnom (Filaret), svi stoje na nekakvom kamenju i igraju neke bajkovite hulaula igre, žene njišu kukovima, svešteno lice diže ruke prema nebu. Prekrasno, prelepo, ukrasno, relaksirajuće, za uživanje, „estetično“.

The Act of Killing.

Na lice se nanosi krvava šminka, ožiljci, kriminalci u najboljem smislu, kako to za sebe govore učesnici filma, slobodni ljudi, oni koji raspoređuju druge, poslove, biznismene, igraju sebe same iz najboljih svojih godina, igraju reprezentativne uzorne svojih opšteprihvaćenih činova. Činova ubijanja. „Kriminalac je slobodan čovek“ (Anvar), onaj koji kontroliše druge i drugo, stanovništvo, resurse, prirodna bogatstva i „ljudsko blago“. „Slobodan čovek“ (jedno vreme i naslov Openhajmerovog filma).

U „dekoru“ Šarićevih kuća, i u eksterijeru, i u enterijeru. I to je krucijalno, genijalno, to je to, ta neraskidiva veza činova ubijanja sa činovima posedovanja, to bogato skupo, zastrašujuće ništa, taj

definitivni raskid politike i estetike, krv, veštačka krv, blato, točkovi, štikle, šminka, prljavština u roze i parfemi, žuto, plavo, taj dans makabr, slavljenje, sahranjivanje, venčavanje, napijanje, pevanje i igranje. Estetika zločina.

P. S. Ovaj tekst je post skriptum tekstu Zlatka Pakovića: „Dok ima kriminalaca, nema opasnosti od komunizma" (Danas)

(11.-12. maj 2013.)

BELAVISTA

Popeti se u dom Ljiljane i Konija Dufgrana u Herceg Novom znači videti sa jedne strane Boku kotorsku i Lovćen, a sa druge Belavistu, gornji gradski trg, stecište i crkvište (sveti Arhanđel Mihailo, pravoslavna crkva, na koju je levo gore od ulaza „priheftana" srpska zastava).

Taj trg stecište je gradskog života, pa onako kako to već biva, jedni zasednu, drugi prisedaju, pitaju se za zdravlje i ostalo (šta to bi noćas, iseljavanje apoteke iz ideoloških razloga, vlasnik, crkva protiv civila i malih privrednika, ili iz „liberalno kapitalističkih", zbog nenaplativosti kirije i ostalih gradskih dažbina, a biće da je i jedno i drugo. Tako je trg dobio policu iz apoteke.)

Kada se sa Belaviste stepenicama siđe dole kroz Sahat kulu, eto nas na drugom trgu, gore je crkva, dole je banka, Crnogorska, a i pjaca, i taj trg ima svoj društveni život, svoje zasedanje, kao što ga ima i gradska kafana, do koje je još malo ulicom, takvom kakva je bila oduvek, sija se i po danu i po noći. I u gradskoj kafani sede analitičari i kritičari, ali i oni konstruktivni, tri su dame u rano jutro, subotnje, ispripovedale istoriju donesenog kolača. A kuća koja se izdaje – dva su stana prijavljena, a što bi prijavljivala treći i četvrti kada to niko živ ne čini, „što

da ja budem najveća budala“, vidiš kako se i drugi „snalaze“, nešto treba i poštenom čoveku da ostane, i ovako ovi uzeše sve.

Park, mediteranski pravi, sve bilje podneblja raste u njemu, šta je tako zvučno, ptice, i mirise, Madlenini kolačići, u kaskadama se proteže do mora, šetališta. Jedan čovek pokušava jednom metlom i kantom da održi situaciju, venjak je tu bio, odrina velika, gusta, hlad je, i mir. Po zemlji se slaže sve što sa grana otpadne.

Park „Boka“ je „botanički vrt Jadrana“, još 1908. u centralnom delu grada zajedno sa hotelskom zgradom, koja je srušena u zemljotresu, „osnovan“ je park odomaćen kao „Park hotela Boka“. To je retka zelena oaza mediteranskog bilja u kojoj je preko osamdeset vrsta biljaka poreklom iz tropskih i sutropskih krajeva. Dominiraju različite vrste palmi, te visoke i vitke vašingtonke iz Južne Kalifornije. Datule sa Kanarskih ostrva, kao i datule iz Arabije i Severne Afrike, brazilske kokos palme. Zimzelene magnolije, aralije i sukube. U sredini parka visoka odrina sa puzavicama glicinije. U samom središtu parka je fontana sa skulpturom boginje lova, rad vajara Petra Palavičinija (1988.-1958.). Celokupan park je formiran na relativno strmom terenu i stoga je pravljen terasasto, u baroknom stilu, sa vidikovcem sa koga se pruža pogled na ulaz u Bokokotorski zaliv, Lusticu, Njivice, Žvinje, Igalo...

Kakvi behu rezultati onog čuvenog konceptualističkog rada, kada je Ministarstvo za turizam ili ekologiju Crne Gore na vrh Lovćena pozvalo dvanaest umetnika i teoretičara da sede dvanaest sati i da nakon toga kažu šta treba učiniti kako bi sve to unaokolo bilo lepše i bolje i primamljivije, atraktivnije, vizibilnije, transparentnije, upotrebljivije.

I dobili su odgovor, posle dvanaest sati posmatranja, bio je jednoglasan. „Ne činite ništa“. „Do nothing“.

Kada se siđe na šetalište, ili u marinu, ili u plivački klub, ili među restorane, ili posred muzika, tu je kuća Voje Stanića, kažu kako rano

ujutro u jednom kafiću, a pred spavanje, u drugom, preko puta njegove kuće, kamene, razvio se plivački klub, koji, naravno, ima i restoran, a noću svetli u bojama koje Vojo ni sanjao nije. Nekadašnja železnička stanica. „po zakonu" trebalo je biti kulturnim centrom, i filmskim, autora i „animatora" Emira Kusturice. Tako je i počelo, koliko vidim kafedžije čiste i iznose stolove i stolice, nameštaju se za sezonu, još nema muzike, ali će je sasvim izvesno biti, i to će kamen izdržati.

Sada nazad do Belaviste, uz brdo, uz grad, stepenicama, kroz tunel koji je, što bi se reklo, i nužnik, to je sada proboj do ceste, gde morate veoma paziti, jer je „magistralna", i kada sve to savladate, eto vas u mirisu Herceg Novog, između bašta i kuća. Ako savladate betonsku konstrukciju ruskog doma za koji ne znate da li je bolje da stoji, kao takva, kao spomenik jednog vremena u kome je sve bilo moguće, ili da je to čudo završeno, bićete nagrađeni urbanom celinom što je čini trg i crkve, Sv. Leopold, 17.-18. vek, i Sv. Jeronim, 17.-19. vek, te jedno od najlepših zdanja u Herceg Novom, što je, dakako, sud u koji uleću advokati i uglavnom srećni izlaze sa svojom klijentelom, ruski je veoma zastupljen sred svih naših i „njihovih" jezika. No, čuje se vežbanje učenika Muzičke skole, što je nekadašnja Učiteljska škola, „Preparandija", od 1925. do 1941. (vidim moju majku Sonju, koja, sa ostalim učenicama, dolazi iz Kotora na biciklu).

Zauzimam „svoje mesto" u kafeu, odmah pored Svetoga Arhanđela Mihaila na Belavisti.

Nekom je u Herceg Novom naspelo, i ime mu se zna, ali uskoro se u razgovoru odbacuje teza da to samo neki „ludaci", ili „naša deca", ili „pojedini elementi" imaju takav naum koji se sastoji u preimenovanju galerije „Josip Bepo Benković" u „Gradski muzej i galerija". „To je samo početak preimenovanja svih tih ideoloških tvorevina", kažu iz koalicionog partnera vladajuće koalicije u Herceg Novom, „Nova" se partner zove, „sviđalo se to nekome ili ne".

„Cijeli svet se ponosi antifašizmom i ukidanje imena Josip Bepo Benković iz naziva hercegnovske galerije je kulturno, i prije svega

moralno nasilje“, kazala je za portal Analitika poznata crnogorska istoričarka umjetnosti i likovna kritičarka Olga Perović. „Riječ je o nekulturi nezahvalnih ljudi. Pa to je bila kuća porodice Benković, koju je narodu zavještala majka Josipa Benkovića“.

Josip Bepo Benković bio je revolucionar, antifašista i umetnik, streljan je na Banjici 1943.

Ali, „mi ćemo promeniti sve“, kažu „Novi“ stari. Ili, „mi ćemo ih sve promeniti“.

U Benkovićevoj galeriji izlagali su: Petar Lubarda, Milo Milunović, Risto Stijović, Mića Popović, Milan Konjović, Vojo Stanić, Dado Đurić...

„Saznavši za prisustvo članova Mjesnog komiteta KPJ i rukovodioce Orijenskog partizanskog bataljona, neprijatelj je 21. januara rano ujutro sa stotinak vojnika i oko 50 četnika Grahovskog bataljona i 150 nacionalista antikomunističkog bataljona, opkolio i napao grupu ilegalaca u Podima, zaseok Tušupi. U neravnopravnoj borbi poginuli sva četiri člana Mjesnog komiteta, Nikola Đurkovic, proglašen Narodnim herojem, Savo Ilić, proglašen Narodnim herojem, Danilo Dašo Pavičić, proglašen Prvoborcem NOR-a i Stjepo Šarenac, proglašen prvoborcem NOR-a. Nakon pogibije članova Mjesnog komiteta, četnici su na glavnom trgu u Herceg Novom zaigrali ’krvavo kolo’, veselili se smrti bokeljskih rukovodećih komunista vjerujući da je za sva vremena osigurana vlast okupatora i izdaje“.

Glavni trg, čini se da je onaj u dnu stepenica od Sahat kule, između Crnogorske banke i pijace.

„Krvavo kolo“ je tajno snimio Luka Ćirigović kroz skure prozora.

„A što si ti ovde došla“, reče mi jedan vlasnik kafića u priobalju na pitanje: „može li barem rano ujutro sa tom muzikom malo tiše, malo tiše, samo malo tiše“.

Šta da mu kažem ko je i kada otišao, i ko je i kada došao, i ko će još da ode, a ko da dođe. I kada je more postalo „voda“ i kada se i kako, u more, sa ponte, fundala deca, a kada su se i kako pred dečja imena stavile nacionalne pripadnosti, pa tako bude da Srbin tumba Crnogorca, ili obrnuto, što je sa stanovišta jedne strane sasvim u redu prema drugoj, „koja je sve to i zaslužila“, a sa druge, demokratski rečeno, to nije duh tolerancije, spada u „govor mržnje“ i nikako nije u duhu evroatlantskih integracija.

„Zasedanje“ na Belavisti traje. Evo, Komse Prljić „na vrhu Herceg Novog Belavista“, a na vrhu Belaviste Komsa, evo i Gorana Vukčevića, keramičara mediteranskog, tu je i Bono, rezultat „referenduma“ je da se ime galerije „Josip Bepo Benković“ promeniti ne sme.

(18.-19. maj 2013.)

PEĆ, PEJA, BISTRICA, KOSOVO

„Dragi učesnici, čast mi je danas pozdraviti sve vas, predstavnike različitih vera i učenjake iz celog sveta, koji ste se okupili kako biste raspravljali i promovisali multikulturalizam, ekumenski dijalog, miran zajednički život i pomirenje.

Ova međuverska konferencija koja se održava u Peći u okviru Nedelje tolerancije na Kosovu, deo je naših napora za jačanje mira i uzajamnog poštovanja... Neka ova Nedelja tolerancije bude znak početka saradnje i poverenja za našu budućnost i za našu obostranu korist. Želim vam srdačnu dobrodošlicu na Kosovo!“, dobrodošlica predsednice Kosova Atifete Jahjaga učesnicima konferencije „Vera i pomirenje“ („Budućnost verskog dijaloga“).

Devedesetih, tada još u okviru Ujdija, nalazimo se na Univerzitetu u Prištini, gosti smo Adema Demaćija, Malići, Zupanc, Cvetković,

Jovanović, Kandić. Prethodnih dana zatučen je albanski dečak („nekontrolisane grupe“). Veton Suroi na početku razgovora predlaže da Kosovom krene kovčeg pomirenja, imamo temperaturu četrdeset, klimaks događaja na samom njegovom početku... „Zakasnili ste“, tako razgovor počinje student, imao je plavu kosu i crvenkastu maramicu oko vrata...

Kao zakleti ateista, „nadležna“ sam za panel „Zajednički prostor“, u kome učestvuju Vitorija Finlej, Aniti Pentikainen, Anras Ridlemejer, Din Sjamsudin, Dejzi Kan. „Ako pojedini regioni smatraju da se radi zajedno ne samo na Balkanu, gde postoje latentne snage koje intenziviraju identitet različitih grupa, da li ima načina da religije i građani deluju zajedno za opšte dobro? Istraživanje mogućnosti razvoja 'zajedničkog prostora' i mogućnost interkulturalizma među onima koji su se opredelili da se konflikti i nerazumevanja među zajednicama izbegnu“. Na samom kraju razgovora – i događaj, nakon što je jednom od učesnika konferencije pozlilo, sledila je molitva za njegovo dobro, na arapskom.

U Peć smo stigli preko integrisanog prelaza Jarinje. Bez zastoja, bez bilo kakvog posebnog pitanja ili problema. Lične karte, „doviđenja“, lične karte, „dobrodošli“.

Budući da ipak može biti zanimljivo nekoliko opažanja za sve one koji zamišljaju, ako zamišljaju, šta je i kako je „na terenu“ na putu do Severne Mitrovice, put je kroz predele toliko izdašne lepotom da se uvek i iznova pitam kakav smo mi to svet kada sve to uznemiravamo i narušavamo ratovima, sukobima i divljom gradnjom. Na malobrojnim objektima uz put, ako se tako mogu nazvati limena zdanjca, ili prevrnuti, pa adaptirani, autobusi, srpske zastave, na jednom „ček pointu“, a ima ih tri ka Mitrovici, Putinova fotografija u vidu slike, na jednom „objektu“ slikano piše: „Ovo je Srbija“, a onda i „This is Srbija“.

Oko takvih ikonografija su muškarci: pričaju, puše, sedaju i ustaju. Od „barikada“ ostali su samo tragovi, tamne naslage zemlje i peska, kao da je tu požar bio.

A onda je pred vama Trepča, kao jedna ugasla epoha, Trepča artefakt, Trepča kao instalacija, kao arheološka iskopina, od uglja, bakra i zlata mrka Trepča.

Visoki Dečani gore iznad Peći, u brdu. Sami, za sebe, po sebi. Šta je to na ovome svetu apsolutno lepo, i ima li apsolutno lepog, pitanje je za raspravu, ali to jesu i Visoki Dečani. I to kako se „drže" („država" od „pridržati") ili kako se u njima „služi" je svetski. Jeromonasi i monasi su visoki, Luka je oštar, Pavle nežan, reklo bi se da mu je dvadeset, a ima četrdeset, malo je zarumenjen samo onaj koji je vino doneo, a razgovora se odrekao. Dan je sunčan, vazduh bistar, sve je vidno, i prizori vas nateruju ne da gledate, da „snimate", već da „vizirate", kako bi to, nekad, za subjektivni kadar rekao profesor filmske estetike Dušan Stojanović.

U baštama oko Pećke patrijaršije, unutar zidova je neka vrsta peripatetičke škole, ljudi se sreću, šetaju i razgovaraju, domaćini i oni koji su došli da vide to što se ima videti, ćute unutra, definitivno, verovatno zato napolju govore. I Episkop Jovan Ćulibrk visok je i uspravan, kao Luka i kao Petar, izađe da dočeka, a i da isprati. Razgovara o održivosti tradicija i kulture, o spomenicima, i u tom kontekstu posebno je zainteresovan za rad na rešavanju interpretacije Starog sajmišta u Beogradu. Odlazeći mislim koliko se Jirži Grotovski bavio analogijama Crkve i Pozorišta. I koliko se u zdanjima čita vera ili nevera (crkve), oponašanje ili umetnost (pozorišta).

Jedan je veliki umetnik u Peći prestao da radi i otvorio je kafanu, u ogledalu vidim njegovu sliku na suprotnom zidu, kafana se zove „Egzit", kako bi se drugačija zvala, do „Izlaz". Idem do Sokolja Bećirija sa brzim, uvek spremnim „na sve" i u svakom haosu i mnoštvu koncentrisanim Petritom Selimijem, tridesetjednogodišnjim zamenikom ministra spoljnih poslova Kosova, on zna gde su Sokolj i „Egzit", a i obećao mi je, a i svi su tako mladi kao on, na ulicama Peći, mlađi od izraslih platana, Sokolj kaže: „Zašto da se bavim manipulacijom, i da slikam, stvarnost je jača, a i kome to treba, galerija je postala kafana".

Trčim sa Lanom Đukić preko mosta u Zvorniku (1997.), ne može neko sa imenom Bećiri „preko grane“, ima taj i kolega mu Baljuli da siđu sa autobusa, ima da ih ostavimo ako hoćemo da pređemo u RS, nalazimo jednog bugarskog oficira UN, jedva, graničar je besan i preti „da se tako šta ne ponovi“, ali nas pušta, i preti.

„Ne znam da li se osećamo ludi, ili smo ludi zato što osećamo“, kaže Sokolj, spokojan i miran. Pa ko da se ne vrati sam oko dva po ponoći pećkim ulicama do hotela „Dukađini“, koji je na reci Bistrici, bistroj, dno joj se providi.

„U subotu 13. avgusta navršava se osam godina od ubistva dvoje i ranjavanja četvoro srpske dece, 13. avgusta 2003. dok su se kupali na Bistrici“ (B92, 12. avgust 2011.).

„A tamo pri dnu, namerno se prevrću, a deca, kotrljajući se po snegu, vrište od radosti... Ispred same moje kuće protiče Bistrica, reka koja se deli na tri dela, na dva jaza s jedne i druge strane ulice“ (Bekim Fehmiu, *Blistavo i strašno*).

Pored Petrita Selimija „duša“ konferencije u Peći bio je otac Donald Rivs, na čelu organizacije „Duša Evrope“, „male organizacije koja ime veliko ime“, odavno on ide „ovim našim prostorima“, u crnini koja pristaje njegovoj visini, a i širini, otvorenosti za interpretaciju „dijaloga“ i kao „dijalektike“, raduje se što smo „preživeli“ i pita za „Žene u crnom“, kako su, šta rade, jesu li aktivne. „Jesu, po svim ulicama i gradovima, mestima traume“, ta ga informacija raduje.

Važno je veoma, slažemo se, ono što je Episkop Teodosije izgovorio na Međunarodnoj konferenciji u Peći (prema sajtu eparhija raško-prizrenske i kosovsko-metohijske). „Već godinama zajedno sa ljudima dobre volje pokušavamo da razvijemo koncept šireg identiteta, koji čuva autentično poreklo duhovnih i kulturnih objekata i istovremeno ih otvara za pripadnike drugih zajednica sa kojima delimo ovu prelepu zemlju... Zato bih iskoristio ovu priliku svih međunarodnih i lokalnih predstavnika koji sa nama dele ovu viziju i

poručim onima koji tako ne misle da će naše svetinje uvek ostati otvorene za sve one koji traže duhovni mir i spokoj. Vrednost jednog društva, kulture i tradicije nikada nije bila u rigidnoj jednoličnosti, već u raznolikosti i slobodi izražavanja".

Dečane čuvaju Italijani, Patrijaršiju Slovenci. Sa sve onim zamaskiranim vozilima, i onim mrežama što su se protegle od „Arizona" puta u Bosni, pa diljem „ovim našim prostorima", zato što nismo u stanju da izgradnjom autoputeva autorizujemo teren i sklonimo mreže.

„Dozvolite da naglasim da konflikt na Kosovu i Metohiji nije verski konflikt... Vera je igrala ulogu u etnogenezi i kulturi naših naroda i mnogi ljudi verske objekte još uvek u zabludi posmatraju kao simbol nacionalne ideologije a ne kao kuće Božje".

Mogu li se „razvrgavanjem" ove simbolike i ove „zablude", za života vernika i za života nevernika, skloniti straže. Možemo li se i uzajamno osloboditi, i među „drugima", oslobođenim od identifikacije vere i nacije (pa još vođe i države), i postojati i stvarati (ne implementirati), obrazovati (ne edukovati), živeti, nadajmo se danas sa znanjem, saznanjem ili spoznanjem, kako izgleda pakao.

(25.-26. maj 2013.)

FRESKA

„Pokret jedinica i ranjenika ka Sutjesci otpočeo je 12. juna u prvi sumrak. Ali, tada su nastupile nove teškoće. Iznenada je došlo do provale oblaka i jak pljusak znatno je otežao kretanje u noći, kroz šumu, već ionako iscrpljenih boraca i ranjenika čije su se kolone pomješale. Prebacivanje čelnih bataljona 5. crnogorske brigade preko Sutjeske, otpočelo je nešto prije svanuća 13. juna... U tim prvim jurišima na njemačke rovove iznad Sutjeske poginuo je 13. jula uju-

tro i komandant 3. udarne divizije Sava Kovačević“ (Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb MCMLXXI, glavni redaktor: Miroslav Krleža, na koricama grb SFRJ, šest buktinja i u vrhu zvezda, korice maslinasto zelene sa crnim uglovima, jednostavno, lepo, nimalo šareno).

Bilo je to u ovo doba godine. („Vreme“ je za dan pobede 9. maja 2013. objavilo kao „Kulturu sećanja“ – Sedamdeset godina bitke na Sutjesci: „Smrt fašizmu, sloboda narodu“).

Dakle, ima još nedelju dana do Savine pogibije, pre sedamdeset godina.

Početak juna hladan je, u CZKD ne može „igla da se spusti“. Promocija je knjige Mirka Tepavca *Moj Drugi svetski rat i mir*, sa podnaslovom: „O ratu posle rata – autobiografski zapisi“ („Razlog“, Zagreb).

„Museo“ (Paviljon Veljković) bio slikarski atelje Moše Pijade nakon Drugog svetskog rata. Kada je CZKD ušao u Paviljon zime 1994., kružila je jedna od onih mističnih priča kako je, naime, Moša Pijade na zidu, velikome, načinio fresku Centralnog komiteta Jugoslavije, te da je onda brisao „otpadnike“. Našli smo na podu mnogu dokumentaciju porodice Veljković, dokumenta jednog vremena, pogotovo izgradnje (narudžbine i odgovore) beogradske Pivare (Vojislav Veljković), ali i kovčege pune knjiga sa pečatom, voštanim i crvenim FNRJ, ali fresku našli nismo. A onda smo sve sa poda „digli“ na zid i to je bila „Prva dekontaminacija“.

Možda je ta freska, iz koje se može iščitati društveni trenutak, postajala „uživo“ 4. juna 2013., za vreme promocije knjige Mirka Tepavca *Moj drugi svetski rat i mir*.

Promocija je zapravo bila svojevrsni *rienektment*, među prisutnima na tom skupu mogle bi se podeliti mnoge nekadašnje, i današnje „uloge“.

Prisutne su bile i generacije boraca iz Drugog svetskog rata, ali i njihove kćeri i sinovi.

To okupljane oko jedne okomice (Mirko Tepavac i njegova knjiga), sigurno je jedan važan istorijski trenutak, u ovom času.

Govorili su Olivera Milosavljević, Dubravka Stojanović, Tomislav Jakić, Lino Veljak i Mira Šuvar.

Ne bih navodila niti „prepričavala" njihove tekstove, oni će se kao suvereni i za analizu naše novije prošlosti pojaviti u ovim istim novinama, ali bih mogla sumirati rečima Mirka Tepavca u intervjuu „Novostima" (Zagreb), iz intervjua datog Igoru Lasiću u povodu izlaska knjige: „Ne pamti se, u toku celog Drugog svetskog rata, niti jedan značajniji oružani sukob ustaša i četnika. Zajednički im je uvek bio antikomunizam, iako je on, kao što je rekao umni Adam Mihnik, jedino gori od komunizma. U stvari, zajednički protivnik bio im je i ostao – antifašizam".

Pokušavam da se snađem u Almanahu Ateljea 212, izdatom za pedesetogodišnjicu ovog teatra, i evo sezona 1970./71. Izvedba predstave *Na ludom belom kamenu*, to jeste *Generali ili srodstvo po oružju* i *U Edenu na istoku* Borislava Pekića u režiji Ljubomira Draškića. Renata Ulmanski, supruga Mirka Tepavca igra Melaniju.

Nakon premijere dugački sto, za stolom su (nema ih više, samo mi je Renata svedok): Mira Trailović, Ljubomir Draškić, Borislav Pekić, Borislav Mihailović Mihiz, Danilo Kiš, Bogdan Tirnanić...

Srpski liberali su upravo „pali", i, naravno, u takvome krugu, „pada" i pitanje za Mirka Tepavca, svi znatiželjni, kako je to bilo, kako se to „dogodilo". Na to će Mirko Tepavac: „Gospodo, nisam bio sklon prepričavanju ni dok sam bio na vlasti, a pogotovo sada to neću biti". Takvog sam Mirka Tepavca zapamtila, gospodina Mirka Tepavca.

Tepavac u svojoj knjizi piše kako mu je analiza sedamdesetih teška, jer su zapravo sva dokumenta oduzeta. Evo sada uspevam da, posle „kome" traženja (Tepavčevoj generaciji dokumenta su oduzimana, a naša ih gubi), pronađem govor Mirka Tepavca na otvaranju skupa

„Zajednica sećanja“ („Studije Jugoslavije“) u CZKD-u koji su na izvestan način (dramaturški), svojim prisustvom i svojim tekstom i formativno određivali (nije daleko od pameti da je to u sprezi publike i svetonazora na promociji knjige *Moj Drugi svetski rat i mir*).

Mirko je u Centru boravio gotovo svaki dan tokom rada Odbora za zaštitu Ivana Stambolića koji je nakon dve hiljadite primio i izjavu Vojislava Koštunice da mu je žao Ivana Stambolića i njegove porodice iako je bio komunista.

„Vukovar, druga polovina avgusta 1942. godine. Zgrada velikog (praznog) žitnog magacina u Vukovaru. Stotine zatvorenika saterano je u prizemlje i po galerijama zgrade. Nema u početku ni hrane ni vode.

Nekoliko otvorenih buradi u jednom uglu služe za nužne potrebe, cure i smrde.

Jedan sam (ili jedini) od doteranih koga već vezanog vezuju još i žicom za stub, da ostanem na ranjenim nogama...“ (*Moj drugi svetski rat i mir*).

Boravila u Vukovaru pre nekih mesec dana, u spomen groblju na Ovčari, onim mučenicima što su ih iz bolnice, 18. novembra 1991., doveli tu u zgradu „velikog (praznog) žitnog ambara“, magacina, i pobili.

Iskreno se nadam da mi Mirko Tepavac neće zameriti što ću citirati njegov govor, neobjavljen, prilikom otvaranja skupa „Zajednica sećanja“ („Studije Jugoslavije“), iz 2008. godine.

„Da otvorim i pozdravim ovaj skup... (buran aplauz). Kvalifikuju me pre svega moje godine. Ovde sam, verujem, jedini koji je aktivno živeo u obe Jugoslavije. Zato i nije čudo što sam ostao Jugosloven i danas, kada Jugoslavije više konačno nema, ne može i ne treba da bude. Jugoslavija još uvek nije samo naša prošlost. Neke njene proverene vrednosti, koje vreme ne demantuje, nastaviće i bez njenog imena da se valorizuju u našoj pojedinačnoj i zajedničkoj evropskoj

budućnosti. Sadržaće se makar i u ukinutom obliku, pre svega, u jugoistočnom regionu Evropske unije.

Jugoslaviju više ne treba ni hvaliti, ni kuditi, treba je savesno analizirati i analizirati i više zbog podsećanja kako je srušena, nego kako je nastala i trajala. Nisu je rušili zbog njenih greha, nego baš zbog nekih njenih vrlina. Nacionalističkom antikomunizmu nije toliko smetala njena autoritarnost i partijska svevlast, jer to rado preuzimaju, koliko njen kosmopolitizam, nacionalna i verska tolerancija, sekularizam, otvorenost prema svetu. Rušili su je oni koji su želeli da sa padom 'komunizma', padne i jugoslovenski partijski antifašizam. Razorilo ju je ono što bi moglo razoriti svaku državnu zajednicu, i svaku sada odvojenu državu, pa i samu EU, ako bi podlegla pokori etnonacionalizma, lokalizma i ksenofobije...

Jugoslavija nije bila uzorna država, naprotiv. Ali nije bila 'tamnica' naroda, naročito ne srpskog – pa ni najugroženijeg albanskog – nije čak bila ni tamnica građana, iako nikad nije bila istinski demokratska.

Hteli su je njeni građani, jer da nije tako, ne bi se dva puta rodila i uz sve njene mane, većina njenih građana je bolje živela, nego pre nje, pa u mnogo čemu bolje nego i danas, posle nje. Nije bila samo jaka država, strog režim i jednopartijski poredak. Bila je zajedništvo naroda i građana, koju treba pamtiti, jer će nam to iskustvo svima biti potrebno i u EU. Ali svima i u sopstvenim novim kućama, što nismo mogli u Jugoslaviji, moraćemo, makar sa teško nadoknadivim zakašnjenjem u velikoj i prosperitetnoj Evropi.

Jugoslavija će ostati večito važna ne samo uspomena, nego i kao opomena".

Tako je govorio Mirko Tepavac, ilegalac, skojevac, partijac, gerilac, ratnik, vojna vlast, državna vlast, diplomata, liberal, državnik i pisac.

Hvala.

(8.-9. jun 2013.)

GENERAL ŽIVE VOJSKE

Reihl Kira su odmah ubili 1991. Vladimir Trifunović je živ, ili „Eto, živ je“. I u tome je problem.

Neki bi dodali i da je bolestan, to bi bilo ono poslednje za izazivanje sentimentalne ćudorednosti, ili za izmamljivanje kakvog-takvog sažaljenja kod neopisivog sveta koji je došao na vlast ratom i tranzicijom, te mlati čim stigne, rilja i gura, napred i samo napred. (Balzak je veliki pisac ovih naših dana).

I upravo sada, noćas, Vladimir Trifunović radi ili spava, ako može, u hotelu „Bristol“, a oko njega u Savamali „džentrifikacija“ Beograda. Super je to. U Savamali „Bristol“, a u „Bristolu“ general Trifunović, i „drugi“.

Nekako je upravo ovih dana prestao da važi Zakon o lustraciji, koga niko nije ni pogledao, „smrdljiv sir“, taj Zakon o lustraciji. Teško mi je zaboraviti čuvenu sutkinju Arežinu i njenu istorijsku rečenicu, nakon 5. oktobra: „Budući da ste lustrirali samo mene, lustriraće oni vas“.

Sada bi trebalo da objasnim ko je Vlado Trifunović, ko je general Trifunović.

„Ko je tebi Reihl Kir“, to je bio posao 2009., izložba (Tanja Simić, Miloš Vasić, Metaklinika, Beograd, Zagreb, Sarajevo, Tuzla, Ljubljana, i Osijek...), nagrada za borbu za ljudska prava Jadranki Reihl Kir, Vlado Trifunović ne može da dođe na otvaranje izložbe u Beogradu, ne znam ko bi bolje govorio o Reihl Kiru sem njegove supruge i vestalke Jadranke.

Ko je tebi Vladimir Trifunović? Znate ili ne znate. A to je zapravo pravi razlog zašto Zakon o lustraciji nikada nije primenjivan, zato

se istorija menja i „dorađuje“, zato se ruše „bivši“ spomenici i postavljaju novi novcati, i zato je Trifunović i dalje u hotelu „Bristol“, zato da se ničega i ne bi sećali, a posebno da se „mladi“ ne bi dosetili, i da bi sve upravo bilo onako kako danas jeste, sve sama izvesna (avaj) budućnost i Datum (o kome smo slušali da i nije toliko važan kao opšta modernizacija), dakle, ne zbog EU, već zbog interesa građana. Eto, to beše tek pre neki dan, „zajednica nesećanja“, ili ako hoćete „rad vremena na neshvatanju stvari“, te su ti isti građani izuzetno „ponosni“ ako toga dana, ili ovoga dana, živi stignu do „kruga svoje porodice“, a ne još da se bave javnim, ili opštim, ili „nedajbože“ političkim pitanjima, a još manje tim bespotrebnim, ili neupotrebljivim pitanjima pravde ili istine, to se „ne maže na hleb“. A šta ćemo ako upravo od bavljenja pravdom i istinom zavisi „mazanje na hleb“? Budući da je nezamislivo da bi današnji „Minikul“ (Ministarstvo kulture, zajedno sa Miniljubom i Minimirom, i Miniistinom) moglo da „podrži“ predstavu u hotelu „Bristol“ o stanovnicima hotela „Bristol“, od 1991. pa nadalje, uključujući i lik gospođe Hočevar, koja se u očaju „razdužuje“ sa životom, izgonom i izdajom, pucajući u glavu sopstvenom sinu, a budući da i projekti „na međunarodnom nivou“ nisu skloni umetničkim produkcijama, posebno ne „traumatičnim“, ipak bi se moglo ustanoviti da bi general Vladimir Trifunović mogao biti jedan stvarniji Car Konstantin. Mirotvorac iz naše skore prošlosti, iz vremena u kome smo zaista i tako intenzivno postojali „na ovim našim prostorima“. To bi mnogo koštalo, ali svega onoga što nije novac.

„Kao komandant Varaždinskog korpusa, Trifunović je spasio 250 mladih vojnika. Međutim, uprkos ovoj činjenici, u Srbiji mu se tri puta sudilo. Osuđen je za izdaju i dobio je kaznu od 11 godina zatvora. Vrhovni sud je kasnije doneo konačnu presudu od sedam godina zatvora i to zbog 'predaje naoružanja i vojne opreme', da bi se tek 2010. odustalo od optužnice. U Hrvatskoj je zbog ratnog zločina protiv civilnog stanovništva, u odsustvu, osuđivan na 15 godina zatvora, a protiv njega se i u Sloveniji vodi sudski postupak. Trifunović već dvadeset i dve godine živi u sobi od devet kvadrata u beogradskom hotelu 'Bristol'“(Danas, 12. jun 2013.).

Ministarstvo odbrane donelo je još jedno identično rešenje u slučaju bivšeg komandanta Varaždinskog korpusa Jugoslovenske narodne armije – Odbijen zahtev generala Trifunovića za dodelu stana.

Možete, Ministarstvo odbrane, da kupite koliko god aviona hoćete, ili ne znam koliko sletova da izvedete, ali dok se Vladimiru Trifunoviću ne da stan u kome može da živi, teško da će vojska počivati na zdravim, i ako hoćete rodoljubivim osnovama. A to je ono što najviše košta, otrovana i nemoćna „duša" naroda. Deambicionirana i onemoćala lažima i nepravdom. A pogledajte samo kakav je „izdajnik" general Trifunović, i koja je cena „izdaje", pre nego što se „ponosite" svojom.

„Suština svih ovih odluka, uključujući i poslednju, jeste da Trifunović nema pravo na stan zato što član njegovog domaćinstva, njegova ćerka, koristi stan u Zagrebu koji je nekada dodeljen Trifunoviću", kaže za „Danas" Vladimir Đerić, Trifunovićev advokat. On objašnjava da je problem sa ovakvom odlukom to što Ministarstvo zaobilazi činjenicu da Trifunovićeva ćerka nije član njegovog domaćinstva već dvadeset godina, kao i da on ne može da se pojavi u Hrvatskoj, jer bi ga odmah uhapsili. „U tom svetlu, apsurdno izgleda njegov zaključak (Ministarstvo) da se 'imenovani smatra stambeno rešenim'", kaže Đerić. Pa kako vam „u ovom svetlu" izgledaju sva obnašanja sa „našim ljudima", i „našim herojima" i haškim optuženicima, automobilima, zaštitama, ispraćajima i dočecima? Imaju li oni stanove, žive li oni „u krugu porodice" i to ne samo za Novu godinu?

„Imenovani se smatra stambeno rešenim". Jednom, i zauvek, pre rata, u kome nikada nismo učestvovali, te prema tome nema nikakvih konsekvenci kako ni za sve odgovorne i krive, tako ni za sve koji su žrtvovani.

„Bio sam u rukama suda kao neka vrsta biča koji su upotrebljavali na svim oficirima koji su ostali i kasnije bili na frontu. Mi smo bili primer, da slučajno ne pođu našim putem. Kada je potpisan Dejtonski sporazum i kada je rat završen, posle petnaest dana pušten sam

iz zatvora na osnovu pomilovanja. Presuda nije ukinuta, dakle trebalo je da smo u zatvoru dok se 'igra igranka'", govori u intervjuu Dejanu Kožulu (Peščanik, 2001.), Vladimir Trifunović.

„Odlučio sam se na predaju kasarne u skladu sa svojim znanjem i etikom ratovanja, u skladu sa situacijom u kojoj nisam mogao naći bolje, ali nijedno drugo rešenje, osim onog da izginemo svi. To što bih ja poginuo nije bitno, nego su bili bitni ti mladi ljudi. Da sam ja prvi poginuo, verovatno bi i oni, jer te stvari može da izvede neko ko zna svoj posao. Dakle, ako si human i etičan, onda je predaja jedino što si mogao da uradiš. Dva brata su mi poginula u Drugom svetskom ratu. Iza njih je ostalo nas desetoro. Kad je drugi brat poginuo, ja sam imao pet godina. Kada sam postao vojno lice i u uniformi prvi put došao kući, majka me je ujutro probudila i rekla mi: 'Vodi računa. Ako bilo koja majka zaplače što ti nisi uradio nešto da to sprečiš, ne zaslužuješ mleko kojim sam te dojila'. Dok sam živ pamtiću te reči, koje su bile prisutne i kada sam odlučivao šta da uradim".

Principom „začudnosti" Brehta, hajde sada da upitamo građanke i građane kome biste, u slučaju najgoreg, rata, poverili svoga sina: Vladimiru Trifunoviću ili onima koje upravo haški sud oslobađa? Kada bi ponovo lupali na vrata i tražili vašeg sina, „majke hrabrosti", kome biste ga dali, Trifunoviću ili onima iz kasarne Topčider?

Ne, pitanje nije retoričko. Ono je uvek stvarno, i takvu odluku donosimo dnevno, u „velikim" i u „malim" stvarima. „Ostalo je ćutanje". Koje vlada iz nemoći i iz kukavičluka, iz „preživljavanja", sa žestokim posledicama po život. „General žive vojske", naslov je tribine koja je 2010. održana u CZKD i u kojoj su svoja svedočenja iznele i sudije, ucenjivane i neodoljivo hrabre (gde su oni sada?), „u iznajmljenim stanovima", jer nisu pristali.

Peticije su potpisane, za razrešenje i uvaženje sudbine Vladimira Trifunovića založili su se mnogi javni glasovi, i Dragan Đilas, gradonačelnik Beograda.

I od tada je proteklo vreme Trifunovića, a i naše vreme, u sobi u hotelu „Bristol“. Tamo je, tu je, zaključano srce, a ključ bačen.

Vreme velike sramote. Dajte čoveku stan, i ne cenjkajte se sa „konačnim rešenjem“. Taj ključ i ta vrata otvaraju sva druga. Ili, mrak.

(15.-16. jun 2013.)

POSLEDNJE DETE

Bistar dan danas, svež, pravi dan posle duge gotovo neizdržive vrućine. Po ovakvom danu, danu posle kiša, na moru, na svetlo i sunce izađe sve živo, iz daljine se čuju glasovi kupača, dovikivanje, te motori barki, tako je bilo.

Početak je jula, jedanaestog je godišnjica Srebrenice, jedanaesti 1995. zauvek je odredio šta je bilo pre, a šta posle, stao između kopna i mora, i zadao meru gubitništva u ratovima za uništenje svega postojećeg u Jugoslaviji i stvaranju zemalja Zapadnog Balkana. Ta mera bila je i jeste odlučujuća za doživljavanje onog pre i bešćudnosti onoga posle.

U sredu, 19. juna, Fond „Biljana Kovačević Vučo“ treći put je dodelio nagradu, „ustanovljenu kao znak sećanja na hrabru braniteljku ljudskih prava“, nagradu namenjenu onima koji „žive u našoj ulici ili kraju, srećemo ih na pijaci i u pošti, po svemu su obični ljudi, ali su i heroji. Njihovo herojstvo ogleda se u tome što štite prava i dostojanstvo drugih i drugačijih“.

Na Tviteru dobitnika ovogodišnje nagrade Biljana Kovačević Vučo piše: „Najjači čovek na svetu, bravar u putu, oženjen Gordanom, otac Ognjena i pokojne Marije“.

Dabome, reč je o Marijinom ocu, i tvorcu „Marijinog zakona“. Ili, o ozakonjenju jedne tragedije koja ima svoju zakonomernost.

„U junu 2010. godine Slobodanova i Gordanina kćerka Marija Jovanović završila je prvi razred osnovne škole, kada je njen život prekinuo komšija silovatelj o čijoj prošlosti do tada niko ništa nije znao.

U želji da pomogne drugoj deci i da omogući stvaranje uslova da ni jedan drugi roditelj ne proživljava sličnu tragediju, Slobodan Jovanović je započeo kampanju za promenu važećih zakona i za podizanje svesti o problemima seksualnog zlostavljanja i pedofilije“.

I da nijedno drugo dete ne proživi sličnu tragediju.

Nikada nisam razumela šta to znači „običan čovek“, još manje, naravno, „mali čovek“ (to nerazumevanje me prati još od televizijskih serija Radivoja Lole Đukića koje su baratale sa tim pojmom „malog čoveka“).

Tim pre što biografiji Slobodana Jovanovića prethodi biografija jednog drugog bravara. Te će biti da se veličina zasniva upravo na nerazdelbi između „kontroverznih“ i „poznatih“ ljudi, i svakodnevnih, „običnih“ ljudi.

Tako da mislim da je od značaja da je nagrada „Biljana Kovačević Vučo“ (žiri: Miomir Miša Brkić, Aida Ćorović, Milica Đorđević, Oliver Frljić, Saša Janković, Rodoljub Šabić) uvažila upravo Slobodana Jovanovića zato što je to proširenje pojma kako civilnog društva, tako i njegovih aktera. Dakle, od velike je važnosti da je nosilac nagrade, onaj ko nije svakodnevni „igrač“ (jedan od odvratnih izraza u javnoj upotrebi, kao i sve u vezi sa „loptama“, od kojih je jedna upravo u „dvorištu Evropske unije“), u polju civilnog društva, pogotovo onog u Beogradu.

Istovremeno, Slobodan Jovanović je i „sledbenik“ velike misije Biljane Kovačević Vučo, koja se sastojala u neprekidnom nastojanju

da se uspostavi vladavina prava i da se društvene reforme provedu kroz institucije. YUCOM, organizacija i institucija pravnika za ljudska prava koju, sa saradnicima pravnicima, formira Biljana Kovačević Vučo, jeste „nasleđe“ (sada to zovu „legasi“) koje se sastoji u jedinstvu profesionalizma i aktivizma u oblasti ljudskih prava i civilnoga društva.

Tekovine ove organizacije i Biljane Kovačević Vučo, su, pored, ogromne dnevne pravne aktivnosti na zaštiti pravde i zakonitosti, te stavljanja na raspolaganje ugroženima, i Savezni zakon (2001.) o amnestiji dezertera rata, te političkih zatvorenika, uključujući i Albance.

Predlog zakona o otvaranju dosijea, nakon koga je uništen njegov promoter u Skupštini, SPO, nije prihvaćen.

„Marijin zakon“, usvojen je posle dvogodišnje borbe, u aprilu mesecu ove godine, u Skupštini Srbije zajedno sa zakonskim rešenjima o sprečavanju seksualnog zlostavljanja maloletnika – ovaj deo zakonskog predloga Slobodana Jovanovića nazvan je „Marijin zakon“. „Želim da naša Marija bude poslednje dete po kome će neki antipedofilski zakon nositi ime, da zakon deluje preventivno, da se bavi uzrocima a ne posledicama, da osujeti one koji se usude da naškode našoj deci i natera ih da odustanu od zlih namera“, rekao je posle rasprave o Zakonu u Skupštini, Slobodan Jovanović, otac i bravar.

Ne znam da li bi se moglo reći da je svrha zakona i intervencija u stvarnosti, da li bi se moglo reći da je namera zakona i da spreči ponavljanje zločina, ili, ako hoćete, da onemogući isplativost zločina, a to je upravo ono što se tako dugo učilo tokom rata, a i posle „izbijanja mira“, zločin svake vrste je nešto što se isplati, što je korisno i što je nekažnjivo, pogotovo ako se „dešava“ po zakonu.

Evropski parlament 15. januara 2009. godine usvaja Rezoluciju o Srebrenici u kojoj se pozivaju države-članice Evropske unije i zemlje Zapadnog Balkana da obeleže 11. jul kao Dan sećanja na genocid počinjen u Srebrenici 1995.

Godine 2005., juna meseca, grupa od osam nevladinih organizacija uputila je Narodnoj skupštini Republike Srbije Deklaraciju o Srebrenici kojom se od države zahtevalo da preduzme sve mere zaštite prava žrtava ratnih zločina, posebno prava žrtava genocida u Srebrenici, kao i da osudi zločin počinjen u naše ime.

Autor ove Deklaracije je i Biljana Kovačević Vučo, kao i Komitet pravnika za ljudska prava.

Znam da je pitanje retorično, ali nije nepotrebno.

Šta bi bilo među nama, sa nama, i povodom nas, u Evropi i u svetu da je tada ova Deklaracija prihvaćena, to jeste da je uvažena i institucionalizovana u Skupštini Srbije, i da li bi, njenim prihvatanjem sama institucija Skupštine dobila na snazi presudnoj za vladavinu prava i dobro građana?

Predlog teksta Deklaracije o Srebrenici koji Narodnoj skupštini Republike Srbije podnose nevladine organizacije: Komitet pravnika za ljudska prava, Centar za kulturnu dekontaminaciju, Građanske inicijative, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Žene u crnom, Beogradski krug, Fond za humanitarno pravo i Inicijativa mladih za ljudska prava.

„Republika Srbija se obavezuje:

- da će razotkriti i kazniti svako ideološko opravdanje zločina;

- da će građanima otvoriti mogućnost da odbace kompromitovane vrednosne stavove, i da će onemogućiti instrumente, aktere i posledice masovnog nasilja iz javnog i društvenog života;

- da će obezbediti vrednosni diskontinuitet sa lošom prošlošću usvajanjem mera i propisa koji će predstavljati pravni okvir za odricanje politike zločina, a kako bi se afirmisao adekvatan sistem vrednosti i reafirmisao izgubljeni osećaj za pravdu;

- da će podsticati takav politički dijalog koji neće otvarati prostor za pravnu institucionalizaciju zločina niti dovoditi u pitanje elementarni smisao kategorija ispravnog, dobrog i pravednog ponašanja...“

Deklaracija nikada nije uvrštena u dnevni red skupštinskih zasedanja, ali je izazvala burnu reakciju u društvu i među političarima. Deklaraciju je podržalo i pedeset nevladinih organizacija iz cele Srbije i veliki broj javnih ličnosti, ali i pojedine političke stranke.

Zahtev da Skupština usvoji Deklaraciju o Srebrenici obnovljen je 2006. i 2007.

„Biljana Kovačević Vučo (1952.) je aktivista za zaštitu ljudskih prava u Srbiji. U svojoj dugoj karijeri aktivistkinje mirovnih pokreta i aktivistkinje za zaštitu ljudskih prava bila je, između ostalog, osnivač saveta za ljudska prava Centra za antiratnu akciju u Beogradu i šef SOS linije za pravnu pomoć žrtvama političke diskriminacije, generalni sekretar i šef kancelarije za pravnu pomoć Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji i osnivač i predsednica Komiteta za ljudska prava – YUCOM“.

(29.-30. jun 2013.)

NA GVOZDU

Protekle su tačno dve godine otkako smo (CZKD i saradnici) bili na istom mestu, u Memorijalnom prostoru Miroslava i Bele Krleže. („Zagreb ima Sljeme i ima jednu spiritualnu, artističku planinu. Ta druga planina, to je Miroslav Krleža“, iz uvoda ovogodišnjeg festivala – Miroslav Krleža, 120. obljetnica rođenja 1893.-2013.).

U stvari te dve godine nisu „protekle“, nisu „propale“ (kako se to uobičajeno kaže za Jugoslaviju; uvek kada to čujem pogledam negde

dole, u ferzeng, da vidim gde je to ona propala, u koji procep, u koju pukotinu, rupu, središte zemlje), godinu dana posle prvog Gvozda, juna meseca prošle godine izvedena je predstava *Izlet u Rusiju* Miroslava Krleže u režiji Jovana Ćirilova i uspostavljena institucija „Plenuma", kao gesta ili forme zasedanja, razgovora, debate, iz kojih je crpeno i iskustvo disputa na temelju Krleže, i svega pripadajućeg, prošlosti i stvarnosti; te snimljen film, tako da se ne pogubimo, ili da ne „propadnemo", a posebno da vreme ne „protekne", nego da ga nekako pridržimo. I sada, dve godine kasnije, „doveli" smo predstavu na Gvozd, podno kuće Memorijalnog muzeja. A preko puta, gore u brdo, čudesnog spomenika Marije Ujević, Krleža u građanskom, civilnom svome odelu, veliki, baš on (nije lako tako šta smisliti i napraviti), skulptura kojom zapravo počinje predstava *Izlet u Rusiju*, to jeste dijalog, plenum.

Izlet u Rusiju, Milutin Milošević, Krleža oblači na sebe majice i majice, pa potom džempere i džempere, a onda kapute i kapute, ne bi li spomenikom bio u razgovoru sa Vu San Pejom (Boris Bakal). Upravo o tome je govorio Predrag Matvejević, domaćin predstave *Izlet u Rusiju*, na samim vratima Krležinog doma, isti Matvejević koji je pre dve godine „rukovodio" skupom na Gvozdu, čiji je sastavni deo bio i naš budući rad – *Izlet u Rusiju*.

Naime, dve godine ranije u Hrvatskom društvu pisaca održan je skup o aktuelnosti Krležinog dramskog teksta, o čemu je u ovim novinama tada bilo mnogu reči, „referisao" je Velimir Visković, slobodno mogu reći jedan od sastavnih „čimbenika" čitavog zbivanja u Plenumu „Izleta u Rusiju", što zbivanju čast čini.

Tema broja „Danasa" (subota – nedelja 16. jul 2011.) tako je bila „Krleža, 118": „Dobro, nije mi dat predug rok, ali više-manje poznajem u Zagrebu sve koji se bave Krležom, ili mogu o njemu govoriti na zanimljiv način, vjerovao sam da ću ih moći motivirati da nastupe, pa makar morali improvizirati". I jeste. „Po prisustvu u srpskom kulturnom životu, Krleža je i srpski pisac, na isti način na koji je, primjerice, Danilo Kiš i hrvatski pisac".

(Kada bih vam sada navela sve naslove iz „Danasa“ iz jula 2011., shvatili biste šta znači „rad vremena“, na primer „Tadić putuje na Brione“, ili „Sorosov testament“, čudo je uvek kada čovek posegne sa prelistavanjem nekadašnjih novina).

Sedim na istoj adresi, na vrhu Gornjeg grada Zagreba, u Hrvatskom društvu pisaca, na skupu u povodu 120 godina rođenja Miroslava Krleže, pre neki dan 2013., i slušam čudesan „referat“ Tatjane Jukić o sablastima prošlosti, čiji povratak pisac predestinira, i mislim koliko je bitan kontinuitet bavljenja onima koji su završili na evropskim stratištima upravo kao tvorci današnjih evropskih temelja i tradicija.

Čini mi se da znam nešto o tome.

„Šta bi to bili paradoksi! Nije to ništa paradoksalno! Danas je veliki nemir u zemlji Evropi. Zbiva se nešto. Evropa danas još uvek laje u svojih dvadesetak polujezika i stvara Palma gumpete! Drugo je sve ili robovanje ili izolacija. Ždralovi i rode, lastavice i patke, žive iznad toga između Nila i Tibeta, Afrike i Evrope. Ptice selice nad nama, pametnije su od nas i od naših velegradova, te živu po visokim integralnim kružnicama, što smo ih mi po zemlji izderali u nekakve narode i klase, gradove i klime, geografske distance i industrije. Velika čežnja danas ždere Evropejce i ja verujem da se po svim severnim gradovima (za kojima mi toliko čeznemo), pate pojedinci u svojim samoćama i da čeznu za izlaskom iz ovoga pakla“ (Miroslav Krleža *Izlet u Rusiju*, Zagreb, 1926., izdanje „Narodne knjižnice“).

Na moju veliku žalost, nismo bili u mogućnosti da vidimo sve događaje na Drugom festivalu Miroslava Krleže u Memorijalnom prostoru Miroslava i Bele Krleže na 120. obljetnicu njegovog rođenja, što ga je koncipirao i producirao Goran Matović (davno su prošla ona vremena, propala, kada je bilo moguće da učesnici festivala vide šta rade oni drugi, učesnici festivala), međutim po samome dolasku na Gvozd, odakle se teška srca odlazi zbog svega postojećeg i nepostojećeg, a posebno razlike između aktuelnog i savremenog, te i ptica koje se čuju tokom izvedbi, videla sam jedan oblik danas odabranog

i nužnog teatra što ga je pokazala Mani Gotovac, pod radnim naslovom *Kastelice*. Veoma blizak onome što zastupamo u predlogu produkcije teatra, a zovemo ga „Rizik"; naime, radi se o iskazivanju sume, kondenzovane forme, koja staje kao predstavnik celine predstave.

Mani Gotovac, naime, vodi, kao Čičerone (*Aretej*, Krleža) posetioce, publiku kroz čitav prostor Belinog i Krležinog „mišljenja i pevanja", pripovedajući, na licu mesta, o životu ovo dvoje ljudi, da bi nas izvela na plato po dno kuće gde su Nataša Barbara Grančer i Mirko Mandić odigrali scenu iz *Gospode Glembajevih* Slovenskog narodnog gledališča u režiji Ivice Buljana. Ovom događaju prethodio je tonski zapis glasa Bele Krleže, Kastelice iz 1949., te odlomci iste scene iz filma *Glembajevi* iz filma Antuna Vrdoljaka 1988., scena Ene Begović (Kastelica) i Mustafa Nadarević (Leone).

To je svakako jedna od najerotskijih i najmetafizičkijih scena koje se u teatru mogu videti. Ona je igrana presudno i definitivno, odsudno i konačno, u jeziku i u jeziku tela. Sažeta je sva biografija likova, sva nerealizovana strast i provala neizrecivog što se u ta dva bića komprimirala i reprimirala. Oni su izašli iz te kuće, na Gvozdu (Bela i Miroslav) oni su likovi iz *Glembajevih* (Krleža), žena i muškarac, glumci i teatar, jeste, katarzično, raj i pakao, Grančer i Mandić.

I šamarajuća smelost, hrabrost, „ženskost", čulnost i pamet, savremenost (ne aktuelnost) reditelja Ivice Buljana. Te večeri *Kastelica* Mani Gotovac.

Izlet u Rusiju, dve predstave jedna za drugom na Gvozdu. Svi su se „snašli" u novom prostoru, na otvorenom: Milutin Milošević, Damjan Kecojević, Vladimir Aleksić, Marko Janketić, Boris Bakal, Vladimir Pejković i Cvjeta Mesić, koja je u predstavu ušla sišavši iz Beline i Krležine kuće.

„O snazi leve ideje na elitnom Gvozdu", piše zagrebački „Jutarnji list".

Bez sumnje, i rasprava i razigravanje pitanja kojima se Krleža bavi u *Izletu u Rusiju*, mlad, godine 1926., jeste svojevrsna strast, i ono što uobičajeno nazivamo idejnim i političkim pitanjima, zapravo jeste i eros.

(13.-14. jul 2013.)

ŠTO TE NEMA

Ovaj tekst, ovde neznatno skraćen, objavljen je 11. jula u švedskom dnevnom listu „Svenska dagbladet". Potpisala sam ga sa Jasenkom Selimovićem.

„Pozvala sam sina kada je otišao desetak metara. On se okrenuo i rekla sam mu: 'sretno'. Mahnu mi rukom i ode. To je zadnji put kada sam ga videla" – Kada Kodžić, Srebrenica.

Svake godine 11. jula na Dan sjećanja na žrtve genocida u Srebrenici sećamo se da su od trinaestog do dvadeset i drugog toga meseca, te godine 1995. pripadnici vojske Ratka Mladića i Radovana Karadžića ubili osam hiljada muškaraca i dečaka. U genocidu ljudi su meta za uništenje ne zbog toga što su nešto uradili, nego zbog onoga ko su i šta su. Sve muško bilo je odvojeno od svojih porodica, hvatano po šumama oko Srebrenice, autobusima odvođeno do mesta pogubljenja, u grupama postrojavano, zavezanih očiju i ruku i streljano, do jednog. Pokopani su u masovne grobnice, a da bi se masovni zločin, za koga je bila neophodno angažovati veliku ljudsku (neljudsku) i tehnološku silu, zatro, žrtve su premeštane u sekundarne grobnice, iz kojih do dana današnjeg nisu identifikovane sve žrtve. „Oroditi kost" (Grupa Spomenik), rekonstruisati iz dela tela celost ljudskog bića, njegov identitet, jedan je od najtraumatičnijih naučnih, filozofskih, pa ako hoćete i poetskih procesa koji mobiliše i definiše ljudskost živih. Zato se sećamo žrtava i zato ih ožaljujemo.

I danas 11. jula 2013. osamnaesti put.

Srebrenica jula meseca 1995. jeste mesto poraza čovečnosti.

Dvadeseti vek Kami naziva vremenom zlih i deo je naše javne svesti. Genocid u Srebrenici je dokumentovan i mi znamo iz minuta u minut sve što se dogodilo. Šest hiljada sto trideset devet osoba je identifikovano uz pomoć DNK, trideset direktnih i stotinak indirektnih suđenja je bilo u Hagu. Devedeset sudija iz svih zemalja sveta je izreklo presude za genocid u Srebrenici. Sudijama je govorilo četiri hiljade svedoka, a ipak postoje i u Evropi i u Srbiji i u Bosni i Hercegovini oni koji poriču genocid. „Da bi se nešto videlo, za to je potrebna volja“ (Herman Broh).

Neznanje, ignorisanje i nedostatak empatije nisu prisutni samo na nacionalnoj televiziji (film *Grad koji je žrtvovan* je prikazan na švedskoj TV), nego i drugim medijima, novinskim agencijama, institucijama, školama. U Švedskoj jedva da znamo šta je bila i šta znači priroda rata za uništenje Jugoslavije. To neznanje se koristi od strane onih koji poriču svoju odgovornost za zločine da bi legalizovali svoje političke pozicije (...).

Relativizacija istine o ratu vodi relativizaciji vrednosti istine u miru. „Nedostatak znanja“ čini nas nesposobnim da razumemo vreme u kome živimo. Da smo shvatili mehanizme koji su doveli do Srebrenice, shvatili bismo da ksenofobne stranke koje se pojavljuju i u Švedskoj koriste istu retoriku, iste metode i stvaraju iste konflikte, samo u meri u kojoj im mi kao društvo i kao država dopustimo. Akesonska retorika (vođa švedskih ksenofoba) i argumentacija o Šveđanima je do poslednjeg slova ista kao i predratna retorika nacionalista u Jugoslaviji, njihovih „ideologija“ i „mitova“ i organizovanja „nekontrolisanih grupa“. Rečju, za sve nas, a pogotovo za mlade ljude, mora se uvek iznova reći – Ana Frank je uistinu postojala.

Mi smo duboko uvereni da je moguće učiniti mnogo više kako bi znanje i saznanje o genocidu u Srebrenici i svim zločinima od 1991.

bilo dostupnije. Haški tribunal je sakupio, dokumentovao dokaze o zločinima i mnoge zločince i osudio. I lokalni sudovi su nakon Haškog suda počeli da sude zločincima i ipak je broj osuđenih zločinaca hiljadu puta manji od ubijenih žrtava.

Učiniti mnogo više nije moguće sve dok sami sebi ne priznamo da smo odgovorni za sve što se događa sada, dok živimo i tu gde živimo. Da smo odgovorni i za Srebrenicu i za skinhedse i za ksenofobiju i za zavaravanje da se nama ne može desiti – nacizam, rasizam, nacionalizam. Istine o žrtvama čine naše živote mogućim i sastavni su deo naše kulture, a ne nečije „tuđe" kulture. Kultura je neodvojiva od slobodnog pojedinca kao subjekta demokratije.

Taj subjekt je nemoguć bez sećanja i bez ožaljivanja, i bez stida i bez odgovornosti. Kao što su mesta traume mesta kulture i umetnosti. To da se genocid i zločin više nikada ne ponove znači uvažiti i shvatiti ne da se ne sme ponove nama, nego ni „drugima".

Svi moramo činiti sve protiv zločina protiv čovečnosti. „Kako da podignemo novu kuću kada prethodno nismo očistili podrum ispod ruševina stare kuće" (B. Breht).

Post scriptum
Bila mi je čast da budem učesnik manifestacije „Memorijalni skup za žrtve Srebrenice" u organizaciji Ekspo (koji je osnovao Stig Laršon, autor trilogije *Milenijum*). Skup je održan u Stokholmu 11. jula na Trgu Raul Valenberg. Na skupu su govorili Mona Salin, bivša liderka Socijaldemokratske partije Švedske, Fredrik Malm, Liberalna partija Švedske, Admir Buljubašić, preživeli iz Srebrenice, Haris Grabovac, predstavnik organizacije APU (akademici, preduzetnici i umetnici), a pesmu Alekse Šantića „Što te nema" pevala je Bjanka Muratagić, sopran.

Bilo je to „U pet po podne" (Lorka) u javnom prostoru spomenika Raulu Valenbergu, mnoštvo ljudi koje izlazi iz mora ili se okuplja na stenama spasa u kamenu i bronzi.

„Bio je diplomata koji je rešio da učini nešto, nije uobičajeno da ljudi preduzimaju takve stvari“, odgovara mi moj švedski prijatelj Koni Dufgran na pitanje: „Ko je tebi Raul Valenberg?“.

Spasio je sto hiljada Jevreja između jula i decembra 1944., kada u Budimpeštu, u Mađarsku u kojoj su sabijeni odasvud, stiže Adolf Ajhman da sprovede „konačno rešenje“ nakon smene Hortija i njegove internacije. Valenberg kao specijalni izaslanik i švedski diplomata izdaje „zaštitne pasoše“ i zakupljuje trideset i dva objekta u Budimpešti (švedska biblioteka, švedski institut) pod švedskom zastavom, to jeste enklave (Srebrenica). Samo u tim objektima, enklavama, spaseno je deset hiljada Jevreja.

Šandor Ardai, njegov vozač, svedoči kako se Valenberg popeo na krov voza koji je kretao za Aušvic i kroz još nezakatančena vrata delio pasoše. „Ignorisao je naređenje Nemaca da siđe, onda su pripadnici mađarske nacističke Partije strelastog krsta počeli da pucaju ne bi li ga naterali da siđe. On je i to ignorisao i mirno nastavio da uručuje pasoše ispruženim rukama (dok je švedski konvoj čekao). Duboko sam uveren da ga nisu ubili samo zato što su bili impresionirani njegovom hrabrošću“.

„Idem kod Malinovskog, kao gost ili kao zatvorenik“, poslednje su Valenbergove reči po ulasku Sovjetskih trupa. Marta 1945., mađarski radio pod kontrolom Sovjeta saopštio je da su Valenberg i njegov vozač ubijeni od strane mađarskih nacista ,“Strelastog krsta“ i Gestapoa.

Nestao je u Lubjanki (Moskva), „srčani udar“, njegova sudbina neizvesna je do dana današnjeg. Kao da je živ, mislim stojeći na njegovom trgu u Stokolmu. Kao da su živi tokom dana sećanja na srebreničke žrtve, svečanom. Nisu, živa su sva pitanja odgovornosti. „To što prihvatamo odgovornost za nešto što nismo učinili, što snosimo posledice nečega što nismo sami skrivili, jeste cena koju plaćamo zato što život ne živimo sami, već ga delimo s drugim ljudima“

(Hana Arent, za ovu priliku kada je reč i o Valenbergu, autorka *Izvora totalitarizma*).

(20.-21. jul 2013.)

I DID IT MY WAY, DRAGAN BABIĆ

„Idem za sobom kao pas", Dragan Babić. „Vidiš, jesi li naučila da se javiš prijatelju kada ti kaže da dođeš", Suada Kapić, 24. jula, telefonski razgovor o Draganu. Dok govori, sve vreme mislim na njenu rečenicu iz opsednutog Sarajeva, izrečenu Željku Vukoviću, koji tada u „Borbi" svedoči, i koja glasi: „Pozdravite Dragana i recite mu da ga volim". Koja je to hrabrost bila, ljudska, moralna, ženska, politička.

Upravo smo plovili po Severnom moru, dvadeset ili trideset hiljada ostrva u okolini Stokholma, nije to okolina, već beskraj smene mora i kopna, i uvek ima još i još, „zavisi šta se podrazumeva pod ostrvom". „Gde je Faro, otok", pitam, „mi idemo sa Justera, otoka". „Daleko, ima četiri sata vožnje ka Gotlandu, tamo je Faro", odgovara mi prijateljica Ljiljana Dufgran i pita: „Šta radi Dragan Babić?". Faro je Bergmanov otok, na koji je preselio i poneki zamak u raspadanju da bi ga sačuvao, tamo je i njegova kinoteka, u toj kinoteci su Liv Ulman, Dragan Babić i Ingmar Bergman provodili dane, i noći, gledajući sve Bergmanove filmove, ne bi li odmerili snage i sposobnost uvida šta je bilo i šta će biti pre i posle njih, filmova i života.

„Nije mu dobro", odgovaram.

Kako sam u kući na Justeru dohvatila knjigu Lazara Trifunovića o Mići Popoviću, opisana jedna epoha (baš tako), tako mi je svitalo, a na Severnom moru, to je oko tri ujutro, kao pred rovinjskom „Batanom", preko puta prodavnice štampe iznad koje je pisalo „Borba" svi oni sede sa svim svojim i međusobnim kontroverzama: i Mića Po-

pović, i Vera Božičković, Lola Vlatković, Vuk Babić, Aleksandar Petrović, Borislav Mihailović Mihiz, Mića Tomić stiže na Tomosovom motoru, Olja Ivanjicki, Mitra Mitrović, Vukica Đilas, Mića Jovanović, Patak, Žika Lukić, Slobodan Stojanović, Tonko Šoljan, Venija Vučinić i Žika Turinski, Zoran Mišić, Ivan Lalić, Oskar Davičo je bio rano ujutro, Kaću Samardžić i Radomira Konstantinovića videće onaj ko tu dovoljno dugo ostane, u razgovoru i pregovoru, i propusti sve brodove za Crveni otok ili Katarinu, drugi otok, dok će oni koji neće nigde otići možda sačekati kasne sate kada će, ako sreće ima, kod „Edjija", na samom ulazu u grad, Danilo Kiš, izmoljen, uzeti gitaru. I svitalo mi je kako nikog od njih više nema. U „Batani", naravno, sede neki drugi ljudi u neko drugo vreme.

Nema više ni Dragana Babića.

Nije bilo prijateljstva koje bi garantovalo da vas neće u mozak i srce darnuti, ili da će vas poštedeti suočenja sa vlastitim opštim mestom ili glupošću i neznanjem svake vrste. Vežbe su to bile, izazovi.

Baš smo vitlali, kada smo mladi bili, Dragan je uskovitlavao jedan svet i jednu epohu, zadavao joj je nivo, snagom, lepotom, znanjem i darom.

U Ulici 29. novembra, znam – 108, na osmom spratu, užasno je mirisala, najslađe moguće i najogavnije, fabrika slatkiša „Soko Štark". Ništa zato. Sedeli smo tu noćima, i Tereza, i zbilja se bavili svetonazorima. Hej, ludaci i đaci.

I gotovo obavezno, ritualno, kad zanemoćamo, Babić je voleo da svi čujemo Sinatrinu i njegovu pesmu „I did it may way".

Gledam sada lica dečaka u Babićevom *Dvogledu* (1991.) o Boki Kotorskoj, Herceg Novom i Voji Staniću (još jedan toponim, u koji bi se moglo uploviti kao u mesto rođenja). Pita Babić dečaka: „A šta ti hoćeš u životu?". „Hoću da budem umetnik", kaže dečak, i to lice, lice dečaka, mogao je tako da snimi („vizira", po Dušanu Stojanovi-

ću, profesoru filmske estetike) samo Dragan Babić, prekrasno, otvoreno, slobodno, lepo, to je Babić, zapravo.

Radila sam sa Babićem emisije „To sam ja“, lude li pripreme emisije sa Vladimirom Dedijerom i noći svedočenja, mudre li bliskosti Bogdana Bogdanovića, izrečenog i zapamćenog profetskog, a sa Vesnom Krmpotić dogodilo se da je ona govorila o okcidentalnim tabuima kakav je eros i seks, a povodom prevoda *Kamasutre*, i taj tabu je prevaziđen. „A koji nije?“, pitao je Babić. „Smrt“, rekla je Vesna, i nastavila da govori o medikamentnosti shvatanja čoveka u njenoj Indiji da se smrću prelazi u novu fazu, u drugi život. Kako je Tito tada bio u bolnici, pred kraj života, nastala je frka po televiziji, rasprava je bila žestoka, emisija nije emitovana tada, već nakon Titove smrti, sedeli smo kod Vesne, razgovor o smrti je nastavljen, to je bilo pre trideset godina i tog razgovora više neće biti. „Idem da je nađem“, vrteo je kišobran u ruci i otišao. Posle smo tražili Liv Ulman i Milenu Zupančič po mestu Kropa u Sloveniji, tamo gde se prave razni čavli i nitne za vrata, prozore i sve po kući, u mestu gde se tada živelo kao oduvek, igrali smo piljaka Dušan Jovanović, Prvoslav Plavšić i ja dok se nisu pojavile iz Krope, posle je Dušan recitovao Otona Župančiča kada smo krenuli u planine, na Triglav, gore, negde, visoko.

„Godine 1942. u okupiranoj Francuskoj pojavila se jedna knjiga koja je oduševila sve koji se nisu mirili sa sramotom poraza“, piše Radomir Konstantinović u predgovoru knjizi Žana Brilera *Verkor*.

„Hoću da budem umetnik“, rekao je dečko u „Dvogledu“. Mislim da je i Dragan to uvek hteo. Čitao je stalno, sa sigurnošću je znao koliko je toga sazdanog, napisanog, i preko toga muka mu je bilo preći, dodati, i pisao je; to mi se čini njegovom centralnom borbom i ključnom raspetošću. Nikada ga, do kraja, niste mogli uveriti kako to što radi, putujući i govoreći, voleći zapravo ono što je odabrao da podeli sa drugima, jeste sjajno, jeste veliki posao jedne posebne artikulacije, da je on zapravo medij koji omogućava emaniranje prirode i ljudi koje „posećuje“.

Vragu, hteo je da bude savršen, nikada mu nije bilo dosta, i to je zapravo priroda njegovog i erosa i tanatosa, i beskrajne potrage za lepim i istinitim.

Slika Dorijana Greja, potraga za savršenim vladanjem jezikom, i srpskohrvatskim i engleskim, Dragan nije podnosio grešku, ni neprecizност. Uopšte, nije bio sklon onim promašajima koji se, jedini, nisu smeli napraviti. Niti kao junak, niti kao tvorac, niti kao Vajld, niti kao Dorijan Grej.

Istovremeno, teško je sresti čoveka koji je umeo tako da se divi, tako da uvažava, i da poštuje, u stvari, tako da voli i pamet, i lepotu, i hrabrost, požrtvovanje, i prijatelje.

„Kada je postepeno i nenadoknadivo počeo da se prazni horizont ljudi i žena sa kojima sam morao i mogao da čitam, govorim i ponekad pišem, i kada se jedinstveno i prirodno okruženje u kome se čovek nađe samo jednom i nikad više istanjilo i gotovo ispraznilo, smanjivala se i potreba da 'iščekujem sud' od nepoznatih ljudi promenljivih navika, iskustva i znanja", iz intervjua Dragana Babića u „Plejboju".

Sve sam strahovala od razgovora, onog dramatičnog, jednom i posle duga vremena, o govoru i ćutanju, umesto prijateljskog raspitivanja i uvažavanja, susreta u javnim prilikama, ili kada mnogo ljudi istovremeno govori, baš ne ćuti. Ili, Draganovog raspitivanja za najbliže, jeste, razgovora o sinovima, o toj ljubavi, Staša, kćeri, ti to razumeš. Mislila sam ima vremena za neku vrstu rezimea, jednom i nakon svega.

U avionu norveške kompanije radi internet. Piše „In memoriam" Dragan Babić. Teško, to sletanje je teško. Zbog mora, južnih i severnih, zbog njihovog govora i ćutanja, zbog beskraja koji ima kraj, zbog jednog jedinstvenog čoveka i prijatelja kome nisi stigao to da kažeš, zbog prestanka intenziteta jednog tako odabranog i izazovnog života, jedne smelosti da se bude slobodan.

I da si kao preživeli usamljeniji i stariji za još jednoga čoveka iz vremena koja nisu preživela. Dragane, tako je sve to valjalo, sve što si radio i sve što si živeo, da ti kaže tvoja drugarica, ako dopuštaš. You did it your way.

(27.-28. jul 2013.)

SONGŠPIL O PARAMA I VLASTI

Ivan Ivanji, nikad kraja svim njegovim sistematskim svedočenjima i mirnom nadahnuću, što bi moglo biti i poverenje u otrežnjivu moć reči, objavio je tekst („Vreme“, 25. juli): „Nesrećna je zemlja kojoj su potrebni heroji“, sa nadnaslovom: „Bertold Breht: beogradski repertoar 2013./2014.“.

Naravno da mislim da je ovaj Ivanjijev tekst o Brehtu, te predlog repertoara „u znaku Brehta“ važniji i korisniji (u krajnjem slučaju) od svih izveštaja o rekonstrukciji Vlade, zato što se u njemu govori o idejama bez kojih je nemoguće napraviti bilo kakvu rekonstrukciju, bilo čega, ili, kako je to jednom rekao Aleksandar Popović, još jedan golemi pisac, prvo treba da se ima ideja o sijalici. Dakle, ta sijalica rezultat je koncepta sijalice, a za to je potrebno imati sposobnost mišljenja, logičnog, kao i nekakvu, kakvu-takvu, moć apstrahovanja da bi se stvorio sistem koji omogućava da nešto svetli, to jest da bi ideje bile sprovodive – ne smem da kažem u praksi, jer to odveć podseća na komunističko nasleđe (i u tom grmu leži neki zec, kada je reč o vlasništvu i javnom dobru, nezaposlenosti i svemu što bi se, opet, staromodno nazvalo klasnim pitanjem) – već da kažem u stvarnosti, ili u životu, dakle da bi život zasvetleo.

„Nesrećna je zemlja kojoj su potrebni heroji“, odgovor je Galileja mladom asistentu Andreji na njegov uzvik: „Nesrećna je zemlja koja nema heroja“ (Bertold Breht *Život Galileja*).

„Jugoslavija je posle sukoba sa SSSR tragala za saveznicima među poznatim političarima i umetnicima kao što je na primer, bio Sartr, pa je iz naše ambasade u Švajcarskoj stigao predlog da se Breht pozove u Beograd. Međutim, neko pri vrhu je tu ideju odbacio rekavši: 'Šta će nama taj trockist'", piše Ivanji i nastavlja, „od tada je prohujalo 65 godina. Breht je mrtav već 57 godina, 'vrh' se u Beogradu nekoliko puta promenio. Nemačka se ujedinila. Nepromenjene su njegove pesme, romani, kratke priče, 48 drama i pedesetak dramskih fragmenata, uputstva za režiju, dnevnik, korešpodencija. Uobražavam da znam kako bi on danas počeo kod nas", piše Ivanji.

Te on predlaže Brehtov repertoar po nesumnjivoj analogiji ili prepoznatljivosti likova iz naše bliže prošlosti, kao i iz naše svakidašnjice i junaka Brehtovih komada. To je svakako jedna od metoda, i nju kao učinkovitu pokazuje i istorijat igranja Brehtovih komada. Rečju, igranjem Brehta, i gledanjem stekli bismo uvid u stvarnost, ili bismo je prozvali, kao i nosioce uzroka ovih, naših, posledica.

„Naša beogradska predstava mora da bude veoma uzdržana sa aluzijama, ne zaboravimo. Breht radi sa sistemom koji on naziva verfremdung, koji nije dobro preveden sa 'otuđenje', kako se kod nas obično kaže i mora reći. Breht je svoju reč izmislio, inače ne postoji zbog toga kada se radi o teoriji pozorišta, ja na srpskom radije govorim o 'fau' efektu. Suština je da se gledalac 'deluzionizira', a i da se njemu već poznate činjenice osvetle na nov način".

Darko Suvin taj termin, „verfremdung", prevodi kao „efekat začudnosti" (B. B. *Dijalektika teatra*, Nolit u vreme Miloša Stambolića).

Pregledom repertoara beogradskih pozorišta da se ustanoviti da svih „prohujalih" 65 godina Breht nije bio najomiljeniji autor. Ili je bio odveć „trockist", ili „marksist", ili „dijalektičar", komplikovan, teško izvodljiv, veliki komadi, rečju odveć „političan", ili odveć „intelektualan". Pa, možda i u tome počiva odgovor na neka pitanja naše stvarnosti i takozvane „kulturne politike". Primarna su, naravno, bila estetička pitanja, uvek, i sa izuzecima.

Godine 2008. na Oktobarskom salonu nagrađena je ruska umetnička grupa „Što delat“ (prethodno pretresena) sa formom „songšpil“; naime, ona radi po Brehtovom metodu. Jedan od njenih radova je komad *Kula*.

Rečju, „Gasprom“ zida u Petersburgu toranj koji ima biti kao onaj u Dubaiju (sigurna sam da Ivanji nije imao priliku da vidi radove ove grupe iz Rusije, čiji veb sajt više ne radi). Svi su „u dilu“. I rasprava u vrhu „Gaspromа“ traje, dok se postepeno naduvavaju Gaspromove cevi. „Gasprom“, naravno, ima muke sa zakonom, pa to treba, preko vlasti, brže da bude po zakonu (da se izdaju dozvole koje izdaju nas, građane). I u redu, košta to, političari će biti isplaćeni.

„Do sada je naš grad bio severna Venecija, a od sada će biti severni Dubai“, govori Gaspromovac, crkva blagosilja jer će joj se vratiti vlasništva („Gde sežu Gaspromove cevi, tu su crkve i pravoslavne škole“), dok je najstrastvenija istoričarka umetnosti „ponesena“ mestom Muzeja savremene umetnosti u celokupnom Gaspromovom zdanju, biće tu i umetnosti. „Umetnici dekorišu vlast“ i ostvaruju jedinstvo zapadne i naše vlasti. Dela renesanse su nastala uz pomoć crkve, „avangarda i ikone“. „Važno je samo da se plati“. „Verujemo“, govore, dole, među narodom koji vidi mogućnost zapošljavanja u „kuli“ u kojoj umetnici treba da ostvare, i hoće „jedinstvo tišine“, itd. Kraj je žerikoovska slika svih udavljenih crvenim Gaspromovim cevima.

Dakle, u pitanju nije analogija likova, već analogija sistema, i nije u pitanju aluzivnost, već identifikacija „začudnošću“, „prozivka stvarnog“, ili onoga na šta smo se „umorni i razočarani“ navikli.

„Njegove metode bile su zasnovane na marksističkim razumevanjima subjektivnosti, koja nije uspostavljena spontanim sledom događaja, već uz svest o istorijskim pojavama. Breht je jasno razumeo da su ti dijalektički mehanizmi u kreativnom radu. Formirajući svoj rad na njihovim osnovama, opisao je realnost kao proces stalnih promena, koje se pojavljuju shodno konfliktima i kontradikcijama,

koje čine transformaciju društva mogućom“, piše Dmitri Vilenski, brehtolog i teoretičar književnosti, dramaturg grupe „Što delat“.

„Breht kao metod“ repertoarska je ambicija CZKD-a u sledeće dve godine (rizičan, te je stoga i deo ciklusa „Rizik“). „Mesta ratne traume, kao i mesta traumatične privatizacije mesta su *Majke Hrabrost i njene dece* (Bertold Breht), rat je, između ostalog, bio i tranzicija bivše društvene imovine, dimenzije te tragedije su jasne i javljaju se u mnogim oblicima oštećenja i poraza. Vreme je da kola sa *Majkom hrabrost i njenom decom* krenu od mesta do mesta traume, nemoguće je upotrebiti okolnosti u svoju korist, one se mogu samo menjati“. Reditelj Oliver Frljić (predstava *Zoran Đinđić* zapravo je Brehtova metoda, u kojoj glumački proleterijat dolazi u disput sa vlastitom biografijom u odnosu na „polje smisla“ i realne likove, što je i Brehtov metod pravljenja, kreiranja publike).

Istovremeno, tokom tranzicionog procesa („prihvatizacije“) zemlja je prodata kao državni posed, te su razvlašćeni oni koji na njoj rade. Kome pripada dete? Majci koja ga je rodila, ili onoj koja ga je othranila. Čija je zemlja pod nama, ili u nama? Čiji je rad, kome on pripada, ili ko na njega ima pravo? *Kavkaski krug kredom* Bertolda Brehta, da pitamo publiku šta misli, kako „sudi“, čije je dete. Reditelj Zlatko Paković („songšpil“ u predstavi *Kako ubiti Zorana Đinđića*).

„Pravi progres ne sastoji se u biti progresivan, već biti u procesu progresije. Pravi progres nam omogućava ili nas potiče na progres, a na širem polju na to da se sfere koje se dodiruju takođe pokrenu u proces progresije. On ima svoj uzrok u nemogućnosti aktuelne situacije, a čiji je rezultat promena zadatog stanja“ (B. B.).

Ne znam tačno kako ćemo ostvariti produkciju, pravo na rad, sa obzirom na *Kulu* – „Zakon je osnova civilnog društva, zakon mora da štiti kulturu, ne mešaj se u politiku, lepota će nas ujediniti. Šef je zakon, mi ćemo raditi, drugarice, gospodo, braćo i sestre“. Ne, „ne verujemo“.

(3.-4. avgust 2013.)

MIRA TRAILOVIĆ (1924.-1989.)

Kada smo 2008. počeli sa radom na izložbi o Miri Trailović (ciklus „Žene i uspeh“, drugi događaj bio je posvećen Kseniji Atanasijević, koja je, inače, Miri Trailović bila predavač u gimnaziji), pokazali smo dizajnerima mlade, a danas već „kultne“ grupe „Metaklinika“, Lazaru Bodroži i Nenadu Trifunoviću, celokupni materijal sa kojim smo raspolagali – a to je bila ostavština, u jednom ormaru Muzeja za pozorišnu umetnost, te pres-kliping koji je sama sačinila Mira Trailović, dokumenta koje nam je stavila na raspolaganje Olga Milićević, arhitekta i sestra Mire Trailović; Lazar i Nenad su sve to pogledali, poređano, izloženo po stolovima i rekli „Nikada nismo ranije videli ličnost koja ima toliku svest o javnosti“.

„Kako dobro obavljen posao, Smrti,
Kakav uspeh,
Srušiti takvu tvrđavu!
Požderati toliko mesa,
skrckati toliko kostiju
Za tako kratko vreme.
Potrošiti toliku energiju,
Brzo, kao kada se ispuši cigareta.
Kakav je to bio posao, Smrti.
Kakva demonstracija sile.
(Kao da ti ne bismo
Verovali na reč.)“

„Na vest o smrti gospođe M. T.“, Danilo Kiš

Danas je godišnjica smrti Mire Trailović, od tada su prošle dvadeset i četiri godine.

U 13 časova, „Trezor“ (Bojana Andrić) na Drugom programu RTS-a i emisija o Miri Trailović. Ako se već govori i piše o „zajednici seća-

nja“, onda je upravo „Trezor“ ključno javno uporište (u kasne noćne sate možete čuti Oskara Daviča, koji govori sa praga svoje nekadašnje kuće, u nekadašnjem Rovinju, dok se čuju čiope nad gradom, i posmatrate klave na vratima portuna iza njega, možete čuti Radomira Konstantinovića, a i sresti njegovu mladu lepotu, godinama i radom uobličavanu u jedno, pored portreta Semjuela Beketa najupečatljivijih lica što ih savremeni svet zna...). Danas sam ponovo videla Miru Trailović i to u odlomcima teško pronađenoga intervjua što ga je dala Feliksu Pašiću, snimljenog 8. decembra 1988., a emitovanog 1989. (materijal koji je sačuvao, tada mladi, novinar Ivan Krstić).

U tom času ona je bolesna, velika, prozračna i barokna.

Gde se taj barok nalazi dok govori, gde je ta lepa glava na ramenima koja se razvode u raskošne rukave i delikatne ruke, naravno na gradilištu, među skelama i među daskama.

Restaurira se Crkva na Bajlonijevoj pijaci, danas na skveru Mire Trailović, zida se Bitef teatar, još jedan teatar (nije mi sada raspravljati o načinu na koji je to učinjeno).

Skele i daske, gradnja, konstitucija, stvaralaštvo, gde je struja i gde je voda, „gde se uključuje ovo, samo mi to recite, ostalo znam i sama“, kako se podiže čitava infrastruktura za ono što se ima reći, kako se prave institucije. „Nikada mi niko nije poslao nezarađeni novac, nikada nisam dobila na lozu, nikada ništa nisam lako postigla. A kada godine budu prošle, ostaće anegdote i etikete koje najmanje podnosim, da sam bila snalažljiva, entuzijasta, uporna, lepršava“ (Mira Trailović). Institucije se prave onako kako je to radila Mira Trailović, institucija.

Izložba se te 2008. godine zvala „Mira ili Sve što smo zaboravili i ovaj telefon“, po prvi put u istorijatu naše grafike urađeni su ploteri čitavom visinom zidova, na osnovu hronologije života i rada Mire Trailović, te paralelne hronologije, vremena i događaja, konteksta u kome su njene moći bile i moći jedne zemlje. Čije je mesto na Zapadu (Jovan Skerlić).

U danas emitovanom intervju Mira Trailović govori kako je Bojan Stupica predlagao da svako od učesnika izgradnje i konstituisanja Ateljea 212 u Ulici Ive Lole Ribara stavi ponešto iz dotadašnje biografije u bocu, te da to pohrani u temeljima novoga zdanja, da bi jednom, onaj ko to pronađe, imao sliku vremena koje „iskopava".

Da, te bočice smo i tražili, zapravo taj barok, nju, prizore i aktere. Tražitelji: Jovan Ćirilov, Feliks Pašić – autor knjige *Dama iz velikog sveta* (Mira Trailović), Vladimir Tupanjac, čitali i kategorizirali tekstove iz novina, gledali fotografije, i po jednom šalu, ili po torbi u rukama, ili kesi (Galerija Lafajet), raspoznavali kada je to bilo, i ko je sa Mirom na fotografiji (bilo je i potpisanih, ali je bilo i nepotpisanih); pisma, pozivi za prijeme i svetske skupove, pasoši i telefonske sveske (te telefonske sveske), koja je ona uvezivala gumicama da se ne raspadnu i u kojima se nalazila celokupna svetska i naša pozorišna geopolitika. Bez mobilnih telefona, savršeno „umrežena", po logici, nameri, ambiciji, htenju i izboru.

„Sama istorija Jugoslavije i ono što se dogodilo u vreme Drugog svetskog rata – Narodno-oslobodilačka borba, odnosno antifašistička, koja je izvela pobedu 1945., dovela je na vlast jedan komunistički režim koji je bio samosvojan po tome što nisu Sovjeti oslobodili zemlju, nego se ona oslobodila sopstvenim snagama. Pokušaj Staljina, odnosno Sovjetskog Saveza da sve, pa i Jugoslaviju, stavi pod svoju sferu uticaja, doveo je do zanimljivog razvoja događaja, utoliko što je samosvojna jugoslovenska politička vlast videla taj pokušaj sovjetske dominacije kao direktno suprotan njenim interesima i slobode i samosvojnosti zemlje. (...) Tad, zapravo, počinje političko otvaranje, i otvaranje u kulturno-intelektualnom i političkom smislu (...) Mira Trailović je bila eksponent toga, u najširem i najdubljem i najpozitivnijem smislu. Jedne otvorenosti, jedne komunikativnosti sa svim onim što predstavljaju fenomeni kulture, intelekta, ideja, pa i politike, i neophodnosti da jedna mala zemlja kao što je bila Jugoslavija ili Srbija u nekom prethodnom vremenu ili danas, ne može da opstane ukoliko ne komunicira sa svim tim. Odnosno da je izolacija, ili samoizolacija samo kratak put do iščezavanja. (...) Umetnici pro-

sto osećaju da imaju prostora, iskoračuju, Mira Trailović jeste deo te modernističke scene. Naravno, zasnovano na činjenici da ovde postoji tradicija avangarde i da su komunistički lideri pedesetih bili deo toga. Marko Ristić, Koča Popović, Dušan Matić, Moša Pijade, Oskar Davičo; ima iznutra, u samom antifašističkom pokretu nečeg umetničkog. Zapravo, ono što je sistem nudio kao mogućnost oni su poneli mnogo dalje, čime su tom sistemu dali dodatnu legitimnost, i zato su bili prihvaćeni, čak i ako nisu, kao što je to bilo sa Mirom Trailović, bili deo političke elite. (...) Bitef je bio mnogo više nego revija avangardnih pozorišnih predstava. To je bila alternativna politika, to je bila politička sloboda kroz drugi medij" (iz intervjua sa Ivanom Vejvodom, 2008.).

Da, i još mnogo toga kada je reč o jednoj epohi koja je sublimirana i koju sublimira Mira Trailović. Danas, u „Trezoru", u intervjuu uoči poslednjih ratova, Mira Trailović govori: „Ja sam Srpkinja, moji roditelji su Srbi. Moj identitet je jugoslovenski i moj kulturni identitet je jugoslovenski i evropski, identitet naše kulture je jugoslovenski i evropski, sve ostalo je neizvesno. Ja sebe smatram, nemojte pogrešno da me razumete, građankom sveta".

Da se vratimo skelama (što je najbolji način da se izbegne fraza „daske koje život znače"), Mira Trailović govori: „Velika bitka za štednju i stabilizaciju, u koju su se uključili i teatri, ne sme da smanji umetničke zahteve predstava. Štedićemo na svemu što se u teatru ne vidi, a trudićemo se da što više rasipamo nove ideje, nove predstave" (1975.). Iz tog baroka, tog fundusa, te ropotarnice, iz bočica, koje su ostavljene u tom temelju u svakom času i svakoga dana da se izvući „preki nalog duha vremena" i inspiracija. To je, istovremeno, bio i temelj jedne složene, osetljive, prijateljske, saradničke i, konačno, romantične ličnosti, žene za koju su svi odnosi bili i politički, i društveni, empatijski i ljubavni (Nema „sudnjeg časa" u kome te, Miro, ne čujem).

(10.-11. avgust 2013.)

NA VEST O SMRTI HOTELA „CRNA GORA“

Znam, naslov ovoga teksta je predramatičan, štaviše patetičan, tako to izgleda kada vreme prođe, međutim, može se dogoditi da se čitava dramatičnost toga pitanja – rušenja hotela „Crna Gora“ u Podgorici, pojavi u jednoj drugoj generaciji i, u jednom drugom istorijskom kontekstu, kada tranzicija prođe i kada se postavi pitanje „danka u krvi“.

Ili, da li će možda naši unuci biti naši pravi sinovi (*Oslobođenje Skopja*, Dušan Jovanović). Ili, kada stvarni život, svakodnevni život postane do te mere nemoguć da nove generacije potraže rešenja u prošlosti, ili se iz nemoći razrešenja pitanja u stvarnosti identifikuju sa žrtvama iz prošlosti vlastitih roditelja, kao što je to bilo nakon šezdeset i osme godine u Nemačkoj, što je pored denacifikacionog procesa dovelo i do Štanhajma. Pretpostavljam da možda to ima u vidu i Angela Merkel kada započinje svoju predizbornu kampanju držeći predavanje u školi o početku zidanja Berlinskog zida.

Hoću reći da mi, koji smo sada, imamo neki istorijski nalog da to što smo nasledili dodamo dalje. Ili, da ovako postavim pitanje: koje je to proviđenje, ili koja je to viša sila, nama koji smo sada i ovde, dala legitimitet, čak kada smo izabrana vlast, da do te mere intervenišemo u prirodi i svakolikom nasleđu što su nam ga ostavili?

I da li se ta intervencija, pregolema, javlja iz nemoći da koncipiramo i zidamo drugo i novo? Da li je, zapravo, svaka eksplozija jedna implozija? I da li je nemoć razlog rušenja i eksploatacije nasleđenog?

Ne bih se služila asocijacijama na prvu loptu. Dakle, na vezu između ratnih i tranzicionih procesa, međutim, nije bezrazložno postaviti pitanje u kojoj su vezi ratna devastiranja i rušenja sa užasom tranzicione, divlje gradnje. Dakako, ovo nije estetičko pitanje, već političko. Nije u pitanju da su novodošavši ljudi primitivni, da vole lavove

ispred kuća, da zidaju bazene posred mora, tako o tome razmišlja klasa koja je izgubila, a niko tako ne mrzi kao klasa koja je izgubila (*Izlet u Rusiju*, Krleža), već je to pitanje političkog sistema koji stavlja lični interes iznad opšteg, što je neka vrsta suicidnog procesa, ukoliko nećete negde da uteknete, već ćete ta ista odela i te iste automobile da vozite po istoj zemlji koju ste nagrdili. Uvek mi je bilo začudno kako je moguće da čovek tako uredi samoga sebe a da izađe iz kuće u kojoj su prljavi sudovi ostali u sudoperi. Taj rasap ili ta društvena histerija, diskrEpancija, neusklađenost, svojevrstan su kič, a to stanje – stanje kič čoveka – jeste stanje potencijalnog nasilja.

Kako je vreme prolazilo, od prvog patetičnog naslova koji voljom vraćam i kako sam pročitala sve tekstove o rušenju hotela „Crna Gora", te i sve komentare, koji očituju generacijske razlike, što je još jedna tema za razmišljanje o budućnosti (kontinuitet/diskontinuitet), tako sam i sama počela da relativizujem problem i da se pitam koliko sam, ili nisam u pravu, kada je o starom i novom reč.

Dobro, ako postoji pitanje kolektivne odgovornosti, mogu li se toga pitanja poštedeti buduće generacije? Ili, može li im se to pitanje oduzeti? Kao i roditelji. Na čemu počiva konstrukt identiteta, pa i nacionalnog, na sećanju ili na zaboravu? Ili o tome sudimo po pravu jačeg? Samo što je to pravo kratkoročno, ili nije trajno, kao što bi to bilo neprekidnom konstitucionalističkom praksom i dijalogom, raspravom, koja sama formira identitet (on počiva u tom procepu).

Fascinantno je, ako je fascinantno, pitanje kako se uspelo, zalažući se za specifikum (identitet i suverenitet), upravo razgraditi specifikum za koga se borilo svim – bilo kojim sredstvima.

Kako je „ciment" zamenio kamen.

Jer, baš taj kamen, čvrst, rapav, oštar, lučan, subjektiviziran – Lubarda, Gaudi, Mikena – baš taj kamen, svaki je kamen dragi kamen, samo takav i nikako drukčiji. Niže se, kakvi biseri, u podzide koji drže zemlju crvenu, tu zemlju, a ne drugu, pa i kada gledaš kolev-

ku, Mediteran, opet je taj kamen, kamen bojom, formom, valjda se svetlo tako prelama, kamen je taj i kada oko njega nema ničega pod nebom i kada iz njega jasen raste i kada pored njega maslina raste i kada ga loza obavija i kada ga drača obavija i kada smokvu bereš i kada se oko kamena toga glicinija penje, kao što se pela uz kamene stubove hotela „Crna Gora“. Taj kamen je himna i zakletva i vera Mediterana, zapravo Mediteran.

Erinije ganjaju Oresta, a postaće eumenide po cenu toga kamena.

Naravno i senke su problem, jutarnje senke i senke u suton. I glasovi su problem, šapat ljudi, pa šta iako su stariji, ali je problem i to što se mobilni telefoni nisu sudarali sa senkama i šapatom. Nekako i samo tako sve se to obavljalo zajedno.

I ritual je problem, rituali čine mesta, ili obrnuto, oni oblikuju javni prostor, oni su učionica, igraonica, sudište, gumno, šta drugo, mesta društvenog sporazuma ili rascepa, agora, oni čine grad polisom, grad je grad ako je polis.

Hotel, jeste bilo je unutra i bubašvaba (jedno pismo, komentar) i glodara i užasnog nameštaja, teškog, da izgineš i frižidera u kome se nabacane neke stvari i lampi pri kojima se ne može ništa, a najmanje čitati i pokvarenih liftova, nikada se ta vrata nisu zalupiti mogla iz cuga, da lift krene, ali šta je važnije, ono što se popraviti može ili ono što se popraviti ne može, jer ne postoji.

Dobro, reći ćete da se radi o uvek lepoj mladosti, ili o detinjstvu koje takvo više neće biti, ali odakle počinje sva literatura i muzika, sve suočenje, ako hoćete, nego u Madleninim kolačićima (Prust), sastava veoma nalik patišpanju, i o tome se uvek radi, to je priroda sećanja, ili emotivnog pamćenja iz koga se osovljava kreacija.

Da se vratim na naslov, dramatičan, eshatološki sigurno. Gledam ponovo u fotografije rušenja, u snimke, u prvom planu terasa – devedeset i devete, „Kazablanka“ i u izjave ljudi. A posebno lica, kao

što je to bilo lice u svim varijantama lica, Santjaga Jakova Begovića iz Đerzeleza.

Jeste, da se to relativizovati i, ali zato što je teško i zato što suočenje sa rušenjem nije lako, te da nađemo neki razlog da i na to oguglamo.

Ali, to se jednostavno ne radi. Nema naloga koji ima takvo ovlašćenje. Dira se nešto što se ne dira, dokrajčuje se zajedničko. Ruše se zvona (šta diskoteci smeta zvono), teraju se ptice sa trgova, galebovi posebno, prodaju se plastični lavori, i đinđuve, na vrata od gradova, tamo gde su smokve i grožđe bili.

Šta je to u izjavama nadležnih koji o tom činu, rušenju hotela „Crna Gora", govore kao da oni nisu odatle, kao da taj objekt nije subjekt, baš kao i grad i zemlja u kojoj se nalaze i kojoj su nadležni. Pitanje je daleko šire, zašto su samo građani ti koji nisu ravnodušni.

Čujem odluku da se sve vrati u prvobitno stanje.

Izvinjavam se što ne pominjem imena svih za i svih protiv ovog čina, „bezrazložnog čina", takvim se pokazuje sa stanovišta empatije, istorije (teško mi je da pominjem kulturu i civilizaciju, odveć didaktično i „svi se hvataju za revolver"), a i budućnosti, sa sasvim interesnog čina, čiju utilitarnost teško mogu da shvatim, jer novih hotela, „Hiltona", ima na svakom mestu na kugli zemaljskoj. I još jedan komentar na komentare, širina i bulevari, avenije, to je Podgorici donela Moderna (u vreme samoupravljanja) i poštovanje prema ljudskoj potrebi za kretanjem i slobodom. Izvinjavam se i što ne pominjem arhitektu upravo iz tog perioda, perioda na koji se mogla osloniti gradnja budućnosti. Prostor je ostavljen vremenu koje ga raspoznaje ili ne, i po tome jeste ili nije vreme buduće.

Dakle, prijavljujem se na dobrovoljni rad, za parče kruva i njeguškog sira i jednog pomidora, ukoliko odlučite da se sve vrati na svoje mesto, u kamenu.

(17.-18. avgust 2013.)

„MIRA TRAILOVIĆ“, „ZORAN ĐINĐIĆ“ I OLIVER FRLJIĆ

Žiri ovogodišnjeg 47. Bitefa, još uvek festivala novih pozorišnih tendencija, u uvodu obrazloženja ovogodišnjih nagrada imao je potrebu da se odredi prema ovogodišnjoj smotri, i da je podrži, te kaže da je „pozorištu, da bi preživelo, neophodna međunarodna razmena“.

„U doba izolacije, kao i u doba globalizacije, Bitef festival je odigrao bitnu ulogu u održavanju te razmene tokom proteklih 47 godina. Poznato nam je da festival trenutno prolazi kroz finansijski težak period, ali se to ne odražava na njegov umetnički kvalitet. Izražavamo duboku nadu da će ovaj jedinstveni festival biti u mogućnosti da nastavi da ispunjava svoju važnu ulogu. Takvi festivali su neophodni“.

Ovakvu tvrdnju definitivno obrazlaže nagrada publike Bitefa predstavi *Galeb* po A. P. Čehovu, u režiji Tonija Janežiča i u izvođenju Srpskog narodnog pozorišta iz Novog Sada. Nagraditi gotovo sedmočasovnu predstavu, dokaz je i njene uzbudljivosti, i žudnje gledalaca za pozorištem koje je ponese.

„Žiri u sastavu Kristijan Holchauer (predsednik žirija), Jana Ros, Igor Ružić, Andraš Urban i Filip Vujošević dodeljuje Grand Prix ’Mira Trailović’ za najbolju predstavu, predstavi *Zoran Đinđić* Olivera Frljića i njegovog ansambla u izvođenju Ateljea 212 iz Beograda.

Specijalna nagrada za jedinstven koncept i glumački ansambl jednoglasno se dodeljuje predstavi *55+* Boruta Šeparovića u produkciji Montažstroj teatra iz Zagreba.

U pozorišnoj istoriji događalo se i to da Mira Trailović, direktorica Bitefa, bude ljubomorna na Sterijino Pozorje, to je bilo u vremenu jugoslovenskog Sterijinog pozorja i selektora Georgija Para, a potom Vladimira Stamenkovića. Ivan Medenica, selektor srpskog Steriji-

nog pozorja, nastojao je da u najboljem smislu „bitefizuje“ Sterijino pozorje, da ga proširi, pa i „prenapuči“ u sada već „regionalnom“ smislu (strašne li reči „region“, pa još i „region Zapadnog Balkana“). Ovogodišnja selekcija (Igor Bojović) postigla je gotovo nemoguće, svela je Pozorje na *Cara Konstantina* i Milanski edikt.

Ovogodišnji Bitef, festival novih pozorišnih tendencija, ispunjava svoj „preki nalog duha vremena“ i odužuje se svojoj misiji, vrši povratak „regionalnog“ teatra u međunarodni kontekst. Svojom selekcijom (Jovan Ćirilov i Anja Suša) on pokazuje da tamo gde je mesto traume, jeste mesto teatra i umetnosti, a za tu privilegiju izborile su se predstave *Zoran Đinđić* Olivera Frljića, *Ubiti Zorana Đinđića* Zlatka Pakovića, *55+* Boruta Šeparovića i *Galeb* Tonija Janežića.

Da bi ovoj vrednosti uzvraćaj bio potpun, po mom mišljenju nedostaje predstava *Newborn* Jetona Neziraja i Qendra Multimedije iz Prištine, za čije je igranje na Pozorju postojala reč njegovog selektora, i čiji je izostanak bio više nego promašaj, i to u kontekstu svih pregovora o normalizaciji odnosa sa Kosovom, kakav dokaz apolitičnosti politikantstva.

„Zbog vas smo napali Sloveniju 91, zbog vas smo se povukli iz Slovenije. Zbog vas smo sahranili Vukovar, zbog vas smo odustali od Vukovara i Slavonije, zbog vas smo potpisali Dejtonski sporazum, zbog vas smo hiljade sati gledali Novaka Đokovića kako ne bismo imali vremena da se bavimo drugim stvarima, zbog vas smo zaboravili ko je Dijana Budisavljević, zbog vas smo ubili glumca Dragana Maksimovića, zbog vas smo osnovali Obraz, Naše i 1389, zbog vas smo dozvolili da se šest mladih ljudi uguši u diskoteci u Novom Sadu, zbog vas smo završili kao ratni invalidi o kojima sada ne želite da mislite, zbog vas smo otišli iz zemlje, zbog vas smo doveli Miškovića da nam sisa krv, zbog vas smo branili Sarajevo, zbog vas smo ubili Zorana Đinđića“, to je samo početak predstave *Zoran Đinđić*, žestoki izričaji glumaca ruku izvučenih iz bureta punog krvi naše „Nove istorije“. U pozadini teksta kontekst „himne kosovskih junaka“:

„Hriste Bože raspeti i sveti,
Srpska zemlja kroz oblake leti,
Leti preko nebeskih visina,
Krila su joj Morava i Drina“.

U ime naroda, ili u ime izborne volje građana.

Oliver Frljić (Travnik, 1976.). Diplomirao je 2002. godine filozofiju i religijsku kulturu, te kazališnu režiju i radiodifuziju na Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu.

Kreće se teško dostižnom brzinom od lokaliteta do lokaliteta. (Sanacija i asanacija). Gde iskopava snagom poetike koja prethodi nauci, neosveštene i nesuočene traume, e ne bi li iznova, razrezom, konstituisao društvenu i pozorišnu zajednicu. Odgovornost mu je estetičko i etičko načelo. Preispituje državnosti u odnosu na epicentar njihovih formativnih zločina. „Govori o onome što svi znaju i o čemu svi ćute“ (Mani Gotovac). Polemizira sa odgovornošću svake sredine. „Ne, pozorište nije mesto ugodnosti“, odgovara Stankoviću (HRT), „Ukoliko postavljate relevantna pitanja, pozorište nije mesto ugodnosti“. Režira al fresco, brzo, dok se kreč i boja ne osuše, a suše se u samo jednom danu, moć mišljenja celine, snaga apstrahovanja, koncepta. Dekomponuje pozorište i crkvu bez vere. Traži dičnog oca po prašini. I majku. Razara da bi stvorio. Zaista ogroman broj predstava. Za više godina i više života.

Govori mirno, sa gotovo bolnim razumevanjem, empatijom i nežnošću, takve stvari, ovakve stvari, u povodu predstave *Zoran Đinđić* na Bitefu, i u kontekstu zabranjene Parade ponosa: „Gledajte, ja u parlamentarnu demokratiju ne verujem, jer smatram da je za politički izbor potrebna i politička kompetencija. A politički sistem sa svim svojim institucijama radi na proizvodnji nekompetentnih građana“.

Ne znam da li ste primetili da u formulaciji Bitefove nagrade Mira Trailović za predstavu *Zoran Đinđić* stoji da se ona dodeljuje Oliveru Frljiću i njegovom ansamblu u izvođenju Ateljea 212.

Mislim da bi se Mira Trailović, osnivačica novih pozorišta i novih mogućnosti, postarala da sve mane jedne stvarnosti, koja je ishodila ovakvom formulacijom žirija Bitefa, pretvori u vrline, i to je ono što je dosledno u dodeli nagrade njenog imena Oliveru Frljiću, njegovom ansamblu i Ateljeu 212.

Ima dalje: beogradska publika (a pre toga i vršačka i kragujevačka) može dvanaestog ovog meseca u CZKD-u da vidi predstavu *Paraziti su među nama -25. 671* Olivera Frljića u izvođenju Prešernovog gledališča iz Kranja. Izbrisani.

„Naime, 26. februara 1992. godine u Sloveniji je iz registra stanovnika izbrisano 25.671 ljudi, koji su bili građani ove, tada bivše YU republike. Ovi ljudi su decenijama živeli, a mnogi žive i danas bez ikakvih dokumenata i statusa, bez socijalnog i zdravstvenog osiguranja, bez mogućnosti da regularno dobiju posao, da se školuju, učestvuju u političkom životu, biraju i budu birani. Oni decenijama žive kao nepostojeći ljudi u stalnom strahu od policije i deportacije. Oni su sami sebe nazvali 'Izbrisani'".

(Upravo sam dobila saopštenje)

„Tim predstave *Yue Medelin Yue* trebalo je da otputuje u Šangaj 10. oktobra, gde su bila zakazana tri izvođenja u okviru festivala SIETF. Kineske vlasti su odobrile vize kosovskoj trupi, ali su tri dana kasnije vize otkazane bez obrazloženja. Kosovskim građanima su vize za Kinu odobrene, ali i pored toga, timu predstave *Yue Madelain Yue* nisu odobrene vize.

Qendra Multimedia, Priština. Neželjeni.

Yue Madeleine Yue je politička predstava o neželjenim Romima u Evropi. Kao i u Beču, *Yue Madeleine Yue* je izvođena u Nemačkoj, Hrvatskoj, Srbiji i Kosovu".

(5.-6. oktobar 2013.)

LIBRICID, BIBLIOKLAZAM, KNJIGOCID

Promocija knjige Ante Lešaje *Knjigocid – Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, izdavači: „Profil knjiga“ i Srpsko vijeće uz zahvalnost izdavačkom preduzeću „Razlog“ na podršci. Knjiga je objavljena uz podršku Savjeta za nacionalne manjine RH, maja 2012. (promovisana u Beogradu, 7. oktobar 2013., mesto radnje: CZKD).

Publike mnogo. Sve bojaznosti pokazale su se nepotrebnim. Zato što se govorilo bez kompromisa i slobodno. Govorili su urednik knjige Milan Šarac, za izdavača Saša Milošević, Božidar Jakšić, recenzent knjige, i njen autor Ante Lešaja. Razgovor je strukturisala Branka Prpa.

I to ovako: „Uništavanje knjiga, uništavanje je znanja, to jeste uništavanje slobode koja je i pravo na znanje“. Na njen predlog razgovaralo se o tri pojma koja postavlja Ante Lešaja u do te mere obimnoj i iscrpnoj knjizi da se ima utisak da su je sačinili (dokumenta i dokumenta i dokumenta, svedočenja, istraživanje, činovi akribične pasije) čitavi timovi, ili instituti, a u pitanju je jedan čovek sam, sa misijom, „Libricid, biblioklazam, knjigocid“ (B. Prpa).

Metodologija uništavanja ima svoju klasifikaciju. „Unutar ratnih zona, ciljana destrukcija Biblioteke u Sarajevu za vreme opsade. I drugo, uništavanje knjiga van ratnih zona. Uništeno je više knjiga van ratnih zona nego u njima. To se zove otpisom, ili izlučivanjem. Dakle, zbog neupotrebljivosti koja se sastoji u starosti ili potrebi za restauracijom ili bilo kojim drugim knjižarskim razlogom, dogodi se odsustvo između dva do četiri posto bibliotečkog sadržaja. Ante Lešaja piše o dvadeset do dvadeset i pet posto ’izlučivanja’. Unutar ovoga postupka, otpisa knjiga, taj otpis se vršio (i vrši) na rasističkoj osnovi, po osnovi srpskog autora, knjige pisane ćirilicom, ili pak one čiji je izdavač iz Srbije.

Zatim, druga osnovica otpisivanja i izlučivanja jeste da su to knjige koje pripadaju levici unutar Jugoslavije, te je to izlučivanje na

ideološkoj osnovi. I treći je osnov politički: izlučuju se sve knjige koje imaju jugoslovensku orijentaciju, pa i, naravno, hrvatski pisci koji se samodefinišu ili definišu kao jugoslavenski". (B. Prpa)

To je ta nepoćudna teza, ili pojam, jugoslovenska provenijencija. I to je kriterijum za „izlučivanje".

U tom kontekstu su i knjige vezane za NOB.

„Radi se o promeni pogleda na svet. I nije u pitanju samo zatiranje knjiga, već se i eliminišu spomenici, artefakti i dokumenti". Ovaj proces prati izostanak sankcija. „Strah i nemoć su antipolitički principi", citira Prpa Hanu Arent.

Kako se ta baština, biblioteka Instituta za međunarodni radnički pokret „izlučila", to jest, kako su nakon godišnjeg odmora bibliotekari i službenici Instituta zatekli prazan i izrovašen prostor, za gvozdenim ferforzeom raznetim bagerom, u zgradi u Vlajkovićevoj u kojoj je danas Ministarstvo kulture Srbije, govorio je u razgovoru nakon promocije bibliotekar Filozofskog fakulteta u Beogradu, Ljubiša Vujošević. On je opisao i stanje, ne-stanje, u kome se danas nalazi bibliotečki fond. (Sećam se tog prizora na policama jedne od učionica, podrumske, u vreme zasedanja Studentskog plenuma 2011., dok su se nadležni pozivali, u ime zavođenja reda, na nered ispremeštanih klupa kojima su se studenti „zabarikadirali").

„Jah, šta ćeš, dragi Ćopiću", „odgovara" Lešaja Branku Ćopiću u uvodu svoje knjige, obrazlažući uporište svoje inspiracije za tako sveobuhvatan rad. „Zaista su se umnožili 'crni konji i crni konjanici, noćni i dnevni vampiri'... mrke ubice sa ljudskim licem. Zaista su nam 'zakucali na vrata' i počeli svoj pohod znan od Trga opere u Berlinu 1933., pa od ubistva Lorke i od onoga što su ljudima radili u ratu koji je slijedio te zlokobne prethodnice. Uništavajući knjige 1990. opet su nas htjeli započeti s tim pohodom... Samo sam na jednom mestu izbrojao da su 'crni konji i crni konjanici, noćni i dnevni vampiri' svojom 'sabljom mržnje', bacanjem u kontejner za smeće 'zastarelih

i nepotrebnih naslova', kako su ih nazvali i bacili u smeće. Uvrstili su najviše Tvojih – devetnaest! Uvjeren sam da im je to 'vojevanje' uzaludno, ali ipak, treba ga zapisati".

Treba zapisati. Ante Lešaja jeste zapisao.

Sa velikim iskustvom i neoborivim integritetom, intelektualnim i moralnim, Ante Lešaja na promociji svoje knjige ustvrđuje kako je do knjigocida, i ne samo do knjigocida, već do rata došlo prevashodno zbog eksproprijacija, preuzimanja jugoslavenske društvene imovine.

„Stvarana je pogromaška atmosfera, pa su i u gradu, biseru svetske kulture, Dubrovniku, u kontejnerima završile knjige Lava Tolstoja (*Rat i mir*, latinica), Žorž Sandeove (*Povjest moga života*, latinica), pa i dragoceno delo akademika Grge Novaka o otoku Hvaru (*Predhistorijski Hvar*, izdanje JAZU). Takvi postupci su bili izraz smišljene politike organskog fašizma, a ne ekcesi nepromišljenih pojedinaca", piše u svojoj recenziji i izgovara na promociji Lešajine knjige Božidar Jakšić.

A onda se nađu „dobrovoljni dželati" (D. Goldhagen) koji predviđaju i ispunjavaju želje i zahteve naredbodavaca, dobrovoljno i štedro.

To ispunjavanje zacrtanih želja Mirjana Miljanić na promociji knjige opisuje ovako: „Jednoga dana stajala sam ispred Sabora, godine 1993., a sa svih prozora letele su knjige". Bilo je u okolini i nekoliko policajaca, a prizor je bio neverovatan. Lete knjige na sve strane, i padaju. (Opis Mirjanin neodoljivo podseća na Krležin opis trobojnica na Trgu Bana Jelačića, „Pijana novembarska noć 1918." – „Tužne trobojke", kaže Krleža).

„U stvari sa tih prozora letela je Jugoslavija", kaže Miljanićka.

„Lešaja je dao jednu sveobuhvatnu fresku knjigocida u Hrvatskoj protkanu ozbiljnim uvidima u opšte socijalne okolnosti, posebno na

dominantno obeležje toga vremena – isključivost. Po svom osnovnom obrazovanju ekonomista, Lešaja je napisao delo koje može da postidi njegove kolege sociologe, ali i neke druge stručnjake. Čitaocima u Hrvatskoj dao je ubedljiv dokaz kako se brani dostojanstvo hrvatske kulture, a čitaocima u Srbiji i Bosni upozorenje da nemaju razloga da likuju". („Eto šta se radilo u Hrvatskoj", jer „De te fabula naratur!", kaže Božidar Jakšić).

I tu smo kod činjenica kako su nacionalizmi gurnuti u prvi plan, kao sredstvo privatizacije, zapravo uništili ono za šta su se navodno borili, to objašnjava kako su se mogla počiniti čuda i pohare isticanjem nacionalnih zastava.

„Izbaciš Vladimira Nazora i staviš pod sumnju Krležu, suspenduješ Ilirski pokret i uništio si svoj temelj", kaže Branka Prpa. „Prekrstiš Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti, i odrekneš se Josipa Juraja Štrosmajera, i poništio si sopstvenu istoriju. Mnoštvo kapilarnih promena ne mogu da promene venski i arterijski sistem. Društvo bez vlastite istorije i baštine grupa je nepostojećih ljudi. I sadašnjosti koja večito traje, bez prošlosti i budućnosti. Tikva bez korena", kaže Prpa, i navodi, u tom smislu simboličnu, sudbinu Radomira Konstantinovića i njegove baštine, jedinstvenu „studiju slučaja", u Srbiji osporavanu, a „izlučenu" iz njegove kuće u Rovinju. I Beketova pisma izbačena su na ulicu. Lepu, popločanu, rovinjsku.

„Sa svih prozora letele su knjige, zapravo letela je Jugoslavija".

(12.-13. oktobar 2013.)

JOVANKA BUDISAVLJEVIĆ BROZ

Danas će u Beogradu biti sahranjena Jovanka Budisavljević Broz. Pokušavam da obnovim sećanje, „zajednicu sećanja" i da se pitam o

kulturi ožaljivanja upoređujući četiri sahrane, četiri ličnosti, koje su označile epohe istovremeno dajući im lik i vid. Javila se, naravno, i nužnost upoređivanja kako istorijskog konteksta u kome su se odigrale, tako i današnjeg odnosa prema tim ključnim činovima. Pogotovo u našim kulturama, sahrane retroaktivno osvetljavaju državu i društvo u času u kome se odvijaju.

(Ovom prilikom moram da se prisetim čitavog jednog istorijskog perioda, ratnog, i vladavine Slobodana Miloševića, i pretrajavanja istog, ili istosti, u kome su se komemoracije onima za koje nisu postojale državne institucije, ili koji su delovali izvan institucija takve kakve su bile, a jesu i danas, održavale u CZKD-u, te je čin ožaljivanja značio i okupljanje i osnaživanje ostataka civilnog društva, ili zajednice koju objedinjuje zajedničke vrednosti, i empatija. Milovan Đilas, Biljana Jovanović, Ivan Đurić, Kosta Obradović, Vladan Vasilijević, Izet Sarajlić, Miladin Životić, Jelena Šantić, Ivan Stambolić, Slobodan Inić, Slavko Ćuruvija, Žarana Papić, Emir Dragulj, Biljana Kovačević Vučo, Mijalo Mihajlov, Olga Popović...)

Još su mi u svesti prizori sa Titove sahrane, maja osamdesete (Jugoslavija), sahrane Zorana Đinđića (Srbija i Crna Gora), marta dve hiljade i treće, Slobodana Miloševića, scene njegovog ožalivanja u Muzeju 25. maj, marta dve hiljade i šeste, i četvorodnevna sahrana Patrijarha Pavla, novembra dve hiljade i devete (Srbija). Međutim, gledam snimke ponovo. Sahrana Josipa Broza vrhunski je ritual, a sećam je se i iz neposredne blizine, iz Ateljea 212, u Ulici Ive Lole Ribara, ispod Savezne skupštine. Sećam se i opredeljivanja ljudi prema tom državnom činu, neke vrste razdelbe za i protiv učestvovanja u opštem događaju (eh, kako smo samo učeni da ne obožavamo mitove, i to na primeru Oskara Daviča, najvećeg modernog srpskog pesnika brisanog i opovrgavanog zbog stiha „Jer Ozna sve dozna“ i zbog komunizma. Naravno, i Radovan Zogović bio je veliki pesnik. Možete li to uporediti sa nekadašnjim, u doba Miloševića, i današnjim obožavanjem i kreiranjem vođe uprkos nauku da se tako šta ne radi, možete li to uporediti sa naukom intelektualaca, pogotovo disidentskih, da se državi i vođi misleće biće ne divi,

već mu je dužnost da moć, silu i snagu kojima se vlada dovode u pitanje?)

Zanimljivo je da Božidar Đelić, u govoru „Nad otvorenim grobom tužni zbore“ (Miroslav Krleža) Zorana Đinđića, svoj govor počinje rečima: „Pre četrdeset godina jedna zemlja i svet bili su u šoku zato što su osetili da je neko veliki, neko natprosečan otišao“. I pominje Kenedija.

Gledajući sahranu Josipa Broza u predstavi *Ljubinko i Desanka* Aleksandra Popovića u režiji Ljubiše Ristića (Godo fest, 2004.), te gledajući je u *Bordelu ratnika* Ivana Ćolovića i Ane Miljanić, u Muzeju 25. maj 2001. (koliko je za nas potrebno „rada vremena na shvatanju stvari“), te skoro u filmu Marte Popivode *Jugoslavija, kako se pokretalo naše kolektivno telo*, a i danas na snimku, nije banalno ponoviti da je to bio vrhunac jedne epohe i demonstracija njene vrednosti, kapaciteta, organizacije, reda i, konačno, lepote, sposobnost uprizorenja svečanosti koja počiva na mitu zasnovanom u stvarnosti. (Bogdan Bogdanović je najbolje umeo da govori o nemogućnosti uspostavljanja rituala bez mita zasnovanog na stvarnom autoritetu, događaju, činovima). Savršeni protokol političko je pitanje, odražava sistem mišljenja, a nikako nije „slanje poruka“, niti je stvar menadžera, i pi-ar-ova. Kako u pozorištu (kako je to samo Mira Trailović znala), tako i u državi.

Država je postojala i na sahrani Zorana Đinđića, ne partijnost, već državnost (sa izrazitim prisustvom Crkve, od svih uniformi najviše se vide mantije). No, protokol je odredila tragedija, i zato, ako je u novija vremena postojala tragična radnja, to je bila Đinđićeva sahrana. I to je bila priroda njenog toka, sa takvim prilaženjem i priljubljivanjem naroda da je izgledalo da je prepoznata i osveštena sva odgovornost i sudbina, te da će taj katarzični događaj odrediti, zahtevati, inicirati i vrhunaravniju i bolju budućnost. Iz spoznaje tog gubitka, i svih gubitaka.

Koliko je nemoguće impostirati, reciklirati istoriju i mit, koliko je nemoguće napraviti *rienekment* na mestu radnje jednom definisane

istorije drugog predznaka, pokazao je pokušaj instalacije Slobodana Miloševića u Muzej 25. maj, levo od Konavljanske ulice, kojom je odveden u Hag, baš kao što je nemoguće sazidati „stariji i lepši Dubrovnik". Ili biti Tito.

No, ono što je tom prilikom vidno jeste stanje naroda, tada zvanog „žrtvama tranzicije", a kada se gleda sahrana Patrijarha Pavla, onda je jasno da je taj isti narod, beskrajno oštećen periodom ratovanja kao privatizacije, zalaganjem za nacionalni identitet kao načinom stvaranja nove klase, za samo neku godinu dodatno osiromašen, destabilizovan i opustošen.

Dok su žrtve tranzicije, kao u zbegu, hrlile ka neuspešnom *rienekmentu* u Muzej 25. maj, oboružane gadžetima iz Miloševićevog perioda (kape, slike, značke), narod je tokom Patrijarhove sahrane izlio svu svoju nesreću, očitovao svoje stanje, dao signal prirode svoga nezadovoljstva, opredeljivao se za skromnost, siromaštvo, smirenost, a otvaranje i zatvaranje vrata Patrijaršije za VIP osobe pokazalo je svu odvojenost političkih i drugih elita od tog istog naroda, svu VIP bahatost. I oni ništa nisu shvatili.

U prošlu nedelju, nakon vesti o smrti, na RTS-u prikazana je emisija načinjena 2010. o Jovanki Broz. Imali smo „saznati" kakav je bio njen odnos prema „podređenima", kako je nemoguća bila, sem istoričara Tvrtka Jakovine i Joške Broza, koji su govorili o prvoj dami Jugoslavije na osnovu istorijskih činjenica, ili sa odnosom prema supruzi Josipa Broza Tita, slušali smo ogovaranja. (Obeležavala je crtom na flaši dokle je vino popijeno). Malograđanska projekcija, da ne kažem tabloidna, i prema veličini i prema istoriji, ili, očitovanje ovoga vremena prema vremenu Jugoslavije. Međutim, cela ta „priča" (valja primetiti da je reč priča i „pričam ti priču", ili „to je moja priča", „svako ima pravo da priča" zamenila svaku dramu, a o tragediji i da ne govorimo) u potpunoj je diskrepanciji sa fotografijama i filmskim materijalom koje smo videli. (Kreirane tobožnje usamljene šetnje Jovanke Broz pokazuju da autori nisu ništa naučili od Bi-Bi-Sijevih emisija o istorijskim događajima i ličnostima).

Takva kakva je na fotografijama i filmovima jeste ona ista koja plače, tako kako plače na snimcima sa sahrane Josipa Broza. I je li ili nije „već tri godine sa njim u vezi“? Kao da su ljubav i odanost time merljivi.

Odnos komunističkih elita prema Jovanki Broz, i odnos postkomunističkih elita, jesu posledica odnosa prema Jugoslaviji, te i prvoj dami te zemlje, odnos „gospođa i gospode“, („dame i gospodo“), prema drugarici Jovanki Broz, nositeljki Partizanske spomenice, sedamnaestogodišnjoj devojci koja je otišla u Narodnooslobodilačku borbu protiv nacizma.

(26.-27. oktobar 2013.)

SAVRŠENO DOSLEDAN

„Laž ne može da postane istina“. Rekao je Andrej Fajgelj, direktor Kulturnog centra Novog Sada u emisiji „Sučeljavanja“ na RTV, povodom zabrane rada umetnice Danijele Tasić u istom centru, u organizaciji i selekciji Akademije likovnih umetnosti (koja se sa njime nije konsultovala o radovima), te je on, kao profesionalac koji radi svoj posao, procenio na osnovu konsenzusa verskih zajednica i „zatraženog mišljenja“ od svih sa kojima je stigao da se konsultuje da je rad „potencijalno uvredljiv“.

Laž može da postane istina. Ako ne taksativna, onda svakako ona sveobuhvatna koja se zasniva na gotovo apsolutnom slepilu pred svakom vrstom upitanosti nad sopstvenim delanjem. „Ja sam savršeno dosledan“, govori Fajgelj, „moje obraćanje u Skupštini bilo je pristojnost, ali...“

Dovoljno je bilo gledati učesnike „Sučeljavanja“, dobrog voditelja Dejana Suvajdžića, u kojoj su pored Fajgelja učestvovali i predstavnica

Direkcije za kulturu (?!), „poslanica zadužena za kulturu“ Milanka Brkić, te Silvija Dražić, istoričarka umetnosti („Led Art“) i Zoran Pantelić, umetnik („Kuda.org“, ovde u ime SULUV), međutim, legitimno je i upitati se može li se verovati sopstvenim očima. U toj sumnji počiva i previd sa konsekvencama nerazlikovanja ako ne istine i laži, onda svakako dobra i zla, znanja i neznanja, bešćudnosti i senzibiliteta, bez-savesti i savesti, resentimana i političnosti, osvete i otvorenosti, birokratije i autorstva, kulturnih „platformi“ i produkcije, „konstruktivne kritike“ (odakle je isplivala ta floskula, kao i one druge iz tog skupa: „pod plaštom revolucije“, „bacanje klipova u točkove“, „lažni branioci demokratije“, ...) i kritike („svega postojećeg“, valjda), te slobode koja ne može biti anarhija. (Kako je sve to poznato i kako se ponavlja). U ime građana koji neće da plaćaju porez da bi se u institucijama države događali „provokativni“ umetnički činovi. Radite to u svojim („privatnim“) galerijama i u svojim pozorištima i u svojim udruženjima, i u svojim kućama, parafraza gospođe Brkić.

No, da vidimo kako je došlo do „savršeno doslednih“. Čini mi se u ime pristojnosti i tolerancije. Poziv na pristojnost i toleranciju doveo je do toga da se „savršeno doslednima“ omogući da „savršeno nedoslednima“ onemoguće svaku „nekonstruktivnu kritiku“, suprostavljanje i otpor nazivajući tako šta „govorom mržnje“, te su i manifestacije i protesti umetnika ispred Kulturnog centra u Novom Sadu „govor mržnje“ (na svim fotografijama ovog „vandalizma“ vidim umetnike i građane koji oponašaju rad Danijele Tasić, čoveka koji u sopstvenom raspeću drži novac u rukama). (Posebno ćudoredni novac zovu parama).

A došlo je i tako što su se desničari uvek borili za televizijsko vreme – „samo još sekund“, „samo još minut“, „da vam kažem“. Dakle, ako ste pristojni i tolerantni, nikako ih nemojte prekidati, jer je to „vandalski čin“, kao i protesti umetnika zbog ideološke i političke arbitraže, zbog cenzure.

„Izostala je analiza umetničkog dela“, više puta je ponavljao Zoran Pantelić.

Dve hiljade policajaca svih redova i nadležnosti čuvalo je od „izgreda“ (Fajgelj) izložbu švedske umetnice Elizabet Olson Valin *Ecce Homo* (CZKD, oktobra prošle godine) od javnosti i od onih koji bi mogli biti povređeni njenim viđenjem Isusa Hrista među homoseksualcima, bolesnima, i uopšte narodom („razlikovanje hereze i blasfemije“ – Mirko Đorđević – „nije bilo u pitanju“). Čitava ta operacija izvedena je da bi se pokazalo koliko bi Parada ponosa bila opasna po živote i imovinu građana koji plaćaju porez (i kojih je toliko malo, kao i mogućnosti naplate poreza, biće da je i u tome problem), te je zbog te opasnosti od „huligana“ (najopštiji naziv za pravoverne i one koji na „provokaciju“ odgovaraju „govorom ljubavi“) Parada ponosa i otkazana.

Ali, sada je reč o nečemu drugom.

Ne znam koliko je toga ispisano, izgovoreno i „debatovano“ o predstavi, prekinutoj, onemogućenoj, *Sveti Sava* Siniše Kovačevića u režiji Vladimira Milčina i u izvođenju Narodnog pozorišta iz Zenice sa Žarkom Lauševićem u naslovnoj ulozi. A da zapravo tu predstavu niko ni video nije, jer je prekinuta od strane momaka koji su primenili „govor ljubavi“, njihov telesni govor je kontinuiran do dana današnjeg, samo što opisivanje istog može dovesti do optužbe za „govor mržnje“, pogotovo ako ih prekinete na sigurnom putu samoartikulisanja, moći, sile, i „izborne volje građana“.

Danima je „tolerantna“ štampa donosila fotose „inkriminisanih“ slika Olsenove, bilo je i znatiželjnih novinara i fotoreportera, te snimatelja, koji bi se popeli na susedne zgrade, i na krovove, da snime „događanja“ povodom izložbe. Izložba je donesena i odnesena u pratnji specijalnih jedinica, videli su je samo oni koji su ušli sa propusnicama i obaveštenjima, i preko dozivanja aktivista, a svi su, kao i učesnici mnogih televizijskih emisija, „o fenomenu“ imali svoje mišljenje i pravo da ga iznesu.

Međutim, ovo je predstavljalo pravi napredak u odnosu na prekinutu izložbu kosovskih umetnika „Odstupanje“ u galeriji Kontekst u

Beogradu (2008.), u (tada još uvek) Centru za kulturu Opštine Stari Grad, kada je pre otvaranja nepoznati počinilac u prisustvu čuvara od dva metra iscepao rad Drena Malićija, inače Jašarijev portret kao pop ikone. Tada su obrazovci, dverjani i policija tako blokirali sve puteve do izložbe da je samo desetina gledalaca, onih koji su ušli ranije, bila u stanju da svedoči o samom prekidu izložbe. „Nije bilo analize umetničkog dela". Niti je omogućena kritička reč o njegovoj prirodi i o nasilju nad njim (Silvija Dražić). Da li su svi od kojih je „zatraženo mišljenje" videli rad Danijele Tasić?

A kako bi i bilo analize ili prava na kritičko svojstvo umetnosti kada smo čuli kulturnu „platformu" nadležne poslanice za kulturu Novog Sada, koja je rekla da su rezultati ovogodišnjih konkursa za projekte iz kulture u skladu sa novom kulturnom politikom, a i sa kulturnom politikom Evropske unije, na koju se poziva, i na Savet Evrope, kao i direktor Kulturnog centra u Novom Sadu. Dakle, išli su u prilog „izmeštanju" kulturnih „događanja" iz Novog Sada (šifra: decentralizacija, ili zapravo preciznom omaškom opisano realno izmeštanje umetnosti iz Novog Sada uopšte) u prilog dvadeset i tri kulturno-umetnička društva, jer je do sada dotacije dobijalo samo tri. Zato što „umetnost nije kultura", to je nešto drugo što ima prava na „provokaciju", dočim kultura treba da vodi računa o tradiciji i „dobrom ukusu". Sve to u ime mladih i novih snaga kojima treba dati prilike da se pokažu.

O tome ko će, kako i kada imati prilike da se pokaže odlučivaće, urednički, Andrej Fajgelj, „doktor filologije", što je struka na osnovu koje on „po sistematizaciji" može da „vrši funkciju" direktora Kulturnog centra u Novom Sadu i za šta ga preporučuje i „ogroman uspeh", jer je „760 puta povećana poseta ovoj instituciji", za razliku od ranije (dodajte i kulturnu „platformu" Milanke Brkić). I koji se plaši da se protesti protiv njegove politike mogu završiti nasiljem, i čiji se saradnici, od kojih „nije zatražio mišljenje", plaše da otvore izložbu i Kulturni centar uopšte. Njegove su kompetencije povećane time što je otac četvoro dece i što je njegov program da građane podučava slobodi, odgovornosti, ali „sa granicama". Kulturni centar

je, dakle, otvoren za sve, ali ne i za „one koji vređaju druge“. „Melem mu je na dušu“ što može tako otvoreno da razgovara sa Silvijom Dražić (o retradicionalizaciji kulture i o pravu na kritičko mišljenje, na primer), i sa Zoranom Pantelićem, umetnikom koga razume i kome „odgovara na mejlove“. I kada ga Pantelić pita: „Ko određuje šta je vredno?“, i kada mu govori da je lični govor, ili govor o sebi umesto govora ispred institucije autokratsko svojstvo. Jer, on je Fajgelj, savršeno dosledan. To se zove novi vrli Kulturbund.

(2.-3. novembar 2013.)

„EVERYMAN ĐILAS“

U Podgorici, u Crnogorskom narodnom pozorištu i povodom njegove šezdesetogodišnjice izvedena je u petak, 1. novembra predstava *Everyman Đilas*, drama Radmile Vojvodić u režiji autorke.

Tek po povratku u Beograd, u sred rasprave, sa razlogom, osnovnim i dubokim, o dve sahrane, ili o dve sudbine, Srđe Popovića i Aleksandra Tijanića, što Žarko Korać definiše sledećim rečima: „ponekad se u životu bar nakratko, društvo pokaže gotovo kristalno jasno“, postaje mi jasnije šta se zapravo dogodilo u Podgorici na noć izvedbe predstave koja je svoje izvorište i svoje uvorište našla u sudbini (mišljenja i delanja) Milovana Đilasa.

Dogodio se, zapravo, proboj kroz strah, ustezanje, neodlučnost, ustuknuće pred kumuliranim pitanjima stvarnosti, oslobođenje od sažaljenja i straha, ili od samosažaljevanja. Emancipatorski pozorišni čin koji svojom političnošću otvara frakture, i baca se u rizik i odgovornost.

Dijalog, suočenje, lom, konfrontacija, protivljenje, pobuna, kritika uprkos konsekvenci, delanje u prilog vlastite štete, a u opštu korist,

suprotstavljanje, autorstvo, autentičnost i originalnost, stav i snaga njegovog zastupanja, ljudska i politička kapacitiranost, jesu zapravo osnovne teme inspirisane junakom ove predstave, Milovanom Đilasom. Kada smo već kod junaštva, u istorijskom i dramskom smislu, onda *Everyman Đilas* Radmile Vojvodić ravnopravnim i slobodnim pristupom, kako Đilasu samom, tako i jednom, izgleda, beskrajnom vremenu, samo prividno prošlom, ili sistematski zatiranom, daje vid i lik, imenuje ga. Demistifikujući epohu i njene junake, Radmila Vojvodić zapravo otvara polje smisla socijalističkog nasleđa i jugoslovenskog iskustva, što u ovom vremenu znači i mistifikaciju. Jeste, bilo je traumatično, bilo je napeto, bilo je i pogibeljno, ali je bilo ozbiljno, i imalo je smisla, i svi su se ti ljudi, konačno dramski junaci, nosili sa opštim i velikim pitanjima, ali su ih se ticala, bila su važna, presudna, davala su smisao i životu, i smrti. Nadalje, i zanimljivo *Everyman Đilas* ni na kakav način ne boluje od „nabijanja na kolac i kovanja u zvezde", nema sentimentalizma, nema post festum plakanja i smejanja, ali ima romantike, i poetike, koja proističe iz poštovanja veličine, političke i ljudske, naime, upravo iz združenosti političkog i ljudskog, javnog i ličnog, namere i dela, a to bi se negde moglo nazvati primernim, ili ulogom primera, rečju – politika ne mora biti nemoralna radnja, naprotiv.

I tu smo u pozorištu koje iskušava stvarnost, proziva je, daje joj mogućnost poređenje, nudi publici vrednosne kriterije, zadaje nivo, nudi joj da skoči, da se protrese, da se osovi, da progovori, da se pobuni, da se izrekne, artikuliše, može li „everyman" biti inspirisan da, suočen sa Đilasom, pokuša da napravi ono nešto od vlastitog života. Ono što nazivamo „učiniti nešto". I šta je to „nešto"?

„Vojvodićka se bavi jednom epohom u kojoj su njeni junaci svojim djelovanjem bitno određivali istorijske tokove u Jugoslaviji i u njenom međunarodnom kontekstu. To su činili sa punim legalitetom i legitimitetom pobjednika u Drugom svetskom ratu i pobede nad nacizmom. *Everyman Đilas* je drama u pet slika. Svaka slika predstavlja petinu sante ledenog brega koja je nad površinom mora. Četiri petine smisla i potencijala nalaze se ispod površine. Ta jedna petina

su scene, klimaksi koji detektuju kumulirane prije svega političke fenomene, koji su traumatični i, dramski, presudni. *Everyman Đilas* bavi se prirodom i konsekvencama Đilasovih djela, prije svega *Anatomije jednog morala* i *Nove klase*, jedne od ključnih knjiga dvadesetog vjeka i to upravo zbog čitavog savremenog konteksta i više nego napete i krizne zbilje početka dvadeset i prvog" (*Slutnja postkomunističkog haosa*, Milovan Đilas).

Zbog klasne podele, jer, kako danas vidimo, nacionalni ratovi i ratovi za države bili su privatizacionog karaktera, završili su se stvaranjem novih klasa.

„Vojvodićkina drama kao kreacija ukazuje se kao dokumentarna, ličnosti su istorijske i smišljene kao istorijske. Sa padom Berlinskog zida, pala je i jedna utopija. U tom kontekstu i jugoslovenska. Šta je naša utopija?" (iz najave predstave). Zašto nemajući utopiju ili viziju (što je eufemizam za utopiju, što smo je odbacili iz autocenzure prema levici), tako često izgovaramo, a političari pre svega „veruju". Šta to zapravo znači „da veruju"? To znači odsustvo autorstva, to jeste onoga u šta su se toliko zaklinjali, a to je suverenitet i identitet.

„Jedan klasičan srednjovekovni pojam everyman, moralitet everyman, moralitet kao dramski žanr u *Everyman Đilas* se uspostavlja kao poziv na moralnost savremenog čoveka i osvajanje slobode". Jednom, u Jugoslaviji od dogme, ideologije, teologije, cenzure, stege, funkcionalnosti, lojalnosti unutar Saveza komunista, danas od lojalnosti partijama i dužničkog ropstva. I tako od prve scene, scene lova i hajke na čoveka i njegovu misao, do poslednje koja i jeste u Americi, a jeste i ovde, kod nas, na nekom međunarodnom skupu ili prijemu. U međuvremenu, Đilas je u noći pred Plenumom, i u zatvoru. „Treći vanredni plenum CK SKJ održan je 16. i 17. januara 1954. Najavljena je sjednica CK SKJ koja će razmatrati slučaj Milovana Đilasa. Demagogija je očigledna, jer je treći plenum naslovljen slučaj Milovana Đilasa i pitanje sprovođenja odluka Šestog kongresa SKJ, a u stvari je napuštanje odluka Šestog kongresa i progon Milovana Đilasa" (Rajko Danilović).

I sada, udruženim snagama nacionalizma i malograđanštine, uspeli smo da razgradimo i pobedu u Drugom svetskom ratu, i jugoslovensko nasleđe. Tako relativni i neopredeljeni prema osnovnim vrednostima, ili tako mali a arogantni i inferiorni, proglasili smo gubitnike i kvislinge za heroje, a heroje podvrgli šibama svoje nemoći, te sudili o ratu i revoluciji sa stanovišta ratova devedesetih. Ili, iz devedesetih, iz tog pogleda na svet rekonstruisali istoriji da bismo je sebi prilagodili. Odbacivanjem jugoslovenskog identiteta, i zatiranjem jugoslovenskog nasleđa, sasekli smo granu na kojoj sedimo, identitet i suverenitet.

Everyman Đilas kaže: ne i nije, već je tako i ovako.

I nadalje, kada govorimo o spomenicima, govorimo o objektima, ne o subjektima, i vidimo predmete. Biće da je to iz ovog vremena „imanja, a ne bivanja". Te mislimo da se takve stvari, spomenici i plakete mogu dizati i spuštati, cepati i lepiti, bacati i vraćati. Ne mogu, jer se simbolička mesta u „zajednici sećanja" ne daju razgrađivati, a ako se to čini, sve što je nasađeno, supstituisano, zamenjeno je kič, i uglavnom ili nema autora ili je nejak i slab.

Everymen Đilas je jedna vrsta memorijalizacije, na sceni, u vremenu i prostoru, u pozorištu, kao mestu okupljanja zajednice, oko vrednosti. I ima autora, Radmilu Vojvodić i mnogoljudni ansambl Crnogorskog narodnog pozorišta koji je uspeo da savlada razlike u godinama, istoriju, ogovaranja, predrasude, budalaštine, natezanja, cenjkanja, misinterpretacije, zlonamernost, i ravnodušnost. Tihomir Stanić (Milovan Đilas) se dramatično borio sa epom i populizmom svake vrste. Dakako da sve to ima veze sa sahranama, svadbama, slavama, ritualima, godišnjicama, njihovim značenjima, te rođenjima „iz duha muzike", ili iz „sviranja u diple".

(9.-10. novembar 2013.)

POMERANJE DNA

Sve se menja, samo izdajnici nikako, shodno tome i pozivi na linč, progon, ubistvo. Istina, sve ih je manje, sve manje je svedoka, na opšte zadovoljstvo. U osvajanju prava na promenu učestvovao je vrh Srbije, promena je postala znak inteligencije, političnosti, smisla za realnost, a za sledbenike, u promeni, ostvarivanje životnog mota: „snaći se". I snalaze se.

Tako što u Pančevu u gradskom komunalnom preduzeću, koje se stara o čistoći grada, ima četiri stotine zaposlenih, na dvadeset i četiri čoveka koji zaista čiste, dekontaminiraju, ulice.

Istovremeno, ma koliko se otimali tezama o stalnoj istosti ili nepromenljivosti istorije, ovo opstajanje izdajnika, uprkos promenama kao veri, potvrđuje tezu „pesimista", onih koji govore o nepromenjivosti, među njima su i ozbiljni istoričari, istoričarke.

Istovremeno, toliko toga je propalo, baš kao što je i Jugoslavija „propala", negde je upala, procep se otvorio, upalo se, propalo se, „dogodilo se".

I „Er Srbija" je poletela. Umesto „propalog" Jata, sa sve stotinama nebeskih koridora otkupljenih do devedesetih za budućnost, koja je „propala".

Samo su izdajnici uvek isti, kontinuitet izdaje je jedan od naših najizrazitijih kontinuiteta, „patrioti" se menjaju, obnavljaju, regrutuju, rastu, poprimaju nove forme, odela, uniforme, ali izdajnici ne zastarevaju. Oni se pre upotrebe promućkaju, tako piše u uputstvu za upotrebu.

Šta reći o propasti, ako baš nema nikakvog stepena poređenja, u odnosu na šta se propada, ili u odnosu na kakvu propast biva bolje iz dana u dan, i sve više.

Jednom je Stojan Cerović napisao da se „dno pomera“, teško mi je da se setim kada, između koje dve propasti. U svakom slučaju bilo je to pre rasprave o talibanskoj Srbiji vođene na stranicama „Vremena“ (vidi arhivu „Vremena“, i knjigu u izdanju Helsinškog odbora) posle intervencije NATO pakta, i promena 5. oktobra.

Budući da ništa nije istog intenziteta, moralna pitanja pre svega, a i erotska, kao što je nekad bilo (Radio Jerevan), rad relativizacije na shvatanju stvari još jedan je uhodani kontinuitet. Te „propast“ postaje raspad.

„Glodur“, govore komentatori teksta urednika „Danasa“ Zorana Panovića, objavljenog u prošlom vikend broju „Moralna inspekcija“. To mi izgleda nekako preveliko, nesrazmerno, prenaduvano, kao sve to što smo na sebe navukli u trend i brend podobnosti, deluje nekako provincijalno.

Međutim, „smešnost“ definicije, pa i „žmanfuizam“ (Dragan Nikolić, glumac za „baš me briga“) još jedan naš ostvareni kontinuitet, ne umanjuje odgovornost „glodura“ za to što na sajtu novina danima drži komentare koje jedan od čitalaca, Ivan Mandić, kvalifikuje kao „objavu koja je direktna pretnja“ i sa pravom pita „da li ste vi normalni“, a Ana Belisteri kaže „Poštovani uredniče, od danas ste saučesnik u pozivu na ubistvo javne ličnosti“.

Komentar glasi: „Ako neko ovih dana sretne Biljanu Srbljanović, nek joj kaže da ’smrt nije biciklo pa da joj ga ukradu’, a ni da ga ’svežu lancom’. Isto važi i za Bebu Popovića i Nikolu Samardžića“.

Teško je, naravno, objašnjavati se sa glavnim urednikom koji smatra da je „sasvim demokratski da se opljune po ’Danasu’, Kuljišu i Tijaniću, ali je valjda normalno da se pomene i neki deo teksta, neka teza, fora, ocena, bilo šta“, i onda: „Naravno da sam se obradovao reakciji moralne inspekcije, jer to doprinosi čitanosti novina i podstiče na polemike i razmišljanje, što opet ne umanjuje razočaranost ždanovljevskom reakcijom (ljudi koji nisu bilo ko u svojim profesijama) na jedan briljantan novinarski tekst (Denisa Kuljiša)“.

Nakon ovakve poetike, teško je imati „tezu“, „ocenu“, „foru“, jer da bi se nešto videlo, „za to je potrebna volja“, možda je to ta moralna kategorija, „moralna inspekcija“, koja je „ždanovistička“ (to je ta najpopulističkija teza koja ima da svakoga smuči narodu, kome se i ovako sve smučilo). A „fora“ je u tome što može i malo četnici i malo partizani, i malo Draža i malo Tito, i malo Ranković i malo Đilas, i malo Srđa Popović i malo Aleksandar Tijanić, može sve „jer to doprinosi čitanosti novina“, i demokratiji. Može sve i ništa. Da se čuju i jedna i druga strana, da nikada nema izbora, da je sve podjednako vredno i nevredno, i konačno, da je sve svejedno.

Slušam dve žene u autobusu koje hvale prvog potpredsednika što pominje Maršalov plan, pa sve hvale Maršala Josipa Broza i prvog potpredsednika, to je prava stvar, kažu, u Maršalovom planu je spas. Sve može.

Ne znam kolika je danas čitanost novina „Informer“, državnog tabloida, tabloida promene, koji objavljuje na naslovnoj strani fotografiju Sonje Biserko, pored koje piše: „Proterajte ovu ženu iz Srbije“, nadnaslov: „Sonja Biserko svedok Hrvatske u tužbi za genocid protiv naše zemlje“, dok je centar naslovne stranice „ekskluzivno otkriće“: „Dačić špijunira Vučića“.

U čemu se sastoji promena „majndseta“? I zašto je Sonja Biserko „ova žena“, dok Sanda Rašković to nije?

I zašto muški nikada nisu u optužbama za „izdajstvo“, „ti muškarci“, već su žene „te žene“, veštice, kurve, ženetine („Kurvo, jalovice“, rekao je Radomir Marković Danici Drašković hapseći je, „nežno“, šamarčinom, 1993.).

„Persona non grata“, frustrirana žena, i onda sve to o apanažama, novac, pare, centralna „patriotska“ preokupacija, „vrednosni sistem“, „duhovnost“, pare, pare, u crkvama, i na Kosovu, uz puške i svece, uz pesme i zastave, pare. Pare su kod Sonje, a ne kod Sande, tako je, „proterajte ovu ženu“, pogotovo ako je svedok. To je ta „fora“.

I mica trakalica, „na male goliće“, na crtu“, „crvena linija“, ili „jezičak na vagi“, „lopta u njihovom terenu“ ili „narod mi je na srcu“, ili „volim i ja vas“, „verujemo“, „verujte“, „ja se nadam“, „nadajte se“, „u ime naroda“, „po izbornoj volji građana“, „poslali smo poruku“, „otposlata je poruka“, u Brisel, u Moskvu, u Vašington, svako po svoga gospodara, kako već dolikuje u istorijskom kontinuitetu patriotizma, suvereniteta i identiteta. „Ako me pitate da li je lako, nije lako“. „Ako me pitate“. Čujete li vi da neko nešto pita, sve manje se pita, a odgovori samo stižu. Poruke.

Poslate poruke. I ova: „Ako neko ovih dana sretne Biljanu Srbljanović, nek joj kaže da 'smrt nije biciklo pa da joj ga ukradu', a ni da ga 'svežu lancom'. Isto važi i za Bebu Popovića i Nikolu Samardžića“, i ova u „Informeru“: „Proterajte ovu ženu“. „Lettre de cachet“, zapečaćeno pismo koje Kralj Francuske šalje sa naredbom koja ima biti izvršena, negde od trinaestog veka, vaninstucionalno pismo, bez suda, izvršno. Danas se to šalje preko novina, preko medija, može i sms. „Dno se pomera“.

(16.-17. novembar 2013.)

CRVENA JABUKA

Nije retko da vas prijatelji i poznanici pitaju: „Kako ideš na Kosovo?“. Ispred železničke stanice, malo levo, prema pošti 6, polaze autobusi raznih firmi, a može i kombi, razlike u ceni nema, hiljadu i dve stotine dinara, krenula sam koji minut posle šesnaest časova.

Kako je to bilo dan pred ponavljanje izbora u tri opštine, severno, „na severu“, autobus je pun. Mislim da je to i zbog izbora, međutim, shvatam iz razgovora, a i iz odgovora na direktna pitanja, da većina ljudi ide na slavu Sv. Đorđa u Gračanicu.

Levo od mene sedi mlada žena koja inače zivi u Italiji, i mladić koji mi je rado pomogao oko operacija sa mobilnim telefonom, i oni razgovaraju, kako je put odmicao, sve intenzivnije. Prvi put čujem kako Vuk Branković zapravo nikad i nije bio izdajica, već su ga takvim načinili paraistoričari i propaganda. Eto, tako stoje stvari u novom kontekstu, ili u „novoj realnosti".

U kojoj se kod Merdara prelazi veoma jednostavno i odmah, lične karte. Pre godinu dana bili su neopisivi redovi, a dešavalo se i da dođete „do", ispuste vas, onda prelazite pešice, pa vas čekaju „tamo", „tamo dole".

Kod „Gorenja" u Prištini čeka me Jeton Neziraj, pisac i glavni čovek „Qendra Multimedia" (Multimedijalni centar), izdavač, bivši umetnički direktor Narodnog pozorišta u Prištini, čudo od čoveka, radimo zajedno već godinama, a njegove predstave i predstave Qendre *Newborn* (zajednička produkcija) i *Yue Madeleine Yue*, igrane su u CZKD-u, dok su koprodukcije sa Hartefakt fondom *Hipermnezija* (Selma Spahić) i *Prst* Doruntine Baše izvedene u Bitef teatru, i bile su događaj, sve u čemu Jeton učestvuje je događaj.

U Prištini sam zbog proba Jetonovog komada *Rušenje Ajfelovog tornja*, koga režira Bljerta Neziraj (*You Madeleine You*), u produkciji „Qendre" (kako samo Neziraj uspe da nađe novac za pozorište, što je ravno podvigu), premijera je 26. u Narodnom pozorištu, a biće igrana u CZKD-u 13. decembra.

Gledam probu u „Qendri", i to su uspeli – da naprave svoje pozorište. Imponuje Bljerta, mlada i svima mila, a odlučna i uporna reditelj-ka. U stvari, na prvom sam progonu, i može da se misli struktura, koja je fragmentarna, odnosi između scena, te celina predstave. Zanimljivo, Bljerta uvodi novo. Ona, naime, „reže scene", ali ih spaja svetlom, te tako sinkopira vreme i prostor. Odlučila se da radi *Rušenje Ajfelovog tornja* kao analizu susreta kulturnih modela u Parizu, hrišćanskih i islamskih, a ne kao realističko zbivanje. Ajša, glavna junakinja, je ta koja iz rituala u ritual i iz događaja u događaj prolazi kroz promene, i sudeći u odnosu na konkretna zbivanja osvaja

svoju slobodu. Probija se kroz predrasude i dogmu svake vrste. Razgovaram sa Bljertom, ozbiljno obrazovanom i mladom, o slobodi i odgovornosti. Sloboda je možda i u odsustvu od javnosti, u radu koji nije neprekidno izložen, već se javlja kao rezultat, i javnosti kao odgovornosti i za druge, za zajednicu, kolektiv, zemlju. Svakako, sve to je i u vezi sa Ajšinim odlukama, preobraćenjima, i izborima. Ali je i u vezi sa nas dve, retko uzbudljivo autorefleksivno jutro u restoranu ispod uredništva „Koha Ditore", gde smo ušle da se ogrejemo. Grejanje je, naime, u Prištini i Mitrovici sasvim retka pojava.

Sve što je privatno greje se, javni prostori su hladni.

Kad je o izborima reč (sutra, sad ili nikad), životnim, to jeste političkim, Jeton Neziraj „naređuje" da se stvorim u južnom delu Mitrovice, gde „Qendra Multimedia" i „Krokodil" sa Vladimirom Arsenijevićem priređuju skup, književni „Do You Read me".

Preko puta Kulturnog centra u Mitrovici, kafana, starinska, *heritidž* (tako se to danas kaže), krcata unutra, a još više sveta napolju, ne puši se, gospodo, ni u jednom javnom objektu, kafani, kafiću, bilo gde unutra na celome Kosovu.

Učesnici programa – Dževdet Bajraj je stigao iz Meksika (*Meksiko*, Bajraj, Arsenijević, kakav je to događaj bio, i jeste, ta zajednička knjiga, „Rende"), Bekim Sejranović, Ljuljeta Lešanaku, Haljilj Matoši, Vladimir Arsenijević. Gosti večeri su Miki Manojlović i Enver Petrovci, sa svim svojim simboličkim kapitalom, i Mima Simić „samo takva" voditeljka sa Bekimom Lumijem, glumcem i rediteljem sjajne predstave *Krvava košulja* (videla sam je u Muzeju grada Prištine, pre dve godine). Puno novinara i diplomatije, događaj je važan, sutra su izbori.

Dom kulture je ama baš totalno hladan i veliki, mermerni, nekadašnji. U njemu sam bila dve hiljade i druge, početak leta, i karavan „Žene Balkana prelaze granice", veliki poduhvat prelaženja granica i bivanja na mestima traume, i u podeljenim gradovima („Transeuropen" i Žislen Glason, i sve mi zajedno). Izlazeći iz istog doma

kulture pokušale smo da pređemo most, prešle smo i stale pred „čuvarkama i čuvarima“ mosta i ulaska u grad (Mitrovica, Sever). Ta se scena pamti, naravno, čitavog života. Vratile smo se.

„Da li me čitaš?“ imalo je svoga junaka (klimaks i katarzu) tim više što on niti se takvim predstavio, niti mu je to namera bila. Bio je to veliki trenutak Mikija Manojlovića. Činodejstvujući, iz situacije, zbilo se pročišćenje, po njegovoj meri.

Niti je hteo da recituje, niti da odgovara na sva ona „korisna pitanja“, ili svrhovita, u najboljim namerama, politička.

Njegov monolog nije bio iz drame, ili sa filma, uopšte nije postojao dok nije izgovoren. „Prolazio sam danas kroz severnu Mitrovicu, i svratio u jedan kafić, razgovarao sa mladim ljudima i oni su mi dali jedan poklon“.

(Izvlači iz džepa nešto i u svetlu, i u hladnoći, otire, glanca to i pokazuje crvenu jabuku).

Crvena jabuka. „I onda, rekao sam im da pođu sa mnom i dođu ovde, na ovo veče, i evo, oni su tu“.

Preko mosta.

(Aplauz)

U sitne sate vraćamo se kući, kod Nezirajevih. Sve uz put je izgrađeno. „Usputna naselja“ (za razliku od nekadašnjeg postojanja sela i grada) čine čitav prostor od Mitrovice do Prištine jednim gradom, prašina, cement i građevinski materijal nisu se još slegli, a kad će, teško je predvideti. „Čim ugrabim malo vremena, posadiću drvo ispred kuće“, kaže Jeton.

U nedelju proba je po prvi put na sceni Narodnog pozorišta, sve se događa u isto vreme, neumoljivo naravno. Plišane stolice, drvena

vrata, čini se da je toplije nego u Mitrovici, ali samo se takvim čini, proba traje gotovo čitav dan.

A ispred pozorišta velika fontana. Izviru iz mermera vodoskoci crveni, ljubičasti, roze. Voda nestaje u kućama, ili dolazi „na smenu", po naseljima i kvartovima, i dok na puš-pauzi sa stepenica pozorišta gledamo vodoskok, neko reče: „Što ne ponese četkicu za zube?", na šta se jedna gospođa sa kučetom osvrnu i reče: „Nemojte tako, vode ima dovoljno, ona samo na mah i ponekad nestaje". Jeste, svi smo mi iz javnih prostora (za javne prostore), pozorišta i ulica, u Mitrovici, Prištini i Beogradu, lumpenproleteri.

(23.-24. novembar 2013.)

LIBERA! VIA, VIA...
MINA KOVAČEVIĆ (1919.-2013.)

Na Jevrejskom groblju u Beogradu sahranjena je Mina Kovačević, jedina strankinja nositeljka Partizanske spomenice 1941., junakinja Narodnooslobodilačke borbe, oslobodilac i stvarateljka Druge Jugoslavije, supruga Voja Kovačevića, partizana, narodnog heroja, generala.

Mina Kovačević rođena je u jevrejskoj porodici Braude, Kovno, Litvanija, 1919.

U Parizu studira industrijski dizajn – primenjenu umetnost na Bozaru. Sreće borce Španskog građanskog rata (1938.,1939.), sluša njihove pesme, u tom društvu najuzornijih, najprimerenijih i najinspirativnijih ljudi, upoznaje Spasoja Spaića, pravnika sa Sorbone, komunistu. Sovjeti okupiraju Litvaniju. Iz Litvanije Mina Braude preko Moskve i Sofije odlazi u Beograd. Kada stiže u Beograd, Mina ne govori nijednu reč srpskohrvatskog. Govori jidiš, hebrejski, francuski, nemački i u Beogradu počinje sama da uči srpskohrvatski.

Na Jevrejskom groblju 27. novembra učinjena je „halvaja“, ispraćaj. Deca i unuci vodili su starije. Žene su stajale na levoj, a muškarci na desnoj strani. Rabin Isak Asijel je ispratio Minu i probudio sećanje na Minin život, iskustvo, biografiju, ličnost. Padao je sneg. Nad grobom četa vojnika, počasni plotun i „Kadiš“. Minina i Vojova ćerka Planinka i sin Goran, unuke i unuci izgovaraju: „Amen“.

27. marta 1941. Spasoje se odaziva na mobilizaciju, a Mina odlazi, preko Sarajeva i Trebinja, u hercegovačko selo Grab-Zupce kod Spasojevih roditelja.

„Sjutradan oko deset sati izjutra, stigli smo na Trebinje. Moj zaštitnik je naredio jednom vojniku da mi ponese kofer. Svima redom u kupeu sam s blagonaklonim smiješkom pružila ruku i rukovala se. Sa pukovnikom Zarijom Vuksanovićem sam se poljubila i prvi put progovorila.

- Velika hvala. Laku noć.

Rekla sam „laku noć“ umjesto da kažem „doviđenja“. Svi u kupeu su se začuđeno zagledali, a pukovnik je prasnuo u smjeh rekavši:

- Doviđenja, dijete moje.

Stao je kod prozora i mahao mi rukom. Činilo mi se da me sa sažaljenjem gleda. Mahala sam i ja njemu i okretala se, sve dok se nisam udaljila s željezničke stanice. Nikada ovoga čovjeka više nisam srela...

Vojnik me je doveo na adresu koju sam imala: u kuću našeg druga sa studija u Parizu. Srdačno su me dočekali njegovi roditelji. Poslije dugog ćutanja mogla sam sa drugom govoriti, francuski.

- Jesi li ikada bila na selu?

- Ne! Samo na imanju moga djeda. Tamo je bilo divno, imao je veliku parternu kuću sa puno soba i salonom, gde je bio veliki klavir...

Onda smo krenuli u selo Grab...

Stigli smo do kuće. Kuća niska, mala. Ispod je izba – pojata. Mali prozori kroz koje se vidi zubačko polje. Bez zavjesa... Okrugli sto na sred sobe... I ono malo srpskih riječi i rečenica koje sam već naučila u tom času sam zaboravila.

Ne znam ko je bio nesrećniji – ja u ovoj novoj nepoznatoj i neobičnoj sredini, ili oni sa mnom, neobičnom nevjestom...

U velikoj sali škole u Slivnici ležali smo na prljavom podu, škola je puna uhvaćenih partizana i onih koji su se sami predali... Taman smo se podigli sa poda kada evo nekoliko četničkih glavara sa nekolicinom italijanskih oficira, fašista...

Tu je stajao Spasoje. Vezali su nam ruku za ruku i dva karabinjera sa puškama su nas odveli na voz...

Na stanici u Gružu čekala su nas zatvorska kola...

Spasoje sa karabinjerima stoji nasred sobe. Bljed je u licu, ispitivački ga gledam i naslućujem. On tiho priča i gladi mi kosu... 'Ti ćeš živjeti. Onaj Talijan kome si previjala ruku, kao zarobljeniku, spasao te.'

(...) Vidjela sam lice mladića od osamnaest, devetnaest godina u uniformi karabinjera. Blago mi je rekao na italijanskom: 'Nemojte plakati, vaš muž vas je pozdravio i evo poslao ovu maramicu'.

(...) Četnici su bili izvršioci streljanja, a Talijani su prisustvovali kao posmatrači".

Septembar 1943, kapitulacija Italije.

„Karabinjer, pokazujući na mene je viknuo: 'LIBERA! VIA, VIA...'

- Stoj !

Spas, pomislih.

Stali smo. Prihvati moj pratilac. Partizanska straža nas propusti".

(Mina Kovačević: *Libera! Via, via...*)

Dvadeset deveta hercegovačka divizija. Mina je zadužena za organizaciju saniteta. Vojo Kovačević je komesar divizije.

U Litvaniji roditelji i svi članovi Minine porodice ubijeni su. Mina ostaje u Jugoslaviji. Mina i Vojo se sreću ponovo u Skoplju 1946. i od tada ostaju zajedno.

„Kako sam upoznao Minu? Proleće 1977., Joro (Jovan Barović) mi je rekao za rukopis *Moskovske godine* Veljka Mićunovića. Dolazim u Beograd, Joro me odveo kod Mine i Voja Kovačevića i rekao neka ide Mina sa tobom kod Veljka Mićunovića. Vidim, Joro sve dobro pripremio. Sa Minom idem kod Mićunovića. Dok idemo, odjednom prelazimo na hebrejski. Ostajem u Beogradu. I Mina i ja kažemo Voju kako smo i Mina i ja odjednom prešli na hebrejski, dok smo išli ka Mićunoviću. Vojo komentariše kako je još četrdeset i treće, dok smo se borili da oslobodimo Konavle od ustaša i nacista, čuo za 'čudnu strankinju', govorila je i naški i mnoge druge jezike. Iza rata bilo je predviđeno da i zbog toga ide u diplomatiju u Pariz, bila je sama, njena porodica i daleki rođaci, svi su bili ubijeni u Holokaustu" (Slavko Goldštajn).

U Beograd 1994. kod Mine i Voje Kovačevića stižu iz Sarajeva dve Minine ratne drugarice. Mina mi govori: „Nikada nisam verovala da na Balkanu ništa drugo ne rade nego ratuju, a sada mislim da je možda moja majka i bila u pravu".

Proleće 1999., Beograd. „Da ti kažem, uveče na spavanje ideš u najboljoj odeći kao da ćeš u grad. U jedan džep staviš parče čokolade, u drugi džep bateriju, pored sebe, pri ruci, staviš plastičnu flašu vode. Kad pogodi bomba, ako preživiš, treba ti odmah svetlo i obično si

odmah žedan i treba ti energija. A ako ne preživiš, pristojno si obučena“, savet partizanke.

Kraj knjige *Libera! Via, via...* Mine Kovačević: „U Dubrovniku je provaljen SKOJ. Bila su velika hapšenja. U Cavtatu su uhapsili Dadu i Vlaha. Odveli ih u zatvor 'Karmen' u Dubrovniku. Tu se Dada našla sa Jelkom Raše sa kojom sam dva puta umakla zamkama...

(...)

Krajem maja došli su u selo (Dunava) ustaše i odveli Pavu Primić, majku braće Primić – Žige, Boža, Antuna i Iva. Sa njom su poveli i njihovu devetogodišnju sestricu Lucu. Takođe su odveli Balda i Niku Pušića, roditelje naših omladinaca, partizana Luke i Vlaha Pušića, i njihovu osmogodišnju sestricu Čičovku. Još su neke ljude odveli iz drugih sela i iz Grude. Poslije se saznalo da su ih odveli u zloglasni logor 'Jasenovac' i tamo mučki ubili...

Početkom septembra ustaše su ponovo došle u selo Dunave i zapalili su kuće Primića, Grizilovu i Ivana Bagoja. Seka je upravo tri dana prije toga rodila sina Nika, ona je ležala u kući sa djetetom, ustaše su upali u kuću, prijetili joj i mučili je, stavljali su joj nož pod grlo... Zahtjevali su da im kaže gdje joj se nalazi Ivan sa ostalim partizanima iz Dunava. Ali, Seka nije progovorila. U poslednjem času su Seku sa djetetom seljaci iznjeli iz zapaljene kuće... Pitomi Konavli su konačno oslobođeni 18. oktobra 1944.“ (*Libera! Via, via...*)

(30. novembar -1. decembar 2013.)

PRVI ILI PETI

U tekstu „Novi direktori i novi tramvaji“, sa podnaslovom „Novastara imena ulica“, (zasedala Skupština grada) u „Našoj borbi“ od 25.

aprila 1997. stoji „Mlađe generacije Beograđana moraće ubuduće naučiti nova imena ulica i trgova dok će se oni vremešniji samo prisećati starih naziva – Ulica 7. jula nosiće svoje 'staro' ime – Ulica kralja Petra, Ulici Đure Strugara takođe se vraća stari naziv – Carigradska ulica.

Isti je slučaj sa Ulicom Lole Ribara – ubuduće Svetogorska ulica, kao i sa Ulicom Moše Pijade – odsad Dečanska ulica. Ulica Save Kovačevića na Vračaru „preimenovana" je u Mileševsku, a Trg Dimitrija Tucovića u Trg Slavija...

Primedbu gradonačelnika Đinđića da su svi predlozi radikala u funkciji medijske promocije, odbornik SRS Stevo Dragišić ovako je prokomentarisao: 'Vi ste taj koji volite da se slikate kad potkresujete kobajagi neku ružu, bolje bi bilo da stvarno počistite neko pravo smeće'. 'Za smeće ste vi zaduženi', odbrusio je Đinđić".

„O dušo moja proročka", rekao bi Hamlet. Međutim, u pitanju je čitanje stvarnosti čiji će se poredak odnositi i na buduća „događanja" kada će klin njegova imena nepravedno biti zabijen u ulicu Bulevar Avnoja, što će ishoditi „bukom i besom", „krvlju i tlom" oličenom u uličnoj tabli imena Ratka Mladića, i nezaboravnim aktivizmom, natopljenim resentimanom, karakterističnim i po dolasku naprednjaka na vlast u Srbiji, „ponosnog" na analogije sa modernizatorstvom Zorana Đinđića.

Samo 34 ulice u Beogradu nikada nisu promenile ime.

Bahati diplomati Rusije nipodaštavaju domaćina kokošara, koji je prvo proterao ulice Tolbuhina i Ždanova, a onda ih jajarski smestio na periferiju.

„Niko nas ništa nije pitao. Naravno da nismo želeli da ulica po ko zna koji put dobije drugi naziv, ali nisu nam ostavili mogućnost izbora. Dugo smo je zvali Generala Ždanova dok se ponovo nismo navikli na Resavsku", priča stanarka ove ulice Zorka Anđić.

Francuskoj nije palo na pamet da vrati „prva imena“ aveniji Petra Prvog od Srbije ili Staljingradskoj stanici, jer u Francuskoj jajare nisu prevladale.

Ulica Ive Lole Ribara, globalni toponim teatarskog sveta u Beogradu (Atelje 212, „najbolje pozorište iza gvozdene zavese“, Bitef), „povraćena“ je u Svetogorsku, da bi se vratilo „prvo“ ime peto po redu, ako izuzmemo Dva bela goluba (1872.-1896.), zaista jajarska principijelnost (vratićemo prva imena), a ime joj je pizma.

I resentiman, jedno stanje koje je ovu zemlju za gušu uhvatilo.

Je li pizma zbog toga što je Ivan Ribar (otac) član Vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca 1918., i što je predsedavajući Avnoja (sa pismom poginulog Lole o pogibiji brata mu Jurice), ili što je Lola pravnik iz Ženeve, Pariza i Beograda i sekretar CK SKOJ-a, ili sve zajedno, ili što je Ulica Lole Ribara svetski toponim, odgovor je samo jedan, da su u kokošinjcu ponosne samo jajare. Ista vrsta „duhovnosti“ je nadenula bulevaru u kome je bilo sedište Vlade, SIV-a, „prvo“ ime umesto Lenjinovog, a bulevar u kome je rezidencija šefa države sa imenom Oktobra, „prvo“ ime, kao da ta vlada i taj šef države nisu to što jesu u nezavisnoj državi, koja je rekla ne i Trećem rajhu i Staljinu. Kao da nije bilo Jugoslavije nego neke oblasti, „regiona“ oblasti istočno od Sibira.

„Prva imena pre dolaska komunista na vlast 1945.“

Sreća te je Zrenjanin ostao po Žarku Zrenjaninu, mogao je dobiti „prvo“ ime – Gross Becskerek.

U našem ulicidu „izlučena“ su imena (Ante Lešaja, *Knjigocid*), antifašističkih boraca i učesnika Narodnooslobodilačke borbe i Jugoslovena.

Što je sasvim u skladu sa današnjim stavom Predsednika o svoj zlosti Jugoslavije, i Jugoslovena. Opasnost po identitet i integritet Srbije. (Izdajnici, mundijalisti, modernisti, evropejci, komunisti, Jugosloveni).

Te ponovo rasprava o patriotizmu može da se nastavi, ne samo u „Večernjim novostima“, sasvim konsekventno sa predlogom za iskopavanje Titovog groba devedesetih.

No, kao što vidimo, nisu u pitanju samo „pucanja šavova po evropskoj liniji“, već je u pitanju ista stvar i sa majkom Rusijom, jer takva „patriotska“ politika ishodi ogovaranjem vlastitog ministra prilikom poseta Kremlju, i „lupanjem šamara“ diplomata Rusije. Teško da „stranci“ poštuju da se politika svodi na kokošinjac i da se odriče zajedničko nasleđe kada je o istoriji i antifašizmu reč.

Ambasada Sjedinjenih Američkih Država nikla je na vrhu Dedinja („signifikativan“ toponim oko čijeg je naseljavanja i rat vođen), posle intervencije NATO pakta, u kojoj je raketom tomahavk srušen Maršalat Jugoslovenske narodne armije, nešto iznad mesta ulaska u kasarnu, gde je prilikom istog „događanja“ pogođen vojni kamion sa devetnaest vojnika, čija su se tela našla u granama. Ako mislite da su se kranovi i mašine koji su nadziđivali stare vojne kuće (jugoslovenske) i zidali nove patriotske kuće sa srpskom zastavom kao branom od „izdajnika“, legaliteta i legitimiteta, okrenuli da otkopavaju bolnicu, nisu. Nastavili su da rade „svoj posao“. I da tako pokazuju „patriotizam“ i suverenitet. Na Bulevaru Oktobarske revolucije, drugog imena Bulevar mira i trećeg kneza Aleksandra Karađorđevića.

Da li to ima veze sa informacijom da je zdravstvo u Srbiji najgore u Evropi? Kako fizičko, tako i „duhovno“. Ima, jebi ga, što bi rekao Boris Dežulović, za sve one koji ne vide vezu između *Ravne gore*, četnika, referenduma o tome „da li ste za brak između žene i muškarca“, ćirilice, i narastajućeg potencijala fašizma, i pitanje je mere u kojoj možemo da ga podnesemo (Boris Buden).

„Sa kog mesta ja govorim? Dobar je primer 1941. Kada ta mala jugoslovenska komunistička partija kreće u veliki rat sa Trećim rajhom i svim tim kvislinškim tvorevinama ovde, a broji tek nekoliko hiljada ljudi. I legitimno je bilo pitati – a sa kog mesta vi krećete u rat? Tog mesta nije bilo. Ono je uspostavljeno samom borbom. Moj govor

i ono što govorim je performativni akt, uspostavljanje mesta kojeg nema“ (Boris Buden).

Mesta koje je ispražnjeno, uništeno. Genocid, urbicid, knjigocid, ulicid, spomenicid...

I šta sad, posred tolike nezaposlenosti, nesreće, bede, pokradenih resursa, ostataka onih koji nisu otišli, samoizdaje, gubitka suvereniteta, identiteta i integriteta, kapacitiranosti da se uspostavi država i njene institucije (država, „pridržati“), bez muzeja, stratišta i skladišta, odani kulturnim industrijama i „patriotskoj“ kulturi istovremeno, ponovo lansiranje rasprave o patriotizmu, na početak kraja. Na prvi, drugi, ili peti naslov ulice u kojoj živimo, sve dok ta ulica ne bude ponovo obnevidela, kao i njeni stanovnici. U kokošarniku.

(7.-8. decembar 2013.)

BOGUJEVCI/VIZUELNA ISTORIJA

„Dana 28. marta 1999. godine bili smo među devetnaestoro žena i dece izvedenih iz naše kuće u Podujevu od strane rezervne jedinice srpske policije Škorpioni; naterali su nas da uđemo u komšijsko dvorište i stanemo uza zid. Nije im bilo važno što je najmlađe dete bila beba od dvadeset i jednog meseca, ni to što je najstarija žena imala 72 godine.

Njih petnaest ili šesnaest, naoružanih automatskim AK47 puškama, pucali su čitav minut. Bio je to najduži i najtraumatičniji minut u našim životima, minut koji nas je zanavek promenio. U gomili tela ležalo je četrnaestoro mrtve dece i žena. Među žrtvama su bile naše majke, dva brata, sestra, baka i sedmoro porodičnih prijatelja. Ubice su otišle, pretpostavljajući da nema svedoka – to je bila greška za kojom će zažaliti tokom naredne decenije. Petoro nas iz šire porodi-

ce (Fatos - 12; Jehona - 11; Liria - 8; Genc - 6; Saranda - 13) preživelo je pokolj, iako su rane od više od 30 metaka potpuno izmenila naše živote". Fatos Bogujevci, Jehona Bogujevci, Saranda Bogujevci.

„Ako nas neko pita jesu li preživeli. Jesu".

„Ako nas neko pita jesu li se u bolnici u Prištini plašili za svoje živote, jesu".

„Ako nas neko pita, je li suđeno ubicama. Jeste".

„Ako nas neko pita jesu li ubice osuđene. Jesu".

Prilazim Kulturnom centru Beograda, gde „Hartefakt fond" i Kulturni centar Beograda (KCB), izvode izložbu „Bogujevci/vizuelna istorija". Između „Ruskog cara" („Zagreb") i nepostojećeg, iščezlog, uništenog i prodatog bioskopa „Jadran", „Jugoeksportovih" izloga (valjda se to tako još uvek zove), oni porodični, oni „čisti", oni „odani", oni „patriotski", ona „deca", kao i uvek u ovakvim prilikama „kada je srpstvo ugroženo", u „pojedinim medijima", kada se građani sami od sebe „uznemire", oni dođu, stanu i viču, izbacuju parole, i viču, iz daljine njihovo zborovanje čuje se kao buka.

Stoje baš na mestu gde su se svojevremeno, devedesetih, pojavile tezge sa kapama, šajkačama, grbovima, i čašama sa četiri S, beše to dirljiv ulaz u Knez Mihailovu. Onda su se tu nakon junačkog ratovanja, što se vidi iz uvoda u izložbu Bogujevci sa početka ovog teksta, pojavile majice sa likovima i porukama Radovana Karadžića i Ratka Mladića, da bi neposredno posle oktobra 5. tu, na tom mestu, na ulazu u Knez Mihailovu, bio zadenut jedan pokretni kiosk, naime jedna kolica sa ringlom, ili već nekim „grejnim telom" na kome su se pekle jabuke u šlafroku, a njihov miris se širio na sve strane. Ispred samog „Cara ruskog", na vetru su se vijorili umeci za kosu, kao skalpovi, i razne druge džidža-bidže. Tu sada stoji naša desnica, kažu ekstremistička, i viče protiv izložbe kosovskih Albanaca u KCB-u i u Beogradu.

„Tamo gde je bio 'Šiptar', biće savremena umetnost", napisao je Branimir Stojanović 2008. u povodu nasilno sprečenog otvaranja izložbe (nacionalističke i klerofašističke grupacije, tumači i sprovodioci srpske državne politike). „Odstupanje/savremena umetnička scena Prištine", u novinama „7. februar", glasilu radnika u kulturi, koji su ustvrdili da je time, nasilnim sprečavanjem otvaranja izložbe, uvedeno vanredno stanje u savremenoj umetnosti u Srbiji.

Umesto da se vanredno stanje ukine time što će se izložba „Odstupanje/savremena umetnička scena Prištine" galerije Kontekst otvoriti u „boljim vremenima" ili „kada budu bolja vremena", umesto galerije Kontekst u Centru za kulturu Stari grad, otvoren je „Parobrod".

Izložba „Hartefakt fonda" u Kulturnom centru Beograda „Bogujevci/vizuelna istorija" večeras je otvorena, uprkos kampanji protiv i uprkos „mišljenju većine", otvorena je u jednoj zvaničnoj instituciji, državnoj, gradskoj, otvorena je Dnevna soba, Porodično stablo, život porodice Bogujevci „pre", zatim Bolnička soba i Sudnica, život koji su živeli „posle".

Za razliku od od onih koji viču napolju, i vikali su sve dok nisu obavešteni da je premijer Ivica Dačić stigao na „lice mesta", na izložbu (u jednom času videla sam izraz njegovog lica u šoku), nastradali, ubijani, postali su autori. Fatos Bogujevci je grafički dizajner, Jehona Bogujevci je grafički dizajner, dok je Saranda Bogujevci danas umetnica i kustoskinja koja radi u Mančesteru.

Bogujevci se, zapravo, svojim umetničkim radom suočavaju sa sopstvenim životom „pre", smrt je od njihovih života načinila artefakt. Ta majica, ta jedna jedina majica u staklu, izložena majica, jeste ona vremenom (u smislu trajanja), a i vremenom (u smislu vremenskih pojava) osušena ruža koja je, po Dorflesu, prvorazredni artefakt, za razliku od upravo na grob položene sveže ruže.

Čini mi se važnim primetiti koliko je kiča na spomenicima žrtvama (u ratovima 1991.-1999.), koliko je „umetničkih" radova dovelo u pi-

tanje žaljenje, a koliko dokumentarni predmet (majica), ono neartificijelno, može biti katarzično.

I to je ono što se „dogodilo“ na izložbi radova o „događajima koji su se dogodili“. Možda će stvarni predmeti sa izložbe „Bogujevci/vizuelna istorija“ zaista biti dokazom, pa i bukvalnim, sudskim, da je „ono što se dogodilo“, u istinu i dogodilo, nadasve zločin, koji su počinili ljudi i država, kako to Žene u crnom kažu, „u naše ime“, ti su ljudi zločinci, subordinirane jedinice srpske vojske. Ubijali su, pucali bez prestanka u sve živo što se miče, pa i detetom bilo, i to se ne može relativizirati, ili razmeniti, ili pojesti, ili oćutati, ili prespavati.

Što znači da izložba „Bogujevci /vizuelna istorija“ jeste kao da imate metak iz Vukovara 1991. u džepu da biste na sudu, a i van njega, post festum, i sa „istorijske distance“, dokazali da je Vukovar uistinu razrušen.

Verovatno bi svaki drugi spomenik, „omaž svim porodicama i žrtvama rata“, bio zapravo „pakovanje“ sećanja za njegovo „magacioniranje“, pa i odlaganje. Vizuelna istorija, Bogujevci vodi nas u podrum KCB-a kao u raj onih od čijeg je života napravljen pakao, kao u kontinuitet koji nikada neće biti uspostavljen, baš kao što se ni porodično stablo Bogujevaca, u celini i prirodno, nastaviti neće.

Pucali su čitav minut.

Fatos Bogujevci, Jehona Bogujevci i Saranda Bogujevci smogli su snage, dohvatili se znanja i umeća da pogledaju, da gledaju u taj dan i u život pre toga dana, konačno: dečji život, onaj koji se najviše pamti, i da ga učine javnim, po cenu bola istine.

Možda će nas ova izložba potaći da nikada više ne izgovaramo „ono što se dogodilo“, „događaji koji su se dogodili“, „sinoćna događanja u gradu“, „ispoštovati Đinđića“, „ispoštovati“, „ispoštovati“...

Nemojmo „ispoštovati“. Poštujmo. Mrtve. „Bogujevci/vizuelna istorija, omaž svim porodicama i žrtvama rata“, hvala.

(21.-22. decembar 2013.)

REZERVNA DRŽAVA

„Mi nemamo rezervnu državu!“ – uzvik jednog od učesnika skupa organizovanog na inicijativu radnika-poverilaca beogradskih preduzeća „Trudbenik“, „Rekord/Vizahem“ i „Srbolek“, ispred Ministarstva pravde u Nemanjinoj 22-26, 24. decembra, sa početkom u 13 časova.

Dan izuzetno lep, sve što je od prirode lepo je.

Inicijativi su se pridružili radnici-poverioci zrenjaninske „Jugoremedije“, zatim „Tri Grozda“ i „Montaže“ iz Beograda, te drugih preduzeća u stečaju, kao i udruženja građana Učitelj neznalica i njegovi komiteti i Građanski savez, suorganizatori.

Zbilja, radnici-poverioci nemaju drugu državu, niti druga preduzeća, niti druge familije, niti druge prilike, niti drugoga imanja i nemanja, oni su ostaci civilnog društva, i sindikata, ono što je preostalo iza rata i privatizacije, oni su, po svemu sudeći, najveći patrioti.

„Postupkom stečaja rukovode Privredni sud i stečajni upravnici koje sud imenuje“ (iz Poziva za skup).

Stečajni upravnici mogu biti različiti, naklonjeni ili nenaklonjeni, manje ili više profesionalni, sa iskustvom u takvim radnjama ili bez njega. Ali, kako je to na jednom od pripremnih sastanaka rekla Marija Obradović, politikološkinja, oni, stečajni upravnici, imaju nare-

đenje, ili im je u opisu radnog mesta da preduzeća zatvore, postupci na tom putu mogu biti različiti, ali vode istom cilju.

„Izuzetak su društvena preduzeća koja su otišla u stečaj očekujući privatizaciju – njima zakon za stečajnog upravnika nameće Agenciju za privatizaciju. Dosadašnji protesti, sastanci i prepiske sa stečajnim upravnicima i sudijama, predsednicima sudova i drugim predstavnicima pravosudne vlasti, nisu doveli ni do kakvog pomaka – delimično zato što je pravosuđe nakon „reforme“ još više opterećeno neznanjem, neradom i korupcijom, delimično zato što Vlada i ekonomski moćnici i dalje imaju veliki uticaj na pravosuđe koje je deklarativno „nezavisno“, a najviše zato što su i sami propisi koje pravosuđe primenjuje tako koncipirani da isključuju radnike iz odlučivanja o sudbini preduzeća u stečaju. Zato smo doneli odluku da se protest ne održi ispred suda, nego ispred Ministarstva pravde, ne sa zahtevom da se poštuju propisi, nego sa zahtevom da se menjaju.“

Da se menjaju.

Zašto se to ne čini?

Zašto su oni koji su životno zainteresovani za reorganizaciju nekadašnje, ili za pokretanje nove poslovne aktivnosti, isključeni iz procesa odlučivanja? Isključeni su oni koji su u stanju da donesu odluke, za razliku od onih koji nisu u stanju to da učine, kao i onih čiji se interes sastoji u ometanju reorganizacije, te u iskorenjivanju svake mogućnosti proizvodnje i svake inicijative.

I to, naravno, nije pravno, već političko pitanje.

Skup je pokušao da preko svojih delegata uruči ministru pravde svoje zahteve; „oni su zauzeti“, odgovor je kabineta, sekretara i sekretarica, svih onih čiji je „svoj posao“ da poštede svoje pretpostavljenje od naroda.

Eh, kada bi Josip Visarionovič znao da sam baš ja u Gulagu, on bi me sigurno odatle izbavio.

A tek kada bi Brisel znao šta oni nama rade, sigurno bi se pravda našla u Evropi.

Slušam Predsednika koji ima problema sa prisluškivanjem, slušamo o zaverama protiv nosioca borbe protiv korupcije, i neprekidne, odasvud, pritužbe i žaljenja na imidž u medijima. Mediji su prva, najvažnija preokupacija vodećih, kako su oni prikazani, kako „izgledaju". Šta im rade, u medijima.

Čime se, zapravo, oni bave. Barem dok pričaju, dok se ispovedaju, dok se predstavljaju, u medijima.

U svojoj rezervnoj državi.

Parole sa skupa: „UPRAVLJANJE U STEČAJU RADNICIMA!"

Radnike u prvi red, Dug za doprinose je dug radnicima, Veće Šanse za reorganizaciju, Pravo na reorganizaciju je radničko, Svu vlast poveriocima, Skupština poverilaca je najveća vlast u stečaju, Radnici su najveći poverioci, Radnici su sve takse i troškove odavno platili.

Između ovih parola, i ulaza u Ministarstvo pravde, po lepome danu, prošlo je u toku dva sata, bez odgovora o prijemu kod ministra, ravnih dvadesetak, minimum, crnih „audija", i pet-šest novih „poršea", bilo je i nekih japanskih automobila, ta crna kola neodoljivo podsećaju, i to bez ikakvog napora asocijativnog aparata, na ona koja su jurila pravo u demonstrante devedesetih, ili pak na sprovode iz Kopolinih filmova, mrtvozornički prizor.

Skoro nisam čula tako artikulisane govore, govore sa temom i smislom, tako tačne u opisu uzroka, posledica i htenja kao što su to bili govori Dragoljuba Kostića, Ljiljane Latinović, Milenka Ničića, Zorana Gočevića, Branislava Markuša i Vladimira Novakovića.

Nikako se ne bih žalila na malo prisutnih ljudi, niti na nedostatak reprezentacije ovoga i ovakvih skupova u medijima. Jer malo, sudeći po kvalitetu skupa, može biti i jako mnogo.

Ne bih volela da budem u koži onih koji ne uviđaju, ili im interes nije da vide značaj ovakvih skupova.

Važnost i kao slike stvarnosti, tako i budućih „dešavanja".

„Najmanje što Ministarstvo pravde može i mora da uradi na uspostavljanju ravnopravnosti radnika-poverilaca sa drugim poveriocima je da pre promene zakona, ODMAH oslobodi radnike-poverioce plaćanja svih sudskih taksi i drugih troškova učestvovanja u postupku stečaja.

Sve izmene koje tražimo moraju važiti za postupke koji su u toku. Smatramo da je ovo minimum na osnovu koga se može razgovarati o daljim poboljšanjima.

Ukoliko Ministarstvo pravde odbije da bude pregovarač novog zakona o stečaju na načelima koje smo izneli, naše udruženje će uraditi nacrt zakona i pokrenuti Narodnu inicijativu za njegovo usvajanje".

Stoji zbor „Upravljanje u stečajnom postupku" ispred Ministarstva pravde. Prolazi svet Nemanjinom, ka železničkoj stanici, nađe se po neki rolo-kofer među „krmačama" u tome što vuku, uz stepenice Ministarstva penje se i po neki japi, ili japijevka. Komentari prolaznika govore da je svima poznato o čemu je reč, o pljački.

Držim da je organizovani protest i otpor, sa idejom i svrhom, mnogo bolji od neorganizovanog, što se budućnosti tiče.

(28.-29. decembar 2013.)

2014

ČUDO U ŠARGANU

„Sa Ovčara i Kablara,
čobanica progovara.
Druže Tito bijela lica,
kad ćeš doći do Užica.
Kad ćeš doći u Užice
i dovesti jedinice“.

(Omiljena pesma Zorana Radmilovića na putu za Užice)

Užice je postalo grad neplivača, zabranjeno je kupanje, i plivanje, u Đetinji, budući da se u nju izliva celokupni ratom i privatizacijom kumulirani otpad nove vikendaške, postmoderne i varvarske klase.

A onda je klasa, soj, roj, stado, krenulo da zida zgrade u pola planine i nadasve ta „divna stvorenja“, vikendice, „objekte za odmor“ u prirodi. Kada sa etno-pijace na Zlatiboru, na vrh „urbanog“ odmorišta (kafane i kafići), pogledate „na dole“, vidite ni selo, ni grad. Kuću na kuću, pribijena jednu uz drugu, senkrup uz verandu, ulaz u kuću kroz/preko senkrupa. Kada to sagledate, onda se s pravom možete upitati šta se to zapravo dogodilo da poznata zlatiborska kuća, sa krovom na četiri vode od šindre, arhitektonski primer uklopljenosti stanovanja, bivanja, i okoline, bude izdata, napuštena, a na njeno mesto sandučara podignuta.

Scena je zaista bunjuelovska a stvarna. Grad na planinskoj reci Đetinji, izvorište do izvorišta, rezervoari, jezera pitke vode, poslednje Vrutci podignuto, završeno septembra 1984. Grad Užice nema vode.

Nakon Berlinskog kongresa pridošao narod iz Crne Gore – Brda i Hercegovine. Užice, mesto planinsko, zime hladne, brda šumovita, seče se za ogrev. I šuma na Zabučju, desna obala Đetinje, bila je posečena. Risto Tešić, časovničar, sakupi, organizuje đake gimnazijalce i stariji meštani se pridruže i po Tešićevom planu Zabučje pošume. Potoke i brzake reguliše i šiblje duž obala posadi, uz litice borove, uz Đetinju vrbe, pa borove. Kasnije su i česme na izvorima podignute. Staze i odmorišta izgradiše još dok je pošumljavano. Tako je nastao Veliki park 1884. godine. Nije bilo razlike između Užica i Šamonija.

Užice je elektrificirano 1900. godine, i to saznajem od jednog od najboljih znalaca užičkih infrastrukturnih prilika, istoričara Aleksandra Spasojevića. Svaka kuća imala je struju, i svaka ulica bila je osvetljena te hiljadu i devetstote godine.

Pruga, uskotračna, stiže hiljadu devet stotina i dvanaeste.

Između dva svetska rata pruga od Užica preko Šargana spojena je sa prugom Sarajevo, Metković, Dubrovnik, Boka Kotorska-Zelenika.

I komunalna politika Užica između dva svetska rata u najboljoj je tradiciji prethodnih generacija, u celom Užicu završava se izgradnja vodovoda, kanalizacije, ulica i kejova na obalama Đetinje. Za sve to Užice se zadužilo kod Hipotekarne banke i kredit vratilo.

Pedesetih godina Užice ima do deset hiljada stanovnika, danas ih je šezdeset hiljada. Tada se Užice, pedesetih, snabdevalo vodom iz dva rezervoara, jedan je bio na Pori, a drugi na Dovarju.

To, naravno, nije bilo dovoljno za grad, pogotovo posle podizanja fabrike Sevojno. Užice podiže zajam u Americi 1977. za izgradnju akumulacije Vrutci, grad kredit sam vrati. Jedan manji deo zajma kreditor je poklonio Užicu.

Lazar Jovanović, direktor Instituta „Jaroslav Černi“, projektant velikog broja vodoprivrednih objekata u Srbiji i inostranstvu, za-

uzda Đetinu i kod sela Vrutci načini jezero, akumulaciju. Jezero, akumulacija, rezervoar vode za piće završen je – otvoren je 24. septembra 1984., na stogodišnjicu od pošumljavanja Velikog parka.

Jezero se nalazi na sedam stotina metara nadmorske visine. Dugačko je osam kilometara. Brana je visoka osamdeset metara, dugačka je dve stotine i četrdeset metara. Na Cerovića brdu „Terazije" izgrađena je fabrika za preradu vode Užičkog vodovoda.

Ostalo znate.

I pored svih propisa i standarda o zaštiti voda oko rezervoara pijaće vode, jezera Vrutci, nije podignut šumski prsten. Varvarskih devedesetih „niču objekti" sa i bez sengrupa, „objekti" i sami senkrupi s obzirom na mesto gde su podignuti i ne samo zbog toga. O pranju „motornih vozila" i bacanju bilo čega što nekom zasmeta u rezervoar pijaće vode, ni sada nakon pokušaja, pa makar i iz „grube nepažnje", „trovanja šezdeset hiljada Užičana", ni govora, ni pomena.

I pored svega toga do pre oko godinu dana komunalne vlasti su uspevale da se izbore da iz česama u Užicu ne teče otrovana voda. Ni u dva svetska rata, pod okupacijom, ni u obnovi i u izgradnji, ni u toku sankcija Sovjetskog Saveza i Istočnog lagera, ni u toku industrijalizacije, ni pod sankcijama devedesetih, ni u toku bombardovanja 1999., prirodno pitka voda u Užicu nije bila otrovana, u tome se uspelo sada. Ti sada, ako sutra ne postanu prošlost, Užičanima preostaje jedino da se rasele.

„Zagađen vazduh i voda su posledica nemara i nebrige", piše Nataša Mićić u „Danasu". Nekada su vlasti u gradu znale da predvide buduće potrebe i pronađu rešenje pre nego što se problem pojavi. Tako je na Đetinji, posle Tare najčistijoj reci u bivšoj zemlji, izgrađena jedna od najviših brana u Srbiji, pa su se Užičani mogli hvaliti fabrikom čiste i hladne vode čak i predimenzionisanog kapaciteta.

Đetinja se nije mogla otrovati ne radeći na tome. Na tome se moralo raditi. Izgleda da je završna radnja na trovanju sadašnja komunalna vlast u Užicu.

Koliko juče Nebojša Rodić, ministar odbrane, kaže „kako se Užice ima dovesti u situaciju da dobije vodu".

A u novinama osmog januara piše „Vučić naredio da Užičani dobiju vodu za piće".

Do decembra 2013. pored Đetinje i svih izvorišta nije bila potrebna naredba da Užice ima vodu. Dovoljno je bilo ne zagaditi je.

Od decembra 2013. se naređuje. To je Užičanima borba dala da imaju Vučića za PPV-a.

(11.-12. januar 2014.)

JUTUTUNSKA JUHAHAHA I OSMI PUTNIK

U emisiji „Jedan na jedan" Danice Vučenić istoričarka Branka Prpa rekla je: „Bitno je da institucije budu na delu kao temelj sigurnosti građana u budućnosti, a ne politička volja vladajućih elita".

„U kraljevstvu Jutututu
Kralj trinesti Balakaha
Obećao svom narodu
Da će dati Juhahaha (ustav)
...
Srećni su ti Jututunci

Srećan ti je Balakaha
Kad ih tako razveseli
Prazna rečca Juhahaha".

(Jovan Jovanović Zmaj, 1864.)

U „otkriću" da je motiv ubistva Slavka Ćuruvije politički (sic!), i da je taj zločin državni (sic!), Branka Prpa uočava „bizarnost" „otkrovenja" „juhahaha", u državi „Jutututi". Sledi jedan od novinarskih komentara, na uočavanje bizarnosti, „ovde, u ovoj državi, postoje građani koji žive u virtuelnoj državi".

Zbilja, ima li još uvek građanki i građana koji veruju da vozovi polaze, odlaze, prolaze i dolaze po redu vožnje? Postoje li građani koji veruju da je vodosnabdevanje moguće u zemlji reka i potoka, prirodno čistih voda? Je li nužno da se zagađena voda pije iz zagađenih jezera, mleko se već zaboravilo, sada je u pitanju voda? U kakvoj virtuelnoj stvarnosti žive građani Užica, koji su dobili račune za vodu koja je otrovana? Koji je to virtuelni svet nabildovanih računa za struju? Šta je to što svi znamo, a govori nam se da će istina biti otkrivena, da će se građankama i građanima istina i samo istina o onome što znaju da je istina biti saopštena kao nekakva zakletva. „Bolna istina i bolne reforme". Ima li većih zločinaca od sveta „političkih elita" i većih pljačkaša od „privrednih elita"? To je svet „osmog putnika" (Srđa Popović).

Zbilja, saopštavanje istina, jezik i način, šaputanje istine, njeno kaptiranje, demonstracija istinoljubivosti, razotkrivanje njima najpoznatijih tajni, pred građanima koji znaju da oni znaju, kao što svi znaju da se zna, to zaista jeste bolno, zato što se mora, a ne zato što se hoće.

„Diplomac bez partije je nula", govori u „Blicu" Branimir Đurić, koji se odrekao svoje druge diplome oglasom u novinama. „Partijsko zapošljavanje uzelo je maha i to mi se nikako ne dopada. Godinu dana

konkurisao sam po školama i firmama, ali za mene posla jednostavno nema. Da bih svima pokazao šta se događa u zemlji, odlučio sam da jednu diplomu žrtvujem i da je se odreknem, i to putem novina", kaže Đurić. Na to partije u Nišu kažu: „Stranačko zapošljavanje postoji, ali ovaj mladić nije trebalo da poništi svoj trud" (SNS), „Potreban je sistematski pristup da se makar najbolji studenti zaposle" (LDP), „Stranačkog zapošljavanja ima, ipak, ne mogu da podržim odlazak mladih ljudi iz zemlje" (SPS).

Dobro, šta je ovde stvarno, a šta virtuelno. I ko živi u stvarnosti, a ko je prodavac magle. Branimir, koji je „živeo u virtuelnom svetu" verujući da će mu obrazovanje dati priliku za život, ili partijski službenici, koji, nasuprot Branimirovom znanju, imaju svoje „realno" članstvo u odgovarajućoj partiji.

U partijskom društvu članstvo i plen su realni, a znanje virtuelno. Jasno je da sadašnja vlast nastoji da stekne kredibilitet i da je to lično pitanje ljudi koji su bili u tkivu države (Branka Prpa). Zločinačke. Bizarno je ili blasfemično u odnosima istine i laži da se uspešnost sticanja kredibiliteta pokušava postići saopštavanjem poznatih istina o poznatim zločinima.

I jasno je da je nesprovedenost sudskog postupka nad ubicama Slavka Ćuruvije, u proces i kaznu, ne samo politička odgovornost, već i izdaja političkih ideala (Branka Prpa). To je neosvešćena trauma upravo onih koji bi da se vrate u pređašnje bezgrešno stanje.

Šta je zapravo stvarno, a šta virtuelno nakon otkrića i „otkrića", nakon četrnaest godina, istine o ubistvu Slavka Ćuruvije?

Šta bi bio garant Branimiru Đuriću da ne ode „u Ameriku"?

I da ostane u zemlji, u kojoj, i da sutra uđe u Evropsku uniju, nema kadrova koji bi mogli kompetentno da savladaju zahteve koji se postavljaju, da vredi raditi i da se od rada može živeti.

A „istine i benefiti“ su osmi putnik.

U tom grmu leži zec. U pasivizaciji građana, učenju da je sve moguće i da istovremeno ništa nije moguće. Jer je „istina“ u posedu političke volje, a ne u radu institucija, bile one tužilaštvo i sudstvo, ili vodoprivreda i zdravstvo. Jer je ona, istina, arbitražna i pripada vlasti, a ne građanima. „Istina“ se uzapćuje, podmićuje, sa njom se preti ili tera šega, ona se deli i udeljuje, za nju se moli, ili se iznuđuje. „Ugleda svetlost dana“ po nalogu, po potrebi, u svrhu. Tako je ona, „istina“, istovremeno i relativna, i zato je nestabilna, zato je čas ima, a čas nema. I zato su ljudi unezvereni. Pljačka se zove privatizacijom, a saradnja sa službama je biznis.

„Ćuran“ – test za upis u srednju policijsku školu u Sremskoj Kamenici. Pripadnici devetog odeljenja sustopice prate Slavka Ćuruviju i Branku Prpu i neprekidno obaveštavaju Centralu gde se nalaze (atipično – to se čini samo kada praviš zasedu, kada hoćeš da ubiješ). Naredbom iz Centrale pratioci iz Devetog odeljenja povučeni su neposredno pred ubistvo Slavka Ćuruvije da ne bi videli ubice. Centrala je koordinator zločina. Petnaest godina je trebalo da se postavi pitanje – ko je Centrali naredio da povuče pratioce iz Devetog odeljenja?

Slavko Ćuruvija je ubijen jedanaestog aprila 1999. godine. Jedanaestog aprila 2003. Radomir Marković je diktirao za zapisnik ko je davao naloge (predsednik države) za atentate na Vuka Draškovića, masakr na Ibarskoj magistrali, ubistvo Ivana Stambolića i potom njega, Radomira Markovića, niko nije ništa više pitao ni o tim ubilačkim nalozima, niti o bilo čemu drugom – mesec dana usred „Sablje“. Tada je i on zaćutao. Institucije države ni tada nakon ubistva predsednika vlade Zorana Đinđića, ni tokom „Sablje“ nisu bile pod kontrolom Vlade. Kontrolori institucija države sada su Vlada i moraju da postupaju po zahtevu EU. „Je li to jasno?“. EU nije virtuelna.

(18.-19. januar 2014.)

BAL NA VODI

Kakvu bi analizu napravio Bogdan Bogdanović o našem današnjem posebnom srpskom jeziku i pojmovima, kao onu čuvenu u vreme Osme sednice („Mrtvouzice“), kako su edukacije i evaluacije, te implementacije vodile do „Belgrade Tower-a“, kako se sav naš ratni i tranzicioni kapital nove klase ušpičava u dubaijski toranj koji će „u okviru grada na vodi“ označiti Beograd.

Ili, kako grad na obalama Save i Dunava postaje „grad na vodi“, kako reke postaju voda. A grad šoping mol. Je li na putu ostvarivanje libidoznog/falusoidnog sna novog realističkog poretka, čiji predstavnici najmasovnije Stranke imaju žestoku potrebu da simbolično definišu svoju moć, naznačavanu držanjem, dizajnom kako muških, tako i ženskih čelnika i čelnica (gotovo svih deset najmoćnijih žena Srbije („Blic“) izgledaju potpuno identično) ne sa „beogradskom kulom“, već sa „Belgrade Tower“? To jeste, vi nama “pilon”, mi vama “tower”.

„The Tower“ songšpil (Chto Delat kolektiv):

Političar: „Kula je simbol nove Rusije. A šta je simbol? To je izuzetak. Ona je iznad zakona, ona je sama zakon. Novi zakon našeg života“.

Kustos: „Na vrhu zgrade biće vidikovac. On će biti dostupan svima, i tamo će svi moći da vide naš divni grad iz ptičje perspektive, i dobiju pravi osećaj slobode“.

Umetnik: „Ovi uticajni ljudi su voljni da investiraju u autentičnu političku umetnost.(...) koja će biti otelotvorena u sjajnim, nemim objektima“.

Sveštenik: „Kula će se nadići nad nama kao plamen sveće molitvene ka nebu“.

„Beograd na vodi“ (Večernje novosti):

„Slobodni umetnici će imati takođe svoj prostor. Od novoplaniranih objekata očekuje se savremeni urbani dizajn koji sa tradicionalnim istorijskim nasleđem lokacije čini jedinstvenu celinu“.

Zanimljivo je kako se politika koja je sama sebe nazvala realističnom, „novorealističnom“ kada je u pitanju Kosovo, u svojim infrastrukturnim, građevinskim, a time i političkim, ideološkim, legitimizira kroz dva projekta – „Beograd na vodi“ i kanal koji moravskim slivom izlazi na more „tamo dole“ ili „tamo daleko“. Sudeći po ova dva plana, ne bi se reklo da postoji bilo kakva neusaglašenost u Stranci nad Strankama, naprotiv, po svojim krucijalnim projektima, ili, ako hoćete, po svom svetonazoru sve je idealno, baš kao što lideri i tvrde. Nema posebne razlike između „Konstantina“, pravoslavnog Božića na Andrićevom vencu, počasne garde, plana da se do Predsednika dođe ravno, asfaltiranim drumom kroz Pionirski park do radnog mesta, žala za nekadašnjim Kolubarskim bitkama, te „tornja“ i „kanala“. To sve i jeste implementacija.

Drugo što je zanimljivo jeste pozivanje na stručnost u „reformatorskom“ i „modernizacijskom“ programu. U ostvarivanju „snova“ i „utopija“ svaka stručnost odbacuje se kao „remetilački faktor“, ili mentalitetska karakteristika, to nije ništa drugo do druga strana etnogenetskih stavova. Srbi su bili „nebeski narod“, „narod nad narodima“, „izabrani narod“ koji je imao „istorijsko pravo“ na preventivne ratove, sada im nedostaje „protestantski kapitalizam“, njima kao takvima. Ili, važno je imati za ministra jejlskog uspešnog đaka, ali to ne važi za stručne, a i nestručne, osporavatelje velikih projekata i demonstracija moći.

Naravno, u „vrednosnom“ sistemu najvažnije su pare i investitori. Ko ima nešto protiv, neka dovede svog investitora. Kako će se svi oni, investitori, sklopiti u nešto što bi se moglo nazvati javnim interesom, ili interesom građanki i građana, onih koji će izaći na izbore, to je manje važno, jer je pojam celine, uzajamne po-

vezanosti, funkcionisanja, infrastruktura, ipak, pitanje jednog drugog i drukčijeg kreativnog uma. I rada, proizvodnje, sadržaja, realnog čovekovog odnosa prema prirodi i drugome čoveku, koje onda tvori obnovu i izgradnju. Rečju, to je razlika između silaska na reke i šoping mola. Hoće li se na reku izaći da bi se na njoj bivalo srećnim i slobodnim, da bi se trgovalo, prevozilo i odvozilo ono što se proizvede, ili da bi se kupovalo ono što drugi imaju da prodaju? Biće da i u proizvodnji ima neke protestantske logike i vrednote. Biće i da je na tome nastala ona Evropa kojoj danas težimo. Dakle, Karađorđeva ulica bi blesnula onda kada bi se u njoj razvio rad koji je obnavlja, uostalom tako je i otvorena, i to je princip na kome su nastali i Venecija i Amsterdam, a ne voljom implementatora.

Ima i Brazilija, naravno, ali to je potpuno novi grad, u celini, i to jeste modernizam, ne sporim. Ali i modernistička rešenja kao totalna mogu biti i totalitarna. Bilo je i predloga nakon Drugog svetskog rata da Novi Beograd bude u znaku zvezde, ali stručnost je u vreme „industrijalizacije, elektrifikacije i modernizacije“ ipak bila presudna i samom činjenicom da je to „sveto trojstvo“ bilo u uzajamnom odnosu, što govori o pojmu celine.

„Kule su bile simbol mađarske tradicije i moći, granično kamenje moćne kraljevine. Najjužnija je podignuta na brdu Gardoš u Zemunu. Kula je simbolično sagrađena na ostacima srednjovekovne tvrđave Taurunum, čiji poslednji ostaci se i danas mogu videti. Projektovali su je mađarski arhitekti, mešajući umetničke stilove kako bi naglasili tradiciju i dužinu trajanja ugarske kraljevine. Visoka je 36 metara, a na vrhu se nalazio orao čiji je raspon krila bio četiri metra. Njegov preteći pogled je bio usmeren ka Beogradu, na koji su Mađari takođe polagali pravio.

Narod je kulu nazvao Kula Sibinjanin Janka po uspomeni na mađarskog velikaša Janoš Hunjadija, viteza, princa namesnika i borca protiv Turaka, opevanog u mnogim srpskim narodnim pesmama“.

Eto, tako beše Kula Sibinjanin Janka, i carstva jednoga, od mnogih ovdašnjih, a baš u godini 2014., na sto godina od Prvog svetskog rata, može biti da će biti postavljeni temelji „Belgrade Tower“, sa investitorima carstva novoga i jedne nove nadasve „realne“ i „stvarne“ politike.

„Jedna od čestih kritika je bila da Morava ne može da primi velike rečne brodove“, pitanje je „Politike“ za Milana Bačevića, ministra prirodnih resursa, rudarstva i prostornog planiranja (nedelja, 12. januar).

Odgovor: „Saobraćaj je bila česta tema u našim medijima zlonamernih i ljudi koji veoma malo znaju o tome. Kako može Majna koja je dva puta manja od Morave? Ako se reguliše korito i prokopa, Moravom će ploviti brodovi četvrte kategorije od 1.350 tona nosivosti. Transport brodovima je četiri puta jeftiniji od transporta drumom i 2,5 puta železnicom“.

Pitanje: „Šta ćemo da prevozimo kada ništa ne proizvodimo?”

Odgovor: „Ako to ne radimo. A ko bi onda branio Grcima, Kinezima, Rusima, Nemcima, Mađarima... da transportuju svoju robu na najjeftiniji način putem koji je 1.200 kilometara kraći od Severnog do Egejskog mora od bilo koje druge saobraćajne komunikacije“.

Pa ko može da ospori ovaj unisoni bal na vodi.

(25.-26. januar 2014.)

ELEKTROŠOK

Je li Elektrodistribucija država u državi, ili je i ona država? Jednom je rečeno da „srediti“ Elektrodistribuciju znači početak uvođenja reda i zakona u državu.

Pisala sam u jednom izveštaju 1995. koliko je koštalo uvođenje struje u objekat (Muzeo, Paviljon Veljković, CZKD), radilo se, naime, o jednom visinskom kablu koji je u skorijoj istoriji ukopavan za pozamašnu cenu, a koliko predstava (*Zli dusi*, Dostojevski, Kami). Vratili su mi izveštaj sa pitanjem je li to greška da „elektrificiranje“ košta više od čitave mnogoljudne i veoma zahtevne predstave. Ne, nije bila u pitanju greška, „struja“ je koštala više od čitavog našeg rada i ljudi, i materijala, i scene, i kostima i odvoza i dovoza, programa i najava, svega. Sada se to zove EPS Snabdevanje i taj je račun kombinovan od gomile šifara, koje sve skupa čine „transparentnost“ dostupnu šefovima računovodstva ili onima koji su prinuđeni, a i koji zbog nezaposlenosti, imaju vremena da se po čitav dan, uz pomoć komšija i prijatelja, bave istinitošću famoznog računa. Gledam te scene kada se „potrošači“ skupe i prionu na analizu.

Koliko je EPS Snabdevanje jednim udarcem zaradilo za mesec dana, ili po jednom obračunu, prognoze su razne, ali pominjane cifre prelaze milijardu, nadam se dinara. Je li to veći ili manji iznos od onoga što je „uterala“ drumska mafija dugogodišnjim „radom“ „na shvatanju stvari“, na pljački, „drumarinom“. Dugogodišnji nužni odnosi sa Elektrodistribucijom predstavljaju ogromno interdisciplinarno iskustvo. Nikada, recimo, nisam uspela da saznam zašto mi kupujemo kablove, a prilikom raznih intervencija Elektrodistribucija ih odnosi. Ili, koji su „ešaloni“ za šta nadležni. I gde sve treba da idete, na različita mesta da biste „overili“ dozvolu za ovo ili ono, i konačno, koliko to treba da platite ukoliko nećete da ginete, pa smo „ginuli“. Njihove usluge i računi uvek su neupitni, jer struje mora da bude,

preduslov je to svega drugoga, života i rada, i to je pozicija iz koje se i sve može, čak i kad nas nema.

Istovremeno, što se individualnog potrošača tiče, teško je ustanoviti logiku kako je moguće da ako u kući, domaćinstvu, ima desetoro ljudi, račun bude isti kao i ako preostanu dva ili tri (može biti zbog smrti ili onoga što se ogavno naziva „odlivom mozgova“) ili iz nekog drugog razloga. Račun je isti, ako ne veći, dakle, bez obzira na upotrebu „grejnih tela“, što može biti ringlom ili peglom.

Kažu kako su za to odgovorni čitači brojila. Kako sada posle čitavih niza godina veoma dobro poznajem čitača, koji čak zna i gde su ormari, i sam ulazi i čita utrošak energije, prvo, ne shvatam zašto bi baš on pogrešno čitao, ne liči mi na takvoga čoveka, a drugo, ne znam zašto bih se sa njim „obračunavala“. Jer ću čuti ono što se obično u takvim situacijama čuje „nije do mene“, i „ja samo obavljam svoju dužnost“.

Dobro, šta da rade Užičani koji su dobili decembarski račun za otrovanu vodu? Zamislite da je Bokačo to što je napisao naplaćivao gubavcima.

Svi možemo da se žalimo, da idemo tamo i da čekamo, da pišemo i da se dopisujemo, koliko je tu radnog vremena, prevoza, redova, prehlada, svakojake moguće fizičke i psihičke patnje, to je svojevrsna tortura, taj proboj do istine o struji, i o računu, elektrošok. Beketov komad *Čekajući Godoa* namah postane jasan svima. Ili, Kafka. Možda je to način da se literatura ne shvata kao „apstrakcija“.

„Propuštena je prilika da se sa reorganizacijom infrastrukturnog javnog preduzeća i početkom rada ’EPS snabdevanje’ otklone do sada uočeni nedostaci u radu (komplikovani, nejasni i netačni računi za utrošak električne energije) kojima se krši pravo građana za obaveštenost o načinu obračuna, i stanju duga, a na koje je zaštitnik građana više puta do sada ukazivao“, govori se u saopštenju Saše Jankovića, zaštitnika građana. Obezbeđivanje dodatnih šaltera za

reklamacije samo je pokušaj umanjenja nepotrebno nanete štete i bavljenja posledicama, umesto očekivanog i potrebnog unapređenja rada administracije, što bi sprečilo potrebu da građani gube vreme u redovima za reklamiranje računa.

Zaštitnik građana Saša Janković pozdravlja smenu u vrhu EPS Snabdevanja, zbog manjkavosti („manjkavosti", dodala B. P.) u obračunu električne energije građanima i podseća da je u septembru 2013. godine od nadležnih ministarstva i Vlade Srbije javno tražio da se sankcionišu odgovorni u Elektrodistribuciji za „šikaniranje građana nepravilnim računima za struju".

To, kolika je realna cena struje, i zašto je ona takva i tolika, sigurno je pitanje za raspravu. Kao i da li će radnici, a pre svega administrativci iz Elektrodistribucije, štrajkovati ili ne. Možda bi cena struje bila manja, sa smanjenjem – ne radnika, nego upravljača i administracije, ali tu smo kod partijskog zapošljavanja i kod pitanja može li i ministarka energetike, razvoja i zaštite životne sredine u tom miljeu i „društvenoj atmosferi" da interveniše. Kad smo kod toga, eto još jedne fraze „zaštićeni ko beli medvedi". Zaštićeni kao beli medvedi, službenici razni, po horizontali i vertikali, a tako je čvrsto obećano da će se smanjiti i da će se privatni sektor, mali i veliki (sektor pred samoubistvom), osloboditi dažbina i pustiti da radi, ne bi li se povećala njegova snaga za „zapošljivost". Ništa od toga, naprotiv. E, tu se, za razliku od literature, vidi razlika između „teorije" i „prakse".

Citat iz pisma zaštitnika građana JP Elektroprivredi Srbije, kabinetu generalnog direktora: „Poštovani gospodine Obradoviću... Pre svega želimo da ukažemo na situacije nepostupanja elektrodistribucija po odlukama suda... Imajte u vidu da ovakvo ponašanje preduzeća koje posluje u sastavu JP EPS predstavlja direktno kršenje Ustava prema kojem su sudske odluke obavezne za sve" (slučaj „Jugoistoka" iz Niša). I još jedna uzrečica: „sve je po zakonu", ili: „sve će biti po zakonu".

Možda bi „po zakonu“ ili u „pravnoj državi“ Tužilaštvo za organizovani kriminal moglo da proba, da pokuša, da se odupre organizovanoj pljački porodica i domaćinstava u Srbiji. Opljačkani koji do roka koji postavi pljačkaš učine reklamaciju na „račun za decembar“ možda dopadnu grupe kojoj će pljačkaš oprostiti ovoga puta i vratiti opljačkano. I još će da reklamira na svim nacionalnim programima da će primati reklamacije i nedeljom, do šest posle podne. Ja, ljubaznih li i predusretljivih pljačkaša. Ukrajino, sestro naša, gde mi stasmo, ti produži. Tužilaštvo za organizovani kriminal moglo bi da proba da bar vode i struje ima, da voda nije otrovana, a da račun za struju nije pljačkaški poduhvat.

(1.-2. februar 2014.)

BOTOKSI I BOTOVI

„Internet bot, takođe poznat kao wb Robot ili jednostavno bot, jeste softverska aplikacija koja automatski sprovodi zadatak, preko interneta. Tipično, bot izvodi zadatke koji su istovremeno jednostavni i strukturno repetativni, i to mnogo većim intenzitetom nego što bi to čovek mogao da izvede“ (Vikipedija).

Klon proizvodi klonove, a klonovi proizvode botove. Onda botovi proizvode klonove koji proizvode klona.

Tačno sve to tako i uživo izgleda. Ili, na televiziji. Pitanja i odgovori. I šta je tu sporno? Ako me pitate? (Ne, ne pitamo.) „Onda ću vam reći“ (sa obaveznim naglašavanjem da je odgovor istinit).

„Jesmo li ostvarili normalizaciju odnosa sa Kosovom? Jesmo. Jesmo li potpisali Briselski sporazum? Jesmo“.

„Jesmo li preduzeli sve u borbi sa korupcijom, Jesmo, Jesmo li otvorili dvadeset i četiri problematične privatizacije, Jesmo“ (Uz obavezno pominjanje Verice Barać).

„Je li tako?“ „Tako je“.

„I šta je tu sporno?“ „Ništa nije sporno“. „Savršeno je dosledno“ (Andrej Fajgelj).

„Dopustite da završim“, u svakoj televizijskoj emisiji. To jeste, završiću i ako ne dopustite. Počelo je to davno, borbom za televizijske minute i sekunde – „Ona ili on su govorili više od mene“, „Ne dozvoljavate mi da kažem“, „Ona, on je govorio pet minuta, a ja samo tri“. Dok zapravo „žrtva“ govori sve vreme.

Čudno je da nema više satire, koja je, pak, ovih dana eksplodirala na sajtovima i mrežama povodom akcije Aleksandra Vučića u spasavanju zavejanih. Mesto radnje Feketić.

Sledilo je podozrenje, dokazi, da su sajtovi sa karikaturama i ostalim obarani i izjava Prvog potpredsednika da on nema nikakve veze s tim.

Da li je takav postupak, obaranje ili pakovanje sajta i bloga moguće, na to će vam svako, pogotovo mlađi, među dva miliona korisnika (kako se navodi u uputstvu SNS-a za vođenje internet kampanje) odgovoriti da ste otkrili rupu na saksiji i da su takva činodejstvovanja opće poznata i svakodnevna. („To se radi i ne samo kod nas“).

Dakle, u pitanju je opštepoznata tajna, ona koju niko javno ne saopštava, a kada do saopštenja dođe i dalje sve ostaje tajnom, kao, uostalom sa čitavim javnim prostorom, koji zapravo nije javnost, jer nije u opštem interesu. Istovremeno, nećete saznati ništa više do onoga što golim okom, vašim očima možete videti.

A to je sistemska i sasvim skladna, uigrana, pojava koju čine jezik, način govora, jezik tela, držanje, dizajn ili stajling, bezrezervnost, ubeđenost i „ubeđenost“, repetitivnost, razvedenost istog teksta na više subjekata, donji rakurs na fotografijama, hod kroz masu, presudnost, važnost, bolno i teško i sve to sa ponosom. (Svojevremeno je Mira Trailović, da bi intelektualizirala učesnike predstave *Akrobati* Toma Stoparda, sa radnjom u univerzitetskoj sredini, gotovo svima „natakla“ naočare).

„Bolne i teške reforme“. I „bolujem ja, boluješ ti, bolujemo od ljubavi“.

„Imate li nešto protiv borbe protiv korupcije?“ „Nemamo“.

Radikalna stranka je, u ona doba, po izveštaju tadašnjeg Medija centra delila „Veliku Srbiju“ (ne sećam se tiraža tačno i ne bih da ponavljam greške ministra Baćevića sa nulama, ali bio je ogroman, pogotovo u odnosu na svu „izdajničku“ štampu), besplatno delila sa četiri kombija po čitavoj Srbiji. O anonimnim i potpisanim, pojedinačnim i grupnim pismima i običnim građanima na telefonu, koji prete, da ne govorimo. Kao i o objavama u štampi. Istovremeno, u svakom javnom istupu radikali su uvek imali neke dokazne papire i retko se ko pitao, odakle im. Tada toga nije bilo na internetu.

Na Jutjubu ima neodoljiv snimak dolaska naprednjaka na jedan od mitinga, snimak je iz podzemnog pešačkog prelaza na Terazijama, na kome ljudi uporno hodaju uz pokretne stepenice koje se kreću nadole. U prvom trenutku mislite da će uvideti grešku, ali ne, greške za njih nema, oni se uporno penju.

E, sada ne znam da li je informacija tačna ili ne, kao i druge informacije, ali otkriveno je, da li je otkriveno, ili je opštepoznato, kao i druge činjenice oko kojih postoji određeni dogovor da one to jesu. „Uputstvo SNS-a za vođenje kampanje na internetu i uputstva SNS-a botovima za ostavljanje komentara. Sve vesti koje su vezane za stranku i vlast je moguće komentarisati. Po profesionalnim analizama, komentari na internet izdanju medija imaju veliki uticaj na

čitaoce, komentari su naši 'plakati na internetu'. Ciljna grupa (ah, te ciljne grupe) su naši simpatizeri, simpatizeri protivničkih stranaka i neopredeljeni glasači. (...) Na ovaj način kreiramo javno mnjenje Srbije".

Ovo je deo strategije internet kampanje, razvijene u segmentima (fejsbuk, tviter...) kojom rukovodi internet tim „Internet tim deluje već duže od godinu dana. U timu ima preko 500 ljudi. 50 opština i gradskih odbora. Kroz naše aktivnosti delujemo na ogroman broj birača. Naš udeo u broju komentara 47 odsto sa tendencijom konstantnog rasta. Nedeljno objavimo 17500 komentara i ostavimo nekoliko hiljada poruka na fejsbuku i tviteru".

Iako nije tačno, sasvim je verodostojno, sudeći po dešavanjima uživo. Svaka naprednjačica i svaki naprednjak repetiraju taj govor „uz stepenice", u svakoj prilici.

Tako na sajtu Zokster možete pročitati preneta sa veb-sajta B92, dva komentara namenjena botovima potpisana sa dva različita imena, jako različita i kreativna. Soferija (čuj) piše 27. januara: „EU je omogućila Srbiji da Srbija bude razvijena i ekonomski prosperitetna država. SNS je jedina stranka koja želi da brže, bolje i efikasnije reforme budu sprovedene do kraja, koja želi da građani Srbije žive bolje. Građani žele da Aleksandar Vučić bude premijer, građani žele da žive u jednoj modernoj, jakoj, razvijenoj i demokratskoj državi. SNS je jedina stranka kojoj je stalo do interesa naroda i države".

(„Vaš glas je zabeležen, hvala na trudu"). A Despina (čuj) istoga dana „piše" potpuno isto. („Vaš glas je zabeležen, hvala na trudu").

„Da li je u svemu ovome nešto sporno?" „Nije".

„Da li ste znali da se to tako radi". „Jesmo".

„Da li sam 'otkrila' 'rupu na saksiji'?". „Jesam".

(Moj glas je zabeležen. Hvala na trudu.)

(8.-9. februar 2014.)

SANJAO SAM NOĆAS DA VAS NEMA

„Ovo je Srbija“
„Budalo, ovo je pošta“

(Slogan na pošti 1990-ih)

„Sanjao sam noćas da vas nema“ (današnja parola iz Tuzle). I ja sanjam da ih nema, sanjam da ima svega drugog sem njih, sanjam kako bi bilo da ih nikad nije bilo i kako je bilo kad ih nije bilo, kako bi bez njih moglo biti, nikad kao nekad kad ih nije bilo, jer su sve čega su se dotakli uništili, sanjam da svi odu i odnesu sve što su pokrali, da nam ostave grobove i da nestanu i da nam ostave zemlju pustu, pa da počnemo iz početka. I da utovare i svoj nihilizam i svoju blasfemiju i cinizam i bezdušnost i arivizam i besramnost, varvarizam i svo svoje u zlato okovano nasilje i njima korisnu mržnju prema „drugima“, da odu sa svim ordenjem, vencima, pasošima, zastavama, čašama ispisanim njihovim grbovima, kalendarima sa likovima njihovih junaka, pored svetaca, da odu ispraćeni izdatim himnama i pesmama, istovremeno plačevnim i agresivnim.

I to je taj dvadesetogodišnji san, san koji se nalazi u dnu svakog sna, san koji budi da ustaneš i da činiš sve što možeš, san očajnika i u ljubavi najostavljenijeg, san o našoj zemlji bez njih. Onaj za koga smo u detinjstvu mislili da je sporedan i manje važan od svih naših pojedinačnih snova, od svake naše individualnosti, a onda presudan

san. San o ljubavi i slobodi, o širini i veličini, o putovanju i saznanju, o mogućnosti ličnog i odabranog.

„Ono što te ne ubije, to te sjebe mentalno i momentalno".

To kaže ostatak preživelog naroda, momentalno i mentalno nesjebanog.

„Političari! Idite svi u pičku materinu!", drže parolu sarajevske sede glave još uvek kovrdžave kose, iz vremena kada u Bosni osnovna privredna grana nije bila obaranje i prodaja stabala, iz vremena kada je tranzicijski zvuk testera zamenio fijuk granata i snajpera. Na Konjuhu rano ujutro budi vas testera, a onda u daljini vidite kako jela klizi dok ne poklekne, i čujete kako pada samrtnim treskom. „To su bande, privatne pilane, čuvaju ih mitraljezima", kaže Pašo, domar preostalog nekadašnjeg planinarskog doma.

„Što te nema" (Aleksa Šantić).

„Sanjao sam noćas da vas nema" (Tuzlaci, parafraza pesme Bijelog dugmeta).

„Petog i šestog februara narod Tuzle digao je bunu protiv bande kriminalaca na vlasti koja više od dvadeset godina ubija i pljačka sve nas. Ovoj bandi je došao kraj. Narod koji je dugo bježao u nemoć, sljepilo i beznađe, progledao je i suočio se sa – katastrofom!

Radnici bez plata i zdravstvenog, studenti bez izgleda za posao, demobilisani borci na ivici gladi i na rubu pameti; naše majke i očevi, sestre i braća primorani su da idu po vojnim bazama u Iraku i Avganistanu; naši penzioneri kopaju po kontejnerima tražeći hranu.

A banda na vlasti? Oni imaju sve. Banda produbljuje podjelu među nama i krade naše pare. Ucjenjuje nas mitom i korupcijom samo da bismo jedva ostali živi. Banda kreditima baca u ropstvo našu djecu i unuke. Banda laže da mi krademo, a oni kradu. Banda nas tuče, baca

suzavac i pušta pse na nas. Banda nas je opljačkala i raskućila! I ta banda nas zove bagrom!

Mi smo bagra zato što hoćemo da od svoga rada pošteno živimo? Mi smo bagra što hoćemo da svojoj djeci ostavimo ono što smo čestito zaradili?“ (Front slobode – Proglas, Tuzla, 7. februar 2014.).

To što je sasvim jasno pokušaće svi da zamute. Nastaju teorije zavere, ona strašna i kao da su večita pitanja „ko stoji iza toga?“. Nema ništa izvan toga, a sve ostalo neće biti muk i poštovanje i prilaženje, već navlačenje i razvlačenje, jednom rečju silovanje – „jer je ona uvek morala dati nekakvoga povoda“.

Biće podmetanja nacionalnog, a i internacionalnog. I „izvinjavajućih zabluda“, retroaktivnih.

Činilo se devedeset i pete, nakon Dejtonskog sporazuma, da je najpravednije bilo da Bosna i Hercegovina bude odmah primljena u Evropsku uniju. Zbog nečinjenja devedesetih i zbog ogromne patnje do „izbijanja mira“. Zbog zasluga u prelamanju preko ljudskih života svih pitanja koja nisu samo bosanska i balkanska, već su evropska, između Evrope građana i Evrope država. Bogatih i siromašnih, „ulevo“ ili „udesno“. Nije tako bilo. Stoga „kriza“ (samo se setite koliko je dugo rat u Bosni nazivan „krizom“) nije samo nenacionalistički „događaj“, već je i internacionalni.

Šta je prva poruka „onih koje niko ne predstavlja“ iz Tuzle?

„Protiv nacionalizma“. To je prvo što ima da se razume. Sve ostalo je manipulacija.

„Gladni smo na tri jezika“.

„Šta ste? Bošnjak, Srbin, Hrvat, gladan“.

„Kada bogati pljačkaju siromašne je biznis, a kad siromašni uzvrate je nasilje“.

„Mediji nas ubiše. Policija odvodi ljude sa skupa i prebija. Roditelji dovode djecu da pokažu masnice“. Poruka je u telefonu. Zovem. Uzdržani i strogi prijatelj, disciplinovan i organizovan na svaki način, profa i lingvista, Damir Arsenijević zagrcnjuje se između rečenica. Taj glas je dvadesetogodišnji bosanski glas. Na tri jezika.

Tone Tuzla u soli, neophodnoj za život. Ljuta trava na ljutu ranu. Drž se, Damire, drž se, Jasmina, Azra, Denise, Dževade Ibrahimoviću, Vehide, drugovi tuzlanski, vraćate nam so za život, hvala, Bosanci. Sve ostalo je neopisivo sranje, nadmetanje i lupetanje.

„Da nam živi, živi rad“, „Jedna ljubav za radničku BiH“, „Nacionalisti u službi krupnog kapitala“ – poruke iz Zagreba, Ljubljane i Beograda.

„Sanjao sam noćas da vas nema“. Sanjam i ja da ih nema. Ostvario se san da vas ima.

(15.-16. februar 2014.)

1914.-2014.

„Ne ratu među narodima.“
„Ne miru među klasama.“

Protekla su sedamdeset i dva časa od ispostavljanja zahteva Tuzlaka kantonalnim vlastima Tuzle, prihvaćen je zahtev o ukidanju „belog hleba“, pogodnosti izabranim zastupnicima i članovima vlade da i nakon isteka mandata godinu dana primaju platu i uživaju niz

ostalih podobnosti koje su im stajale na raspolaganju. Svi ostali zahtevi nisu prihvaćeni.

U tom času održava se Plenum, u šest posle podne, koji poziva na sutrašnje okupljanje do ispunjenja svih zahteva.

„Hljeba, odmah, hljeba!“, povik je govornika radnika.

„Osnivanje Plenuma nakon pobune valja posmatrati u kontekstu nasilja, onih paljevina i uništavanja državnih institucija, koje ostaje simbolički isključeno iz samog čina pobune. Pritom ne mislim na neprijatelje pobune, na one koji se tom pobunom osećaju ugroženim, ne samo konkretno, materijalno, nego ideološki i koji su to proglasili huliganizmom, nego i na same aktere koji imaju potrebu moralistički opravdati to nasilje, pa ga opisuju kao element pobune koji je izmakao kontroli, kao trenutak slabosti, izraz doduše opravdanog, ali time ne manje iracionalnog bijesa ljudi... Neki komentatori sami su to osjetili i eksplicitno naglasili kreativni karaktere te destrukcije. Ja bih ih radije nazvao utemeljiteljskim nasiljem, u čemu i jest njegova kreativnost. Riječ je o trenutku u kome istodobno dolazi do dekonstrukcije jednih i konstrukcije drugih društvenih veza“ (Boris Buden).

Sa lica mesta i sa Plenuma sedamnaestog februara u Tuzli, rekla bih da suveren narod, okupljen u tom času, definiše državu kao tvorevinu suverenog naroda, ili kao protivpartijsku tvorevinu koja je kao takva, partijska, nastavak rata drugim sredstvima, uzurpatorskim i privatizacijskim, te nenarodnim, neradničkim, odnosno ratu države sa stanovništvom. Etničko čišćenje nastavljeno je klasnim čišćenjem.

Ako dobro poslušamo jednog od učesnika demonstracija u Sarajevu koji na pitanje o paljevinama – pitanje sa naglaskom da se radi o paljevini naših institucija – odgovara da se ne radi o paljevini naših institucija, već o paljevini njihovih institucija.

Ova izjava umnogome objašnjava jedinstven odnos naroda prema institucijama i to posvuda i diljem, i to prema institucijama u najširem smislu i na svakom koraku. Svakodnevno držanje ljudi prema svakom zakonu, ili pravilu, ili prosto redu jasno pokazuje da su države izgubile legitimitet, to jeste da ih narod ne smatra za svoje. Da je narod izneveren. Da je javni prostor privatizovan, te da ima biti narušen i preotet.

Legalitet plenuma u Tuzli je u delegitimisanju države kao pronevere sopstvenog stanovništva.

„Plenum. Šta je plenum? Plenum je skupština svih članova jedne grupe. To je javni prostor za raspravu. Tu nema vođa ni zabrana. Odluke se donose javno. U Tuzli je uspostavljen Plenum građana Tuzlanskog kantona, koji donosi odluke, za dobro svih nas. Odluke se donose javnim glasanjem. Plenum nije politička stranka, nije NGO, nije društvo jednog lica. Plenum je prava i jedina demokratija. Zahtjeve prema svim institucijama vlasti usvaja i donosi Plenum svojim proglasom. Iza proglasa stoje svi, jer su to riječi svih nas i zahtjevi svih nas. Svi drugi načini djelovanja prema institucijama vlasti su nastavak korupcije, stranačkog lopovluka, ostvarivanja lične koristi i bogaćenja na račun pokradenog naroda“ (Definicija Plenuma prema Damiru Arsenijeviću).

(Plenum povodom izvođenja *Izleta u Rusiju* Miroslava Krleže sa monologom o Lenjinu pre tri godine u CZKD-u kao i beogradska rasprava povodom Festivala jednog pisca (KCB), jasno je pokazala da za jedne Krležina „druga obala“ znači drugu naciju, a za druge drugu klasu, te da nije u pitanju nacionalno, već klasno. U Tuzli postoje dva spomenika, jedan Meši Selimoviću, a drugi Ismetu Mujezinoviću. To su velelepni radovi Marije Ujević. Njen spomenik Miroslava Krleže je u Zagrebu pod dno Gvozda.)

„Hljeba odmah!“

Iz Plenuma je jasno proizašlo da zahtevi za eksperte u vladi mogu biti zahtevi za ekspertsku pomoć, ali da su prevashodno u pitanju zahtevi za novom političnošću, za novom politikom i njenim nosiocima. To se videlo po reakcijama, i to pre svega radničkim, na izveštaje ekspertskih grupa, koje su imale biti nekom strukturom novog poretka.

Plenum je imao karakter uzajamnog učenja, nije bilo nikakvog takmičenja u hrabrosti, ispovedanju ili uzvikivanju. To je bio krajnje sabran skup, govor ciljan i artikulisan. Nemir toga skupa bio je u miru sabiranja, trenutak analize, neke zbilja osveštene odgovornosti. Nije to konstruktivnost, već jedna nova konstrukcija. I nije euforija, već potraga za stabilnošću, izvesnošću, pravom na rad, dostojanstvo i mir. I zahtevom za trenutačni obustavak privatizacije.

Mesto radnje je Tuzla. Ogledni grad jugoslovenske emancipacijske politike, industrijalizacije, elektrifikacije. Stoga je Tuzla u toku rata uspevala da ostane čvorištem antinacionalizma. Ona je danas mestom suprotstavljanja privatizacionim procesima, to jest uzurpacije vlasništva i uništavanja prava na rad, dakle, pobune protiv nove klase, nastale na ratu. Dakle, Tuzla jasno demonstrira kako su nacionalna pitanja, ne samo u Tuzli, zapravo klasna pitanja. Za dobro svih nas.

„Oni su napravili ratove za sebe, a ne za nas".

„Svi radnici su u stečaju".

„Neću da izgubim svoju šumu", reči su radnika koji je izgubio sve postupkom obezvređivanja fabrike, izvlačenjem novca, bacanjem u stečaj i kupovinom za male pare. „Neću da izgubim svoju šumu". Onu u koju nismo otišli. („Po šumama i gorama").

(22.-23. februar 2014.)

VELIKI I MALI

Zemlja je ploča na leđima kornjače. Možda ste i vi, kada ste bili mali, zamišljali kako dolazite do ivice te ploče i onda padate, gde? Strašnog li priviđenja.

Istina, do obnove takvih teorija ne dolazi se odjednom, i to je proces. U nastojanjima naše prosvete, u novija vremena, „idealistička" (kakve li bizarnosti da se materijalističke teorije završavaju kao idealističke, i obrnuto, sve su se idealističke teorije i mitovi kod nas završili kao sasvim materijalistički) i kreacionistička teorija pretile su da iz škole proteraju Darvina, to baš nije pošlo za rukom, a svašta je „prošlo" do ničega i svačega.

Uporedo sa premeštanjem živih („konačno rešenje"), *migrirani* su i mrtvi. Kosti i prah.

Istina, nosanje moštiju takođe je proces koji traje. U kakvom odnosu stoji donošenje kostiju znamenitih pripadnika nacije, u svrhu oboružavanja i obodrenja naroda i njegovog identiteta, i nošenje kovčega sa zemnim ostacima iz krajeva koji se napuštaju zbog neprijateljstva okoline, svakako zavređuje studiju, kao i rušenje dotadašnjih i dosadašnjih spomenika, te podizanje novih, samo „naših", onih koji „nas" impostiraju u istoriju i budućnost.

Svaki dan gledam plato kod Hrama Svetog Save, i svaki dan mislim ko je taj ko treba da skloni dva uvela drveta čije osušeno lišće trepери, jadno, i da posadi novo drveće, veliko, ima ga u rasadnicima (bio je jedan bogat i prelep kod Sremčice, nadam se da je još uvek živ). I gledam biljčice domaćički raspoređene u javnom prostoru, u kome je zgrada za stanovanje pripadajućih Hramu, nalik na enterijer kupatila, u mermeru, naravno, sa balkončićem u vrhu koji podseća na puškarnicu, podignuta u tom prostoru umesto nekadašnjeg velikog drveća, i onda, nadasve, ograđena žicom. Tako da je u javnom pro-

storu, valjda javnom, ograđena svojina crkvena, „moja“ svojina. Sa druge strane je Narodna biblioteka Srbije, nasipana zemljom u vreme impostacije Hrama. U mermeru, do tada neviđena pojava u istoriji crkvene arhitekture, što ne proističe iz vere, proističe iz politike.

Ali, Hram ište smisao, i politika, ili parapolitika. I tako priziva nikog drugog do Nikolu Teslu.

Onome ko je izmislio struju treba upaliti sveću.

Mnogo se govori o povratku devedesetih. Nije to ništa, možemo se vratiti i u rani srednji vek.

Ili, u varvarizam.

„Sporazumom koji je pre dva dana potpisan u Patrijaršiji SPC predviđeno je da posmrtni ostaci naučnika Nikole Tesle 10. jula budu premešteni iz muzeja posvećenog tom velikanu u Beogradu u portu Hrama Svetog Save, gde će mu biti podignut spomenik.

Sporazum su potpisali patrijarh srpski Irinej, ministarka energetike Zorana Mihajlović, u ime Vlade Srbije, i predsednik Privremenog organa Beograda Siniša Mali“ (B92).

Nadalje, direktor Etnografskog muzeja Miroslav Tasić kaže kako bi „najlepše bilo da je u Hramu Save s jedne strane Tesla, a sa druge Mihajlo Pupin“, dodaje: „tu bi bilo mesta i za Milutina Milankovića“. To bi bio mali srpski Panteon onih koji su nas zadužili.

„Najlepše bi bilo“ nahraniti Hram. I po cenu beatifikacije Nikole Tesle.

„Prema rečima Petkovića, inače bivšeg ministra kulture, time bi se okončale priče da je Tesla bio najveći Hrvat svih vremena, iako se zna da je on bio Srbin, pravoslavne vere“.

I tu je zbilja kraj ideološke i kulturne politike, ili politike u celosti sadašnje vlade u ostavci. Kulminativna tačka koja veoma precizno imenuje dosadašnje gestove, te ko do sada nije razumeo pravu prirodu takog shvatanja evrointegracija, zajedno sa kulturnim industrijama, eto prilike. Stvar je, naravno, ideološka, i od početka veoma precizna: radi se o „majndsetu", zajedno sa „radnim mestima". Ono što vidite u Višegradu, gospodo. To je budućnost. Znam, čitam, kako se sa svim tim demijurškim, ili bolje rečeno, bogolikim nastojanjima da šaliti, ali sve ovo je zbilja, ma koliko se stvarnost preseljavala u virtuelnu stvarnost, i ma koliko je „ja verujem" ili „verujem" zamenilo „znam" i „osećam". Stvarnost se odlepila u fantazam, „realna" politika u iluzionizam, u opsenu, u euforičnu magmu kojom se hrane božji hramovi i ljudski domovi.

Zamislite tu pretenziju da se raspolaže prahom genija.

Ko, šta daje legitimitet za takvu pretenziju? Odakle taj legitimitet potiče. Iz vlasti, iz sile, iz trenutnog položaja ne samo u vlasti, već na ovome svetu; ko se to zagnao na eshatološka pitanja, sa kakvim ovlašćenjem. Verovatno zato ljudi koji su komentarisali vest o „preseljenju" urne Nikole Tesle govore kako im je „pripala muka". Biće da je to fizička reakcija na apsurd.

Sem, ako nije sve moguće. Možda i jeste i to je tačka, nihilistička, u kojoj ljudi dižu ruke od rasuđivanja, i od samih sebe.

„Ministarka energetike i zaštite životne sredine Zorana Mihajlović rekla je danas u Loznici za pobunu stručne javnosti protiv premeštanja urne i da na Vladu o tome nije stigla neka dodatna informacija, sem što su se u medijima pojavili neki tekstovi".

Ova izjava je data pre nekoliko dana, možda su se do sada u Vladi pojavile neke dodatne informacije. Protivljenje Upravnog odbora Muzeja Nikole Tesle ili dosadašnjih dvadeset hiljada potpisa protesta građana.

Godine 1915. prota Jovan Krajnović je tokom jednog susreta i razgovora koji je vodio sa Teslom u Njujorku zapitao velikog naučnika kako je krenuo putem egzaktnih nauka. Tesla je odgovorio: „To se desilo ovako. Moj pokojni ujak Proto, a posle vladika Petar (Nikolaj) Mandić, imao je u kući potpuna Dekartova dela, na nemačkom jeziku. Ujak je čitao Dekarta iz navade, premda su mu se zato rugali susedni sveštenici. Ja sam pak postao ujakov učenik, a posle drug u toj studiji. Iz Dekarta sam, mogu pouzdano reći, prisvojio temeljni metod u posmatranju života. Tu sam se privikao da sve svoje misli i razmatranja postavljam na matematički osnov i u matematičke formule. Što se nije dalo izraziti u obliku jednačine, to mene nije zanimalo“. (Iz predavanja dr Veljka Koraća, profesora filozofije, dugogodišnjeg direktora Muzeja Nikole Tesle, od njegovog osnivanja 1952. sve do sedamdesetih, njegovo „vođenje“ kroz muzej slušali smo u svim uzrastima).

„Cogito ergo sum“.

„Još lepše i sažetije se u ovom smislu izrazio Laza Kostić, nazvavši Teslu ‘izumetnikom’“ (prof. Korać).

(8.-9. mart 2014.)

UŽIŽENA ISTORIJA

„Proleće je, a ja živim u Srbiji“

(Grafit sa beogradskih zidova u vreme demonstracija 1991.)

Mali mi je ovaj grob, predstava Biljane Srbljanović, u režiji Dina Mustafića, izvedena u Bitef teatru, 12. marta 2014., počinje jurnjavom,

sred kreveta, preko jednog kreveta, vojničkih, zatvorskih, bolničkih. Prokrustova postelja, surovo, jednostavno, askeza. Sloboda ili smrt.

„Neko je nekoga jurio" (parafraziram), jurili su u raznim pravcima, sudarali su se, baš tako je bilo i do ulaska u pozorište, milicijska kola svuda, saobraćaj obustavljan, ljudi su išli u raznim pravcima, razilazili se skupovi po gradu Beogradu, neko je nekoga jurio, nešto je tražio, negde je išao i odnekud odlazio. Delovi raspadnute celine, fragmenti, natruhe, krhotine društvenosti. U čijem je središtu je i jedan grob, ali i ne samo jedan grob. Mnogo, more, neožaljenih mrtvih.

Pred kraj na scenu – klanicu, pojavljuje se violončelista, isti onaj koji svira na kamenju, oburdanom, razrušene, uništene Sarajevske biblioteke (Opsada Sarajeva, ovaj rat) i to gudalo menjujehvski ječi Balkanom, sve do Smirne/Ismira.

„Na Balkanu mora biti nečiji grob" (Vera Kac, istoričarka u drami *Mali mi je ovaj grob* Biljane Srbljanović).

Uniforma u kojoj je poginuo Franc Ferdinand je plava bluza, crne pantalone sa crvenim lapasima, ista kao ona koju su nosili gardisti u SFRJ i koju još uvek nose u Srbiji.

Razgradnja istorijskog konteksta i tumačenja Prvog i Drugog svetskog rata u skladu sa ratom devedesetih protiv Jugoslavije i ratom za formiranje „etnički čistih" država i ratom nastavljenim drugim sredstvima: „privatizacijom" i uzurpacijom društvene imovine – pljačkom, od 1991. do danas, dovelo je do gubitka konteksta, a time i teksta. Samo tako je moguće da se danas raspravlja o „Velikom ratu" sa teritorijalnog stanovišta, ili, ako hoćete, uglavnom bez poznavanja studije *Sarajevo 1914* Vladimira Dedijera iz 1966.

Što znači i da se svako poređenje ovdašnje situacije sa prilikama u Bosni i Hercegovini, sa bunama i pokretima, juče, danas, i u Ukrajini (drukčije prilike, posthladnoratovske) doživljava kao potencijalna opasnost za vlast ne samo u Srbiji.

Naprotiv, tu se započinju i nikako da se razreše ključni evropski čvorovi.

Jednačenje saveznika i nacista, recimo, pa nadalje. Evropa građana ili Evropa država (Balibar), identiteti i globalizacija, suverenitet i ljudska prava, emigracija i imigracija, etničko čišćenje.

Ili, ako su iz udžbenika „iscurile" stranice Miroslava Krleže o Austrougarskoj monarhiji, Mladoj Bosni i Gavrilu Principu, kako onda da ne dođe do lokalizacije pitanja Velikog rata sa stanovišta trenutne politike i provincijskih interpretacija svetskog rata.

„Dobra predstava ima hiljadu mana, a loša samo jednu", bilo je jedno od ključnih nazora na teatar Borislava Mihajlovića Mihiza.

Nameće mi se ova izreka posle dirljive i uzbudljive, nadahnute i bolne predstave *Mali mi je ovaj grob*. Zato što okupljanje konteksta oko vertikale – slobode, a ne oko horizontale, teritorije, etničkog čišćenja, oko vrednosnog sistema, čini tekst evokativnim, ječi i odzvanja dvadeseti vek. Istorija je živa tu, na sceni. Užižena. Pobuna. Htenje. Zanos. Žrtva. Sloboda. Strast, Mlada Bosna.

Umesto da citiram dramaturšku belešku Boža Koprivice, setila sam se njegovog odgovora na pitanje posle projekcije filma Branka Baletića o Petru Petroviću Njegošu: „Teško da neko danas sa sedamnaest godina ume da pređe ulicu, a Vladiku Rada su u tim godinama izveli da vlada Crnom Gorom".

Mojkovac pod austrougarskom okupacijom 1917., 1918. Deca iz otpora, iz prkosa, krijući uče zabranjenu ćirilicu (Milovan Đilas).

„Sarajevski atentat bio je na hrvatskom i bosanskom terenu po redu šesti, a sve da svjetski požar i nije prividno buknuo zbog sarajevskog krvoprolića, omladina bi 'nejunačkom vremenu uprkos' demonstrirala sa oružjem u ruci i dalje, jer se nije pucalo iz objesti, nego iz očaja nad zaista kolonijalnim stanjem u kojem su živeli ju-

goslavenski narodi. Treba pročitati pismo Augusta Cesareca, kako taj gest predstavlja jedinu hrvatsku političku legitimaciju pred civiliziranom Evropom, pak da se razumije samoubilačko poniranje u bezdan krvi i strasti, kad se politički fanatizam zamračio do slijepog uverenja da je individualni teror jedini način u borbi protiv tiranije. Masa štampanih tekstova, brošura, publikacija, eseja, poema, knjiga i časopisa, galerija imena u bitkama palih i po zatvorima poginulih mladića i devojaka govori o talasu omladinskog zanosa koji se, u predvečerje pobjede u Prvom balkanskom ratu 1912., prelio preko svih jugoslovenskih krajeva kao poziv na pobunu i kao poruka 'Pokoljenja koja dolaze', čija je romantična uobrazilja planula do romantične vjere u pobjedu svega o čemu se mladalački maštalo pod parolom 'narodnog oslobođenja'" (Miroslav Krleža, „Jugoslovensko pitanje u Prvom svjetskom ratu, godina 1914", Gradac).

Smrt je u središtu drame Biljane Srbljanović *Mali mi je ovaj grob* i život je u tom malom grobu, život koji navire napolje, igra u predstavi je vesela, mlada, do prevrata u tragediju. Kao što je bila zemlja, Jugoslavija, za koju su se Mladobosanci borili, i za koju je tri miliona ljudi poginulo, za ideju jugoslovenstva (iskaz na kraju predstave). I teško je misliti i osećati Principa i drugove, nemoguće i sitno, izvan ovog konteksta.

Gavrilo Princip je umoren u zatvoru, u Terezinu, u Austrougarskoj 1918. godine. Ubijen je iz osvete, da ne sačeka novembar 1918. *Mali mi je ovaj grob.*

„Slava neka bude kroz pokolenja toj rasnoj i divnoj mladosti koja je pored tolikog blata u svojoj okolini, znala da se očuva neokaljana, radosna, svijetla i velika. Neka bude slava onima koji su bez primjera heroizma bili heroji , koji su bez učitelja energije bili energični , koji su bez uzora moćnijeg duhovnog ravnovjerja pred sobom uvek održali prostranu i genijalnu sintezu, koji su napokon u palanci bili kulturni" (Tin Ujević, „Od mladosti do omladine", „Mlada Bosna", Gradac).

Slava im.

Teza, antiteza, sinteza je Jugoslovenstvo (Miroslav Krleža). Celina. *Mali mi je ovaj grob.*

Bilo je to 12. marta. Igrali su: Milan Marić, Svetozar Cvetković (Žerajić u predstavi *Tajna Crne ruke* Ljubiše Ristića, 1982., sada Apis), Ermin Bravo, Amelja Terimehić, a tekstove su iz publike „dobacivali" Boris Isaković i Goran Šušljik i još jedan muški koga nisam dobro videla. Violončelo Aleksandar Latković...

Proleće je.

(15.-16. mart 2014.)

OKUPACIJA

Evropska kulturna fondacija, sa sedištem u Amsterdamu, od 2008. godine dodeljuje u Briselu „Princes Margriet Award", nagradu onima koji menjaju kulturnu, umetničku, a i socijalnu scenu Evrope. Ove godine dobitnici su Teodor Celakoski, Zagreb, i Teatro Valle Occupato, Rim.

Predsednica žirija ove godine je niko drugi do Bojana Cvejić, čiju je predstavu *Don Đovani* beogradska publika videla na Bitefu, u jednoj od hala Beogradskog sajma, čudesno uprizorenje opere (Mocart) razigrano po čitavom prostoru po kome su gledaoci jurili za prizorima izuzetnih pevača, mladih, snažnih, izrazitih, među kojima i Katarina Jovanović (dona Ana), koja peva sa poda, peva iz svake situacije, što je činilo jedno čudo, i zato što su svi oni pratili muziku Beogradske filharmonije preko mnoštva u prostoru raspoređenih ekrana. Bila su to četiri nezaboravna sata. I, da skratim, Bojana Cvejić je retka i sa velikim razlogom veoma poštovana evropska umet-

nica. Imponovala je čitajući obrazloženje žirija na stepenicama prepune dvorane „Bozar“, velikog art deco zdanja iz tridesetih i stecišta briselskog kulturnog i umetničkog života. Da nije spretnih voditelja kroz taj baš evropski prostor, teško da bi se snašli kroz sva stepeništa, zavijutke, dvorane, boksove, pa i u prostoru pod kupolom, sa čijeg se dna vidi unutrašnjost čitavog zdanja i u kome je održana, „na kraju parade“, svečana večera u čast nagrađenih i uz prisustvo svih čimbenika kulturnog, diplomatskog i umetničkog sveta evropskog.

Bilo je to 2009., jeste, to vidim u programu ceremonije na koju sam pozvana kao nagrađena te godine. „To mora da ste vi, ili ti“, govori visoki mladi čovek, sada bez naočara, Stefan Kaegi, sa kojim sam delila nagradu. Sada režira spektakularnu predstavu u Briselu, u kojoj učestvuju glumci iz gotovo svih evropskih zemalja. Publika Bitefa videla je njegovu predstavu *Aerodromska deca*, a i pre toga prolazio je kroz Beograd u kamionima, jer mu se predstava zbivala u kamionima sa radnicima koji su nastojali da pređu granice. Godine 2009. nije mogao da dođe u Brisel i zahvalio se na nagradi preko video-linka, i imao je naočare. Šta se promenilo od tada do sada? Tada je tema bila „različitost“ kao zamena za „multikulturalnost“, koja zapravo znači granicu. Ove godine oni koji unose promene su jedni, „Teatro Ville Okupato“, koji su okupirali sopstveno pozorište i u njemu treća godina žive i rade sve, čak rade i na drugim mestima kako bi nešto zaradili, i prineli u pozorišni kolektiv koji je postao i stecište grada, Rima, građana u neposrednoj blizini pozorišta, neka vrsta komune ili ponovnog uspostavljanja života grada kao polisa. Drugi, Teo Celakoski, te i Multimedijalni institut, koji je izašao u prostor u svojim akcijama „Prava na grad“, Varšavska ulica i borba protiv privatizacije javnog prostora, te istovremeno i pretvaranja grada u šoping mol, u Zagrebu, bila je jedna od najvećih kulturnih akcija, a bilo ih je mnogo, kako u stvarnom, tako i u virtuelnom uspostavljaju javnosti koja nije dogovorena, odnosno koja je proboj do javnosti i javnog prostora umesto javnoga mnjenja onakvog kakvo je uspostavljeno ne samo u našem „regionu“. Zapravo to je borba protiv „regiona“, država pretvorene u placeve, gde vrednost zemljišta postaje vrednija od ljudi. „Benefit“.

Dakle, ovogodišnja tema u Briselu, i tema Evropske kulturne fondacije, jeste legalno i legitimno. Okupiranje, ili odbrana prostora, prostora kulture, kao legitimna akcija koja postavlja pitanje legalnosti procesa u društvu i državi.

Stoga je „Teatro Valle Occupato" predstavio i svoje pravnike, politikologe, filozofe, glumce, koreografe, reditelje, „svi za sve", da bučnih komunara rimskih i zagrebačkih, radosnih.

Ceremonija je počela – kako drugačije do bubnjevima, a onda su se na filmovima videle i pištaljke i zvečke, i poneka šerpa. Ali, Teatro Valle već tri godine, po cenu umetničkog i svakog drugog rada koji su pretvorili u kreaciju, drži pozorište pred okupacijom. Kada pričamo, govore i kako je teatar odmah u blizini Parlamenta, te bi se mogla očekivati gužva pregolema, a i ulazak u Parlament, okupacija, u slučaju da država u ime legaliteta, tumačeći okupaciju kao nelegalan čin, „po zakonu" interveniše u prostor njihovog rada i života.

Princeza Margriet od Holandije veoma je zabrinuta za obrazovanje svojih unuka, i pita kako sa „edukacijom" kod nas stvari stoje, pita i šta mi je značila, pre četiri godine, nagrada Evropske kulturne fondacije. Govorim da je to neka vrsta „osvetljenja" i uvaženja, ali i da ima nečeg zaštitničkog u tome.

Istovremeno, sećam se tenzije (malo je reći) diplomatske da ceremoniji prisustvuju i ambasador Srbije u Briselu, moj prijatelj i suprug Ane Kotevske i otac Damjanov, Radomir Diklić, kao i ambasador Kosova, bilo mi je stalo da se to „uskladi". U međuvremenu smo puno toga napravili (Beton, CZKD) sa Multimedijom iz Prištine i Jetonom Nezirajem. Možda danas ne bi bilo toliko „bolno" u diplomatskom smislu, ali tu je Politikino „razmatranje podobnosti" umetničke saradnje (Miki Manojlović – Jeton Neziraj) i odgovora Saše Ilića. Kultura zaista prethodi politici, ili ćete po analizi kulturnog „dešavanja" (ideološkog) znati i koji je politički čas. Čini mi se da je Margaret čitav razgovor lepo primila, jer su me i drugi u toku večere pitali šta sam htela da kažem, čak i jedan „visoki službenik" briselski, koji je

onako uzgred „okupatore“ nazivao „divljacima“, legalno, „po zakonu“.

Dobro je – „Tek će vaši unuci biti vaši pravi sinovi“ (Dušan Jovanović *Oslobođenje Skoplja*). Znam, kažem, to Sartr govori u okupiranom Odeonu 1968., a „Teatro Valle Occupato“ (prelepe mlade žene koje ne mogu da prestanu da govore, da se smeju, da se igraju) kažu: „Jeste“.

(29.-30. mart 2014.)

HIP HOP U NIŠU

U Nišu već godinama radi „Jurom centar“, glava mu je Osman Balić, sa mnogo ruku, on i njegov centar artikulišu mnogobrojnu romsku zajednicu ne samo u Nišu, pitanja opstanka, biološkog, telesnog, životnog, ne samo romske zajednice – ona pitanja koja inače partije u predizbornim kampanjama falsifikuju kao „egzistencijalna“ (šifra: nova radna mesta).

Zato Osman Balić govoreći o ljudskim pravima kaže kako je Niš hiljadu devetsto dvadeset i osme godine imao dva romska predstavnika u gradskoj upravi, a danas se demokratijom naziva manipulacija Romima i na lokalnom i na višem nivou. Osman Balić, inženjer, sportista i aktivista, sigurno je romaneskna ličnost, ne zato što je obavljao i što obavlja mnoge zadatke, kao predsedavanje Ligom Roma, i Dekadom Roma, već zato što je stvarni autoritet, svojom vrednošću, kompetentnošću i nadasve ljudskim kapacitetom, on živi ono što radi. Retko se može pronaći odgovoran čovek (zato što je odgovoran, a ne zato što „preuzima odgovornost“) u toj meri da ste oprezni prilikom svakog dodavanja posla ovom pregaocu, izuzetne kulture i talenta da imenuje stvari onakvim kakve jesu, dakle, iskrenosti i hrabrosti.

Osmana Balića prvi put sam srela na beogradskom aerodromu negde u toku rata na povratku iz nekog zavereničkog belog sveta, ni on ni ja nismo imali nikoga ko bi nas do grada prevezao, drugi su se već bili snašli, neki i pomoću šofera, padao je sneg. Negde posle promena, na čas, dok je vladalo „revolucionarno" raspoloženje, Osman je bio potpredsednik Skupštine grada Niša, primio je karavan „Žena koje prelaze granice" – nisu bile sve iz „Žena u crnom", ali takve su bile. Tada je bio intenzivan rad i predsednice za rodnu ravnopravnost, ta institucija prva je ustanovljena u Nišu, gradu koji je, kao što znate, bio jedan od pogona promena dve hiljadite (građanski parlamenti, izložba Makija u galeriji Srbija, rad Gradske biblioteke, nezavisne televizije), nezaobilazni Zoran Živković i pre i posle 5. oktobra. Dve hiljade i četvrte u toku rada jednog skupa i igranja predstave *Medeja, Hamletmašina* Nade Kokotović i Neđa Osmana, Osman Balić je bio jedan od koautora formulisanja kulture Roma kao – Romanipe. Ukratko, uvek kada sretneš Balića, to je susret sa snagom, pouzdanošću i prijateljstvom, milo ga je videti.

I prošle subote u Nišu, u Regionalnom centru, koji je građen pod Osmanovim rukovodstvom (i vidi se, sve funkcionalno i nepokradeno, već čvrsto, belo i prostrano), u radnim prostorijama (sobe za spavanje ugodne i uredne su na gornjim spratovima), u dvorani sa nekih sto mesta koja se daju formirati po potrebi (gde je bio pre mesec dana i uvodni skup „Studija konteksta", te i predstava u nastajanju *Neprijatelj naroda*, po Ibzenu i Brehtu u režiji Zlatka Paskovića), ponovo smo se svi skupili u Studijama konteksta, prošlog i budućeg konteksta. Prvo smo čuli predavanje namenjeno niškim hip hop muzičarima i onima koji žele time da se bave: predavanje Grega Dekjura o hip hopu kao metodu, njegovom nastavku i putu od Los Anđelesa do Njujorka, od osamdesetih, preko devedesetih do današnjih dana, i njegovom potencijalu za sve, pa i u Nišu. Potom smo imali prilike i da gledamo KUD „Alija Jašarević", zatim i grupu „Ponos" pod vođstvom Meda Bajramovića, sa predstavom „Kad se vrate Garavom sokaku", uz video-produkciju „Romaworld" Turkijana Redžepija, i na kraju aktivnosti organizacije „Indigo", grupe za decu i mlade, njihove pozorišne radionice i forum teatar koji vodi

Tamara Simonović (tražim reči da izbegnem iskaz karakterističan za napise o pozorištu gde stoji „režiju potpisuje“). U svemu što smo videli niko ništa „ne potpisuje“, i da mi je neko rekao da ćemo svi sedeti šest sati, gledati se i razgovarati, dok je proleće napolju, teško da bih poverovala u takav zaokupljujući intenzitet, bez malograđanske operative „pristojnosti, tolerancije“, već sa intenzitetom saznavanja i uvažavanja.

Dekjur za kraj svoga izlaganja ostavlja pesmu Tupaka, heroja hip hopa i afroameričke zajednice Amerike i sveta, ubijenog 1996. u Las Vegasu (Barak Obama pobeđuje na izborima za predsednika SAD 2008.). Tupak u dva-tri minuta, koliko pesma i „spot“ „Brenda je dobila dete“ traje, u priči o afroameričkoj devojčici od dvanaest godina, kondenzuje tragediju društvenog konteksta u kojem se ona zbila. Tragediju na đubrištu u fizičkom i metafizičkom smislu.

Rana udaja je i tema forum teatra, i tema romske svadbe i tema potlačenih grupa na margini, koje onda i same postaju iznutra represivne po slabije, žene, devojčice. Tema je i korupcija u zapošljavanju, u predstavi „Sokak“, u kojoj samo dobitak na lutriji može spasiti romsku zajednicu. Ne incident, već pravilo sred „civilnih slugu“ koji samo „izvršavaju svoja naređenja“ ili „sprovode ono što im je rečeno“.

I ovde je, posle sučeljavanja umetničkih artikulacija, klimaks radnje došao na kraju. U ispovesti onih koji svedoče o radu mladih Roma u kulturi. U kulturi, jedna od njih, devojčica, čuva dvanaestoro dece i stara se o njima, kada nije na probama. U kulturi, dečak, koga smo upravo gledali u predstavi, pre neki dan je napadnut na ulici i pretučen.

Te su me njihove ispovesti podsetile na naše babe i dedove koji su, i kada im je bilo nemoguće živeti, učili i školovali se, i formirali se u ljude sposobne da delaju za opšte i svoje dobro.

„Tolika beda i sirotinja, sve je uzela politika i bogataši, šta da radim, Rom sam, ne stidim se, za naše pravo borimo se, zašto nas prave budalama, prolazimo kroz teške dane, nema pravde, a pravda je samo Bog, u celom svetu smo degradirani, naši snovi da budemo poštovani u našim romskim životima, idem, idem, iza mojih leđa slušam šta narod priča, kako će da bude, ko će koga da laže, ko će više koga da krade (dva puta refren) „đelem đelem lungone dromesa mala dilem corore romesa", ja sam srpska noćna mora, što se bori za čovečanstvo naše, a niko nas ne ferma, idemo u korak, u budućnost, jer narod ne vidi ko je u pravu, a pravo ne postoji, svetski dan Roma godišnje po jednom slavimo, i po jedna stranka se stvori, a niko ne vidi siromaštvo, svako drugo dete gladno ili umire, više nema gde da bude, dekada Roma, samo svoje džepove pune, psihoza, dramatika, velika problematika ... (refren dva puta) „đelem đelem lungome dromesa mala dilem corore romesa" (Kastro Brijani, deo pesme sa novog albuma *Đelem*). Rep, Tupak i Kastro.

„Liga Roma pokrenula je inicijativu da republička skupština usvoji Zakon o legalizaciji romskih naselja, kao dopunu Zakona o legalizaciji koji je usvojen oktobra prošle godine. U Ligi Roma ističu da nijedan od četiri zakona koji su u poslednjih 13 godina usvojeni u Srbiji ne pruža mogućnost da se legalizuju romska naselja" (Osman Balić).

Zato će Velimir Ilić da legalizuje preko milion objekata divlje gradnje i vikendica, uključujući i ono kod Knića koji su nazidali Kragujevčani i ostali, gde pecaju ribu, kupaju se i sunčaju, e ne bi li otrovali još jedno jezero, dočim Kragujevac nema drugi izvor vode za pijenje kao Užice, recimo. Tako će sve, i vazduh i voda, postati „zakonito" (u prevodu: privatizovano).

I šta mislite, šta je kultura. Zakon i pravda. I da li da (Zlatko Paković) predložimo kulturnim udruženjima Roma da svi skupa uđemo u prodavnice i uzmemo taj oteti hleb, ili da nastavimo rad na predstavama. Šta bi zapravo bile „studije konteksta".

(5.-6. april 2014.)

IZMEĐU

Veoma je zanimljivo da je izjava Džulijana Asanža u emisiji Zorana Kesića „Dvadeset i četiri minuta“, a u povodu izlaska Asanžove knjige *Sloboda i budućnost interneta* na ovdašnje tržište ostala bez posebnih komentara, usred evrointegracijskih pitanja (i pitanja identitetskih), i sve to u godini 2014., stogodišnjici Velikog rata i borbe za istinu o njemu, te „odbrane“ Srbije od „napada“ za odgovornost, preventivnu i ničim izazvanu „odbranu“.

Zato je i moguće da provincijalizacija, ili upotreba u domaće svrhe, čitavog složenog konteksta, pre svega u evropskim razmerama južnoslavenskog pitanja (Masarik) i Velikog rata, da Aleksandar Vučić kaže nama, svima, da je za nas najbolje da budemo Austrijanci. To je, izgleda, u svrhu promene „majndseta“, ili put naše evropeizacije.

Nakon dvadesetog veka i dva svetska rata, pobede u njima, i ogromnog broja žrtava. Valjda za slobodu.

Šta kaže Džulijan Asanž. On govori ono što je veliki izazov i veliko pitanje mogućnosti da se u taj izazov upustimo. „Mi živimo u vremenu između dve epohe, ali Srbija je zemlja ’između’, i ona, kao i mnoge druge zemlje uključujući i Ukrajinu, ima ulogu predvodnika. To je mesto gde budućnost prvo dolazi, sa svim svojim užasima i lepotama. I kao i svi pioniri, Srbija je zemlja koja je pogrešno predstavljena. To nekada rade oni koji su donosioci odluka, koji kreiraju svetsku politiku, ljudi iz okruženja, a na žalost, to ponekad rade i sami ljudi iz Srbije... To možete videti i iz materijala objavljenih na Vikiliksu. Tu možete videti hiljade depeša koje smo objavili, a u kojima se pominje Srbija... Kao što već svi znaju, pre samo petnaest godina srpski novinari su bili žrtve napada NATO-a. To je jedini put da je NATO priznao da je namerno ubijao novinare. Srpske novinare su ubijali i u vreme Miloševićevog režima... Ne iznenađuje da mnogi u Srbiji ne znaju kome da veruju, jer ne mogu da veruju ubicama i

kriminalcima iz Miloševićevog vremena, ne mogu da veruju ni Istoku, ni Zapadu. Zbog svega toga Srbija se nalazi 'između', ali to nije pozicija slabosti, već pozicija snage. To je pozicija mogućnosti, koja pojačava glad ljudi za istinom, i daje im neophodnu perspektivu da istinu prepoznaju kada na nju naiđu".

Nije potrebno da postanemo Austrijanci, pri tome, svakako ne mislim da Austrija nije „učinila sve" (to je izraz kada naši političari, stranački, izgovaraju kada ne učine ništa), da kapitalizira svoje mogućnosti, za razliku od naše kapitalizacije u partijske i vlastodržačke svrhe.

U utorak, 8. 4., „Srbija je dobila akreditaciju za samostalno korišćenje IPA fondova (Beta). To je izazov koji nam predstoji i na to treba da budu dodatni kapaciteti usmereni, rekla je predstavnica Kancelarije za evropske integracije Milena Radomirović i da uvođenje takvog sistema, na koje je Srbija dobila pravo kada je dobila status kandidata za EU, znači da će institucije u Srbiji imati nadležnost za planiranje i trošenje novca. Na okruglom stolu o državnim kapacitetima za korišćenje fondova u Privrednoj komori Beograda, Radomirović je istakla da će ključni problem za uspešno korišćenje fondova biti da se zadrže ljudi koji su stručni.

Šefica pregovaračkog tima Tanja Miščević složila se sa tom ocenom, rekavši da u Srbiji u ovom trenutku nema dovoljno ljudi koji znaju da naprave dobar projekat za finansiranje iz predpristupnih fondova EU ili drugih fondova na engleskom jeziku i uz jasan budžetski plan i ciljeve".

Nikako ne mislim da je ova „priča" sa fondovima jedini aspekt, kažu „segment", pitanja našeg autorstva, pa i samostalnosti kao rezultata sposobnosti, znanja i kreativnosti. Stvar je svakako mnogo složenija. Da bismo mogli da budemo „između", to jeste u poziciji mogućnosti, snage, a ne slabosti (Asanž), ali je znakovita i za sva druga pitanja državnosti, kapacitiranosti za državnost.

„Premijer i šest ministara odbili da poštuju zakon“, naslov je u „Danasu“ (9. april) „Odlazeći premijer Ivica Dačić i ministri Nikola Selaković (pravda), Zorana Mihajlović, Igor Mirović, Milan Bačević, Velimir Ilić i Dragan Glamočić, izričito su odbili da Agenciji za borbu protiv korupcije dostave podatke o svojim planiranim aktivnostima kao javnih funkcionera tokom protekle izborne kampanje kako bi ova državna institucija proverila da li koriste svoj položaj i javne resurse za promociju političkih partija kojima pripadaju“.

Jasno je da je državnost, a ne partijnost; institucionalnost, a ne voluntarizam; zakonitost, a ne arbitrarnost; sposobnost, a ne lojalnost i podaništvo; znanje i stručnost, a ne pripadnost partiji – osnova autorstva i samostalnosti. Mogućnosti, a ne ometanja. Posle vesti: „Agencija je evidentirala 1.319 vozila koja su prevozila stranačke aktiviste i simpatizere, a 73 odsto evidentiranih vozila prevozilo je učesnike javnih događaja u organizaciji koalicija okupljenih oko SNS i SPS“. Hoće li se obući ista odela i izlaziti pred građane sa moralizmom i profetizmom? Hoće. Ili se čini da to i nije važno. Važno je samo šta se saopštava i kako to mediji prenose... Kakva je slika, kakva je „poruka poslata“. I to je razlog nemoći raspolaganja sobom i neraspoznavanja „mesta gde budućnost prvo dolazi“. O interpretaciji prošlosti koja bi legalizovala to mesto da ne govorimo. I dala snagu za opstajanje „između“.

Slavka Ćuruviju, juče je bila petnaestogodišnjica njegovog ubistva, nije ubio NATO (pogledati pismo Zorana Janjića Asanžu, „Zokster“, i Janjićevu knjigu *Tišina u Aberdarevoj*), već država u kojoj živimo, razgraničenje dželata od žrtava, bilo bi autorizovanje pozicije snage, a ne slabosti i mesto razlikovanje osnovne evropske civilizacijske matrice kojoj pripadamo od svake despotije. I prava na pobunu kao tekovine evropskog individualizma. Konačno, Ćuruvija je izdavač nedeljnika „Evropljanin“, brutalno ugašenog. Individualizam i pravo na pobunu i na kritičko mišljenje uslov je autorstva i kreativnosti. A ne sastavljanje novih spiskova individua i stavljanje na stub srama, e ne bi li se učinili krivim. Za mišljenje. Isuviše je dugo učeno i demonstrirano da se zločin isplati. I to je ono što ometa mogućnosti.

Mesta „između“. Istina je uporište nezavisnosti. Inače, možemo biti bilo ko, ili bilo šta.

(12.-13. april 2014.)

ĐAVOLJA VAROŠ

Poplave u naselju Predojane nisu sprečile turiste iz Južne Koreje u obilasku Đavolje varoši, koja, gle čuda, ravnom onom prilikom njenog nastanka, opstaje. Poplava ne može da naudi Đavoljoj varoši, ona još uvek opstaje sa svojim šiljcima prema nebu.

Da turisti uživaju u lepotama Zlatibora i da ih ništa u tome ne može sprečiti, svedoči i tiska u restoranima baš pored veštačkog jezera, koje je sigurno jedan od najvećih senkrupa što ga možemo ponuditi. Pored jezera vode „trase“ za šetnju, na njima možemo videti prizore iz porodičnog života građana, Užičana, čija je golgota sa pijaćom vodom prekraćena prespojkom iz Čajetine, uprkos vodama potoka i Đetinje. Rešenje nemoguće za Kragujevčane, nemaju se na šta prikopčati.

U Zrenjaninu, ovoga puta je u pitanju ravnica, nekadašnje Panonsko more, nemanje vode traje nekih desetak godina, svaki način da se do vode dođe skup je i para nema. Izgleda da je daleko jeftinije snabdevanje flaširanim vodama, a, opet, plastične flaše imaju biti pobacane u sve reke i sve druge izvore vode, te će tako, zajedno sa krpama, ukrašavati rečna korita i činiti turističku ponudu i Drine i Tare i Morave, Belog Timoka, Toplice... „Potrebno je još jedanaest milijardi dinara za hitno obezbeđivanje oko 170 najugroženijih lokacija u užoj Srbiji, u slivu Morave, Kolubare i Drine“, kaže Goran Puzović, direktor „Srbijavode“.

Dakle, prvo vode nema, a onda je ima previše. Salto mortale naše stvarnosti. Tlo na kome živimo odgovara nam na činjenja i nečinje-

nja, na zagađenje koje smo mu priredili, na razaranje i divlju gradnju, na divljanje i korupciju, na nedostatak bilo kakve ideje o opštem dobru i javnom prostoru, na sebičluk i egoizam, na upotrebu i zloupotrebu, na iskorišćavanje i nemoć stvaranja, i konačno na takav patriotizam i rodoljublje, na odnos prema zemlji, onima koji su u njoj i onima koji su još uvek na njoj.

Sada nedostaju još samo skakavci.

„Podnožje Đavolje varoši je poplavljeno, ali zemljane figure nisu ugrožene", rekao je Tanjugu upravnik tog kompleksa Rade Stepanović.

Kompleks Đavolje varoši je 1959. godine proglašen za prirodno dobro od izuzetnog značaja. Ovaj geomorfološki fenomen, prema narodnoj legendi, predstavlja skamenjene svatove koji su pošli da venčaju brata i sestru. Umešala se, prema tom predanju, Božja sila i kaznila ih.

„Nivo vode se jutros smanjio, a u Kuršumliji se očekuju cisterne sa pijaćom vodom", kazao je predsednik opštine Kuršumlija Rodoljub Vidić, koji je objasnio da je voda juče poplavila sve gradske bazene za snabdevanje vodom (FoNet, 20. 4., „Reka Toplica odnela kuće Romima").

Gledala sam više puta, u stvari, kao da stalno gledam Predraga Marića, načelnika sektora za vanredne situacije, i sve više me njegovo pojavljivanje podseća na Avrama Izraela, „dobar glas u zlo vreme", intervencija NATO pakta, bombardovanje, godina 1999., tu pre neki dan bila je godišnjica – „Pažnja, pažnja", a onda ono utešno: „Gotovo". „Zbog izlivanja više reka na teritoriji Srbije, ekipe sektora protekle noći (subota) imale su pune ruke posla, u narednih 36 sati očekuju se još intenzivnije padavine i još veći problemi", govori Marić. Nije „gotovo", kao što je jednom prilikom rekao i Avram Izrael da nije gotovo.

Tačno je da sve vreme kataklizme teku sastanci u Vladi i u lokalnim samoupravama, paralelno sa formiranjem Vlade, i svi su u odelima, i sa papirima, očito postoji tenzija između Uprave i lokalnih samouprava, prisutni su i oni koji su sve vreme i bili prisutni, dosadašnji infrastrukturni, građevinski, koridorski i ekološki ministri za puteve, što postadoše pravci kroz usputna naselja i neslućene objekte, preko milion takvih koje su sve predložili za legalizaciju, pa i one samonastale uz prijateljsku, bratsku, pomoć, na jezerima vode za piće. A ljudi se dave, zbog nedostatka vode, ili njenog viška. Intervjui, izjave čelnika lokalnih samouprava, niko nadležan, niko odgovoran, istraga tek predstoji, „Ma mene istražuju 20 godina, neka me istražuje ko hoće", kaže predsednik opštine Prokuplje Ljubiša Đurković i dodaje da je problem izlivanja reke Toplice, koja je u nadležnosti „Srbijavoda" i dodaje da korito reke nije godinama čišćeno i da to nema veze sa lokalnim samoupravama. Na šta će Puzović, „Srbijavode": „Ne osećam se odgovornim, nemam za šta da budem odgovoran. Plan poslovanja 'Srbijavode' još nije usvojen, a ja sam na mestu direktora tek godinu dana", kaže Puzović. Sa predsednikom opštine Prokuplje slaže se i predsednik opštine Kuršumlija Rodoljub Vidić, koji ističe da bi premijer trebalo da kaže koje su to lokalne samouprave u kojima je bilo zloupotreba, dok će Puzović primetiti da se Toplica izlila jer je iz manjih rečnih korita u nju stiglo granje i razni otpad.

Otpad.

Đavolja Varoš i okamenjena svadba brata i sestre.

Predrag Marić kaže da se vodotoci još nisu vratili u svoja korita, da se očekuje još jedan plavni talas i da je zato nemoguće utvrditi kolika je šteta – „činjenica je da su najveća oštećenja pretrpela zemljišta, odnosno brojni zasadi, oranice i voćnjaci, i da će šteta biti verovatno velika".

Zemljište, zemlja, za investitore i turiste. Ostatak zemlje i zemljišta.

A o ljudima, stanovnicima zemlje i zemljišta: „Sedmogodišnja beba i trogodišnji dečak su nestali u selu Bankovac, u opštini Aleksinac, a veruje se da su upali u nabujalu reku Turiju. Spacioci su na terenu. Nestanak dva deteta je prijavljen policiji i Centru za vanredne situacije. U toku je pretraga terena zbog sumnje da su deca mogla da upadnu u Turjansku reku", rekao je Tanjugu načelnik uprave za vanredne situacije u Nišu Žarko Damjanović. On je naveo da je nestanak dece prijavila žena iz sela i da se još ne zna šta se dogodilo. „Na terenu je osam članova i četiri vozila, odnosno naš tim za spasavanje na vodi i vatrogasci spasioci iz Aleksinca". Kako se nezvanično saznaje, navodno je majka dece šetala pored reke kada je trogodišnje dete upalo u vodu. Ona je pokušala da ga spase, ali je i sama upala sa bebom u rukama. Zbog poplave, vanredna situacija u Aleksincu proglašena je pre dva dana.

(25. april 2014.)

ALEKSANDRA ZEC

Ovaj tekst mogao bi imati desetine naslova, a naravno, i znatno više, „status poricanja", „banalnost zla", „istina i pomirenje", „zajednica sećanja"... državni zločin.

Ali ne, ništa univerzalizirajuće, ili uopštavajuće, pa čak i ono koje se provlači kroz najave predstave, kao pacifikujuće, a to je da su žrtve žrtve, da žrtve nemaju nacionalnost, da deca nisu ni „naša" ni „njihova", ne bi bilo ni tako jako kao ime i prezime Aleksandre Zec, baš nje, sve drugo proističe iz te tačke, svetle, ne proističe kao – ne naslov, već ime – predstave *Aleksandra Zec*, jedne za sve, autorski projekat Olivera Frljića u produkciji HKD, Teatra, Međunarodnog festivala, Rijeka, Strossmayerova 1, 15. april, u 19.30 časova.

„Zar ima mjesta, gdje još vrište djeca ?

Gdje ima otac kćerku, majku sin?
Zar ima mjesto, gdje ti šest sestara jeca,
I brat joj stavlja mrtvoj na grudi krin?“

(Ivan Goran Kovačić: „Jama“, program predstave)

„Kao i kod Antigone, mi se još uvek spotičemo o leševe koji nisu dobili pravo da budu ukopani“ (Oliver Frljić).

To je upravo ono što je Frljić uradio, dok živi još uvek ureduju među mrtvima gušeći tajnu njihovog umorstva, iz svojh položaja u institucijama države, on je pokazao zlo – državni zločin, i odao poštu, i u svetost upisao Aleksandru Zec. Scena u kojoj preko njenog zemljom prekrivenog tela pada sneg, nadživeće i zločince koji su je ubili, i danas žive i moćne, koji joj mira ne daju i sve nas koji smo taj prizor videli.

Zato je tolika buka i bes oko predstave *Aleksandra Zec*, zato su komentari na tekst u „Novom listu“ „Oliverova Jama“ Branka Mijića (i ne samo tom prilikom) ispunjeni zastrašujućom mržnjom, jer ona, Aleksandra Zec, večnija je od njih.

„Iako će i najrigidniji hrvatski šovinist promrmljati nekoliko fraza o tome da je, kad govorimo o ubojstvu dvanaestogodišnje Aleksandre Zec, riječ o strašnoj tragediji, pri tome redovito zaboravljajući na smrt njezinih majke i oca, takvu licemjernu i pripadajuću joj frazeologiju uvijek će pratiti i podsjetnik na ’naše žrtve’, nebavljenje njima i repertoar sličnih optužbi, koje demaskiraju ono što se doista krije iza deklarativne uplakanosti pripadnika većinskog naroda – nemogućnost shvaćanja da Aleksandra Zec i njezini roditelji jesu ’naše žrtve’. Oni su ’naše žrtve’ jer su ih ubili pripadnici ’naše vojske’, u ’našoj zemlji’, a te iste ’naše ubojice’ su oslobodili ’naši sudovi’, a pojedine od njih odlikovali i amnestirali ’naši državni poglavari’ (Iz intervjua Olivera Frljića u knjizi „Aleksandra Zec, dokumenta“, komparativna građa uz Frljićev projekat i u izdanju HKD, izdavač Nenad Šegvić).

Po završetku predstave *Aleksandra Zec* čuo se komentar neke gledateljke: „Pa da, to je isti kliše, Aleksandra bi trebala biti Ana Frank". Fašizam i kič idu zajedno.

Međutim, plač u toku predstave, retko se u pozorištu vidi, a i u životu u kome se sve ređe plače, kao što se sve ređe i smeje, jer su „vremena preživljavanja". I opet će mnogi reći čemu sada, u „vreme preživljavanja" sve to „što je bilo", kada stvarnost, egzistencijalni problem, tranzicija-pljačka i beda pritiskaju. Ne uviđajući, pri tome, ili bivajući u „statusu poricanja", da „to što je bilo" sa onim „što jeste" jeste spojeni sud.

Uvređenosti na *Aleksandra Zec*, na Frljića, zbog pristajanja na neosuđenost zločinaca, jeste pristajanje na neosuđenost, pristajanje na zločin.

Početak i kraj su u grobu. Društva su se raspala, a ono što ih može obnoviti nije ekonomija – ratna – pljačkaška, već nepristajanje na besudnu zemlju.

Pitanje je kulture. Triptihom *Zoran Đinđić*, *Izbrisani* i *Aleksandra Zec* Oliver Frljić je stao, u svakoj novoj državi, na traumatsko mesto od koga zavisi opstanak, na mesto pitanja prirode njihovog nastanka, i cene koju su „drugi" platili.

Devedeset i prve, devedeset i druge, pa nadalje, a kako vidimo iz dijaloga devojčica u predstavi onolicnih godina koliko je imala Aleksandra Zec, dvanaest, i koja ih danas propituje u godinama koje bi imala da nije ubijena, vidimo da su deca naučila da kriju nacionalnost jednog od roditelja, najčešće majke, da bi preživela. To poniženje je cena postojanja uvređenih „gledalaca", koji po pravilu nisu gledaliu predstavu, i ne žele ni da je vide.

Kraj i mrak, dugi. I nema više ništa, sem toga, „ostalo je ćutanje". Jasno je svima da nema aplauza, nema poklona. Ljudi sede, jedva ustaju. Kreću se kao na sahranu, kao sa sahrane.

Aleksandra Zec je predstava ožaljivanja, i gotovo da je takva prva u postupku i u rezultatu. To postiže istinom, etičnošću, i tugom, ljubavlju i lepotom (estetičnošću). Predstava je, iako na dokumentarnosti, emocionalna i katarzična. Antigona, pravo na ukop je pravo na osudu zločinaca – osudu zločina. To je pitanje polisa i mogućnosti ljudske zajednice.

„Tko nema živce za krv, tko danas u Hrvatskoj misli da se ne smiju raznositi dječje glave, taj neka ostane doma i povuče zasun, i to tako dugo, dok odlučni muževi ne obave prljave poslove na crti 'višeg naloga'. Neka ostane doma, neka povuče zasun, tako dugo dok i njemu ne udari čizma hrvatskog viteza na vrata. Za razliku od obitelji Zec, on danas može računati da će mu posjet biti najavljen telefonom..."

„Pretpostavljam da se oni osjećaju žrtvama svojih neprijatelja, a prije svega srpske obitelji Zec, jer, eto, čine stvar koja je u stanovitom smislu ipak malo dubiozna, dok građani, inkapsulirani u svoje perine, hrču iza svojih zasuna, i ni za što ih nije briga. Tvrdi momci, the tough guys, obavljaju umesto drugih, umjesto lijepoduha, lijenčina, kukavica i pedera, prljav posao za račun države. Oni, ti tvrdi, pravi dečki, i ta djevojka sa njima koja je curici (Aleksandri Zec) 'dala Coca Colu, što je ova odbila', ne sumnjaju uopće u čistoću svojih motiva. Oni spaljuju novac koji su oteli 'u akciji', kako bi se limine isključila i najmanja primisao o grabežnom umorstvu, o koristoljublju. Ne, njih vode visoki, najviši ciljevi, oni su vitezovi konzervativne hrvatske revolucije. Jer zločin bez kazne, prestaje to biti" (Slobodan Šnajder „Strah i nada", 24. svibnja 1994.).

Teodor Adorno kaže da nema poezije posle Aušvica. Predstava *Aleksandra Zec* načinom „interpretacije zločina" otvara mogućnost i ne samo što je zdrala obrazinu „patriota" i njihovih „institucija" (država), već i zato što je razgrnula sve izrabljenje reči i pojmove o „suočenju sa prošlošću, istini i pomirenju", i vratila ih svojim govorom govoru Aleksandre Zec.

(19.-20. april 2014.)

KENOTAF

Bilo je to 1980. Predstavom *Misa u a-molu* Ljubiše Ristića, Mladinsko gledališče je kao kometa proletelo ljubljanskim nebom i, narednih sezona, evoluiralo u teatarski organizam koji je zablistao prvo na slovenačkim prostorima, zatim po republikama bivše Jugoslavije i naposletku na scenama Evrope... Podnaslov *Mise u a-molu* bio je „de republica et de rebus novis".

U svojoj kritici za „Delo" Andrej Inkret je napisao: „To je kompletni, individualistički totalni teatar, možda inspirisan Mejerholjdovim spektaklima, dosledno je individualan i precizan u prikazivanju fenomena staljinizma, kao originalne i nepobedive nihilističke klice revolucije" (Tomaž Toporišić, „Tragovi pozorišnog zavođenja /provokacije", „Scena", 2006., „Savremenici i saputnici o Ljubiši Ristiću").

Uramljen u crven ram, plakat predstave *Misa u a-molu* (na plakatu stoji „Misa u a-minoru", načinjen je u jednoj fazi predstave, ali sada nije reč o tome) Matjaža Vipotnika, držim na mestu na kojem se može videti odozdo, iz donjeg rakursa. Tako se uvek slikaju, odozdo, da budu iznad i uzvišeni, vođe naroda koji se događa, pogledajte samo današnji snimateljski tretman Prvoga. A može se ugledati sa leve strane, kada se vrata otvore ka danu ili ka svetu, plakat je, naime, na stepeništu, na njemu je Leonardova zvezda, crvena sa crnim odrazom i čovek u njoj.

Protekle su, naime, trideset i četiri godine od kada je na Bitefu izvedena *Misa u a-molu*, namah mi se čini kao i da sada sedim skrštenih nogu na jastuku, dok se predstava igra oko nas. Dušan Jovanović je umeo da govori o nepogrešivom Ristićevom osećanju za impostaciju predstave u prostoru, zašto nas *Misa u a-molu* „okružuje", dok su njegovi *Karamazovi* (Jovanović-Ristić) okruženi publikom. Ili, gde je dugme na koje pritiskate do katarze? Što zavisi od uvida u

kontekst kako predstave, kao i konteksta političkog i društvenog u kojem se ona zbiva.

Predstava je odigrana u Studentskom kulturnom centru u Beogradu, umalo da nije, jer je bio veliki pritisak Sovjetskog Saveza sve do Ministarstva kulture da predstave – ne kao antistaljinističke, već i kao antikomunističke – ne bude. Sazvan je i Savet Bitefa, naravno poslednja reč je bila na Miri Trailović, koja je rekla da je Tito to rešio četrdeset i osme (28. juna 1948. Rezolucija Informbiroa, 28. juna 1389. Kosovska bitka, 28. juna 1914. Principov atentat na Ferdinanda u Sarajevu), i da Bitef ne prihvata pritisak.

Međutim, to veče na Bitefu *Misu* je došao da gleda Danilo Kiš. Naime, Ristić i Mladinsko su napravili predstavu bez Kišovog odobrenja, on je u to vreme već potpisao sopstvenu dramatizaciju za Narodno pozorište u Zenici, budući da nikakvu informaciju, sem preliminarnog razgovora, iz Mladinskog nije imao, tu *Grobnicu za Borisa Davidoviča*, režirao je Ljubiša Georgijevski, igrala se u Narodnom pozorištu u Beogradu, na istom Bitefu. Ovde ima još mnogo zapleta, ali sada o tome nije reč. Reč je o tome da je jedna od najboljih teatarskih analiza, o „pretakanju" literature u pozorište, odnosno evociranje suštine literature u pozorišni čin bila ona Kišova u razgovoru povodom dve predstave *Grobnice* na Bitefu uopšte (vodili su se nekad sasvim ozbiljni razgovori o predstavama i povodom njih, ali sada nije i ne može biti o tome reč). Sećam se Kišovog iskaza, a čitavo „svedočenje" da se naći u Biltenima Bitefa (veoma dragocenom „materijalu" koji nikada nije objavljen, a verovatno i neće, ali nije o tome reč), već o Borisu Davidoviču, revolucionaru.

„Istorija ga je sačuvala pod imenom Novski, što je nema sumnje, samo pseudonim (tačnije rečeno jedan od njegovih pseudonima). No ono što odmah izaziva sumnju jeste pitanje , da li ga je istorija u istinu 'sačuvala'?" (Danilo Kiš, *Grobnica za Borisa Davidoviča*).

Kiš je tada rekao da otvaranjem i zatvaranjem vrata na jednom furgonu, u predstavi *Misa u a-molu* Zinaida Mihajlovna Majsner i Boris Davidovič Novski i dalje putuju i da ona, Zinaida, i dalje plače.

Godina je 1996. u Centru za kulturnu dekontaminaciju igra se *Skladište* Danila Kiša, sa raspravom o mađarskom licideskom srcu, o nacionalizmu, iz *Časa anatomije*; Kiša igra Goran Šušljik, a reditelj Ana Miljanić vodi predstavu po dvorištu Centra, krovovima, na platformi pred ulazak u Paviljon, prazan, u čijem je dnu velika crvena ruža, slika koja je oduvek, i danas, u stanu Kiš-Miočinović. Tu pred tom slikom Šušljik pokazuje rukom na bolesne grudi.

Sedmog maja, sada, u Centru je proba *Grobnice za Borisa Davidoviča* Danila Kiša u režiji Ivice Buljana i produkciji „Hartefakta", ali sada nije reč o tome gde će i kako će ona biti (jer Boris Davidovič stalno putuje i menja mesta), već o tome šta ona jeste. Jedna od „preglednih", rezimirajućih proba, ali sada nije reč o tome, već o Borisu Davidoviču Novskom i Zinaidi, koji su na jednom od svojih putovanja. Koliko revolucionarnih, toliko i strasnih.

„Stari su Grci imali jedan poštovanja dostojan običaj: onima koji su izgoreli, koje su progutali vulkanski krateri, koje je zatrpala lava, onima koje su rastrgle divlje zveri ili proždrli morski psi, onima koje su razneli lešinari u pustinji, gradili su u njihovoj otadžbini takozvane 'kenotafe', prazne grobnice, jer telo je vatra, voda ili zemlja, a duša je alfa i omega, njoj treba podići svetilište" (Danilo Kiš, *Grobnica za Borisa Davidoviča*).

Upravo to radi Ivica Buljan i ekipa. „Kratki časovi slobode". Priziv Novskog, „permanentnog revolucionara", čije je stradanje i mučenje da prizna „izdaju" toliko da će u času za njega najnapetije dileme, vredi li njegov dosledan upis u istoriju ubistva mladog čoveka čijim je životom ucenjen da „potpiše", čuti od tog istog mladog čoveka, pred smrt, rečenicu: „Borise Davidoviču, ne dajte se pasjim sinovima". Pucanj, jedan od pucnjeva. Pucnjevi nikada ne daju vremena onima koji menjaju istoriju, i koji se svesno žrtvuju, zaneseni (a kako drugačije), da domisle pitanje svrha, isključivosti morala i cilja u odnosu na ono što se danas podrazumeva pod ljudskim pravima u kontekstu Hegelove izrike da su „srećni dani čovečanstva prazne stranice istorije". Pucanj.

U stvarnost u kojoj se barata „argumentima sitne dječice“ (Miroslav Krleža). I u kojoj se na najsuptilniji mogući način „igra“ Orvelova *1984*. „Isleđenje“, sukob i ne samo sukob, već borba za život i posle smrti u kojoj je spas, čoveka, Novskog, i sistema, totalitarističkog, igra se u Buljanovoj *Grobnici* žestinom vraških konačnih pitanja.

Fizičko je u Buljanovoj probi i metafizičko. I voda i vatra, i led, vatra na led. „Tora“ i Edvard Sam, otac, pod ledom. Glas pobunjenog čoveka koga nastoje da izbrišu iz istorije, prenosi se iz dvadesetog veka, veka ratova i revolucije, u dvadeset i prvi vek , „kenotaf“ koji se uvek iznova uspostavlja, uprkos pokušajima brisanja autora istorije, jer takvi, kao Novski, uvek su na smetilištu, uvek na gubilištu, uvek pod vešalima, gde je i istorija (Krleža).

„Borise Davidoviču, ne dajte se pasjim sinovima“ (Danilo Kiš, *Grobnica za Borisa Davidoviča*).

(10.-11. maj 2014.)

ŠTA JE TU SPORNO

„I, šta je tu sporno”, ova odbranaška rečenica javlja se uobičajeno pored iskaza: „Sve je po zakonu“, ili: „Sve je bilo po zakonu“. Ništa nije sporno ako je bilo po zakonu. Kada odbrana prelazi u napad, što je, kao što je poznato (da li je poznato, i da li se uopšte zna šta je poznato), najbolja odbrana.

Onda „subjekt“ izgovara, drmajući glavom sa isticanjem brade, začikujući zapravo, „I, šta je tu sporno?!“. Onaj koji se usuđuje da pita najčešće se povlači, kao da je krivac (a uterivanje krivice je jedan od metoda zastrašivanja, ako je to poznato), tako da se uloge „dželata“ i „žrtve“ namah zamene, i „šta je tu sporno“.

Ništa nije sporno i sve je ništa. Po zakonu.

Ovih dana, kada su po Beogradu svi kontejneri za đubre bili krcati i otvoreni, izloženo je blago naše na osnovu čega se možemo zapitati: „Šta je starije kokoška ili jaje?“ (ako je i ovo pitanje poznato), kako se đubre odlaže što uključuje i otpad u Vinči (davno ga je pakovao „Led art“ i Nikola Džafo, umetnički rad upozorenja radi). Nedostatak sistema i fabrika reciklaže (država) i držanje građana ne samo prema „državi“ i gradu, već i uzajamnog „pridržavanja“, deset kesa za đubre, onih velikih crnih u koje bi se mogle stavljati plastične kesice iz samoposluga, košta sto deset dinara na svakoj pijaci. To bi bio mesečni trošak ma koliko đubreta da proizvedete, ili ma koliko da se prema vama odnose kao prema đubretu. Ali ne, „to će već neko drugi da odradi“, neko ko je za to „zadužen“, i „odgovoran“, onaj koji će „učiniti sve da to više tako ne bude“, a neće učiniti ništa ma koliko puta ponavljali da su „preuzeli odgovornost“. Loptanje sa „odgovornošću“ postalo je toliko da ona zapravo i ne postoji, virtualizirala se, odletela preko „crvenih linija“. Kao i prošlost, kao i stvarnost, svi smo samo u projekciji budućnosti.

„DSS kreće u jezičke patrole po Vojvodini koje će utvrditi u koliko naseljenih mesta građani mađarske nacionalnosti ne govore srpskim jezikom“. Inicijator ovog budućeg „dešavanja“ je Milenko Jovanov. Ovo nadfajgeljisavanje Fajgelja (direktor Kulturnog centra u Novom Sadu, koji za sebe kaže da je „apsolutno dosledan“, ako je to poznato) Aleksandar Popović, v. d. predsednika DSS, ne vidi kao „ništa sporno“ i dodaje: „Pitate me da li je ovo u redu. A da li je u redu to što rade Mađari?“ To što se u Mađarskoj preuzima recept, politički, „da svi Mađari žive u istoj državi“ na bazi „samoopredeljenja naroda“ i kakav je razvoj desnice ne samo u Mađarskoj, pitanje čije smo vežbanje barem mi ovde imali prilike da vidimo uživo, pa tim više čudi „nespornost“ argumenata na liniji Srebrenica-Bratunac, ili: „Vi meni Jasenovac, a ja vama Blajburg“. Ta zar je „Jobik“ sparing partner u ovom desničarskom šampionatu, ili su se naše političke starlete uhvatile i striptiza, radi slike u novinama i „prisustva u medijima“. I kako bi bilo da se takvi tradicionalisti i čuvari ćudoređa

poduhvate „čistoće“ srpskog jezika koji će tako patrolno uterivati, što bi bio benefit po difoltu u njihovom netvorkovanju.

Dobro, jasno je. Za „duhovnost“ umesto kulture (DSS je u ovom „segmentu“ u kontinuitetu, plus Predsednik i njegov Kabinet) postaraće se jedni na nivou gradske ili pokrajinske uprave, kao partije i kao formalne i neformalne organizacije (paramilitarne), dok će se za reforme, evropeizaciju, ekonomiju, carstvo zemaljsko, da kažemo materijalističko, postarati „oni koji su preuzeli svu odgovornost“.

Bitno je da ne nosite crninu, ni crn konac u iglu da ne udevate, crnina može da podseti ili na „Žene u crnom“ ili sektu „Crne ruže“ (opet sekte, opet Kleopatre, opet pretnje onostranog, metafizika devedesetih). Crnina je znak žalosti (ako se taj običaj pamti), to vas može označiti kao potencijalnog samoubicu: „Studentkinja Filološkog se ubila skočivši kroz prozor Filološkog fakulteta“: „Studenti i zaposleni koji su poznavali nesrećnu devojku kažu da ne mogu da pretpostave zbog čega je devojka odlučila da oduzme sebi život, ali navode da je bila veoma povučena i ističu da je stalno nosila crnu odeću, što je svima bilo čudno“. Pa, da, ono što inače devojke i žene nose (ne sve, naravno, baš kao što ni svi Mađari, kao što ni svi Srbi nisu za prebrojavanje krvnih zrnaca) nije nimalo čudno. To nekako odgovara i duhovnosti i materijalnosti. „Sve je to normalno u EU, takva su danas vremena, a to se i tamo događa. Moramo da se mirimo sa tim, da se navikavamo“, tako je „Demokrata“ iz novinskih komentara razumeo tekst i kontekst vesti o devojačkom samoubistvu. I „šta je tu sporno“.

„Ovo je veliki varvarski čin“, to smatra suprug nedavno preminule glumice Ružice Sokić, Miroslav Lukić, zatečen vešću da je Olga Jevrić sahranjena u istom grobu sa njegovom suprugom, a da o tome prethodno niko nije obavešten. Istovremeno JKP „Pogrebne usluge“ ne zna kako se dogodilo da porodica Olge Jevrić ne bude obaveštena da će vajarka biti sahranjena u zajedničkoj grobnici. Iz Pogrebnih usluga kažu da „kada god mogu prilikom zakazivanja sahrane upo-

znaju porodicu preminulog sa pravilima sahranjivanja“. U ovom slučaju, priznaju oni, napravljen je propust.

Iz „Blica“ nadalje saznajemo koliko grobova ima „kolektivnih“, a koliko „pojedinačnih“, i kako je sve to u skladu sa kapacitetom u pojedinim vremenskim periodima, no, nema obrazloženja kako i na osnovu čega se ustanovljuje takav raspored.

No, to je prošlost i to je stvarnost, a za u buduće Goran Vesić je rekao „da se slaže da to nije prikladno“. I da su obavljeni razgovori o izgradnji još jedne aleje zaslužnih građana.

Kako se uredovalo među živima, kako su se živi razmeštali, tako se uredovalo i uređuje među mrtvima. „Nije sporno“ po kojim kriterijumima, kako i zašto. I šta je sa ljudskim zakonima, u stvari, može se reći da su „zakoni“ nadljudski, ili neljudski. Ili, možda da nema pravde.

„Vučić na pitanje o ubijanju muslimana: ’Dajte, molim vas’“ (Patrija, Sarajevo, 13. maj)

„Prema nezvaničnim najavama UEA, centralni deo arhitektonskog plana ’Beograd na vodi’ biće najveća džamija u Evropi čiju je izgradnju PPV Aleksandar Vučić dogovorio u sklopu izgradnje čitavog projekta“. Koliko je ova vest sa jednog portala tačna, teško je proveriti, pa neka ova potencijalna dezinformacija bude deo tajne sa kojom se inače vlada i ureduje.

Behu pre izvesnog vremena, istorijski bliskog, poplave u Srbiji. Onda mi koji nismo poplavljeni nismo više ništa o tome čuli. Da li se voda povukla, šta je bilo dalje u poplavljenim „područjima“. „I, šta je tu sporno“.

Ono što nije sporno i sasvim je izvesno je da i oni, i mi, koji do sada nismo bili poplavljeni, sada to jesmo, da deca u narednim danima ne idu u školu na „edukaciju“ zbog elementarne nepogode, u nizu beograd-

skih opština proglašeno je vanredno stanje. Ali ništa za to, budućnost je ona koja nas preplavljuje i na čijem smo velikom talasu.

(17.-18. maj 2014.)

SVE JE POD KONTROLOM

„Je li sve pod kontrolom?“ „Sve je pod kontrolom“.

To znači da je malo toga pod kontrolom.

I juče i jutros osvanuli su letnji sunčani dani. Još jedan paradoks odnosa prirode i ljudi. Čini se da je sve gotovo, a nije. Nema tog sunca koje može na mah osušiti zemlju, vratiti je u pređašnje stanje, ljude u domove, u zemlju useve. Prijatelji iz Kalesije, kod Tuzle, otišli pre petnaest dana da obiđu kuću, javljaju da je povratak nemoguć, nema se kuda ići, sreća je kažu što su u dolini, oni koji su u brdima slivaju se zajedno sa odronima koji nose i žive i mrtve, kuće klize, groblja krize. „Gore je nego za vreme rata“.

Jednom je spisateljica Biljana Jovanović, negde devedesetih, na početku Armagedona, rekla kako bi onome ko sve ovo preživi trebalo dati orden za zasluge. Zbilja, kada se osvrnete unazad, sve do ovog preseka istorije poplavom, slava onima koji su preživeli.

O tome kako se u ovim dugim časovima poplave, konačnim za sve mrtve koje danas obasjava sunce, dogodilo društvo – govori se i piše; kako je u nesreći, u miru, iz vode izronila Jugoslavija piše se i govori (Vedrana Rudan: „Ako se voda uskoro ne povuče, ubiće nas ovo bratstvo i jedinstvo“; Andrej Nikolaidis: „Opet solidarnost od Vardara do Triglava“); trg u Skoplju prepun je svega prikupljenog za unesrećene, izgleda kao obrnuta slika nesrećnih prizora ugroženih ljudi i naselja; „Kotor ne zaboravlja“ naziv je humanitarne akcije

koja prikuplja i šalje pomoć stanovništvu poplavljenih krajeva Srbije. Zemljotres u Skoplju 1963., zemljotres u Kotoru 1979., tada je svaki portun bio ispunjen majstorima i radnicima, makedonska preduzeća i Crnotravci, za koje pre neke dan čitam da su se gotovo raselili i da Crna Trava jedva da postoji (to je bilo pre poplava), punktirali su grad Kotor i ogromnim betonskim pločama „implementiranim" u podnožje Kotora rastavljali oborinske i morske vode, centralni problem grada Kotora, rekonstruisali infrastrukturu koja omogućava život grada.

Čitam kako korito reke Save nije čišćeno od devedesetih, a sve je iznenadilo postojanje građevinskih, tehničkih barijera umesto džakova sa peskom. Koje hiljade ljudi puni, ukoliko dođu do lopate, i napunili su ih, na snagu.

Pesma koja kruži internetom, autorke Miljane Stević:

„Šapnula je Drina Savi, jednu priču o poplavi.
Riješila sam, Savo, sestro, da se vrati sve na mesto.
Izliću se iz korita, potopiću pola žita.
Puteve ću potopiti i puteve sve prekriti.
Da podsetim srca mnoga, šta je bratstvo šta je sloga,
I granice izbrisaću, da izmirim srpsku braću.
Jer tek onda kad izgubi, brat će s bratom da se ljubi.
Brat će brata da pomaže, brat će s bratom da se slaže.
I saznaće srca mnoga za jednoga oca – Boga.
Da se njemu oni mole, i Hrvata brata vole.
Da poteku sa usana, molitve za Muslimana.
I da vole braće borce, Makedonce, Crnogorce...
Nek se seti brat svog brata, da ne bude više rata".

Dakle, sliku na kojoj hrvatski spasioci izvlače ljude iz poplave objavljuju navijači u Srbiji sa porukom „Pomozimo ljudima u Slavoniji". „Kataklizma nacionalizma", komentar je na mrežama. Jer „Rat je počeo na Maksimiru". Novak Đoković u toku akcije u svetskim mediji-

ma za Srbiju i Bosnu: „Takođe vidim da je i istok Hrvatske pogođen poplavama. Iskreno se nadam da vas neće pogoditi u onoj meri koliko Srbiju i Bosnu. Čuvajte se".

Vesti, reakcije, tekstovi, tragični, preplavili su, kao poplava, internet. Istovremeno, upravo i preko interneta obavlja se društvena samoorganizacija. Mediji čupaju tu samoorganizaciju i plasiraju je kao sopstvenu inicijativnost i inicijativnost vlasti.

Dok je čitav svet, pogotovo okolni, pohrlio ka nama, ovde smo kapsulirani u neprekidnu pratnju poplave, nema međunarodnih vesti, nema ničeg drugog do naše nevolje, to je svojevrsno uzurpiranje tragedije, pa i katarze, ona je naša, ta tragedija. Istovremeno, ta uzurpacija, prisvajanje društvenosti i solidarnosti, koja se dogodila, vodi ka homogenizaciji, ka pretnji da će svaki disonantni ton biti izdajnički. Što, još jednom znači nedopust suočavanja sa istinom.

(Rado bih se podsetila, kao i mnogi koje srećem, odnosa građana i države u vreme bombardovanja 1999. Razlike između solidarnosti i homogenizacije).

Čuje se da ne treba verovati društvenim mrežama koje podižu paniku, i kada premijer Aleksandar Vučić kaže da je u Obrenovcu desetak ljudi preminulo, zajedno sa onima koji su nastradali, onda se vi, sa pravom, pitate o broju mrtvih i nestalih; danas je objavljeno da je nestalo preko sedamsto ljudi, ko je od njih živ, a ko mrtav. Hoću da kažem da zvaničnici odgovaraju na pitanja koja se postavljaju na društvenim mrežama, da nastoje da demantuju vesti koje se upravo na njima pojavljuju. Da li su tačne ili ne, teško je presuditi bez ličnog uvida, i to je, kao i mnogo puta do sada, odnos prema stvarnosti, našoj stvarnosti, ili stvarnosti društva.

Istovremeno, ima takvih opisanih postupaka ljudi na terenu koji pokazuju takvu spremnost i takvu požrtvovanost da demantuju svu automatizovanu „priču" o apatiji društva, o anomiji, o izolovanosti

Beograda u odnosu na Srbiju, i o sebičnosti i ravnodušnosti mladih ljudi „koji samo sede u kafićima“.

Tragedija čoveka kome se utopila žena i dete, dok je on spašavao komšije. Romkinje koje su podojile decu, nemajući drugi način da pomognu unesrećenima. Neverovatni primeri ljudskosti snaga je društva za budućnost, prepoznavanje toga znači prepoznavanje herojstva i veličine „posle rata“, koji se nije dogodio, te su i posledice bile urušavanje u posleratnoj istoriji, onom urušavanju koje nije moglo da očisti korito Save.

„Narodna solidarnost i samoorganizacija su put iz krize!“ „Klasno je pitanje ko živi, a ko umire. Zato je pitanje života ili smrti kako da se radništvo i siromašni širom Srbije suoče sa izazovima koji nas čekaju. Samoorganizacija naroda i solidarnost organizacija koje su sprečile da nemarnost vlasti preraste u potpunu propast naših sugrađana/ki i zemlje je inspiracija i primer kako se može drugačije proći kroz teški period koji predstoji. Umesto da se oslanjamo na nesposobne vlasti, potrebno je da se u narednom periodu organizovano odupremo pokušaju države i poslodavaca da prebace teret žrtve na sve nas. Vreme je da im se kaže da prekinu da profitiraju na nama i da oni plate za krizu u kojoj se nalazi zemlja. Vreme je da im oduzmemo moć da nam sužavaju pravo na samoorganizovanje“ (Organizacija „Marks 21“).

Sa socijalnih mreža:

„Srbijo! Brane te oni koji primaju 20.000 dinara, kojima je školarina 150.000 dinara, i kojima ne možeš da stvoriš uslove za zaposlenje. Zapamti!“

„Bravo za sve koji su se uključili u #biciklnavodi, upravo nas je objavio Gradski radio, to znači da će se uključiti još više ljudi i moramo biti još precizniji i još tačniji. Moramo biti odgovorni prema ljudima koji čekaju informacije, nemaju kome da veruju i izloženi su neistinama i strahu. Bitno je da lično šerujete informacije. Ne smete biti anonimni. Vaše ime znači vašu odgovornost“.

Poplava je voda, veliko ogledalo, građani već ironiziraju ogledanje vlasti kao „helpie“ (slikati sebe dok pomažeš, nastalo od „selfie“), društvenost ne dopušta, ovoga puta, pretvaranje tragedije u farsu. Tema Narcisa za drugi put, posle, danas je Dan žalosti (kapsuliran, isključeni „drugi“, kablovske i druge televizije), a nije: „Verujem da će biti“. Dosta je bilo sa „verujem“, građani, novo društvo može reći „vidim i znam“.

(24.-25. maj 2014.)

MAGLA IZLAZI NA SCENU

Bilo je to ovako, u jednoj i čini mi se jedinoj iranskoj predstavi prikazanoj na Bitefu sedamdesetih (izvinjavam se, Jovan Ćirilov se ne javlja, te ne mogu da proverim kada je to tačno bilo i naslov, uopšte teško je išta proveriti u vezi sa Bitefom kada on nije dostupan, jedan od onih koji se seća), a čini mi se da se to poklapalo i sa posetom Reze Pahlavija Beogradu, Homeini se pojavio u Iranu, i te kako i dakako nakon Šahovog obaranja, publika je gledala kako glumci izlaze na scenu sred neke crvenkaste zemlje i prašine i kažu: „Magla izlazi na scenu“, a potom „Magla izlazi sa scene“, pa onda opet i nanovo, trajalo je to dva puta po četrdeset i pet minuta, „Magla izlazi na scenu“, „Magla izlazi sa scene“.

A onda, u finalu, svi su se okupili (ne oko projekta, već oko ideje) i rekli da je sada krajnje vreme da nešto počnu na sceni i da rade, i završili su sa „Magla izlazi na scenu“ i „Magla izlazi sa scene“.

Bila je to jedna od najboljih predstava o cenzuri, to su hteli da kažu.

„Skeletni ostaci koji su u ponedeljak pronađeni na obali Bosne u Doboju nisu žrtve poplava, već potiču iz ranijeg perioda; Sava donela kosti do Sremske Mitrovice. Za sada je preuranjeno govoriti o broju tijela čiji su ostaci pronađeni kod Doboja. Ono što mi znamo da je u

neposrednoj blizini ovog mjesta 1992. godine došlo do likvidacije 16 Bošnjaka u naselju Jablanica i u ovih proteklih dvadeset godina pokazalo se da su tijela završila u rijeci Bosni", kazao je Amor Mašović, direktor instituta za traženje nestalih BiH za novinsku agenciju Patria (NAP).

„Magla izlazi na scenu".

„Skeletni ostaci koji su u ponedeljak pronađeni na obali rijeke Bosne u Doboju nisu žrtve poplave, već potječu iz ranijih perioda", potvrdila je za agenciju Fena Ljerka Stanimirović, glasnogovornica Centra za bezbjednost, Doboj.

„Ova situacija sada sa poplavom je otkrila kosti i to pokazuje da smo imali vjerodostojnije informacije. Na tom lokalitetu je bilo smetilište, vjerovatno je došlo do obrušavanja dijela obale i pojavila su se tijela. Sada čekamo da izađemo na teren", kazao je Mašović iz NAP-a.

„Magla izlazi na scenu".

A i baš da vam kažem zašto navodim ove citate i činjenice, ne bi mnogo pomoglo, jer ko je shvatio – shvatio je, a ko je jamio – jamio je, a ko ne shvata ništa i kome je magla za navek izašla na scenu, njemu je svejedno i samo čeka da se reši trenutne bede, baš kao i što svi preživljavamo. A eto u „Gardijanu" piše kako je bolest, društvena izašla na videlo tokom poplave, a vi ne znate da li je to zbilja objavljeno, i da li je to u „Gardijanu", i da li je i to plod neke zavere, i ko i kakav stoji iza njega, i ko je to stavio na društvene mreže, te će tako postati svejedno sve što se „dogodilo" i citiraće se samo kako je u proteklim časovima poplave, ministar za vanredne situacije rekao da nije imao kola ili kabinet, ili šta li, i kako on naziva bager ili bilo kakvu drugu mašinu, i biće smešno, baš kao što će i drugi ministar za infrastrukturu ostati poznat po druženju i pevanju sa pevačicom, dok će svaki putnik i ubožnik biti svedokom užasavajućeg stanja naše infrastrukture, zatečene poplavom, i što će divlja gradnja biti uzrokom i nemanja vode u gradovima Srbije, a onda davljenjem u istoj.

Ne kažem, bez obzira na dejstvo magle, da poplava nije elementarna pojava.

„Ovogodišnju katastrofu Srbija nije mogla da spreči. Ali da je država uradila svoj posao kada je trebalo, njena razornost na bujičnim vodotokovima bila bi daleko manja", tvrdi u razgovoru za „Politiku" dr Ratko Ristić, redovni profesor, prodekan za naučnoistraživački rad Šumarskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Po njemu od početka ovog veka Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede ne čini ono što mora, a što su i te kako znali svako u svoje vreme: i Marija Terezija i Josip Broz Tito kada su pravili kanale po Vojvodini i Srbiji, koje mi danas ne umemo i nećemo da pročistimo. Profesor nadalje govori i o otpuštenim šumarima, i o krađi peska i šljunka iz reka, te uništavanju rečnih tokova, i o ljudima spremnim da konačno rade taj toliko najavljivani „svoj posao", i koji to znaju i na Šumarskom fakultetu, a koji odlaze u svet jer ne mogu ovde da se zaposle, a zaposleni su svi godinama i sada po partijskim linijama, dodajem, tako da je katastrofa i posledica slogana i mišljenja i delanja po principu „svaka vlada deli svoj plen".

Zato „baba Stana" u neverovatnom nastupu na društvenim mrežama opisuje gotovo šagalovski kako je sa drveta na kome je provela dva dana videla rogove od krava koje su nestajale u vodi, a onda je u svome seniku videla kako šarani skaču po balama sena, taj opis je za katedralu (Šagalov vitraž u Katedrali u Remsu), i rekla je „Mi robovi iz vode".

Svima je jasno, partijsko zapošljavanje, korupcija, feudalne vlasti u „lokalnoj zajednici", izvlačenje koristi iz zemlje koje su se dograbili, nestručnost, alkoholizam, terevenke, budalaštine, satovi – jebeni roleksi, i slepilo klasno, rasno, intelektualno, mentalno, svakojako, zato se i odgovara da „Magle koja izlazi na scenu nema", jer oni koji su na vlasti je i ne vide. Ili se to čini, piše, da bi se njima dodvoravalo, dobrovoljni dželati. A sam vrh za to ne zna niti je tražio. Jer Staljin svakako nije znao da sam baš ja u Gulagu, jer da je to znao, on bi svakako to sprečio.

Građani, ljudi, narod nemaju poverenja u državu i zato je moguće širenje i dezinformacija, jer na osnovu onoga što su do sada videli, i doživeli u sopstvenim životima, to da se odseče pola šume, ako onaj koji ima moć hoće tu da zida vikendicu, ili da se saobraćaj može promeniti, ako moćnik neće da mu prolazi ispod prozora, ili rat za teritorije pretvoren u rat za plac sopstveni, dakle na osnovu činjenica i viđenog, a što je u sukobu sa onim što im se govori da oni treba da vide. Tu je punktum – kontra punktum cenzure i autocenzure. Izostanak stvarnosti.

A vlast, bez države, razgrađene, uključujući i brane i odbrane, vlada impostacijom svojom u dogovorenoj medijskoj javnosti, i njome, bez javnosti, zapravo. U tome su razlike između „zvaničnog" i „nezvaničnog", vlasti, sile, i države kao vladavine naroda kroz institucije. U njihovim različitim stvarnostima.

I, krug je zatvoren, od devedesetih do dana današnjeg, sa istim onima koji su se nalazili na njegovom početku. Živela gospođa Stana, to je prava gospođa. Na drvetu, posred vode. Mutne.

Pa, narod je zapravo stalno u zbegu. On se stalno pregrupiše, sa Kosova u Obrenovac, iz hotela „Slavija" u Krnjaču, iz Kombank arene nazad u Obrenovac. „Ja sam treća generacija Obrenovčana, a stradali su mi kuća, automobil, lokal... Ovo je potpuna neorganizacija. Sve ono što pričaju na televiziji nema veze sa stvarnošću". Veli ogorčeno Bojan Dimitrić (vesti onlajn).

Sada me ujedaju komarci. Jesu li komarci ili nisu. Je li posuto ili nije. Da li ti komarci imaju neku posebnu nameru, konačno da li oni postoje ili ne, da li me to nešto drugo ujeda. Da pogledam u novinama, ili na društvenim mrežama. Ali, nešto me zaista ujeda.

„Magla izlazi na scenu". „Magla odlazi sa scene". (Javio se Jovan Ćirilov. Atelje 212. 17. i 18. septembar 1970, Kargahe Namayeche /Teheran, Iran/ Abas Nalbandijan „Savremeno, duboko i značajno istraživanje fosila 25. geološke ere, 14., 20., ali nije važno koje").

(31. maj-1. jun 2014.)

BERLIN-UŽICE

I ja sam bila u Berlinu, gotovo čitave protekle nedelje. Gete institut je, naime, sakupio pozorišne ljude, veoma mlade, da u povodu izvođenja predstave *Bojno polje sećanja* u HAU teatru (Hebell am Ufer), u režiji Hansa Vernera Krojcingera i Regine Dura, budu u Berlinu u intenzivnom jurišu na pozorišta, njihove uprave, da ih sagledaju iznutra – od scena do načina finansiranja: Deuckes Teatar, Maxim Gorki Teatar, Hebbel, koji je bio i neka vrsta domaćina, stecišta i pribežišta i, naravno, Volksbuhe, na Trgu Roza Luksemburg.

U Volksbuheu je poslednje večeri našeg avanturističkog putovanja po Berlinu počeo predstavu *Kockar* Fjodora Dostojevskog u režiji Kastrofa u sedam časova, da bi je završio, sa publikom u transu, posle ponoći. Kakva pozorišna moć ovog ansambla, kakva suverenost, kakva kritičnost, kakvo skakanje u stomak ruskoj „duši", liberalizmu, tranzicija, kondicija da se rasprave kontradikcije savremene Evrope, sve sa osvrtom na Las Vegasove kockarnice, fetiše, vlast novca. Rotacija u ovom teatru ima prečnik od osamnaest metara i pred vama se okreće savremeni svet sa svim svojim rekvizitarijem, nasleđenim i novim, i sa onima koji o njemu iznose svoje mišljenje izgovarajući deset šlajfni u jednom dahu, bez psihologije, izloženi i smeli u vlasti nad sobom, kao u nekoj vrsti borbe za svaku reč i svaki čin. Čuli smo da je Volksbine sto posto pokriven od države, a kada vidite šta rade za sve te pare, kažete – zaslužili su ih. Zgrada tog teatra u art deko stilu, iz koga proističe i nešto šperovsko u docnija vremena, a onda ono imperijalno poput zdanja podignutih u Moskvi, pravo je mesto da se razmisli o svemu, a pogotovo o novoj borbi za resurse i za dominaciju nad istorijom, mrtvim i živim svetom.

Boris Buden je vodio razgovor o predstavi *Bojno polje sećanja* koja tematizuje Veliki rat. Pravo bojno polje jeste memorijalizacija evropske kulture, kojom se bavi i u knjizi *Uvod u prošlost* sa Žilnikom, i u povodu knjige Darka Suvina *Samo jednom se ljubi, Radiografija*

SFR Jugoslavije, u izdanju „Roze Luksemburg“, knjige koju gotovo niko ne prikazuje, a u njoj je prikazano sve, Buden kaže: „Naprijed, sjećajući se“.

Bojno polje sećanja je dokumentarna predstava koja istražuje, sa stanovišta Ransijerovog *Učitelja neznalice*, Veliki rat, kontekst i tekst; glumci su svedoci istorije i njeni istraživači, pred nama je ponovo ploča Principu u čast koja se poklanja Hitleru četrdeset i prve, i koju Narodnooslobodilačka borba i Tito vraćaju na svoje mesto. I onda, onda smo ponovo u Sarajevu. U razgovoru nakon predstave činilo mi se važnim reći da bi i Evropa, a i Srbija i Hrvatska bolje stajali na svome mestu kada bi insistirale da se Bosna i Hercegovina odmah primi u Evropsku uniju.

Berlin je to mesto istovremenog napredovanja i sećanja. Neprekidne kritike i afirmacije, mišljenja i akcije.

„HAU“ je „teatarska platforma“ ne u projektima, već u praksi, u stvarnosti. To je zapravo jedan teatarski i intelektualni punkt, danonoćna radionica, od jednog Hebela ka drugom, prekrasnim dvorištima, tu se neprekidno plete i raspliće, misli, raspravlja i gleda. Taj prostor Jana Baškau, menadžer produkcije, i Ane Kinone, umetnička direktorica, skladaju na osnovi akcija i smisla umetničkog i političkog angažmana.

Čitavu ovu turu predvodila je Julijana Štegner, ona je „šefica“ Gete instituta u Atini, izazvala je pesničku zahvalnicu grčkog umetničkog para, pesnika Kostasa Gakisa i Eleni Eftimiu, beskrajno lepu i tužnu, baš grčku, pesmu o poplavama u Srbiji, Bosni i Hrvatskoj, spevanu na stihove Pabla Nerude (par blizak – kome drugom – Sirizi). Govorili su o solidarnosti u narodu kome ništa drugo nije preostalo i zato je tako snažno.

I Užice ima svoju Julijanu, Ane i Janu, to je Ružica Marjanović (jedna za tri!), profesorka književnosti, i građevinac, sve zna i o mostovima i o branama i o vodosnabdevanju, posebno užičkom, osnivač festi-

vala „Na pola puta: književni šok“. Gledala sam je i slušala u dokumentarnom filmu o njoj. U intervjuu u „Vremenu“ ona govori: „Nastava književnosti u našim školama koncipirana je tako da mlade ljude udaljava jedne od drugih i da razvija svest u posebnosti etničkih grupacija kojoj učenici pripadaju“.

Slušala sam mnogo o Ružici, ali sam u Užicu videla učinak njenog rada na upravo takvom obrazovanju, nakon izvedbe predstave *Neprijatelj naroda* Ibzena po Brehtu u režiji Zlatka Pakovića (CZKD), u Narodnom pozorištu. Ovo je gostovanje dogovoreno sa Ružicom upravo u trenucima sloma užičkog snabdevanja vodom, jer njegova je tema bila tako aktuelna, ali još važnija – poduka (Breht), dakle, sloboda Dr Stokmana, koji javno progovara o zagađivanju vode u banji, po svaku cenu, i o obrazovanju (ne edukaciji) koje počiva na istini i nemanju. Većina učenika postavilo je u razgovoru posle predstave upravo ona pitanja koja postavlja i predstava. Kako da verujemo da smo mi ti koje smo čekali? Toj veri u sebe i prepoznavanju istine, u literaturi i životu, uči ih Ružica.

Na njen poziv, pre povratka u Beograd, bili smo u Užičkoj gimnaziji, u kojoj su se školovali Dimitrije Tucović, Dragiša Lapčević, Ljuba Davidović, Ljubomir Stojanović, Milkan Pećinar, Kirilo Savić (koji je u Rusiji onomadne, pre Velikog rata sazidao hiljade kilometara puteva, možda je i on inspiracija Ružičina, građevinac, graditelj).

Direktor gimnazije, Živojin Pavlović, govori o značaju srednjeg obrazovanja, o fundamentu izbora za budućnost, u ovoj gimnaziji pisci drže časove književnosti u saradnji sa profesorima kojih ima šest, i Ružica, naravno. Na zidu izvanredno sređene biblioteke, u kojoj zasedaju učenici – portreti Kiša, Pekića, Selimovića, Crnjanskog i, naravno, Ive Andrića.

U ovoj gimnaziji vlada intelektualna i prosvetarska atmosfera. Rekla bih to po miru i usredsređenosti i đaka i profesora, vidi se to na hodnicima i u susretima, u naslanjanju ruke na rame, i po osmesima. To je svet bez nasilja.

Nema nijedne biljke u hodnicima koja nije zelena, nema onih strašnih saksija sa po dva požutela patrljka. A onda je tu i čista, i za sve (ne zaključava se i ne deli se na onu za goste i onu za đake i studente), jedna od ključnih institucija našeg naroda, institucija toaleta, prvog uniseks toaleta u ovim našim krajevima, koji zaista blista. Prošle godine sredili smo tavane, kaže direktor u održavanom kabinetu u kome su se skupili i profesori i učenice sa dodatnim pitanjima o predstavi koju su gledali. Imaju problema sa sustanarstvom Ekonomske škole, međutim, mesta ima i u vojnim zdanjima, koja „nisu više u funkciji vojske".

Eto, to su oni koje smo čekali i koji su bjela lica sred Užica.

(21.-22. jun 2014.)

UZDIGNUTA ZVEZDA

Interes za izložbu „Prvi svetski rat" u Nemačkom istorijskom muzeju (Deutsches Historiches Museum) u Berlinu izaziva i ogroman plakat na kome je revolver uz lice mladog i savremenog čoveka uperen pravo u nas. Plakat je, naravno, iscrtan i stilizovan, to može biti, likom, mladić koga srećemo svaki dan.

A možda je to i Gavrilo Princip. Nije Kajzer Vilhelm Drugi zbog tog pucnja napao Belgiju. I kako danas gledamo na pitanja revolucionarnog nasilja. U stvari, šta bi svako od nas danas učinio u sličnim istorijskim okolnostima kakve su bile u Austrougarskoj, kao imperiji, a u Bosni kao okupacionoj sili.

Danas nema Austrougarske, ali zato ima Imperije. „Neimperijalna umetnost mora biti rigorozna kao matematička demonstracija, iznenađujuća kao zaseda u noći i uzdignuta kao zvezda" (Alen Badju: „Petnaest teza o savremenoj umetnosti"). Princip.

Oliver Frljić primećuje kako je izložba sa svim mapama i rasporedima snaga na frontu, i „opisom" pozadine, i komore (bolnice, život stanovništva, razvoj tehnologije, ratne, „fozgen", čujem) evrocentrična, ostatak sveta, ovog danas, u naletu i samoartikulaciji (Kina, Brazil, Azija) zapravo ne postoji. Voditelj kroz izložbu, veoma mlad i duhovit čovek izvrsno uvežban u jeziku demokratske komunikacije, ljudskih prava, i političke korektnosti verovatno je čuo kako je pred njim grupa prevashodno pozorišnih ljudi, te se iz sve snage trudio ne samo da govori, već i da „odigra" svoju ulogu pravog čičerona. Iz Krležinog *Areteja* recimo.

Uveče u HAU teatru traje rasprava o predstavi *Bojno polje sećanja* Hansa Vernera Hojzingera i Regine Dure. Ni u predstavi o Velikom ratu, niti u raspravi ne primećujem da iko „napada" Srbiju i Srbe kao uzročnike Velikog rata, niti o „Mladoj Bosni" govori kao o prosrpskoj ili srpskoj organizaciji. Ali ne govori ni o južnoslovenskoj, projugoslovenskoj revolucionarnoj organizaciji. Berlin je ipak radnički grad, i uprkos svim predrasudama, sedamdeset posto Nemaca je protiv sankcija danas Rusiji. Još je Bizmark i te kako vodio računa o odnosima sa Rusijom. Pitanje je da li bi ovdašnja politika mogla, kao nekad u Jugoslaviji tokom Hladnog rata, da igra istu ulogu danas između nekadašnjeg Istoka i Zapada.

Ono što je na izložbi uzbudljivo jeste mnoštvo starog sveta, koji se odmara na za to predviđenim mestima, i kada započnete razgovor sa nekima od njih i kada čuju odakle ste, imaju potrebu da vam kažu ponešto o Jugoslaviji, pa makar kako se sećaju kada su tamo na letovanju bili, kako su putovali po Dalmaciji, naravno, kako su im to najlepše uspomene, a onda ponešto i o dedovima sa fotografija na izložbi.

Pljušte „obeležavanja", pljušte „proslave", sa svih strana, i natezanja, navijanja na „svoju stranu" ili brisanje traume po principu zamišljanja demokratskog evropskog konsenzusa ili ljudskih prava kao univerzalističke politike čiji je cilj da relativizuje istorijske kontekste i eutanazira autorstvo pojedinca i njegovo pravo na pobunu.

Pogledajte ljude koji su stvarali Jugoslaviju i one koji su je razorili. Pogledajte heroje i kvislinge.

Vasa Čubrilović, akademik, pripadnik Mlade Bosne, organizacije revolucionarne Jugoslovenske omladine, govori i Zagrebu devedesete: „Bio sam, ostao i uvek ću biti Srbohrvat". Od Masarika do južnoslovenskog juga revolucionarna omladina je smatrala da je legitimno rušiti Austrougarsku monarhiju revolucionarnim putem.

Misliti „Mladu Bosnu" izvan jugoslovenskog konteksta je uzaludna radnja. Nove države definisale su se u odnosu na Jugoslaviju, morale su odbaciti jugoslovensko iskustvo, i to su učinile po svaku cenu, cenu rata i etničkog čišćenja. Dovođenje u pitanje „Mlade Bosne" je „tekovina" ratova devedesetih. Napadi na „Mladu Bosnu" su pokušaji da se izbegne odgovornost za ratove devedeseti. Pitanje o „terorizmu" Principovom postavlja se kao uzansa fer odnosa prema stradanju Bosne u ovom ratu, dok se rasprava o „srpskosti" Principa javlja kao napad ili odbrana za odgovornost srpske strane u nikad proglašenom ratu. Istorija se interpretira u odnosu na političku projekciju, te je tako „bojno polje sećanja" u funkciji obezbeđenja sadašnje moći i laži. Istovremeno, „odbrana" „Mlade Bosne" i Principa kao „srpske stvari" predstavlja vrhunac posleratnog (ovog rata) razvijanja inferiornosti i arogancije na istom mestu, u izgradnji novog čoveka duboko provincijalizovanog i na sebe upućenog, na „svoje" kao meru sveta u kome treba „preživeti" a ne živeti. Niko nas toliko ne napada koliko mi možemo da se branimo.

Devedesete su protiv Gavrila Principa i „Mlade Bosne", i ne samo to, one su protiv Andrića, protiv Čubrilovica, protiv Krleže, protiv Avgusta Cesarca, protiv Masarika, protiv Skerlića.

Zato jedni te isti ne znaju da li da Principa vuku po blatu, ili kuju u zvezde.

Apel jugoslovenskih umetnika, Pariz, januar 1919.:

„Onima koji tako misle, mi jugoslovenski umetnici, koji dobro poznajemo dušu našeg naroda, kunemo se da će on krvavo odbaciti svakoga ko htedne da zarobi jedan deo Srba, Hrvata i Slovenaca, pa ma sa koje strane dolazilo to nasilje. Neka se zadocneli zavojevači ne nadaju u zamorenost Jugoslovena...

Ako je iz naših redova otišlo hiljade mučenika, sve njihove duše ostale su među nama... Neka ovaj apel prime i saslušaju i neprijatelji i svi oni koji na današnji praznik s nama novom verom veruju". Potpisnici: Ivan Meštrović, Jovan Dučić, Đoka Jovanović, Mirko Rački, Toma Rosandić, Slavko Vorkapić, Veljko Petrović, Vinko Foretić, Josa Kljaković, Branko Desković, Nik. M. Jeremić, Nikolas Marković, Risto Stijović, George Jovanović, S. Stojanović, Josip Kosor.

Kao predlog kulturne politike posle petog oktobra 2000. čitavih godinu dana u CZKD i na drugim javnim mestima u Beogradu govorilo se na sve načine, rečju, pozorištem, uprizorenim predavanjima o moderni – „Moderna, srpski nacionalni identitet". Učestvovala je sva istoričarska i intelektualna „reprezentacija": Olga Popović, Mirko Đorđević, Mihajlo Mihajlov, Branka Prpa, Ana Miljanić, Latinka Perović, Dubravka Stojanović, Ljubinka Trgovčević, Irina Subotić, Jerko Denegri, Gojko Tešić, Mira Erceg, Ivan Čolović, Rajko Danilović, Todor Kuljić. Sergej Trifunović je uz baklje na Spomeniku neznanog junaka, na Avali, govorio „Lament nad Beogradom" Crnjanskog, koncert je priredio Rambo Amadeus, padao je sneg... Novine, proglasi, izložbe...

„Dvadeseti vek je završen, ali je za nas ostao izvan istorije. Zašto? Zato što je nacionalizam štiteći se od sećanja koja ga osporavaju, napravio od prošlosti ćauru koja je za pojedinca i za kulturu postala zatvor. Rekonstruišući ključne ideje Dvadesetog veka mi ponovo osvajamo polje slobode. Suočeni sa neizvesnom budućnošću, za početak činimo Istoriju saznatom, to je put da prebrodimo strahove prošlosti koji su na žestok način u nama povezali probleme života i smrti, identiteta i kulture. (...)

Jugoslavensko iskustvo jeste Moderna“. (Branka Prpa, iz „Manifesta Moderne“, 2001., glavni i odgovorni urednik „Hronologije moderne srpske države“, Arhiv Beograda, 2004.)

Uostalom, gde je danas među nama, u svim raspravama, Andrej Mitrović, naš i evropski najveći istoričar Prvog svetskog rata.

Budući da tako uspešno, u kontinuitetu, sečemo granu na kojoj smo sedeli, Gavrilo i „Mlada Bosno“, ko smo mi to danas. Biramo „vođu“ umesto slobodu.

(28.-29. jun 2014.)

MITOTVORNO MESTO

„Mitotvorno mesto“ (Dubravka Stojanović, Peščanik), „Prezir prema smrti“, „heroizacija istorije kao stalne pogibije“, „rat koji se nikada ne završava“, „povećavanje broja žrtava kao samoviktimizacija iz koje se rađa emocija nepravde, poraza“, „poražene zemlje u Prvom svetskom ratu“ (Tomislav Nikolić), „Mali ljudi koji bi da nam zatru istoriju“, citat Aleksandra Vučića iz teksta Saše Ilića „Prijedorski holografi“ (Peščanik).

Simbolička eksproprijacija u Andrićgradu i pitanje Dubravke Stojanović, radi li se o ludilu ili pokvarenosti. Može li se Homer, Filip Višnjić, *Na Drini ćuprija*, „Most na Žepi“ eksproprisati, i je li to ludo ili pokvareno?

Nije prvi put da se pitanje „je li to ludo ili pokvareno?“ postaviti može. Nismo li se pitali šta je to „ludilo u dvoje“, je li to planirano, je li to sistem, ili je to prosto konsekvence devastacije?

Ako je „proizvodnja mitotvornog mesta od Kosovske bitke do Kolubarske“ u tački smrti (umesto žrtvovanja) kao vrhunske vrednosti života, nije li onda gajeni i obnavljani prezir prema smrti zapravo prezir prema životu? Građani tumaraju, kao u zbegu, po trgovima i ulicama Andrićgrada, u kamenu „implementirane“ divlje gradnje „skraćene za glavu“ Mehmed Paše Sokolovića i arhitekte Mimara Sinana, koji u šesnaestom veku podigoše most *Na Drini ćuprija*. Ne znam da li mostovi na novčanicama evra imaju neke veze sa ulogom mosta u Hajdegerovom „Mišljenju i pevanju“, ali slutim da je to već nekako povezano shodno kapacitiranosti za mišljenje i pevanje. U prilog životu, kretanju, spajanju. Ima u „Mišljenju i pevanju“ smisao praga, i smisao mosta. I krčaga, celine.

Negde sam pročitala da postoji namera, ponuda, da se pominje kako je moguće da se Emir Kusturica angažuje da u Obrenovcu podigne Obrenovićgrad, tako nekako. No, ovakva vest bi mogla biti i spinovanje, ali to više uopšte nije važno, jednostavno i zbog toga što je medijska slika, ili slika u medijima, kao i najveća i najžešća borba od svih borbi, i najveća reforma od svih reformi, poprimila takve razmere da je u potpunosti eliminisala stvarnost, i da je „konačna“ slika, kao priziv konačnog opstanka na vlasti, rezultat prezira prema životu. Stvarnost zapravo ne postoji, ona je eliminisana ozbiljnim i dugotrajnim radom na „implementaciji“ onoga čega nema, ili onoga što ne postoji. Je li to ludilo ili pokvarenost?

Čekajte, pojavili su se i skakavci, to ste videli, i ljudi, dok skakavci idu drumom, putem, asfaltom, zapravo i ne znaju šta se događa, a i kako bi, nema prisustva mitološkog mesta, već je u pitanju mitotvorno mesto.

Je l’, kako beše, prvo behu suše, pa poplave, pa se pojaviše skakavci i ostaviše Egipat gladnim, pošto beše proteran narod Izraela?

Otrovali su u Užicu vodu, i nadalje, i u Zrenjaninu, pa se onda voda „implementirala“ iz Čajetine, prevezala, površinska voda. A onda su bile poplave, prirodna katastrofa, ali i katastrofa nepostojeće

infrastrukture, divlje gradnje, institucionalne neorganizovanosti, korupcije, arbitraže vlasti u zakonitost ljudsku i prirodnu, mislim na voluntarizam šta ko može i sme, dok drugi ništa ne mogu i ne smeju.

Zato je sasvim moguće da „Obrenovićgrad" postane rešenjem za nedostatak kanalizacija, uništavanje vodotokova krađom peska i šljunka, privatizacije vodoprivrede, feudalizacijom poseda, rešenjem za kontinuirani rat građana protiv nepostojeće države, ili vlasti i sile nad građanima, tako što će biti primenjeno totalno, ili totalitarno rešenje, konačno, smrtno, bez obzira na ljudske i prirodne uslove, bez obzira na život.

Kako se mitovi i istorija pretvaraju u paraistoriju i „mitotvorna mesta", šta je sistematično u tom ludilu ili pokvarenosti? Ili zašto je „prezir prema smrti", i samoviktimizacija, „dodavanje" broja žrtava, na već postojeće i zastrašujuće? U prilog kontinuiteta instalacije „mitotvornih mesta", koja se ostvaruju u čvrstoj gradnji (Andrićgrad), šta je priroda toga procesa u kome ljudi predaju svoju slobodu uzurpaciji, arbitraži i podaništvu? U kome vidljivo postaje nevidljivim, a nenormalno normalnim, diskontinuirano kontinuiranim, istinito lažnim, zločinačko korisnim, prividi stvarnim.

Evropska komisija, jedna od instanci, „saopštava" kako je najlošije naše stanje u oblasti ekologije. Ne govori li to o raskidu sa prirodom, ne govori li to o preziru prema životu? Ako već to treba neko da nam „saopšti", to što vidimo, osećamo, gazimo, jedemo, pijemo, udišemo.

E sad, zar nisu festivali kod nas mnogo važniji od kontinuiranog rada pozorišta, recimo, nisu li sastanci, kongresi, seminari, „okupljanja" važnija od onoga što im je predmet, sadržaj, nije li marketing i advertajzing važniji od proizvodnje, šta je to što se „brendira", da li je konferencija za štampu najvažnija stvar u „projektu", i da li je bitnije šta ćemo i kako izveštavati od onoga što se stvarno „dogodilo"? Kakvu ćemo „poruku poslati"?

Možete li vi kod lekara bez „veze“ i nećete li umreti ukoliko nekog ne poznajete u bolnici, ima li života bez kršenja pravila, može li se „preživeti“ bez ugrožavanja drugog i priziva „države“ da to reši, uput, državljanstvo, vizu, vlasnički list, odobrenje, dozvolu, šta možete postići regularnim, institucionalnim putem? Ovde traje sukob sa „državom“, i „države“ sa građanima. Otuda i divlja gradnja i „implementacija“ Andrćgrada ili „Obrenović grada“. Zato što je „stvaranje države u državi“ odgovor na nepostojanje iste. I to je ono što su shvatili „implementatori“ „mitotvornih mesta“, u istorijskom i faktičkom smislu. Jer su svi drugi „mali ljudi koji bi da nam zatru istoriju“, jer je istorija ono što ja verujem ili kažem da jeste. Uzurpacija je put ka upisu u istoriju, „veličina“ i „važnost“ se ostvaruju nad prirodom i stanovništvom. Nije važno ono što se stvarno uradi, važno je da li se to vidi, da li je to bilo „u medijima“, a onda sa „medijima“ u konstrukciju stvarnosti koja ne postoji. Kič-čovek je na vrhuncu (megatrend, ministar, predsednik komore), gajena inferiornost i arogancija, kao posledica izbačenosti samoviktimizacijom iz sveta ravnopravnosti, divlja po meri moći da „implementira“. I sve je moguće, sem onoga što to stvarno jeste.

(6.-7. jul 2014.)

KULA JANKOVIĆ STOJANA

Mora se doći u Kulu, želi se doći u Kulu, još jednom videti Kulu i biti u njoj, na granici Otomanskog, Habzburškog i Mletačkog carstva, a danas. „Kompleks je u kontinuiranom vlasništvu obitelji Janković-Desnica blizu tri i pol stoljeća. Već je pisac Vladan Desnica želio da vrijednosti i ljepota Kule budu dostupne svima, pa je 1950-ih otvorio za javnost najstariji dio zdanja ... Današnji vlasnici, nasljednici pisca, teže istim ciljevima...“.

U Zagrebu čekaju Mirjana Mikić Zeiton i Petra Jurlina u Centru za mirovne Studije, i Bosanac i sav taj dragi svet, što i ove godine sa Sveučili-

štem u Zagrebu organizuju „Festival kulture i snova", skup koji se ispostavlja dragocenim i retkim, po snazi dara i prijateljstva svih učenika.

Ali, valja nama do Zagreba stići. Sa Bojanom Krivokapićem, mladim piscem i grupom, marketinškom, „Degorijan" putujemo „Gea tursom", to su oni kombiji koji vas pokupe, može i u povratku, ali ne, ovoga puta ne. Kada smo se približili granici, vozač nam je predložio da se svi proglasimo za grupu koja ide na proslavu rođendana u Zagreb, vidim priprema se nekakva situacija koja me podseća na godine i godine traumatskog „prelaženja preko granica", ali mislim: gužva je na Bajakovu / Batrovcima, krenuli ljudi na more, na letovanje i kod svojih. Idemo preko Bosne, na Raču, kaže vozač. Tu se, pak, setim svih presudnosti granica, ali mislim, nije ovo ipak ratna situacija. Uskoro ću se setiti i onog vica kada „jedni" upadaju u autobus i izgone „druge", a razbojnik kaže: „nije ovo etničko čišćenje, ovo je pljačka". Bosanski graničar ne pušta, vozač se baš pravi blesav, ali zove gazdu u Beogradu, ne odolevam da i ja prozborim za gazdom, koji je kao iznenađen i nije to njegova odgovornost, nije ni vozačeva, ja na graničara praveći prestup u smislu tolerantnog, demokratskog i pristojnog govora prema vozaču koji se silno uvredio i potegao sve pi-si argumente koji bi zadovoljili organizovane komentatore evo baš i ovog teksta, a graničar mi lepo pokazuje dopis, poznat i vozaču i vlasniku da se dotičnom preduzeću (ne znam razlog) zabranjuje ulazak u Bosnu i Hercegovinu. Vraćamo se mi nazad, „da pokušam na Tovarniku, da pokušam, onaj drugi kombi Gea tursa je prošao". Pušta nas u Hrvatsku graničarka, draga žena, hvala joj. Stadosmo mi negde usput, koliko da obavimo neke radnje, kad vozač, umesto da se izvini što nas je sve baš „navukao" i što vara, zajedno sa gazdom, jedanaestoro ljudi, koji su – sem Bojana i mene – već platili karte, reče: „Ne vozim dalje ove bez karte". Popuštam i platim. Šta je šibicarenje sa jedanaest putnika prema etničkom čišćenju.

Oko Kule Janković Stojana, do koje se prilazi kroz veliku ruševnu kapiju, mnoštvo je raznovrsnih i glasnih ptica. Skupovi počinju u pet po podne. „U pet sati predveče. Bijaše tačno pet sati predveče. Jedno dijete donese bijelu ponjavu u pet sati predveče. Košaru vapna već pripremljenu u pet

sati predveče. Ostalo biješe smrt i samo smrt u pet sati predveče". (Federiko Garsija Lorka, „Tužaljka za Ignacijom Sanchez Mejiasom")

Ptice su se vratile, čuju se kroz dvoje vratnica ka kamenoj terasi, u nutrini osvetljenoj zalaskom sunca, sede autori i čitaju šta su napisali „iz mesta traume kao mesta umetnosti" (Arent): Mira Furlan, Bojan Krivokapić, Natalija Miletić, Stanislava Nikolić Aras, Želimir Periš, Srđan Sandić, Olja Savičević Ivančević, Ivana Simić Bodrožić, Mima Simić. I svečano je, i tužno, i radosno od prepoznavanja, bolno i sretno od ogledanja jednih u drugima, katarzično od snage artikulacije i reči kao prevladavanja najtežeg što se čoveku može dogoditi. Unose se klupe, sedaju stariji i mlađi, ovo je neko poselo, jedna zajednica u žudnji za razumevanjem i u potrazi za smislom sopstvenog okupljanja.

Kada na zadnja vrata, ka vrtu, izađete iz Kule, pred vama je njen dugi kameni zid, obrastao u mahovinu sa balkonom na kraju, taj zid, kamen, složen, zidan, pita i kako i zašto, i zove vas da ga ili zagrlite, ili da o njega udarite glavu i razmislite, kada ste već u odnosu na njega konačni, šta to oko njega činite i koliko je graditi teže od razarati.

Ona je došla iz najudaljenije tačke, u Kulu Janković Stojana, došla je treći put, i iz Kule otišla u tu svoju najudaljeniju tačku, u „beli svet", losanđeloski, o kome kritički misli, baš kao i o sukobljenim svetovima našim, unutar kojih se sukobila sa svim što je sukob tražilo, Mira Furlan. Svi su bili toliko dobri, izranjavani i svako na svoj način, a sposobni da to iskažu i onim što pišu i onim što govore, da bi se složili da Mira stoji u Kuli i da, ma koliko se lako kreće, svuda, čini Kulu čvršćom. Mira je savladala izgon i vraća se sa preciznom mišlju, osvojenom bolom. Otuda nežnost i ljubavno prijateljstvo sa drugima. Ima ih toliko koji su svih ovih strašnih godina i svuda postajali gori i gori, i onih koji su, kao Mira, postajali sve bolji i bolji.

I to je ono što se osećalo na skupu „Festival kulture i snova" (Mirjana Mikić) u Kuli Janković Stojana, Islam Grčki, leta 2014.

(12.-13. jul 2014.)

SUROVO POZORIŠTE

Jedini način da od lepote ne skončaš na Brijunima (Brioni), ili da zanavek ne ostaneš tu, jeste da se do kraja odaš teatru i teatarskome životu. Prirodno je tako apsolutno, „raj“, naravno, pišu i govore, da umetnost ima biti katarzična u odnosu na prirodu.

Toga zadatka da stvori svet po sebi prvo na otoku, i to na od prirode izabranom otoku (kako drukčije da ga imenuje ateista), a u Istri, nadasve, poduhvatio se teatar „Ulysses“, ovo mu je četrnaesta sezona. Naravno, oko privilegovanosti jedne takve mogućnosti, da radi u izuzetnim okolnostima, biće uvek mnogo reči. Ali teško da će biti i takvog dela, te količine i kakvoće predstava, a i konteksta – družine, skupa ljudi, autora, glumaca, tehničara, odraslih i dece, kablova i reflektora, odvoza i dovoza, i brodova, i borova, galebova, zvukova, glasova ljudskih i prirodnih. Nešto malo iskustva imam sa izdvojenom teatarskom grupom ljudi koja se zaverila da će svima drugima pokazati šta ume i sme. Hajde samo da se prisetimo Artoovog „surovog pozorišta“. Gde se surovost i strogost ne odnose na druge, već na samog sebe, i na grupu ljudi, stvaralaca. To strogo, pa i surovo, po sred brionskog raja, to je ta privilegija. U tvrđavi Minor (Mali Brijuni), austrougarskoj, na više nivoa, sa katakombama i stepenicama koje savlađuju gledaoci „nošeni“ glumcima.

Bila sam još student Akademije, gledali smo Rada Šerbedžiju, mladog Hamleta kako svako jutro trči uz stepenište Lovrijenca. Morala bih sada da zbrajam koliko je Šekspira odigrao drugi Hamlet na otvaranju posle požara obnovljenog Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu.

Prva scena. Stražar: „Koga tražite?“ Hamlet : „Dičnog oca po prašini“. U tom času reditelj Ljubiša Ristić osvetljava centralnu ložu u kojoj je sedeo i u kojoj je imao sedeti tek umrli Josip Broz Tito. Publika ustaje i gleda u ložu. Leto 1980.

Ričard Treći, Tit Andronik (Šekspirfest, KPGT, Palić, motociklistički zid smrti, Andronik, Rade, na motorciklu, Mira Trailović na vrhu zida, režija Dušan Jovanović)...

Četrnaesta sezona *Kralja Lira* u režiji Lenke Udovički u tvrđavi Minor, na Malim Brijunima. Bila sam u tom prostoru pre šest godina (nije lako sa sećanjima kao ni „Ulysses teatru" sa Džojsom u Puli), na izvedbi *Pijane novembarske noći 1918.* Miroslava Krleže. „Tužne trobojke na trgu Bana Jelačića" i Prva Jugoslavija, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. U čijem su Vidovdanskom ustavu (1921.) zagarantovana radnička prava na osmočasovno radne vreme, a rad dece zabranjen.

Na terasi restorana, menze „Tetra Ulyssis" zatičem, po dolasku, raspravu o predstavi *Mali mi je ovaj grob* Biljane Srbljanović u režiji Dina Mustafića. Autorica, reditelj, Srećko Horvat i Filip Balunović. Princip, Mlada Bosna, Ferdinand, Sarajevo, razgovor je znatno oštriji nego što to biva u pi si-konsenzusnom, demokratskom, tolerantnom i antiterorističkom savremenom tonu političkih nagodbi. Razgovor je u prilog Mlade Bosne, bez mnogo „ali". Srećko Horvat pominje boravak Ferdinanda na Brijunima. Igor Mandić bi da se još nešto, to, kaže. Šerbedžija bi da se govori o svemu posle, i o Titu, Jugoslaviji.

Sutradan pada kiša, idem u Muzej Josipa Broza Tita. Ima tu, u donjem delu, svih tih obrađenih egzotičnih životinja, od kojih su mnoge šetale i po Brionima, i tu se završavaju asocijacije na lov i Ferdinanda. U Muzeju dokumenti o Brijunima, nema nažalost nikakvog papira, ni kataloga, niti lifleta koji bi pomogao da se ne prepisuje (ima sigurno na internetu, pa pogledajte), prepisujem opis Paula Kupelvajzer koji prvi „krči" Brione, videćemo da je to ponovo na određeni način učinio i Tito, kaže se: „Slaveni i Italijani sa zavišću su gledali kako ovom do sada za njih beznačajnom komadiću zemljišta do nedavno u posjedu Portugalaca, sada neki nemački uljez stvara nešto za šta se čini da ima svoje značenje" (1901.). „Za otočić koji je bio Titov privatni raj nikoga više nije briga" (Jutarnji list 13. 6.).

Danas se pojavljuju koncesionari, i to upravo za one bivše vojničke kasarne u kojima je smešten „Ulysses teatar“, kasarna u kojoj se pokrivate nekadašnjim vojničkim ćebadima socijalističke Jugoslavije i gde je terasa/menza u permanentnom zasedanju, u diskusionom sastavu koji me podseća na „Batanu“ u Rovinju sedamdesetih i osamdesetih, svi na trg i svi u neprekidnom razgovoru („Jugoslovenska Atlantida“, tako su pisali oni za, a i oni protiv). Onda se iz prizemlja Muzeja popneš na izložbu fotografija iz epohe Josipa Broza. I gledaš kako su izgledali svi ti ljudi, na Brionima, moćno kao javni ljudi, državnici, ljudi od integriteta. „Mali nenastanjeni otočić sav zarastao u trstiku i šiblje s ostacima rimskih i bizantiskih ruševina odmah ga je privukao“ (Tita, prim. aut.).

Danas urušeni paviljoni, ne srušeni, već urušeni, i ništa nakazno izgrađeno umesto srušenog, već beskrajno melanholično kao one Krležine trobojke, i na jedan vrhunaravni način postojeće i dekadentno, kao opera, ili kao jedna definisana epoha.

Zbilja ne znam šta će ustanoviti onaj arheolog koji nas jednog dana bude iskopavao, ako za to bude interesa.

Novembra pedeset i druge održan je Šesti kongres Komunističke partije u Zagrebu, na kome se Partija liberalizuje, o čemu svedoči i promena njenog naziva u Savez komunista Jugoslavije („Šesti kongres glasa za Tita i Đilasa“). Marta pedeset i treće umire Josif Visarionovič Staljin. Pritisak popušta i liberalizacija se ne nastavlja. Septembra pedeset i treće na Brionskom plenumu odustaje se od dalje liberalizacije, Milovan Đilas ostaje pri odlukama Šestog kongresa, i pada sa vlasti pedeset i četvrte (*Nova klasa*, *Anatomija jednog morala*).

Brionski plenum 1966., pad Rankovića (Za Brione je nadležna vojska, a ne policija).

„Posle Brionskog plenuma Srbija je bila zaista krenula u privrednu i društvenu ekspanziju. Na tom talasu je došlo i do određenih promena u Partiji. Međutim, ulazak sovjetskih trupa u Čehoslovačku, avgusta

‘68. označio je kraj ‘socijalizma sa ljudskim likom’, kao i onih da se iz tog sistema uz postojanje SSSR-a, koji u tom trenutku nije samo ideološka kapa, nego i vojno politička sila, može izaći reformama“ (Latinka Perović, „Vreme“).

Temeljna kritika hrvatske sedamdeset i prve, 1. decembra na dan formiranja Prve Jugoslavije, objavljena je u Karđorđevu. Ostavke.

„Na četvorodnevnom razgovoru Tita sa vodećim ljudima države i Partije u Srbiji oktobra ‘72. izvršena je kritika liberala u Srbiji za oportunizam, napuštanje revolucionarnog kursa, popustljivost prema profesorima i intelektualcima, liberalizaciju...“ (Latinka Perović). Ostavke. To je bilo u Beogradu.

Na terasi „Ulysses teatra“ aktivan je i Ivo Štivičić, autor drame *Šekspir u Kremlju*, u režiji Lenke Udovički, i ove godine na repertoaru. Teme su, dakako, iz stvarnosti. Zakon o radu u Hrvatskoj i u Srbiji.

Na noć – *Kralj Lir* Šekspira u režiji Lenke Udovički. U Fažanu, iz Fažane trajektom na kome već počinje predstava, na Male Brijune, u tvrđavu „Minor“. Dok gledam Šerbedžiju kao Lira prosto mi naviru prizori, sve od onih stepenica na Lovrijencu, Hamlet, do dana današnjeg. Šta taj čovek radi, ispunjava, diže, nije lako to krstiti, imenovati, u „Minoru“. Nije to „ambijentalna predstava“, već evokacija i prozivanje jedne civilizacije, čiji smo mi deo, kojoj je krajnje vreme da se upita o svom stanju, i opstanku. Stariji čovek i dete, Lir, Šerbedžija savlađujući ispunjavanjem ovu tvrđavu, i podelu zemlje, bos se pita i nas pita. Možda je to Partenon, možda Rim, sve je danas, i Šekspir je danas.

Naše „političke elite“ su, u odsustvu od stvarnosti, svoje dnevno pozorište dovele do farse.

Odgovor je u tragediji, ko ume i sme, i u katarzi, a to je *Kralj Lir*.

(26.-27. jul 2014.)

GLUVI I SLEPI

Jedino tačno i logično, a i lepo, rešenje Savskog šetališta bilo bi da to zaista i bude šetalište, i da se zasadi šuma, da građani mogu da dišu i da uzdahnu gledajući na drugu obalu Save.

Kada već nismo na moru, što je izazvalo promene u načinu života i grada sa ozbiljnim posledica kojih nismo svesni gomilajući se na splavovima unaokolo kojih žabe krekeću, ili sabijanjem na Obilićevom vencu, pored garaže kao zamenom za kafiće u Budvi, onda barem da možemo na reku, uz vodu koje ima kada je nema (Užice, Zrenjanin, Inđija...), ili koja nas ne plavi. Odnos između stanovništva (i vlasti) i vode u ovoj zemlji zavređuje ozbiljne analize i odgovarajuću literaturu. Pored antipatije Dobrice Ćosića prema moru.

Građani Beograda, nije lako disati ovih dana zbog velike vlage u vazduhu, kiše i isparenja, a i zbog širenja sažaljenja i straha, zbog ucena i zbog splina verovanja umesto znanja, projekcija umesto stvarnosti, insistiranju na promeni „majndseta", mentaliteta, identiteta i integriteta, ali dok odsustvujete na najrazličitije načine, bilo da ste u Grčkoj, Turskoj, ili zatvoreni u „krug porodice" preskačući sve oskudnije i usmerenije vesti, sprema se izmene i dopune Generalnog urbanističkog plana, GUP-a 2021, i bićemo zazidani. Šta će zapravo biti zaklonjeno? Arhitekta Bojan Kovačević: „Biće zaklonjeno zapravo sve, ja nisam inače vernik – da ono što je Bog pravio, i arhitekti i graditelji, i istorija, da je obesmišljeno nekom idejom koja je vrlo, vrlo tanka. Osim toga, ne zaboravite još jednu stvar: ta kula ima 210 metara, ali kada odete tamo pa pogledate maketu, shvatićete da iza nje, u pozadini obale, ima gomila zgrada visokih 20-25 spratova. Znači, nije samo ta kula od 210 metara što preprečuje pogled, nego bukvalno Beograd time biva zazidan".

Nije svakome dato da ume da misli o prostoru, za to je potrebna sposobnost apstraktnog mišljenja, a to se, ne samo kod nas, istrebljuje već duže vremena. Pojam o celini, zapravo.

Teško je da će čovek od pameti, ili pri pameti, razumu, preuzeti božanske prerogative, ali izgleda da se baš o tome radi.

Evo vidite koliko prostora ima iza Pančevačkog mosta, podno Karaburme, možda tamo...

Ali ne, divljanje i varvarizam skaču baš tamo gde nešto postoji, rečju, ne bi se taj pomakao tamo gde ničeg nema, u novo, zapravo, on mora da skoči pravo u dvorište između kuća, i da tu sazida petospratnicu, da se tu istovari i uspostavi.

To ima biti u septembru. Osnovna pitanja proistekla iz rasprave u Kulturnom centru Beograda konstatovala su tri tačke u kojima se mogu organizovati primedbe: vizura, pogled na Beograd, ukidanje javnog prostora pedeset posto, i ukidanje železničke stanice.

Smanjenje javnog prostora pedeset posto. To bukvalno znači smanjenje slobode na pola. Pola slobode i u faktičkom smislu.

Ovde je već bilo reči o „Balu na vodi", i ne, razume se, samo ovde. I još uvek mislimo da se nešto čuje, nešto se uviđa.

„Svi imaju jednak pravni položaj na tržištu. Zabranjeni su akti kojima se, suprotno zakonu, ograničava slobodna konkurencija, zloupotrebom monopolskog ili dominantnog položaja. Prava stečena ulaganjem kapitala na osnovu zakona, ne mogu zakonom biti umanjena. Strana lica izjednačena su na tržištu sa domaćim" (Ustav Republike Srbije, član 84).

„Siniša Mali nastavlja da sprovodi i fatalni investitorski urabanizam i traži izmene i dopune GUP-a.

U suštini stoji zahtev da se brišu sve odrednice koje predstavljaju prepreku rentijerima iz Arapskih Emirata, pa da se na središnjem delu Savskog amfiteatra izgrade dva miliona kvadrata poslovno-stambene namene i posebno 'Kulu Beograd' visine 220 metara i najveći trgo-

vački centar u ovom delu Evrope sa 200.000 kvadrata neposredno uz obalu Save. A to je prethodno Vlada Srbije proglasila za nacionalni interes! Čiji nacionalni interes?“, govori arhitekta Branislav Jovin u tekstu „Društveno štetne namere“ („Danas“, 29. jul) sa nadnaslovom „Posledice izmena i dopuna Generalnog plana Beograda biće nesagledive“. Jovinov tekst gotovo je bolan (ne kao bolne reforme), već bolan, tekst očajnog čoveka i stručnjaka koji se godinama bori za Beograd.

U stvari, posledice našeg ćutanja, tišine, sve veće tišine i pustoši, biće nesagledive. Pogledajte samo grad čije se ulice prazne dok se građani šetaju u šoping molovima, hoće sve da nas pohvataju u šoping molove, da budemo srećni, da verujemo. I ovako se jedva krećemo preko Autokomande, sada treba još jedan „monster“ šoping mol u centru grada, pa za to ne treba biti stručnjak, normalan čovek koji se kreće vidi da je u pitanju ludilo i varvarizam. Građani u podzemne prolaze, ispod Slavije! Svi u molove i pod zemlju. Pogledajte kako su kod kioska svi frižideri sa sladoledima zaključani, ako hoćete sladoled ima da sačekate da vam se otkatanči riznica. „Pa šta vi mislite, da vi to možete da otvorite, sladoled bi bio sve do železničke stanice“, kaže prodavac u kiosku na Slaviji, preko puta Banke, gde će biti snižen i snesen, izbačen iz centra pažnje, spomenik Dimitriju Tucoviću, socijaldemokratiji i antiratnom stavu.

Kolika je vrednost Beograda. Koliko hiljada, miliona, milijardi. Da li to, Beograd, vredi prodati za tri, ili pet, ili deset. Nije ovde reč o svim prekršajima, institucionalnim, pravnim, moralnim, ljudskim u donošenju otkupa po vlastitom zakonu, bez rasprava, konkursa, javnog konsenzusa, „po zakonu“, mom zakonu. Nije reč ni o kontinuitetu ćutanja struke, čast pojedincima i inicijativama.

Reč je o tišini, strahu, gađenju, strahu od banalnosti ponavljanja očiglednog, o umoru, o uverenju u beznadežnost dizanja glasa, o neefikasnosti argumenata, strahu od gluposti, bahatosti i o nadi da će to sve već nekako proći, bez nas, sa nesagledivim posledicama po nas. Tišina gradira u nemoć, nemoć parališe kreativnost. I put svakoj „implementaciji“ je otvoren. I svakom divljanju.

Imamo katastrofalnu ekološku situaciju u kojoj „nije u pitanju ljudski faktor“, valjda misle na zavrtanje slavine, a ne na zagađivanje akumulacionih jezera, a hoće se (isti i stalni Velimir Ilić, bez obzira šta je počinio sa infrastrukturom ove zemlje) legalizacija svih bespravno sazidanih objekata. I da onda u tu septičku jamu skoče investitori. U čemu je stvar? Hajdemo prosto formalnom logikom, i normativnom etikom, može i bez eksperata i popova. Gledajmo oko sebe.

Posledice izmena i dopuna Generalnog plana Beograda biće nesagledive. Odluka će biti donesena u Gradskoj vladi, koja je kao privremena, sećate se, donela takav predlog. Nema mnogo vremena, septembar je blizu. Dok još gledamo, dok imamo pogled, dok smo u prilici da vidimo. Kakva će tek biti ozidana tišina, bez pogleda. U stvari, hoće se da mi svi oslepimo.

(2.-3. avgust 2014.)

DOBRO JUTRO, BEOGRADE

Zanimalo bi me šta bi Dušan Radović rekao na raspravu, za sada „marginalnu“, jer javne, institucionalne nema, kao ni javnog konkursa, o posledicama izmena i dopunama Generalnog plana Beograda, to jeste o otvaranju mogućnosti da se na središnjem delu Savskog amfiteatra izgradi dva miliona kvadrata poslovno-stambene namene i posebno „Kula Beograd“ visine 220 metara i najveći trgovački centar u ovom delu Evrope sa 200.000 kvadrata neposredno uz obalu Save, arhitekta Bojan Kovačević dodaje da nije u pitanju samo „Kula“, već i prateće zgrade približne visine, o čemu je u prošlom broju „Danasa“ na ovom mestu bilo reči pod naslovom „Gluvi i slepi“.

Zapamtila sam Radovićevu i izreku da u Beogradu kada otvoriš prozor na Vračaru, zalupio si vrata na Kalemegdanu, ili obrnuto. Za-

pamtila sam da je grad celina, i da misliti grad znači imati pojam o celini. Iz sposobnosti mišljenja grada kao celine proističu i druga rešenja, saobraćajno, recimo, baš kao što iz Ustava proističu zakoni, te je vladanje uredbama u dugoročnom, a i trenutnom smislu ćorav posao. Uočavanje uzročno-posledičnih veza nije samo pitanje moralnih stanovišta, a svakako ne moralističkih, odgovornih i za izostanak „suočenja", već je i pitanje korisnosti, ili kontraproduktivnost po svakodnevni život ljudi.

Ako je tačno načelo da društvo gradi prostor, a onda prostor društvo, ili kako Čerčil (kakva potreba za opšteprihvaćenim autoritetom) kaže, prvo mi gradimo kuće, a onda one grade nas. Ne zgrade, kuće. Biće da između zgrade i kuće postoji određena razlika. I da između prostora koje gradi društvo, ili društvenost, i apriornih i totalitarnih urbanističkih zahvata postoji određena razlika, baš i kao između demokratije i autokratije.

Javili su se po društvenim mrežama i argumenti koji se mogu svesti pod zajednički imenitelj „bolje išta nego ništa" ili „bolje je da nešto izgrade nego sve da pokradu", a uvaženi Mihajlo Stajnfeld se u svom dragocenom i delikatnom komentaru na prošlonedeljni tekst „Gluvi i slepi" na ovom mestu poziva na mogućnost nečeg lepog sred jedne neuređene, zapuštene zone Beograda.

Jasno je, ne samo zlo i nasilje, već i ružnoća sa tim u vezi, zar ne, teraju nas da prihvatimo zamenu za nešto što bi se, da nije bilo pronevere svake vrednosti, razvijalo postepenim i normalnim putevima rada i života.

Često govorimo o diskontinuitetima, i kulturnim, kao uzroku pada društva i vaninstitucionalnom, arbitražnom vladavinom Vlade i Premijera koji „moraju" da mogu sve, budući da nema ničeg. Kao što se u toku rata i „privatizacije" moglo sve u ime patriotizma, tako se danas to isto može u ime novca. Staviš na divlju gradnju svoju zgradu, srpsku zastavu i gradiš, dok poplava ne dođe. Sada istakneš „nova radna mesta", investitore i korist, i eto šta je bolje, a da nije ništa.

Ovo što sada vlada je zapravo kontinuitet, a to što proizvodi, pa i „Izmene i dopune Generalnog plana Beograda sa nesagledivim posledicama“ jeste konačno naše suočenje sa prošlošću. To su rezultati rada na odsustvu iz stvarnosti, a mogući budući zid od zgrada je ostvarivanje u čvrstom stanju tekovina rata, uzurpacije vlasništva i ružnoće koja se temelji na slepilu prema zemlji, prostoru, drugima, egoizmu, konformizmu, „nisam znao“, „nisam bio tu“, „nisam imao informacije“, „o tome se nije govorilo“, „imao sam pametnija posla“...

Potpuno je razumljivo da čovek doveden pred betonske ispisane zidove, sateran u naselja poput Kaluđerice, izmučen preskakanjem praznih pivskih flaša, kutija od cigareta i tetrapacima od jogurta, kesama od čipsa, poželi da se sve to skloni i da bude nešto lepo i čisto. I da mu se ta želja ispuni. Kao što je i razumljivo da „rđava beskonačnost“ zločina iz nehata, svake vrste, stvori naviku na postojeće, svikavanje na to što jeste, gubljenje uvida u drukčiji život, ili da postepeno („kuvanje žabe“) misli da ne može biti drukčije. U tom času, eto vlasti koja kaže da treba promeniti identitet, a da bi se identitet promenio, nužna je „Dopuna i promena Urbanističkog plana“. Nećete gledati tamo, već ovamo. To jeste, nema izbora. (I ima da budemo srećni, kao i 15.000 turista na Zlatiboru, i oduševljena novinarka, što je sprečena katastrofa usled pukle, pa popravljene cevi u Čajetini, dok će se rezultati ispitivanja vode saopštiti ne sedmog, već četvrtog dana od danas.)

I onda se otme to „bolje išta nego ništa“, ili neka bude čisto i uređeno.

I nisu vaši ni mama, ni tata, ni pre, ni posle, ni prostor, ni vreme, ni reka, ni grad, celina. I osovina, i okomica i tangenta.

A „Dopuna i promena“ je zapravo kontinuitet divlje gradnje koja je optočila zemlju do konsekvenci nesrećnih poplava i nemanja vode, razaranja infrastrukture, kopanja šljunka i peska iz rečnih korita, sečenja šuma nemilice, uništenja javnog prostora i instalacija „svoga na svome“. Inaugurisana od Privremenog veća grada, bez javne

rasprave i bilo kakvog dogovora sa građanima. Sve „privremeno“ biće trajno. I ozakonjeno.

Ne mogu da odolim povodom investitorski i turistički novog i korisnog (u kome će se naći mesta i za kulturne industrije, kulturne rute, očuvanje *heritidža* (tradicija i identitet) mobilnost, da ne navedem jednu uputnu vest „Dobro došli u Gulag”.

„Rusi se nadaju da će u nekadašnjem smeštaju za kriminalce i političke zatvorenike uskoro boraviti posetioci iz celog sveta. Gulazi imaju veliki potencijal da privuku turiste. Ovaj projekat će sačuvati kulturno nasleđe naše oblasti i čitave zemlje“, smatra ministarka Jekaterina Kormilicina. „Oni kojima je dosadilo da obilaze muzeje i parkove u evropskim gradovima u regiji (’region Zapadni Balkan’) Tompovski će moći da prošetaju pored federalnog autoputa M56, koji je poznat i kao ’put od kostiju’...“

(9.-10. avgust 2014.)

NEPODNOŠLJIVI HOR

„Mi ćemo srušiti sve“ (Vehovenski *Zli dusi*, Dostojevski-Kami).

O izrekama „Šta je tu sporno“ i „Sve je po zakonu“, bilo je reči u ovoj kolumni.

Dakle, „šta je tu sporno“ oko rušenja kuće u Gospodar Jevremovoj ulici 47, koja, eto, „nije pripadala“ braći Baruh, već nekom drugom Baruhu, Živku Hajamu Baruhu. Pa zato i nije važno što je srušena.

„Braća Baruh (Isidor, Bora i Josif) bili su sinovi Buline Jahri i Elijahua Ilije Baruha, beogradskih Jevreja. Sva trojica su poginula tokom Drugog svetskog rata kao pripadnici Narodnooslobodilačkog pokre-

ta. Ulica na Dorćolu, u kojoj su nekada stanovali ponela je njihovo ime, kao i osnovna škola sazidana u blizini njihove kuće". Čiji će jedan od polaznika reći kako se seća da je u školi učio na kome je ona mestu i čije ime nosi i da više tome veruje od izjava današnjih nadležnih.

Horom „Braća Baruh", koji je proletos proslavio sto trideset petu godišnjicu postojanja dirigovali su i Stevan Mokranjac, Josif Marinković i Stevan Hristić. (Hor je bio Srpsko-Jevrejskog prijateljstva, da bi poneo ime Braće Baruh u znak poštovanja i odanosti.)

Jeste li slušali pevanje ovoga hora.

I „šta je tu sporno" u rušenju kuće Baruh, formalno, pravno, zakonito, bilo kako i na koji način, kakvo je to pitanje, u kakvom se mozgu ono začelo, u onom koji na sve odgovara „šta je tu sporno", i onda koja je vlast začela, koja odobrila, koja potpisala, koja izvela, izvršila, dopustila da se izvrši. Ko je „samo slušao naređenja", ko je „samo izvršavao", „odrađivao svoj posao".

U nedelju 10. avgusta.

A onda, posle nedelje, nepodnošljivi hor obrazloženja legalnosti rušenja kuće u Gospodar Jevremovoj ulici 47. Ima table investitora, nema table, niko ništa ne zna, „niko nije bio tu", „nisu imali informacije", „nisu znali"... Dozvole, pečati, odluke, odobrenja...

Kada se ta dva pevanja, pevanje i „pevanje" uporede, onda, valjda, znamo, šta je istina. Ili se ništa ne zna.

Ne zna. A time i ne oseća.

Zločin iz ravnodušnosti.

„Isidor Isa Baruh (1910.-1941.), inženjer. Posle završenog Tehničkog fakulteta zaposlio se u Smederevskoj Palanci i u beogradskoj fabrici

'Mikron', odakle je otpušten zbog revolucionarne delatnosti. Godine 1940. uhapšen je i osuđen zbog revolucionarne delatnosti na osamnaest meseci zatvora. Po izbijanju ustanka bio je politički rukovodilac u Kosjeriću, a potom politički komesar Crnogorske čete Užičkog partizanskog odreda. Poginuo je 28. septembra 1941. godine, a za narodnog heroja je proglašen 6. jula 1953." (Savez jevrejskih opština u Beogradu).

Šta je bilo sa fabrikom „Mikron", ima li vode u Užicu, gde nestade ulica 7. jula.?

Zakon o restituciji ne obuhvata povraćaj imovine od 1941., već od 1945. Istina, zakon o restituciji koji se odnosi na žrtve Holokausta trebalo je da bude donesen do novembra 2011. i istina, nikada nije donesen.

„Bora Baruh (1911.-1942.), pravnik i slikar. Sa studija slikarstva u Parizu proteran u Jugoslaviju, gde je često hapšen i zlostavljan, a 1940. sproveden u logor u Bileći. Nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije zarobljen je i odveden u logor u Smederevu, odakle je pobegao i otišao u Prvi šumadijski..." U oslobođenom Užicu (sa vodom za piće) bavio se propagandnim radom. Po povratku iz Sandžaka uhvatili su ga četnici, kod Nove Varoši (gde je danas od kanjona reke Uvca napravljena najveća deponija u Zapadnoj Srbiji, a možda i na 'Zapadnom Balkanu'), a potom predat Nemcima. Bio je zatvoren u Banjičkom logoru, a kasnije streljan u Jajincima 7. jula 1942. U svetu slikarstva najprepoznatljiviji je bio po pejzažima, mrtvim prirodama i portretima. Izlagao je u Parizu, Londonu, Hagu, Beogradu i Zagrebu, a njegova ulja posthumno su predstavljena ljubiteljima umetnosti širom Jugoslavije i Evrope".

Nema više praznika 7. jula.

„Josip Joža Baruh (1913.-1941.), profesor, rođen u Beogradu, završio Filozofski fakultet. Prvi put uhapšen posle studentskih demonstracija 1934., a do smrti još dvadesetak puta. Godine 1939. zapo-

slio se kao profesor filozofije u Petrovcu na Mlavi. Od 1941. delovao je ilegalno u Bajinoj Bašti. (Tu su nikl hteli da kopaju, govorili su 'svi pijete kafu iz niklovanih džezvi, pa šta, šta je tu sporno'), gde je osnovao partizansku četu čiji je bio politički komesar. Umro je u Užicu 8. oktobra 1941, od rana zadobijenih u borbi kod Bajine Bašte".

Braća Baruh su imala dve sestre koje su takođe stradale u Drugom svetskom ratu. „Rašela Šela Baruh (1914.-1941.), radnica. Radila je u fabrici 'Elka' na Dorćolu. Uhvaćena je tokom jedne partizanske diverzije, kada je oslepela. Kasnije prebačena u Banjički logor, gde je 4. oktobra 1941. godine streljana zajedno sa mužem Lazarom Simićem".

„Berta Bela Baruh (1924-1943), učenica. Od 1939. je član SKOJA. Posle provale u Beogradu 1942. Ostala je bez partijske veze, krila se na železničkoj stanici po vagonima, sve do kraja 1942., kada je bežeći prema Čukarici uhapšena. Streljana je u Banjičkom logoru marta 1943."

Radila u fabrici na Dorćolu. Sve je zapravo na Dorćolu. Radnica, gde su danas radnice.

Firma GJ, koja je u nedelju srušila kuću porodice Baruh nasred državom zaštićenog Starog grada je u vlasništvu Miroslava Majkla Đorđevića, biznismena, milionera i jednog od najuticajnijih ljudi dijaspore.

Kuća nije zaštićena, kažu iz Zavoda za zaštitu, na primer, ali jeste deo grada gde se ona nalazi. A da je zaštićena kuća, onda bi možda bilo moguće srušiti deo grada.

„Miroslav Majkl Đorđević, rođeni Dorćolac. Otisnuo se u Ameriku 1956. godine za ocem, oficirom. Završio studije bankarstva na Kalifornijskom univerzitetu. Zaposlio se u osiguravajućem društvu u San Francisku, i kako je rekao, uz platu i bonuse za godinu zara-

dio prvi milion. Jedan od osnivača Kongresa srpskog ujedinjenja, a sada predsednik Upravnog odbora. Kongres je osnovan 1990., i shodno događajima ('koji su se događali') pomagali su izbeglice, slali lekove, hranu i drugu pomoć. Danas preko Zadužbine 'Studenica' stipendira mlade iz Srbije za školovanje u Americi" (iz štampe).

Koji „Kongres", kakav „Kongres", koje „srpsko ujedinjenje"?

I investicioni urbanizam.

Jasno je to, uprošćeno rečeno, da ono što se nije dalo zatreti i u ratovima od '91. nadalje, sada se može, i treba kupiti, i rušiti.

„Predsednik Saveza jevrejskih opština Ruben Fuks rekao je da je rušenje kuće porodice Baruh iz 19. veka u centru Beograda nedopustivo" (Tanjug, Beta). „Tražićemo objašnjenje za ovaj postupak, koji nije opravdan i nema realne osnove, i tražićemo da se takvi postupci ne ponavljaju, jer grad i ova država ostaju bez sećanja na svoju prošlost". (Beta, Tanjug). On je naveo da je na prostoru Topovske šupe, gde je bio logor smrti u Drugom svetskom ratu, dozvoljena gradnja stambeno-poslovnog objekta, čija realizacija još nije počela, kao i da je zabrinut za sudbinu Starog sajmišta. Sada se najavljuje obnavljanje rada komisije za Staro sajmište, videćemo gde će to da ide, nadamo se da će ići u konstruktivnom pravcu, jer smo zabrinuti, pošto prilikom prikazivanja modela 'Beograd na vodi', prikazana je i druga obala na kojoj Starog sajmišta više nema. Nadamo se da ono neće biti izbrisano i iskorišćeno u lukreativne svrhe", ocenjuje Fuks.

(16.-17. avgust 2014.)

SVE JE PO ZAKONU

Imam sve brojeve „Naše Borbe“ i „Evropljanina“. U iskušenju sam da počnem da ih prelistavam, i znam, to je jedan od najluđih poslova, pravo „iskopavanje“, a onda bi to moglo potrajati danima. Ukratko, studija „slučaja“ „Borbe“ i „Naše Borbe“, svakako jednog od najboljih listova tada, sada i ovde, transformacije do ukidanja, dokidanja, pokazala bi kontinuitet uništavanja jedne, druge i treće zemlje koje su neki imali privilegiju da prežive.

U knjizi *Danas, uprkos njima – prvih hiljadu dana* Grujica Spasović, glavni i odgovorni urednik tih hiljadu dana sa akribijom stalosti prema sećanju, rekonstruiše, i kao akter i kao svedok borbe sa Zakonom o informisanju 1998., koji je potpisao tadašnji ministar informisanja u vladi narodnog jedinstva Mirka Marjanovića, Aleksandar Vučić, a koju su činili Socijalistička partija Srbije, Srpska radikalna stranka i Jugoslovenska udružena levica, između ostalog opisuje i „taj dan“: „Dogodilo se, konačno, ono što smo dugo već očekivali, našli smo se pred sudijom za prekršaje, po Zakonu o javnom informisanju Srbije. Tehnologija, koju smo konstatovali nešto kasnije, bila je sledeća: tužba po pravilu dolazi nakon 20 časova uveče, kada su u redakciji samo dežurni urednici i novinari, suđenje je zakazano za sutra u 11 časova (najzgodnije je da to bude petak, jer Služba društvenog knjigovodstva, gde treba da se uplati kazna ima subotom kraće radno vreme), presuda stiže sledećeg dana, pa ostaje samo nekoliko časova, da se pronađe novac i plati kazna“.

„Bilo, ne ponovilo se“.

Ovih dana, „Danas“ je platio kaznu.

U „Danasu“ piše da je Dan Graf, preduzeće koje izdaje Danas, ispunilo ono što se u Zakonu nalaže, da su u „Danasu“ ispunjene odredbe zakona, to jeste, da su zaposleni invalidi (osobe sa invaliditetom,

po zakonu), ali da nemaju prikupljenu dokumentaciju. Ispunjeno je i ono što zakon nalaže, ali da još nisu dostavili dokumentaciju o tome, ovoga puta nadležnim poreskim vlastima. Ako je neko ispunio ono što Zakon zahteva, ne može biti kažnjen kao da to nije ispunio, makar i kasnio sa prikupljanjem dokumentacije o tome da je to ispunio. Ne može biti kažnjen kao da to nije uradio. Može trpeti neke procesne posledice, ali procesna posledica ne može biti da neko ko je nevin biva kažnjen. Kada se to uspostavi kao procesna posledica, onda se to zove teror.

Manje penale plaćaju globalne kompanije kada u nekom globalnom poslu kasne u izvršenju ugovora vrednih desetine milijardi dolara, evra, ili čega god hoćete. Penale kao što su nametnuti „Danasu" uspostavljaju jedino zelenaši i zbog toga zelenašenje jeste krivično delo, a kad to radi jedan te isti režim u jednoj državi, onda to jeste teror (1998., 1999., 2011., 2014.).

Protiv zelenašenja postoje sudovi, a protiv terora otpor.

„Baš želim da vas uništim", izrika je jednog od dopunskih učesnika u suđenjima „Danasu" 1998.

Gledam naslovne strane „Evropljanina": „Uterivanje straha", „Osvajanje slobode", „Šta je sledeće, Miloševiću?", „Kraj njegove ere", „Srbija umire šapatom" i „Zločin i kazna".

„Uterivanje straha" i „Osvajanje slobode". Zelenašenje i otpor.

Magazin Evropljanin u 13. izdanju objavljenom 19. oktobra 1998. donosi jedan od najhrabrijih tekstova napisanih u vreme režima Slobodana Miloševića (sa sajta fondacije Slavko Ćuruvija). Tekst „Šta je sledeće, Miloševiću" zajednički su potpisali Aleksandar Tijanić i Slavko Ćuruvija i u njemu se, treba to ponovo pročitati, i sledeće: „Pišemo vam zbog odbrane slobode medija. Pišemo vam, međutim, i zbog mnogo značajnije stvari. U Jugoslaviji, bez proglašavanja ratnog i vanrednog stanja, primenjuju se i vanredne i ratne mere. A

vi niste reagovali. Zašto? Da li zato što izbegavate da se suočite sa konačnim rezultatom vaše desetogodišnje vladavine? Da li zato što, umorni od vladanja, izbegavate odgovornost i prepuštate vlast grupi koja je pobedila u dvorskom ratu za kontrolu nad politikom, sudovima, novcem, policijom, tajnim službama, vojskom, univerzitetima, medijima, celokupnim društvom i državom? Ili zato što ste iscrpevši ogromnu podršku većine Srba, sa početka vaše vladavine izabrali repertoar političkih trikova, masovnih hipnoza i mitova, izabrali da sačuvate sopstvenu vlast ukidanjem Ustava i zakona, kao posrednika između sebe i građana, i vladate kao apsolutistički monarh". (Odluka o kažnjavanju „Evropljanina" doneta je 24. oktobra 1998. godine, a odmah zatim sledila je zaplena imovine preduzeća i tiraža magazina „Evropljanin" i lista „Dnevni telegraf", oba u vlasništvu Slavka Ćuruvije).

Već godinama u Beogradu i u CZKD-u radi Udruženje korisnika psihijatrijskih usluga i članova njihovih pozorišta „Duša", njihove predstave (čudesan rad Rišara Grola, koreografa i reditelja), od kojih jedne evo na Bitefu, do te mere su uzbudljive i pune empatija za nas koji nismo u njima i nismo u udruženju, Arto je, naravno, bio u pravu, bolest je van psihijatrijskih ustanova.

Da li „osobe sa invaliditetom" rade u „Danasu", da. Da li i svi „drugi" rade u „Danasu", da. Da li su svi nezaposleni i osobe sa invaliditetom, za razmisliti. Da li smo svi „osobe sa invaliditetom". Bez onoga „sa ponosom", možda. Da li je bolje da radimo, ili da budemo nezaposleni, kao invalidi. Ako me pitate, ne. Šta bi na sve ovo rekli „Feralovci", kolika je bila njihova cena. Koliki zelenaški penali. Po zakonu.

(23.-24. avgust 2014.)

DRUGI JEZIK

Ministar unutrašnjih poslova u kvislinškoj „vladi“, Milan Aćimović, prepoznaje se na posteru-pozivnici izložbe „U ime naroda“ u Istorijskom muzeju Srbije. Izložena je i fotografija književnika Borislava Pekića. Lik demokrate Pekića služi izlagačima da prikriju da hoće da rehabilituju saradnike Trećeg rajha.

Fotografija Milana Aćimovića gleda preko Trga Nikole Pašića (ranije Marksa i Engelsa) na Terazije, na kojima je Milan Aćimović sa Gestapom vešao Beograđane zbog otpora Trećem rajhu. „Dvadeset i sedmi mart četrdeset i prve samo je uzrokovao pogibiju naroda i bilo bi bolje da se na okupaciju pristalo, jer se nije imalo rašta buniti protiv fašizma i namesnika Milana Nedića“.

Prvo relativizacija, pa „istorijski“ revizionizam, pa ksenofobija. Relativizacija u jeziku – „ispoštovati“ umesto poštovati. „Ispoštovati“ na podlačkom jeziku znači ne poštovati.

To omogućava i poređenje Đinđića sa Vučićem. Prvo se mora Đinđić „ispoštovati“, tome sledi Vučić, jer sve se prvo zameće u jeziku.

„Pretučen i teško povređen nemački državljanin u centru Beograda“. „On je govorio drugim, stranim jezikom“.

Nije običaj u narodu da se nekom razbije glava zato što govori stranim jezikom. Naprotiv, mnogi opisuju i pamte ljubaznost i gostoljubivost, otvorenost i svaku spremnost da se strancu pomogne. Istovremeno, nije bilo uobičajeno da se deca upotrebljavaju za difamiranje i javno linčovanje roditelja. Policija 1968. nije kršila autonomiju Univerziteta, Slobodan Milošević je za vreme demonstracija 1996./97. prekršio ovaj društveni dogovor, ili običaj. Na Arhitektonskom fakultetu isključena je struja, a onda su batinaši, u mraku raspaljivali studente motkama po glavi. Privatne straže,

bodigardovi, paramilitarci bili su pozvani da „čuvaju“ od studenata („provokatora“) Filološki fakultet u vreme Studentskog plenuma 2011. godine.

U narodu u istinu nije bilo pristojno vređati stranca, bio je red i ulicu mu pokazati, pomoći, sve dok načelo „pristojnosti“ i „tolerancije“ nije počelo da služi u „demokratskom“ dijalogu tako što će se njime zaštititi svako potencijalno nasilje, i njegovi nosioci. Na snimku „događaja koji se dogodio“ vidi se kako istog trena po napadu na nepoznatom jeziku govorećeg pristojni ljudi, ljudi, skaču da ga brane i sprečavaju dalje nasilje.

Rat je dignut na ksenofobiji, i ksenofobija je tekovina rata.

Dugo učenje zločina i nasilja svake vrste kao isplativog pokazuje svoj „benefit“.

Relativizacija ratnih zločina je put „istorijskog“ revizionizma. I na pozivnici Muzeja Srbije i na History kanalu.

Kada je unakažen i sa stepenica bačen Bris Taton (2009.), tadašnji predsednik Srbije Boris Tadić rekao je da je taj čin nasleđe ratova devedesetih, i ništa. I pad u ništavilo. Nihilizam je omogućio „čvrstu ruku“ „mekog srca“, uzdignutu ruku premijera Aleksandra Vičića koja se iz mahanja biračkom telu stegla u pesnicu. (Fotografija na naslovnoj strani ovih novina, ovih dana). Počelo je sa „ako me pitate“, a kulminira „na to pitanje ću da odgovorim“.

Posle televizijskih suočavanja „dve strane“ i „istine obuhvaćene sa svih strana“, došlo je vreme u kojoj se redom uklanjaju sve emisije, i ukida svaki dijalog u javnom prostoru, to jest sve što bi svojom dijaloškom formom, disputom, bilo društvenost. Sa B92 prvo je skinuta emisija Nataše Odalović „Hoću da znam“, a onda redom... Sa Studija B Sarapin „Problem“... Satira još može, ona je, uostalom, karakteristična za vremena u kojima su represija i uterivanje straha odlike autoritarne vlasti. I to je hrabrost u takvim vremenima. Ostalo se

podvodi pod dosadno i nepopularno, te time i nekomercijalno, u svakom slučaju nepoželjno.

Da li i Olja Bećković („Utisak nedelje“) govori drugim jezikom? Preispitujući, kritički jezik je postao strani jezik, a sumnja, jedna od temeljnih evropskih vrednosti, „zlomisao“.

Evo šta kaže ministar policije Nebojša Stefanović nakon udarca u glavu nemačkog državljanina, „da je time što je pretučen nemački državljanin naneta velika šteta po imidž zemlje i da je poslata loša poruka onima koji žele na lep način da provedu vreme u Srbiji“ (Blic).

Dok Majka mladića u crnom piše: „Ko je Nemac? Kojim povodom je u Srbiji? Kako se može okarakterisati manifestacija na koju je došao? Da li je rizično? Da li može delovati provokativno? Da li je on toga morao biti svestan?“

„Nije važno da li je mačka crna ili bela, važno je da lovi miševe“, te je ministar i pohvaljen za brzinu pronalaženja vinovnika.

Stefanovićeva formulacija politike i „poetike“ je da na lep način provedu vreme, na popularnim splavovima, u kafićima, sred lepih devojaka. Nemački državljanin Denis H. je doputovao kako bi prisustvovao dvodnevnoj konferenciji „Budućnost pripada nama – LGBT prava na putu ka pristupu EU“.

Važan je imidž i „poruka koja se šalje“. I „bolne reforme“ (jezik koji sve stvarno ponižava i izdaje).

Ne stvarnost, imidž. Dame i gospodo, narodni poslanici. Zastupnici svih nezaposlenih i obespravljenih na putu ka EU.

Pod naslovom „LSV traži da se MUP ogradi od spota (brendiranja) žandarmerije“ na petoj strani „Danasa“ (17. septembar) stoji: „Liga socijaldemokrata Vojvodine zatražila je juče od Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije da se ogradi od promotivnog spota žandar-

merije i ocenila da je nedopustivo uspostavljanje bilo kakve veze između Srbije i kvislinške vlasti Milana Nedića iz Drugog svetskog rata. LSV je u saopštenju podsetila da je u promotivnom spotu žandarmerije kao jedan od komandanata naveden Borivoje Jonić, komandant Srpske državne straže (SDS), vojne formacije pod Nedićevom kontrolom".

(20.-21. septembar 2014.)

OKUPACIJA U 26 SLIKA

Dubrovačka nezavisna scena prvi put u Beogradu.

„Grad je mrtav. Živeo Grad!" izložba je otvorena u četvrtak, 25. septembra, u galeriji Poodrum Kulturnog centra Beograda. Nisam mogla biti svedokom zbog odlaska na prve „Dane Mirka Kovača", koji se održavaju u Rovinju od 25. do 28. septembra, gde će biti prikazan i jugoslovenski film *Okupacija u 26 slika* scenariste Mirka Kovača u režiji Lordana Zafranovića.

U jednom intervjuu povodom filma, na pitanje zašto ga je snimio baš u Dubrovniku, Lordan Zafranović je odgovorio da je to učinio zato, parafraziram, što se na lepoti Dubrovnika užas nasilja najpregnantnije očituje. Kao u Splitu '91, sastanak Tuđman-Milošević... Sa pjacete ispred kuće, kroz otvorena vrata u osi sa prozorom, na suprotnoj strani vidi se more.

U jednoj fazi svoje istorije, na predlog Aljoše Mimice, profesora koga više nema, Beogradski krug je imao unutrašnje ustrojstvo po modelu Dubrovačke republike, Veliko i Malo veće.

Vane Ivanović, olimpijac, ratnik, brodovlasnik, ronilac, memoarista, Jugosloven, govorio mi je kako je tokom jedne od poseta Dubrovni-

ku u vreme rata, poslednjeg, razgovarao sa oficirima Ujedinjenih nacija koji su u tom času bili „nadležni“ u Dubrovniku, kako je u Dubrovniku u petnaestom veku (27. januar 1416.) ropstvo zabranjeno, prvi put u svetu.

Dubrovnik je najveća, najznačajnija i najdugovečnija tvorevina jugoslovenskih naroda.

Bogdan Bogdanović, profesor, arhitekta, teoretičar, graditelj, umeo je da kaže kako je bombardovanje Dubrovnika ono preko čega nije smela da pređe arhitektonska struka, i kako je, ukoliko se preko toga pređe, sve moguće.

„Nije mi jasna ta vojna doktrina koja nalaže da jedan od prvih ciljeva, možda i kao prvi – bude rušenje gradova. Civilizovani svet će, ranije ili kasnije, s ravnodušnošću slegnuti ramenima na naša međusobna klanja. Šta bi drugo? Ali rušenje gradova neće nam nikad zaboraviti. Bićemo – i to baš mi, srpska strana, bićemo upamćeni kao rušitelji gradova, novi Huni. Užas zapadnog čoveka je razumljiv. On već više stotina godina čak i etimološki ne razdvaja pojmove ‘grad’ i ‘civilizacija’. Besmisleno rušenje gradova on ne može, ne ume drukčije shvatiti do kao manifestno, siledžijsko suprotstavljanje najvišim vrednostima civilizacije“ („Grad kenotaf“).

„Ako ima išta dobro u Miloševićevoj politici, onda je barem to što je srozao mnoge crnogorske i srpske mitove i doveo oba svoja naroda dotle da se srame vlastite povjesti“, piše Mirko Kovač u „Feral Tribjunu“ (1996.).

Međutim, nije moguće govoriti o rušenju Dubrovnika i o odnosu prema tom zastrašujućem činu bez pisma Mirjane Miočinović Dekanatu Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu, 7. oktobra 1991.

„Suočena sa užasnim razaranjem zemlje koju i dalje smatram svojom domovinom, sa divljačkim rušenjem najvećih spomenika kulture u čijim su okvirima nastale i one duhovne vrednosti o kojima

predajem na ovoj školi, sa neizmernim ljudskim stradanjem, a svesna činjenice da u tome i kao žrtva i kao rušitelj ima krupnog udela i narod kome i sama pripadam, vođena dubokim osećanjem ogorčenosti i stida, ja Vas obaveštavam da u ovim okolnostima ne mogu i ne želim da držim nastavu na fakultetu koji nije našao načina da se svemu tome usprotivi. Sa današnjim danom, dakle, ja prestajem da držim nastavu iz predmeta Istorija jugoslovenskog pozorišta i drame u narednih mesec dana. Molim da mi se obustave sva novčana primanja za mesec oktobar, a ukoliko za to vreme u ovoj zemlji ne bude uspostavljen mir, ja ću napustiti ovu školu".

Mirjana Miočinović, profesorka, i tada je držala čas.

Bogdan Bogdanović prilikom jednog odlaska u Grocku, u vreme rada postdiplomskih studija arhitekture u Popoviću (razoreno, oduzeto, suspendovano) umeo je i da skrene pažnju: „pogledajte Grocku i Kaluđericu, to je budućnost Beograda ukoliko se ne promeni odnos prema gradu".

Dok slušam izlaganja o projektu „Kulturna Evropa", i govor o „kulturnom turizmu", i „kulturnim rutama" od čijih će se prihoda učestvovati u „kulturnim produktima", ili „implementaciji platformi za mobilnost", sve vreme su mi pred očima kruzeri koji ulaze u Dubrovnik i Boku Kotorsku. Na zidu, za turiste projektuju u svrhu „boljeg razumevanja teme" ili njenog „popularisanja", velika drvena maslinastozelena mediteranska vrata sa klavom. Umesto vrata – slajd. Šta se sve može izdržati.

„U poslednjih 25 godina Dubrovnik je prošao kroz ratna razaranja, postratnu izolaciju, procese privatizacije i denacionalizacije, stečajne postupke u rasprodaju nekad uspešnih tvrtki, gašenja svakog oblika proizvodnje, svođenje gospodarstva na monokulturu turizma, iskorišćavanje kulturnog nasleđa, i prostornih resursa, te agresiju špekulantskih nekretninskih 'investicija', usmerenu na sve javne prostore grada. Nesrazmjer medijske slike Dubrovnika i stvarne socijalne, ekonomske, političke i kulturne situacije u Gradu sve

je veći“ (Autori izložbe „Grad je mrtav. Živeo grad!“ Žarka Radoja i Slaven Tolj).

Ponekad ne znam da li je strašnije to što je rušeno, rušilački čin, urbicid, ili je ono što se zida urbicid drugim sredstvima („Beograd na vodi“).

„Dubrovnik je paradigma svega što se događa u širem prostoru. To je priča o vremenu od devedesetih do danas kroz pogled suvremenih umjetnika koji djeluju, ili su na neki način vezani za Dubrovnik. To će biti zanimljiva izložba, ne u smislu prezentacije šta smo radili, nego čitanja uopće ovog prostora i vremena, govori kustos izložbe“, dugogodišnji voditelj dubrovačke Art radionice Lazareti, aktuelni direktor Muzeja moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci, Slaven Tolj.

Prvi panel izložbe zakazan je 26. septembra u zgradi Muzeja grada Beograda, u okviru Oktobarskog salona; sa Đurom Caporom iz inicijative „Srđ je naš“, Slavenom Toljom, beogradskim arhitektom Bojanom Kovačevićem i članom kolektiva „Ministarstvo prostora“ Markom Aksentijevićem, otvara temu politike upravljanja javnim prostorima koju je vlast Srbije aktuelizirala megalomanskim projektom „Beograd na vodi“.

Šta je važnije od upravljanja javnim prostorom? Javni prostor je „res publica“.

Vratimo se na početak, na 1991. U nedelju, 27. septembra, kada izlazi ovaj tekst, u galeriji Artget KCB-a druga je panel-diskusija posvećena „nasleđu pesnika Milana Milišića, jedne od prvih civilnih žrtava napada JNA na Dubrovnik, i bavi se odnosom politike i društva, kako u Hrvatskoj, tako i u Srbiji“.

Naslov izložbe „Grad je mrtav. Živeo Grad!“. Kako i dolikuje nezavisnoj sceni.

(27.-28. septembar 2014.)

VREME KOJE SE PRIBLIŽAVA

Vrijeme koje se udaljava, roman-memoari Mirka Kovača sa pticom na koricama, nedavno se pojavio u izdanju „Frakture“ u Zagrebu.

Dvodnevni skup „Dani Mirka Kovača“ u Rovinju približavao je sve što je prethodno Kovač napisao, onoliko koliko je to bilo moguće u vremenu koje je bilo na raspolaganju, vremenu sadašnjem, koje ćemo pamtiti kao vreme koje se udaljava, vremenu u kome smo, i vremenu koje ćemo tek živeti, ko i kako to bude umeo i smeo.

Mnogo je skupova bilo o „suočenju“ sa prošlošću, i još uvek ih ima, dok se prošlost ponavlja u svom restauriranom vidu, te kao restauracija ima groteskni karakter, i apsurd čini politikantskom, a ne filozofskom kategorijom.

Očito, ono što ne može faktografija, može literatura.

Da katarzira kumulirane strahove i sažaljenja, te tako interveniše i u stvarnosti, da zaoštri, uznemiri i probudi. Duhove i duše.

Recimo, u okupljanju oko dela Mirka Kovača, za vreme njegovih dana u Rovinju, nije bilo ničeg sentimentalnog, nostalgičnog, ni prigodnog, a ni svečarskog, ni „pristojnog“.

Bilo je nadahnuto, inspirativno, tačno i lepo. Bez rasplinjavanja, nadgornjavanja, pokazivanja i prikazivanja, bez sujeta i taština, misli su bile više dramatične, ređe opisne.

Ako je *Okupacija u 26 slika*, (Mirko Kovač, Lordan Zafranović) bila suma zla u lepoti Dubrovnika, onda su „Dani Mirka Kovača“ bili suma „prosvetljenja“ u polisu Rovinju.

Učestvovali su: Filip David, Davor Beganović, Ivan Lovrenović, Božidar Koprivica, Vlaho Bogišić, Lordan Zafranović, Miljenko Jergović,

Enver Kazaz, Zvonko Kovač, Melita Jurkota, Bruno Kragić, Branislav Mićunović, Mile Stojić, Mića Vujičić, Nada Gašić, Svetislav Basara.

I Rovinj.

U razgovoru o jeziku, o jeziku uopšte, i jeziku Mirka Kovača intervenisali su i Bogdan Tanjević, košarkaški trener, sportista i Vladimir Stojisavljević, pisac i pomoćnik ministrice kulture Hrvatske (internacionalni i utopijski jezik Kovačev). Nisu dozvoljavali nijedan ofsajd (što bi rekao Boža Koprivica).

Dakle, reč je o jeziku i o kamenu, ili o jeziku o kamenu.

Kako se devedesetih (o kojima je bilo reči, o vremenu koje nas sustiže) Bogdan Bodanović potresao kada je metkom načet vrh šibenske katedrale. „Kada se taj škriljac načne, on se posle sam razlaže!"

Film *Lisice* (Mirko Kovač, Krsto Papić), hercegovački kamen, *Mali vojnici* (Kovač, Bata Čengić), kamen, dečaka gone po kamenu (hajka, je li Kovač dečak koji od njih beži). Krajevi od kamena, ne samo siromašni, već redukovani, surovi i asketični, zemlje malo, kada dune vetar živo, tamo prekriva kamenjem zemlju da je vetar ne odnese.

Zato je Radmila Vojvodić pošla u selo Petrovice, rodno mesto Mirka Kovača, na granici Crne Gore i Hercegovine, i snimila kamene kuće čudesne i prazne, od kamena. I unela te slike, kadrove, na ekranu je kuća od kamena, za uprizorenje prepiske *Knjige pisama 1992-1995*, koju su izveli Žarko Radić i Branimir Popović, dok je Filip David verovatno jedan jedini put sedeo na sceni u svojstvu učesnika scenskog zbivanja. Najavljujući scensko čitanje, stavljajući do znanja da to nije predstava (koju najavljuje CNG) u ruci je držala zelenu dunju, mladu, iz Petrovića.

Sutradan po završetku „Dana Mirka Kovača", oko podne, otišli smo sa Slobodanom Matić Kovač na grob Mirka Kovača, nad Rovinjem (u liniji kuće Kovač/Matić, isti pogled na more), i zatekli zelenu du-

nju. Filip David je dodao detelinu sa četiri lista i pokrio je kamenom, kako u tu priliku i spada.

Polirani kamen, pravougaonik u čijem je središtu zelenilo i cveće i – Mirko Kovač (1938.-2013.). Po Slobodani Matić Kovač.

Na svečanom otvaranju „Dana Mirka Kovača" govorili su Slobodana Matić Kovač, Seid Serdarević i Miljenko Jergović.

Pozdrave su poslali i predsednici Hrvatske i Crne Gore, Ivo Josipović i Milo Đukanović.

Prikazan je film Novice Milića *Adio, Mirko*.

Pored odlomaka iz filmova *Mali vojnici* (Bata Čengić), *Lisice* (Krsto Paspić), *Okupacija u 26 slika* (Lordan Zafranović), te odlomaka iz predstava *Lažni car* u režiji Branislava Mićunovića i *Danilo* u režiji Radmile Vojvodić, prvi put u jednoj javnoj prilici prikazan je i film, uz razgovor sa Lordanom Zafranovićem, film koji je bio „zabunkerisan" *Gosti i radnici*, 1977., „alegorija, a ne ironija o samoupravljanju" (Nada Gašić). Na početku filma Mirko Kovač govori kako se sprema da piše scenario za film o radničkoj klasi, sa Zafranovićem, koji pak govori o filmovima čije su „trafo-stanice", uporišna dramaturška mesta, uvek nastajala iz razgovora i prijateljstva. To govori i Branislav Mićunović, pozorišni reditelj. Godina 1973. u Ateljeu 212 bila je prijateljska bitka za Kovačevu *Malvinu Trifković*, „kontroverznu" predstavu, kako to uvek kažu oni koji ne znaju šta drugo da kažu i koji se boje.

Zbilja, bilo je mnogo reči o prijateljstvu i prijateljstvovanju, ne anegdotalnog, već simboličkog karaktera za vremena koja se udaljavaju.

Naravno, svega ovoga ne bi bilo da slikarka i supruga Mirka Kovača Slobodana Matić Kovač nije postala organizator za primer svima koji misle da se „brend" može stvoriti bez sadržaja i bez „duboke odanosti". Ona istovremeno sve radi unutar skupa i drži ga u ravno-

teži sa svetom okolo, sa kontekstom. Njena je ptica na plakatu Matije Debeljuha „Dani Mirka Kovača“, ptica „od“, „ka“ i „za“.

Seid Serdarević, izdavač, direktor „Frakture“, drugi je motor Udruge Mirko Kovač”, čiji Savjetodavni odbor čine: Filip David, Milutin Drljević, Miljenko Jergović, Ivan Lovrenović, Gavrilo Grahovac, Slobodana Matić Kovač, Irina Myking Kovač, Branislav Mićunović, Tanja Petovar, Dubravka Svetličić, Bogdan Tanjević, Radmila Vojvodić Magdalena Vodopija, Božo Rudež i Seid Serdarević.

I Rovinj.

Ustanovljena je i nagrada „Mirko Kovač“ za roman, esejistiku i scenario, jednogodišnja, i žiri. Do sledeće godine u isto vreme, udaljavanja i približavanja. Ptice lete.

„Sada je knjiga gotova, izmoren sam lovom na vlastite sjene; dosta je bilo, pronašao sam u svom vremenu i u sebi samom više nego što sam se nadao. Samoposmatranje je bilo i ostalo srž mojega postojanja, a uza sve nedaće i klecanja uspio sam doći do kraja. Ono što me silno gonilo da napišem ovakvu knjigu jest upravo moje odlično pamćenje; još se danas začudim sa kojom jasnoćom vidim davne događaje i čujem riječi iz mraka. Nisam očekivao da ću savladati taj svoj maraton i prevaliti više od sedam desetljeća, bila mi je najmanje dvaput uručena ispisnica iz života, ali sam prebrodio mnoge teškoće i preskočio razne prepreke, a uza sve zadržao smisao za ironiju. Te konačno, pišući ovu knjigu, nastojao da ona ne pređe samo u vlastiti životopis, jer je isto tako bitno i sve ono drugo, ono što se vrtjelo oko mene, sve te sudbine i događaji te povjest i epoha sa svim svojim ranama i proturječnostima“ (Mirko Kovač, *Vrijeme koje se udaljava*).

(1.-2. oktobar 2014.)

PARADE

Marko Brecelj, slovenački umetnik, poznat i kao jugoslovenski umetnik, odnosno „meki terorista“, osamnaestoga ovoga meseca sa početkom u 15 časova hodaće u čast i spomen Dimitriju Tucoviću oko njegovog spomenika na Slaviji, pa dalje Beogradom.

Ne znam detalje ove akcije, „performansa“, jer se sa Breceljem zaista to i ne može znati, govori da još uvek razmišlja, a u stvari znam da zna. Jedna varijanta koju je oprobao 2011. u Beogradu imala je naslov „Dimitrije Tucović – Izvinjenje za uvredu 1914.“, može biti da će budući naslov biti „Izvinjenje za 2014.“ u sklopu skupa „En garde – Avant garde: 20/21“ (CZKD).

Šesnaestoga oktobra biće obeležen 20. oktobar, dan oslobođenja Beograda u Drugom svetskom ratu.

Dan kada su jedinice NOV i POJ, i Crvene Armije oslobodile Beograd.

Do izmeštanja datuma, koji je osnovica simbolike ritualnog čina, dolazi posle silnog izmeštanja svakolike druge simbolike istorijata jugoslovenskog antifašizma, spomenika, ulica i toponima, verovatno iz nekog praktičnog razloga; neuvažavanje „nepraktičnih“ razloga kao što su vrednosni, istorijski, pa i etički razlozi, najčešće dovodi do sasvim „praktičnih“ rešenja.

„Pozvani su svi prijatelji Srbije“, piše „Politika“. „Putin dolazi na paradu, čeka se odgovor Obame i Kamerona!“ „Predsednik Ruske federacije Vladimir Vladimirovič Putin dolazi u Beograd 16. oktobra, gde će prisustvovati obeležavanju 70. godišnjice oslobođenja Beograda i pobede nad fašizmom, saopštio je premijer Aleksandar Vučić. Vučić je na konferenciji za novinare nakon sastanka sa ambasadorom Ruske Federacije Aleksandrom Čepurinom rekao da je sa ruskim diplomatom delimično razgovarao o programu posete predsednika

Putina, koji će u Beogradu razgovarati i sa predsednikom Tomislavom Nikolićem, a biće priređen zajednički ručak sa predstavnicima ruske i srpske delegacije. Predsednik Putin će prisustvovati i vojnoj paradi kakvu nismo imali više od 40 godina jer mislim da datum i povod to zaslužuju, rekao je premijer i dodao da je borba protiv fašizma nešto čime se građani Srbije ponose" („Politika").

Možda je premijer Vučić mislio, govoreći o proteklih četrdeset godina bez parada, na Ustav iz 1974.

Istina, od kraja osamdesetih prvomajskih i vojnih parada nije bilo, ali je bilo rata, i paradiranja različitih paravojnih formacija u toku rata devedesetih. I 2001. na „Gazeli".

Putin je uspeo da podigne moral, ili da mobiliše narod u Rusiji i vojnim paradama. Moćnim, na temelju borbe protiv fašizma u Drugom svetskom ratu. Parade u Moskvi jesu majstorstvo, setite se parade 1945. Putin demonstrira i impresivnu fizičku i sportsku spremnost, aktivizam – poručuje ja mogu i upravljam državom.

Prvomajske parade. Od pre tih četrdesetak godina. Toga se, naravno, ne mogu sećati današnji naraštaji, a pogotovu ne oni rođeni početkom ratova devedesetih. Istina, postoje dokumenti i filmovi, slike, prizori okupljanja „svih naroda i narodnosti" 1. maja na radnički praznik. Ispred Narodne skupštine bina, i na bini Tito i rukovodstvo. I danima briga kako će se dobiti propusnica za što bliže prisustvo paradi koja je počinjala defileom JNA, a onda su prolazile makete „privrednih, naučnih i kulturnih dostignuća". Zastave i grbovi. Svi oni grbovi sa buktinjama koji se danas nalaze u potkrovlju Doma narodne skupštine. Ili grb koji i danas stoji, i pomalo visi, na kraju Ulice kneza Miloša, na srušenoj zgradi nekadašnje savezne policije.

„Pametni su ovi danas koji sprovode Maršalov plan", komentariše žena u gradskom autobusu pominjući reči predsednika Vlade Srbije o poratnom Maršalovom planu za Evropu. Koliko je razumela šta

Predsednik Vlade Srbije spominje toliko je razumela i devedesetih i nije sama.

Nije bilo potrebno svih četrdeset godina da se pamćenje naroda presloži tako da je sve moguće i da ništa nije istinito, sem onoga u šta se u jednom danu veruje. Nije se džaba ratovalo. Nisu se tek tako svi baloni, crveni, plavi i beli, zastavice i mahanja, svi silni autobusi koji su dovozili i odvozili narod, našli u partijskim mitinzima, u „spontanom okupljanju naroda". Prvomajska Parada je bila zamenjena skupovima, mitinzima, „događajima koji su se događali".

„Dva predsednika prisustvovaće vojnoj paradi, gde će Nikolić Putinu uručiti Orden Republike Srbije na velikoj ogrlici. Tada će se dva predsednika obratiti prisutnima, a kasnije će položiti vence na Groblju oslobodilaca Beograda" („Politika").

Ulice oslobodilaca Beograda su izmeštene na periferiju, a i za Dimitrija Tucovića je planirano da bude izmešten. Umesto spomenika Dimitriju Tucoviću biće postavljen lavor iznad, na, ispod Slavije, nije potpuno jasno. Sa stazama za pešake iznad, ispod, kroz taj lavor, fontanu, vodoskok, šta li.

„Parada ponosa" je održana. Bila je to šetnja. Šetnja je oblik, forma izražavanja građanskih protesta, i uvođenje u okupljanje šetnjom, kao i izlazak iz okupljanja šetnjom, poseban je „žanr" kolektiviteta koji manifestuje slobodu i koji hoće da kaže da veruje da je nenasilje metoda, to dokazuje i prisustvo dece, moguće je da je poneki sin koji je bilo na ramenima oca sa fotografija na prvomajskim paradama, onaj koji je u „šetnjama" izvedenim iz protesta devedesetih nosio svoje dete. „Šetnja" je u pokretu, mnogi su iz šetnje išetali iz ove zemlje, a mnogi od onih koji su ostali umeju da kažu: „Zašto smo šetali?"

A sad, mirno. Parada koju najavljuju i kao „priredbu" „Beograd dočekuje Putina". „Ministarstvo odbrane još zvanično ne saopštava program svečanosti, iako je državni vrh potvrdio njeno održavanje.

Izvesno je da će vojska na ulicu izvesti najbolju tehniku i oružje kojima Srbija raspolaže. Plan je da parada pokaže i domet oružanih snaga u obuci, ali i u nenamenskoj industriji i modernizaciji postojećih sistema“ („Novosti“).

(8.-9. oktobar 2014.)

ŠARENA JAJA

„Šareni avioni, šareni avioni“, povikaše deca u ulici Strahinjića Bana, „šareni avion“ je upravo pravio luping, ili tako nešto u visini iznad Narodnog pozorišta, zbilja više nego čudno da se takve bravure izvode iznad grada. Kelner u kafiću kaže „Rusi nas nisu bombardovali, oni su nam braća“, i znatiželjno pogleda u crvenog „ferarija“ koji se upravo parkirao.

Stigao je i spomenik Caru Nikolaju, sasvim odgovarajuće „dijamantskom“ Putinovom avionu. Fali još izložba, prodajna, naravno, Faberžerovih jaja, jer ni Rusija ni Srbija nisu danas ono što su nekad bile, danas su „braća“ po imetku novih gospodara, na račun „braće po ideologiji i religiji“.

Na restoranu „Mari Pariz“ istaknuta je ruska zastava. „Mali Pariz“, „Bistro“, „bistro“, „brzo“, „brzo“ i tako nastade „bistro“ u Parizu. U Parizu nisu menjali imena ulica i stanica kao u Beogradu imenovanih po bitkama i vojskovođama saveznika u borbi protiv nacizma.

Parada je održana 16. oktobra, tako da prigovor „bacanja klipove u točkove“, ili „da pod plaštom“, „muti vodu“ ne može da stoji kao i ni primedba da je u pitanju „nekonstruktivna kritika“.

Pre neko veče na „Studiju B“ teku informacije o budućoj paradi, broju vojnika i „sredstava“, o „rečnoj mornarici“, što ćemo imati prilike da vidimo, prvi put, jednim okretom glave.

Na „B92“ reportaža o napuštanju kuršumlijskih sela, nestaje i sedmo po redu, nema nikoga da zaštiti preostali ostareli par, nigde ni policajaca, ni šumara da spreči krađu šuma (cifra je bila zastrašujuća – šta rade ekolozi), nikoga da zaštiti ostale starce. „Kuršumlija se prazni“, rekoše.

Šta sve dugujemo što je Staljinu rečeno „Ne“: mogućnost putovanja, urbanizam, strani filmovi, pariska moda i svaka druga moda, studentska pobuna 1968., Bitef, Fest, „Bitlsi“...

Malograđani na Bitefu. „Građani, vratite se kući“, bio je naslov letka deljenog u Atelju 212, kojim se protestuje protiv ulaska sovjetskih trupa u Čehoslovačku 22. avgusta ‘68.

Na svaki pritisak sovjetskog Ministarstva kulture, ili „nadležnih“ da se na Bitefu ne odigra *Misa u A molu* Danila Kiša i Ljubiše Ristića (Mladinsko gledališče iz Ljubljane), ili da se ne odigra *Audijencija* Vaclava Havela, Mira Trailović umela je da odgovori da je „Tito to rešio 1948.“.

Šezdesetih i sedamdesetih na opaske da Josipu Brozu farba kosu Olja Ivanjicki je odgovarala: „Samo neka se farba, dok se on farba, farbaću se i ja“.

A Bogdan Bogdanović je znao da kaže: „Tito je voleo svilene čarape, i to je bila naša sreća“.

Svašta je bilo naša sreća, uopšte bilo je i sreće.

A onda nam se, posle hladnog rata i rušenja Berlinskog sveta Zapad ukazao kao samoposluga, a Rusi kao „naša braća“.

I „Mango“ i „Zara“ i „Ne znam da nađem pare na Kipru“ (Mlađan Dinkić) i „duša“ (Mira Marković).

Devedesetih, žene koje čekaju po zimi ispred raznih konzulata, po celu noć na štiklama od petnaest santimetara, muškarci koji nepre-

kidno vrte ključevima moćnih, zapadnih, automobila, šverc komerc i šanirana garderoba, preduzeća i banke sa naslovima „internašnal“, „edukacija“, „Kumrovačke škole“ u vidu kurseva u kojima se za par dana može naučiti apsolutno sve, a posebno kako da se predstavite da biste bili zaposleni, „turbo“ i „turbo“, „dečko koji će je 'izvesti'“, venčanja već pre više decenija venčanih u poodmaklim godinama po crkvama u znak političke podobnosti, oprema za skijanje bez skijanja, kostimi i gaće za kupanje, bez plivanja, satovi, „roleksi“ i tako to, patike kao statusni simboli i demonstracija pred decom čiji roditelji nisu u stanju da ih kupe, te će se radije odreći hleba nego patika, školskih odeljenja, popravljenih i „picnutih“, jer je roditelj nekog deteta tajkun, dok će oni drugi, gde nema tajkuna, sedeti za „starim“ stolicama, kockarnice u školama i kiosci sa brzom hranom čiji vlasnici postaju uticajni u školi, nekadašnje fiskulturne dvorane iznajmljene učiteljima tenisa ili pilatesa, sa vizama i bez viza sve veće provincijalnosti, imitatorstva, podaništva i manjka svakoga autorstva, političkog i estetskog.

Nije to bez, već je sve to bez, sva ta arogancija i inferiornost na istom mestu, koje je zamenilo „mesto govora“. Zato je sve zbrka i Carske Rusije, „belih Rusa“, Sovjetskog Saveza, Crvene armije, Romanovih, Putina, „carski brate“. I samodržavlja. Restauratorskih. Zlato i blato.

Čitava ova stvar je mnogo ozbiljnija. Onoliko koliko je država i suverenitet ozbiljna stvar. Samo, mi smo „mali“ i „nejaki“ danas i „šta mi možemo“, mi se ne zovemo tako kako se zovemo, i baš ne znamo tačno kako su nam se zvali majka i otac, a tek babe i dedovi.

I to sve posle nošenja iskopanih kovčega, iseljavanja i „etničkih čišćenja“.

Na Studiju B specijalna emisija o oslobađanju Beograda. Narator kaže: 6. aprila nakon bombardovanja Beograd je osvojen za nekoliko sati. I slučajno zaustavljeni prolaznik na ulici Beograda zna da je otpor trajao desetinu dana. Množe se tekstovi kao da govori neko ko pojma nema ni gde je Beograd, ko govori o nekom drugom, dalekom

i do sada nepoznatom. Praznim jezikom, ne znaš je li to neznanje, glupost ili namera. O izložbama i „događanjima“ iz Prvog ili Drugog svetskog rata, svejedno.

Misle da se antifašizam i „mejnstrimuje“ i „brendira“ i „trendira“, i „spinuje“.

Lete „šareni avioni“, specijalnih ruskih „Striž“ jedinica, „paraju nebo“, zvuk je više nego efektan, „ne talasaj“, reče žena detetu na ulici. „Žurimo, nemam vremena“.

(15.-16. oktobar 2014.)

UŽIVAMO U PREVAZILAŽENJU STRAHA

Ništa nije slučajno, pogotovo ukoliko su časovnici navijeni na isto vreme, vekove, epohe, smene, promene, revolucije, ratove, ukoliko su učesnici i posmatrači koncentrisani na ono što se oko njih zbiva.

Tako je i prisustvo Olge Egorove, jedne od ključnih autorki i autora umetničke grupe „Što delat“ na skupu „En Garde, Avant-Garde: 20/21 – Čovek peva posle rata“ (CZKD), zbilo dan nakon Putinove posete Beogradu (i parade), rad „Što delat“ kritički je orijentisan prema stanju u zemlji, što je sa jedne strane u potpunosti odgovarajuće ruskom umetničkom revolucionarnom pokretu, i avangardnom, a sa druge Moderni i Avangardi danas u umetnosti i politici.

„Što delat“ sarađuje sa ukrajinskim umetnicima i oni su deo škole ove umetničke grupe, sarađuju u protestu, ili na osnovu protesta protiv dominantnih politika. Olga Egorova slušala je (i gledala) uvažavanje Vladimira Putina zbog njegovog antifašističkog nastupa za razliku od ovdašnjeg besramnog muljanja sa ikonografijom, scenografijom, kostimografijom, koreografijom i tekstovima Predsednika

i ostalih koji bi da budu antifašisti, ali nikako to ne mogu, zato što to nisu, verovatno misleći o razlikama između spoljnopolitičke i unutarpolitičke situacije u svojoj zemlji, Rusiji, u Ukrajini i ovoj zemlji Srbiji. Klopka je međunarodna, i očito se može razrešavati internacionalno. To i jeste načelo i avangardi i rada grupe „Što delat".

„Gazio sam u krvi do kolena i nemam više suza", Bekim Fehmiu govori pesmu „Čovek peva posle rata" Dušana Vasiljeva. Tako je počeo skup „En Garde, Avant-Garde 20/21". Završio se činodejstvovanjem Marka Brcelja kod spomenika Dimitriju Tucoviću, centralnoj figuri socijalističkog i antiratnog pokreta dvadesetog veka.

„Revolucionarnost istorijskih avangardi uslovljena je dijalektikom između humanizma i antihumanizma, umetničke autonomnosti i njene funkcionalnosti, između subjekata – u agoniji i politike masa, između kritike postojećeg i imaginacije nužnog. Dva avangardna projekta rođena u jeku rata indikativna su za razumevanje avangardi kao dijalektičkog odnosa: Dadaizam pokrenut u Cirihu 1916. i Konstruktivizam koji se posle Oktobarske revolucije 1917. transformiše u produktivizam kao predlog za utemeljenje socijalističke kulture", piše u uvodu svoje radionice Branislav Dimitrijević.

„Izopšteni, u trenutku opasnosti" je video instalacija „u kojoj tragamo za novim jezikom koji je barem delimično primeren novoj političkoj (i uopšte životnoj) situaciji u kojoj smo se iznenada obreli. Kada smo započeli rad na ovom projektu, situacija u Rusiji je bila loša, ali smo znali šta da od nje očekujemo i kako da delujemo. Sada stojimo na pragu besmislenog i prezira vrednog rata, ono što je ostalo od javnog prostora nestaje pred našim očima, nemamo nikakve poluge političkog uticaja. Vlada na bestidan način proglašava vanredno stanje, a društvo odgovara punom podrškom. U međuvremenu, ne postoje praktično nikakve snage sposobne da makar reflektuju ovu opasnost, a kamoli da joj se odupru. Situacija podseća na noćnu moru, ono što nam je juče izgledalo nemoguće, danas se dešava sa entuzijazmom". („Što delat", „šta da se radi" je 2003. godine u Petrogradu osnovala radna grupa umetnika/umetnica, kritičara/

kritičarki, filozofa/filozofkinja, i pisaca/spisateljica iz Petrograda, Moskve i Njižnjeg Novgoroda, sa ciljem spajanja političke teorije, umetnosti i aktivizma. Naziv grupe odnosi se na prve oblike socijalističkog radničkog samoupravljanja u Rusiji koje je Lenjin opisao u svom delu *Šta da se radi* 1902. Kao kolektiv, „Što delat" deluje u različitim medijima, kao što su video filmovi, grafike i murali, edukativno pozorište, novinske publikacije, radio drame i militantna teorija. Umetničke aktivnosti kolektiva „Što delat" sprovode se u organizaciji četvoro članova umetnika/umetnica – Tsaplja (Olga Egorova), Nikolaj Olejnikov, Gluklja (Natalija Peršina) i Dmitrij Vilenski – koji sarađuju sa ruskim i međunarodnim umetnicima/umetnicama i naučnicima/naučnicama na zajedničkim projektima pod kolektivnim naslovom „Što delat".

„Izopšteni, u trenutku opasnosti" rad je stanje, stajanje, ležanje, klizanje, minimalno kretanje, bez teksta, samo nekolicina rečenica, i veliko uvo (to nije Veliki brat, pre je Gogoljev nos, ili uvo iz Majakovskog) koje sluša, ali ne čuje. Niti stanje anomije, apsurda usred nihilizma želi biti saslušano. Kondenzacija stanja je tolika da može krenuti u eksploziju ili u imploziju. Stanje je činjenica, ono postaje činjenicom koja traži imenovanje. Šta je to, šta je ovo i „Šta da se radi". Koreografski rad (Nina Gasteva i Mihail Ivanov) u spoju egzistencijalnog i političkog, iracionalnog i saznajnog, bez pokreta dramatičnog, sigurna sam da bi Pina Bauš bila oduševljena. „Izopšteni, u trenutku opasnosti", u žljebu između unutrašnjeg i spoljašnjeg, vidljivog i nevidljivog, beskrajno mučnog, trpnog, potisnutog, i revolucionarnog. Iz takvog u radu opisanog stanja sledi odgovor na nemogućnost (Hajner Miler je jednom na pitanje kako je inteligentna i obrazovana Urlike Majnhof mogla da puca, odgovorio da društvo može biti tako „savršeno" da nema drugog odgovora). U konceptualizaciji spomenika neuspelim herojima koje učesnici u Izopštenima stvaraju jedan od predloga bio je i Gavrilo Princip, ali Olga je objasnila: „Ostavili smo to vama". Možda ga je stvorio na svoj način Igor Bošnjak, radom „If I hadn't done it". Možda će se vratiti njegov prvi – avangardni i konceptualni – spomenik izlivenih stopa u Sarajevu Voja Dimitrijevića, o čemu je govorila Dunja Blažević.

Olga Egorova, Tsaplja, žena je intenzivnog prisustva. U njoj se prepoznaje iznutrašnji delatnik i snaga grupe poput onih koji su stvarali zavereničke, a izuzetno delatne pozorišne grupe, prepoznatljiv je taj spoj i talenat da se koordinira zajednica unutar okolnosti prema kojima se nastupa kritički. Flašen, dramaturg kod Grotovskog, Helmut Šefer „Teatar AD Ruhr", ili sam Euđenio Barba, ili Džo Čajkin, ili...

Dakle, osvešćeno delovanje, ili ako hoćete spoj, neraskidiv, između umetnosti, teorije, društva i politike.

U slučaju „Što delat" to se javlja u novim medijima, novim formama u avangardi ovovremenskoj.

„Moramo da se krećemo dalje od frustracija koje su prouzrokovane istorijskim slomovima kako bismo unapredili leve ideje i nanovo otkrili njihov emancipatorski potencijal. Prirodno je da svaka osoba bude slobodna i živi dostojanstven život. Sve što treba da uradimo jeste da skupimo snage među sobom, da se za to borimo. Iako su masovni pokreti za transformaciju društva, umetnost je bez obzira na to i dalje na strani ugnjetenih, njen centralni zadatak jeste razrada novih formi za čulno i kritičko poimanje sveta iz perspektive kolektivnog oslobođenja" („Deklaracija o politici, znanju i umetnosti", Što delat).

„Uživamo u prevazilaženju straha" (Olga Egorova).

(22.-23. oktobar 2014.)

MARIJA CRNOBORI 1918. - 2014.

Na koricama knjige Marije Crnobori *Životić* dva su njena lika, jedan u stvari, dosledan i prepoznatljiv, razveden u dva vida, to je Marija Crnobori, a autor scene, prizora, može biti Semjuel Beket. Nisu to fotografije iz Marijinih predstava, iz pozorišta ili sa filma, one su iz života.

Knjiga se zove *Životić*, ne „Život", niti bilo kako drugačije. „Sjećam se kada su u mom malom sobičku, ispod kosog krova na mansardi, u Visokoj 11 u Zagrebu, sjedeli na podu Ivan Goran Kovačić, Dobrica Cesarić i Vjekoslav Kaleb. (Morali su sjedeti na podu, jer sam imala samo jednu stolicu.) Toliko su raspravljali i ubeđivali jedan drugog o naslovu jedne pjesme, da mi je već onda postalo jasno kako je naslov veoma važan", piše Marija Crnobori u uvodu odeljka „Kako govoriti klasičan stih", kao „ja", piše. Sve što je u tom odeljku o stihu i naslovu, vraća se kao kategorijalno, na njena sećanja u odeljcima „Moja Antigona", „Moja Ifigenija", „Ofelija", „Kraljica", „Fedra", „Klitemnestra", „Laura", „Fedra pred dvorom dubrovačkog kneza"... Jedna Marija, ista. Seda i sa zatamnjenim naočarima gleda sa osmehom, „vizira", kako je to umeo da kaže profesor filmske estetike Dušan Stojanović u opisu „subjektivnog kadra", gleda odande, odnekud, uporno i stalno, a Marija na početku „bačenosti u svet" gleda u budućnost, seda i crna kosa. Taj zreli lik ima Ajnštajn, doduše podsmešljivi, superioran i ironičan, ili samoironičan, a lik nad likovima je Beket, takvo lice treba napraviti, orla, biće. Koliko toga treba napraviti, ostvariti, i kako živeti da bi mogao istoriju, memoare, literaturu da nazoveš *Životić*. I zašto „Životić" ima kraj. Da nije toga pitanja, ne bi bilo filozofije, ni umetnosti, „Sjećam se kada sam igrala 'Antigonu' na Peristili, u Splitu, imala sam sasvim izuzetan doživljaj. Kada sam zavapila 'Grade, grade moga najbogatiji rode', učinilo mi se da mi glas odlazi daleko, daleko iznad krovova grada, i učinilo mi se da sam se podigla iznad podija. U gledalištu je bila crna tišina. Taj se osjećaj ne da napisati. To je gluma".

Bila sam u Rovinju na „Danima Mirka Kovača“, završne večeri skupa prikazan je film, do sada neviđen (Slobodana Matić Kovač izvukla ga je iz arhive televizije Zagreb), film je iz sedamdesetih, o samoupravljanju, scenarista je Mirko Kovač, reditelj Lordan Zavranović („prijateljska saradnja“ Zafranović). Sakupljali smo se ispred rovinjskog kina/pozorišta „Gandusio“, preko puta pijace, sve vreme sam mislila kako sam u ovom kinu gledala i slušala, istih sedamdesetih, Mariju Crnobori kako govori istarske pesme „Baletinu“, „Za hćeron“ (nema načina da ovu pesmu ne razume i svako ko nije roditelj). „A stihovi:

> ’Al pusti mene i moj pusti nerazum
> Da muku mučim tu. Ma koliko stradala,
> Smrt plemenita ipak će mi ostati’,

kazuju jasno kako je Antigona svet za sebe. Riječi ‘smrt plemenita’ skoro izrastaju u kosmos. To trebaš izgovoriti onako kako cijelo tijelo govori, vukući korak čak iz zemlje. Uvijek su me te reči sećale na naše ljude koji su svjesno išli u smrt plemenitu. Antigona me je uvek vezivala za naša zbivanja i naše ljude“ (Marija Crnobori *Životić*). Crvena zemlja istarska.

Marija Crnobori Fotez rođena je u Banjolama, nekoć ribarskom mjestašcu nadomak Pule (1. listopada 1918.). Istru je formalno napustila već 1921. godine kada su joj roditelji (Petar, brodski strijar/mehaničar; Foška, majka, domaćica) emigrirali „u Jugoslaviju“ (J. L.).

Od tada je prošao jedan vek. I koliko država. (Setila sam se, u Rovinju, kako sam kao mala, ili mlada, otvarala vrata ljudima koji su dolazili da vide vrt u kome su nekad živeli, u kasne sate otišla sam do kuće da vidim ko je tamo sada, samo nije bilo nikog da mi otvori.)

Marija Crnobori bila je okomica pozorišta dve Jugoslavije. Može se samo zamisliti koliko se mladih ljudi opredelilo za teatar gledajući nju na sceni i u prostorima koje je činila teatarskim. (Da je samo Lovrijenca i Peristila.)

Do osamdesetih, kada se Marija Crnobori „povukla“, napisano je mnogo knjiga o mogućnosti i nemogućnosti tragedije tada. Nisam sigurna koliko ih je napisano od tada do danas. Tragedija se bez sumnje „dogodila“, ali izgleda da je stvarnost takva kakva jeste upravo zato što ta „događanja“ nisu doživljena kao tragedija. Katarza je izostala. Postalo je važnije, imperativ dana, „preživeti“, a ne živeti.

Marija Crnobori, vek, epoha, imala je smisla po „rođenju tragedije iz duha muzike“ onih koji su imali tri čiste da pogledaju u oči istom „veku zlih“ (Kami), i borbe za plemenitu tragičku radnju, ili „vrednosni sistem“, ako hoćete, ili je bila takvom i zbog tragetkinje Marije Crnobori.

Na fasadi Jugoslovenskog dramskog pozorišta velika je fotografija Marije Crnobori kao Antigone. Jednoga dana gledala sam tu fotografije, da bi potom, na pešačkom prelazu kod Andrićevog venca, gledala Mariju kako, noseći „špencu“ lagano prelazi sa jedne na drugu stranu ulice. Ona tako i piše, pomamna akribija, ozbiljnost i „začudna“ odgovornost u odnosu na uloge, pozorišta, reditelje, kolege, kontekst, istoriju, prostore, rad i rad. I duhovitost, tačnost beskrajno zabavna, ali ne anegdotalna.

„Kad god u našem teatru objese obavjest da idemo sa nekom predstavom nekud na gostovanje, uvek nas nešto stisne oko srca, a ujedno nam je drago. Stisne nas, jer ćemo doći u drugi scenski prostor, drukčijih dimenzija i nepoznate akustičnosti – a raduje nas, jer osjećamo, rekli mi to glasno ili ne, da opet vršimo jedan zadatak“.

Zato su svi koji su govorili o Mariji Crnobori u utorak, 28. oktobra, u Jugoslovenskom dramskom pozorištu počinjali sa „Dobro veče“, a bilo je podne. Bili su na sceni, u mraku ispunjeni prizorima iz Marijinih uloga, i uloga, predstava i predstava. Jugoslovensko dramsko pozorište je u tom času bilo „zorno“, na svom zadatom nivou, ili na svom istorijskom zadatku, na vrhuncu, ili u katarzičnom trenutku. „Hvala, hvala svim saputnicima moga života. Hvala mojim roditelji-

ma, mom suprugu Marku Fotezu, i našem sinu Saši Fotezu“ (Marija Crnobori, 2011., *Životić*).

Hvala, hvala vama, Marija Crnobori.

(29.-30. oktobar 2014.)

TIRANA IZ NEKOLIKO PUTA

Bilo je to posle dvehiljadite, kada sam prvi put bila u Tirani. Sećam se da sam čitala knjigu Tomaža Masnaka *Na granicama Evrope*, jutrom, na terasi hotela „Interkontinental“, na glavnom trgu. Došla sam prethodne noći, bio je sastanak Uneska. Od aerodroma do grada put prav i širok na kojem nije postojala granica između puta i livade. Danas je to autoput, duž puta stovarišta, prodavnice, benzinske pumpe i, naravno, reklame, svetla, svetlucaju reklame kao bilo gde, ili bolje rečeno u svetu tranzicije i prizivanja razvoja turizma.

Tirana je danas, bila sam u maju (behu tada kod nas velike poplave), savremen grad. Bila sam i na jednoj međunarodnoj izložbi savremene umetnosti postavljenoj u hotelu „Dajti“, staro italijansko zdanje bilo je potpuno devastirano, izložba se, uz veliko zalaganje kustoskinja, tu izvrsno smestila. Preko puta hotela u samom centru, u parku Rinija bili su kafići iz kojih su devojke donosile vodu u zdanje hotela. Danas nema tih kafića, kao ni kioska po gradu. Čujem da je Edi Rama obezbedio za radnje, radnjice i kioske mesta na periferiji grada (za one čija vlasnička pitanja nisu rešena), dok su onima sa tapijama objekti otkupljeni. Oko glavnih zdanja u centru grada uklanja se beton, i vraćaju se travnjaci. Kažu da je i na obali mora, kod Drača, uklonjeno šest kilometara betona.

To je bilo zaista zastrašujuće u Draču. Gde je trebalo zapatiti turizam, uz more sve je bilo izbetonirano, a nikle su i betonske više-

spratnice na sve strane, tada se kvadratni metar u tim višespratnicama na moru prodavao po četiri stotine evra. Bogat istorijski muzej bio je gotovo napušten od kustosa i osoblja, ostala je pasionirana istoričarka, rekla nam je da se dotacije smanjuju i ukidaju, kako je sve manje para za kulturu i muzeje – tranzicija.

Restorani su bili odlični, i domaća i italijanska hrana, i kontinentalna i morska.

Karavan „Žene Balkana za mir" bio je u Skadru, dve hiljade i druge godine. U tom mediteranskom gradu, nekadašnjoj luci, nije bilo ni trotoara, razneti su, potrošeni. Do tada u Skadru videla sam rušene i uništavane kuće i zgrade, ali ne i urušavane čitave ulice. Nekadašnje kapije i masivna drvena vrata koja su imala svoju boju, bila su isprana do drveta. Još uvek su postojale radnjice sa tezgama po sredini i rafovima uza zid. Krovovi ispucanih ćeramida, ulicama zaprege su vukli magarci, a onda prođe mercedes ili nešto slično veliko i skupo – tranzicija.

Bilo je mnogo nezavršenih kuća, i neograđenih terasa, na svakoj od njih bilo je puno cveća, u keramičkim vazama.

Preko granice, naravno, nije bilo lako preći (putnice u karavanu bile su iz čitave Jugoslavije, pa je trebalo pretrebiti i pogledati sve te različite pasoše, a ta operacija sa pasošima bila je i tema putovanja). Posle granice put i pored puta bunkeri iz vremena Envera Hodže. (Koraks je u karikaturi u takav bunker ucrtao Vučića). Nasuprot bunkerima prizor (stare grafike sa Mediterana) kako ovce pasu zelenu travu uz obalu mora. Gle. A onda u tom čudu od bunkera – kuća sandučara, usred prostora – tranzicija.

Pitali smo gradonačelnicu Skadra ima li spasa od pošasti bunkera i divlje gradnje, odgovorila je „teško".

Gledam knjigu belgijskog fotografa Frederika Buyckxa *Moving Albania*, fotografije prizora koje ne vidite iz centra Tirane, pogotovo ne iz hotela „Rogner" i njegovih fantastičnih vrtova.

Na fotografijama su nezavršene kuće, školska dvorišta sa crnom šljakom u podnožju snežnih planina, veštačko cveće, oni strašni regali u boljim kućama u kojima su muškarci na kauču u čarapama bez cipela, onda pravi „smederevac“ i pravi ljudi, deca sa sankama iz dasaka spojenih, ozbiljne i siromašne kamene kuće i mršave krave, fotografije sa udešenih svadbi baš kao kod nas, i erkondišeni, boginje balkanske, specifična bolest ružnoće i razmaženosti istovremeno, i naravno, druga bolest, raširena i na svakoj strani dobro zastupljena, a to je đubre, neodoljiv stvaran i simboličan prizor. Dvojica dečaka plutaju na daskama od stiropora sred neke ogromne bare ispunjene đubretom na ivici grada sa tarabom od solitera u pozadini.

„Još nema finalnog dijaloga u kome se očekuje neka vrsta novog mirovnog sporazuma, zapravo se još ne zna kako će se tek dokument zvati, ali radi se na tome“, govori u „Danasu“ Škeljzen Malići, politički savetnik premijera Albanije, kosovski i jugoslovenski intelektualac, sigurno jedan od najmarkantnijih ljudi na Balkanu, i sa velikim iskustvom.

Posle festivala „Polip“ kod Jetona Neziraja (Qendra Multimedia) u Prištini maja ove godine, otišli smo Škeljzen i ja „taksijem“ za Tiranu novim autoputem Priština, Prizren, Tirana, Drač. Tridesetak kilometara od Tirane, „taksi“ stade i ni makac. Vozač ne sme da ostane pored puta sam, ostadosmo s njim. Čekajući šlep službu, pričamo o Dimitriju Tucoviću i njegovom nasleđu i u odnosu na nacionalno pitanje i nacionalizme i u odnosu na „varvarski“ liberalni kapitalizam – tranziciju.

Realnost su i fotografije Frederika Buyckxa. Otrovane vode i u planinama (Djetinja), tajkuni i traženje izlaza u „stranim strateškim investicijama“. Zbilja, šta je to realnost. Šta znači uvideti realnost, prihvatiti realnost, suočiti se sa realnošću, koja se ne sastoji u zastavama, parolama, povicima, deklaracijama, govorima, konferencijama za štampu. Od toliko zastava, od tolike njihove kumulacije jedan dron je pokazao kolika je stabilnost u mozgu ljudi pre svega. „Za Evropu najbolje rešenje balkanskog pitanja jeste u tome – da

ga Evropa nikako ne rešava. I ko suzbije svaku kolonijalnu politiku evropskih kapitalističkih sila, ko ih sprečava da se mešaju u odnose balkanskih država i naroda – taj je mnogo učinio za održavanje svetskog mira, taj vrlo uspešno sprečava svetski rat...“ (Dimitrije Tucović).

(15.-16. novembar 2014.)

ĆIRILOV

Samo je Jovanu Ćirilovu moglo na pamet pasti da pristane, na predlog Aleksandra Mandića, da svako veče na „Studiju B“ vodi emisiju „Ćirilov“. Dopalo mi je da ga u tom naumu, a i realizaciji pratim. Dogodilo se da je otišao u Moskvu, kako ne bi, nisam na to računala, a to je prvo na šta sam morala misliti, da će Jovan putovati, da će putovati i kada je u Beogradu, i da je to takav ludački posao koji ne da mira ni u kasnim satima.

I Mihajlo Mihajlov, koji je bio i boem, i on je teško podnosio takve emisije posle svoje sedamdesete godine, kasno noću. Zato je Jovan predložio da se u sledećoj emisiji šišamo, a šiša se, naravno, na mokro. Sledeće večeri ušao je u kadu, Ćirilov, ni u kadi nije sedeo.

Naime, čitava emisija išla je bez sedanja, sem u retkim izuzecima. Imperativ je bio da se stoji, i to je nastalo kao kontra omiljenoj i amblematičnoj formulaciji „Da sednemo i da se dogovorimo“.

Šta ima da „sednemo i da se dogovorimo“. Ništa mu nije bilo teže od sedenja i dogovaranja. Od tog društvenog rituala lišenog stvarne intelektualnosti i akcije. Jovan je imao usmerenu radnju, hodati, kretati se, pisati, prevoditi, teatrom rukovoditi, predstavu gledati, sa jezikom raditi teorijski i „primenjaški“, jesti i piti funkcionalno, koliko je za život potrebno, slatko je voleo, „Kada će kolači“, nije pio,

nije pušio, toliko toga je voleo, svet je voleo, život je voleo, boju je voleo, zvuk, svetlo, Enlightenment.

Rano je ustajao, BBC već u šest, prvi je kupovao novine. Iza ponoći retko je sedeo, za Novu godinu, možda do pola jedan, jedan. Priče, anegdote, događaji koji govore o svim drugim događajima, poenta, teza, metafora, simbol. Drama, dramaturgija, klimaks, početak i kraj.

(Tri saveta Jovanova bila su: prvi, da nikako ne valja sedati iza pola noći, jer može doći do svađe, drugi, da se kod nas knjige ne pozajmljuju, jer nikada neće biti vraćene, i treći, da se svaki trač prekida time što ga ti ne prepričavaš.)

Kraj. „Zamisli, hoće da me uvere u zagrobni život i bezgrešno začeće. Pa nije moguće".

Bilo bi dobro da je moguće, možda bi sada bilo lakše. U tom fundamentalnom smislu, filozofskom, Jovan Ćirilov uvek je birao teži put, zato su manifestacije toga izbora izgledale tako lake. Često kažu nonšalantne, to je izraz isto kao i „kontroverzan" autor, reditelj, pisac, kada se ne zna ništa drugo da kaže.

Bio je kod bukinista, na Platou, kada su mu javili da su mu rezultati katastrofalni, da izlečenja nema, kada je saznao to što se ne može saznati ni iz knjiga, ni iz pozorišta, nikako se ne može saznati dok se ne doživi. A skloni smo da se pravimo da znamo, kažemo „Mogu misliti" (a ne možemo, misliti). Jovan se sa svim što je stvorio nosio sa konačnošću.

U bolnici kod Jovana bliska osoba donela je papuče, sama ih je napravila, i jedno ćebence, roze. „Da mu noge ne zebu". To je Verica, i nije rođaka, ona je bukinista, „Samo vi mene zovite, sve ću da vam nabavim, kao i za Jovana. Kada dođe kući, nemojte brinuti ako treba stručna pomoć, mi smo tu, bukinisti, dogovorili smo se da sve što treba gospodinu Ćirilovu, mi ćemo da obezbedimo, on je nas mnogo

zadužio i nikada to nećemo zaboraviti, kada su hteli da nas proteraju sa ulica, ostali smo na ulicama, prodajemo knjige".

Jovan i knjiga. Nema tog cajtnota koji će ga sprečiti da u poslednjem času „premetne" knjižaru, i stane kod bukiniste na ulici u bilo kom gradu, ili mestu na ovome svetu. I ako nije isplanirao i uspeo da bude satima po knjižarama, antikvarnicama, i sa bukinistima, uvek je uspevao da se „natovari" knjigama, pa kada sedne u prevoz, otvara svoje blago i pokazuje ga do kraja puta. Blago blaga. Pisac i kupac knjiga.

Četiri puta po četiri sata Antoana Viteza, Molijer u Avinjonu, u međuvremenu još minimum dve predstave iz glavnog programa, i iz pratećeg, naravno, kasno u noćdok ne popadamo u nesvest. Samo Jovan Ćirilov je bio u stanju da u jednom mahu, danu, noći, vidi taj broj predstava, da ih vidi, ne da ih „pogleda" (tako kažu i pišu). Molijer je bio u središtu festivala, a i istoimeni film Andrijane Mnuškine. I to četiri sata. Hteli smo da uteknemo, ali ona, Mnuškina upravo silazila niz stepenice, u ljubičastom: „Vraćaj se, eno je, stoji ko Mira". Bio je tada u Avinjonu, ne iz Avinjona, jedan uvaženi zvanični direktor, na raspolaganju je imao i apartman. I bilo mu je dosta da vidi jednog Viteza i jednog Molijera. Naravno da je Ćirilov video sve Viteze i sve Molijere i naravno da mu nije smetalo što će, da bi video sve predstave, jednu noćprespavati i u parku. Budžet je bio za pet dana, ili šest, sedmi ...

Ali, Bitef je imao svoj slogan, temu, „naslov". To je obavezujuće za selektore i zadaje nivo mišljenja u pozorištu, intelektualac je prisutan, kao i umetnik.

Apstraktno i konkretno, mišljenje i delanje, ideja i organizacija, principi i mogućnosti, susret, spoj, konstitucija, kreacija, Ćirilov nije razarao, to nije činio ni u kritikama, ni među ljudima, ni među narodima, ni među polovima, ni među slojevima, ni među religijama, ni među jezicima...

Ravnopravnost i sloboda, to je Jovan mislio i živeo, time se bavio u svim oblicima, to nikome nije oduzimao.

„Gospodine, vi mi ne možete uzeti ništa što vam ja ne bih dragovoljno dao, osim život“. Voleo je Hamleta, mislim zato što se nije lako svetio. „Voleo sam Ofeliju. Braće četrdeset hiljada sa svom množinom svoje ljubavi dostigli ne bi moju“. Nevažno je ko je sa kim u kakvoj relaciji, sadržaj i svetonazor određuju prijateljstvo.

„Slika Dorijana Greja“ i „Poštedite me fizičkog bola, duhovni prepustite meni“. Kako je bio slobodan i hrabar u vreme bombardovanja. Kretao se gradom kao da nije bombardovanje. Zato što je zavladalo jedno potpuno drugo stanje, zato što je sve bilo neizvesno, zato što više ništa nije bilo propisano, zato što čovek kada jednom izađe iz sebe, teško može u sebe i da se vrati, ta manovska crta jednog Ašenbaha bila je slobodna u svoj lepoti i izvanrednosti. Usred „Dekamerona“.

Malo mu je sna bilo dovoljno. Nikad nije zatečen da spava. Kategorije vezane za neki takozvani građanski život bile su mu strane. Jovan Ćirilov je lumpenproleter i aristokrat, odabran i uvek pred izborom, spreman da radi u korist svoje štete, pretvarao je mane u vrline, koristio svaki minut da bi ostvario višak vremena, luksuz viška i samoće, nije mu trebalo ništa zato što je imao sve. Štedeo je da bi dao, za važno je uvek imao vremena, stalno je negde odlazio i bio je na licu mesta, budan, svestan svega, spava.

(22.-23. novembar 2014.)

ŠKELJZEN, KOSOVO I JUGOSLAVIJA

Knjiga Škeljzena Malićija u izdanju Linksa-MostArta, edicija Internacionala, i u prevodu Antona Berišaja ima sasvim naučnički, jednostavan i gotovo školski naslov *Kosovo i raspad Jugoslavije*. Ni manje, ni više. A gotovo sve. Samo to i ništa više.

Baš kao što je osnovno mesto radnje Trepča, rudnik. U Jugoslaviji, na Kosovu, u zemlji, jami, a glavni junaci drame ko drugi nego rudari. Rudari, Jugoslavija, Trepča, rudnik, Kosovo.

Grafičko oblikovanje knjige, „Metaklinika", upravo formira to polje smisla. Veliko sunce je u pozadini, na crvenim koricama, vatra i oči rudara pod šlemom, polovina lica i jugoslovenski grb sa buktinjama, to su korice, meke.

„Druga Jugoslavija bila je inteligentna", kaže Malići. Inteligentna zemlja. Pored svega drugog što je Škeljzen Malići ispričao u ovoj knjizi, Baton Hadžiju ga je naterao da to učini „Napiši to Zeni!" (kako su od neprocenjive vrednosti takvi prijatelji kao Baton), i pored njegovih eseja, pored svega toga „ostavio sve bih, kada ljubav time napustio ne bih" (Šekspir, Soneti).

U stvari ova knjiga mogla bi da bude u nekoliko tomova, u nastavcima, ona, naime, čini složenijim sve što se čini poznatim. To da je knjiga *Kosovo i raspad Jugoslavije* knjiga koja dovodi u pitanje sve predrasude, jeste jasno. Ali to da je ona tako bistra, tako bez ikakvog kompromisa autora pre svega sa samim sobom, a onda i sa svakom intelektualnom modom, sa istoka, ili zapada, beogradskom ili prištinskom, jeste zaista nezavisno, tako da nezavisnijeg intelektualca i kritičara teško da ima i to ne „na ovim našim prostorima"; Škeljzen se ne nagađa sa tim pojmovima, Jugoslavija nije za njega ni „bivša", ni „eks", niti je „region", niti je „teritorija", ništa od svih tih pornografskih termina, već je Jugoslavija, država koja je postojala, kao i mnoge druge kojih je bilo, a više ih nema.

Zbilja, svi se sećamo istih stvari. Ne, Škeljzen Malići piše i govori tako da ono čega se on seća, čemu svedoči, jeste suma jednog kolektivnog sećanja, ili istorije, baš zbog toga što je lično, originalno i autorski rečeno. Malići sumira u tačkama iz kojih proizilazi ostalo, zato knjiga *Kosovo i raspad Jugoslavije* nije u nastavcima; jedan je život i jedan pogled na svet uspeo da se organizuje i artikulira u jednoj i jedinstvenoj knjizi. Koja se čita u jednom dahu i teško ispušta, kako se samo jednostavno prima sva velika ispisana teškoća.

Divim se Škeljzenu pre svega zbog njegovog jasnog, izravnog i savladanog stava prema ocu Mehmetu, „Mehmet – siroče, pekar i komunista“.

Životopis Škeljzenovog oca (i dede) sublimirana je istorija ne samo mnogih, već i uporišnih očeva i Prve i Druge Jugoslavije. „Moj otac rođen je u Prizrenu, u proleće 1919. godine. Malićijevi su poreklom iz Ljume, iz sela Štićen u blizini Kukeša. Pradedovi su se iselili iz Štićena u Prizren negde na prelazu 18. u 19. vek. Moj deda Hazir bio je čauš poslednjeg sultana Otomanske imperije Abdulhamida...

Otac nam je pričao da je njegovo detinjstvo bilo veoma teško. Počeo je da radi veoma rano, sa devet ili deset godina...

Pridružuje se kosovskim partizanskim odredima koji su uglavnom operisali u Malesiji kod Đakovice...“

Prethodnici Škeljzena Malićija bili su stvaraoci, šta sve nisu bili i kuda sve nisu bili, ali stvarali su nasleđe, upravo i iz te posvudašnjosti koja se utemeljila u toj meri da se iz nje može sići na mesto radnje, u rudnik, i identifikovati početak i uzrok sloma roditeljskog dostignuća: „Prvo, štrajkom u Trepči (1989.) izgubio je legitimitet stub komunističkog sistema, jer nije poštovan revolt radničke klase i time je dokazano da u tom sistemu više ne postoji diktatura proleterijata i da se radnička solidarnost zamenjuje nacionalnom, etničkom solidarnošću. Drugo, izgubila je legitimitet i politika nacionalne ravnopravnosti koju je inaugurisao Tito. Napokon, nestala je i delikatna ravnoteža između republika, koje su sklopile savezni ugovor, pošto je Slovenija iskazala solidarnost sa revoltom rudara i izjavila da se u Trepči brani avnojevska Jugoslavija, poručujući Srbiji da odustane od pretenzije nasilne promene Ustava Kosova, jer se na taj način ozbiljno i nepopravljivo ugrožava i jugoslovenska federacija“.

Ono što je „začudno“ jeste do koje mere je svima nama neophodna ova Malićijeva knjiga čija se uporišna mesta, kao što je i Trepča, mogu nastaviti mnogim ispovestima do dana današnjeg, i to sa svih

strana. Škeljzen pritiska na traumatična mesta čijim otvaranjem omogućava razumevanje i samorazumevanje toka jedne „rđave beskonačnosti“ koja je promenila živote svih nas, svih naših građana, svesnih ili nesvesnih presudnosti upravo tih traumatskih mesta, bez kojih se ne može shvatiti šta je ovo što danas živimo. Svašta i ništa.

Istovremeno, pred nama je i potpuni uvid u sopstveni život intelektualca Škeljzena Malićija pred saznanjem da je i njegov život, a i njegov rad, mogao biti nešto sasvim drugo, u svakom slučaju nešto mnogo ličnije, ili individualnije, ili zagovor ličnog i individualnog u polju savremene filozofije, i savremene umetnosti, od svega pred čim ga je stavila istorija i sopstveni izbor da se misli i dela politički, i angažovano. I to u smislu u kome je život proces (Sartr), a i društvo, kolektiv.

Zenijeva knjiga je nedostajala, kao što je Kosovo nedostajalo i nedostaje u životima koji ga ne prepoznaju kao deo sopstvene biografije, ili koji ga uopšte ne poznaju. I Jugoslaviju i Kosovo. Duboko sam uverena da onaj koji nije bio, ne samo na Kosovu, i onaj koji ne zna, jeste upravo taj koji kaže „Nisam znao“ ili „Samo sam izvršavao naređenja“. Svi oni koji se kreću, jesu i oni koji bivaju, ili oni koji jesu, i oni su u razgovoru, nema interesa (to su gluposti) koji može zameniti snagu empatije, a ona počiva i na saznanju, ili uvidu.

Ko hoće nešto stvarno da zna da bi mogao nešto da uradi, ili da živi sam sa sobom i sa drugima treba da pročita knjigu Škeljzena Malićija *Kosovo i raspad Jugoslavije*. U njoj nema ničeg „diplomatskog“ i opšteg, sve je lično i personalno, upravo zato je i temeljno, i nadasve zbog originalnosti tako lekovito, tako medikamentno za sve one koji zaista teško boluju od svake vrste neravnopravnosti i neslobode u našim postkolonijalnim državama.

(6.-7. decembar 2014.)

IZMEĐU CIPRASA I VULINA

Znam da neću ispričati ništa novo i znam da će dobronamerni čitaoci reći „šta se čudiš“, ili „zar na to nisi navikla“, a znam i da smo svi navikli na sve, ali ipak ne znam zašto bi čovek koji čita novine („šarene“) u parkiranom džipu na najnelogičnijem i najprotivzakonitijem mestu ugrožavajući svima kretanje, morao uvek da pobedi i to zato što je dovoljno bezočan i bahat da čini ono što drugi ne čine, ili što im nije dozvoljeno da čine. I zašto ugroženi (u ovom slučaju, samo od strane parkiranog džipa) nisu spremni da se tome suprotstave.

Da li zbog toga što im je sloboda kretanja već ranije bila ukinuta, što nisu imali kuda da prođu, što su zadržavani na granicama, što su preseljavani, što su popljačkani, što gledaju da se ovoga puta izvuku i da samo prođu, da se domognu pešačkog prelaza i sami, bez obzira na druge, pređu. Na drugu stranu iste ulice i do drugog džipa. Kojim se vozi ona koja ne radi ništa i ima to što misli da je sve, i on koji je čeka da izađe iz tržnog centra, sa svim stvarima ovoga sveta.

U trolejbusu „mali prizor iz prevoza“ počeo je tako što jedna putnica nije uspela da se uzdrži od komentara na onaj užasan glas (ima takvih i muških) koji besomučno ponavlja posle svake stanice da treba da overimo, poništimo, „očitamo“ (kao struju ili vodu) kartu. Pa opet. Putnica je rekla da je ta „indikacija“ užasna i represivna. A putnik, sedokosi, dodao je da ima i puno vozača u gradskom prevozu koji su potražili zaštitu kod psihologa zbog višečasovnog slušanja ove čudovišne naredbe, i reče kako su toga svesni i u marketingu (da!) gradskog saobraćajnog te razmatraju „pristojniju“ indikaciju kao, na primer, da putnik može pozajmiti pare od vozača ukoliko ih nema da bi kartu kupio. „Ma ne“, reče putnica, „ali svašta je moguće“.

„A ranije vam je bilo bolje“, uleće, bradati putnik, drugi, u kožnoj jakni, (veoma klišetirano) „dok su vaši bili na vlasti“, „prethodni”, za vreme „prethodne vlasti“...

Koji su „vaši“, a koji „naši“? Dođosmo do komunista, prirodno, za to je verovatno poslužila i inspiracija Muzejom istorije Jugoslavije (25. maj) pored koga smo upravo prolazili. I dođosmo i do jahanja popova od strane komunista, i do restitucije imovine (putnica je rekla „vama su verovatno nešto posle rata uzeli“. To je „palo“ zbog visokog emocionalnog naboja bradatog do koga se u javnoj diskusiji stiglo.) I do zvezde upisane na čelu. I do Đinđićevog skidanja zvezde sa Skupštine grada, i do vere, i do ateizma, i do boga i do materine.

Glas u trolejbusu je i dalje ponavljao: „Molimo vas da očitate vašu kartu“.

Srećko Horvat mi je javio da će u bioskopu „Zvezda“ negde posle podne doći i Aleksis Cipras da pozdravi i podrži ekipu koja je „preuzela“ bioskop, „okupirala“ ga u ime javnog prostora i svrhu prikazivanja filmova. Upravo sam pročitala u „Danasu“ kako se Cipras sastao sa Vulinom i podržao njegovo „suprotstavljanje“ Americi (povodom puštanja Šešelja).

Međutim, svaka rasprava o tome, ili o „okupaciji“ bioskopa, ili o političkoj situaciji u Evropi, recimo, odložena je za neku drugu priliku; jedan mladi čovek u gledalištu u „Zvezdi“ odbijao je da čuje Ciprasa, jer je on „američki čovek“ i došao je „samo da se slika“. I da šta je on to doneo što mu pravo na razgovor daje, na šta je članica grčke delegacije rekla da su oni uvek pomagali Beograđanima, i u vreme bombardovanja slali pomoć i da je to tada radio upravo Cipras kao rukovodilac omladine Sirize.

Onda su se svi nekako razišli. Gledala sam izložbu novog beogradskog urbanizma, fotos na kome piše „Autokomanda“, ali ne i „Topovske šupe“, kad, ne znam šta je bila „inicijalna kapisla“, otpoče demokratski dijalog sa jednom ženom koja je ćutala sve vreme i bila „nemi svedok“ ugođaja priređenog od strane njenog kompanjona. „Nećeš ti“, on će meni, „više nos promoliti na naše medije dok je Vulina na vlasti, prodala si Kosovo“.

Kažem čoveku da to nisam nikako mogla ja učiniti, jer nisam bila u prilici takve moći, dok njegovi naredbodavci jesu, pa su i zbog toga u prilici takve moći, i da on o Kosovu sa njima razgovora, ukoliko mu je do Kosova zbilja stalo. „Uostalom (činilo mi se da će to za njega biti pravi argument, kažem kako je patrijarh dobro rekao: 'Nisam znao da će četnički vojvoda potpisati nezavisno Kosovo', parafrazirano citiram)".

„Šta ti meni patrijarha", kaže čovek u prisustvu žene koja ćuti i na moje pitanje šta misli odgovora: „Ništa ne mislim, samo slušam", „šta ti meni patrijarha, kako se usuđuješ, kada si ti jedna ateistkinja". Pokušavam da shvatim šta ovaj par radi u bioskopu „Zvezda" i kako se tu instalirao i to baš u časovima Ciprasove posete (drugog programa nije bilo, počinjao je tek u šest), možda su oni „spontano" tu, imaju ljudi pravo da budu gde hoće, i da misle šta hoće i da govore sve što misle.

I sada ide nikad nepresahli repertoar namenjen „izdajnicima", „prodaja", „izdaja", „rad za strane službe".

Prolaze ljudi, slušaju, prave se da ne čuju, i nije važno („šta se čudiš", „zar na to nismo navikli"), no eto „spasa u poslednjem trenutku" (to je ono kada Indijanci sateraju kauboje u krug, dolazi konjica trubeći) u liku „Ministarstva prostora" i Dobrice Veselinovića, koji reče da je najbolje „napustiti teren".

Što i činim.

Jutros pored kioska nije stajao crni džip, već beli. U njemu nije bio on, već ona. Na kucanje u prozor i tekst „Ne možete tu da stojite", digla je glavu i rekla „Puši, bre..."

(13.-14. decembar 2014.)

VEČE U KOME JE PROMOVISANA KORAKSOVA KNJIGA

Možda je u proteklu sredu, sredu sedamnaestoga, bila Nova godina. Ako bih je ikom dala, bio bi to Corax, ali Novu 2015. još moram da kaparišem za 1. januar, tačno u podne, kada će se otvoriti izložba „Živi, mrtvi i ostali", u CZKD-u biće to, naime, dvadesetogodišnjica ove institucije.

Bilo je to veče u kome je jedna knjiga „razgrabljena" – Predrag Koraksić Corax *Trajno prošlo vreme – Hronologija 1990-2001* („Trajno prošlo vreme se najčešće koristi za radnje i stanja koja se događaju u nekom trenutku u prošlosti"). Bila je razgrabljena kao što se grabio hleb iz dobrotvornih kamiona devedesetih.

„Ta prošlost je naša sadašnjost, a izgleda da će takva biti i naša budućnost", rekla je na promociji glavna urednica ovoga izdanja Branka Prpa.

Veoma često, i to je poznato, uporabljuje se termin „događaj", posebno za „događaje koji su se dogodili", to jeste za sve ono od čega se peru ruke, to jeste odriče svaka odgovornost za njihovo „odvijanje". Ti su „događaji" uglavnom oni za koje bi želeli da ih je priredio neko drugi, a njihov sadržaj su raznovrsni zločini, ili pak svakovrsno nesprečavanje zločina. Tako da je pojam „događaja" jedan od „zagađenih" pojmova, „izakanih", kako je to nekad omladina govorila.

Promocija Koraksove knjige vraća događaj u događajnost, to jeste vraća smisao događaju kao kreativnom činu, kao činu uspostavljanja vrednosti, a ne njihovom razaranju.

Otuda je prilika bila svečana, puna duha, ali i ozbiljna, upozoravajuća. Sukladna samoj knjizi *Trajno prošlo vreme – Hronologija 1990-2001*, prilika koja je neponovljiva i već se upisala u „trajno prošlo vreme", to jeste u vreme koga ćemo se sećati, ili događaj po kome

ćemo se sećati ovoga vremena, „piktografska istorija“ vremena koja nije prvi izvor istoričara, ali zato jeste rekonstrukcija istorije i njena hronologija (Prpa). Nema knjiga o devedesetim, istorijska distanca na koju se struka često poziva istovremeno je i „vruć krompir“, bio je to poziv na određivanje prema vremenu sadašnjem.

Zbilja, koliko se papira fabrikuje svakoga dana, koliko dokaza nevinosti i neučestvovanja, koliko opravdanja za subordiniranost u lancu naređanja, koliko se imejlova šalje u ime ispravnosti i kontrole, koliko se zapravo služi i koliko se ropski status inaugurira kao „civilizacijski“ i koliko konsenzusno „javno mnjenje“ guši istinu i pravdu.

Međutim, kroz sve to probije se svedok i to pre svega autor, stvaralac. „Ova knjiga pokazuje da je Koraks jedan od najboljih hroničara postkomunističke Srbije. Međutim, urednici i izdavači ove knjige bili su svesni jednog problema koji se javlja kada se Koraksovi crteži vežu za period u kome su nastali, u ovom slučaju za deceniju koju je obeležio Milošević. Jer mnogi od njih se lako odvajaju od vremena svoga nastanka i nalaze mesto i u ovom našem vremenu, aktuelni su i u novom kontekstu. S druge strane, ima dosta karikatura koje je Koraks kasnije napravio, i danas ih pravi, koje kao da gore od želje da se pridruže onima iz devedesetih godina, mogu da se šetaju tamo-vamo“, govori u svom stilu Ivan Čolović.

Tamo-vamo, *Trajno prošlo vreme – Hronologija 1990-2001*, za koju nam je svima jasno da će se nastaviti, da će ova knjiga koja je pred nama biti umnožavana, ali i da će biti nove hronologije, da je knjiga u nastavcima, da smo svi učesnici tih nastavaka i da se od mnogo čega može pobeći u beskrajnom i besramnom zlorabljenju teze da se samo glup čovek ne menja, baš kao i od teze da istorija treba distancu da bi bila objektivna, ili od stava da „muze ćute kada topovi govore“, ili od „argumenata sitne dječice“, šta je sve smišljeno da se ne rizikuje, da se otkloni trenutak izjašnjavanja, da se čovek skloni ako je pametan, da se polako i sigurno, dugim radom, dođe do jednog ktoničnog stanja društva u kome se, ipak, i oni koji su bili dovoljno

pametni da se sklone, kreću, ako ništa drugo, po razrovanim putevima, i sve prljavijim ulicama.

Ali, Koraks nije ćutao. On je „zazveketao oružjem" (parafraza iz Robespjerovog govora u drami *Dantonova smrt* Bihnera). Ili, odigrao je ulogu mladoga Kamij Demulena, on naime nije bio vičan govornik kao njegovi saborci Danton, Robespjer i Sen Žist, ali je zato izmislio plakat, jurio je po Parizu i vešao svuda gde je stigao svoje objave.

Nema čoveka koji se manje „dere", ili koji manje viče, ili koji manje niti zbori nit romori, a toliko kaže kao Koraks. I to nepogrešivo. Koraks jednostavno ume da nacrta ono što svi misle, ali ne umeju tako dobro to da izraze, on je jedno javno mnjenje po sebi, forum, ili ono što se zove umetničkom istinom.

Eto, jačom od svega i od svih „izvinjavajućih zabluda".

Zato je veče promocije Koraksove knjige bilo tako događajno, zato niko nije hteo da ide kući, ljudi su želeli da budu zajedno, u jednoj društvenosti koju je unela kritika i vlasti i društva, i situacija i likova, i teksta i konteksta (Koraksova). Svečani ton, događajni, davala je upravo ta društvenost, i, uostalom, potreba da se stvari sumiraju, da se vremena organizuju u glavama ljudi, da se prošlost koja traje stavi u neku vrstu mentalne kontrole, da se unese svest u „Trajno prošlo vreme", da se uspostavi „hronologija". I da se Koraksu kaže – svaka čast.

(Izdavač „Alexandria press", za izdavača Dušan Veličković, glavna urednica izdanja Branka Prpa, autor karikatura Predrag Koraksić Corax, priređivači Slobodan Mandić, Vladimir Mijatović, Nada Korać, lektura Nataša Nikolić, prevod Stanislava Lazarević, dizajn Dragan Lacmanović, prelom „AvantgardeDesign", Beograd 2014.)

Predgovore su napisali, odgovarajuće i sa odgovornošću Bora Ćosić, Dušan Makavejev i Vladimir Pištalo. Knjigu je na promociji prodavao pisac Ivan Jovanović.

Knjiga je, na svu sreću i pamet, i na srpskom i na engleskom. Pri tome, štampana je na lakom papiru, može se poneti, što ovu knjigu čini inovativnom u odnosu na sve godišnjake i almanahe, uglavnom statističke (bez autorefleksije) i kada se o pozorištima radi, godišnjicama, teškim knjigama na kunstdruku, tako da sam sigurna da će ih svaki gost, svako kome su poklonjene ostaviti u hotelskoj sobi, to se ne da nositi sa sobom.

(20.-21. decembar 2014.)

2015

IZMEĐU BEČKOG KONCERTA I ULICE OTVORENOG SRCA

Prvog januara, tačno u podne, kao i prethodnih godina, u Centru za kulturnu dekontaminaciju izložbom „Živi, mrtvi i ostali“ obeležena je (kako se to kaže) dvadesetogodišnjica rada ove autonomne institucije društvenosti, koja počiva na zastupanju javnog dobra, problematiziranju, otvaranju dijaloga i sprezi kritičnosti i autorstva.

Moram da posvedočim o tome, jer će se svedočenja o prvom danu 2015. odnositi uglavnom na „Ulicu otvorenog srca“, a o tome i jeste reč – o srcu, ili o srčanosti. Dakako, ova stvar sa srcem nije sentimentalne prirode, već se o njoj da misliti i kao o toku jedne istorije kojom Ulica Lole Ribara postaje Svetogorskom, ili se vraća Svetogorskoj, a Bitef, internacionalni festival novih pozorišnih tendencija, počinje da se naziva Međunarodnim pozorišnim festivalom, nove tendencije nekako čile u pravcu smotre „izvođačkih umetnosti“.

„Dragi moji, ljubim vas, znam da bi Jovan bio sad kod vas, sretna vam nova godina“ (Zoran), jedna je od poruka u telefonu, tačno Jovan Ćirilov napisao je prvi tekst o Centru 15. januara 1995. u „Politici“ sa kojom je sarađivao dugi, predugi niz godina, da bi ga u vreme demonstracija 1996./97. izbacili „jer je okrenuo leđa“, baš kao što su se studenti Arhitektonskog fakulteta sa profesorima Irinom Subotić i Brankom Pavićem našli u centru pošto su ih u mraku, isključena im je struja, batinali nepoznati nasilnici sa kukuljicama preko „mislećih“ glava. Kao što se i Škola ljudskih vrednosti, obrazovanje (nije edukacija) srednjoškolaca odvijala u Centru godinama (Slobodanka Božović), kada je postalo nemoguće baviti se ljudskim vrednostima u institucijama koje su zbog tih istih vrednosti stvorene, baš kao što je i veliki početni potencijal Centra bio sastav ljudi udaljenih sa televizije, sa Univerziteta, pogotovo Pravnog fakulteta, te je na taj način bilo moguće da se ukrste znanja i umeća, stvarne potrebe i ticanja za drugost i svet, stvarnost i okolnosti, svih onih u kojima su

se srele profesionalnost i savest. Jer šta bi profesionalnost bila bez savesnosti, i šta „nezavisno novinarstvo“ bez strasti zastupanja (da li je Hemingvej otišao u Španski građanski rat samo zato što je bio profesionalac, rekao je jednom Jirži Dinzbir u Centru), i šta bi svi „nezavisni“ bili bez sprovođenja ideja u čin, u delo.

„Čestitam vam pod kamenicama i reflektorima“, napisala je Mira Erceg, rediteljka predstave *Smrt Uroša Petoga* Stefana Stefanovića, devetnaestogodišnjaka ne tako igranog kao mnogi drugi koji nisu videli da se naš srednji vek može porediti sa dostignućima dubrovačke demokratije (Moderna, srpski nacionalni identitet u Dvadesetom veku), komad koji smo izabrali jer nam je Radomir Konstantinović savetovao da „obiđemo“ građansku dramu. „Ja, devojke, mogu učestvovati u Moderni samo ako mi dozvolite da na sceni zakoljem petla“. Učestvovao je i to najviše sa *Bićem i jezikom*, u smislu opredeljenja, baš kao što su i drugi učestvovali sa svim onim što su pre devedesetih uradili. Na primer, i paradigme radi, da nije bilo Bitefa i unošenja pozorišta u do tada za pozorište nepredviđene prostore, da li bi bilo inspiracije koja bi mogla izdržati rad i rekonstrukciju nekadašnjeg „Mizea“ „krštenog“ u „Paviljon Veljković“, samo unošenjem novog da se tradicija pretvori u kontinuitet (parafraza Lešeka Kolakovskog) i izjava Slobodana Šnajdera (razgovor u Centru onomad kada se bez srčanosti nije moglo živeti, a povodom „veštica“ koje su ujedinjavale „ove naše prostore“ da će jednom biti jasno da su najveći izdajnici zapravo patrioti).

Nije lako baratati sa ovim uzurpiranim pojmovima, kao ni sa drugim „zagađenim pojmovima“, reč i jeste o jeziku, ili „preuzimanju“ značenja, paralelno sa „preuzimanjem odgovornosti“ koja se ima ili nema, koje ima ili nema, baš kao i slobode.

I saborac Guta, Branislav Grubački „Zvono zeleno“, pa mu spaljeno šalje poruku „Upiši me na spisak“, zovem ga, a on kaže „nemoj slučajno da napišeš ’Novi patriotizam’, nego vam je torta poklon od ’Novog optimizma’“. Znam, Guto, i Zoran Đinđić nazvao je to što je hteo „vizijom“, znao je filozof da je „zagađen“ pojam „utopija“, baš kao što

bi bilo teško priznati da si filozof, pa se prozvao „menadžerom". Biće da je to problem svih „naslednika" koji su pomislili da se pomoću „brenda", pi-ara i marketinških agencija da proizvesti reforma, i modernizacija, bez suštine i stvarne političnosti. Ne samo da je doneo tortu prvog u podne, već nam je prethodno, dok je trajao alternativni sajam knjiga „Dvadeseti vek" Ivana Čolovića i dok se u Centru skupljali i oni koji su „sticajem istorijskih okolnosti" izostali sa riskantnog poduhvata upisa u jedno vreme, „Živi mrtvi i ostali", već nam je i novu kaljevu peć poklonio, kada zatečena nije mogla da izdrži, za koju sam jutros posle „besane noći", zbog onih koje ćemo potpisati i opet rizikovati da nekog nema (Jasne Diklić, promocija knjiga o opsadi Sarajeva, Mire Šuvar, koja je tog dana kada je u pet posle podne trebalo da bude promocija Šuvarove knjige u Centru javila da njega više nema i da promocije neće biti, Stipe Mesića, koji je došao na promociju Tepavčeve knjige *Moj Drugi svetski* i odmah se vratio, Mirke Zović, koja je dovodila italijanske studente da se pridruže našima, nema komemoracije Lazara Udovičkog, jer je film *Španija moje mladosti* ostao u policiji zato, valjda zato, što je na njemu pisala „Zastava film, vojna arhiva", Žaka Langa, evo ga na fotografiji sa Jovanom Ćirilovom, drže u rukama novine „Demokratija", Borisa Bakala...) sa radošću iscepala drva. Jer je Guta juče vozeći iz Zrenjanina napisao „Pa da ste gledali travu koja rasta dvadeset godina..."

Nismo gledali travu koja raste. A jeste jedan mali dud zatečen u dvorištu, na kaldrmi u Birčaninovoj 21 narastao u veliko, veliko drvo, te se dudinje moraju čistiti i o tome je rasprava u Centru. U kome je Danijel Miteran, koja je izostala iz upisa, rekla kako je demokratija svakodnevna bitka, kako je nema ako se ne rekonstruiše i ne raspravlja svakog dana, ako nije procep i agon. Ako nije javna, u javnom prostoru.

U tu svrhu, ili kada je u pitanju pojam svrhe i smisla (vrednosti, odnosa etike i estetike) tokom dvadesetogodišnje istorije, bez „istorijske distance" objavili smo knjigu Mirjane Miočinović *Nemoć očiglednog*, to je novogodišnji poklon Imagolita iz Stokholma i Centra za kulturnu dekontaminaciju, „Prvi i drugi deo".

Ima još jedna ugrožena reč. Ponos. Htela bih da je „preuzmem“. Zbilja, usuđujem se da kažem „Sa ponosom“ se upisujem u „ostali“ (sada mi je nako jasniji naslov „Živi, mrtvi i ostali“). Nije bilo sentimentalno, dan je bio hladan i „zoran“ (za razliku od „mrtvozornog teatra“, Piter Bruk), uspeli smo da dvadeseti put namučimo silan svet izlaskom i dolaskom u podne, baš kao i onim „kulturna dekontaminacija“, i 2015. godina je počela.

(3.-4. januar 2015.)

ZANAT

„Zanat najstariji”, izrika za prostituciju o kojoj je danas teško govoriti, kao i o pornografiji, upravo zato što se treba čuvati opštih mesta.

Zanat je to, koliko dugo nismo čuli ništa o zanatima, biće da je to zato što nema ni rada, pa ni zanata. Po „otkriću“ elitne prostitucije i bacanja „kamenja sa ramenja“ po ženama, što je poslednji stupanj licemerstva u „tranziciji“, javila se i reč zanat. „U socijalizmu je rad imao smisla“, Palmina je izjava. I zanati su imali smisla, sećate li se kada su se i čarape krpile kod Londona. I prezimena naša potiču od zanata. Od kada su frizeraji, solarijumi, saloni za ulepšavanje i nadograđivanje noktiju (svaka druga radnja u beogradskim ulazima, i ne samo u beogradskim, jeste neki mantrak za prijem u višu društvenu lestvicu), nestali su obućari i šnajderi, a po lepom vremenu iz izloga i vrata viore se marame i druge krpe iz preprodaje. Na šnajdere treba platiti porez, i na svaku vrstu rada, „male privrede“, ili svih onih koji rade, e ne bi li se izdržavala država. Bilo je reči o tome da treba olakšati privatnom sektoru, ali se to u stvarnosti nikako ne događa. „Zanat najstariji“ radi, to je jedan od najdirektnijih proizvoda i razmene u kojoj nema „viška vrednosti“. Naravno da će i tu politikantska manipulacija zabosti svoje nadograđene nokte i svoje ruke na kojima

su „roleksi“. Ili, obrazlagati legalizovanje prostitucije, naplatom poreza. Koji je jedan od najvećih prihoda, „i u razvijenim zemljama“, pored trgovine oružjem, lekovima i drogom. I da u taj zanat treba „investirati“.

Dovoljno je da se prisetimo Moldavke S. Č. I izjava žena koje nisu htele da govore o tome jer im je „on kupio bundu koja je na njima“. Prostitucija koja nije stvar izbora posledica je užasnog siromaštva, i to znaju i „vrapci na gradni“, ali se malo o tome govori zato što treba govoriti o siromaštvu. Isto kao što je i trgovina ljudima posledica postojanja odbrambenih granica, i Lampeduze. Kao što se i multikulturalnost svodi na identitet. Pitanje je ekonomsko i političko, i gadno je gledati iživljavanje ćudoređa nad otkrićem ko je sve prostitutka u ovoj zemlji, sred tolike i svakodnevne partijske, političke i svake druge trgovine, prodaje i otkupljivanja. Možda u prostituciji ima najmanje korupcije, ona je u celosti i njen proizvod. Upravo zbog svog položaja u društvu prostitucija je klasno pitanje koje regulišu upravo potrošači prostitucije. Prozivka prostitutki, makar bile i „elitne“, jeste klasno iživljavanje i demonstriranje morala nad onima koji nemaju tu privilegiju da uživaju u instituciji braka kao legalizovanoj prostituciji (to je bilo pitanje u devetnaestom veku), danas su se odnosi sve do „sponzoruša“ usložili, i to u tom smislu da je podela na siromašne i veoma bogate u Evropi na nivou 1830., sudeći po londonskom „Ekonomistu“.

Za kompetentnije analize prostitucije treba pogledati istraživanje aktivistkinja grupe „S. T. R. I. K. E.“, koja je Skupštini Vojvodine u toku prethodne godine predstavila svoje nalaze, i određene predloge postavljane u složenoj i dilematičnoj formi, kao i radove Gordane Stojković „Prostitucija u Srbiji – jedno od mogućih lica“. Teško da ove analize prate konzumenti usluga „najstarijeg zanata“.

Više od rasprave da li prostituciju treba legalizovati, naravno da, bilo bi lepo pozabaviti se reakcijama na ovo pitanje svih onih koji su legalizovali svaki oblik javne i političke prostitucije i čije umovanje je ozbiljan doprinos kiču kao rezultatu odsustva od stvarnosti

i otuđenja u društvenim, pre svega partijskim grupama, sa svojim statutarnim i svakim drugim „vrednosnim sistemom“ o tome šta je dobro a šta je zlo.

Teško da se kod nas za muškarca izgovara sve ono što se izgovori, ili napiše za ženu. Počevši od „jalovica“ pa nadalje. „Peder“ je ono do čega stiže mašta podobnih. Za svakoliki kič optužuju se pevačice, „one su krive“, za prosvetu, Crkvu, parade i proslave, „obeležavanja“ godišnjica, govore i iskaze vrha države, skaradni jezik uveden u javni govor, jezik koji gubi svaki politički i diplomatski kodeks i kod, zanat, dok su veština, a potom i umetnost (Gete) mislene imenice za „komuniciranje“. Više ima pornografskog u „benefitu“ i „imidžu“, u „promeni imidža“, i u imitacijama bez talenta nego i zapevanju „po stejdžu“. Problem je u „stejdžu“ i „iza stejdža“, u „red karpetu“, i „of stejdžu“, i „of rekordu“. U „javnoj tajni“.

Ima neke veze između „kurve“ i „kučke“, i „jalovice“, i „prestupnice“, i „veštice“. Recimo da je ta veza u provokativnosti. U subverzivnom naboju nepodobnosti i nepoćudnosti. I u zanatu. U odbačenosti. U razvlašćenosti, u lomači. Uvek se zna i isposluje se da se zna koju treba zapaliti. Naročito to znaju oni za koje je država „špekulacija“.

Naravno da su u pitanju oni koji koriste usluge zanata, i da bi se zgražanje moglo na njih odnositi. I da bi oni mogli biti izloženi „javnosti“, i zakonu. I da je zanat rad, za razliku od državne i partijske imele koja je optočila svaki zanat, i veštinu, svaku proizvodnju, neposrednu razmenu, pa i stvaralaštvo. Bilo da je iz nužnosti ili po izboru, prostitucija je „zanat najstariji“, a onda, sudeći i po istoriji umetnosti, ne samo zanat. I za jedno i za drugo, osnova je rad.

(10.-11. januar 2015.)

JEDAN I JEDAN SU DVA

Znam da je Ivana Momčilović u više navrata pokušavala da među nas dovede filozofa Alena Badjua. U međuvremenu Ivana je bila jedan od inicijatora i kreatora možda najupečatljivije predstave Narodnog pozorišta u Beogradu, posle 5. oktobra dve hiljadite, u saradnji sa kolegama iz Belgije, *Rupe*, u kojoj je romska ekipa zajedno sa glumcima Narodnog pozorišta igrala – iskazivala svoje pojedinačne i kolektivne sudbine; nezaboravna scena Esme Redžepove o obrazovanju – kako je učila svoje mlade kolege da budu kakvi jesu i to što jesu, a najbolji.

U organizaciji „Edicije Jugoslavija" (Ivana Momčilović) Alen Badju pred beogradskom publikom govorio je i odgovarao na pitanja dva puta, a u Novom Sadu u organizaciji Studentskog kulturnog centra u pozorištu „Újvidéki Színház" tema izlaganja (činodejstvovanja) Alena Badjua je specifikovana kao pozorišna – Badju je i dramski pisac, i pozorišni mislilac, dakle, nije ni kritičar, ni teatrolog, već onaj koji pozorište misli, baš kao i svet.

Slušala sam kako je, kao „iskupljenje" za prethodne nedolaske, došao o svom trošku, boravio kod prijatelja, dakle, imali smo neplaćenu posetu, posetu koja nije ostvarivanje „benefita", u kojoj niko neće zaraditi a dobiće sve, poklon, dakle, a šta sve poklon jeste još jedno je filozofsko pitanje, kao i sreća, ili ljubav, ili pozorište o kojima je govorio Badju na sceni novosadskog teatra pred, naravno, prepunim gledalištem radom „izakanog" teatra, i sa televizijskim prenosom u paralelnim prostorijama u kojima su slušaoci posedali i po podu, kao u najboljim trenucima misaone ili revolucionarne uzbuđenosti. Ta plemenita i odabrana tenzija javlja se u situacijama nagovešćenja sposobnosti promene, izazvane mišlju koja rizikuje i istovremeno upućuje na rizik kao put ka otkriću, ili ka novom u politici, društvu i ljubavi, a svaki poraz, bilo da je u pitanju komunizam ili ljubav, nikako ne znači da to nije i tačka no-

vog početka. Rizik kao pretpostavka kreacije između dvoje ljudi u ljubavi, njeno ostvarivanje dijalogom, rezom, disputom, drugošću, kao i društvenost kao rizik odlučivanja, suprotstavljanja, kritike i, konačno, odgovornosti. U pozorištu sa osloncem na Brehta kritičnost, ili poučni komad, i epsko kao herojsko. Kritika i kreacija, kritika i afirmacija.

Badjuov govor je sada, ali kao i kod junaka antičkih drama o kojima je govorio, i kod Sokrata, naravno, to sada je zauvek. Ili, stvarnost koja je istorija. Ili, kao pozorište samo jednom tako i takvo. Zalupila su su vrata, nastala je neka gužva, „evo pozorišta", rekao je Badju, ako nešto nije u redu sa francuskim (prevodom), govoriće na engleskom. I nadasve taj smisao za humor, ali to nije sve što smisao onoga što govori čini obrazloženim i poetskim istovremeno, političkim i emocionalnim, umetničkim i logičnim, već je to lična kapacitiranost, sposobnost prenošenja mišljenja i iskustva, neka vrsta nadahnutog prosvetarstva, uvaženja slušalaca, afirmacija ravnopravnosti, humanistički potencijal, društvenost i političnost. Novo je zapravo nova forma. U okviru nedeljivosti umetnosti i kulture, estetike i etike, umetnosti i politike.

Idući ka Hrvatskom narodnom kazalištu pre neko veče u Zagrebu, postaje mi jasno i da svi koji prolaze pored velelepnog Spomenika Nikole Tesle (Marija Ujević, koja je načinila i Krležin spomenik) idu u istom pravcu. Predavanje Slavoja Žižeka, „Filozofsko pozorište" urednika Srećka Horvata (da ne kažem projekat). Na stepenicama HNK prepoznavanja, zdravljenja, „hoće li to biti ono njegovo uobičajeno ili nešto novo" (kao na Bitefu pred početak predstava velikih, „kontroverznih" i slavnih reditelja).

Hiljadu slušalaca i gledalaca, pravi forum, publika je na sceni („Dajte mi hiljadu ljudi", Miroslav Krleža). Osvetljava se loža odmah do scene, a u loži „Mapet show" Slavoj Žižek i Srećko Horvat.

„Karte za pozorište morale bi biti obavezne za svakog građanina, četiri puta mesečno, i da im se 'overi' da su bili u pozorištu, a ako nisu

bili, onda da plate kaznu, a novac od prodatih karata i od kazni u pozorište za predstavu", to je Badju, naravno, kaže Žižek, pričali smo o tome. I gde je zapravo scensko zbivanje, u gledalištu ili na sceni, i ko koga sluša u psihoanalizi. Uvertira u loži.

Žižek koliko god da zna, analizira i voli operu, toliko je i njen junak, od žanra do žanra, tenor, bariton i bas, mecosopran i alt.

Eto ga na sceni, u dubini, iza njega je ekran. U rukama ima gomilu papira koje vadi kao iz šešira. Ono što je novo jeste pomamno traganje za novim, za novim mišljenjem o novim fenomenima savremenog sveta, baš kao što su i njegovi predlozi o moguća tri „rešenja" Sofoklove *Antigone*, njegovog predloška za izvođenje u Hrvatskom narodnom kazalištu od kojih je jedan da tokom rasprave Antigone i Kreonta, Hor (koji po Žižeku izgovara sama opšta i budalasta mesta) ima da kaže: „Dosta", na primer, jer će od te njihove „svađe" stradati civili. Tako se „Okjupaj" nađe po sred antičke drame, kao što se ona sada odigrava na ulicama. „Ne postoji mjesto za samozadovoljnu aroganciju. Sjedinjenje države iskrivljenja su zrcala same Evrope. Još je 1930. Max Horkheimer je napisao da bi oni koji ne žele kritički govoriti o liberalizmu trebali šutjeti o fašizmu. Muntatis mundandis, trebali bismo reći onima koji su kritični prema novom imperijalizmu SAD-a. To je stoga jedino pravo pitanje u pozadini samohvalisavih proslava koje prate proširenje Europske unije: kojoj Evropi se pridružujemo? I kad se suočimo sa tim istim pitanjem svi smo mi 'nova' i 'stara' Evropa, na istom brodu" (Slavoj Žižek i Srećko Horvat *Što Europa želi?*, „Algoritam", 2013).

Ima filozofa koji uporno pokušavaju da stabilizuju brod koji se ljulja, pa im je muka, Slavoj Žižek legne na palubu i ljulja se zajedno sa brodom, drži ga prepoznavanje stvarnosti i kritički stav i dar. Dva sata je trajao njegov govor, u kome je na kraju spoji sve što je razastirao, sve što je izvukao iz šešira poređano je u strukturu koja je on sam. Nije to monodrama, već opera. Katarzirajući „Filozofski teatar". Od svega što su „benefiti", od svega praktičnog, utilitarnog i preživljava-

lačkog, najkorisnije što se zbilo u novoj godini jesu „nastupi“ dvojice filozofa Alena Badjua i Slavoja Žižeka zato što smo bili u prisustvu slobode (i levice), te sposobnosti da se svet rastavi i sastavi na naše uši i oči.

(24.-25. januar 2015.)

PRIZOR I BESPRIZOR

Zoran Živković, poslanik, govori u Skupštini, najvažnijoj instituciji, u Parlamentu, o „propuštanju kroz šibe“, ili provlačenju „kroz blato“ Zaštitnika građana zato što se usudio da preispita funkcionisanje javnih i tajnih vojnih službi. (Sećam se kako je svojevremeno posle ubistva premijera Đinđića tadašnji ministar policije Dušan Mihajlović izjavio da se on bavio žandarmerijom i ovom vidljivom policijom, ali kako je stao pred vratima policijskih i vojnih tajnih službi).

Reč je o prizoru u kome se, dok Živković govori, predsedavajući Skupštine malo znoji, a onda smejulji, pa smeje, nije mu jasno šta to sve treba Živkoviću kada zna da je stvar dogovorena, da je on „budala“, pa mu je onda nezgodno što to sluša, može biti da će mu neko zameriti što je uopšte „prisustvovao“ tom „napadu istine“, te se smiri, pogledava unaokolo ko ga gleda, i onda će ponovo u kikot.

Kako je to poznato. Kako su se u vreme Staljina članovi Centralnog komiteta smejali, znali su da je stvar odlučena, i smehom su se oslobađali od straha. Straha od Gulaga, straha od toga da su bili sve, a da će biti ništa.

Onda tu pristupa dopredsedavajuća, gleda upitno u predsedavajućeg, i ona ne zna šta da radi, tu je, a baš i nije zgodno, pa nestaje iz kadra, predsedavajući je još crveniji i sve mu je još više smešno.

Ono što je smešno je istina, to jest smešno je što neko govori istinu, što neko ume da pročita scenario i mizanscen, i još ima potrebu i da kaže kako to vidi, smešno je što se protivi pristanku i svih drugih koji to vide, samo ih je strah, pa im je i smešno da imenuju to što vide.

A to što vidimo poznato je iz istorije, dokumenata i literature, kako se organizuje ćuteća ili navijačka većina. A i da nije poznato iz prošlosti, poznato je iz stvarnosti.

Čuveni citat iz staljinističkog isleđivanja bio je: „I majka ti je bila kurva". To je ono što se navede u finalu difamiranja, upotrebom svih sredstava optuživanja i nabrajanja „grehova" od samoga rođenja. Da bi se onesposobio „neprijatelj", kompromitovao, uništio.

„Odbor za kontrolu bezbednosti završio sedmočasovnu sednicu zaključkom da Ministarstvo odbrane ima pravo da Ombudsmanu uskrati tražene informacije". „Izdajnik".

„Ako u narednih mesec-dva negde vidite Zorana Đinđića, recite mu da je i Tito pred smrt imao problema sa nogom..."

Prizor obaranja metkom čoveka, Premijera, na štakama na tom prokletom ulazu u Vladu. A onda i Tito, i taj je imao bolesnu nogu, kao garant i primer politike nesvrstanosti.

Nedavno u avionu sedim pored baš lepo uređene gospođe. Na krilu joj čuvena torba „birkinka", ne znam da li je prava ili kopirana, nadograđeni nokti, parfem, frizura plava i uz lice, naočare, sve po „pe es-u", ili po „difoltu", pred sletanje uručuju upitnik za popunjavanje, i ona diskretno pita: „Šta je to embarking place?". „Beograd", kažem. (Kostimu).

Koje je mesto govora, „embarking place", iz koje pameti izlazi tekst Predsednika Tomislava Nikolića pri kraju „obraćanja" 27. januara na dan oslobođenja Aušvica, kojim je pokušao da „objasni" motive

„napada“ na Jevreje: „Zašto baš oni? Možda je opasna posebnost te manjine bila u tome što je ona bila previše zastupljena u prestižnim profesijama, posebno u oblasti umetnosti, finansija i nauke“.

Te su ih zato zapalili. I njihove prave doktorate. I knjige. I violine.

Čovek nema jezik, čovek jeste jezik.

Ima li poezije posle Aušvica.

Ima li kolumne posle teksta Predsednika Tomislava Nikolića, ovoga puta ne o „žutima“, već...

Da sada citiram Adorna, ili još gore, i popularnije, nešto iz „izjava žrtava“.

„Da li se družite vi, porodice bivših logoraša?“, pitala je jedna mlada novinarka Gordanu Lebović povodom uprizorenja *Nebeskog odreda*, oca joj Đorđa Lebovića („Svedočanstvo – istina ili politika“ – Posmatranje pojma svedočanstva sa radovima Đorđa Lebovića *Nebeski odred* i *Viktorija*, drugi umetnički događaj u okviru projekta „Protiv zaborava – četiri logora u Drugom svetskom ratu u Beogradu“, CZKD i „Učitelj neznalica“).

Naravno da se u tom „pojašnjenju“ nalazi „pogled na svet“ našeg Predsednika. Kao i promena njegovog „majndseta“. Koji se sastoji u predlogu da se kroz Pionirski park asfaltira trasa kojom može pravo da dođe do svog radnog mesta.

Pristojno pitam jutros gospođu u značajnom automobilu da li bi mogla da se isparkira sa kolskog ulaza kako bi prošao kamion sa drvima, a ona kaže: „Baš si smešna“.

(30. januar-1. februar 2015.)

MAKEDONSKI IZDAJNICI

Iz aviona se vide poplave u Makedoniji, sija se voda koja je ispunila pravougaonike plodne zemlje, bar je hrane bilo, da li će je biti, da li će se na leto putnici od Ohrida do Skoplja zaustavljati da utovare džakove paradajza i paprika za zimnicu. Gledam na televiziji „Dnevnik", po plantažama gacaju uzgajitelji, voda do kolena, očajni.

To su prve vesti, a onda slede saopštenja o „izdajničkoj" zaveri Zorana Zaeva i najveće opozicione partije socijalista da sprovode nasilje nad državnim organima, uzurpiraju ustavni poredak i demokratske institucije.

Opozicija je izbačena iz Sobranja trinaeste, kao i novinari, i to uz pomoć policije. Sve tako odstranjena u stanju je da sprovede nasilje nad državom i da organizuje prisluškivanje države oličene u partiji VMRO-DPMNE i njenom predsedniku, i premijeru Vlade Nikoli Grueskom. Naravno, ona, opozicija, to čini uz pomoć stranih službi, ne kaže se tačno kojih, ali „strane službe" je termin koji se naviše čuje, koji zvuči iz saopštenja vrha države. Posle fotografije Zaeva i drugova saopštenja se pojavljuju i u pisanoj formi dok spiker čita, te iz samog tog uobičajenog i uigranog načina saopštavanja „vrhunske istine" da se naslutiti da će odbrana od svih koji ugrožavaju državu i njene spomenike biti „beskompromisna" i žestoka. I da će to biti prava barokna predstava dostojna novosazidanom Narodnom pozorištu, koje je zaklonilo nekadašnje modernističko zdanje Narodnog pozorišta iz milošte zvanog „skakaonica", zbog kosine krova, tangentalnog, kao izraza sklonosti ka apstrakciji i „diskutabilnoj" formi avangardističkih arhitektonskih rešenja.

A šta se zapravo zbilo? Zoran Zaev je optužio premijera i lidera vladajuće VMRO-DPMNE Nikolu Grueskog da je zajedno sa Miljkovim i Goranom Gruevskim prisluškivao dvadesetak hiljada građana Makedonije, a među njima pratio i razgovore ministarke unutra-

šnjih poslova Gordane Jankulovske i potpredsednika vlade i ministra finansija Zorana Stavreskog. Što se lepo vidi iz objavljenog snimka.

Makedonske socijaldemokrate, u senci kontinuiranih izbornih poraza, na stranačkom kongresu 2. juna izabrali su novog predsednika, Zorana Zaeva, potpredsednika stranke na čijem je čelu bio Branko Crvenkovski, i on je sadašnji gradonačelnik Strumice. Njegov je prioritet, kako je na kongresu partije izjavio, da pobedi VMRO-DPMNE i izbori vlast za socijaldemokratiju u Makedoniji.

Od tada se govori da Zaev preti „bombama". A „bombe" su zapravo dokazi o prisluškivanju građana Makedonije i sadržaji tih prisluškivanja koji svedoče o odnosima u samoj vlasti, korupcionaškim privatizacijama, vezama i vanzakonitom delovanju, uzurpaciji i činovima protiv interesa građana Makedonije.

U pitanju je i projekat Skoplje 2014., u koji je uloženo pet stotina i osamdeset miliona evra. Skopljem kruži anegdota da su vajarski radovi odnekud najjeftiniji, te je zato, između ostalog, i broj kipova toliki da centar Skopja izgleda poput šahovske table po kojoj je neko pobacao šahovske figure.

Ali ljudi nisu pioni.

I na to je ukazao Zaev, koji očigledno predstavlja novu političku snagu, koja nije toliko „urbana" i građanski fina, već je u stanju da mobiliše šire i dublje, i mimo srednje klase, to što je iz Strumice za jedne može biti manom, a za druge značajnom vrlinom.

U Skoplju u kome je pre neki dan temperatura bila na nuli, građani su uglavnom isključili parno grejanje tamo gde ga je bilo, tu tekovinu modernizma (i infrastrukture), zbog neplativih računa u savremenom tranzicijskom periodu (spoj nacionalizma i pljačke). Kako im je, ne pitajte. Svuda su, i u javnim prostorijama, uključene duvaljke, tek toliko da se čuje da nešto radi, i da se vidi. Kome to nije dovoljno

i kome je zima, može se ogrejati na slavnoj prošlosti, ali onoj daljoj, antičkoj (koja ne bi bila do te mere protivurečna bližoj socijalističkoj, da je pameti) i preko koje se, kao znak nove stare autentičnosti „lupaj" frizovi i statue. Sve emancipatorsko što je posle zemljotresa 1963. izgrađeno i kao znak jugoslovenske i svetske solidarnosti potiskuje se u drugi plan, i uništava, umetanjem novokomponovanog „baroka".

Pa, kada se sve to pogleda, red mermera i red raskopanih ulica, statua i ljudi na trgu i po ulicama, postaje jasno da se ta kontra, ili taj rascep, razbacivanje i preuređenje vekova, ili čitava blasfemija u čvrstom materijalu, može sanirati ili prevazići samo teorijom zavere, to jeste unošenjem sažaljenja i straha među građane, to jeste proglašavanjem svakog opozicionog i kritičkog mišljenja i delanja za „izdajništvo".

To je smisao prisluškivanja i praćenja građana, da im se stavi do znanja da svaka reč protiv vladajuće politike može biti po njih opasna. Te je bolje da ćute i da se slože, to jeste da budu poslušni. Inače im neko može zakucati na vrata i privesti ih u ime države. Zavođenje terora, ime je toga nečega nad svime i svačime.

Onaj ko to razobličava i imenuje deluje protiv države koja sam ja.

Izgleda da su „izdajnici" glavni proizvod ne samo u Makedoniji. Taj proizvodni ciklus kao zamena za svaki drugi stvarni, onaj koji hrani, oblači, greje, traje već veoma dugo, te narastaju generacije koje mogu pomisliti da je oduvek tako bilo, tome služi barok i teorija zavere, da se zatrpaju činjenice i vrednosti koje inspirišu na istinu i stvarni nacionalni i kulturni identitet, i da se o tome ćuti i pristane na iluziju i falsifikat, i da se vlada dok voda plavi i ne pita za granice.

(14.-15. februar 2015.)

MILENA DRAVIĆ, POBEDNICA

„Ovo veče je za mene je zaista veliki događaj. U ovom trenutku uspostavlja se jedna velika nova nagrada – Beogradski pobednik za filmsko stvaralaštvo. Ja sam kao dete sa roditeljima odlazila i gledala taj divni spomenik i želela sam da ga dotaknem, i evo želja mi se ispunila, on je dotakao mene. Ja sam zahvalna i velika mi je čast ukazana što sam dobila ovako veliko priznanje“ (Milena Dravić prilikom uručivanja nagrade Beogradski pobednik na otvaranju 43. Festa, 27. februara 2015.).

Dogodi se tako da ugledaš prizor teomahijski, da herojstvo, baš to, proistekne iz „poučnog komada“ (B. B.). To se dogodilo u trenutku u kome je Milena Dravić, krenuvši u susret velikom aplauzu, i svetlu, padne, baš niz viši podest na koji naskaču političari, lideri, vođe na partijskim promocijama u Sava centru u Beogradu.

I da se digne, zadivljujućom snagom, i prvo, da bude duhovita, upoređujući svoj pad sa Madoninim, a onda održi govor koji artikuliše njen „Kavkaski krug kredom“ (B. B.), njeno vlasništvo, njeno autorstvo, njen rad i život.

Veliku čast je ukazala Milena Dravić nagradi Beogradski pobednik za film. I ne samo nagradi, već jugoslovenskoj kinematografiji, pozorištu, diplomatiji, politici mira, prijateljstva, ljubavi, dostojanstvu stvaraoca i čoveka koji nikada nije povredio „bližnjeg svoga“, koji nikada nije ušao u napast potcenjivanja ili arogancije, već se svakog časa svoga rada i života, borio da ga ne obuhvati duh provincije.

Njena biografija spisak je filmskih remek-dela iz godine u godinu, te onda dva u jednoj godini, stakato. I to sa rizikom; učestvovala je u svemu ključnom i prevratničkom, novom, daljem, smelijem, kakav anđeo od žene, a takav avanturist, tragač, revolucionar;

gotovo sve što je odigrala bila je tačka promene u istoriji jugoslovenske kinematografije, tačka preloma, spora i novog dogovora. Ta konstanta, uvek novog i „diskutabilnog", „kontroverznog", kontinuitet unošenja novog u zlehudim promenama konteksta u zemlji spomenika pobednicima koji se ruše i zamenjuju, jeste snaga Mileninog ustajanja i penjanja na viši stepenik u dvorani Centra „Sava".

Bilo je dosta naroda, gledalaca televizijskog prenosa otvaranja Festa, i svedoka Mileninog gesta, svima je zastao dah, trenutak koji sublimira veliko poštovanje prema Mileni Dravić, a onda navijanje, i oči pune suza. Katarzičan trenutak i veliko divljenje, identifikacija sa junakinjom. Onom koji to zaista jeste.

Ne da se to napraviti, Milenom Dravić se zaista mora biti. Nema propagande, ni scenarija, ni pi-ara koji može proizvesti junakinju bez pokrića, a nema ni udivljenja publike, za čitav život, ako autoritet nije stvaran. Empatija je upućena onima koji su je drugima uputili, onima koji su je izazvali svojim umećem da artikulišu emocionalne tačke kolektivnih trauma, da ih učine vidnim, prepoznatljivim i ujedno simboličnim. Dakle, upisom u sećanje publike, društva, građana. Milena Dravić, njene uloge i ona sama konstitutivni su stub jednoga sveta, i našeg, koji bi se inače, bez nje, sasvim raspao. Malo nam je toga još ostalo i to tako jasno nekompromitovano, i nedovedeno u pitanje.

Znate i sami, svašta su ljudi znali da počine, e da bi ostali na površini, da bi se oko njih „vrtelo", da bi bili „u javnosti", da bi se „obraćali", da bi im se „obraćalo", da ne bi „ispali iz igre", da bi mogli da druge „puste niz vodu", da bi se „ugradili", ili „utalili", da bi bili na naslovnim stranicama, i uopšte „u medijima", da bi se osvetili, da bi „učestvovali", da bi bili na „crvenom tepihu" ili pored njega, da bi bili korisni u svrhu svog „benefita".

Nikada se nije okliznula, Milena, te zato može da padne i da ustane. Častan, a ne častoljubiv život, umetnički i politički.

Prvi put sam srela Milenu Dravić u Ateljeu 212 i nisam bez doprinosa u kumstvu njene pozorišne sudbine. „Mlađi dramaturg". Pripremala se *Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji* Bore Ćosića, režirao je Ljubomir Draškić. Jelisaveta Seka Sablić bila se razbolela, ne baš na kratko, i već po načinu na koji su u sobu Jovana Ćirilova i moju ušli Ljubomir Draškić i Borislav Miajlović Mihiz, videlo se da imaju neku posebnu nameru. „Dete kreten" iz *Porodice* očito je nalikovalo „mlađoj dramaturškinji". Posebno „uvrnute" replike. Nije to bilo moguće. Ali ko će i kako će. Zbilja se ne mogu setiti ko je prvi to izgovorio – Milena Dravić. Oduševljenje je zavladalo u „dramaturškom odeljenju" (Velimir Lukić). I priprema za pregovore, bilo je negde rano popodne.

Sutradan u devet i trideset, a proba je u deset, dolazi Milena Dravić. „Odbor za doček" u bifeu Ateljea 212, a onda konsternacija i uozbiljavanje. Ona je savladala čitav tekst *Uloge moje porodice u svetskoj revoluciji*. Možete samo zamisliti Zorana Radmilovića, Boru Todorovića, Vlastimira Stojiljkovića, Milutina Butkovića, Miru Banjac, Baju Bačića, Taška Načića, Dragana Nikolića i sve druge iz komada i iz uobičajenog humorističkog komada paralelnog sa onim koji se proba. Deco, nema više zezanja, to je moglo da liči na Zorana Radmilovića. Tako je i bilo, a bilo je i posle ne samo urnebesne premijere, već i repriza u kojima se stvar razvijala; jedna je „konstruktivna" odluka na nivou telefonskih i usmenih prinuda, te rada partijskih organizacija, u sinergiji, prinudila predstavu da se sama skine sa repertoara Ateljea 212. Taj sistem kojim se nešto zabranjuje „nikako nije bio cenzura", već su se „okolnosti" sastavile tako da baš i „nije trenutak" da se „daje" i nema više. Konstruktivna kritika da, ali kritizerstvo, to ne, nikako.

Dakle, *Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji* Bore Ćosića u režiji Ljubomira Draškića i u izvođenju Ateljea 212 odigrana je na Sterijinom pozorju, jugoslovenskim pozorišnim igrama u Novom Sadu 1971., sa velikom uspehom.

Sutradan u deset ujutro bila je zatvorena projekcija filma *Misterije organizma* Dušana Makavejeva, sa Milenom Dravić „kao razbaru-

šenom revolucionarkom koja propoveda seksualnu revoluciju“ (iz biografije sa sajtova). Nije bilo jednostavno ući, a ni izaći. Cenzura?! Ko je to naredio, ko je telefonirao, šta je odluka. Tajac i tajna. Dobro se sećam kako su nam drmali stolice, sa leđa, cimali nas, pobornici konstruktivne kritike.

Jutro (Puriša Đorđević). Jutro i Milena Dravić.

„Na voditeljkino pitanje (otvaranje ovogodišnjeg Festa) da li broji svoje nagrade, Milena je odgovorila da broji svoje godine života, godine odrastanja jedne voljene devojčice i sate kada će ovaj divni trenutak podeliti sa svojim suprugom Draganom Nikolićem“. Milena Dravić ili o ponosu.

(7.-8. mart 2015.)

BEOGRAD NA SAVI

„Islamski propovednik iz Kuvajta zatražio je da se sruši egipatska Sfinga i piramide jer, kako je naglasio, došlo je vreme da se izbriše s lica zemlje nasleđe faraona. Zahtev je usledio u trenutku kada ekstremisti Islamske države svojim napadima ugrožavaju mesta od istorijskog značaja.

Iako drevni spomenici nisu verski, već kulturni i istorijski, muslimani ipak treba da ih unište i tako okončaju klanjanje slikama, smatra propovednik Ibrahim al Kandari. ’Činjenica da drevni muslimani, koji su bili sledbenici proroka Muhameda, nisu uništili faraonove spomenike pošto su stupili na egipatsko tlo, ne znači da mi to sada ne treba da uradimo’, citirao Al Kandarija list ’Al Vatan’“ („Danas“, sreda, 11. mart 2015.).

Mi nemamo ni Sfingu, ni piramide, ali zato imamo „implementaciju“ investicionog urbanizma koji, po volji, ili voluntarizmu, ili leks

specijalisu, može da promeni nasleđeno ili zatečeno, i da instalira najnoviju istoriju kao oduvek postojeću.

Prvo je stanovništvo, i civilstvo, učeno da je neophodno biti pravnik da bi se razumelo šta je zločin i razaranje, ili da bi mogli „pratiti" rad Haškog tribunala, na primer. Ili, da treba imati dokaze da bi videli da je, na primer, Vukovar razoren grad. Dok se ne dokaže, ništa od toga.

Onda je stanovništvo, civilstvo, učeno da je neophodno biti ekonomista da bi se razumelo ili znalo šta je to i kako se izvodi eksproprijacija, pljačka, tranzicija i sve to.

Tako da se moglo čuti i razumeti „da ja o tome ne mogu da govorim, jer nisam pravnik, to jeste nisam ekonomista".

Tako su za živote stanovništva, civilstva, postali „zaduženi" s jedne strane eksperti, a s druge popovi, Crkva, dakle telo je za eksperte, a kultura i prosveta za „duhovnike". Ili „segment" jedan i „segment" drugi. A oni „segmenti" bi imali da deluju u „sinergiji". Da se to prevaziđe, koliko se da videti, trenutno je zadužen Toni Bler.

Istovremeno to poveravanje sudbine u ruke „kompetentnosti" dovelo je do krajnje depolitizacije, ili do uzurpacije politike, i istovremeno do njene kompromitacije, što je osporilo i poverenje u kompetenciju. Učestvovanje u politici postala je neka vrsta nužno pokvarene radnje, od koje su se stručnjaci sklanjali, stvaraoci okretali estetici, a novinari profesionalnosti, što je imalo da znači da je dezangažman vrlina, golo oko privid, a nedostatak empatija i interesa za opštim dobrom način da se realizuje sopstveni „segment". I eto, i sveopšteg debarasiranja od odgovornosti. „To nije moj posao".

I sada smo usred velikog posla; tiče se svih nas koji u ovom gradu i u ovoj zemlji živimo i hoćemo da se krećemo, dišemo, gledamo, da imamo pogled oko sebe i ispred sebe, rečju da budemo slobodni. (Nije to, naravno, prvi put, ali ne bi valjalo da bude ni poslednji).

Graditi ili razoriti. Uspostaviti se razaranjem. Definisati sopstvenu vlast kao oduvek postojeću. Istorijat razaranja postojećih spomenika i podizanje novih. Prepravljanje istorije, njeno natezanje na sopstvenu stranu. Zbilja, imamo dovoljno iskustva sa tim, pa čak i mlađe generacije za koje se odveć često tvrdi da ne znaju ništa, i veliko je pitanje da li se to tvrdi da one i ne bi ništa znale. I da bi im se moglo reći da će dualnim obrazovanjem brže doći do „zapošljivosti", što je i inače deviza u obrazovanju, pa i univerzitetskom, to jeste da će biti jeftina radna snaga.

Je li građanstvo, ili civilstvo, zapravo danas četvrti stalež, o kome odlučuje vlast koja „kreće da zida, za sada, dva solitera, ili nebodera", „mi krećemo", i vi nemate pravo da pitate kuda krećemo, ko kreće, zašto kreće, pošto kreće... ima da „verujemo". „Ja verujem, i ponosim se što verujem". Tako se Putin, recimo, nije odazvao predlogu, niti se o predlogu uspešno razgovaralo, već je on našeg predstavnika (tako bi valjalo) „uslišio" u njegovim molbama.

Možda će predlog o razrešenju jedne jezičke floskule doprineti boljem razumevanju stvari kada je u pitanju građanstvo, civilstvo koje ne vidi nekog posebnog razloga da promeni „majndset", pogotovo što mu je dugi niz godina sugerisano da je to „majndset" nad „majndsetovima". Takve primisli o promeni „mentaliteta nisu imali ni najveći 'izdajnici' ovoga naroda, znajući da to nije pitanje mentaliteta ili identiteta, već političkog sistema, koji čine ljude boljim ili gorim" (ovo je mišljenje jednog antropološkog optimiste). Tako da se ipak možemo vratiti politici koja dela u svrhu opšteg dobra, ili partikularnog.

Dakle, Beograd nije na vodi, nego na reci Savi, koja se uliva u Dunav. I recimo, da postoje građani koji bi to voleli i da vide. I recimo i to, da je pitanju skalamerija u priobalju Save, i đubrište, ali zašto to ne bi moglo da se sredi, i da bude zelena površina, i igralište, i šetalište i disalište i vidikovac. Po meri čoveka, i za to ne bi morali da se penjemo na stoti sprat. Ali, to ne bi bilo tako slavno u istoriji, mora se podići nešto po čemu se osigurava mesto u budućoj istoriji grada, nešto veliko, misli se za sva vremena. Nešto što je „benefit",

zašto da ljudi gledaju u reku i sede na klupama, i uopšte imaju višak vremena (ili je u njihovom posedu višak vrednosti) kada mogu da šetaju po šoping-molu i gledaju u „Mango“ i „Zaru“, to jeste ugodno i „opuštajuće“, motiviše civilstvo da učini sve da kupi i ima. A ako ne može, onda barem da želi, i da ne misli mnogo kako je do toga došlo.

Zaista su postale nesimpatične izreke upoređivanja sa Evropom i svetom, kao sa jedne strane „to se ‘tamo’ nikada ne bi moglo dogoditi“ – događa se, a s druge,“to je tako ‘tamo’ i ima da bude i ovde“.

Ipak, hajde, je li Pariz na Seni, ili Sena prolazi ispod mnoštva mostova kroz Pariz. I stanovništvo, civilstvo gleda u brodove sa uređenih kejova. I sa mostova. A i turisti, valjda su zato stigli u Pariz. Verovatno jednim delom i imigranti. Pod mostom je bolje nego u liftu.

Nije more voda, već je more. Kada mora više nema, može li da ostane reka, a ne voda, reka Sava, a ne voda.

I mora li se biti „na“. Koliko je samo bilo toga „na“. Može li se biti „sa“, sa stanovništvom, civilstvom?

A struka je ovog puta rekla svoje. „Ne. Ne na vodi“.

(14.-15. mart 2015.)

JAVNI PROSTOR ILI ČIJA JE OVA ZEMLJA

Od kako je raskopana Autokomanda, a biće da je to već treći mesec, treći mesec kako se popravljaju tramvajske šine, od „Pinka“ kako građani već odavno nazivaju autobusku i trolejbusku stanicu „Bolnica Dragiša Mišović“, kako zvanično kaže glas u prevoznom sredstvu kada vas poziva da „očitate svoju kartu“, „do grada“, ili do Slavije vozi samo autobus 42, okolo i naokolo. Kako se onda narod

okupi na stanici u većim količinama, čekajući i raspitujući se, uvek ima iznenađenih (gde su drugi autobusi), pruža se prilika za javne razgovore, ili za javnost, i razne teme se ispostavljaju između čekača, ima se šta čuti, mada ne verujem da bi to bilo uputno za vlast jer toga nema u medijima. Svih tih tema i mišljenja građana.

Kako ljudi misle da to što su na vas naišli „u novinama" znači i da imate određeni uticaj, pored toga što su neki od njih zapanjeni što vas vide u gradskom prevozu, jer misle, shodno „edukaciji", da vas vozaju, a verovatno i iz tog razloga navezanost vlasti na medije jeste opsesivna i samoubilačka, daje utisak važnosti i sveopšte potentnosti, čekači ili „zbor radnih ljudi i onih koji nemaju posla", počinje i da izlaže svoje probleme. Pogotovo ako prvi lanete nešto „u svetlu" raskopane Autokomande i budućeg „Beograda na vodi", to bi se verovatno nazvalo provokacijom. Onda se publika malo okrene oko sebe, a kada se uveri da još neko ne sluša, kaže žena koja je upravo izašla iz bolnice da tamo tvrde da joj uput od „kućnog lekara" nije važeći, nije dobro napisan, te vadi uput i pokazuje ga, e ne bi li dobila odgovor šta to nije u redu i zašto joj još traže osam hiljada dinara da doplati. Tu je i gospođa koju je komunalna policija upravo isterala ispred samoposluge gde je prodavala neke stvari iz kuće (šustikle i muštikle, i đinđuve, e da je Aca Popović još među nama kako bi on to opisao) ne bi li „ostvarila prihod" za hleb. I opet osam hiljada dinara u vidu kazne, „a svi oni parkirani džipovi od kojih se ne može proći u nekadašnjem sokačetu, a sada parkingu, to ništa". I tako. „Znate šta", stariji čovek, „da li vi verujete da će biti tog 'Beograda na vodi' kada ne mogu da poprave Autokomandu već četvrti mesec?" „Bolje da su gradili metro".

„Metro, to je život, a 'Beograd na vodi' je politika", presuđuje gospođa sa Barberi šalom. Svi se složiše.

Dođem do Miksera u Savamali, tik uz Geozavod i vidim da nije sa strane, bočno, tako uredno premazan kao sa naslovne strane, sa fronta, a ispred Miksera, tamo gde je bio parkić, koji je i obećan, kako čujem, iskopana benzinska pumpa, pa neki ogromni kotlovi, rezer-

voari u boji zemlje stoje, mislite da je to konceptualni rad na temu arheoloških iskopina. Opet, kada pitate šta je, kažu da je to početak gradnje podzemne garaže. Kažu.

Ali ono što u novinama piše, neću pominjati kojim jer je zazorno i opasno, da svi mi koji smo se skupili na prvom sajmu projekata podržanih od strane Evropske komisije jesmo, već znate šta, uključujući i domaćina, šefa Delegacije Evropske unije u Srbiji, Majkla Davenporta, kao i ministarku za evropske integracije Aleksandru Josimović. Sada se pitate kako to, onoliko kukanje za investicijama, za ulaganjem, a ovamo, ako neko osvoji mogućnost da radi, onda je to bludna radnja. Evropske integracije, evropske integracije, ali nikako za sve. Jesu li one za život, ili za politiku.

Hoću da kažem, ako ljudi ne znaju šta im se događa u bolnici, ako ne znaju zašto baš njih teraju „institucije države", a druge puštaju da čine šta im je volja, ako ne znaju ko ispod njih kopa i zašto, i kako je to moguće, baš kao što i evrointegracije nisu za sve građane, onda premijer „preuzima odgovornost".

Mislim da nisam jedina koja bi želela da čuje i sazna šta znači formulacija, termin, izrika „preuzimanje odgovornosti".

Jer ja tu „odgovornost" već vidim kao neku loptu kojom se dobacuju iznad naših glava. Šta znači „preuzimati odgovornost". Ima li nje ili nema, kako se to „odgovornost" može „preuzimati". Šta se radi u tom slučaju, gde se odgovornost nalazi, pa da se preuzme, je li ona na pošti, ili je na aerodromu, ili je na železničkoj stanici. Gde možemo da pođemo po tu odgovornost. Gde da je „preuzmemo".

Dobro, sada smo dobili „deliveri junits". To je, valjda, kako se da nazreti, nekakva koordinacija između ministarstava. Vanparlamentarna. To jeste, Skupština narodnih poslanika države za koju smo učili (na vreme) da je tvorevina građana, nije za taj rad nadležna,

kako su onda pomoć i investicije Evropske komisije sumnjive, a ministar prosvete Srđan Verbić kaže da nema pomoći prosvetarima, jer je to po MMF, „po difoltu“. Za sve je, u stvari, „zadužen“ MMF, znači li to da je onda to „telo“, taj „deliveri junits“, „preuzeo odgovornost“.

E pa onda, čemu toliko čuđenje što se građani, i građani koji još uvek pišu, pitaju kako i zašto helikopter pada, i ljudi ginu, zašto i kako.

Jer, ako se ureduje i vlada pomoću medija, i ako ništa pod kapom nebeskom nije jasno sem onoga o čemu naređuje konferencija za štampu, ili prosto govor u kamere, zašto onda logika koja proističe iz takve konvencije uredovanja, odjednom ne važi. A onda se, po ko zna koji put, u bližoj prošlosti „preuzima odgovornost“, i ako do tada, ili do sada, ne videsmo da je „preuzeta“. I to uvek „prvi put“, i kao „nikada do sada“. Kojom trasom, Miško, ide autobus.

Naš kolega i sugrađanin, glumac Nebojša Dugalić odlazi sa porodicom u Kanadu. On ne može ovde, sa onim što zarađuje, da živi sa ženom i decom, za kojima, za podmlatkom, toliko čezne Srbija. Da li to znači da će Nebojša na maternjem jeziku da glumi u Kanadi, je li njegov odlazak, kao i odlazak mnogih drugih, „po difoltu“, ili po MMF-u i ko za to „preuzima odgovornost“? Njegov odlazak je zapravo poraz, poraz ove zemlje i svih njenih institucija.

Je li parkić, ili je garaža, za koga su evrointegracije, ko sme da im priđe, jesu li autobuske stanice, pijaca i kafane, hej Danice Vučinić, naš jedini javni prostor, i šta, konačno, naveštava ta frapantna razlika između „preuzimanja odgovornosti“ i života samoga. Gde će voda, ili novac, za koje kažu da uvek nađu put, da izbiju.

(21.-22. mart 2015.)

OTPOR ESTETIKE

Godine devedeset i devete, u avgustu mesecu, dakle posle „Milosrdnog anđela“ što, kako vidimo za mnoge znači rat, bez uvida u prethodno ratovanje i bombardovanje, u Centru za kulturnu dekontaminaciju odigrana je predstava *O Nemačkoj*, u adaptaciji i režiji Ane Miljanić. U filozofsku raspravu Hermana Broha inkorporirani su delovi Brehtovog komada *Čovek koji kaže da i čovek koji kaže ne*, kao i tekstovi Hane Arent o posleratnoj poseti razrušenom Berlinu, u kome su joj ljudi pokazivali fotografije svoje nesreće i bede, međutim, kada bi shvatili da je Jevrejka, nisu je dalje pitali šta je bilo s njom i njenom porodicom. Razgovor bi zastao. Ili, da kažemo ovako – kako bi tekao razgovor između čoveka iz četvorogodišnje opsade Sarajeva, ili iz Vukovara, ili sa Kosova, sa građaninom Beograda posle bombardovanja, ali i danas.

Istorijske analogije nisu presudne, ali su ipak uputne. U tekstu *O Nemačkoj* Herman Broh kaže: „Da bi se nešto videlo za to je potrebna volja“. Njegov mlađi kolega Cilzdorf piše Brohu o užasima razrušene Nemačke, Broh (koji je u Americi) odgovara da ga u potpunosti razume, ali ipak ima pitanje: „Ali gde su nacisti?“ Predstava je igrana u izuzetnoj scenografiji Branka Pavića, na crno-belim šahovskim površinama u kojoj su figurirale kutije „Crvenog krsta“, humanitarne pomoći.

Možda bismo ozbiljnije i kompleksnije shvatali naše današnje prilike „situaciju“ i „atmosferu“ kada bismo imali nešto više uvida u nemačku denacifikaciju, u period vladavine Konrada Adenaura, to jest sve do kraja šezdesetih i početka sedamdesetih kada počinje u Nemačkoj otkriće i suočavanje studenata i ne samo studenata sa zlodelom njihovih roditelja. Jer nisu mogli doći na vlast nemački komunisti koji su se od trideset i prve do kraja rata borili protiv nacizma, klasno i obrazovno (jer levica obrazuje, dok desnica regrutuje,

to je bar jasno, zar ne?), zato što su najbolnije moguće i najužasnije egzekutirani i proganjani.

„Tema je dakle nemački komunistički otpor nacizmu, ne u ime 'konkurentske moći', i ne za račun 'jedne druge imperije', u ovom slučaju staljinske – tako je naime povijest pokušala presuditi njemačkom lijevom otporu do danas – već u ime najboljih kulturnih tradicija cijeloga kulturnog čovječanstva; u ime estetskog otpora brutalnoj, nagoj a tako silovitoj ružnoći same nacističke 'estetike'. Naravno da Vajs u ovoj pozno iskomponovanoj fugi ispituje odnose melanholije i utopije, kako primećuje Majer, što je inače par – utopija/melanholija – koji jedan Bloh, najveći mislilac i pjesnik utopije, drži skoro opozitnim. Uistinu, veliki utopijski nacrti progone melanholiju, no mnogi istraživači ovog nesigurnog minskog polja drže da je baš melanholija zakoniti posledak...

Lijeva je utopija u Njemačkoj skršena, drži Vajs, savezničkom pobjedom, a u dogovoru sa Staljinom, što ovom tjeku daje osobit tragičan prizvuk. Njemački komunisti na dva su načina nestali iz povijesti: prvo, raspršeni su i likvidirani od strane Gestapoa; a onda su 'pobijedili', vrativši se, a to se odnosilo na one kojima je uspelo izbjeći u sovjetsku zonu ratnih operacija, na sovjetskim tenkovima. Na njih je zapalo zasnovati 'prvu socijalističku državu na njemačkom tlu' koja je nažalost ostala jedno strašilo. Oni najbolji pali su u ratu na 'domovinskoj fronti'. O tome je Vajsov kolosalni roman" – piše ko drugi do Slobodan Šnajder („Otpor estetike"), od koga sam pozajmila naslov ovog teksta, o *Estetici otpora* Petera Vajsa što će se kao predstava promovirati u subotu u HAU teatru u Berlinu. (Prva promocija odigrala se u CZKD, Igor Štiks, i reditelj predstave Oliver Frljić, te Srećko Horvat, prošloga meseca ove godine.) Razgovor, promociju vodiće ko drugi do Boris Buden.

Mislim, naravno, šta bi sve trebalo reći. Jer, zapravo, radi se o Evropi danas, i to je tema koja nas, paradoksalno, ali definitivno i u suštini, spaja sa samom prirodom jednog istorijskog procesa, koji, možda, nalikuje više tridesetim nego onim što se kod nas sada

već kao opšte mesto izgovara, devedesetim. Šta je zapravo bitka za Evropu na njenim sopstvenim tradicijama, kritici, sumnji i „liberté, égalité, fraternité“. Je li danas većina stanovništva „četvrti stalež“, i kako da se istorija, ne naravno u jednostavnoj analogiji „nikada ne ponovi“.

„Šizofrena je bila i pozicija njemačkih komunista između Hitlerova čekića i Staljinova nakovnja. Engleskom likvidacijom Marksovih partizana, koje je Staljin potezom pera naprosto izručio, potom Staljinskim pokušajem obračuna s Titovim pokretom, kojemu Vajs jedino priznaje povijesnu veličinu samostalnosti, počinje epoha 'socijalizma u jednoj državi', to jest njegove odbrane po svaku cijenu, pa i po cijenu izručenja svih ostalih levih pokreta, od kojih se jedino Tito otrgao staljinskom bratskom zagrljaju. Sa komunizmom u kojeg su vjerovali njemački komunisti koje je dao posmicati Hitler ovo više nije imalo nikakve veze“, opet će Šnajder. „Istok“ i „Zapad“, levo i desno.

„Da bi se nešto videlo, za to je potrebna volja“. Šta mi imamo da kažemo sa iskustvom ratova devedesetih, preinačavanja istorije, i mogućeg nacrta jedne suštinske „kulturne politike“. I to u kontekstu bolne i tragično uzbudljive Vajsove knjige *Estetika otpora*. Koja je, u neku ruku, i memorijalizacija, upis u istoriju i, ne rehabilitacija, već nešto mnogo složenije imanentno veličini, opevanje, estetika otpora sa onima koje je uverenje i činjenje koštalo života. Dakle, jedna, teško nadmašiva forma sećanja, ali, opet, bez direktnih analogija, veoma inspirativna. Više od toga, razina te odanosti kritička je aberacija celokupnog našeg zaborava i samozaborava. I to mi se čini ključnim mestom rasprave i cene ravnopravnosti kada je o Evropi i nama reč.

(28.-29. mart 2015.)

UVOD U STVARNOST

Dobar deo svojih kapaciteta uložio je Boris Buden u obrazlaganje da knjiga *Uvod u prošlost*, koju je načinio sa Želimirom Žilnikom (reč o razgovoru njih dvojice), nije knjiga o prošlosti, već o kritičkoj analizi istorije kao kulturnog konstrukta. Međutim, ovaj dijalog u izdanju Centra za nove medije – kuda.org (Boris Buden napisao tekstove i vodio razgovore sa Ž. Žilnikom; Želimir Žilnik odgovarao na pitanja B. Budena usmeno i pismeno, kuda.org inicijatori, knjigu su uredili i koordinirali) zapravo je ispovedna i teorijska rekonstrukcija paralelne istorije jugoslovenske kinematografije i konteksta država (različitih) u kojima se Želimir Žilnik rodio, školovao, i stvarao uprkos svemu.

U stvari, ono što je konstantno, ili ono što je vremenska, pa i vrednosna ordinata, ili tangenta (*Kristofor Kolumbo* Miroslava Krleže) u promenjenim i promenljivim prostorima, teritorijama i političkim sistemima jeste intenzivno postojanje i stvaralaštvo Želimira Žilnika. Dođe nekako tako da slike stvarnosti u opoziciji sa političkim ustrojstvima koja bi htela da su činjenice ono što se dogovorimo da one jesu, postanu dokazom da je istorija uopšte i postojala. „Rad vremena na shvatanju stvari", rekao bi Karl Marks, ili *Rani radovi* i Želimira Žilnika.

„U odnosu prema stvarnosti kao svom ostvarenju, prema stvarnosti svojih junaka i stvarnosti svog idejnog kosmosa, *Rani radovi* se skoro sasvim približavaju „kritici svega postojećeg" i na planu ovog filma zaista je na delu apstraktna kritička misao, koja gradi dvodimenzionalni prostor rasuđivanja" (Bogdan Tirnanić „Godinu dana posle", „Rok", časopis za književnost, umetnost i estetičko ispitivanje stvarnosti, broj 3, godina prva, decembar 1969., direkcija: Bora Ćosić, Mića Danojlić, Mirko Klarin, Vladan Radovanović, odgovorni Bora Ćosić, oprema Branko Vučićević, štampa Servis Saveza udruženja pravnika Jugoslavije). Tako je to, i ovakve stvari su postojale.

Na naslovnoj strani crvene knjige sa crnim slovima *Rani radovi* fotografija Bogdana Tirnanića iz filma, sa koktel molotovom u zamahnutoj ruci. „Oni koji revoluciju izvedu tek dopola, samo kopaju sebi grob" (Sen Žist, slogan iz filma u knjizi iznad fotografije sukoba sa milicijom juna '68. na Novom Beogradu. *Lipanjska gibanja* Želimira Žilnika).

Srbistan je najnoviji film Želimira Žilnika, upravo nagrađenog na Beogradskom festivalu dokumentarnog i kratkometražnog filma.

Boris Buden će deo svog „nastupa" u knjizi „Uvod u prošlost" posvetiti paradoksu Želimira Žilnika kao „srpskog reditelja", ovim se naravno, problematizuje kontekst u kome je Žilnik radio kao dosledni internacionalist, baš kao što su to bila i „lipanjska gibanja" kao politički pokret (ne nacionalni).

Imigranti i azilanti su danas internacionalni pokret, građani budućnosti (Buden na konferenciji „Bivši Zapad" u Berlinu 2013.), oni su danas „drugi" koji svet čine celinom, a Lampeduzu definicijom i slikom svih principa, o ljudskim pravima, pravu na slobodu kretanja i konačno, na život i sreću.

Kroz Srbiju prođe dve hiljade emigranata dnevno, četrdest hiljada godišnje, za to vreme jedan od njih je dobio azil, a petoro trajnu dozvolu boravka. Čini se da se u Srbiji ukazuje to nedefinisano stanje između emigranata i imigranata, ili da je Srbija prećutni prolaz dok se to stanje neizvesnosti u potrazi za izvesnošću ne razreši, bilo kako. „Sto tridest i šest je ušlo iz Grčke, tamo su pucali", kaže jedan od junaka Žilnikovog filma. Očigledno, ovde se ne puca. Princip kretanja Žilnikovog filma je put, prepoznajemo na putu Tutin, Sjenicu, Ivanjicu, Bogovađu, Novi Sad, na putu. Ljudi iz Sirije, Avganistana, Sijera Leonea, Kameruna, Gane; „Idi u Nemačku", govori meštanin u Tutinu, „Nemci i Tutinci su isti". „Kad je Sloba zaratio, narod je otišao". Tu gde je bila fabrika „Jela", koje više nema, sada je nekadašnja socijalna ustanova, još uvek pristojna, i sa nekim starim kadrom, ostatak ostatka onog dobra što se zvao društvenim, ostalo je put „pa

vi put imate, nije pustinja", „i šumu", „kako je Kenijata govorio, jedna krava, livada, može da se živi". Kako nas, zapravo svi ovi lepi i pametni ljudi vide, izvanredan „verfremdung efekt" (Breht) Želimira Žilnika. Njihovi razgovori neodoljivo podsećaju na razgovore naših izbeglh ljudi, u zemlje u kojima ih srećemo.

Žilnikov Kenedi (*Kenedi se vraća kući*, *Kenedi se ženi*), uvek i iznova ide u Evopu. Kenedi je sigurno naveći evrointegralist, neumorni internacionalist, građanin sveta. Ako je tačno da u romskom jeziku ne postoji reč „granica", onda je Kenedi najtačniji i najdosledniji, njegov put ne prestaje za čitavog života. Uprkos „Tvrđavi Evropa" (Želimir Žilnik).

U Kini je *Staru školu kapitalizma* Želimira Žilnika gledalo milion ljudi. Baš tu školu kapitalizma.

Koliko miliona ljudi igra u *Srbistanu*, koliko Srbistanaca igra po svetu, koja je to kretnja, put, snaga, prava slika restrukturiranja jednoga sveta čije norme više ne mogu da izdrže, sem da se ne sazida bedem preko Sredozemlja. „Stranci" čine javni prostor, njihovo kretanje je ponovno konstituisanje javnog prostora. Oni su u parkovima, na trgovima, na putevima. „Domaćini" i vlasnici su sve više iza ograda, sa sve više sigurnosnih svetala, i pasa čuvara.

Stvarni svet, svet u pokretu, ljudi koji se licemerno nazivaju „marginalnim" su poetika i politika Želimira Žilnika. On je filmski Homer današnjega sveta. Tako daleko od „pristojnosti" i „tolerancije", a tako blizu istini i empatiji, sa neodoljivim humorom koji nije ni vic, ni anegdota već „élan vital". U Žilnikovim filmovima sreću se principi i život („kritička misao koja gradi dvodimenzionalni prostor rasuđivanja", Tirnanić). Šta je to drugo do izgradnja izgubljene društvenosti.

Hajde da povodom novog dela (izvinjavam se, jer se danas „delom"svašta naziva) mladog stvaraoca Želimira Žilnika u ozbiljnim godinama (mlađi čovek retko se sreće), i ogromnog njegovog artikuli-

sanog iskustva, njegovog stalnog feniksovskog obnavljanja, vratimo nevinost pojmovima koji su uzapćeni u „multikulturalnost“, „interkulturalnost“, „različitost“, a koji vode bitku sa stvarnošću.

Želimir Žilnik je internacionalist i humanist.

(4.-5. april 2015.)

BIBLIOTEKA

Budući da zdanje u kome se nalazi knjižara „Danilo Kiš“ menja vlasnika, sasvim je neizvesna njena dalja sudbina. Ko se od nas još uvek seća „Jugoslovenske knjige“ u palati Albanija? Na pominjanje ovog „prostora“, kao da je prostor praznina, čujem zvuk koraka po drvenim podovima između štandova i u nosu miris knjiga. Sastanci ispod sata ispred „Jugoslovenske knjige“. Za odlazak u neki od bioskopa kojih više nema. Sećate se one scene iz Orvelove *1984* u kojoj Vinston Smit pronalazi kuglu u kojoj pada sneg, sreće njegove prilikom prepoznavanja sveta koji više ne postoji. „Polovina čitave produkcije Jugoslovenske kinematografije privatizacijom 'Avala filma' dopašće u privatne ruke“ (Mila Turajlić).

Januara 2012. u Narodnoj biblioteci, u njenom holu (kao u izlogu), tekla je međunarodna konferencija o tranzicionoj pravdi koju je organizovao Fond „Biljana Kovačević Vučo“ – ovih dana biće pet godina otkako Biljane nema – a paralelno sa konferencijom odigravala se smena direktora Narodne biblioteke, Sretena Ugričića. Između izloga u kojem se odvijala konferencija i službenog dela biblioteke bilo je puno mladog sveta koji je posedao svugde gde je mogao, čitao i razgovarao. Po otvaranju i zatvaranju vrata službenog dela Biblioteke (kancelarija) dala se naslutiti napetost, saradnici Ugričićevi sa mobilnim telefonima, papiri u rukama i onda je pala zavesa: tadašnja Vlada dozvolila je da je savlada izmišljena afera u Banjaluci,

gde je navodno u nekoj konferencijskoj dvorani pripreman atentat na Borisa Tadića, a Sreten Ugričić potpisao Apel Foruma pisaca, kao upravnik Biblioteke i kao samostalni stvaralac („što je nespojivo“) u odbranu Andreja Nikolaidisa od medijskog linča povodom njegovog teksta o „događaju“ iz Banjaluke. Ova predaja i izdaja Ugričića bila je delom uzroka gubitka Demokratske stranke na izborima, u tom času Dejan Ilić je napisao upozoravajući tekst koji nikada nije shvaćen, kao ni značenje čitavog ovog događaja sa smenom direktora Narodne biblioteke po budući politički život Srbije, Ilić je tada ustvrdio da su izbori upravo izgubljeni za Demokratsku stranku i da tome neće biti kriva nikakva loša kampanja i nikakvi slabi plakati i ostala tarabuka, već smena upravnika Narodne biblioteke na pritisak ministra policije, Ivice Dačića. Tako je i bilo.

Dakako, da bi se ovaj „nemili događaj“ nekako opravdao u javnosti, sledila je gomila optužbi na dotadašnji rad Narodne biblioteke (i njenog direktora Sretena Ugričića). Tome se suprotstavila Vesna Injac Malbaša, koja je velikim delom svog radnog veka bila vezana za Narodnu biblioteku, u kojoj je u periodu od 2004. do 2012. bila zamenik upravnika i rukovodilac Sektora za programe i projekte.

A onda je dopala „položaja“ bibliotekara savetnika.

„Imam profesionalnu i moralnu obavezu da demantujem bar neke od mnogih neistina koje su o Narodnoj biblioteci Srbije objavljene u našoj štampi i elektronskim medijima“.

Sećam se suverenosti, akribije i strasti toga teksta Vesne Injac Malbaša. Duboko uzbudljivog zbog zastupanja sopstvene profesije, njenog ugleda i časti. To je jedan od ključnih tekstova koji govori da je „raditi svoj posao“ nešto važnije, a i više od zlorabljene upotrebnosti toga slogana u političkom životu Srbije, njegove profanacije do apsurda i izdaje, do zapravo slugeranjstva u hijerarhiji partijske moći. „Najveći problem u zemlji Srbiji i jeste u tome što su svi kratkog pamćenja i što nema kontinuiteta u radu institucija. Svi se ponašaju kao da počinju od nule i kao da su upravo oni ti od kojih sve kreće.

NBS ove godine slavi 180 godina svoga postojanja, njena istorija niti počinje niti završava ni sa prethodnom, ni sa sadašnjom, ni sa budućom upravom", zaključuje Vesna Injac.

Zvala sam je da učestvuje u promociji izuzetne i potresne knjige Ante Lešaje *Knjigocid* – Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990, koju je objavio „Profil" iz Zagreba. Mislila je da to ne bi bilo prilično u odnosu na procese u Narodnoj biblioteci Srbije. A bila je na promociji i ja ću uvek pamtiti njeno plemenito uzbuđenje i znalački, a empatijski pogled iza naočara. Ona je zapravo stalno čitala. „Bibliotekarima mora biti strana bilo kakva isključivost, cenzura, diskriminacija i ma kakav postupak koji bi tome vodio. Bibliotekarski kodeksi u nizu zemalja upravo na tome insistiraju, stoga je odnos prema bibliotekama i fondovima sa kojima raspolažu, a isto tako i prema bibliotekarima, takođe pokazatelj 'civilizacijske zrelosti društva'" (Ante Lešaja u svojoj herojskoj knjizi).

Preminula je Vesna Injac Malbaša. „Bila je član Nacionalne komisije za informacije i dokumentaciju pri Institutu za standardizaciju Srbije, potpredsednik Bibliotekarskog društva Srbije, predsednik Nacionalnog komiteta Srbije za Uneskov program 'Pamćenje sveta', član Koordinacione grupe projekta 'Evropska biblioteka', jedan od koordinatora za projekat 'Svetska digitalna biblioteka', jedan od koordinatora projekta 'Digitalna biblioteka NBS', i jedan od osnivača NVO 'Biblioteka plus'".

Sigurna sam da bi Vesna Injac bila srećna da sve ove poslove obavlja neko sa predanošću kao što je njena bila.

„Vesna Injac Malbaša bila je član Nacionalnog saveta za kulturu Republike Srbije i njegov potpredsednik od 2011. do 2014. godine. U teškim okolnostima, u kojima je prvi saziv Nacionalnog saveta radio, pa i nastavlja da radi, u okolnostima kada zakon nije u dovoljnoj meri definisao ni okvire nadležnosti ovog tela niti uslove u kojima ono treba da izvršava svoje zakonske obaveze, Vesna Injac Malbaša je svojim radnim elanom, svojom stručnošću, vrednoćom i nesebičnim angažmanom, na svim poslovima kojima se ovo telo bavilo, u

najvećoj meri doprinela formiranju identiteta Nacionalnog saveta za kulturu i jačanju njegovog uticaja. Vesna Injac Malbaša bila je osoba koju su krasile stručnost, čestitost i principijelnost. Njenim odlaskom Nacionalni savet za kulturu, kao i ukupna kultura Srbije, pretrpeli su veliki gubitak“ (Nacionalni savet za kulturu).

I ljudi čine institucije, ponajviše oni koji si i sami institucije. Vesna Injac upisivala je kulturno nasleđe u „Pamćenje sveta“, danas je ona sama u tom pamćenju.

(11.-12. april 2015.)

SVIRANJE U DIPLE

Davno je Zoran Radmilović, iz celokupnog kapaciteta svoje dadaističke poetike, ironično i samoironično, govorio o sebi kao „izvođaču glumačkih radova“. Ozbiljna kritičnost i duhovitost ovoga stvaraoca prečesto je shvatana više kao zabavna, a manje kao subverzivna. Cena je bila visoka u skladu sa zahtevnošću nad sobom.

U „Predlozima u javnoj raspravi povodom nacrta zakona o izmenam i dopunama zakona o kulturi“ (Udruženje kompozitora Srbije, Udruženje dramskih umetnika Srbije, Srpsko književno društvo, Udruženje baletskih umetnika Srbije, Udruženje književnih prevodilaca Srbije) nema arhitekture kao umetničke delatnosti. „Tako se prvi put u istoriji civilizacije arhitektura izbacuje iz umetnosti“, piše Vladimir Lovrić Ministarstvu kulture Srbije da hitno reaguje i spreči „produbljivanje ovog negativnog procesa“.

„Ja ne sviram u diple, već predajem etiku“ (Miloš Đurić).

Kako bi bilo da se iz svih nastavnih programa, a pogotovo sa Univerziteta izbaci filozofija. Kao jedna uzmemirujuća i nepotrebna

mentalna aktivnost. „Nemoj da filozofiraš“. I estetika, pogotovo ontološka, to je u suprotnosti sa korisnošću i investicionim urbanizmom. Ontos, biće, da se izbaci odasvud. Svaki pojam o celini. Jer, u suprotnom bio bi to modernizam, i prosvetiteljstvo, i grad kao polis. I rasprava, i društvenost, i država kao tvorevina njenih građana.

Jednoga jutra moj prijatelj Jovan Ćirilov postavio je pitanje, duboko uznemiren, posle večeri u kojoj smo se družili sa sagovornicima koji su raspolagali informacijama o većini „privrednih“ transakcija sa svima nama dobro poznatim rezultatima. Rekao je: „imam li ja pravo da pišem i komentarišem i javni život, između ostalog, kada ja pojma nemam o čemu su oni govorili“. Ipak smo se dogovorili da to pravo, pravo govora, proističe iz onoga što se vidi, dakle ne mora se imati „informacija“ da bi se u stvarnosti prepoznali učinci „dogovorenog“.

Da ponovim, što je to neugodno, rat za teritorije završio se ratom za plac, za zemljište. Zemlja, domovina, država, priroda, ljudi, nasleđe, istorija, životi i smrti su zemljište.

Koje se nalazi i ispod „Avale filma“, te celokupno nasleđe jugoslovenske kinematografije sravnjeno je sa zemljištem, u pitanju je samo površina, na kojoj se može zidati i obnavljati „poklekla“ građevinska industrija koju, doduše, mogu pratiti i „kulturne industrije“. Naći će se već neko ko će to „miropomazati“ sa preporukama Saveta Evrope.

Koliko je to daleko od aktivnosti ISIS-a na rušenju spomenika u Iraku. Što se ne može gledati, ni sagledati. Ali se može govoriti o razoru Iraka.

„Neizvesna sudbina kultnih domaćih filmova“. „Zaštititi *Slavicu* i *Skupljače perja*“. „Jugoslovenska kinoteka traži da se filmski fond ’Avale filma’ izuzme od prodaje tog preduzeća kako bi se sačuvala produkcijska i druga prava“. Autorska, recimo.

I tu smo, ko je i šta je autor danas za razliku od „izvođača glumačkih radova“.

I šta je nasleđe, ili kulturna baština, materijalna i nematerijalna. Toponim, njegovo značenje, „duh mesta“ (Bogdan Bogdanović). To je ono što se istrebljuje, i „duh“ i „mesto“, jer „mesto“ je rupa („Generalštab“ i Dobrović). „Mesto“ je zemljište, plac.

Sledeći razgovor sa Jovanom Ćirilovom, ja nemam informacija o tome, ali postoji koincidencija iz „duha vremena“ (Hajdeger) koja bi se danas mogla nazvati „trendom“ ili ideološkom i političkom orijentacijom za koju ne znaš da li je namerna, ili prosto proističe iz prirode vlasti i njenih nosilaca (Mirjana Marković), a to je da je pobuna, neposlušnost arhitekata („Beograd na vodi“), konačno i posle svega počinjenog (od bombardovanja Dubrovnika, pa nadalje) preko „divlje gradnje“, nagrađena izbacivanjem arhitekture iz umetničke delatnosti, oni naime više nisu „inženjeri duša“, već su upravo umetnici, autori, pa još i oslobođeni.

Dakle, kada su „estetičari“ postali „politični“, a to se uvek postaje kada ste protiv vladajuće „estetike i politike“, onda se vrši odbitak od umetnosti, ili umetnost je umetnost dokle je „u funkciji“. Dok Univerzitet „svira u diple“ on nije politizovan, to jeste profesori i studenti nisu politizovani, oni to postaju onda kada počinju da se bave etikom.

To bi bio ceo zaključak iz celine fragmentarnih „događanja“ koji se mogu, kao fragmenti, obrazlagati na različite načine, možda čak i time da „država“ nema ni mogućnosti, ni načina, da plaća poreze i doprinose koji idu preku ULUPUDS-a (udruženja likovnih umetnika, primenjenih umetnika i dizajna Srbije koje traži da se u umetnost vrate arhitektura, likovna umetnost, primenjene umetnosti, vizuelne umetnosti, dizajn, umetnička fotografija i teorija i kritika umetnosti), ali to je pored stvari, ili: odaje svetonazor „depolitizovane“ vlasti.

Ako nema vremena u prostoru, ako nema istorije prostora, ako nema vrednosti kulturnog nasleđa, to jeste ako je „Avala film“ zemljište

na vrhu Košutnjaka, onda će buduće arhitekte projektovati i zidati „korisne“ zgrade na mestu filmskog grada i slušati, ili neće biti umetnici. To što celokupna Moderna potiče iz arhitekture i što ona prethodi drugim umetnostima, to očigledno nije „vizija“ budućnosti. Budućnost tako puže po zemljištu, po građevinskim placevima, po teritoriji, po regionu, po Zapadnom Balkanu, po provincijama, prodaja je načelo, a prostor koji nije u vremenu, postaje nevažan, neželjen, neprimamljiv, lišen autorstva zapravo spreman samo za uslugu ili prolaz.To je sadržajem nebranjeni prostor u koji svako može da upiše „novo“, jer su se „domaćini“ postarali da ne postoje ni kao materijalno, ni kao nematerijalno nasleđe.

Budućnost postoji za vlasnike, ili vlasnike budućnosti. Prvo je ozakonjena mogućnost da partije mogu biti vlasnici, a onda će, oni koji o budućnosti razmišljaju na za sebe koristan način, vlasnici budućih građevinskih objekata, na zemljištu, postati i vlasnici zemnljišta. I u tome je pretvorba. To je za njih budućnost. I na to misle kada govore o „budućnosti naše dece“.

Ostalo je arhitektura i filozofija.

(18.-19. april 2015.)

OMBUDSMAN SPECIJALIS

Uprkos dnevne doze vakcinacije sažaljenjem i strahom, što je neka vrsta implozivne katarze sa glavnim mestom radnje u stomaku (gladnom), građani ne gledaju u vrh svojih cipela, i ne saginju glavu kada začuju nešto „provokativno“, „uzurpatorsko“, „protivreformsko“, „protivantikorupcijsko“, i učestvuju u javnom životu.

Strah je tema. Strah. Unošenje straha. U ljude. Paralisanje svake aktivnosti, ucena, pretnja, i neprekidna obećavanja bolje budućnosti.

Ipak, stvarnost je prisutna. Ljudi govore, pitaju, bune se.

Sadašnja vlast bi da bude hronična, a ne akutna.

I zato je akutnu vlast uhvatio neizdrž, ne mogu da sačekaju da ombudsmanu Saši Jankoviću istekne mandat, nestrpljivi su i nervozni.

„Ne radi se o slučaju da li je bilo oružja ili ne, već o tome da je jedan čovek izgubio život. Da li se sam ubio ili se desilo nešto drugo, ne mogu da utvrdim", Nebojša Stefanović (na konferenciji za štampu Ministarstva unutrašnjih poslova).

Ministarstvo unutrašnjih poslova i Tužilaštvo znaju da je 1993. tragična osoba izvršila samoubistvo pištoljem i da se nije „desilo ništa drugo, ne mogu da utvrdim", kako kaže Nebojša Stefanović. Ministar i Ministarstvo znaju da za tragično samoubistvo ne postoji ničija ni prekršajna ni krivična odgovornost, a ni moralna ombudsmana Saše Jankovića. Nebojša Stefanović ne odaje utisak da sadrži bar dva lika od *Tri Evina lika*. Nebojša Stefanović zna što znaju i tužioci i MUP još od 1993. godine. I zna da se nije „desilo nešto drugo". Međutim, aktuelna izvršna vlast, pa i ministar unutrašnjih poslova Nebojša Stefanović znaju da je zadatak ombudsmana da kontroliše izvršnu vlast, a Saša Janković upravo to radi, a akutna izvršna vlast ne može to da izdrži i zato ih hvata neizdrž. Kada istekne mandat Saši Jankoviću, biće u prilici da izglasaju putem većine SNS-a u Skupštini „Omudsmana specijalis" koji neće kontrolisati izvršnu vlast, kao što je većina SNS-a u Skupštini izglasala leks specijalis „Beograd na vodi".

Aluzivan govor, onako komšijski, kako se susetke na stepeništu preganjaju držeći ruke o struk, po kome je: „možda tako... ili se desilo nešto drugo", ili „ipak", e ne bi li u „svesti" ili u „podsvesti" ili bez ikakve svesti onih „za koje se za sve čini", u čije se ime sve „dešava", e ne bi li akutna vlast prešla u hroničnu. Ta opasnost postoji. Ombudsman nije u sukobu sa SNS-om i Vladom, već je SNS u sukobu sa ombudsmanom Republike Srbije.

„Već sklopljeni i budući ugovori o kupoprodaji, dugoročnom zakupu i dr. sklapaju se mimo javnog oglasa. Nadmetanja i mogućnosti da im pristupi bilo ko drugi osim državljanina Ujedinjenih Arapskih Emirata. A to je suprotno Ustavu Srbije“ (Momčilo Grubač, „Danas“, 22. april). I dodaje: „Vlada Republike Srbije ima potpuno odrešene ruke, tj. ne vezuje je nijedan propis domaćeg zakonodavstva. Celokupan pravni poredak Republike Srbije u tim slučajevima je suspendovan“.

Dakle, ako imamo leks specijalis (Beograd na vodi), onda je neophodan i „Ombudsman specijalis“, to jest onaj po volji SNS-a.

I tome služe aluzivne reči, konvulzivne logoreje, koje imaju za cilj da ostanu i lebde iznad glava građana Srbije. Da optuže, onako, nedokazivo, jer je infamno, besprizorno i pre svega netačno. Ima Nenad Čanak decenijsko iskustvo sa radikalima kada kaže: „Ako se usprotiviš, i kosti će ispadati iz ormara“.

A ormari jesu puni kostiju, „tuđih“ i „drugih“, Dade Vujasinović, Ibarske magistrale, Ivana Stambolića, Slavka Ćuruvije, Milana Pantića, Zorana Đinđića, pobijenih i raseljenih, građana, raseljenih gradova i sela. Zato za „ostajanje u devedesetim“ treba proglasiti sve koji su skloni tačnosti, za razliku od, na primer, Nebojše Stefanovića.

Kontinuitet su papiri koje radikali – naprednjaci uvek nose, ne čitav fajl, već ono što je „korisno“ istrgnuti, nikad celina, nego istrgnuće – to je modus operandi. I tim čerecima mašu svih dvadeset i pet godina.

Naime, činjenice su ono sa čim su u sukobu, činjenice, a ne „ono što se dogovorimo da one jesu“.

Ombudsman Saša Janković, koji iznosi činjenice, je onaj koji ometa da one budu „ono što se dogovorimo“, ili onaj koji u ime Republike Srbije i njenog Ustava, štiti građane, a ne SNS i akutnu izvršnu vlast. Činjenice su izvor uznemirenja i nestrpljena. I zato se tako žuri, i preko leševa kada je trebalo.

„Muka mi je“, najčešće su reč građana Srbije. I: „ne mogu to ni da gledam, ni da slušam“.

„Hiljadu puta ponovljena laž postaje istina“, „hiljadu puta ponovljena laž postaje istina“, Gebelsovo načelo propagande, toliko puta citirano kao učinkovito, ima svoj kraj kada preraste u stereotip, kada se i to potpuno zagadi, kada „prevrši meru“ čak i apsurda bahatog nihilizma, ili potpunog i bezočnog previđanja svake žive ljudske inteligencije ili „žive sile“. Ne da se zaboraviti kada je akutna vlast bila smrtonosna vlast, devedesetih, uspela je da ubedi skoro sve u Srbiji da je i pomračenje sunca smrtonosno.

„Mnogo puta izrečena laž ne postaje istina“, Saša Janković, omudsman. Mnogo puta izrečena laž ne postaje istina.

(25.-26. april 2015.)

PRAVNIK I UMETNIK

Bila su dva su javna nastupa u proteklim danima koja zaslužuju pažnju. Prvi je bio tekst profesora Momčila Grubača „Greh i vrlina Saše Jankovića“ objavljen u rubrici „Pravo“ („Danas“, 11. maj), a drugi je Predavanje Roberta Vilsona u Jugoslovenskom dramskom pozorištu, sinoć (13. maj).

U gornjem levom uglu „Prava“ nalazi se Justicija, boginja prava i pravde. Ovoga puta odmah se zapaža, a posebno je upečatljiva kada se pročita tekst profesora Grubača. Tu je i njegova fotografija. To je to. Red i poredak koji počiva na smislu, na logici, na znanju, na poštenju, nema autoriteta koji nije stvaran, nemoguće je biti ako nisi, Grubač vraća poverenje u zakonomernost sveta u kome živimo, uspostavlja ravnotežu, i mir. On nudi građaninu sigurnost, izvesnost, ravnotežu, dokida svaki voluntarizam i manipulaciju, ne, svet ne

počiva na uzurpaciji, ni na sili, već na pravu i pravdi. I na istini koju treba hteti i znati pročitati.

Nije nikakvo čudo što su botovi izvršili agresiju upravo na tekst profesora Grubača. Zašto, u krajnjoj konsekvenci, mnogi „botovi" nasrću na Mona Lizu, koja je do dana današnjeg, sudnjeg, sačuvana uprkos svemu, pa i svakoj profanosti. Zato što je savršena. I zato što „uzima meru" čoveku i njegovim mogućnostima. Možda ga i poziva da bude bolji, očito to nije lako ni naumiti, a još manje izvršiti, lakše su „izvinjavajuće zablude" i „sitna dečica".

I još nešto, kada se pojavi takav tekst i takav čovek i takvi ljudi, a ima ih, i rekli su, i govore, onda se sasvim jasno postavlja pitanje u čemu je stvar. Ili, zašto oni nisu ti koji ureduju među nama, i gde su i zašto su izvan mogućnosti da nam pomognu da ne „dubimo na glavi".

To pitanje izgleda jako nervira, ono je iritantno do bola, jer ima i mlađeg i starijeg sveta koji ume i zna, koji poseduje „kritičku moć suđenja", ali mu je manjkavost u nekoj vrsti moralne osetljivosti („greh") koja ne razoružava glupost i bahatost. Ali, na njih ukazuje, ili ih prokazuje... Tako se ta situacija „nacrtala", projektovala na Justiciji, i tekstu Grubačevom. Udri i razori.

Stvoriti je već sasvim nešto drugo. Iako je i izrekao da je vreme to što od središta zemlje vodi ka nebu, Robert Vilson je i sobom vremenit, počeo je tišinom, nije to pauza, već tišina u kojoj se – ustanovljava. I danas se kreće kao kada je bio mlad, polako a teško, kao da upisuje stope, i daje interpunkciju vremenu. Na neki način, vremenom raspolaže. Njegovo predavanje je „studija (sopstvenog) slučaja", neka vrsta samoanalize sopstvenog stvaralaštva u prilog životu i stvarnosti.

Na toj sceni, sceni Jugoslovenskog dramskog pozorišta igran je (Bitef, sedamdesetih, oprostite, ne mogu sada da listam kataloge i zbornike, što bi mi zamerio, žestoko, Jovan Ćirilov, a to je tako zato što mi

je uvek bilo lakše da ga zovem i pitam) Vilsonov (i Glasov) *Ajnštajn na plaži*, mislim da i sada čujem taj zvuk i vidim ponavljanu kretnju, vremensku, trajalo je to „dugo", kako je Vilsonu i rođena sestra rekla, te su mnoga braća i sestre izlazili i žamorirali u onom starom, pretpožarnom (Jugoslovenko dramsko gorelo je 1997.) salonu u braonsivkaskom somotu. A dužinom zida bio je i šank. Onda se vraćalo u gledalište da se vidi da li se, u međuvremenu, „nešto dogodilo".

Pre toga Robert Vilson je došao na Bitef, u Atelje 212, sa predlogom, danas bi rekli, „projekta". Bila je to predstava *Planina K*. Prethodno je njegova predstava *Pogled gluvonemog* imala veliki uspeh u Parizu, što je tadašnju štampu nagonilo da govori o njenom uporištu u Apolineru i Bretonu, dok je, zapravo, uporište bilo u Vilsonovoj alterniranosti sa gluvonemim Kristoferom, trinaestogodišnjim dečakom i njihovom uzajamnom učenju ekspresije. Bila je prisutna i mistifikacija da je Vilson, pre svog umetničkog života, i sam bio gluvonem, te se sećam novinarke koja je upravo to pitala. Nekako ga savatala u garderobi, u kojoj je retko bivao, jer je vreme gotovo dvadesetoročasno provodio sa čuvenim Ateljeovim električarom Perom Strujom, sledećeg puta postavljajući *Pismo za kraljicu Viktoriju* (Viktorija je bila, to svi znamo, Zora Kolaković, čuvena Ateljeova „centrala", portirka). Samo je Pera Struja znao gde je Vilson („svetlo osvetljava mrak", reći će sinoć u predavanju). Kao svoj rad na trećoj godini arhitekture na zadatak da predstavi, nacrta grad, nacrtao je, kako je i pokazao, jabuku (celinu). Nije u tom času bilo mogućnosti da se u okviru „Bitefa" uradi *Planina K*, te ga je Mira Trailović poslala ravno u Širas-Persepolis (festival, Teheran) kod Reze Pahlavija, gde je Atelje već bio sa predstavom *Hamlet u podrumu* Slobodanke Aleksić (sa Brankom Milićevićem kao jednim od učesnika, o čemu sam ovih dana mislila kada je Milićević Kockica rešio da se „povuče"), i gde je Piter Bruk stvorio, smislio jezik „orgast". Mira je uvek znala da govori kako joj je u Iranu jedino nezgodno bilo stalno ustajanje i sedanje na pod. Valja napomenuti i da je u tadašnje vreme znamenite jugoslovenske diplomatije ambasador u Iranu bio Laslo Bala, tast Dragana Klaića, to je bilo u vreme kada je kulturna politika bila i diplomatska politika. Nije bilo potrebno ispisivati „Beograd je svet", Beograd

je bio svet. Dok Vilson govori o tišini i pokretu (Kejdž i Kaningam, i oni „Beograđani“ u ta vremena – Bitef), dok se niže ta vremenska ordinata, ili spušta vremenska sonda), odmeravaju se u odnosu na nju vremena, godine, ljudi. „Samo je promena stalna“ (Vilson).

U Teatru u podrumu izlagao je projekat *Planina K*, iza crne zavese ljušteći jedan luk, nismo ga videli, samo glas. Prevodio ga je Branko Vučićević, posle je Vilson pitao kako jedan Indus tako dobro govori srpskohrvatski. Čim je tada došao (sedamdesetih), Vilson je pitao za Dušana Makavejeva, i sinoć je govorio o tome kako je za Vilhelma Rajha i orgonsku energiju saznao iz *Misterija organizma*, i rekao da pozdravim Makavejeva, što ovim putem i činim. Valjalo bi, ako se može bez Ćirilova, objaviti tadašnje biltene Bitefa, to je prava istorija pozorišta (Ćirilov).

„Došao sam kući, hvala“, rekao je na sceni Robert Vilson, a onda u razgovoru posle predavanja: „Bitef, Beograd i Tito, velikog su značaja. Nedostaje mi mnogo, Jovan Ćirilov“.

Pravo (Grubač) i umetnost (opera i tišina, Vilson) su sistemi koji svojom unutarnjom zakonomernošću čine uporišne tačke vrednosti koje život u kome je promena stalna čine mogućim.

(16.-17. maj 2015.)

ODLAZAK ADVOKATA

Na zahtev Dragoljuba Todorovića, advokata (1948.-2015.), u tom času zastupnika porodica ubijenih na Ibarskoj magistrali, Milorad Ulemek Legija je u popodnevnim časovima, 10. novembra, saslušavan pred istražnim sudijom Okružnog suda u Beogradu. Saslušavan je kao osumnjičen-okrivljeni, a ne kao svedok, zbog ubistava na Ibarskoj magistrali.

U vreme Ulemekovog saslušanja pred istražnim sudijom, JSO je blokirala autoput kod Sava centra u Beogradu. Istraga je otvorena za četvorostruko ubistvo, protiv Ulemeka, ali pritvor Ulemeku nije određen. Kada se Ulemek nakon saslušanja kao okrivljeni pojavio pred zgradom suda, pa se saznalo da nije zatvoren (iako je istraga protiv njega otvorena), jedinica se povukla sa autoputa.

Upornošću Dragoljuba Todorovića Milorad Ulemek Legija saslušan je pred istražnim sudijom Okružnog suda u popodnevnim časovima 10. novembra 2001.

Todorovićeva upornost dovela je do otvaranja istrage protiv Milorada Ulemeka. Ulemekov strah da će biti zatvoren dovodi do pobune JSO, izlaska i blokade autoputa, dok je Ulemek na saslušanju u Okružnom sudu, JSO odlazi sa autoputa tek kada je sud doneo „solomonsko rešenje": istraga protiv Ulemeka se otvara za četvorostruko ubistvo, a pritvor se ne određuje. Naravno, za jedinicu i javnost strah nije mogao biti označen kao motiv. Iznalazili su se drugi motivi. Toga dana je Todorović, koji je pored mnogih drugih nespornih vrlina i osobina imao i tu da je brz, pokrenuo je istorijski tok koji Todorovićevi prijatelji i istomišljenici nisu mogli da prate. Čak ni u vreme „Sablje".

Tek će ovih dana početi suđenje za ubistvo Slavka Ćuruvije. A još nije počelo celovito suđenje za otmicu i zločin u Štrpcima (1993.).

Todorovićeva brzina je adekvatna reakcija u realnom vremenu kojom se može, ili je moglo, da se preduprede novi zločini. To je realnost i borba za opstanak. Brzina reakcije je delovanje u realnosti, i to je nasleđe Dragoljuba Todorovića. Pravom sprečiti dalje zločine, delovanje u stvarnosti. Sporost, izostanak brzine je strah od stvarnosti i strah od zločinaca. Todorovićse nije plašio stvarnosti i delovao je u njoj.

Razgovaram sa Filipom Davidom o „zasedanjima" u „Galeriji". Nije bilo časopisa, ili knjige, iz Zagreba, Sarajeva, Ljubljane, što ih Drago-

ljub ne bi odmah naručio. I to dok razgovaraju, nije bilo posle, i „da sednemo", nego odmah. „Njega je sve interesovalo", govori Filip. „Ne znam nikog drugog ko je imao takav osećaj za javnost, tako učestvovanje u javnosti". Koju je i sam svojim delovanjem, usmenim i pismenim, govoreći i pišući, stvarao. Znala sam da se mnogo očekuje od premijere za koju je Dragoljub tražio karte. I znao je da govori o predstavama, dozvolite, mnogo iscrpnije i kreativnije od onih kojima je to posao.

Sigurno je da je Todorovićevo učestvovanje u stvaranju javnoga prostora proisticalo iz njegovog osećanja odgovornosti. I uočavanja bitnog. „Draža Mihajlovićje osuđen za ratne zločine. I rehabilitacija je moguća samo u slučaju da se na novom suđenju dokaže da ih nije počinio. Ovako je nemoguća".

Svi koji su poznavali Todorovića zadivljeni su njegovim čudesnim pamćenjem. To pamćenje, ili jedna pokretna hronologija, bilo je strukturisano u slike i biografije, u uzročno-posledične veze, to se pamćenje ne može naći na Vikipediji. Zbog odvajanja bitnog od nebitnog. Ukratko, Dragoljub Todorovićse mogao pozvati, i ma koliko vaše pitanje bilo nepotpuno, on bi znao šta pitate i – odgovor.

„Sve srpske vlade od 1987. do danas, izuzimajući vladu pokojnog premijera Zorana Đinđića, donose relevantne odluke isključivo pod pritiskom međunarodne zajednice. Dakle, reagujući na vojni, finansijski ili neki drugi sličan pritisak iz sveta, Srbija donosi rezolucije ili deklaracije, pa će doneti i odgovarajući akt o genocidu u Srebrenici. Pri tome će, naravno, pokušati da ublaži formulacije, da izbegne reč genocid, da kao izvršioce navedu paravojne formacije i po svaku cenu negiraju bilo kakvo učešće oružanih formacija Jugoslavije i Srbije u masakru u Srebrenici. Međutim, sada je većiroko poznato i potpuno jasno celom svetu da su rat u Bosni vodile vojne i policijske snage Savezne Republike Jugoslavije, koje su za taj rat obezbeđivale oružje, oruđe, oklopna i druga vozila, avione, helikoptere, granate, municiju, starešinski kadar, finansije, logi-

stiku, slobodnu teritoriju, prihvat ranjenih i bolesnih na VMA u Beogradu, dok su bosanski Srbi davali samo 'živu silu' ili 'topovsko meso'. Prema tome, odgovornost sadašnje Republike Srbije za genocid u Srebrenici je ogromna".

Pitanje: „Kada bismo za trenutak ostavili onaj birokratski deo svih sudskih procesa vezanih za ratne i druge zločine – kolika je 'provalija' između ličnih priča koje ste čuli i kroz čije ste tragedije prošli, i bilo koje pravne definicije?"

Dragoljub Todorović: „Kao advokat zastupao sam Hrvate, Bošnjake i Albance, žrtve ratnih zločina, ili njihove porodice na jedanaest suđenja optuženima za ratne zločine i to na jednom suđenju u Bijelom Polju, i na desetak suđenja u Beogradu. Radi se o izuzetno teškim, surovim i, moglo bi se reći, bestijalnim zločinima sa velikom brojem ubijenih za koje je optuženo više lica. U Bijelom Polju suđeno je za otmicu voza iz stanice Štrpci, na relaciji Beograd – Bar, devetnaest Bošnjaka i njihovu likvidaciju. U Beogradu su održana suđenja za otmicu i ubistvo šesnaest Bošnjaka iz Sjeverina iz autobusa na relaciji Rudo – Priboj u mestu Mioča, dva suđenja za ubistvo četrnaest albanskih žena i dece u Podujevu, dva suđenja za logore i masovna ubistva (preko sedam stotina Bošnjaka u Zvorniku). Suđenje za ubistvo dve stotine zarobljenih Hrvata na poljoprivrednom dobru Ovčara, kod Vukovara, streljanje šest bošnjačkih civila (od kojih su četvorica bili maloletni) u blizini varoši Trnovo, ubistvo četrdeset osam Albanaca iz porodice Beriša u Suvoj Reci, ubistvo trojice Albanaca, braće Bitići, na poligonu Petrovo selo kod Kladova, ubistvo sedamdeset Hrvata civila u Lovasu..." (Dragoljub Todorović, „Rezolucija o Srebrenici pod međunarodnim pritiskom", intervju, „Oslobođenje", Sarajevo, 2010.).

Dragoljub Todorović, ili protiv zločina iz ravnodušnosti. Sve što je radio, brzo, bilo je zbog osećanja odgovornosti i protiv ravnodušnosti, ili – nije bio ravnodušan.

(23.-24. maj 2015.)

OTAC I OTADŽBINA

U komentarima o nastanku *Hadrijanovih memoara* Margaret Jursenar, pišući zašto se bavila Hadrijanom, a ne Hamletom, kaže kako se Hamlet nije osvetio jer nije dovoljno duboko osećao sudbinu svoga oca.

Otadžbina je knjiga, „strip roman, grafički roman" Nine Bunjevac (na sve strane prepoznata, nagrađivana, i hvaljena), posle svega. Posle svega, jer put Nine Bunjevac, neću reći do uspeha, već do širokog uvida u njeno stvaralaštvo, nije bio jednostavan. Privilegija da govori u stripu može biti i manom – da su njene teme i forma dostupne poznavaocima, a mukotrpan rad koji u sebi nosi čitavu, pa ako hoćete i najklasičniju (Gete) piramidu koja sadrži i zanat i veštinu, i, dakako, umetnost. Istovremeno, nisu svi radovi Nine Bunjevac „glatko prošli", ova beskompromisna umetnica, koja kao da uz stilo drži i mač, bez oklevanja, upušta se u bitke sa „svetinjama", predrasudama, opštim mestima bilo da su u pitanju Države, Crkve, i sopstvena porodica. I to na način koji bi se mogao označiti i kao „surovo pozorište" (Arto), sa strogošću i prema sebi i prema drugima.

Ninu Bunjevac srela sam u CZKD-u pre više godina, a onda sam nastavila da sa njom bivam u Islamu Grčkom, a gde drugo do na ivici, gde je učestvovala u radu seminara i radionica što ih na različite, a opet srodne temate uređuju i organizuju Mirovne studije iz Zagreba u domu Vladana Desnice, u Kuli Stojana Jankovića. Dakle, okvir i kontekst u kome je bilo prirodno slušati izuzetne „obračune" Nine Bunjevac. Dolazila bi iz Kanade i onako od dugog puta ošamućena, „iz pika" počinjala da govori svoje stakato rečenice, kao crtane, koje se zabijaju u lepotu Mediterana između svih zala što ih je donela podela, a i spoj, istočnoga i zapadnoga sveta, carstva, Islama Grčkog i Islama Latinskog u pozadini grada Zadra gde su jedni palili naše knjige, a onda mi njihove (Jeton Neziraj), žarili i palili masline i kuće. Kamen i kameni zidovi svedoci su odolevanja nasilju i zlu, odoleli

su i „događajima“ devedesetih. I danas se veća u Kuli sa pogledom na vrt, preživeo, i po sred centralne prostorije Nina Bunjevac priča o svom putovanju kroz vreme – zemlje putuju oko nje – i o svom ocu.

Ovih dana dobila sam pismo od Roberta Vilsona. Ono je nacrtano, u njemu stoji radost zbog dolaska kući, crtež toga pisma mi je poznat, neodoljivo podseća na rukopis Bogdana Bogdanovića, arhitekte su obojica, mislim: šta bi dala uporedna analiza, umetnička, naravno, ovih dvaju rukopisa. I to u znaku, ili u politici sećanja, na temu: na koju zemlju, zapravo, Vilson misli, gde se on vratio, i kako je ta zemlja iz koje govori o povratku danas ova koja je ostala, ili nastala, i ne samo ova, upravo, početak ratova, rušenjem spomenika Bogdana Bogdanovića („Partizansko groblje“, Mostar). Bio bi to pravi seminar o prostoru, vremenu, spomenicima i arhitekturi.

U tom prostoru kreće se Nina Bunjevac. *Otadžbina*. Samo užarena znatiželja i golema potreba za saznanjem može tako taksativno da poređa, da baš nacrta hronologiju, mape, datume, karaktere dveju Jugoslavija, i dijaspore, odlazaka i povrataka, sisteme, ideologije, i pre svega prevashodni značaj, definitivno opredeljujući za život ljudi. Svaka slika Nine Bunjevac je umetnički tačna do dokumenta.

Nina Bunjevac ozbiljno je doživela sudbinu svoga oca, zemlje Jugoslavije, a tako je i sebe shvatila, da živeti ima smisla ako se sme i ume ispričati kontinuitet jednoga diskontinuiteta. Tako duhovita osoba, a tako strastveno istinita i dramatična. „Porodična priča Nine Bunjevac, očišćena od istorijskog konteksta, bila bi teška, ali relativno obična. Majka koja sa dve kćeri – Ninom i njenom sestrom – napušta muža, jugoslovenskog emigranta u Kanadi i vraća se u Otadžbinu da podiže decu – brat ostaje s ocem) u nečemu što je najviše nalik na normalne životne uslove što im je uopšte dostupno, majka koja zapravo nikada neće prestati da voli čoveka koga je napustila, kćeri koje će odrasti uz sliku oca kao daleke, nejasne uspomene koja bude protivrečna osećanja – sve to još negde unutar sigurne zone one Tolstojeve, toliko puta već zloupotrebljavane, rečenice kojim otvara Anu Karenjinu, one o srećnim porodicama koje da su tako

nalik jedna drugoj, i nesrećne svaka na svoj način“. (Teofil Pančić u pogovoru)

Na „ovim našim prostorima“.

Odakle je Nina Bunjevac nacrtala Dražu Mihailovića i Ante Pavelića sa istim položajem ruku u krilu prekrštenih (kako je primetio izdavač Vladimir Šagadin na promociji *Otadžbine* u CZKD-u, prošle nedelje).

I, kako to beše hijerarhija u španskoj drami – Bog, Kralj, pa Otac – Nina počinje od oca, Petra. I suočava se, sa svim svojim darom, crtajući uporno sa verodostojnošću i imaginacijom od zloslutih vrana, mapa, enterijera, eksterijera, predmeta, gestova, tako uverljivih i prepoznatljivih, a istovremeno stvorenih. (Nina u *Otadžbini*: „Uvek me je izuzetno nervirala nesposobnost moje majke da zapamti bilo šta što je važno“.) A zašto. Zato što se na početku te nesposobnosti krije nemoć da se vidi, prepozna, da se suoči sa nekada napuštenom kućom. (Koja se danas i „na Guglu“ može videti.)

Kao što se mnoga opačina onoga što živimo i naše stvarnosti nalazi u nesposobnosti i ne-htenja za suočenjem sa „događanjima“ iz naše prošlosti, kojoj smo, pri tome, i svedocima bili.

Svaka čast Nini Bunjevac na knjizi *Otadžbina*, romanu u slikama, crtežima, stripu, nekoj vrsti crtane i pisane njene „Biblije“ za sve od „sedam do sedamdeset i sedam“, a pre svega na susretu i suočenju sa sopstvenim ocem, tako bolnim da je potka izuzetnosti Nininog umetničkog rada.

(A da smo se kao društvo u celini mogli, ili kada bismo mogli, da se suočimo sa samima sobom i svojom prošlošću, ne bismo bili u situaciji da nam se spočitava Konrad Adenauer, čemu, nesuočeni i neosvešćeni prisustvujemo.)

(30.-31. maj 2015.)

GENEZA CVIJETA

U stvari, ne mogu vam u celosti, a niti delimično predstaviti knjigu „Geneza cvijeta Bogdana Bogdanovića“, koju su pripremile Nataša Jovičić i Tea Benčić Rimay (Nakladnik: Spomen područje Jasenovac), jer je knjigu upravo donela arhitekta Ljubica Slavković iz Beča i iz posete Kseniji Anastasijević, Ksenija je poslala knjigu. (Jednom, ako za to bude prilike, rado bih govorila o ženama poput Ksenije koje u potpunosti i na svaki način zaštite i prononsiraju delo svojih supružnika).

Poseta Kseniji bila je povodu seminara, skupa, što ga u Centru za kulturnu dekontaminaciju pripremamo u novembru ove godine.

Pre izvesnog vremena, ima tome dosta, profesor Branko Pavić doveo je u Centar studente arhitekture na razgovor o prirodi jedne institucije, i inspiraciji ili uporištu njenog nastanka. Naravno, bilo je reči o Bogdanu Bogdanoviću i njegovom legatu da se za kulturu i umetnost uvek iznova imaju pronaći mogućnosti i prostori.

Međutim, kako nema više studija, Seoske škole za filozofiju arhitekture, Bogdana Bogdanovića, u Popovićima, niti uopšte mnogo toga, na različite načine prognanog i devastiranog, studenti su bili i pred izvesnom vrstom otkrića „lika i dela“ stvaraoca Bogdana Bogdanovića.

Te je jedna grupa, ženska, navalila da se pozabavi izložbom koja bi prezentirala Bogdana Bogdanovića, da bude jedna vrsta tobogana kroz njegovo delo.

Ali, iz razgovora u razgovor ambicije su rasle, te smo na inicijativu (Ne da(vi)mo Beograd) Ljubice Slavković i uz pomoć Bojana Kovačevića pristupili celovitijem osvrtu na Bogdanovićev rad i njegov legat, ogroman, mnogostruk, gotovo neograničen.

Te je došlo do „projekta“. Kako to već biva u našim životima, oni postaju „projektom“.

U međuvremenu Centar je postao i stecištem arhitekata (ovogodišnji beogradski „Scapes:Lab“), bavljenje „Beogradom na vodi“ i druge akcije koje su u središte pažnje i bitnosti vratile urbanizam, grad i arhitekturu. Bavljenje javnim prostorom, vratilo je i subjekat, arhitekturu, u taj prostor, ili barem u bitku za njega.

Istovremeno, stiglo je i pismo Roberta Vilsona povodom njegovog predavanja u Jugoslovenskom dramskom pozorištu. On, naime, piše do koje je mere radostan što se na određeni način vratio kući, što je „kod kuće“. Kako je njegovo predavanje sadržalo i slovo o arhitekturi, to jest o pojmu celine koji proističe, iz njegove jabuke, tako je, kao student, predstavio grad, o čemu je i posle predavanja bilo reči, posebno u deonicama o Moderni, a kako je rukopis Vilsona, tekstura, upotreba fontova veoma nalik na ispisane Bogdanovićeve posvete na „Zaludnoj mistriji“, i uopšte, sročili smo jedno pismo Vilsonu, uz „dokument“, kao poziv za učešće na skup o vremenu, prostoru i arhitekturi i Bogdana Bogdanovića, sa pitanjem iz koje to zemlje Vilson govori i u koju se vraća, i kako je destrukcija jednog većeg vremena i prostora počela uništavanjem Bogdanovićevog „Partizanskog groblja“ u Mostaru.

No, kako se stvari slažu i imaju svoju zakonitost, ili baš ništa nemaju stiže, isto pre neki dan, pismo arhitekte Marina Rajkovića u kome piše: „Ne znam koliko me se sećaš – ali to je manje važno – važno je da ti ne zaboraviš da je Bogdan Bogdanović umro 18. 6., pre tačno pet godina. Ovo je važno zato što sam ja u mojim napisima podsećao da ste vi vrlo dostojanstveno 2001. podsetili tada novu vlast da je Bogdan Bogdanović u izgnanstvu – promocijom *Ukletog neimara* i sjajnom izložbom ’Knjige kapitela’. Nadam se i da si nedavno videla i intervju Predraga Lucića – koji navodi da je Feral izdao Bogdana, pa bi verovatno i njega trebalo kontaktirati. Hvala, Marjane, hvala. Da, ona slova na zidovima kuće u kojoj su stanovali, stanuju, Bogdan i Ksenija, slova prokazivanja ‘izdajnika’ sasvim su drukčija od onih kojima Bogdanović piše, i crta“.

Vratimo se Cvijetu. „Prisećam se prvih skica za spomenik u Jasenovcu. Prisećam se zbunjujuće množine iscrtanih lavirinata koje sam, jedan za drugim, slagao na gomilu. Noćima i noćima trepereli su mi pred zamorenim očima prepleti zmijolikih šančeva ispunjenih vodom i zemljanih nasipa koji su podsećali na repove Luciferovih mračnih anđela. U središtu već opisane prirodne klopke, u čvoru reka, rukavaca i mrtvaca, počeo se postepeno, na crtežima razaznavati i moj magijski vrt prepun prolaza, neprolaza i mračnih demona. Teško je reći kud sam bio zabasao. Možda sam u prvom dodiru sa mestom zločina, užasnut, zapao u nekakvu naopaku filozofsku groznicu. Možda sam se upustio u mučna razmišljanja o premoći načela zla unapred upisanog u mehanizam sveta, pa sam tu pesimističku zamisao pokušao da iskažem jezikom arhitektonskih oblika“ (Bogdan Bogdanović: „Geneza cvijeta“).

Ti su oblici, crteži prosto božanski. Kroz njuh duva vetar mašte (Danilo Kiš o Krleži), slobode i dara, neba. Digao se Cvet iznad pakla, crteži zovu da treba gledati, gledati da bi se videlo.

„Jarkocrveni lampasi su za svaki slučaj podsećali na nimalo nežnu svemoć vrhovnog komandanta. Revolucionar je dobro prepoznavao propozicije ne samo revolucionarnog, već i postrevolucionarnog teatra. Bila je to vrsta mudrosti kojom Pavle Karađorđević, Beograđanin od ranog detinjstva, Englez po vaspitanju, nije raspolagao, pa je zajedno sa izgužvanim trenčkotom i besprekornim melonom, a uz sočne oficirske psovke, 27. marta 1941., najuren da se više nikada ne vrati u svoj grad“. („Geneza cvijeta Bogdana Bogdanovića“). Onda su se politika i „svetonazor“ promenili tako da su bile neophodne *Mrtvouzice* Bogdana Bogdanovića, i one, na sreću ove sredine postoje. Cvijet, Cvet. I njegova geneza, danas, pet godina nakon Bogdanovog odlaska i u novembru – „Stvaralaštvo i celina, Bogdan Bogdanović“.

(6.-7. jun 2015.)

SUROI

Bilo je to u toku bombardovanja, na početku (prokletstvo je što čovek ne upisuje događaje pod datume), kada je u sobi pod tremom, u CZKD, „iscurio“ faks u kome je stajalo da su ubijeni Fehmi Agani i Veton Suroi. Bile smo tu uglavnom žene, Ana Miljanić, za faksom, Lula Mikijelji sa sinom Atosom, tada detetom, Mirjana Miočinović, užasnute, zanemele...

Fehmi Agani je ubijen (6. maj 1999.), ubijena je prosveta. Ritual njegovog stradanja dostojan je najbolje napisane tragedije, kao što je i ubistvo advokata Bajrama Keljmendija i njegovih sinova Kuštrima i Kastriota (24.-25. mart). Kada od hotela „Begoli“, kroz staru čaršiju u Prištini idete ka teatru „Dodona“, videćete njihovu kuću i tablu na njoj. Na festivalu „Mirdita, dobar dan“, koji se u organizaciji Građanskih inicijativa, i drugova i drugarica, odvijao ovih dana u Beogradu, u čijem kontekstu je bila i promocija knjige Vetona Suroia *Milijarder*, boravila je, sa svojom sjajnom dečjom predstavom (deca iz publike zajedno su igrala sa učesnicima), Melihat Ćena, jedna od osnivačica „Dodone“, velika glumica i sjajna žena.

Krugovi su se zatvorili, rekao je Veton Suroi na promociji svoga romana *Milijarder* u Domu omladine, gde je na njega devedesetih (1991.) poletela četnička kamera (ušao je Vojislav Šešelj), okrznula ga i pogodila Mirka Kovača (Skup Reformskih snaga). „Za mene je to bio, metaforično, fizički udar na jednu alternativu, ili kritičku stvarnost u Srbiji, Bosni, Hrvatskoj, Kosovu. Tu se zatvorio dijalog i više nije imalo šta da se kaže“ (Veton Suroi).

Kako tada, tako sada. Na nesreću svih pojedinačnih država. U tom smislu Suroijevo saznanje i kvalifikacija za ‘tada’, ima profetski značaj. Istovremeno ona „crta“ i metode istrebljivanja kritičkog mišljenja, i obrazovanja, koje se ogleda i u ubistvu Aganija. Prvo se pohvataju misleći, istrebi se kritički potencijal, „obezglavi narod“ i fizički,

kada se za to ukaže prilika, u kojoj se „radi“ oružjem, a onda se to nastavi oruđima, u tranziciji, kada se novostvorene države bave svojim identitetima, i suverenitetima, na račun svake slobode, i slobode da se misli. Ovaj samouništavajući proces gušenja kritičkog i uznemirujućeg postaje garant sigurnosti vlastodržaca, onih koji su uzaptili države i ne puštaju ih, dakle uprkos Briselskom sporazumu, i svim drugim sporazumima, „izdajništvo“ je upisano u svaki govor koji deprovincijalizuje i dovodi u pitanje devizu „država to sam ja“. Naravno, stvar je još gora od političke ravni, jer je u pitanju proces prinudnog zaglupljivanja i uništavanja kreativnog potencijala koji ne može imati inicijativu, ako se zatupljuje poslušnošću, pogotovo ukoliko je to prvorazredni zadatak pojedinačnih „prosveta“.

Dakle, Veton Suroi je bio na promociji svoga romana *Milijarder* na dan rođenja svoga oca, koji je osnivajući Univerzitet u Prištini na albanskom jeziku u svojoj besedi istakao da albanski neće više biti „jezik samo onih koji rade najteže poslove, već i budućih naučnika, pisaca, umetnika, profesora...“

Krug se zatvorio i tako što *Milijardera* Vetona Suroia, u prevodu – koga drugog do – Škeljzena Malićija (čija je izvanredna knjiga *Kosovo i raspad Jugoslavije* nedavno promovisana i u Beogradu), štampa Samizdat B92 i Veran Matić. JESTE, Veran je tada, nekada, na početku, pravio B92, a Veton Suroi „Kohu“. Nemoguće je da kroz glavu ne prolaze sve ove godine, i svih dvadeset i pet godina, i svi oni, i mi, radnje, događaji, ljudi, uloge, mene, paralelni roman u glavi svakog od nas dok je reč o Vetonovom romanu *Milijarder*, o njegovim junacima koji u jednom času ne mogu više da rade dok je na novčanicama milijarda koja ne vredi ništa, dok jedan narod ne ostane na ulicama, da bi počeo da izgrađuje sopstvenu alternativu, i sopstveno obrazovanje, za koje Suroi ponovo pita Oca, nakon dvehiljadite, da li je to ono za šta su se borili.

Jer, možda su upravo oni koji su se u međuvremenu školovali, poput likova iz *Milijardera*, upravo oni koji su danas stali ponovo ispred međunarodnih konzulata, ili prosto krenuli, odasvud odavde tamo,

negde, gde mogu da od svoga rada žive. Uprkos neizmernoj lepoti i neverovatnom potencijalu, bogatstvu ljudi, vode, lepoti zemlje i zemalja.

„Državni hleb jeftiniji je od onog iz privatnih pekara. Državni hleb kupuju oni koji ustaju rano da odu na posao, kao i oni koji se vraćaju sa posla, u tri posle podne, dakle Srbi. Kupuju ga oni koji plate primaju u dinarima, dakle Srbi. Penzioneri Albanci koji uzimaju penzije u dinarima ne kupuju državni hleb. Ne žele da ih neko vidi kako čekaju u redovima sa Srbima. Ne žele da ih vide ni poznanici Srbi, jer bi onda shvatili da im je stanje toliko teško da su prinuđeni da kupuju državni hleb. Ne žele da ih vide ni Albanci i shvate da im je stanje toliko teško da su prinuđeni da kupuju državni hleb. Penzioneri Albanci ne žele da shvate da su u teškom stanju, jer će to onda shvatiti i oni sami“ (Veton Suroi, *Milijarder*).

A onda vidiš zastave i mrtve. Rad i rat. Nije, naravno, sve tako jednostavno, ali kada je autor tako duhovit i istovremeno istinit, kao Veton Suroi, onda romaneskna forma postaje dokumentarna slika jedne epohe.

Roman Vetona Suroia *Milijarder* jeste i određena vrsta iznenađenja, ili je u pitanju bila predrasuda. Da publicista, novinar, diplomata, aktivista civilnog društva, učesnik mnogih pregovora, i onih u Rambujeu, osnivač partije (ORA), svedok i učesnik ključnih događaja novije istorije ima pisati memoare, komentare, sećanja, istorijsku knjigu. Međutim, u pitanju je literatura. Mada mi se oduvek činilo iz susreta sa Vetonom Suroiem, a i iz slušanja o njemu, da tu ima jednog viška, jedne dodatne neobičnosti i posebnosti, smisla za igru, obrt, pa, ako hoćete, i jednog plemenitog avanturizma koji ga je činio kako učesnikom, junakom događaja, toliko i subjektom literature. Bilo je uvek kod njega jedne dodatne smelosti koja je zajedno sa njegovim držanjem, ali i osmehom, nagoveštavala da možda sve to okolo ima smisla ako se napiše. Ukratko, ljudi su voleli da budu sa njim, i on im je imponovao. To se zove harizmom, ali u slučaju Suroia, ona počiva na stvarnom autoritetu, njegovom.

Sada sedi za stolom u Domu omladine, i voli reći da je to posle sedamnaest godina. To je možda trenutno bitna stvar, ipak, čini mi se da je Veton Suroi mnogo više svuda prisutan nego što je to u formalnom smislu. Istovremeno, znam da će biti rado citirana njegova anegdota (knjiga *Zmijske noge*) o Džejms Rubinovom udaljavanju Tačija sa pregovora pričom o tome kako ima prijatelja koji će snimiti film o njemu (naći će se već neki kosovski „patriota" koji će mu to spočitavati, kao i ostalo).

Teško je zaboraviti izjavu Lazara Stojanovića posle prikazivanja filma *Srpska epika* na Beogradskom krugu devedeset i neke, kako mu je Radovan Karadžić poslao telegram u kome mu se zahvalio što ga u filmu prikazuje kao pesnika, a ne kao ratnika.

U tome je stvar. U onome što Džošua Openhajmer prikazuje u filmu *Čin ubijanja* o momcima koji gledaju filmove, pa onda to provode u stvarnosti, da bi igrali *rienektment* svoga učešća u istoriji, u činovima ubijanja. Dakle, ni to nije anegdota, ako se bolje razmisli. Možda se sve to ne može pobediti.

Ali, ako se napiše tako dobar roman kao što je Veton Suroi napisao *Milijardera*, onda je to pobeda.

I krug se zatvori.

(13.-14. jun 2015.)

O KRETANJU I O ŠUNJANJU

Konačno, jedna dobra vest, jedan rezultat Briselskih dogovora koji olakšava život ljudi Kosova i Srbije. Nema više globljenja i pljačkanja ljudi kada je reč o putovanju, ne moraju se plaćati osiguranja za vozila, doprinos slobodi kretanja, da se ljudi kreću, osnovno ljudsko

pravo, koje, kada je ukinuto, proizvodi implozije unutar toliko željenih suvereniteta.

Ne znam nikoga ko se kretao, kako je znao i umeo, svih dvadeset i pet godina novije naše suverenitetske i etničko-čistačke politike, na „teritoriji" ne znam čega, Zapadnog Balkana, regiona i svih tih kovanica i izmislica upotrebljivih za rat, a onda za pomirenje, ko bi imao toliko resentimana i predrasuda, koliko su ih imali oni ušančeni u svoje „integritete", „identitete" i fotelje. Iz kojih, fotelja i blindiranih automobila, „drugi" izgledaju onoliko opasnije koliko to njima odgovara da bi bili gospodari.

Bilo bi dobro kada bi se gospodari dogovorili, kako se uopšte zovu granice, za zastavicama, fusnotama, oznakama i svim pripadajućim artiklima nemoći, kako se neprekidno ne bi gušili od neimenovanja realnosti u koju se, gospodari, istovremeno zaklinju, u realnost, te ne bi bili izloženi cenzurama i autocenzurama, jednostavno zato što se nekome izrikama, jasnim, ne bi nanela povreda. Evo, na primer, zajednica srpskih opština. Kako se ne prisetiti vrha, grada Orahovca, Metohija, prekrasnog, u kome je na tom istom vrhu škola, uređena, kroz nju teče i potok, kompjuteri, sve, deca uče francuski, e tako što ih prevoze do nekog francuskog grada domaćina, na petnaest dana, a onda ih vraćaju na taj isti vrh grada na kome ih norveški bataljon i dva tenka čuvaju, a vojnici sa njima igraju fudbal. Ne idu dalje od dve ulice. Treća ulica na dole, već je opasna.

Istovremeno, građani Kosova, Albanci ne mogu da se kreću, njima je potrebna viza i za Bosnu i Hercegovinu. Oni su zapravo blokirani. Ili uzapćeni, i putovanje je posebna privilegija.

Gajim u Centru gomile „fajlova" sa neophodnim instrukcijama, za ministarstva, nadležne i sve ostale šta da radim kada neko iz Skoplja koji je ušao u Prištinu, treba da dođe za Beograd, to je bila prava utrka sa vremenom, komandantima granica, Kruševac, zovite tamo, čovek, nadležan, upravo je kod brice, nađi ga, hladno je, ljudi stoje pored kombija, neki mogu da pređu, a drugi ne, hoće li preći, telefon,

veze ne rade, pasoši, bivši pasoši, imena roditelja, mesta rođenja, opštine... I sve je to, unutar i između grupa ljudi za seminar, susret, predstavu, dakle u posebnim okolnostima i između voljnih i željnih da po svaku cenu zajedno rade i konačno, prijateljstvuju. A šta je sa „ostalim" ljudima. Ili onima koji nikada nisu prešli, kojima se nije dozvoljavalo da pređu, čiji život nije mogao da pređe granicu, ma kako se ona označavala, i šta je na njoj pisalo, „Đeneral Janković", recimo.

Sada, ovoga časa igra se uživo *Srbistan*, dokumentarni i igrani film Želimira Žilnika *Srbistan*, upravo traju prizori ispred železničke i autobuske stanice, ispod velikog, ogromnog panoa reklame Beograda na vodi, emigranti i imigranti prelaze granice ranijeg Žilnikovog filma *Tvrđava Evropa*.

Pre neki dan dala se videti vest kako je iračka vojska jednostavno napustili dve hiljade vozila, onako za rat ojačanih, i otišla, ostavila milijardu dolara i razišla se. Čini mi se da mogu da razumem ove ljude kojima je svega dosta, i terena, i granica, i rezolucija, i pomoći, i bespomoći, rata za eksproprijaciju teritorija i svakojakih resursa. Krug zatvaranja granica preseca se tangentom imigrantima koji ih moraju preći. Po svaku cenu granice će preći.

U tom kontekstu čini mi se krajnje sebičnom interna rasprava koja bi mogla proizaći iz izjave Mikija Manojlovića, reditelja predstave *Romeo i Julija* (N1, emisija „Pressing" Jugoslava Ćosića) o tome kako je predstava *Romeo i Julija* Šekspira u njegovoj režiji izašla iz okvira šunjanja po kulturnim obodima Prištine i Beograda. „Pala" je baš u času dok smo u Prištini, ispred Nacionalne galerije Kosova, a u toku otvaranja izložbe „Trideset i jedan" Erste fondacije, kuratora Hansa Urliha Obrista, tokom koga je bilo reči o značaju putovanja umetnika i njihovih dela i boravka svuda gde se biti može. Upravo je prilazio Sokolj Bećiri, redak umetnik koji je prekinuo sa radom jer mu je bilo svega dosta, recimo to prosto tako. Kurator izložbe „Pertej" (Beograd, CZKD, 1997., kakva je to organizacija bila, u ovom smislu sa početka teksta o slobodi kretanja, a sve je pravdano ovom izvan-

rednom izložbom kosovskih umetnika) Škeljzen Malići, predložio je da na dvadeset godina napravimo novu izložbu, napravićemo bez plaćanja osiguranja za vozila.

(Sokolj Bećiri je od svog ateljea u Peći napravio kafić. Na zidu su njegove slike. I slika „Kraj ekspresionizma". Poslednji performans je bio paljenje sopstvenog prdeža. Toliko o pogledu na svet kakav jeste. A da biste shvatili ovaj njegov čin, morali biste videti i njegove slike i njegove realnosti. Izvanredna monografija, razgovor povodom njegove retrospektive: Sokolj Bećiri-Škeljzen Malići, na neki način sestrinska knjiga *Putovanja u prošlost* Želimira Žilnika i Borisa Budena.)

„Crni flor" (kao primer) recimo nije šunjanje po obodima kulture. U epicentru je zato što je to kultura u otporu prema nasilju. Rado bih vas podsetila na svedočenje Dragoljuba Mićunovića pored Međunarodnim sudom u Hagu na kome Srbija nije osuđena za genocid, ali jeste odgovorna što ga nije sprečila (2007.), svedočenje u odbrani u kome se u prilog Srbije navodi delovanje antiratnog pokreta, hiljade dezertera koji su odbili da ubijaju „druge", aktivnost protiv rata Jelene Šantić „Žena u crnom", te masovna akcija protiv opsade Sarajeva „Crni flor". Kao epicentar kulture je argument pred Međunarodnim sudom u Hagu. Kultura koja nastaje nasuprot nasilju. Šta to uopšte znači biti na obodu kulture. Je li to možda „OF Brodvej". U kulturi nema oboda, ona se ne šunja. Šunjanje postoji ako se nije u kulturi i, naravno, prestaje kada se u kulturu uđe. Shvatanje svog „Šunjanja po obodima kulture", ili bilo kog sopstvenog šunjanja kao meru i stanje svih ostalih previše je ignorantski i za nekog ko u kulturu ulazi, upravo kao da nije ušao u kulturu. *Romeo i Julija* je tragedija o opresivnosti politike, inače bi bila Mir-Jam, i zato je u pitanju Šekspirova umetnost – zbog političnosti. Zbog markiranja i zanavek fiksiranja nasilja politike. Međutim, apolitičnost je politika. Pogotovo kada postane dvorskom umetnošću.

A Centar za moralnu dekontaminaciju (Manojlović) već postoji i ne samo centar, već i moralna policija. Nadzire ulicama Tehera-

na dužine kaputa, frizure, baš kao Jonić, bave se „karminisanjem i šminkanjem“. Za kulturu nije niko vezan, pa ni za kulturne centre, a moralna policija vezuje i lisicama, za moralne i policijske centre se može biti vezan, za kulturne ne. U kulturi je svako ponaosob centar, i slobodan je. Sećanje na slobodu se ne da zatreti, kao ni živo sećanje i u tome je problem. Možda je u pitanju preformulacija značenja slobode koje će se uklopiti u standarde ove vlasti. I šta je, konačno, to što nekog preporučuje za poziciju ne kulturne, već moralne dekontaminacije, za arbitriranje u polju etike. Iz Beograda na vodi.

(27.-28. jun 2015.)

JUNAŠTVO I STVARALAŠTVO

Treći put sam u Kuli Stojana Jankovića. „U 17. stoleću mletačko-turska granica bila je pred vratima Zadra, s nizom osmanskih utvrda od Zemunika do Novigrada, od njih se najveća zvala Sedd-i islam, po čemu je selo i dobilo ime. Atributi Grčki i Latinski nastali su u 18. stoleću, kada je selo razdeljeno u dvije parohije ili župe, pravoslavnu i katoličku... Od 'mirnodopskih' Jankovića-Desnica posebno treba istaknuti ličnosti kao što su konte Ilija-Dede Janković (1818.-1874.), svestrani intelektualac, Vladimir Desnica (1850.-1922.), političar i poduzetnik, Uroš Desnica (1874.-1941.), političar, advokat, esejist, Boško Desnica (1886.-1945.), povjesničar, advokat i publicist, te naročito Vladan Desnica (1905.-1979.), koji je u Kuli pisao *Proljeća Ivana Galeba*. U Kuli je i sahranjen.

Dan pre Kule Osijek. Kod junaka Josipa Reihla Kira, Slavonca, čiji su roditelji, otac slavonski Nemac i majka Hrvatica, bili partizanski prvoborci Drugog rata, najpre profesor gimnazije, a potom profesionalni policajac briljantne karijere, načelnik policijske uprave u Osijeku, ubijen je 1. jula 1991. u 13.20 na ulasku u selo Tenje. „Bio je jedna od prvih žrtava rata koji će ubrzo zahvatiti Jugoslaviju, likvidiran

zbog svojih višemesečnih pomiriteljskih napora – u vremenima najžešće ratne propagande sa srpske i hrvatske strane, on je velikom upornošću, razložnošću i ličnim poštenjem pokušavao – i uspevao – da svoje sagovornike i sugrađane na obe strane primiri, urazumi i odgovori od neposrednih neprijateljskih delovanja. Išao je od jedne do druge barikade, srpske ili hrvatske, rukama šireći svoj sako, pokazujući da je nenaoružan, jedini među nenaoružanima, verujući u ljudsko viteštvo". (Katalog izložbe „Ko je tebi Reihl Kir?", Tanja Simić Berclaz, CZKD, Centar za mirovne studije – Zagreb, Biro za ljudska prava – Tuzla, Mirovni institut, Ljubljana, 2010.)

Prvo su ubili jednog, onda su ubili hiljade. Sećanje na Reihla Kira u prisustvu njegove hrabre i uporne supruge Jadranke Reihl Kir (dobitnice nagrade za ljudska prava) i kćeri Barbare održano je na Evanđeosko-teološkom fakultetu ispod slike Jurija Štrosmajera, gde je jedino bilo moguće, u Osijeku, svojevremeno postaviti i izložbu. Uz prisustvo Stjepana Mesića.

Međutim, došao je i gradonačelnik Osjeka, Ivan Vrkić, i u svom pozdravnom govoru rekao da će sledeće godine akademija za Reihel Kira biti održana zvanično u Osijeku. Inicijativa je, iz više glasova, i da se izložba „Ko je tebi Reihel Kir?" tada trajno, ako išta trajno postoji ovde i tamo, „tamo" i „ovde", postavi institucionalno u Osijeku, na mestu radnje.

Koja je razlika između povjesti i istorije i šta sadrži naša „novija istorija", jedno je od pitanja iz razgovora održanih u Kuli Stojana Jankovića u okviru objedinjujuće teme „Krhka arhitektura međuetničkih odnosa" (U sklopu projekta „Dijalog za budućnost", što ga Centar za mirovne studije iz Zagreba sprovodi sa UNDP, Unicefom i Uneskom u partnerstvu za Predsjedništvom Bosne i Hercegovine).

Podne je u Kuli Stojana Jankovića. Olga i Nataša Desnica, sestre Vladana Desnice koje svoj život posvećuju održanju Kule, mentalno i fizički, nekud su otišle. Čekam kolege za probu predstave *Ibzenov neprijatelj naroda kao Brehtov poučni komad*, CZKD-a i Zlatka Pa-

kovića, što će se odigrati uveče kada sunce zađe i bude mrak za svetla pozorišta. Kako je i bilo, kako se samo „duh mesta“ može spojiti sa duhom predstave. I onda sve može, ako smisao i igra rade. I to sa publikom koja unosi svoje iskustvo u zbivanje, ako su tu i svi iz predstave *Generacija 99* Montažstroja sa rediteljem Borutom Šeparovićem. Razgovor je trajao do četiri ujutro, pred izlazak sunca.

Samo se ptice čuju u Kuli u podne. Lepota ovoga mesta, njegova koncentrisanost i razvedenost u niše, balkone, drvena vrata koje vode u škurima zatamnjene prostorije, to stvaraju vekovi Jankovića i Desnica sa početka ovog teksta. Stvaraju uprkos razaranju, paljenju, rušenju, mahovina raste, i lavanda, i pinije, i agave, i masline koje rađaju, koje gore i rađaju. Koja je razlika između povjesti i istorije, i šta je naša novija istorija. I ko smo mi, naslednici, i koliko nas se tiču sudbine prethodnika, te šta je to što mi ostavljamo naslednicima. Istoriju konstitucije, građe ili zločina i rušenja.

„Velebite, mojoj maloj kaži da me više po tebi ne traži“, stih iz ojkanja što su izvele združene muzičke grupe iz Islama Grčkog, Islama Latinskog i Like, na gumnu ispred Kule Stojana Jankovića, posred pokošenog sena, u zalazak sunca, u obradi muzikologa i pedagoga Sanje Ranković, da u oči otvaranja ovogodišnjeg skupa i festivala *Zimsko ljetovanje* u Kuli Stojana Jankovića. „Mož’ me lomit dragi ko pogaču, al ti ne dam ruci pod pojašću“.

Tek posle, kada se vraćate, pored Masleničkog mosta, izvrsnom cestom, Dalmatinom po dno Velebita i dalje, postaje jasno, iz doživljenog, do koje je mere važno da se ljudi kreću, da putuju i da budu zajedno, da izlažu, artikulišu se, čitaju, prikazuju, da se spore i da se vole, rečju da se „novija povijest“ katarzira, da oni koji nisu mogli znati saznaju, da vide, da oni koji su znali kažu kako su to što je bilo doživeli, da se razgovara o prirodi sećanja i politike sećanja, ili da su i sećanja politička kategorija. Saznanje budi empatiju, ili empatija traži saznanje. Iz godine u godinu odvija se ovaj proces u Kuli Stojana Jankovića, i Vladana Desnice, i to oseti svako ko tu ranije nije bio. „Samo se unošenjem i stvaranjem novog održava tradicija“

(Lešek Kolakovski). A sve se to ne može bez „ranjavanja“, bez rizika, bez izlaganja, bez konfrontacija, bez žestine kao mere upitanosti za prošlost, i za sadašnjost. Šta se to danas zbiva sa nama i sa svetom.

Svakako da ima mnogo glupih, iznuđenih i izanđalih izrika o važnosti da se mladi svet susreće. Ali se zbude, na licu mesta, da su to otkrića, uzajamna i dragocena. Da to iskustvo usloži pogled na svet, da nezaborav tih trenutaka bogati život i rad, do sledećeg sakupljanja, na gumnu i u Kuli, pod portretom Stojana Jankovića.

Ima novost od prošle godine. U Kulu je iz Srbije vraćen restaurirani Jankovićev portret, otišao je 1991. i vratio se ove 2015. Svi u dvorani za razgovore, u Kuli, idealno centriranoj, nasmejali su se, zbog sličnosti, kada je ispod portreta seo Enes Salković, glumac iz predstave Olivera Frljića *Pismo iz 1920.* (Zenica). Isti Stojan.

(11.-12. jul 2015.)

ŠUMA BIRNEMSKA

Mladi ljudi danas imaju priliku da vide kako je izgledala propaganda za ratove devedesetih, kako se temperatura sprema i diže, to možda nabolje ilustruje izjava predsednika Tomislava Nikolića koji poredi dramatični i nasilni izgon premijera Aleksandra Vučića iz Srebrenice: „To je kao napad na svatove, Sarajevo 1991. Radilo se o srpskim svatovima“. Tako se krug zatvorio kada je o „pogledu na svet“ reč.

Istovremeno, i pre „završnog čina“ sa Aleksandrom Vučićem „prvi čin može da napiše svako, drugi pisac, a treći samo genije“ – Čehov), pre odlaska u Srebrenicu, na dvadestogodišnjicu genocida, vladalo je u medijima i u „dogovorenoj javnosti“, a pre svega u institucijama države, nedostojno taktiziranje oko britanske deklaracije, taktiziranje bez strategije.

Međutim, u središtu rasprave jeste ono što se tako teško imenuje, a to je pojam genocida. „Strašan zločin", „veliki zločin", te su tako reči počele da „gube nevinost", i sve je bilo cenkanje, nedostojno svake čovečnosti.

Svakako da treba obezbediti gostu svaku sigurnost. I „ispruženoj ruci pomirenja". Basara u svom tekstu govori o profanaciji pojma „pomirenja", Aleksandar Vučić je na konferenciji za štampu, po povratku u Beograd, ostao „ispružene ruke" i zahvalan Majkama Srebrenice i Muniri Subašić.

Godine 2004. Komisija za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995., Banjaluka, juni mesec, objavljuje izveštaj sa brojem žrtava – do 8.000, a danas je iz svih izvora precizan broj 8.374.

Šta se u međuvremenu događa sa ovim izveštajem iz Banjaluke i sa celokupnom građom o genocidu u Srebrenici, šta se događa sa razjašnjenjima i objašnjenjima pojma genocid, šta sa seminarima i skupovima posvećenim tranzicionoj pravdi, šta sa objavljenim knjigama koje objašnjavaju i upotpunjavaju pitanja „naše mračne prošlosti", šta sa pokušajima da se otkrije „tajna", sa dokumentima i filmovima, *Krikom iz groba* koji je putovao, mučno i dugo do RTS gde je organizovana komisija kako je došlo do njegovog prikazivanja, šta sa šokom koji je izazvalo prikazivanje dokumentarnog filma *Škorpioni* 2005., i prvom Deklaracijom o Srebrenici koju Skupštini Srbije predlaže osam nevladinih organizacija sa stavom da je u Srebrenici izvršen genocid, i da je kažnjivo svako drugo imenovanje, šta sa izložbama, istraživanjima (Grupa Spomenik: „Matemi resocijacije", prva nagrada na Oktobarskom salonu 2008. godine), i presudom Suda pravde u Hagu, koji ne osuđuje Srbiju za genocid, ali je proglašava odgovornom za njegovo nesprečavanje, šta sa sanacijama i asanacijama grobnica (i onih u okolini Beograda)... Pored presuda Haškog tribunala dostupna je istina u svakoj formi (*Fama* Suade Kapić u video-formi izlaže gotovo sva saznanja o Srebrenici, konteksta, teksta, činjenica, tumačenja), tekstovi, literatura i ostvarenja u

likovnoj umetnosti, sa svim svedočenjima i raspravama o prirodi svedočenja u dokumentarnoj, filozofskoj i umetničkoj formi. Koji je učinak imala izložba Inicijative mladih na ulicama Beograda koja je pokazivala prizore iz Srebrenice 1995., i koji su bili ispisani istim onim tekstovima „nisam znao", „nisam bio tu"..., koje Stenli Koen i knjizi *Stanje poricanja* navodi iz procesa nemačke denacifikacije. Za koliko se dana raspala Koštuničina Komisija za istinu, formirana odmah posle velike konferencije „Suočavanja sa prošlošću" 2002. I zašto su svi oni koji su insistirali na važnosti ovih pitanja, nastavili da rade i obavili ogroman proces za zajednicu, proglašavani za neprijatelje i izdajnike, što je svakako manje važno u odnosu na konsekvence nečinjenja. I prenebregavanja odgovornosti za nespr̆avanje genocida.

I to je smisao izanđale fraze o „preuzimanju odgovornosti". Ona nije ni preuzeta, ni uzeta, ona je odbačena.

Šta je to preimenovanje zločina iz ravnodušnosti. Šta su posledice „neznanja", to sada vide mladi mahom rođeni devedeset i pete koji su brzo i predano oblepljivali trotoar podno parka između Gradske skupštine i Skupštine Srbije, budući da je ulazak u cvetni park branila policija koja je istovremeno štitila „događaj" od onih gore što su vikali pred Skupštinom grada, i onih što su izvikivali pogrde. Videli su osobe koje su sprovele, dve godine pre njihovog rođenja, 1993., akciju „Mir u Bosni, proleće u Srbiji" Antiratne akcije. Videli su ih na noć dana Srebrenice, u subotu 11. jula 2015. Antiratna akcija, neumorne „Žene u crnom", „Sveće"... A od njih se traži da ostanu ovde, da budu aktivni, samoorganizovani, samoinicijativni i da budu slobodni, za budućnost.

I sad, kraj akcije na trotoaru. Pojavili su se čistači, Romi, sa kantama i metlama da počiste trotoar, to su isti oni ljudi koji su slani u ratove, kao radnici, da bi se vratili u oduzeto i rasprodato i opljačkano.

To što se u međuvremenu dogodilo jesu pare i pljačka i zločin, zaboravilo se o čemu se zapravo radi sa svima nama, te se mislilo, nije

se, u stvari, ništa mislilo o pravdi, istini i čovečnosti. Pa se stalo na ivicu poraza i ponora daleko većeg od privida stvarnosti.

Šta je bilo sa lustracijom, šta sa „zajednicom sećanja", šta sa „uznemirenjem pre pomirenja". Trauma se ne može izlečiti bez otvaranja traumatskog mesta, koje je istovremeno i mesto govora. A kada to mesto govora izostane, onda nema ni rituala.

Premijer Aleksandar Vučić se suočio sa prošlošću, i sa svojom prošlošću. Predsednik je bio dva puta u Srebrenici, bio je to Boris Tadić. Predsednik Srbije može da ide u Srebrenicu, Boris Tadić može da ide u Srebrenicu, gde ide predsednik Srbije, može da ide i predsednik Vlade Srbije. Aleksandar Vučić nije išao u Srebrenicu dok nije postao Predsednik Vlade Srbije. On se našao u nemogućoj misiji: da predsednik Vlade može da ide u Srebrenicu, ali da Aleksandar Vučić nije išao i ne može da ode u Srebrenicu. On je od početka u dihotomiji i klopci.

Napadnut je Premijer Srbije, napadnut je Aleksandar Vučić, do čega nikako nije smelo da dođe, ali nije napadnut srpski narod, a takvo tumačenje i propaganda je nastavak fatalne političke projekcije koja je upravo i dovela do zla, takve su tvrdnje opasne po budućnost, sudeći po prošlosti koja se odriče.

Ne može se preimenovati genocid i ne mogu se zabranjivati skupovi u Beogradu – akcija „Sedam hiljada" i istovremeno ići u Srebrenicu. Akcija „Sedam hiljada" nije preimenovanje reči genocid i zato je ona štit, štit od cipela, flaša i kamenja. Zato se ne može očekivati da se i pored svih „uspešnosti" neće proći kao uspešni Kurt Valdhajm.

I nema „ali", kako bi to genijalno obrazložio Boris Dežulović.

To „ali" odvodi od teme, to „ali" onemogućava istinu, to „ali" preskače što se preskočiti ne može, to „ali" samo je dalje odsustvo odgovornosti. Zločini nemaju „ali", zločini su zverstvo. Vidi Moskovsku deklaraciju Ujedinjenih nacija, novembar 1943.

Mnogo puta je citiran Karl Jaspers za ovih dvadeset godina, o krivičnoj, političkoj, moralnoj krivici i odgovornosti (*Pitanje krivice*). „Ja perem ruke“ ili „Beži, krvava mrljo“ (*Magbet* Šekspir). Sve dok Birnemska šuma ne krene i dok se ne pojavi onaj koga žena nije rodila.

Kreont govori Antigoni (Sofokle) o pravnoj državi i o prekršaju uzimanja pravde u svoje ruke. Antigona govori o ljudskom pravu, o pravu sestre da sahrani brata.

To je način da se govori o žrtvama i dželatima. O nemogućnosti „pomirenja“. O neophodnosti pomirenja. Erinije jure Oresta, dok ne postanu Eumenide, njegovom tragedijom. Obilaženje i onemogućavanje, dugogodišnje, dvadesetogodišnje, uviđanja tragedije genocida u Srebrenici i njegovog upisa u kolektivno sećanje, onemogućava zajednicu, i pojedince da sa legitimitetom budu uistinu ponosni.

(18.-19. jul 2015.)

SA SEVERA

Kako se vrućina ponovo zahuktava kao ilustracija govora Baraka Obame o neodloživosti borbe za očuvanje planete Zemlje koja je još uvek plava, pokušaću da raportiram kako je na temperaturi dnevnoj od šesnaest do osamnaest stepeni, a noćnoj trinaest, četrnaest na ostrvu Justero jedan sat, uključujući i trajekt, od grada Stokholma u Švedskoj.

> „I once had a girl, or should I say, she once had me
> She showed me her room, isn’it good, norwegian wood“
> (Beatles)

Dakle, moja baza je dom Dufgranovih, Ljiljane i Konija, dom je to istinski, a sastoji se od više nastanbi, crveno sa belim, sasvim uobi-

čajeno za Švedsku, i boja i drvo prolaze kroz dramatične vremenske prilike, a ostaju onakve kakve su. Kiša, oluja, sunce, na rez, jedno za drugim, ništa umiljato, Strinberg je to, sve izdržava kuća, od drveta. Od drveta je i plato oko kuće, na raspolaganju ljudima i vremenu, prekrit tremom skrovište, otkriven – sunce, nebo, mesec, i sve između neba i zemlje – drvo trešnje, lane, ptice, ružičnjaci, nema ni delića zemlje na kojoj nešto ne raste, i ne miriše, i severno more miriše, te i granitne stene izgledaju kao izrasle ili kao ljudskih ruku delo.

Juče su nas u kući pohodili, a sad idemo u goste, u posetu, dvestotinak kilometara na južnu stranu od Stokolma. Autoput stabilan, siguran, pošten i lep, kao Švedska, levo i desno livade, zelene i pokošene, na krajevima livada šume i šume, i šume. Kroz njih svetlo prolazi i jasno se vidi da su pročišćene, da su održavane, da u Švedskoj ima šumara, nisu otpušteni, i da se oko šuma i u njima radi. Nema usputnih naselja, ima sela, ima gradova, manjih i većih, ali usputnih naselja nema, livade i šume.

Upravo prolazimo pored Sotertelje, industrijskog grada, rodnog mesta Konija Dufgrana, rodio se u tom gradu i Bjorn Borg, ali Koni teško da je manje slavan, pogotovo u svetu svetla i svih mogućih aparata koji nas na fotografijama uvode u večnost – osnivač je *Profota* – „kompanije koja oblikuje svetlo" i koja je, kako pišu „svetlosnim godinama udaljena od drugih". Osnivan kada smo protestovali, 1968., *Profoto* je dostigao svetsku reputaciju u preciznosti i inovativnosti svih vrsta fotografske opreme kojom se služe, ili kojom govore najpoznatiji fotografi, a Ani Lebovic svakako jedna od njih, upravo je načinila i *najpreciznije* i *najinovativnije* fotografije Konija Dufgrana.

Toliko o svetlu koje se probija kroz drveće, kroz šume. Prvi sindikati, dvadesetih, upravo nastaju u ovim šumama, priča Koni Dufgran dok vozi. Ljudi su umirali rano, u četrdesetim, od teškoga rada sa drvetom, po zimi, u šumama, dosta su i pili, kako bi drugačije takav rad i hladnoću podnosili. Te su se udruživali, samoorganizovali, švedska socijaldemokratija je postepeno i dugo stvarana, kao drve-

će, listopadno i četinari. Kao drvo, koje se polako slaže, na severu raste dugo i postepeno čvrsne. Otuda su kuće od drveta, bezbedne, i plato od drveta ispred kuće koji izdržava i sneg i sunce, i kratko leto, i dugu zimu, tako lep i čvrst, i ne morate se za njega brinuti, ne morate ga stalno čistiti i sušiti, on je odrastao, drvo je odraslo i formirano je, i kao dugovečno i zrelo, i prirodno ostarelo, ni zapaljeno, ni ubijeno, ni minirano, ni zapušteno, ni oštećeno, ni iz inata zasečeno, u Švedskoj ni vlast, ni narod ne seče granu na kojoj sedi, ne uništava drvo pre vremena, ne zadovoljava primarnu i partikularnu korist, sada, odmah, već neguje drveće, pomaže mu da raste i da kada mu bude vreme najbolje posluži čoveku.

Drugo, sedim sa Ljiljanom Dufgran u restoranu, kafani, u ulici *Drotingatan*, glavno šetalište, puno radnji. Sve to, i *Švedski Pen* (Udruženje književnika je na broju 88), restoran gleda na trg, glavni, gde je *Kulturni centar* i *Gradski teatar* u kome je i pozorište *Unga Klara*, trg je ogroman, zidan u periodu švedskog shvatanja socijalizma šezdesetih, svi putevi vode na taj trg, sa stepeništem i drugim pogodnostima, gde sede, u podne, a tako je i u ponoć, sedi ljudski rod u bezbroj vidova, baš kao da su svi ljudi sveta tu, na tom trgu i u tom gradu. „Odakle ste", pita Ljiljana, drugarica prevodilac, novinar, publicista, predsedavala je godinama *Švedskim Penom*, u istoj ulici sa Strinbergovim rečima po sredini, uvek hoće ama baš sve da dozna; banule smo za jedan sto i zamolile da sednemo, nigde nema mesta. „Iz Sirije, i sada sam ovde". I onda, tako, pričamo dok baš *beli svet* prolazi, budući građani Evrope koji sede po ulicama i parkovima i stepenicama, i klupama, koji nisu zatvoreni po kućama sa obezbeđenjem i sigurnosnim lampama, već su u javnom prostoru koga i čine javnim prostorom, i trgove, i parkove i gradove – građana Evrope.

Stigli smo u posetu, na ručak kod Hilde Helvig, baš čuvene reditelјke, mnogo važnih stvari je uradila i u *Dramatenu* i u *Operi*, a sada, kad je Elfride Jelinek upravo za nju napisala komad, ide malo teže da se nađe pozorište da to zgrabi (nije danas nigde lako biti rasturač malograđanštine, osrednjosti...) i Kristijana Musgarda, novinarka dramatične karijere („Privatizacija medija").

I njihova je kuća drveno čudo sa terasom prema jezeru, gde se podno kuće u jezeru nalazi splav, na splavu su prijateljstva i ljubavi. Oko kuće je bašta, vrt, drveće odasvud doneseno, ali uspešno izraslo, raznoliko, vrt rade domaćini kuće, Hilda i Kristian. Na tremu kuće je sunce, i kao dezert, uz kafu narandže posute cimetom i medom.

A u kući je i Hildin atelje, u njemu su kolaži sa kojima ima veliki uspeh u galerijama Evrope, ona je i profesor na *Akademiji* (za pozorište, film...), ali je profesorka i na drugim, ne samo evropskim *Akademijama*, upravo je radila sa studentima u Šangaju, posle rada u Izraelu. O tome što je videla priča na poseban način kako i izgleda, kako je i odevena, takva kakva je, posebna, pokazuje nam svoje radove, gotove i u procesu. Na jezeru kuća, splav ispred kuće, u kući atelje, u ateljeu stvoren svet Hilde Helvig, prva asocijacija je iz Embrouza Birsa – *Pejzaž posle bitke*, međutim, vidim u Hildinim radovima ono što će biti, a to *Deca znaju*, tako se zove jedna tematska linija njenih kolaža, koji proriču, pa i prozivaju budućnost sveta kao ljudskoga roda u njemu današnjem, u dobru i u zlu, blesavo bi se reklo da su Hildini kolaži apokaliptični, *deca znaju*, u čemu i kako će živeti, gledajući današnji svet odraslih. Gledajući šta im on, svet, ostavlja kao nasleđe odnosa prirode i čoveka. „Šta je on Hekubi, a šta Hekuba njemu“ (Hamlet).

(8.-9. avgust 2015.)

NISU TO IMIGRANTI, VEĆ IZBEGLICE

Pre izvesnog vremena na društvenim mrežama pojavila se fotografija iz Avganistana iz vremena, šezdesetih, kada je ova zemlja svoja bila. Na fotografiji je bio prizor iz jedne škole, nalikovala je na prizore iz Jugoslavije s početka pedesetih godina. Devojčice u keceljama, učiteljice u suknjama i bluzama, igralište, lopta.

Nedavno sam gledala dokumentarni film iz današnjeg Avganistana, razrovana zemlja, pesak, ulice čine zastori, ponjave čine domove. Bosonoga deca trče kao da su u Hajd parku, ili na Kalemegdanu.

I veliki točkovi velikih internacionalnih vozila, točkovi veći od dece, zvuk helikoptera.

Na naslovnoj strani NIN-a od protekle nedelje je fotografija dečaka, musavog i lepog kao svako dete, sjajne oči gledaju pravo u nas („Kad stignu, više nisu deca"). Sledeća fotografija Olivera Bunića je prašnjavi put, između makija i šikare kojim u daljini idu odrasle izbeglice, a u prvom planu je dečak koji zapinje da ih stigne. On trči i u trku se pomaže zamahivanjem ruku, jedna noga mu je na zemlji, a druga dignuta u koraku, na majici mu piše „Ferari" (nije reklama, kao za „Beneton", to je realnost). Beli taban ovog bosonogog dečaka, još belji od prašine, tlo je ovoga sveta. Avganistan, Irak, Sirija, Libija.

Šta je vredno tabana ovog dečaka, bosonogog, pretrčao od Pamira, od Avganistana, do Panonske nizije, trći prema Alpima i dalje.

Sledeća fotografija. Stariji dečak, uprtio mlađeg, onog bosonogog.

„Dešava se da krenu sa dvanaest, a tamo gde su pošli stignu sa sedamnaest godina", iz iskustva sa terena priča Gordana Vukašin, pedagog iz APC-a. „Oni putuju tako što je put unapred dogovoren. Kad se novac skupi, postoji nekoliko punktova gde ona prelaze u sledeće ruke" (Dragana Pejović).

Svi prizori na ovim fotografijama su snimljeni „uživo". Odrasli i deca, izbeglice pored „štanda" Beograda na vodi „Savanove", umesto velikih točkova vojnih vozila, točkovi šminkerskih SUV (sportska utilitarna vozila). Vojna vozila i SUV – rat i otimačina.

Ljudi u pokretu su civilno društvo. Civili, izbeglice su, po Konvenciji Ujedinjenih nacija o izbeglicama, lica kojima je ugrožen život i sloboda, oni koji beže od rata i nasilja imaju pravo na život i slobodu.

U Švedsku je 1993. otišlo 60.000 izbeglica iz Bosne, pobegli su od ubistava, etničkih čišćenja – „humanih preseljenja“, njihova prava i status regulisani su posebnim zakonom utemeljenim na Konvenciji Ujedinjenih nacija koja je i po skandinavskom osećaju pravičnosti i solidarnosti sa progonjenima, sa nevoljnicima. Švedska se nije upuštala u „cepanje (pravničke) dlake na šesnaest delova“ o pravu na azil. Svi su prepoznati kao izbeglice sa pravima koja proističu iz ljudskih prava i Konvencije o izbeglicama.

Boraveći u Stokholmu pre dve godine, u toku Dana Srebrenice srela sam mnoge izbeglice iz Bosne – sve tri vere i one koji su od tih vera jedva glavu izvukli, na trgu Valnberg. Mnogi od njih su ono što se naziva uspešnim ljudima, rade, deca im se školuju, ne žive u strahu, njihovo trčanje je završeno. Stigli su od planina preko panonskih nizija do mesta slobodnog od straha.

Švedska je tako postupila i sa mnogobrojnim izbeglicama iz Sirije – prihvatila ih je.

Ako iko može da zna šta znači biti izbeglica i šta znači biti odgovoran za izbeglištvo, onda smo to mi ovde. Budući da su oni koji su strahote preživeli humaniji i sa više razumevanja za „druge“ od onih koji su te strahote i izazivali, čine to i danas. Upravo je neko pametan, i čovek po svemu, ovih dana u povodu Oluje, izbeglica iz 1995., rekao: „Ista im je sudbina kao i nama“.

„Iz porodice na put kreće najizdržljiviji, a čak do Srbije stižu samo najsposobniji. Među njima i dvanaestogodišnji Ali iz Sirije, koji nadomak mađarske granice posustaje... Sećate li se filma *Ne okreći se, sine*“.

„Sram bilo ove pismene“, zapamtila sam reči starog čoveka sa traktora 1995.

Otkako je počelo da se uređuje, diktatorski režimi, koji su uvek i korupcija, od podgovorenog Iraka u Kuvajtu 1991., civili su se našli

između dve vatre. Stajali su tako i na granici i na „Rači“ i na „Đeneral Jankoviću“. Deca i žene sa boščama. I mnogo internacionalnih i humanitarnih vozila KFOR, SFOR, „Save the Children“...

Na delu je razlikovanje pojmova humanost i humanitarnost, dotle se stiglo. „Molim te, nemoj više da mi pomažeš i da me braniš“ – zapamćena je rečenica jednog Čeha sovjetskom vojniku u tenku 1968. u Pragu. „Civilizovati“ druge znači ratovati i uredovati drugim ljudima.

Govori se i govori o civilnom društvu. Civilno društvo spava u parkovima i na plažama obala Evrope. Ono beži od rata i straha, a žeđ i glad posledica su rata i straha, i nasilja. Deca dehidriraju bežeći.

Zato oni nisu imigranti, oni su izbeglice, prognanici, nevoljnici – žrtve. Potpuno nalik nama izašlim iz ratova razorenih kuća, ubijenih bližnjih, opljačkanih dok su pokušavali da se spasu.

Nije u pitanju migracija „trbuhom za kruhom“, već spašavanje od užasa rata.

Diktature, nasilje i korupcija. Intervencije, premoć i osionost. Rezultat – dečji prašnjavi tabani. Osionost je u premišljanju da li dečak u „Ferarijevoj“ majici prašnjavih tabana ima pravo da stigne dokle ga noge nose. Humanizam je – ima pravo da stigne dokle ga noge nose. I da bude nošen na krkačama kada se noge umore.

(15.-16. avgust 2015.)

ŠTETOČINJARENJE

Na godišnjicu Poplava 2014. u tekstu „Poplave – godinu dana kasnije“ (sajt „Istinomer“) stoji sledeće: „Nakon što su Srbiju u maju, a zatim i u septembru prošle godine pogodile katastrofalne poplave, za sanaciju štete u domaćinstvima izdvojena je suma od 4,7 milijardi dinara, a materijalnu pomoć je dobilo 19.780 domaćinstava, navodi se u izveštaju koji je Kancelarija za pomoć i obnovu poplavljenih područja uputila redakciji.

Ukupna šteta od poplava procenjena je na 1,7 milijardi evra... Vlada Srbije je u decembru 2014. godine usvojila Nacrt programa za upravljanje rizicima od elementarnih nepogoda, koji će biti realizovan u saradnji sa Svetskom bankom, UN i EU. Za realizaciju programa prevencije je do sada obezbeđeno više od 70 miliona evra. Prema tvrdnjama stručnjaka, razmera štete od majskih poplava doprineo je decenijama zapušten sistem odbrane od poplava. Ipak, skoro godinu dana od poplave stvari u vezi sa preventivom od poplava idu sporo...“

Preventivom. Pa dragi građani, dame i gospodo, narode i Vlado. Ovih dana mediji javljaju o gomilama mrtve ribe koje izbacuju reke, i školjke su otrovane i na suvo izbačene.

Teško je izbaciti iz sećanja i to da su se u vreme poplava 2014. u gradovima Srbije pojavili i skakavci, prava najezda skakavaca jurila je drumovima i sokacima Srbije.

Ne mogu da zaboravim u vreme poplava 2014. informacije o kanalima i odvodnim cevima zapušenim naduvenim glavicama u njih bačenog kiselog kupusa. I sva mišljenja stručnjaka o ljudskom, korupcionaškom i političkom doprinosu katastrofalnog učinka poplava. Pustimo prirodu na miru, i kišu i gromove i svetog Iliju, ne bi bilo tolikog zla da sprega vlasti, lokalne i centralne nisu tako uspešno sa-

rađivale u devastaciji. Katastrofa je izazvana i divljom gradnjom, sečenjem šuma, štetočinjarenjem ljudi zahvaćenih korupcijom. Nisu u pitanju nevoljnici koji su morali negde da se nastane, već bezobzirnost svih onih koji se nazivaju 'dame i gospoda', i neverovatno izgledaju u svom obličju, obući i odeći i automobilima, u diskrepanciji sa zagađenošću, osakaćenošću i nakaznošću okoline. Jedan od nezaboravnih slika je i ministar Velimir Ilić, koji u punoj ratnoj spremi (kaput, šal, cipele koje nisu možda poput onih Princa Čarlsa koje voli da nosi Predsednik, ali su dobre) gaca preko cigli bačenih u baru da bi mogao da pređe.

U toku i posle poplava 2014. postrojba zvana vikendica zanavek je ojadila stanovništvo gradova ostalih ne samo bez plandovanja po rekama i jezerima, već i bez vode za piće.

Prevencija. Javiše pre neko veče kako u slivu Zapadne Morave ima četrdesetak „divljih" (Ovo „divljih" je kao „paramilitarnih" u subordiniranom poslednjem ratu, jasno je da tako šta ne postoji, i da ako nije naređeno, nije ni sprečeno) šljunkara, iz kojih se danonoćno kopa pesak i šljunak za potrebe naše posrnule građevinske industrije.

Snimci tih šljunkara su zastrašujući, širinom, dužinom i dubinom. Stručnjak kaže da je takvim narušavanjem toka reke ugroženo sve živo, a i mrtvo (sećate li se kako su reke odnosile i groblja 2014., sećate li se kako je kod Doboja tako otkrivena i masovna grobnica).

I to nije sve. Te iskopane vrtače, rupe, rupetine i čitavi predeli onda služe za deponije. Tu se baca i taloži đubre, „odlaže", kaže jedna „fina" nadležna, „duša".

Kako se drugačije do suicidom može nazvati bacanje đubreta u kanjon Uvca. Kada se to đubre (šta je zapravo đubre) nataložilo, naraslo, sabilo, onda je ispod njega prokopan tunel kako bi voda mogla da prođe. Umesto da se očisti. I to nikako nije sve. Ko, kako i zašto, sa kojim ovlašćenjem i pravom na brani hidrocentrali „Kokin Brod"

zida vikendice, šta, kuće, spomenik varvarstvu i štetočinjarenju, istorijskom.

Preventiva. U Kruševcu kažu da je centrala u Prokuplju, a u Prokuplju da je to odgovornost Vodoprivrede čiji je centar u Smederevu. Plovi „preuzeta odgovornost" od jednoga do drugoga kao mrtva riba. U krajevima velike lepote, ne znam koja bi narodna poslovica najbolje izrekla tako duboke povrede, i zajaukala nad naruženim i iskopanim sprudovima reka u kojima se taloži đubre. Koliko to košta, koliko se na tom zločinu zarađuje, koliko „vredi" takvo uništavanje i ko od toga ima „benefita". „Benefit" i „vikendica", to je ono što raste iz bolesti.

„Iz izveštaja o poplavama 2014. se navodi da je zahvaljujući donacijama EU, za više od 15.000 poplavljenih domaćinstava obezbeđena pomoć od osam miliona evra. Njima će biti dopremljeni paketići pomoći koja se sastoji od opreme, sadnica, domaćih životinja i slično. U saradnji sa Svetskom bankom za 49 poplavljenih opština obezbeđeno je finansiranje programa subvencija za zemljoradnike. Ovaj program vrednosti od 35 miliona dolara trebalo bi da bude realizovan tokom 2015. godine".

Stoji u kadru „zemljoradnik" bez zemlje koju mu ispod nogu odnose šljunkare, stoji, vata se za glavu, doslovce i priča, pa i od nemoći zamuckuje, šta će i kako će sa zasadom ukoliko voda nadođe i ukoliko promeni pravac, raskopana i razrovana i kao i „zarađene pare" i ostvareni „benefit" pronađe, kao i uvek svoj put. I poplavi sve oko čega se godinu dana, samo od poplava 2014., mučio. Do tada i od tada.

Ovakve reportaže i prizori koji se pojave na našim televizorima u drugoj polovina dnevnika, imaju li one ikakav uticaj na prvu polovinu dnevnika. Da li se činjenicama i slikom mogu dovesti u pitanje dogovorene činjenice i slike, i „vizije" i „izveštaji". Da li se ono što vidimo i čujemo uzajamno demantuje. Da li opažaj i fakta imaju uticaj na politiku sa jedne strane, a sa druge, na stvarnost. E, to je

pitanje svih pitanja. I „otvaranja poglavlja“, posebno onog o ekologiji, što znači i o pravnom sistemu i korupciji, otvaranje poglavlja je otvaranje vida i sluha, poglavlje je zapravo glava.

(12.-23. avgust 2015.)

PICIN PARK

To je park u produžetku Kameničke, kod Ekonomskog fakulteta, između Gavrila Principa i Karađorđeve; ne znam da li se ime Picino produžilo i na park sa krstom iza autobuske stanice u kome su danas izbeglice, čije bi takvo imenovanje tačno bilo, kao što je precizna slika da su izbeglice u okolini Ekonomskog fakulteta, jer je izbegličko stanje (i kretanje) prava slika ekonomije, ili ekonomija sama, granice su danas granice novca, te je cela odbrana državnih i suverenih granica ponešto apsurdna, mada je te apsurde teško uvideti kada se to događa nama i „drugima“.

(Eto jednog apsurda: kako objasniti pristanak na nove izbore, na novi mandat iste vlasti u Užicu, recimo, gde je u pitanju ne znam koliki iznos novca EU za prečišćavanje vode, samo nisu spremni da ga prihvate, nisu do sada uradili šta je trebalo, i ukoliko biračko telo ponovo glasa te iste koji ih bez vode ostavljaju onda oni zaslužuju „sve što ih snađe“ (Marks). To jeste da budu žedni). Nikako nije bez značaja toponim u kome su izbeglice, najinternacionalniji skup ljudi koji doslovce manifestuju globalizaciju.

I bitnu mogućnost naše deprovincijalizacije, a čak i „inicijalna kapisla“ (kakvog li slogana) evokacije solidarnosti. (To što neki trabunjaju o zidovima samo je povod da se drugi pokažu kao velikodušni).

Topos izbegličkog zbora i zbega je između Karađorđeve i Gavrila Principa, te eto prilike da se razmisli o našoj istoriji i istoriji izbegli-

štva, i da se neka poređenja obave. Kao i uporedna analiza stvarnoga kretanja po moru i kopnu u odnosu na „Beograd na vodi“ (tako se to zvanično zove, kretanje „Promenadom“).

Nešto dalje, nadesno, ili dijagonalno je u Lekovoj zgradi, koja je bila i jeste Dom invalida, nalazio se jedini pornografski bioskop u Beogradu po imenu „Partizan“. Tu je 2004., kada su Ana Miljanić i CZKD radili predstavu *Pornografija* po silnim evropskim, svetskim, i, dakako, našim autorima (na vreme rađeno!), šest sati dnevno na promeru bine od tri metra (bioskop), u toj prekrasnoj mermernoj zgradi, bila i – kockarnica.

Finale predstave u obrnutom gledalištu, na zidu gde se vide otisci glava od erotskih klimaksa, bilo je finale predstave gde je u šest varijanti, u adaptaciji i muzičkom vođstvu Vladimira Pejkovića, izvođena *Aleluja* Leonarda Koena.

Jedna od tema *Pornografije* bila je i Picin park, o načinu i sudbini „marginalaca“, gejeva i transvestita čije je omiljeno mesto okupljanja upravo bilo u picinim parkovima.

Vjeran Mladenović (Zagreb, 14. oktobar 1958. – Krnjača, 22. mart 2003.) bio je prvi javno deklarisani transvestit Jugoslavije, i zvezda filmova Želimira Žilnika. U svetu šou biznisa poznat je pod imenom Merlinka. Jedno vreme živeo je u Maksimirskom parku (Zagreb)... majka je smeštena u dom „Vladimir Nazor“ (Karađorđeva, Gavrila Principa). Školu je završio u Prokuplju... Prelazi u Beograd... U trideset i prvoj godini odlučio je da se potpuno transformiše u Merlinku. Prostitucijom se bavio uglavnom u ulici Gavrila Principa. Igra u dva Žilnikova filma, a naslov Žilnikova filma *Dupe od mramora* (*Marble Ass*) kao parafraza „Čoveka od mermera“, Alija Sirotanović – heroj socijalističkog rada, možda najbolje sumira kontinuitet „marginalnosti“ (i toponima, značenja i preznačavanja), to jeste puta budućnosti. Živeo je na Kalemegdanu, u zgradi Narodne opservatorije, a potom Beogradskog planetarijuma, bio je njihov nastojnik.

Žilnik pripoveda kako je on, kada nije bilo nikog drugog, namernicima pokazivao zvezde.

Ubijen je 2003. u Krnjači. Najpre je zadavljen, a zatim zadobio snažne udarce zidarskim čekićem. Slučaj nije rešen, o njemu je znao da govori advokat Dragoljub Todorović, koga više nema.

Na desetogodišnjicu ubistva, na uglu ulice Gavrila Principa i Zagrebačke postavljena je ploča sa nazivom „Ulica Merlinka".

Ima tome godina kada je jedna gradska zastupnica na „Studiju B" govorila o „raščišćavanju" (obogaćenje pojma „čišćenje" je jedna od najjezivijih ratnih i tranzicionih tekovina) kod Jugoslovenskog dramskog pozorišta, velike staze, popločane (i popločavanje grada je takođe jedna od novijih tekovina) kao da njima idu tenkovi, osvetljenje, uopšte „čistoća" je bila teza zastupnica, jer „neće se onda tu, u parku, sakupljati 'marginalne' grupe".

Ova politički programska ideja ostvarila se i u nedavnom zaključavanju Studentskog parka, i njegovim „čišćenjem" i „osvetljavanjem", a može se povratiti u pređašnje stanje samo promenama na Beogradskom univerzitetu, simboličnim mestom preko puta (toponim), to jeste Studentski park se može otvoriti studentima, ukoliko oni, zajedno sa izbeglicama, kojima su mnogi i prethodili, krenu ka drugim granicama.

Prvo, dakle, ide „raščišćavanje" terena, onda betoniranje i zidovi. Na zidovima kuća sigurnosno svetlo, pali se i gasi kada „stranac" prođe. Iza ograda psi čuvari. Kod još boljih vlasnika i stražari. „Pravna" država (osiguranje nasleđa ratnih i privatizacionih tekovina) i „sve po zakonu". I granice, i projekti o prevazilaženju granica, o pomirenju, transevropski projekti, prekogranični. Paralelno u stvarnosti vize, pasoši, kontrole, emigranti i azilanti u podrumima aerodroma preko kojih prolaze ljudi sa rolo koferima i akten tašnama na vrhu. Prelazi za EU građane, i non-EU građane. Na drumovima i graničnim prelazima nekadašnji gastarbajteri koji se, posle odmora sa svojima,

vraćaju u Evropu, paralelno sa njima turisti koji idu u Grčku, ili u Tursku, a šumama i gorama – izbeglice ka Evropi.

Kažu kako je tu negde oko Železničke stanice, u središtu Picinog parka bio uhapšen i Žan Žene, robijao je i u zatvoru u Nišu. Ne znam, ali moralo je to biti šezdesetih. Posle toga su se kod nas igrale i *Sluškinje*, i *Balkon*, a na Festu prvome, u programu Makavejeva, Vučićevića, Žilnika i drugova, kada je štampana i ona čuvena „daska-knjiga" sa feminističkim i ostalim tekstovima „marginalaca" (neko mi je ukrao, sa razlogom, tu neobično dugačku knjigu, otvarala se kao harmonika, knjiga promene sveta „marginalnim" putem) prikazan je i film *Plava ptica* o Ženeovom robijanju, tamnici, sećam se vlažnog zida i ljudskih ruku na njemu, toga upisa i ispisa, toga toposa.

Evo još jedne prilike. Izbeglicama smo prikopčani na svet, na trenutak njegove promene, i to je privilegija. Upis ljudske ruke na zid. Koliko to košta „po glavi" (čula sam taj slogan) zavisi od glave.

I konačno, Picin park ženskog je imena, ženska površina sveta, grada, zato i jeste stecište paralelne istorije i sada bi trebalo da pređemo na opis, prikaz muškaraca koji su vladali i koji vladaju, i koji se tuku, oko dominantne istorije, tada i sada. Najveća je nada, nada vredna života, da je to uzalud.

(29.-30. avgust 2015.)

REČ NEDELJE – ĆIRILOV

„Ja i moj 'idiot'", izložba fotografija Jovana Ćirilova koju nikad nismo napravili. U „Sobi 101" u CZKD dve su fotografije Jovana Ćirilova, jedna ispod druge. Na prvoj je on, na centralnoj stazi Novog groblja, u povratku iz posete Miri Trailović, jesen je i žuti drvored, Jovan u crnom i sa kačketom ide niz stazu (zamolio je, kao i obično, nekoga

da ga slika njegovim „idiotom“), a na drugoj je jesenja žuta staza bez Jovana, nikoga nema.

Predestinacija teksta „Ja“ objavljena u „Reči nedelje“ u NIN-u, dana kada ga više nije bilo, kada nije bilo njegovog ja, a staza i svet postoje. Gledam na Guglu fotografije Jovanove i svih onih koji bi trebalo da tvore kontekst ili milje ljudi u nekoj aberaciji sa njim kakav bi to skup bio, ili jedan gotovo beskrajan niz mnogo širi od onog koji je obuhvatio u „svim njegovim savremenicima“.

Četrdeset i deveti Bitef „U spomen Jovanu Ćirilovu“. U dugom „ratu“ za postojanje teze, ili teme Bitefa, te i sinteze (uvek je ovaj obavezujući i intelektualno odgovoran napor izazivao mnogostruke diskusije u samoj organizaciji Bitefa zbog uvida u našu „dogovorenu javnost“ kojoj se time pruža mogućnost da procenjuje koliko repertoar Bitefa ispunjava njegov podnaslov, lakše je pustiti „da cveta hiljadu cvetova“ ili da se „ostavlja sloboda“ svakome da misli šta hoće o kako hoće), svi podnaslovi Bitefa ove godine sublimirani su „U spomen Jovanu Ćirilovu“. Sada pokušavam da na jednom mestu pronađem podnaslove, ali toga nema, na jednom mestu, morala bih da otvorim sve kataloge Bitefa, a nema Jovana – 063 232235, uvek u ovakvim časovima, on će znati. Ne kao uspomenu. Već kao saznanje, kao činjenicu, kao iskustvo. Jelena Kovačević će mi pomoći da ilustrujem temu o postojanju teme, teze i sinteze, ili o njenom odsustvu, zbog pritiska popularnosti agnostike, ili ne-želje da se obavezujuće apstrahuje, zbog eskapizma, zbog straha da se imenuje celina. Ukratko, celina nosi opasnost rizika, a šta je drugo Bitef, Beogradski internacionalni festival novih pozorišnih tendencija, ako nije rizik i ako nije celina. Te oscilacije u imenovanju istovremeno veoma jasno pokazuju i politički i društveni trenutak, kao i estetski svetonazor, koji su tendencijom podnaslova jedinstveni. To jeste, nema „segmenata“ kao načina odsustva iz jedinstva politike i estetike, ili, ako hoćete, podnaslovi su uvek filozofstvujući, a to nije omiljeno, to dovodi pozorište u vezu sa kontekstom u kome se stvara, a time i sa kritičnošću, i sa rizikom. Evo šta kaže Kovačevićeva, četvrti Bitef: „Klasika sedamdesetih“, peti Bitef: „Slobodne forme“, šesti: „Reditelji

nove stvarnosti“, sedmi nema podnaslova, deveti je: „Između mita i stvarnosti“, deseti je bio: „Teatar nacija“, a osamnaesti osamdeset i četvrte, kako drugačije do: „1984“ (Orvel). Postojanje podnaslova je Jovanova pobeda nad relativizacijom.

Kada podnaslova nije bivalo, značilo je da je Jovan „izgubio bitku, ali ne i rat“.

Ovaj Bitef je „U spomen Jovanu Ćirilovu“, dakle nema relativizacije, i samo postojanje podnaslova je Jovanova vrednost, sećanje na napor ka celini je ćirilovljevski, sintetički. U tom kontekstu moguće ga je razumeti ne kao sentimentalan, već uvažavajući. Recimo onda da se plavetnilo Jovanovih očiju na fotografiji, ili na posteru da razumeti i kao pogled na budućnost, na plavi univerzum pred kojim ova civilizacija staje, prestaje smrću dečaka koga je izbacilo more (Aylan Kurdi), i, istovremeno, rušenjem spomenika u Palmiri. Pred dva kraka istog poraza. Jovan Ćirilov uvek je hteo da ide dalje, u sklad, a ne u razor, u konstituciju, a ne u destrukciju, u prevazilaženje, a ne u razmimoilaženje, u pozitiv, a ne u negativ, u pokret, a ne u zastoj, u spas, a ne u propast. Nije bilo lako raditi i živeti sa ovakvim osobinama. Sa jedne strane mogle su se razumeti kao kompromis, a sa druge kao nedostatak kritičnosti. Jovan je sam, na svaki način, odabrao da bude objekt kritičnosti, i to je uvek doživljavao kao otvaranje dijaloga, ili kao doprinos opštem dobru, ma koliko mu ponekad i nije bilo prijatno. Koliko smo pisama, u ona vremena, debelih koverata sa raznim pogrdnim crtežima sakrili, da ne bi poslužili opterećenju Bitefa kao jedne odvećprestupničke dogodovštine, ekskluzivne i odnarođene, nedovoljno porodične, društveno provokativne, eksperimentalne, ekskluzivne, „belosvetske“. Moj prvi susret sa Bitefom godine 1967. bio je na pjaceti ispred Ateljea 212 na koju je izletala publika sa predstave Living teatra, *Raj sada*, vičući: „Oni nas pljuju“.

Gledam sada u ukoričene biltene Bitefa sedamdesetih i osamdesetih, Jovan je insistirao da ih ukoričim u koričarnici preko puta Ateljea 212, tamo sada prodaju brushaltere, „čuvaj to, to je istorija“, obaveza mi je bila da odmah po dolasku pozorišta, predstave, gru-

pe, trupe („Kada budet vaši trupi prišli k nama?“, govorila je Mira Trailović sovjetskim kulturnim autoritetima na šta bi Borislav Mihajlović Mihiz rekao: „Miro, ako maršal Grečko umaršira u Beograd znaću da ste ih vi pozvali“), odmah napravim intervju sa autorima, a da nakon predstava i razgovora sve bude kako valja preneseno u Biltenima.

Tačno je to, svi smo mi samo jedan arhiv i to je sve, Ćirilov ne samo da je unapred napisao posmrtnu kolumnu „Ja“, već je prethodno i sebe, svoje sopstvo arhivirao uz pomoć Branke Prpe u Arhivu grada Beograda. Verovatno je zato i mogao da napiše „Ja“.

U jugoslovenska vremena Bitef je trajao gotovo mesec dana, bilo je i dvadesetak predstava, tako da smo u ranim jutarnjim časovima prekrižavali u protekli dan u kojem su se sva čudesa događala. A onda sutradan, sve iz početka. Ako se za nekoga moglo reći da je bio neumoran, onda je to bio Jovan. Mihiz je uvek pitao: „Kako uspeš da prvi čin jedne predstave gledaš u jednom gradu, i da stigneš na drugi čin u drugom“. Jednom sam sa Jovanom bila u Avinjonu, na festivalu, bilo je to one godine kada je Antoan Vitez postavio četiri puta po četiri sata Molijera, sve je gledao, a u međuvremenu još po jednu predstavu, morali smo tako, zbog predstave da izađemo sa filma *Molijer* Arijane Mnuškine, ako mislite da u begu nismo baš na nju natrčali varate se, u velikoj ljubičastoj haljini viknula je: „Jovane!“, isto kao što je i Mira znala da vikne, na svaki trenutak Jovanove odsutnosti. Stajali smo oboje nad Mirinom belom samrtničkoj posteljom, gledala sam u ručni sat koji je bio zakopčan do kraja (Mihiz je uvek govorio: „Gospođo, taj fini sat vam je na poslednjoj rupici“), Jovan je krenuo ka vratima odeljenja na VMA, a Mira je rekla: „Jovane, opet ćeš me ostaviti“.

Niko nikoga nije ostavio i ako bi se pažljivije pratila istorija, i paralelna istorija posle rastanaka, dali bi se videti kontinuiteti nezaboravnih trenutaka, pa i ogromne empatije pune kontroverzi. Da nije bilo Mire i Jovana, ne bi bilo ni CZKD-a, ni Jovanovih režija *Nedozvanih* (2004., Momčilo Nastasijević), ni *Izleta u Rusiju* (2012., Miroslav

Krleža). Ne bi bilo ni izložbe „Sve što smo zaboravili i ovaj telefon – Mira Trailović“ (2010.), CZKD-a na Bitefu – *Proces* Sonje Vukićević, i *Košmar letnje noći*, *Bordel ratnika* Ane Miljanić, *Smrt Uroša Petago* Mire Erceg, i ove godine *Ibzenov Neprijatelj naroda kao Brehtov počni komad* Zlatka Pakovića.

I Žarko Laušević u žiriju ovogodišnjeg Bitefa, Jovan je odlazio na suđenja u Podgoricu i kao savestan upravnik (JDP), a i zato što ga se Žarkova sudbina duboko ticala.

A napravićemo i izložbu fotografija Jovana Ćirilova „Ja i moj idiot“. Sve iz početka.

(12.-13. septembar 2015.)

NOSTALGIJA

Reditelj Kokan Mladenović saslušavan je 15. septembra u policiji po krivičnoj prijavi Zorana Đurišića, predsednika „Nezavisnog sindikata kulture i umetnosti“. Sećate li se „Saveza bundi – pokret za Sibir“? Policija je saslušavala Mladenovića za javno objavljeni tekst dostupan Tužilaštvu. Čemu saslušanje za javno objavljeni tekst? I bez saslušanja samim čitanjem javno objavljenog teksta uočljivo je da tekstom nije učinjeno nijedno krivično delo. Saslušanje nije bilo potrebno.

Predsednik „sindikata kulture i umetnosti“ nostalgičan je prema Zakonu o javnom informisanju u Srbiji donetom oktobra 1998. godine. Po tom zakonu tada 1998. i 1999. zabranjen je „Danas“, „Dnevni telegraf“, „Evropljanin“ (sećate li se Patriotskog saveza i Saveza žena), i kažnjavani su zaplenom – konfiskacijom imovine – „novčane kazne“, sve do streljanja Slavka Ćuruvije i ranjavanja Branke Prpe. Nostalgičar-predsednik sindikata za tom i takvom primenom

zakona nije usamljen. Nostalgija za Zakonom o javnom informisanju drži i Ištvana Kaića. Ni on nije izdržao – podneo je dan posle prijavu protiv profesorke Vesne Rakić Vodinelić, i urednica „Peščanika" Svetlane Lukić i Svetlane Vuković. Za podjednako grozomorno delo – nekakav napad na državu – ustavni poredak.

Tužilac je razborito postupio odbacivši krivičnu prijavu predsednika „sindikata kulture i umetnosti". Pravo i zakon tužiočevu razboritost, zakonito i ustavno proširuje i na Vesnu Rakić Vodinelić, Svetlanu Lukić i Svetlanu Vuković. Po zakonu se jedino može očekivati da i prijava Ištvana Kaića bude odbačena.

Razboritost Tužioca je značajna i nadati se postojana činjenica. No, i nostalgija prema Zakonu o javnom informisanju je postojana, postojanost nostalgije demonstrirana je i pre ovih prijava ukidanjem „Utiska nedelje" Olje Bećković, „Hoću da znam" Nataše Odalović i „Problema" Predraga Sarape na Studiju B... Nostalgija je ovog puta zaustavljena razboritošću tužioca. No, ona je postojana i vraća se u talasima sve dok opet ne postane cunami.

Da nostalgija nije uspešno demonstrirana „privatnim razlozima – razlozima privatnika", privatnim razlozima bez znaka navoda, u – kako se to kaže u medijskom prostoru – na nacionalnim frekvencijama i lokalnim frekvencijama, nostalgija se ne bi ojunačila i zagnala, kao da je '98. i '99, da pokuša da instrumentalizuje institucije države, ovog časa bezuspešno, za „suđenja" po kratkom postupku. (Taj kratak postupak '98. ostao je nezaboravan, dvadesetčetvoročasnovno jurenje para koje imaju biti položene za „Danas" na oltar jedne neumitne proizvoljnosti. Da taj voluntarizam obesni nije imao tragične posledice, bilo bi komično opisivati situaciju u kojoj svi dahćemo da bismo stigli da ispunimo jedan apsurd. U svakom slučaju, taj uistinu krvavi cirkus, bukvalno, nemetaforično, više je nego uputan, i tada se činio nemogućim, a odigravao se). Kažnjavanja, konfiskacije.

Banalnost nostalgije zla za krvavim devedesetim godinama (Mladenović) ozbiljno je upozorenje da sigurnost nije institucionalizovana.

Da zavisi od raspoloženja nostalgičara. Ništa opasnije od te raspuštene emocionalnosti koja lako prelazi u pevanje i pucanje.

Na jednom mestu („TV N1“) Mladenović je govorio o nemoći shvatanja metafore, o vremenu, ovom, u kome se ne može operisati ni sporazumevati jezikom metafora. Draža Petrović u današnjoj (17. 9.) kolumni u „Danasu“ upozorava da je iskaz „spavati k'o zaklan“ narodna poslovica i da ga ne treba bukvalno shvatiti.

Bukvalno čitanje metafore srazmerno je danas i ovde prodavanju stvarnosti kao metafore, koliko je Premijerov govor projekcija nepostojećeg u budućnost toliko je bukvalnije čitanje metafora.

Sama metafora je ono što ugrožava. Ne radio se o tome da vlast ne razume metafore, već da ih čita sa stanovišta svoje ugroženosti. „Ogledalce, ogledalce, ko je najlepši na svetu?“ „Ogledalce, ogledalce, da li ću uvek biti najlepši na svetu?“ „Ogledalce, ogledalce, da li i ko, pored mene, želi da bude najlepši na svetu?“ „Ogledalce, ogledalce da li je moguće da me ne može zameniti kao najlepšeg na svetu?“ Tako nekako Mladenovićevo pominjanje metafore o krvi („Vetrino duni, zgromi me i smrvi, mrećemo barem u moru krvi“, Šekspir, *Magbet*) bukvalno može značiti pokušaj neke smene, član o ličnom uznemiravanju odmah označenom kao „uznemiravanje javnosti“ uopšte, poretka, države.

Psiholozi bi to mogli nazvati i „psihološkom projekcijom“, veoma banalno takođe, ali koliko je istorijskih banalnosti, koje su se ipak, kako se to kod nas kaže za ratove, „dogodile“.

Glupost situacije, banalnost, nihilizam vlasti, truizmi, očita proizvoljnost, sve to računa na zamor materijala, besomučno ponavljanje modela, eksploatacija poređenja (jeste, nije lako napisati kako je fašizam 5. oktobra izgubio izbore, ali nije i pobeđen, jer je to očito), omogućava nostalgiji za devedesetim i Zakona o informisanju prolaz, baš baš kao što fašizam prođe kroz demokratiju kao kroz sir. Nostalgija nije melanholija, ali je, po svemu sudeći, teško

potaći melanholičare da se probude u prisustvu nostalgičara, a nostalgičari to znaju, i zato su stalno budni (u kaubojskim filmovima kada sledi obračun velikih i glavnih junaka uvek puca onaj mali iza šanka).

(19.-20. septembar 2015.)

NA SVOJOJ ZEMLJI

Uprkos radu interesa, i interesnih grupa, partija, ideologija i politika na daljoj fragmentaciji „terena", na „segmentiranju", čini se da se godovi skorašnje istorije postepeno slažu, krugovi zatvaraju, sa istovremenim tenzijama unutar zemalja „Zapadnog Balkana", što se odražava na njihove međusobne odnose, kao i da sve više izranjaju poređenja između stvarnosti i prošlosti, to jeste pitanja kakvoće i kapacitiranosti država novih u odnosu na Jugoslaviju. Da bi se izbegli mogući nesporazumi, kao i projekcije uverenja ili „zajednica sećanja", država Jugoslavija je država Jugoslavija, kao Austrougarska, na primer, kada već mnogi to „vole vruće".

Nije ni „bivša", ni „nekadašnja", ni „na ovim teritorijama", ni „na ovim našim prostorima", već Jugoslavija. Ako usvojimo postojanje Jugoslavije kao države, mogli bismo izbeći mučenje oko imenovanja mesta rođenja i smrti, vremena i prostora. Ova „nepreciznost" oko imenovanja prošlog nije samo to, već pokazuje i ustezanje, autocenzuru kada je o Jugoslaviji reč.

Vidim da je Lasla Vegela zabrinula (portal „Autonomija") mogućnost da omladina ne zna da je ono što po podu briše Draga Potočnjan i plače (prekrasna i bolna scena u predstavi *Kompleks Ristić* Olivera Frljića) mapa Jugoslavije po kojoj su se izvolili popišati tvorci budućih država. Ali eto i olakšanja, znaju da je mapa na sceni, na njenom podu, mapa Jugoslavije, a ne Evropske unije (beše ipak neko u di-

lemi, kako, opet, ja čuh). Znaju, ili ne znaju, „ko ne zna šta ostavlja, svejedno je što ostavlja“ (Hamlet).

„Dani Mirka Kovača“, po drugi put omogućili su mi da sretnem Rovinj ravnopravno i bez resentimana (život u ovom gradu do devedeset i prve) zahvaljujući kritičkoj poziciji autora koja okuplja, na susretima, ono što je kritičko i danas. U odnosu na nove države. „Kovačev snažan otpor nacionalističkom razoru, primeran je i inspirativan i danas. I to je kontinuitet. Lucić, Dežulović, Debeljak, Kukić, Brlek, Rakovac, Nonin, Bogišić, Štiks, Popović, Jergović, David, Vegel, Slapšak (dobitnica nagrade „Mirko Kovač“ za najbolji esej koja se ove godine dodeljuje prvi put).

Drugog dobitnika Dragana Markovinu (nagrada mladom autoru – „Mirko Kovač“) slušala sam nekoliko dana ranije na skupu „Dokumente“ u Zagrebu, izvrsna odbrana tekovina antifašizma na temelju identifikacije sa „bivšom Jugoslavijom“, uprkos pokušaja legitimizacija novih politika koje se za legitimitet bore na temelju relativizacije „komunističke istorije“ ili forsiranja „komunističkog terora“. Stvari, dakako, nisu crno bele, ali se nastoji da budu takve.

Tokom bivanja, ne bih rekla „posete“ (a naročito ne „turističke ture“), u memorijalnom centru u Jasenovcu čujem kako kako se neki („Za dom spremni“) zalažu za „treći“ Jasenovac, to jeste za proizvodnju komemoracije logora, logora u kome su „komunisti“ mučili one koji to nisu nakon oslobođenja i pobede u Drugom svetskom ratu.

Zaista je padala sitna kiša i zaista je duvao vetar. Cvet, spomenik Bogdana Bogdanovića je u daljini, gledano sa ulaza u kompleks Jasenovca u kome nema ničeg što vas može zaustaviti pred predelom, pred poljima pod zelenom travom (zbilja zelenom) u kojoj se, kako se približavate „Cvetu“, ukazuju „moduli memorije“, a to su grobnice, ili su možda vanzemaljski objekti, baš kao što se Bogdanovićev rad ukazuje kao nešto što je iz civilizacije i iz istorije dovoljno moćne da obeleži i ožali mrtve, ili, pak, kao objekt onih koji će, jednom,

doći. Kao nova stvaralačka civilizacija, kao nov sistem vrednosti koji proslavlja veličinu. Ljudskosti.

Cvet se javlja u daljini nad terenom, koji svojom konfiguracijom nagoveštava istinitost zbivanja genocida upravo na tom mestu koje se danas ukazuje kao mesto tragične radnje. Vi u stvari znate šta se na tom mestu dogodilo. Kako se približavate spomeniku raste saznanje do koje su mere autor i vreme u kome je stvarao, bili moćni da izazovu sećanje, ožaljivanje i opevanje. I iz odnosa toga spomenika, jasenovačkog cveta, i onoga što se danas diže kao memorijal, sasvim je jasna kakvoća sistema ili društava, i istorijskog trenutka, i prirode država „kao tvorevine suverenog naroda" (Kant) danas.

Bilo se već smrklo u podnožju „Spomen groblja i parka revolucije Dotršćina" u Zagrebu. Na tom mestu, kako piše i u Vikipediji, u vreme NDH ubijeno je sedam hiljada antifašista, među njima su i komunisti. Božidar Adžija, Otokar Keršovani, Ognjen Prica, Simo Crnogorac, Avgust Cesarec, i mnogo onih koji tek danas ne bi bili na naslovnim stranicama, što ne znači da nisu bili i kako su bivali, časni i veličanstveni.

Rečenica Lordana Zafranovića, zbilja toliko tačna da mora biti ponovljena, a i zato što se vremena menjaju, te je u novim kontekstima valja ponoviti zbog onih koji je nisu mogli pročitati, a to je odgovor na pitanje zašto je scene nasilja (autobus u filmu *Okupacija u 26 slika*, scenarista Mirko Kovač) „na fonu Dubrovnika": „Zato što se nasilje u lepoti najbolje vidi". Dakle Dotrščina je fantastičan park, fantazmagoričan, to je tajna, koja ne postoji ako nije javna. Sve je u mraku, treba baterijska lampa, ali danas svetle mobilni telefoni. Penjemo se („Dokumenta", u povodu novog spomenika u vidu pisama o „onome sto se dogodilo" mladog umetnika Danijela Kovača) ispisanim rečima Ivana Gorana Kovačića i Jure Kaštelana. Uz brdo, kroz šumu; puno je mladog sveta, na moje glupo pitanje zašto je sve tako u mraku, odgovor je da, kao što je poznato, ljubavni parovi ne vole svetlo.

Ono što najviše svetli, ili ono što jeste svetlost su spomenici Vojina Bakića. Prvi „kristal“ u podnožju Dotršćine, nerđajući čelik, ogromni kristal, dok su ostalih šest po čitavom parku, zauvek, valjda.

Treba nama dalje poći, izvan svake nostalgije koju u par reskih poteza efektno „crta“ Oliver Frljić u predstavi *Kompleks Ristić*. „La Bela ciao“ izvedena u jednim deonicama prizora kao sentimentalna, a u drugim kao borbena, delimično i kao agresivna, nostalgija kao pevanje ili kao pucanje.

Već u drugoj godini „Dana Mirka Kovača“ u Rovinju u organizaciji „Udruge Mirko Kovač“, kojom predsedava Slobodana Matić Kovač, da se osetiti, na osnovu iskazanog i dodeljenih nagrada (pored Slapšakove za esej i Markovine za „prvjenac“, nagradu za roman osvojio je Oto Horvat za knjigu *Sabo je stao*, a za filmski scenario Vuk Ršumović za *Ničije dete*) određeni rezime prošlosti, i ratne prošlosti, i priprema za ratnu prošlost, kao i načina na kojoj se o njoj govori. Iz tog humusa, a u odnosu na kritičku oštrinu Kovačevog nasleđa, javlja se potreba da se isto tako što je jasnije moguće odredi prema onome što danas živimo, sa svim spomenicima i sa svim rušenjem spomenika. Skuplja se to srušeno u jedno novo kontrapunktirano saglasje – da se govori, uvek i po svaku cenu, piše, da se misao artikuliše u javnom prostoru, ili da se artikulacijom taj proces stvara.

Milan Rakovac je ispričao kako je jednom u prisustvu Kovačevom na zemlji zaspao, na istarskoj zemlji, najlepšoj na svetu, a ovaj mu je, Mirko, nakon buđenja rekao „Blago tebi, zaspao si na svojoj zemlji“.

Na Crvenom otoku u Rovinju, u hotelu „Istra“ mnoštvo je uglavnom nemačkih penzionera, oni su krenuli na jug, a Sirijci, Iračani i Avganistanci na sever. Valja nama dalje poći kako bi opstali, u vremenu i prostoru.

(10.-11. oktobar 2015.)

KOMPLEKS BITEF

Kako je proteklih desetak dana bilo ispunjeno putovanjima (od Jasenovca do „Dana Mirka Kovača“ u Rovinju), jednom spoljnopolitičkom delatnošću (mislila sam da je dobro da o tome izvestim ponekog koga to interesuje, mada je sasvim jasno da nema „okruženja“, već smo svi u svemu, ili ničeg nema i ništa ne razumemo), ostao mi je dug prema veoma važnom tekstu Anje Suše objavljenom u ovim novinama 3.-4. oktobra pod naslovom „Masakr Bitefa počeo je smrću Jovana Ćirilova“ sa fotografijom takođe upečatljivom – Kokan Mladenović, Jovan Ćirilov i Anja Suša, konferencija za štampu na nekom od prethodnih Bitefa.

Svojevremeno je Bogdan Tirnanić rekao kako je celokupna publika Bitefa jedna grupa ljudi u kojoj se, vremenom, uspostavljaju sve moguće društvene, sentimentalne i ostale veze, jedna porodica; tada, verovatno, nije slutio do koje će, jednoga dana, „porodične vrednosti“ biti od kulturnog značaja, pogotovo kada ovaj „segment“ zvani kultura preuzmu „u demokratskom dijalogu“ i „toleranciji“ oni zdesna.

Utoliko pre tekst Anje Suše raspravljajući kontekst u kome se Bitef „nabija na kolac ili kuje u zvezde“ (Vinaver), te bavljenje Bitefom, nije samo pitanje „novih tendencija“ u pozorištu, koje sve više nestaju iz oslovljavanja i imenovanja ovog „pozorišnog festivala“, već je i kako duhovita, tako i očajnička analiza upravo našeg shvatanja odnosa sa svetom i nas samih.

Istoričari znaju da kažu kako ovde institucije teško preživljavaju svoje tvorce. Naročito one slavljene posle smrti, a ugrožavane u času delanja, a naročito one koji su umeli i hteli da spajaju misao i akciju. Da sprovode svoje ideje u činove. Bez sumnje takav je bio Jovan Ćirilov, takva je bila i Mira Trailović, za koju je najlakše reći da je bila „buldožer u vizonu“, a najteže proniknuti u strategiju,

diplomatsku, kulturnu i umetničku, u spoj koji omogućava ravnopravnost sa svakim na ovom belom svetu. Suverenost njene geste iz razumevanja onoga šta se događa, bez pitanja šta da radi i da joj se odgovori, implicitno nametanje sopstvene volje, poslušnost samo u krajnjoj nuždi sa preciznim ciljem koji se time ostvaruje, bili su temelji velikih poduhvata. Ćirilov je „izdržao" Mirin odlazak. Kao demijurg, kao alter ego ne samo Mire Trailović, već jedne misije konstantne i po svaku cenu deprovincijalizujuće, danas bi rekli evropske, ali to nije dovoljno, jer ono što je Ćirilov konstantno radio na Bitefu jeste prisustvo vanevropskog pozorišta i kultura. Ako je neko imao senzibilitet za sve ono što se upravo danas događa, a to je dolazak ljudi iz Azije i Afrike, onda je to bio Ćirilov. Spisak predstava koje su reprezentovale svetove, i individualnosti u njima, naravno, zaista je impresivan. Svest o tome da bela i hrišćanska kultura nisu jedine na svetu. Kao i prisustvo predstava u kojima su se sastojale kulture drugih civilizacija, od Bruka do Barbe i nadalje.

„Jovanovim odlaskom Bitef je postao glineni golub u zabavnom parku srpske kulture", kaže Anja Suša.

Dvostruko, stostruko bolno, zato što je tačno. Bitef je ostao sam, i za njega će se boriti. Kao što je, uostalom, i sve drugo postalo plen i borba za vlasništvo nad stvarima i ljudima.

Kao i Anja Suša ne znam tačno šta znači merenje Bitefa jednog u odnosu na drugi, ovogodišnjeg u odnosu na prošlogodišnji, pogotovo ako se to merenje izvodi utiscima ili atmosferama, sem ukoliko se ne misli da je Bitef „brend", kao što reče gradonačelnik na ovogodišnjem otvaranju Bitefa, „brend" koji se meri količinom slavnih stranaca u Beogradu. Tu smo kod tanke linije između ravnopravnosti i kolonijalizma, i to je ono što je u kulturnom smislu zastrašujuće, a ne „strašno, strašno" kao što Anja Suša krsti komentare koji se mogu nazvati malograđanskim, kao što su to upravo i komentari na rupe i blato po gradu, na sve ono što niko neće da očisti, digne, učini. „Strašno, strašno", za sve nepravde i grdno što živimo.

I sama Suša nastoji da zastupa ovogodišnji Bitef njegovim uspehom kod međunarodnih kritičara. Da, uvek nam je bilo potrebno da neko „sa strane“ prepozna da smo dobri, da nas to verifikovanje podrži u sredini sa poslovicom „niko nije prorok u svom selu“.

Možda će zvučati nategnuto, ali nije, u našoj današnjoj pregovaračkoj situaciji u odnosu na Brisel sadrži se iskustvo koje se moglo učiti od Bitefa, ili odnos prema Bitefu pokazuje naše današnje stanje u pregovorima. Kako je došlo do takvih pregovora, do takvih odnosa, i do takve nužnosti umesto izbora. Do podaništva, a ne do slobode.

Zašto godinama, govorim kao svedok, naši „jedva čekaju da stranac ode da bi mogli, za svojim stolom i u svom bifeu, da nastave raspravu unutar 'domaćih' pozorišta, dotacija, interesa, ili o fudbalu. Zašto je svaki 'spoljni' saradnik u našim pozorištima neko 'sa strane'“.

Mihiz je to jednom sjajno objasnio Paolu Mađeliju, sve će sa njim biti u redu u našem pozorištu, samo dotle dok svi misle da je on tu privremeno, te da nikako ne treba da govori da će i da ostane.

Konsenzus je kod nas gadna stvar. Taj zvuk koji se nekako isposluje na neki znak. Na onaj znak koji je Ćirilov tako dobro znao kad je govorio da je dovoljno pred početak predstave reći: „Značajno je što je balet spušten sa prstiju na stopalo“ (Pina Bauš), pa ćeš taj odgovor dobiti posle predstave kada intervjuišeš publiku za bilten Bitefa. Ili, recimo, vremena u kojima je bilo dovoljno para da se štampaju katalozi sa svim stranim kritikama i teorijom; tada je bilo lakše pisati o predstavama na Bitefu, kada se moglo pročitati i šta su drugi pisali... Nije to manipulacija, već svest o „javnom mnjenju“ i javnosti.

U tom smislu, mislim i da je važno što autorski tekst Anje Suše nije izazvao polemiku, javnu, koja bi instalirala Bitef kao kulturni i umetnički projekat, i kao instituciju, od najšireg javnog značaja, stvaranu i održavanu po cenu najžešćeg osporavanja. To je zapravo još jedan pokazatelj nedostatka javnosti i javnog prostora; zaključani u svoje kuće, osvetljene bezbednosnim svetlima i alarmima,

građani će održavati svoj mir, dok će na ulicama, po parkovima i javnim mestima boraviti stranci.

„Završio se još jedan Bitef, hvala bogu“, citira Anja Suša jedno mišljenje gledateljke koja se „oslobodila“ od Bitefa, iako predstave nije ni gledala. Tako nekako, oslobodili smo se od svih „drugih“ u svakom smislu, u svoji smo na svome. Sve te nekadašnje širine i dubine bile su prenaporne, terale nas na obrazovanje, na putovanje, na otvaranje, na emancipaciju u svakom smislu, od toga smo se „oslobađali“. Nije u pitanju i nikad nije bio u pitanju Bitef u prošlosti, već Bitef u stvarnosti, sada, ovaj Bitef, sadašnji Bitef je pitanje budućnosti. A to jeste napor za sve nas. „Uspomeni na Jovana Ćirilova“ je aktivan zadatak, i o tome selektorka Anja Suša govori.

(17.-19. oktobar 2015.)

ZEMLJA I KUTIJA ŠIBICA

Jedan sasvim neobičan dan u kome „nam se ne događa“, već ljudi naprave događaj. Na Kalemegdanu je otvoren „Paviljon sećanja na proboj i žrtve Jasenovca“, to je jedna kocka, nutrina, na čijem je podu zemlja, a na zidovima ispisano ono što treba znati: „Dana 22. 4. 1945. dogodio se proboj logoraša iz Jasenovca, najvećeg koncentracionog logora u Hrvatskoj. Nakon savezničkih bombardovanja logora u proljeće 1945. zapovjednik logora Vjekoslav Maks Luburić naredio je likvidaciju svih zatočenika i zatočenica te rušenje logora i mjesta Jasenovac kako bi se prikrili tragovi ustaškog zločina. Posljedna skupina (oko 100 do 700) žena ubijena je u predvečerje 21. 4. 1945., a tjekom te noći i još nekoliko stotina osoba. Među preostalim zatočenicima pretpostavljalo se što će se i njima dogoditi pa se većina logoraša odlučila na – proboj“.

Dokumenta, Centar za suočavanje sa prošlošću iz Zagreba nisu doneli zemlju, a zašto i bi, koju treba rasprostrti na pod Paviljona, te

je suorganizator izložbe u Beogradu, CZKD, pregovarao sa beogradskom „Tvrđavom“ i „Gradskim zelenilom“. I, od rana jutra preljubazni radnici na Kalemegdanu nasipali su Paviljon. Mnogo toga može da se napravi, ali se zemlje uvek traži. Zemlja traži napor, šta je sve zemlja i u čijem je posedu. Jedan od radnika došao je i zaposlio se u „Zelenilu“ u vreme „Oluje“. Pušimo i pričamo, dan je prelep, sunčan. Zahvaljujemo se „Tvrđavi“ na zemlji. I što će da čuvaju Paviljon. „Ovo mesto dobro je za Paviljon“, rekao je autor Paviljona David Kabalin, „gledamo reku Savu, baš kao u Jasenovcu“. Bilo je sveta na otvaranju, i starijeg i mlađeg, i diplomata i prolaznika, i novinara, medija. Na otvaranju su govorili i Vesna Teršelić („Dokumenta“) i Đorđe Mihovilović iz Memorijalnog centra Jasenovac.

Kako sam došla ranije, zbog zemlje, sedela sam na suncu sa penzionerima pored stolova sa šahovskim tablama, bilo mi je nemoguće da se ne setim prizora plesa, scene, iz predstave *Slušaj, mali Čoveče* (po Vilhelmu Rajhu u režiji Ane Miljanić 1997.), u kojoj je Sonja Vukićević plesala sa penzionerima, bio je to poziv na ples i valcer, pun energije, duhovit i katarzičan. Jedan duhoviti penzioner prišao je i pitao me: „Gospođo, vi ste intelektualka, možete li vi meni reći kuda idu ove divlje svinje?“ „One nikuda ne idu“, našalismo se. I još je jedan stariji čovek bio tu, i ostao na otvaranju Paviljona. Zbog mesta radnje mislila sam i da je stariji čovek, koji je malo-malo pitao gde može da nabavi knjigu *Zaboravljeni, o proboju žrtava – Jasenovac*, diskretno je to činio, ali uporno, jedan od penzionera, iako bi se pre reklo da je beskućnik ili izbeglica. Na različite načine prisutni su mu stavljali do znanja da pričeka, da se pomeri iz kadra, dok čin otvaranja traje, „posle“, „posle“. Posle mu je rečeno da je pokazivana knjiga jedini primerak za ovu priliku, i da ih ima pet stotina, toliki je tiraž.

Ne, čovek koji je tražio knjigu, a nisam ga pitala za ime, možda je bio i beskućnik i izbeglica, ali je bio i jedan od onih koji su za dlaku izbegli da ih odvedu u Jasenovac, sa porodicom.

Knjigu je odnela (stigla ipak je u prave ruke) istoričarka Olga Pinter Manojlović. Knjiga se posle otvaranja našla na stolu u toku razgo-

vora „Pamćenje žrtava koncentracionog logora Jasenovac i drugih žrtava fašizma“, a u razgovoru su učestvovali i Ivo Pejaković i Đorđe Mihailović, dva kustosa Memorijalnog centra Jasenovac, dva zatočenika i čuvara javnih tajni, dvojica predivnih mladih ljudi koji čine sve za istinu, pravdu i slobodu; treba pomoći ovim ljudima, treba im saradnika, novca, pažnje, treba im odgovor i dogovor za sve što čine.

„U Hrvatskoj je pojam antifašizma pa i pojam fašizma u općoj percepciji vezan za Drugi svetski rat. Tako su i postojeće organizacije bile, posebno kod mladih, doživljavane kao udruge za obilježavanje nekih dalekih i napola zaboravljenih datuma i događaja i koje su u stalnom sukobu sa nekim drugim udrugama koje o tim datumima i događajima imaju oprečno mišljenje. Mi smatramo da je antifašizam nastao u obnovi etičkih vrijednosti iz kojih izviru temeljna ljudska prava, a obrana tih vrijednosti bila je aktuelna prije pojave fašizma i nastavila je biti aktuelna posle završetka Drugog svjetskog rata. Obrana tih vrijednosti javlja se kao slobodarska i pravdoljubiva reakcija u svakom totalitarizmu, jer sve totalitarizme karakteriše prezir prema individualnim ljudskim pravima na teorijskom nivou i njihovo kršenje u praksi. Naravno, postojale su velike i suštinske razlike u rigidnosti te prakse od jednog do drugog totalitarizma. Zašto onda govoriti o antifašističkoj, a ne o antitotalitarističkoj ligi? Pa, mogli bi. Ali u današnjoj Hrvatskoj i Evropi prirodno je govoriti o antifašizmu jer temeljne vrijednosti pristojnog demokratskog društva danas i ovde ne ugrožavaju Crveni Kmeri ili staljinizam, čemu bi se jednako trebalo suprotstaviti, nego radikalne desničarske stranke koje imaju ideje, a pomalo i postupke koji su bili karakteristični za fašizam i nacizam. Nije iznenađujuće da su zagovornici tih ideja ujedno i apologeti ustaša u Hrvatskoj, odnosno četnika u Srbiji“, rekao je Zoran Pusić, predsednik Antifašističke lige koja je u Hrvatskoj počela sa radom 2014., na njenom predstavljanju danas, u CZKD-u. Nakon razgovora, u njegovom mobilnom telefonu videla sam fotografiju njegove garaže, preko koje je ispisano „Izdajnik“. Dok je Zoran govorio prisećala sam se Živorada Kovačevića i njihove dugogodišnje Igmanske inicijative, te jednog od prvih sastanaka u Banjaluci, gde su građani sa velikim poštovanjem pozdravljali, u

nadi, ubijenog Ivana Stambolića. Bilo je to veče u kojem sam videla kako deca igraju fudbal, mnogo dece, ali se ništa sem lopte nije čulo, nije bilo glasova, bila je to neka vrsta nemog fudbala.

Milorad Pupovac, predsednik Srpskog narodnog vijeća, upravo je stigao iz Zagreba, ali nije došao sam. Sa Pupovcem, koji je usložio i radikalizovao pitanja savremenog fašizma i antifašizma u evropskom kontekstu konverzije totalitarizma (pitanje antikomunizma) stigao je i Juraj Hrženjak.

I čudo se dogodilo. Rođen 1917., možda ni to nije slučajno. Besprekorno odelo, kravata, kao da nije upravo doputovao i kao da se odmah, po predstavljanju Antifašističke lige neće sa Pupovcem vratiti u Zagreb. Vidim ga na fotografijama veoma često sa Vesnom Teršelić, Pusićem i Pupovcem. Partizan, komunista tada, 1941., komunista danas. Pozdravio je prisutni antifašistički Beograd. I govorio o velikoj privilegiji koja danas, i ovim okupljanjem, ma koliko je prisutnih, može da učini mnogo, jer su oni koji su se protiv fašizma borili u neuporedivo težim uslovima, u početku bili sasvim mala grupa, koja je poruke slala u kutijama od šibica, dok mi danas možemo glasno da govorimo. Proboj kroz strah, borba protiv straha bilo je centralno mesto okupljanja antifašističkih snaga, i zato je fašizam, jednom, bio pobeđen.

Kako je sve jednostavno kod ljudi kojima se ne brkaju misli u glavi, koji znaju glavni, marginalni put, koji se opredeljuju, odlučuju, i delaju. Sloboda od straha, nema cenkanja, Juraj Hrženjak, i jedan neobičan dan. U prilog svim kritičkim i pobunjeničkim evropskim snagama, uprkos.

(24.-25. oktobar 2015.)

NA TRGU REPUBLIKE, SLOBODE, POZORIŠTA

„The patriots", „patriote", tako glase Sterijini *Rodoljupci* na engleskom u programu Narodnog pozorišta u Beogradu za predstavu Andraša Urbana kakve davno u Beogradu nije bilo, a nije je bilo ni na sceni Narodnog pozorišta, gde joj je pravo mesto. Kako bi samo bolja naša današnjica bila da je Narodno pozorište u vreme „događanja naroda", a onda dugih ratnih godina potom tako, kao Sterija i Urban, kadro bilo i smelo bilo kritički se odnositi prema „rodoljublju", imalo bi se rašta patriotizmom i ponositi.

Te bi onda svaki Gavrilović (preporođeni Predrag Ejdus), kao i svi glumci Narodnoga pozorišta u Beogradu), živ bi bio i mnogo toga na sreću naroda uradio, a ne na svaki način, kao „izdajnik" prozvan, ganjan i zatučen bio, ubijen baš kao i Gavrilović na sceni Narodnog pozorišta kod Sterije i Urbana, na trgu „Kod konja", koji se danas zove Pozorišnim, valjda, a bio je trgom Res Publike, pa Trgom slobode od martovskih demonstracija 1991. pa sve nadalje, u zdanju Narodnog pozorišta dobro čuvanog da mu se opet „izdajnici" u vidu mnogobrojnih građana ponovo ne popnu na balkon, i odatle ne progovore u žeđi i gladi za boljim, za stabilnijim, za izvesnijim životom. I za slobodom i to posebno za slobodom od „rodoljubaca", „patriota". Imalo se o čemu misliti, duboko disati i nadasve osećati u *Rodoljupcima* sve od nastanaka ovoga pozorišta i ubistva kralja Milana, pa do egzekucija svih Gavrilovića do Zorana Đinđića. A sve u kontekstu „izdajnika" i „patriota", rodoljubaca, kakve su samo današnje gospođe Zelenovićke, gospođe, „dame i gospodo narodni poslanici". Kako se menjaju kokarde, prelazi iz tabora u tabora, preletanjem uzleće, malo je govoriti o licemerju, bolest društva je u pitanju, i tada kada je Sterija uspeo sve izgovoriti i po svaku cenu, do danas kada baš kao Sterija iz puna glasa, izravno, forte govori i peva Andraš Urban i glumci u preporodu.

Ne izlaze mi iz glave reči Lasla Bale, jugoslovenskog ambasadora i tasta Dragana Klaića (kako bi on srećan bio da je ovu predstavu

Rodoljubaca sačekao) u Subotici u vreme „diferencijacije“ devedesetih pod vođstvom Radomana Božovića, i ostalih, a protiv Boška Kovačevića, u Subotici kada je Želimir Žilnik pričao i snimao kako se „patrioti“ presvlače u domoljubne uniforme na sedištima autobusa od mitinga do mitinga, e kako je Lacika rekao, da – eno – jedni su se počeli okupljati ispred pravoslavne crkve, dok su drugi počeli da pevaju u mađarskom kulturno-umetničkom društvu „Neptker“, i da će opet veliko zlo da bude. Čitale su se novine, sa pesmama o Slobi, ljubičici, u desetercu, prenošene su od usta do usta, spremalo se, dizalo se. Prosipao se jogurt da bi se prosulo mleko, i krv. „Rat, Rat“ peva na procenijumu, ne tamo daleko u dubini scene, ansambl Urbanovih *Rodoljubaca*. Pozdrav zastavi, zastavama, na početku i na kraju predstave čija je ikonografija tačna po meri političkog stava njenog reditelja, kokarde, grbovi, zastave, pripremljene u dubini scene, onda forsirane u prvi plan. Opet ne mogu a da se ne setim čitave industrije „patriotizma“ na početku Knez Mihajlove ulice devedesetih i nadalje, časer, glaše, kokarde, zastave, majice i SSSS na svemu i svačemu, količina i količina nacionalističkog kiča srazmernog imitativnoj laži imitativnog „patriotizma“ do paroksizma uništenja sopstvene kulture, i to ne samo na početku Knez Mihailove, na ulici, već u najbitnijim institucijama kulture naroda, i narodnosti, do samoubistva svakog identiteta, sve do danas kada se nakon jezičkog rata izvedenog u stvarnom ratovanju, stiglo do podaništva, ulizištva, transa u evrointegracijama kao spasu od samoga sebe, a ne u osvajanju ravnopravnosti, i kada je „patriotizam“ prerastao u denuncijaciju naroda, u zahtevu za promenom „majndseta“, u diktatu da stanovništvo ovdašnje ima biti kao u Austriji ili u Nemačkoj, ili u Norveškoj, a može biti, zavisno od nemoći i interesa, i kao u Rusiji. Samo ne ovakvo kakvo jeste plagirano i uzurpirano, u nacionalnom i klasnom smislu od „patriota“, ratnih i privatizacionih u kontinuitetu.

Zbivanja u komadu *Rodoljupci* dešavaju se burne 1848. kada „gori cela Evropa“. 2015.-1848., baš tako, bez naročite odanosti direktnim analogijama, ima mesta ozbiljnom razmišljanju, uključujući i tridesete i devedesete.

Predstava *Rodoljupci* Jovana Sterije Popovića i Andraša Urbana, dva druga, igra se danas. Kao veliko uprizorenje upozorenja da se ne igra i sutra. A igraće se dok se živa supstanca naroda koji sa Knez Mihailove i Trga Republike, slobode, pozorišta prelazi u molove i tržne centre, da tamo gleda što mu u njegovom siromaštvu drago.

Predstava ima moć istine i sudbine. Ima zalet i energiju i snagu samodefinisanja, ona je sistem, koncept, čiji ritam odražava lepotu jasnih misli. Oslobođenje od sažaljenja, samosažaljenja i straha suočenja sa samosažaljenjem, do koga se stiglo. Jarko, smelo, glasno, ofanzivno, estetično. Ne, nije bilo prijatno, ne nije bilo pristojno, ne nismo uživali, ne nije bilo tolerantno, ne nije bilo pi si (politički korektno), bilo je izazovno, i činilo mi se da smo se svi u gledalištu osećali slobodnim ljudima, a ne ni srednjim staležom, ni četvrtim staležom, nismo bili podanici, ni kmetovi, već potencijalni nosioci vlastite sudbine. Ako to nije ono što se najviše sada može učiniti kao ljubav za onog pored sebe, za solidarnost, za narod, za javnost, onda ne znam šta bi bilo pametnije i bolje. Do najžešće kritike onoga što jesmo, u čemu smo, i pod kim smo, i zašto, i kako, i kuda. E to je Narodno pozorište, ne nacionalno, već narodno. Zorno pozorište, a ne mrtvozorno (Bruk). I to je pitanje ponosa, i eksproprijacije ponosa, temeljno pitanje samosećanja ljudi ovde. Upravo svi na sceni *Rodoljubaca* su ti koji mogu i treba da se ponose, njima ponos pripada, oni ponos vraćaju na njegovo pravo mesto.

I još nešto povodom ponosa. Na dan premijere *Rodoljubaca* navršilo se deset godina od smrti „barda" našeg glumišta, (tako vole da kažu onda kada ne znaju šta drugo da kažu) – Ljube Tadića, čije ime nosi scena Jugoslovenskog dramskog pozorišta. Beše o tome neka skromna „nota".

Ne mogu a da se ne setim protesta glumaca protiv rata, devedesetih i opsade Sarajeva na ulici Maršala Tita, ispred Jugoslovenskog dramskog pozorišta sa Ljubom Tadićem i Mirom Stupicom na čelu. Ljuba Tadić, sa svim svojim umetničkim i političkim iskustvom, bio je i izuzetno i retko kritičan umetnik, imao je sopstveni stav. I po-

nos. Te bi valjalo da ga se sete svi oni kojima je do ponosa stalo. Do života, a ne do „preživljavanje“. Zorno, a ne mrtvozorno.

(7.-8. novembar 2015.)

SVI BEDŽEVI MILJENKA DERETE

Pre neko veče Građanske inicijative, saradnici, prijatelji, saučesnici i svedoci u CZKD-u na godišnjicu smrti Miljenka Derete govorili su o demokratiji i civilima, civilnom društvu, društvu, društvenosti. Na ulasku u Paviljon stajala je tabla kao jastuk sa ordenjem na kojoj su bili bedževi koje je Miljenko Dereta delio u Skupštini za vreme svoga poslanstva dok ga odatle nisu makli oni za koje je mislio da su mu bliski po dobrom običaju ovdašnjih demokratskih obračuna.

Dogodilo se tako prošle godine da prvo ode Jovan Ćirilov, a potom Miljenko Dereta. Obojica su imali jednu zajedničku crtu, radili su sa znanjem da se ništa ne rešava preko noći, da je put dug i da je na njemu najteže to što najdublje i najozbiljnije poslove teško da ko primećuje, za razliku od populističkih i popularnih dnevnih poklič a koji rezultiraju sukobima i ratovima svim vrstama i sredstvima. Ukratko, pretpostavljali su činove i rad nad pričama i parolama. I zato su u suštini bili mirotvorci i prosvetari, i demokrate.

Nisam znala za Miljenkov običaj prosvetnog delovanja i deljenjem bedževa u Narodnoj skupštini Srbije. Pokušavam da zamislim tu scenu kada poslanici dobijaju bedž sa likovima Jovana Sterije Popovića, Jelene Šantić, Šabana Bajramovića, Nadežde Petrović, Ive Andrića, Dositeja Obradovića, Mire Trailović, Ksenije Atanasijević, Vojina Dimitrijevića, Ljube Tadića, Biljane Kovačević Vučo, Nebojše Đukelića, Stevana Mokranjca, Isidore Sekulić, Koče Popovića, Ive Lole Ribara, Svetozara Markovića...

Gledajući zasedanja Skupštine, vrhovne institucije demokratije, tokom niza godina, mogu da zamislim šta je Miljenko Dereta deleći bedževe hteo da kaže, ukoliko se to htelo i moglo čuti. I istovremeno kakvo je poređenje hteo da izazove. Na koga bi se to mogli narodni predstavnici ugledati, šta im je ostavljeno i ko su i kakvi su oni danas. Ovaj Deretin čin dakako predstavlja pitanje kontinuiteta i diskontinuiteta jednog naroda, kao što i sasvim jasno pokazuje ono što se naziva vrednosnim sistemom, te i kako su populizam, nacionalizam, i pljačka temeljno narušili sve čega su se dotakli. Nemogućnost sopstvene autorefleksije i svake kritičnosti dovele su do nepostojanja institucija, te izobličavanja i pretvaranja Narodne skupštine u konferenciju za štampu, u naredbodavnu presicu.

Pored table sa Miljenkovim bedževima bile su tu i korpice pune bedževa. Onaj koji se najviše tražio bio je bedž sa likom Danila Kiša, on je namirivao kriterijume mlađih i starijih prisutnih.

Dve hiljade i druge godine, Miljenko Dereta i Građanske inicijative pomogle su da Branimir Guzina snimi film *Dan bez osobitog značaja*, naslov sasvim u skladu sa načelima Miljenka Derete i Branimira Guzine, jer bio je to dan sasvim osobitog značaja. Film je o neizvedenoj i neprihvaćenoj lustraciji i događao se na terenima u Vojvodine, za jedan dan sasvim osobitog značaja, koji pokazuje najznačajnije što ne primećujemo, snimljen je film na više objekata, neverovatno naporan dan (nije bilo dovoljno para pa se sve moralo uraditi za jedan dan „bez osobitog značaja“) koji počinje na zapuštenoj železničkoj stranici, dresinom, jer vozova više nema, do još zapuštenije železničke stanice, mislim da se zvala Margita, ili Margarita, kroz kukuruzna polja sa kanalima zaraslim u šipražje, sve do bolnice za mentalno zdravlje u dvorcu „Lec“, gde su se oko pet stotina bolesnika starali jedan lekar i nekoliko sestara. Tu smo po scenariju, posle prethodnih terena dopali Čedo Čupić, Ratko Božović, Božidar Prelević i ja, da bi smo učestvovali u događaju koji se sastojao od ulaska Vojislava Brajovića u „depandans“ bolnice, njegovog oblačenja u odeću pacijenta (ovde bi se mogla upotrebiti sa pravim značenjem uobičajena fraza „ma šta to značilo“), te njegovog izlaska na terasu

na kojoj je, pred svima govorio pesmu Brane Petrovića „Kratak opis XX veka“.

„Orijentisali smo se prema zvezdama
Vodile nas trube i ključevi tamnica
Osluškivali savete onih ispod zemlje
Nismo se zaustavljali.
Prvo smo otkrili kožu jedne žene
Finu, negovanu od mladih zmija izatkanu
Zatim smo pronašli i krila anđela
Koja je vojnik izgubio
Naišli smo na selo napušteno
Prepoznali stvari iz detinjstva
Dočekao nas je samo jedan starac
Koji nije uspeo da umakne
Hteli smo se snabdeti pijaćom vodom
Ali su bunari bili zagađeni
Do vrha puni ljudi uginulih
I njihovih životinja
Pa smo naišli na crkvu razvaljenu
Tu smo se pokrili
Pa smo produžili sve do prve škole
Koju smo zapalili da se ogrejemo...“

Kako je Brajović dalje govorio baš ovu pesmu baš o nama, tako su lekovi za smirivanje počeli da popuštaju nastajala je tužna, grozničava napetost kod svih prisutnih, jedna – da skratim – bunjuelovska scena, iz koje smo otišli, a oni su ostali. Jedni su otišli, a drugi su ostali. Između popova i eksperata.

I to je naše civilno društvo. Umesto zapaljenih crkava sazidane su nove, kao iskupljenja za zločin i grehe. „Zidajte škole, deca vas mole“, Jova Jovanović Zmaj, još jedan mogući bedž Miljenka Derete.

„Naišli smo na učitelja sa đacima
Zaprepašćenje ih je odalo
Učitelja smo kao i poslužitelja
Đake silovali“

Film *Dan bez osobitog značaja* prikazan je jednom na Drugom programu RTS-a u kasne sate. Takvih dana u radu Miljenka Derete bilo je mnogo. I bilo su od osobitog značaja. Samo da bi se nešto videlo „za to je potrebna volja“ (Broh). Iako je važio za velikog skladatelja „nevladinog sektora“ Dereta se bavio civilnim društvom, što nije isto, bavio se civilnim društvom koje se nalazilo između partija, grupa, mafija, i tražio prostor demokratije upravo između njihove dominacije, tu se nalazio prostor slobode. Istovremeno, bio je i kritičan i konstruktivan, i to ga je koštalo teško razrešivih dilema.

„Šta se desilo sa revolucijom?“, bila je tema skupa posvećenog Miljenku Dereti, Maja Stojanović, sada „na čelu“ Građanskih inicijativa rekla je da je debata zamišljena kao konfrontacija iskustva onih koji sada imaju godina koliko je Dereta imao devedesetih. Možda bi Dereta mogao i da postavi pitanje, šta se desilo i sa evolucijom čitavog društva. I to je zadatak institucije „Kuće ljudskih prava“ na čijem je ustanovljenju Dereta radio, revolucija i evolucija, razoriti i stvoriti, kontinuitet i diskontinuitet, teme su jednog života, Deretinog, koje svakodnevno proverava stvarnost kojoj je bio predan. I koja je tek pred nama i koja traži likove sa njegovih bedževa.

„Vi ćete razumeti, moja grofice:
Ovo nije pesma, ovo je tek pepeo pesme
Plač pepela“.

(28.-29. novembar 2015.)

DRŽAVA I UDARI

Kakva protekla nedelja, sve po ničim izazvanom lepom vremenu. Moglo bi se reći da svaka zverka ne pokazuje trag samo po snegu. Bio je 29. novembar, Dan Republike, istog dana „državni udar", a onda je bio 1. decembar, Dan ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u Kraljevinu Jugoslaviju, 2018. biće stogodišnjica.

Svečana akademija „u čast i slavu proglašenja Federativne Republike Jugoslavije, uz 70. godišnjicu održana je u Muzeju istorije Jugoslavije 29. novembra u 11 časova u organizaciji Društva za istinu o NOB-u i Jugoslaviji, Avnojevskog foruma Josip Broz Tito i Jugoslovenskog centra 'Tito'". Dve hiljade i prve godine kada smo u Muzeju 25. maj igrali *Bordel ratnika* (CZKD, Ana Miljanić) Muzej i „Kuću cveća" čuvala je nekolicina vojnika, kada su videli glumce i svakoliku pozorišnu instalaciju uzmuvali su se i pitali šta se zbiva. No, uskoro je sledilo i objašnjenje, vojnici su zbunjeni, jer su prvo čuvali Tita, pa Slobodana Miloševića, a sada ne znaju koga i šta čuvaju.

Na taj isti dan, 29. novembar, Dan Republike Jugoslavije, Federativne i Socijalističke, „dogodio se" „državni udar" u današnjoj Republici Srbiji sa završnicom Premijera na detektoru laži, poligrafu, zbog „Kurura", ali ne Jovice. (Nebojša Stefanović: „Premijer prošao poligraf", ovo „prošao", simptomatično je ne samo za studente psihologije, za Stefanovića jeste važno da li je „prošao" ili nije „prošao", jezik odaje). Posle je sledio spektakl, konferencija za štampu u zgradi SIV-a (jednom od najreprezentativnijih zdanja jugoslovenske Moderne). Za vreme pres konferencije, vrhunske institucije Srbije (države), ugledali smo „predstavnike policijskih redova", i one sa kukuljicama (dobro poznatom odevnom predmetu svih ovih godina, od 1991. pa nadalje). Kako se sa ovim „događanjem" reafirmisala dramaturgija, kao strateška disciplina (naslov Basarinog teksta sa dramaturškim završetkom da „puška na zidu u prva dva čina, mora da opali u trećem", Čehov), preostaje mi citiranje opšte poznate priče o čobančetu koje je u više navrata vikalo

„u pomoć narode, poješće me vukovi“, te i poslovice, sa obzirom na datum „događanja“, kako izgleda kada sa konja spadneš na magarca.

Decembra prvog, na dan formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca bio je inicijalni skup u Muzeju Istorije Jugoslavije, gde smo dva dana ranije u povodu 29. novembra otpevavali sa horom „Braća Baruh“ himnu „Hej Sloveni“, oko niza aktivnosti koje se imaju organizovati za 2018., Sto godina Jugoslavije. Pre „zasedanja“ inicijativnog odbora, Irina Subotić, neumorna, i Jelena Todorović, nova snaga, proveli su nas kroz Dedinjske dvorove, tako se to sada zove, Stari dvor (kralj Aleksandar), ili Kraljevski dvori i Beli dvor (Princ Pavle), sve je to u žalosnom i derutnom stanju (i bez struje).

E sada, iza ograde Dedinjskih dvorova prema Lisičjem potoku nalazi se golemo naselje teško opisivih novih zgrada veoma nalik na prištinska naselja. Na samom vrhu Dedinja, umesto tomahavkom srušenog Maršalata JNA, nalazi se zdanje Američke ambasade u izvedbi „Gemaksa“, preko puta je „Vila Ema“ Filipa Ceptera, je li jasno – jasno je. Tokom čitave ture kroz Dedinjske dvorove rečeno nam je da je sve besprekorno održavano u vreme Jugoslavije, zato što su dvorovi korišćeni za ono za šta su i sagrađeni, kao stecište suverena. Kada je hteo da definiše državu, njene institucije, Kralj Aleksandar je sazidao dvor, kao znak državnosti, te je u te svrhe i korišćen, i u Kraljevini i u Republici, današnje stanje pokazuje svako odsustvo suverena i suverenosti, države. U kojoj se „dogodio državni udar“. Analiziran i ironiziran, sa svake strane, tematski, mizanscenski, dramaturški, pravno, duhovito, svaka čast svima onima koji nalaze snage da se suprotstave banalnosti i nihilizmu.

Takav skup ljudi „dogodio se“, bio je to pravi događaj, u Domu omladine u Beogradu na promociji knjige *Kazna i zločin* Milana Radanovića i to 30. novembra. Samo zakonomernost, koja ipak postoji može tako tačno, između 29. novembra i 1. decembra da smesti promociju studije: *Kazna i zločin, Snage kolaboracije u Srbiji, odgovornost za ratne zločine (1941-1944) i vojni gubici (1944-1945).* Najava je glasila: „Nova studija Milana Radanovića o ratnim zločinima snaga kolaboracije u Srbiji detaljno analizira teror nad pripadnicima Narodnooslobodi-

lačkog pokreta, ali i civilnog stanovništva. Opširna naliza arhivske građe i sekundarne literature nam pružaju temeljiti uvid u počinjene zločine četničkih formacija Draže Mihailovića i oružanih snaga Nedićeve vlade. U knjizi se rekonstruišu i neki važniji aspekti iz historije ravnogorskog pokreta koje revizionistička historiografija ignorira, naročito kada je riječ o ukazivanju na značaju dviju amnestija iz 1944. i demistifikacija mita o gubicima četnika maja 1945.", iz uvoda Krunoslava Stojakovića, koji je i izdavač (Fondacija „Roza Luksemburg") ove knjige. Učesnici ovog razgovora su bili Milan Radanović (autor), mr Vladan Vukiš (recenzent), dr Milivoje Bešlin (recenzent), Milovan Pisari (recenzent) i Krunoslav Stojaković (urednik i moderator).

Nije se moglo ući, onda je počelo popunjavanje redova, te su binu ispred koje su promoteri činodejstvovali popunjavali i popunjavali mladi ljudi, tako da se formirao jedan horus veoma impresivan, koji je čitav skup učinio nekom vrstom areopaga, uz prisustvo „arhonata" („Republika"). Tom skupu nedostajali su Moša Pijade i Lola Ribar. Bila je to učionica protiv ludnice. Junak večeri, Milan Radanović, govorio je sa snagom motivisanom potrebom za istinom, uz gromoglasnu podršku skupa. Čulo se: „U šumu!", i to neposredno pošto je Radanović „priznao" da je komunista. Sedelo se, stajalo, živo, živo, zorno. Jedan od eupatrida antifašizma (bilo ih je prisutnih iz SUBNOR-a, Saveza antifašista i mnogih drugih) rekao je da proces rehabilitacije Nedića nećemo dočekati nespremni i nazvao knjigu *Kazna i zločin* – oružjem, dok je drugi borac rekao da je Milan pravi gerilac i u istoriji i u životu, i da sada, pošto je otkrio svoj identitet, bude spreman na sve jer danas levica sedi u krilu desnice. Ali ne i levica na ovom skupu.

Na naslovnici knjige „kazna" piše manjim slovima a „zločin" velikim, knjigu je prelomio ko drugi nego grupa „Škart".

A onda smo ušli u drugu polovinu nedelje, Ministarski sastanak OEBS-a u Beogradu i to u Beogradskoj areni. Ni u Muzeju istorije Jugoslavije, ni u SIV-u, već u Areni.

(5.-6. decembar 2015.)

NITKO I NITKOVI

Možeš da ubiješ, ali moraš biti pristojan, i tolerantan. Naročito prema „drugoj strani" koja ima „svoje mišljenje", i ima pravo „na svoje mišljenje". Možeš i da siluješ, ali ne smeš žene da psuješ. Možeš i da zdušno učestvuješ u rasprodaji svega postojećeg, tako da žene i devojke drugu perspektivu nemaju u restauraciji feudalnog društva i u njemu porobljavanja žena, majke će da plaćaju svojim kćerima da se oblikuju u poželjne objekte, i to na kredit, za rođendan ili maturu, jer biti nemoćna i poželjna, to je nalog sistema u kome su žene, kao i knjige, roba. Ali nemoj da upotrebljavaš kakane reči, nemoj da kažeš „marš u pičku materinu", „idiote".

Ali žrtvom neću biti, neću biti žrtvom. Pa je ovo kratki dodatak sjajnoj Tamari Skrozzi i njenoj analizi „slučaja Gašić" (još jednog slučaja Gašić) zbog čega će poteći mnoga sentimentalna suza nad uvredom novinarki Zlatiji Labovići, koja žrtvom neće biti, pa i time što je izjavila kako je Ministar Vojni (tada) zvao u 23 časa, ne bi li se izvinio. Kao da je on nešto lično.

Koliko je gadno ono što je Gašić rekao novinarki u klečećem položaju toliko je ganutljivo i gadno naprasno zgražanje palanke nad položajem novinarki koje odavno već nisu u ravnopravnom statusu (kao uostalom i žene uopšte, na poslu marginalizovane i plaćene manje, objavila „Politika" 29. 11. 2015.: „Žene u Srbiji plaćene manje od muškaraca"). Novinarke valja zamišljati kako kleče, dakle, zbog toga što su sumnjive kada pitaju, jer je bolje ćutati, ćutanje je carstvo nebesko, ćutanje je zlato, ćutanje je dan više u preživljavanju, dan više do sutra, dok ne legneš. Šta bi Gašići uradili da novinarke legnu. Ali, izađimo sada iz gašićevskog imaginarijuma i pogledajmo sve novinarke koje i dalje stoje, pitaju i govore. Dok njihove institucije kleče. Ne kleče žene, ljudi, već institucije.

Sigurna sam da je teško ikada za muško upotrebljavana takva količina gadnih, zajedljivih reči, koje pucaju na sve, kao što je to činjeno sa

ženama („ženetinama“), evo dvadeset i pet godina. Nakaze, kučke, izdajnice, jalovice, veštice, babe, neudate, nevenčane, neopevane, gadure, lezbejke, komunistkinje (ovaj što zastupa Nedića izuzetno je šarmantan), sve ovi „Bred Pitovi“ nadevali su, i nadevaju, svoje mizogine atribute ženama koje nikako da „legnu“ kao „pare u banci“. Svaki Rastinjak koji je artikulisao svoj ničim utaživi arivizam preko automobila, cipela i prodaje države za kuću (svoju) istresao se na „ženetine“ koje „rade za strane službe“, e ne bi li se napio viskija i jurio po prijemima za nekom koja ne radi za stranu službu, već se prsima probija ka instalaciji što boljeg „brenda“ i „imidža“ Srbije. Šta će tu novinarka koja pita, kada su tu nadležne *piarovke* „u ime naroda“, države i u ime lično i personalno, koje je država, koje je narod, koje je Srbija.

Svojevremeno je Dubravka Ugrešić, jedna od pet „hrvatskih vještica“, devedesetih, na preispitivanje (omiljena reč kada je pozorište u pitanju, u tekstovima o pozorištu uporno se pojavljuje da predstava „preispituje“, to je korak dalje od „režiju potpisuje“), dakle na isleđivanje svoje lojalnosti Republici Hrvatskoj, o nacionalnom poreklu, jeziku i svemu pripadajućem, na pitanje: „Onda, ko ste vi“, odgovorila: „Ja sam nitko“.

To je bio i danas jeste odgovor svim nitkovima koji bi da budu neko. Skupo je to koštalo sve one koji takođe, kao i Premijer, ne bi mogli da prežive, a i nisu, da se neko tako kao Gašić obraća njihovim kćerima.

To kada se formira slika u kojoj žena novinarka kleči (a još je Olga Božičković znala da kaže kako njene muške kolege, novinarke dele na novinarke i žene), a muškarac je moćnik, dakle onaj koji raspolaže snagom svoga položaja u društvenoj hijerarhiji i u aparatu sile i vlasti (vojnik, policajac, upravnik zatvora i ministar), proces je koji priziva nebrojene asocijacije koje su nasilničke i zločinačke, i nedavne. I ta scena je u javnu svest vratila uporno zakopavanu istinu o sedam izgubljenih života, i razobličila tu neizmernu bahatost koja je oznaka jednog savršenog imoralizma, svojstvo koje nije samo Gašićevo. A to da se takvima ništa ne može, pokazna je

vežba jednog uigravanog nihilizma koji drži ljude u stanju inhibicije i unezverenosti, čini ih nedelatnim, umrtvljenim i konačno, čini ih žrtvama. Onda dolazi samosažaljenje, „izvinjavajuće zablude“ i samooplakivanje.

Teško je zaboraviti naše spikerke (nije sada čas da im pominjem imena) koje su duboko dekoltirane, uz osmeh saopštavale kako je Vukovar oslobođen. Istovremeno, nezaboravne su fotografije (jedna od njih, pokojnoga Gakovića, bila je na naslovnoj strani „Vremena“, na kojoj poslanik, muškarac, pokazuje na „onu stvar“ na pitanje o „krizi“ – ratu). Između tog osmeha i te sprave ima neka „tajna veza“, a one koje je raskidaju, tu vezu, nazivaju pogrdno, obeležavaju kao mete ne bi li im neko razvalio šamarčinu, sa unaprednom abolicijom jer disciplinovanje takvih glasova postaje istraga poturica, logikom: „ponašala se izazovno“, pa je dala razloga. To jeste, takve su žene, i novinarke, provokatori, „kontroverzni provokatori“ i „samozvani“ (kao da neko to imenuje), kritičari, „uzurpatori“. Provokatori i uzurpatori, čega – prava na pobunu i na stav. Politički, naravno, estetički su dozvoljeni.

Zagovornici „dobrog ukusa“ i „pristojnog ponašanja“ čitaju svoju malograđansku lekciju oko i povodom Gašićevog „postupka“, i oni su ti koji „lako“ zaboravljaju koliko su dugo držali šake u džepovima svojih pantalona, perući ruke. Nema to veze sa „govorom mržnje“, to ima veze sa mržnjom, mržnjom koja je vodila i vodi u najstrašniju stvar koja vlada u mnogim oblicima i koja je svakodnevna, u nasilje. I zato je jedini zamisliv pristojni gest da Gašići kleknu.

Zapravo ceo imaginarij kako Gašićev, tako i malograđanskog dogovorenog javnog mnjenja jeste da novinarka kleči, a zapravo ona je čučnula da ne smeta objektivu kamere.

(12.-13. decembar 2015.)

OKO BOGDANA

Kako je lepo zdanje Tehničkih fakulteta i kako se prirodno i tačno na drugom spratu zdanja smestio Arhitektonski fakultet. Široko, evropsko, emancipovano stepenište i prostrani, svetli hodnici, još da drveće raste u središtu zdanja, u njegovom unutrašnjem dvorištu, da se kroz prozore vide krošnje, zelenilo, kako bi to svetski bilo.

Mora da je prostor savršeno stajao prof. Bogdanu Bogdanoviću, kao što je Bogdan (tako jednostavno, a veličanstveno rečeno, kako je Bogdanovu igru sa imenom opisao jedan od studenata), morao odlično stajati tom prostoru. Sve je to bilo neponovljivo, vreme i prostor, vreme i prostor jedne škole, jednog grada, jedne zemlje. Tako neponovljivo da je zauvek inspirativno. I da se iskustvo Bogdanove nove škole arhitekture prenosi „sa kolena na koleno".

Upravo je to bio cilj tvoraca izložbe doktorskih studija Arhitektonskog fakulteta, istraživačkog i umetničkog tima koji čine: Borjan Brankov, Filip Čurlić, Milena Ivanović, Ivana Jevremović, Predrag Jovanović, Nemanja Kordić, Dušan Milanković, Hristina Stojanović, Aleksandra Subotić, Irina Riđešić, Sonja Radiovački, umetnički savetnici Branko Pavić i Nemanja Kordić, te urednica čitavog programa, izložbenog i seminarskog (Arhitektonski fakultet/CZKD) Ljubica Slavković, arhitekta, u stvaranju programa „Uvod u celinu", dvodnevnog skupa oko Bogdana Bogdanovića, celine u mnogim formama, skladovima, kontroverzama, rečju, neprekidnom dijalektičkom naponu moderne i postmoderne, reči, teksta i gradnje, beskrajne životne igre i kreiranja spomenika, prolaznost i večnost, život, igra, zornost, konačnost, beskonačnost, stvaranje i razaranje, afirmacija i kritičnost, filozofija i akcija.

Dakle, izložba Pogledi na Arhitektonskom fakultetu, izložba o Novoj školi 1971.-1973., priče, utisci i sećanja sakupljeni iz razgovora sa nekadašnjim studentima, bila je na svom otvaranju puna i zbilja,

kako se to danas kaže, interaktivna, ali stvarno, interdisciplinarna, ali stvarno, sva sinergična, ali stvarno, u živo.

„Dešavanja i revolt 1968. godine uzdrmali su Beogradski univerzitet čiji studenti su protestovali u borbi za ekonomsku i političku demokratizaciju. Burni period nije proizveo veće promene na celokupnom Beogradskom Univerzitetu, ali su potresi odjeknuli na Arhitektonskom fakultetu Beogradskog univerziteta. Na Arhitektonskom fakultetu je početkom sedamdesetih godina usledio period radikalnih reformi. Protagonista reformi bio je Bogdan Bogdanović, profesor koji je bio među vodećim arhitektama vremena, zbog svog memorijalnog i pisanog stvaralaštva...“

Na početku izložbe „Pogledi reprodukcija“, table oko koje je okačen venac sa natpisom: „Stara škola je umrla, duboko žalimo što nije ranije“.

Da, dok su posle ’68. godine u razini države i društva, te Partije, bile donošene Smernice za upristojavanje, Bogdan Bogdanović je činio upravo suprotno, pobuna studenata očito je za njega značila i promenu svetonazora za šta je bio spreman, te promenu u pristupu profesiji arhitekte, te i školovanju. „Učio nas je da budemo dobri ljudi“, reći će njegovi studenti.

Pred izložbu, učionica 228, na hodniku Arhitekture srećem Branka Pavića, jednog od ključnih protagonista inovativnih poetika i politika kako na fakultetu, tako i u CZKD, i ne mogu a da se ne setim kada su Branko, Irina Subotić, te studenti došli u CZKD, u očajnom stanju, devedesetih, tada su bili prebijeni, na fakultetu od „nepoznatih“ bodigardova, ili paramilitaraca, to (militaraca), svetlo je bilo isključeno, struja, a onda su momci u crnom sa motkama počeli da mlate. To se nije moglo zbiti ’68, ne u prostoru Univerziteta.

Dakle, Bogdan Bogdanović preduzeo je reforme, ali ozbiljne, reforme koje nisu ograničavajuće, već su oslobađale, koje ne proističu iz pristanka, već iz otpora.

Dakle, jednoga dana u CZKD su došle mlade arhitektice Sonja i Irina, kao Olga, Maša i Irina (*Tri sestre*, Čehov) i pitale za Bogdana i kada bi se mi pozabavili, kao Bogdanovi domaćini (kad je hteo i kako je hteo) njime, a onda je Ljubica Savković zapela... Tako je nastao skup „Bogdan Bogdanović – Uvod u celinu".

I kao reakcija na pitanje jednog studenta arhitekture u toku javnog časa u CZKD „Je li to onaj koji je hteo da bombarduje Beograd?"

Izložba „Ukleti neimar" u organizaciji Bine organizovana je 2011. i u pravu je Danica Prodanović kada govori da ono što svi skupa radimo čini kontinuitet kada je reč o Bogdanoviću i ne samo o njemu.

I to je zapravo tema. Dvodnevni rad skupa „Bogdan Bogdanović – Uvod u celinu" (Jelica Jovanović, Sonja Leboš, Filip David, Zoran Lazović, Vladimir Mako, Snežana Ristić, Ivan Ristić, Erich Raith, Vladimir Vuković, Aleksandar Staničić, Aleksa Korolija) bio je ispunjen „do poslednjeg mesta", svim generacijama. Sećanje na velike i značajne stvaraoce i ljude nosi publiku. I to zato što smo usred „rđave beskonačnosti" radi da slušamo o junacima. Da slušamo lična sećanja, da gledamo dokumenta, da budemo u prisustvu kontinuiteta stvaralaštva i moći čoveka.

„Timski rad bio je važna odrednica Nove škole, gde je glavna interdisciplinarna tema bila urbana sredina. Na području Beograda obrađivale su se podteme, kao što su istorijski razvoj Beograda, Kalemegdan, beogradska ulica, kultura Beograda, stambena zajednica Beograda, beogradska kuća, zdravlje grada, život na beogradskim rekama, pijace, znaci i simboli, igra dece..." Igra dece u javnom prostoru, a ne izvođenje u „Delta sitiju".

Stvarnost nas podstiče da se ogledamo u Bogdanu Bogdanoviću, on nas upućuje na uviđanje stvarnosti, i zato se na neki način, ritualno obnavlja „Nova škola", kada je reč o Bogdanu mi sedimo u učionici i mislimo.

Danas mislimo o svemu onome što se zbilo između rada Nove škole, o srušenom i podignutom, ne zna se da li je nakaznije to što se rušilo, ili

to što se umesto srušenog i pored njega, i na njemu, gradi. Mislimo o lepoti Bogdanovih memorijala (i Bakićevih) i kakav bi to memorijal mogao biti podignut u sećanje na ratove devedesetih sa stanovišta nastavka rata drugim sredstvima. O količini letalnog kiča koji preti novim nasiljem. O uništavanju javnog prostora, o oduzimanju prostora, pogleda, i slobode kretanja od građana, o ogradama i ograđivanju, o uzurpaciji i privatizaciji, o eksploataciji, o dosadi, o gađenju, o ružnoći.

Govoriti i slušati o Bogdanu danas je oblik protesta u odnosu na pervertiranu stvarnost, a Nova škola priziva nove đake, baš kao što oni prizivaju nju, tako je bilo u vremena njenog osnivanja i tako je i danas.

(19.-20. decembar 2015.)

SVI SVETI

Već sam pristala usred posla (priprema Božićnog oratorijuma Radomiru Konstantinoviću, CZKD, 28. decembra i Kolarčev narodni univerzitet, 11. januara) na nagovor starog druga Nenada Šebeka da idem u Sarajevo, na činodejstvovanje Gorana Svilanovića, svojevremenog predsednika Antiratnog centra u Beogradu, u okvirima konferencije „Kako će izgledati, šta će biti 2016." (RCC).

Uostalom, kada te zove neko iz Sarajeva ili na nešto u Sarajevu, ideš.

No, istovremeno zadesio me je i poziv Hazima Begagića, upravnika Bosanskog narodnog pozorišta u Zenici, na premijeru predstave *Sveto S ili Kako je arhivirana predstava Sveti Sava*, autorski projekat Tanje Miletić Oručević.

Tanja Miletić Oručević ne „potpisuje" predstavu *Sveto S ili Kako je arhivirana predstava Sveti Sava*, već se njome upisuje u prve redove političkog teatra.

Reč je, naime, o sasvim neuobičajenom rezimiranju jedne epohe, o zatvorenom krugu uzroka i posledica jednog prekida predstave kao prekida sveta u kome je ona mogla da postoji, prekid života u Jugoslaviji i naravno o ljudima tada 1990., maja tridesetog, i danas, o ljudskosti, naime.

„Građanski rat u Jugoslaviji počeo je te noći. Danas mi i tužno deluje, jer je toliko očigledno da je nekome bilo jako stalo da se taj skandal dogodi. Da Miloševićeva Srbija pokaže zube Jugoslaviji i mangupima u sopstvenim redovima. I pokazala je. Jesu li ti zubi bili zdravi sa svežim dahom ili smradni krnjaci? Pokazaće vreme“ (Žarko Laušević, *Godina prođe, dan nikad*).

I vreme je pokazalo.

Idem iz Sarajeva za Zenicu. Ide i Andraš Urban, zajedno smo. Tek u toku predstave shvatam koliko je to srećna okolnost jer sedeći između Šefike Korkut Šunje (Dadilja u predstavi *Sveti Sava* Siniše Kovačevića u režiji Vladimira Milčina, Narodno pozorište Zenica 1990.) i Andraša Urbana shvatam da sam u kontinuitetu vremena, onog o kome se sada radi u predstavi Tanje Oručević, i onog pred kim je govor o prošlosti i sećanje važno i kao stvaralački i kao životni materijal. Uostalom kao za sve ljude koji pokušavaju da povežu vlastite biografije i sudbine na promenjenim teritorijama i u drugim državama, baš kao što će to jednom činiti i sva deca i mladi ljudi koji upravo ovih dana prelaze granice, uprkos svemu, izbeglice i migranti, koji menjaju svet.

Dobro znam zeničko pozorište, i spolja i iznutra. Sećam se i njegovog glamuroznog otvaranja, bio je to znak državnosti, i simbol saradnje privrede, industrije i kulture. I to jeste izvanredna scena, duboka, na kojoj upravo sedimo, takav je koncept predstave *Sveti S*, predstava se odvija na sceni, a kada se zavesa u zadnjem trenutku podigne, tamo je gledalište, tamo je Srebrenica. I to jeste put od prekida predstave *Sveti Sava* u Jugoslovenskom dramskom pozorištu, devedesete do kraja i pakla. Kao i tačan da tačnije ne može biti prikaz nasilja

započetog u teatru, a koje je kulminiralo u „Škorpionima“, zajedno naravno da sveštenim licem koje kune „blasfemičare“ i glavnog protagonistu Žarka Lauševića (Rastka) da bi „Škorpione“ blagosiljalo i tako otpremilo u zločin.

„Sveti sinod duboko žali što su tvorci i izvođači ove pozorišne predstave na najniži način zloupotrebili kulturu i umetnost, svetogrdno oklevetali najsvetije i najsvetlije likove iz kalendara SPC i istorije srpskog naroda i bestidno pogazili čast i dostojanstvo ovog naroda“ (Iz saopštenja „Svetog arhijerejskog sinoda“, 8. 6. 1990.).

Zloupotrebili. Uvek to o „zloupotrebi“, kada god se Crkvi i Državi nešto ne dopada, kada god neko ima svoje mišljenje i činjenje, kad god sloboda negde jekne, odmah je u pitanju zloupotreba.

Sećam se da je Amfilohije Radović nešto govorio o glumcima kao o pijancima, i da je kao simbol takvog činodejstvovanja navodio Ričarda Bartona, kao poređenje za Lauševića u tom dekadentnom i još gorem nekom smislu. Od Lauševića do Đinđića. Ko bi se setio bacanja prokletstva na Lauševića, onda kada je naručivao opelo (čiji je deo govor) za Zorana Đinđića. Zato bi već morala služiti sećanja.

I govor o prošlosti, govor o prošlosti koga teško da ima u većim količinama, to jeste onim koji mogu da stvore „kritičnu masu“ koja, pak, opredeljuje kako publiku u pozorištu, tako i glasače, te je uvek priziv „kritične mase“ nekako povezan sa zaboravom, jer će biti da je tako jednostavnije i lakše svaku vlast beskrajno održavati, bez upotrebe empatije, sećanja, pa i elementarne inteligencije, što rezultira blagoslovenim stanjem neprekidnoga laganja, e kako bi se sa jedne strane sprovodila vlast i pljačka, a sa druge, eutanazija te iste kritične mase, tako da takvom, kritičnom, a nikad kritičkom uvek bude.

Upravo zato predstava Tanje Oručević nije rienekment *Svetog Save* Siniše Kovačevića u režiji Vladimira Milčina, već je analiza i poka-

zivanje svega onoga što se nakon prekida predstave „dogodilo“, to jeste šta je u ratu rađeno, oruđem i oružjem, te takođe negde potureno, i samim tim što se „događajem“ neprekidno naziva, tako da ostaje bez svoga imena i prezimena u nasleđe čitavim narodima, ma koliko se deklarativno izjašnjavali protiv kolektivne krivice, zaboravom i brisanjem iz svesti zločin se zapravo cementira u sam fundament budućnosti.

Naravno da se svih ovih godina sećam svakog povika iz gledališta te noći devedesete (to sećanje neprekidno je „osvežavano“ akcijama svih tih „paramilitarnih“, a zapravo subordiniranih tipova i grupa) u Jugoslovenskom dramskom pozorištu, baš u njemu koje se tako zove, te je skandalu tamo mesto i bilo, i to na početku predstave iz grada Zenice, pozorišta i železare. Sećam se plača glumaca, posebno dok sedim pored Šefike, kojim, plačem nakon prekida predstave, počinje predstava Tanje Oručević. O tom plaču je reč, koji traje dvadeset i pet godina sve do ove premijerne večeri u kojoj je artikulisane prošlosti iz pune svesti, konačno, katarziran. Katarza na početku predstave u vremenskom luku od njenoga prekida pre dvadeset i pet godina, kome sam, prisustvovala i koje je deo moga sećanja. Eto sada Tanje, mlade žene i rediteljke, da oslobodi svoju reč o tom času i o načinu na koji ga se sećamo.

Dobro se sećam zeničkog pozorišta (radila sam u njemu dve dramatizacije *Neko vreme u Salcburgu* Jovana Ćirilova u režiji Zlatka Svibena i *Duplu ekspoziciju* Lasla Vegela u režiji Dušana Jovanovića, osamdesetih) dok gledam na gore, u cugove, e ne bih li savladala sećanja i konfrontaciju sa jednom traumom, istovremeno i beskrajnom zahvalnošću ansamblu i rediteljki na tako podrobnom istraživanju i efektnom iskazivanju svih uloga, te planirane, a iracionalne noći, koja je precizno nacrtala budućnost nasilja, logora i smrti. Uvek se neko seti i dobra i zla, i pravde i nepravde, i nije istina da je baš sve tako isto, i da ničeg nema, i da je otpor besmislen, i da je pristanak na sve garancija večnosti, nije tako; uvek se neko seti da opomene i pomene, i to da se uvek neko seti, najbolji je uput za rad, za sreću i za slobodu.

Iskreno predlažem Jugoslovenskom dramskom pozorištu, Ministarstvu kultura BiH i Srbije da upriliče gostovanje „scenskog eseja“ Tanje Miletić Oručević *Sveto S ili Kako je arhivirana predstava Sveti Sava* Bosanskog narodnog pozorišta u Zenici; bilo bi to terapeutski i katarzično da se ova predstava odigra tamo gde je i počela, posle dvadeset i pet godina. To bi bilo koliko lepo, toliko i tačno.

(26.-27. decembar 2015.)

2016

ČIŠĆENJE SNEGA I LEDA

Znam ja dobro da je svako pominjanje snega i leda, a kamoli pisanje o tim prirodnim pojavama, nikako katastrofičnim, uvek delikatno od kada ih je obrađivala M. Marković. Davno je to bilo, ali se pamti. Međutim, interpretacija politička, okrivljavanje nebesa, i „preispitivanje" (to piše u gotovo svakoj pozorišnoj kritici, to da je reditelj nešto ili nekoga „preispitivao") iznenađenja koje nam je priređeno, kada pada sneg, nije nikada prestalo u ledeno doba demokratije, da li su „službe" i „tela" spremni, za čišćenje snega spremne, za čišćenje zemlje, gradova i sela od snega i leda, ne nikako za etničko čišćenje.

Od kako se „čišćenje" vezalo za etničko, tako su i počele da nestaju cisterne, koje stariji pamte, cisterne sa crevima, i ljudstvom, radnicima, koje ih vuku „u procesima" čišćenja ulica, to jeste „transparentnom" polivanju u noćno doba uglavnom. Dobro se sećam tih „događanja" barem na Terazijama u vreme kada smo izlazili iz pozorišta po kafanama ili po kućama. A i lopatanja, čišćenja snega lopatama (to je oruđe za rad koji se sve manje drži u rukama, što se vidi po načinu na koga ga drže današnji ministri; lopata je postala više grobljanska nego radna sprava), koje se odvijalo zimi ispred Robne kuće „Beograd", a dobro se sećam privatizacije i skandala u vezi sa robnim kućama „Beograd", kako tih robnih kuća više nema, tako nema ni čišćenja snega.

Uverenje da će jednoga dana kada prodavnice i frizeraji budu privatni, onda grad biti bolje očišćen, da će svako nastojati da mu ulaz u sopstveni objekat bude što lepši, predstavljalo je zabludu. Sada je sve mnogo gore, ljudi se sve više klizaju, postaju sve izbezumljeniji, sve više padaju, sve više na sve pristaju, šta je taksi služba prema sudskom sistemu, šta je zdravstvo prema školstvu, šta je sneg prema svemu drugom. Baš pada, sada.

Dobro reče Velimir Ilić, ministar za nepodopštine, sa kojim se ovoga puta moram složiti. „Dok ne nabavimo mašine koje mogu da bacaju dalje sneg (videla sam to u američkim filmovima), ništa nema od ovih koje guraju sneg levo i desno". Zadivljujuće je i zaprepašćujuće, i svi to vide, samo što misle da je uzalud da kažu kako kod nas postoje džipovi (zbilja ih je teško podneti, bilo da su crni ili beli, nalaze se svuda), ali mašine i mašinska vozila ne postoje. Kako Vladu i poslanike nije sramota da se parkiraju ispred Skupštine, tik do ulaska, uz travnjak, da popločaju automobilima i šoferima čitav plato oko Skupštine, a da nemamo mehanizaciju za sneg kakvu bi Velja Ilić hteo. Ne znam šta on vozi i čije je to što vozi, ali ako je državno („državno"), onda to neka razmeni za mašinu za čišćenje snega, propisnu, pa ako je malo, neka se i doplati.

Ovako je to bilo, trećeg januara, u četrnaest i trideset ispred Skupštine nije bilo očišćeno, i ništa nije bilo očišćeno, Kneza Miloša bila je svečano bela, davno to nisam videla. To je bila nedelja, sa čišćenjem snega „krenulo se" (vlast obožava tu reč „krenulo se", premijer Vučić – „Krećemo", „idemo", „idemo" uvek kao poklič), „idemo" sa čišćenjem snega. Uveče je ministarka Mihajlović izjavila da je „ponosna" na sve putare i na njihov rad na čišćenju snega.

Ovaj slogan o ponosu „ponosim se", „sa ponosom" postao je neka vrsta štita od svega što bi se moglo uzeti za zlo, to jeste za kritiku. Na svaku primedbu se kažeprvo da su oni prethodni bili mnogo gori, a onda da se sadašnjim stanjem on ili ona ponose. I šta da kažeš kada su ljudi „ponosni", ponosni što rade „svoj posao".

I drugi verbalni istup jeste „ozbiljno i odgovorno." „Ozbiljno i odgovorno" vladanje za dobro građana Srbije. I tačka. Dakle „ponosim se zbog sopstvenog ozbiljnog i odgovornog ponašanja i vladanja za dobro građana Srbije". (Premijer je, 7. januara, u svečanom intervjuu, na svečanoj sceni, nekoj vrsti ploveće lože, kao na balkonu, oko koga voda teče, na „Pinku" izjavio kako u ovoj zemlji nema sposobnih ljudi. Citirajući impresivne svetske autore i pominjući Kalvina koji je umro za mašinom, Premijer je rekao, i to mladi ljudi treba da znaju

(kao što to „treba da znaju građani Srbije“) da sposobnih i vrednih u ovoj zemlji nema. Neće da umiru za mašinom koje nema. Istina je samo da sposobni nisu u SNS-u, u Premijerovoj neposrednoj okolini, tuda kuda njemu pogled seže.

Dogodovštinu sa lopatanjem Aleksandra Vulina i „angažovanim“ nezaposlenima kao trajnim ljudskim stanjem već je opisao Dejan Ilić.

Sećate se kako se u vreme demonstracija 1996./97., zima je bila, govorilo na izveštaje Miloševićevih medija i ljudi da se malo ljudi skuplja po ulicama, „šačica“, odgovaralo „Otvorite prozor i vidite šta je to malo ljudi, kakva je to ’šačica’“.

Ukroćena zloća Viljema Šekspira u prevodu Danka Anđelinovića, Trifuna Đukića, dr Huga Klajna, Borivoja Nedića, Sime Pandurovića, Aleksandra Petrovića, Živojina Simića, Branimira Živojinovića i Velimira Živojinovića.

„Petručio: Mili bože, kako mesec jasno sja!
Katarina: Mesec! To je sunce, nema mesečine.
Petručio: Kažem da to mesec tako jasno sija.
Katarina: Znam da sunce tako jasno sija.
Petručio: Sina mi moje majke – to sam ja –
To će biti mesec, zvezda, ili ono
Što mi je volja, ili neću ići domu tvoga oca“.

Sa ponosom kažem da su svi trotoari i kolovozi suvi.

O Boru, Užicu i vodi… Bilo bi dobro da sada građani Užica zapitaju svoju poslanicu iz SNS-a, koja je tako bezuslovno zastupala u Skupštini leks specijalis za Beograd, šta je sa njihovom vodom. Ali kako izgleda da činjenice života ne menjaju odnos građana prema vlasti, izgleda da sve to skupa sa vodom, uključujući i sneg, nema nikakve veze sa stanjem u neprekidnoj izbornoj kampanji.

I još jedna scena. Čistim sneg u Bulevaru revolucije, Bulevaru mira, Bulevaru kneza Aleksandra Karađorđevića, rad je bolji nego šetnja, prolaznik impozantne visine i ljubaznosti reče: „Zar nema nekog mlađeg da to radi?". „Ima, kažem, ali ja to volim". „Ja ću peške do Slavije", „Rade autobusi, kažem, upravo je jedan prošao". „Neka rade. Idem, odlazim, nemam više živaca. Radio sam u GSP-u dvadeset godina i plata mi je bila četrdeset pet-šest hiljada. Sada ne mogu da namaknem ni trideset i pet, toliko o prevozu, sada trčim iz američke ambasade, do Slavije, predao sam dokumenta, daće bog i sudbina da dobijem vizu i da idem".

Srećom, na Badnji dan, po julijanskom kalendaru, otopli, te se sneg otopi.

Bilo kako bilo, ali ne i „šta god to značilo" (još jedna formulacija od koje se diže kosa na glavi) toplo ili hladno (ima ih i uglavnom su na vlasti koji razlikuju samo ta dva stanja, kao i meko ili tvrdo, crno ili belo), po snegu ili bez snega i leda, dođite na Kolarčev narodni univerzitet, na Kolarac (još nije promenio ime) da vidite i čujete *Filozofija palanke. Božićni oratorijum Radomiru Konstantinoviću*, u ponedeljak, 11. januara, u 20 časova.

(9.-10. januar 2016.)

KOLARAC, KLUB I TRG

Silno sam srećna što smo predstavu *Filozofija palanke. Božićni oratorijum Radomiru Konstantinoviću* libretiste i reditelja Zlatka Pakovića, kompozitora Božidara Obradinovića, Katarine Jovanović, soprana, Jane Jovanović, soprana, Vuka Zelića, baritona i Zlatka Pakovića kao naratora, odigrali 11. januara u upravo na Kolarčevom narodnom univerzitetu.

Zašto? Zato što ova predstava sa „velikim emancipatorskim potencijalom" (Slobodan Šnajder) kao da je bila početak moguće obnove

narodnih univerziteta, domova kultura, mesta opšteg javnog interesa koja su nekoć, u vremenima jugoslovenske moderne bila uporno građena istim ovim novcem koje je tako rado i aplamente pokraden, recimo PIO fond je svojevremeno zidao domove kulture, a mi u Ateljeu 212, osamdesetih išli da igramo predstave, to je bila neka vrsta obaveznog zadatka.

Sedim pred početak predstave na nekakvom otomanu, crvenom, čija je desna ručica davno otpala, na podestu između prvog i drugog stepeništa na ulazu u dvoranu Kolarčevog narodnog univerziteta i mislim na sve dolaske u ovu zadužbinu, za narod, koju je jedan čovek, Ilija Kolarac učinio narodu 1877., osnivajući dve velike zadužbine: Književni fond i Univerzitetski fond namenjen podizanju Kolarčevog narodnog univerziteta, svestan upravo emancipatorske uloge prosvete i kulture.

Sve mi se čini tako poznatim, udobnim i ljudskim u ovom zdanju, nežno je i istovremeno značajno biti u ovom prostoru. Tu smo, uostalom, školovani, slušali sva predavanja koja nismo mogli čuti na drugom mestu, niti sve te ljude koji su nas kao đake i studente impresionirali. I na koje smo hteli, jednoga dana da ličimo. Kolarac je bio mesto gde si, kao sasvim mlad čovek, mogao da vidiš, uživo, svoje junake, iz knjiga, i knjigopisce.

I mesto muzike, ona ja prebivala na Kolarcu za mnoge generacije onih koji su je stvarali i onih koje su je obožavali. Kolarac je nekako mesto na kome je legitimno i poželjno, i inspirativno biti autor, ljubitelj i obožavalac. To nekako spada u Kolarac i na tom mestu u ljubiteljstvu nema ničeg sentimentalnog, već ozbiljno romantičnog.

Zato je dobro što se *Filozofija palanke. Božićni oratorijum Radomiru Konstantinoviću* odigrala i otpevala i na Kolarcu. (Prvo izvođenje je bilo u CZKD-u). I to na dan vesti o smrti Dejvida Bouvija, a u testamentarnom spotu „Lazarus“ Bouvi ima zavoj preko očiju, isti onaj koji nosi i Narator u predstavi koja se peva, u kojoj čovek: umetnici Katarina, Jana i Vuk i kompozitor Božidar Obradinović, daruju ono što se najređe ima, tako vrhunaravne glasove i muziku.

Kada ispred ulaska u samu dvoranu Kolarčevog narodnog univerziteta, pogledaš pravo ka Studentskom trgu, i kada kroz velika drvena vrata (drvo daje ljudskost Kolarcu, parketi koji škripe, kakav krasni zvuk, stolice, vrata) pogledaš „na dole" na publiku, ljude koji dolaze, onda je to Beograd.

„Zgrada Kolarčeve zadužbine – Kolarčev narodni univerzitet, otvorena je 4. februara 1932. godine. Arhitekta Petar Bajalović, primenio je najsavremenija naučna znanja o arhitekturi i akustici na objektu površine oko 4500 kvadratnih metara reprezentativni multifunkcionalni prostor – Velika dvorana, Muzička galerija, sale za predavanja, 20 učionica, Biblioteka, Likovna galerija, i ostali izložbeni i radni prostori..."

Ko se danas o ovome stara. „Mi smo samofinansirajući", kaže upravnica Kolarčeve zadužbine Jasna Dimitrijević. Zašto? Zato što Jovan Dučić kaže: „Pronaći sebi cilj, to je pronaći svoj put u životu i odmeriti svoje mesto među ljudima: to je istovremeno jedna čovekova duhovna moć i njegova moralna dužnost, jer ko ne pronađe svoj cilj, taj luta kao slep bez očiju, ili kao zločinac bez moralnog smisla. Međutim, ljudi sve u svom životu ostvaruju slučajno, najmanje je onih koji znaju gde idu, i da li idu putem svoje prirode i svoga talenta. A oni koji su u sebi pronašli svoj cilj, vrlo često stignu i da ga ostvare... i uvek naš cilj stoji u srazmeri sa našom krajnjom moći..."

Nema sopstva, nema jastva, nema samoidentifikacije, nema cilja, ni morala, ni talenta, ni ostvarenja, pa neka se Kolarac samofinansira, institucija narodna, a veoma dobro znam šta znači osnovati i podići instituciju.

Ne, danas nadležni znaju jedno, da se zabodu tamo gde već nešto ima, ne da osnuju, ne da zidaju nešto novo (i Beograd na vodi) zaboden je u već postojeći urbanitet. Dakle, važno je ostaviti traga, ja sam tu bio, to je moje, pa ću tako uništiti Cvetni trg, i ono po čemu on nosi ime „cvet", „cveće", spakovaću, zatvoriti u staklene kutije,

kao što ću orhideju zapakovati u celofansku kutijicu, e ne bi li cvet učinio predmetom.

A još čekamo kišu da opere grad Beograd, temperatura je iznad nule, pet iznad nule idealno vreme za pranje ulica, ništa. Stigao je samo Stiven Sigal, od kada je on ponos Beograda – od sada.

„Ukusi koji traju generacijama“, to je podnaslov „Dnevnog menija kao nove tradicije“ Kluba književnika u Francuskoj ulici.

Leto je i u bašti se „žamorira“, po stolovima pod drvećem na belome šljunku, a „staru tradiciju“ nose Iva i Buda. Mesta nema, ali to ne smeta, stoji se uza zid, svi pričaju.

Dobro, zima je, ali ne bih opisivala Klub književnika iz osamdesetih kada su se već mogli osetiti nagoveštaji onih čiji je životni san bio da zamene, ili da budu isto što i Danilo Kiš, Pekić, Mihiz, Bulatović, Lukić, Saša Petrović, Dušan Makavejev i Bojana Marjan, Vuksan Lukovac, svi gosti Bitefa i Festa... (Jednom je Mihiz prijateljski upitao jednu damu koja se žalila da se za susednim stolom, za kojim je bio i Mihiz mnogo više, pa je „deda“ upitao: „Da nije gospođa možda književnica?“) Ne bih se upustila u briljantno ispunjene nadležnosti Bogdana Tirnanića kada je Klub u pitanju. Rekla bih samo da su se sve društvene promene, političke i umetničke, na tom mestu očitavale (šezdesete, sedamdesete, osamdesete) i dolazak onih koji su maštali da ih Iva upita da li im se večera sviđa, ili će doneti nešto drugo, kao što je to bila Kišova privilegija, i Bore Krivokapića.

Danas mladi advokati idu tamo na ručak, vidim da je bašta zastakljena, ima neko zdanje u bašti.

Klub ima nove vlasnike, a na propagandnom materijalu za „ukuse koji traju generacijama“ stoji da su Klub posećivali i Lorens Olivije, Orson Vels, Romi Šnajder i Kirk Daglas. Sigala nije bilo „ni od korova“.

Posećivali su ga još mnogi, svetski, ali bilo je tu i našeg svetskog sveta, naših osnivača savremene Evrope kakva je htela biti, umetnika, pisaca, političara, a da ne kažem da bi se iz Kluba mogla napisati istorija jugoslovenske kritičke javnosti, i analizirati naša strana pada Berlinskog zida.

Veoma se zahvaljujem Kolarčevom narodnom univerzitetu i direktorki Jasni Dimitrijević što je jedna novostvorena institucija, pre dvadeset i jednu godinu, CZKD, odigrala predstavu *Filozofija palanke. Božićni oratorijum Radomiru Konstantinoviću*, u saradnji sa Kolarcem, u zadužbini Ilije Kolarca, jednom će se neko toga setiti, kao što se ja sećam „ukusa koji traju generacijama".

(16.-17. januar 2016.)

PO KO ZNA KOJI PUT

Prava je sreća biti tri dana u gradiću Berovo, hiljadu metara nadmorske visine, u Makedoniji. Nisam bila na skijanju, već u školi „Kultura i politika" u organizaciji Fonda za otvoreno društvo Makedonije, kojim je rukovodio do skora, i seminar koncipirao, zajedno sa Žarkom Trajanovskim, Slavicom Inđevskom, stručnjacima i drugovima, kolega mi još sa studija (on na režiji, ja na dramaturgiji, šezdeset i osma zajedno), reditelj Vladimir Milčin. Vlast u Makedoniji, Vladu i druge koji nisu oduševljeni čudovišnim spomenicima makedonskog neoklasicizma naziva „sorosovlijama", i mediji, svi skupa, tako ih krste.

Što veća pljačka i izdaja sopstvenog naroda, to veće prozivanje „izdajnika", što veći stepen kolonijalizma, to veće udaranje u patriotske diple i sve ostale instrumente i spomenike.

Teme škole dobro su izabrane i fokusirane, odnos umetničke i političke avangarde spram ljutih časova čovečanstva. Otpor učvršći-

vanju autoritarnih režima, analiza svih „priredbi“, koje su dakako planirane i režirane da bi oboružale na borbu protiv „neprijatelja“. Između ostalog prikazan je snimak predstave *Božićni oratorijum Radomiru Konstantinoviću* (CZKD), libretiste i reditelja Zlatka Pakovića, nakon čega su sledili razgovori, koji su, opet, bili smislom povezani sa predavanjima znalačkih i inspirisanih predavača Slavča Dimitrova i Filipa Jovanovskog, uz Katarinu Kolozovu. Od devedesete, dakle posle dvadeset i pet godina od „događaja“ – prekida predstave *Sveti Sava* kojom je zapravo započeo rat, mogli smo o tome javno razgovarati sa rediteljem prekinute zeničke predstave, Vladimirom Milčinom. Nije znao Vladimir da je u CZKD-u uprizorena drama Tanje Simić *Srpski Faust* („Bacači sjenki“, Katarina Pejović, Boris Bakal), koja nije našla mesta na repertoaru Jugoslovenskog dramskog pozorišta, i koja se upravo bavi ovim događajem – fašističkim prekidom predstave. Ovi će urlači/prekidači, jasno, kako to konsekventno postavlja Tanja Oručević u svojoj predstavi u Bosanskom narodnom pozorištu danas, postati subordinirani paramilitarci, „Škorpioni“, dok će sveštenici koji su proklinjali zeničkog Rastka 1990. u Beogradu blagosiljati te iste zločince pred „borbu“, klanje „drugih“.

Zbilja, politike sećanja su nezaustavljive, pogotovo one koje čine drugu stranu istorije, i ma koliko truda novostvorene države uložile da zatru sećanje i da, istovremeno, falsifikuju razloge i rezultate Drugog svetskog rata i narodno-oslobodilačkog pokreta jugoslovenskih partizana, teško da neće izroniti traumatska mesta jer se u njima sadrži istorija i istorija umetnosti.

Teror državnih politika sećanja, transformacije kvislinga u heroje nacionalističkih politika, koje u krajnjoj konsekvenci proizvode žrtve od svih naroda te ih tako čine nemoćnim i predatim, do te mere je pogubna da zbilja trava ne raste, šume se seku, nema nigde ni krava, mleko se uvozi, nema ovaca, u ovim prekrasnim krajevima.

Makedonija je toliko bolja i lepša od onih koji njome vladaju, kao što su i ljudi koje slušamo u Školi, pametniji i hrabriji.

Baš kada su u Školi prikazivani primeri priredbi za razvijanje entuzijazma naroda u prilog svemoguće vlasti, a na ekranu televizora u hotelu, pored kamina, priredba u organizaciji lojalnih žena (direktna asocijacija: „Kolo srpskih sestara“, Zofka Kveder i zabijanje zlatnih čavla u hrvatsku lipu, beogradske čuvene „bundašice“, koje su se mahom razišle po ambasadama), a Nikola Gruevski drži zbor i kaže otprilike da će đavo doći po svakoga ko ne glasa za njega 24. marta. Dvojica starijih ljudi, videći me kako buljim u prizor na ekranu, rekoše mi: „Gledaj, gledaj budalu“. Po ko zna koji put.

Da li je moguće da će ljudi i pored svih objavljenih „bombi“, pljački i ubistava, i pored sopstvenog iskustva svakodnevnog, ponovo glasati za istog.

I to se pitam ja iz glavnog grada Srbije, Beograda, a šta bih se tek pitala iz „ostatka Srbije“. Sve je dobro poznato, bez efekta „začudnosti“, dobro se vidi i zašto ono što izgleda nepromenjivo opstaje, ili ponavlja se. I evo šta kažu nevladine organizacije u Makedoniji u protestnom pismu Delegacije EU u Makedoniji, Johanesu Hanu i brižnoj međunarodnoj zajednici: nisu preduzeti koraci za depolitizaciju sudstva, nema konkretnijih mera za departizaciju administracije, nisu preduzete mere za razdvajanje državnih od partijskih aktivnosti..., nema mera za prevazilaženje ozbiljne medijske krize...

U Srbiji su vanredni izbori zakazani i to se smatra i prima za prirodno pravo. Po ko zna koji put. I zato je otpor kao jedna od tema Škole sasvim na mestu. „Estetika otpora“ Pitera Vajsa (o otporu razvijanom 1937. u Nemačkoj) – otporu je mesto u Školi. U obrazovanju, u kulturi, u pozorištu, na ulici.

„Stvari su, kako znamo, uskoro prestale biti smiješne“, kaže Boris Dežulović opisujući „smešnost“ svojevremene pojave i činodejstvovanje Vojislava Šešelja.

Po ko zna koji put stvari prestaju da budu smešne. „Nije smiješno“, govori glumica Nina Vijolić u povodu izbora Zlatka Hasanbegovića

za Ministra kulture Hrvatske, čoveka čiju karijeru opisuje Snježana Banović, autorica knjige *Država i njezino kazalište – Hrvatsko narodno kazalište u vreme NDH*.

„Ti portreti su već nacrtani" (Bihner *Dantonova smrt*).

Gospon Hasanbegović kaže: „antifašizam je floskula". Ovu su rečenicu naše kolege u Zagrebu projektovali na fasadu nove vlasti, kao ogoljenu suštinu, svetonazor nove vlasti.

Bojan Dimitrijević, istoričar uvek pun razumevanja za Dražu Mihajlovića i Milana Nedića, kaže da je to „Hasanbegovićevo naučno mišljenje".

Tomislav Nikolić, predsednik Srbije, rehabilituje eugeniku. To je njegov svetogled (svetonazor ili pogled na svet na makedonskom).

I eugenika je nauka.

Godine 1978., mislim, sedimo u hotelu „Merks" u Celju. Dragan Klaić je u vojsci. Direktor Slovenskog narodnog gledališća u Celju je Igor Lampret. U toku su probe Pučinijeve *Toske*, u režiji Nade Kokotović i Ljubiše Ristića sa Milenom Zupančič u glavnoj ulozi, scenograf je Miodrag Tabački, a libertista Vjeran Zupa, koji na zahuktalu konstataciju i raspravu o buđenju nacionalizama, veli: „Čujte ljudi, oni se uvek uspešno dogovaraju, uspešnije nego svi mi drugi, dogovoriće se i ovaj put".

Dogovaraju se po ko zna koji put, i u Evropi. Danska je uvela paket mera, koji između ostalog dopušta oduzimanje vrednijih predmeta i novca izbeglicama kako bi se platili troškovi njihovog izdržavanja.

Hamlet: „Danska je tamnica"; Rozenkranc: „Onda je i ceo svet tamnica".

(30.-31. januar 2016.)

KOMUNALNA POLICIJA

Prolazim već danima, kao i drugi građani Beograda i ne samo Beograda, pored Cvetnog trga preko puta Jugoslovenskog dramskog pozorišta. I gledam, kao i svi drugi građani Beograda, i ne samo Beograda, u tri prazne staklene, pleksiglasne, providne kutije koje bi trebalo cvećarama biti, te bi tako ime Cvetnog trga imalo svoj smisao, ali cveća nema. Biće, biće.

Ne bih sada o Cvetnom trgu, ima svakako važnijih stvari (to se uvek kaže kada se ne zna šta će se sa s konkretnom stvari), ali me je razgovor između dve devojke vratio na cvetno pitanje. „Ove sijalice (ugrađene u stepenište) podsećaju me na garažu ili svetla u zatvoru", rekla je jedna, a druga je imala asocijaciju novog Cvetnog trga na mesto na kome će da postavljaju urne.

Zapanjila me je ova grobljanska asocijacija, no kada se bolje razmisli i kada se malo izmaknete od zanesenosti svakodnevnim napredovanjem i uspesima čitave naše zajednice, ima tačnosti u asocijaciji na okamenjenost i neživotnost; otidite na Topčidersko groblje, tamo gde je deo nastradalih za „oslobođenje" Vukovara, videćete mladiće u kamenu, a kamen pod staklom, spomenici su u akvarijumu. I cveće je u akvarijumu.

Veoma impresivno na naslovnoj strani „Danasa" (30.-31. januar) fotografija komunalnih policajaca raspoređenih u nizu, kao biserni zubi, oko Skupštine grada Beograda, kraj njihovog reda gubi se u daljini, izvan okvira slike. U nedogled.

Kada je Putin bio u Beogradu godine 2014. na uzurpirani i pretumbani datum oslobođenja Beograda i paradu konfuzije po kiši (pogledati na internetu pesmu „Putin u Beogradu"), kada nas je Putin podsetio na postojanje i borbu jugoslovenskih partizana (koji za domaćine parade nisu postojali), moralo se peške pored stadiona, i „Partizana"

i „Crvene zvezde“ (drugog načina kretanja iz bezbedonosnih razloga nije bilo), a na tom putu bilo je raspoređeno mnogo policajaca. Kod pošte, na uglu Birčaninove, stajala je nekolicina, pokušavši da na trenutak izuje cipele i popravi zarozane čarape. „Od jutros smo tu“, odgovoriše na: „Dobro veče“. U jednoj profanijoj prilici, videh kako dvojici policajaca štrca voda iz cipela, padala je kiša na Trgu republike.

Komunalni policajci izgledaju veoma priređeno, pitanje je, naravno, da li će to potrajati, no s obzirom na povećanje njihovih nadležnosti, možda i hoće. Hoće, hoće, potrajaće to i razvijati se, ima perspektive.

Koliko shvatam, oni mogu biti i u civilu, i zaustaviti vas „u civilu“, a vi i ne morate da odgovarate na njihova pitanja, dovoljno je da vas tako neko, u civilu, zaustavi i priupita za zdravlje. „Vlada Srbije uputila je Skupštini izmene Zakona o komunalnoj policiji kojima se povećavaju nadležnosti i broj zaposlenih“.

Ova „sestrinska“ organizacija redovne policije nastaje dok se njena starija sestra, i redovna, bračna, proređuje u ime štednje. Šta da kažemo za presudnu važnost štednje i u Policiji, kada je jedno od najvećih dostignuća u našim pozorištima to da su uštedela i da nemaju dugova: bezumna logika, videti uspeh u štednji u umetničkoj instituciji znači zbilja kretenizovati je.

Šta je to, molim vas, kod nas komunalno? Šta je to kod nas društveno?

Nikada nisam uspela da kod komunalnih policajaca izdejstvujem da reaguju na bilo šta jače od prodavačica cveća ili povrća ispred samoposluge, ili na banjičkoj pijaci. Da maknu džipčinu koja je sve komunalno priterala uz kiosk, i da izvedu iz kafića gazdu da pomeri svoga ‘konja’ – ne dolazi u obzir.

Možda će sada novi komunalci u koje prelaze policajci sa dosijeima, i za koje su u Zakonu izbrisani članovi koji su sprečavali bivše

osuđenike i one sa disciplinskim prekršajima da se zaposle u Komunalnoj policiji, biti žešći momci, i devojke. Nova radna mesta, i za pripadnike vojske za koje više u staroj, „sestrinskoj“ vojsci nema mesta. Nova radna mesta, na račun proređivanja starih radnih mesta, ali sa novim ovlašćenjima i nalozima.

Znači, imaćemo vašu i našu policiju. Ako se tome pridoda da će nova Komunalna moći da interveniše i na zahtev, naređenje, opštine, to jest onoga ko njome upravlja, znači da se nije lako zameriti nekome „važnom u gradu“, i „na selu“ ili u „usputnom naselju“.

To je naša komunalnost. A što se mobilisanja i organizovanja paramilitarnih i nekontrolisanih grupa tiče, u tome su ovdašnja iskustva brojna, mada u ratu nikada nismo bili.

Šta je tu komunalno, šta je tu zajedničko, o kakvoj se komuni radi, i komunalnosti? Takvoj da svaka opština ima pravo, spada joj u nadležnost, da zaposli onoliko komunalnih policajaca koliko joj je potrebno. Sloboda komunalnih izbora, ili izbora u komuni, sve je veća. „I šta je tu sporno!? A!?“

Pa dobro, šta mislite kakvo će angažovanje Komunalne policije biti kada glasovi za SNS počnu da opadaju, pa recimo dođu do trideset posto. Ili se još više smanje.

„Nacrtom izmena Zakona o komunalnoj policiji lokalnim samoupravama je ukinuto ograničenje broja komunalaca koje mogu da zaposle i omogućeno da njihov broj ’prilagode svojim potrebama’“.

Ama, svi da se prilagodimo.

Namestilo mi se tako, nisam htela da ponovo gledam film *Kabare* Boba Fosa. Film je zaista evropski, da evropskiji biti ne može. Ne, neću o onoj sceni kada plavušan u svetlo smeđoj uniformi peva „Tomorow belongs to me“, znate tu scenu, a svi ustaju, i viču „Hajl!“, već mislim na onu scenu u kabareu kada parapolicajci u mrkim unifor-

mama, sa odgovarajućim znakom na nadlaktici, u sceni sa majmunicom, tuku one koji se smeju (pošto su isprebijali Jevreje).

Eto, „Prokop" je nestvaran, ali je zato komunalna policija stvarna, i te dve stvari su u neposrednoj vezi, alo! Sve što biste želeli da vidite u „Prokopu", a ne vidite, videćete. I sve što vidite, nećete videti.

U nedelju, 31. januara u „Politici" je na naslovnoj strani karikatura Dušana Petričića.

Naslov karikature je „Srpska posla", ali nije stvar u etnicitetu i nacionalitetu, i identitetu, već o politici i suverenitetu.

Jedan se čovek davi, u reci ili u jezeru, oko vrata mu je betonska kocka sa znakom SNS-a, zbilja beton je naše svetlo i naša tama. Posebno je zanimljivo dno reke ili jezera. Po njemu je najrazličitije kvalitetno đubre od točka za bicikl i ostalog otpada, braon je, kaki, boje. Davljeniku već izlaze mehurići na usta, načisto je gotov, ali u oblačiću, na karikaturi davljenik kaže: „E neću da glasam za opoziciju, pa neka pukne od muke".

Koraks slika silovanje pravde. I to je to. U slici i u reči.

(6.-7. februar 2016.)

NIJE ISTO

„Moramo promeniti sve, jer inače se ništa neće promeniti" (Zoran Đinđić u razgovoru sa Slavojem Žižekom, 27. 8. 1999.).

Zašto je, dragi „Danas" na naslovnoj strani od utorka 9. februara doneo dve fotografije, ravnopravne jednu do druge, povodom nastavka postupka rehabilitacije „predsednika srpske vlade" sa naslovom: „Uvrede i pokliči Milanu Nediću"? Na žalost, ovo nije samo izgred,

već se uspostavlja kao politika, normalizacije „ravnopravnosti ekstrema“, reprodukcija dugogodišnjeg „demokratskog“ načela o poticanju sukoba između „ekstrema“, ili „svako ima pravo na svoje mišljenje“, ili „da nije bilo mirovnjaka, ne bi bilo ni rata“, ili „upravo je levica razvila desnicu“ ili – hajde da dovedemo dželate i žrtve u televizijsku emisiju da se oni ravnopravno posvađaju, u predviđenom sukobu. Poručuje nam se: svejedno je, svejedno je, jer mora biti jedna, ili jedan „sa jedne strane“, a drugi učesnik „sa druge strane“, tako da „sukobe mišljenja“, i to je „ demokratski dijalog“.

Ili dijalog u cilju postizanja „nacionalnog konsenzusa“, ili „istine koju treba sagledati sa svih strana“, ili „objektivne slika subjektivne stvarnosti“ („Pod plaštom borbe za demokratiju“, ili „Oni nama bacaju klipove u točkove“, „borba za nacionalnu stvar“, „patriotski borci“, „nacionalni poslenik“, „tihovanje“, „nacionalizam koji nije šovinizam je patriotizam“, „grobna tišina“). Ima li ikog živog koji kada pročita frazu „pod plaštom“, koja se povlači u kontinuitetu od sedamdeset godina, može u sadržaj „pod plaštom“ da poveruje? Ili se računa da su stasale generacije koje ne razumeju šifre i šifrante. Moguće je, jer se zahuktao verbalni teror nad neistomišljenicima i onima „koju se bave politikom“, kao da to nije osnovno pravo svakoga čoveka i kao da je pravo na bavljenje politikom rezervisamo samo za vlast.

Samo što fašizam prođe kroz demokratiju „kao kroz sir“, a može se reći i da kakva demokratija, takav i fašizam.

I eto, na naslovnoj strani „Danasa“ piše: „Uvrede i pokliči Milanu Nediću“.

Zbilja, neko je uputio „uvrede“ i pokliče Milanu Nediću, ma zbilja – Milan Nedić je neko kome su upućene „uvrede“ i pokliči.

Zatim podnaslov: „Nastavak postupka rehabilitacije predsednika srpske vlade u vreme Drugog svetskog rata, a ispred višeg suda u Beogradu sukobile se njegove pristalice i protivnici“. Pod jedan,

može da postoji Predsednik vlade Srbije (što Nedić nije), „srpske vlade“ nije nikada postojao, a teško da se tako šta i može biti. Pod dva, Nedić je od okupacionih vojnih vlasti Trećeg Rajha postavljen za administratora na delu teritorije Srbije južno od Save i Dunava i severno od Kosovske Mitrovice. I pod tri, „protivnici“, protivnici su Ujedinjene Nacije – treba li nabrajati: Velika Britanija, Sovjetski Savez, Sjedinjene Američke Države, slobodna Francuska, NOV I POV Jugoslavija, pokret otpora u Norveškoj, ustanak u Jevrejskom getu u Varšavi, pokret otpora u Poljskoj... Svi koji su tada potpisali Atlansku povelju.

Konačno, kao što kaže istoričarka Branka Prpa, nikakav sud nema pravo da arbitrira u istoriji, i ne može se na osnovu tri svedoka dovoditi u pitanje sistem vrednosti stvoren nakon Drugog svetskog rata na osudi nacizma, fašizma i kolaboracionizma. I to nije stvar sudova, već istorijske nauke.

Koliko se sa fotografija da iščitati, Levi samit Srbije, Žene u Crnom i drugi „sa jedne strane“ imali su parole „Protiv fašizma“, i „Protiv rehabilitacije“, dočim su „sa druge“ obeležja bila – zastava sa likom Dimitrija Ljotića, zastava Konfederacije (simbol rasizma), zastava ruske imperije i transparent „spasavanje Srbije nije zločin“, „Živela Nedićeva Srbija“.

Zbog ovog „Čeka vas Banjica“, ili zbog Banjice, držim da je svaka televizijska emisija, i svaka relativizacija zločina, uključujući i sopstveno učestvovanje u takvim dijalozima, suodgovorno za mogućnost da se ispiše ili izgovara „Cigani, čeka vas Banjica“.To je pozivanje – podstrekavanje na genocid.

Istovremeno, svako udvaranje „mlade demokratije“ onima od kojih se plašila, desnici (ne znam kako drugačije da formulišem smesu neokonzervativizma, provincijalnosti, ksenofobije spojene sa udvorištvom, inferiornosti povezane sa arogancijom, mržnje prema ženama, pogotovo nekim, „pederima“, i savremenoj umetnosti) dovodilo do sloma iste te demokratije, „mlade“, i to kako u Srbiji, tako i u

Hrvatskoj. Neće se umilostiviti kler ukoliko mu se svim zakonima i svim privilegijama izlazi u susret, i ukoliko se, tu pre nekoliko godina, još u vreme Demokrata budžetska linija namenjena nevladinim organizacijama 481 dodeli uglavnom Crkvama. To je ono što „ima biti plaćeno". Samo što te cehove plaćaju svi.

Procesi rehabilitacije koji su suprotni Atlanskoj povelji, Moskovskoj deklaraciji o zverstvima, povelji Ujedinjenih nacija, Nirberškom procesu, Ženevskim konvencijama i Ženevskoj konvenciji o genocidu su apsolutno ništavni. I imaju istu vrednost kao *Majn Kampf*.

Svedočenje o svom viđenju Drugog svetskog rata („svako ima pravo na svoje mišljenje") Žarka Vidovića, penzionisanog profesora Zagrebačkog Univerziteta (Sveučilišta), sasvim sukladno aktuelnoj političkoj situaciji: „Izbeglice u Srbiji nisu ništa plaćale, tokom čitavog rata su imale hranu smeštaj. Jedini spas za Srbe u tom periodu bila je Nedićeva Srbija, a nikada Titova revolucija".

Otkud onda Šesta lička, Četvrta krajiška...?

Ante Pavelić je voleo Srbe, reći će u radio intervjuu njegova kćerka.

Otkud onda „Stojanka Majka Knežopoljka", i otkud „Jama"?

„Uvrede i pokliči Nediću", zbilja biće da je to jedna ravnopravna stvar, to jeste da su uvrede ravne pokličima.

Na razgovoru istog tog 8. februara, u nastavku protesta protiv abolicije fašizma, ponovo o knjizi Milana Radanovića *Kazna i zločin*, uz prisustvo značajnog broja mladih ljudi, Igor Štiks je rekao da je do povika: „Cigani, čeka vas Banjica!" došlo četrdesetogodišnjom praksom delegitimizacije komunizma i jugoslovnstva, istovremeno i delegitimizacijom činjenica u odnosu na politiku. Politika spram činjenica ima „autonomiju" i upravo zbog ovoga o čemu govori Štiks bitno je da se ne relativizuju i ne stavljaju u znak jednakosti „uvrede" i „pokliči". Ili kako je objasnio Milan Radanović, to što je Draža

Mihailović bio u šumi, za razliku od Milana Nedića koji je sedeo u fotelji, ne relativizira zločine Draže Mihailovića i njegovog šumovanja, zločina koji su lakše progutani u našoj javnosti. Fotelju je Milanu Nediću dala nemačka komanda, te je teško pronaći one koji bi ga zastupali, a sada po objavljivanju ovakve studije *Kazna i zločin*, biće im još teže.

(13.-14. februar 2016.)

MILAN VUKOS

Vest na RTS-u: U Beogradu je u 84. godini preminuo Milan Vukos, dugogodišnji direktor Televizije Beograd i osnivač najznačajnijih manifestacija kulture u prestonici. Osnivač Bitefa.

Sećam se Milana Vukosa u vreme dugih septembarskih dana i noći, Festivala novih pozorišnih tendencija, Bitefa u Beogradu, vreme u kome se znalo da će pošta, pisma, pošiljke naslovljene na Bitef stići na odredište u Lole Ribara 21, u Atelje 212, makar na njima pisalo samo – Bitef, Beograd.

Ima jedan poseban razlog zbog koga se sećam Milana Vukosa i on je veoma ličan, ali je možda i politički. Došla sam u žiri Trećeg Bitefa u Atelje 212, i BITEF, Mire Trailović, a na predlog mojih profesora Slobodana Selenića i Vladimira Stamenkovića, to sam, naravno, docnije saznala. Bila sam na trećoj godini dramaturgije na Akademiji za pozorište, film, radio i televiziju, koja je tada bila u Knez Mihailovoj ulici, iznad kafane Kolarac. Bila sam „šezdesetosmaš", što je za jedne bilo veoma popularno i trebalo je takve kao ja apsorbovati (to se tada zvalo, internacionalno, „Veliki marš kroz institucije"), a dabome da je za druge, za „pravoverne" to značilo biti „kontroverzan". Bilo je tu izvesne skepse, pa su se oni „pravoverni" i „zvanični" držali sa rezervom. Međutim, Milan Vukos, jedan od osnivača Bitefa, nije imao

tu rezervu. U septembru na Bitefu kružio je naš letak protesta protiv ulaska trupa Varšavskog pakta u Čehoslovačku avgusta '68, deljen ispred Ateljea 212 i u Ateljeu pred predstavu *Malograđani* moskovskog Mosovjetskog teatra, i to letak sa tekstom: „Malograđani, ovim vas obaveštavamo da su trupe Varšavskog pakta ušle u Čehoslovačku... Građani, vratite se kući". Zvanična politika SSSR-a bila je više nego uznemirena ovim kružećim letkom, o čemu mi je posle, po dolasku u Atelje 212 pričao Jovan Ćirilov, i pokazivao gomile tekstova i „nota", budući da su Rusi mislili da je to nekakav zvaničan državni protest. Letak se našao i u rukama Milana Vukosa, ali su i Mira Trailović i Vukos taj letak doživljavali više kao uzbudljivu provokaciju nego kao nešto zastrašujuće; bilo je uzbuđenja, ali ne i panike zbog moguće sovjetske reakcije. Tada se imalo rašta i ponositi nezavisnošću od sovjetske politike, mada je tenzija bila stalna (u slučaju *Mise u A molu* Ljubiše Ristića i u igranju *Cementa* Glatkova, takođe u Ristićevoj režiji u Ateljeu 212, i docnije u znamenitom sukobu oko izvođenja Vaclava Havela u Ateljeu 212 u režiji Ljubomira Draškića, to su već osamdesete...).

„A gde sedi Vukos?", obavezno je pitala Mira Trailović pred početak svakog Bitefa, nagnuvši se nad plan gledališta Ateljea 212, kao i na plan gledališta svakog prostora u kome su se igrale predstave Bitefa.

(Taj njen običaj da pažljivo „složi" publiku u odnosu na prirodu predstave i tako na izvestan način programira njen uspeh, znajući pouzdano kako i od koga ona treba da bude sagledana, uvek me je duboko impresionirao, tako da je „Vukos" uvek bio najbolje smešten, sa suprugom Stevankom Češljarov, naravno, a onda bi, po razmeštaju, Trailović rekla, „Dobro, deco", a onda fanfare, i himne; bilo je, naravno, autora, kao što je Pip Simons, recimo, koji nisu želeli da nastupaju „u ime države ili zemlje", u ovom slučaju Velike Britanije, ali to Miru uopšte nije smetalo).

Dobro je ovako prisetiti se mnogih stvari, ali nije sve tada lako bilo. Ni ideološki, ni operativno, ni finansijski. Nije Bitef bio ono što su svi voleli, nikako, istina kao i danas; pisalo se da su na Bitefu nastupali

veliki ljudi, najznačajniji, kao Džulijen Bek (Living teatra, recimo), ali to se pisalo ili nakon njihove smrti, ili kada bi postali opšte mesto svetke kulture, slavni, naravno, i imali uspeha i na svim drugim tačkama u svetu, ne samo u Beogradu, ili kada su u Beograd stizali „slavom ovenčani".

Za radikalan Bitef, za bitefovski BITEF se borio Milan Vukos, zamenik gradonačelnika zadužen za kulturu i u vreme gradonačelnikovanja Branka Pešića. Vreme ostvarivanja utopija, novih mostova: Gazele i Bitefa.

„Moj prijatelj, pesnik i ambasador Predrag Čudić, napisao je: 'Nije pesničko preterivanje kada kažem da je dah Mediterana od ranog proleća do kasne jeseni dopirao čak do Beograda, Beograda spremnog za komunikaciju, Beograda haotičnog ali otvorenog, Beograda da se živelo na trgovima, baš kao u Dubrovniku, Zadru ili Rovinju'", piše advokat i strasan pobornik kulture i pisane reči Dragoljub Todorović, koga takođe više nema, a takvi su retki, i nastavlja:

„U tom Beogradu iz Čudićevog sećanja živeli su Danilo Kiš, Kovač, Šejka, Brana Petrović, Miša Stanisavljević, Branko Miljković, Mira Trailović... Beogradskim ulicama hodao je prvi komunistički disident Milovan Đilas, gradonačelnik je bio visoki intelektualac autor dvotomnog srpsko-engleskog i englesko-srpskog rečnika – Živorad Kovačević, a direktor televizije veliki gospodin Milan Vukos. Pigmaliona je igrao Stevo Žigon, Edgara u *Kralju Liru* Branko Pleša, a Mandelija Krika Ljuba Tadić. Pozorišnu kritiku pisali su korifeji znanja, pismenosti i kompetentnosti Vava Hristić, Vladimir Stamenković i Muharem Pervić. Beogradski filmski krug ili školu predstavljali su reditelji Saša Petrović, Žika Pavlović i Dušan Makavejev, za koje je čuveni Mikloš Jančo rekao da su mu bili uzori (Upravo na Bitefu prigodom njegove predstave). U Beogradu su živeli i gospođa Nikica Marinović, koja je nekoliko godina nezvanično važila za najlepšu ženu sveta, a fudbal su igrali takvi asovi kao Bobek, Šeki i Miloš Milutinović", toliko od gospodina Todorovića, sve je to voleo i poštovao.

„Veliki gospodin Milan Vukos“. Nema više velikog gospodina i nema njegove epohe. Mnogo scena, nizovi prizora iz predstava na Bitefu, mnoga lica Bitefova i ona koja su Bitef oličavali, RTS saopštava da Vukosa više nema, ne mogu da zovem Jovana da proveravam podatke, jedan prizor izaziva drugi (upravo je toga dana u studiju na Fakultetu dramskih umetnosti snimana emisija Angeline Atlagić u kojoj je Jovan Ćirilov subjekt), „Dobro veče, kako ste, nadam se da će ovo večeras (predstava na Bitefu, prim.aut.) biti odlično“. „Doviđenja, zdravo, hvala vam Milane“.

(20.-21. februar 2016.)

DUŠA JEDINICA MOJA

Jednom je rekla: „Ko ovo preživi, zaslužio je orden za hrabrost“. Nije preživela, ali je zaslužila orden za hrabrost.

Dvadeset je godina od smrti Biljane Jovanović. U jednoj sobi u CZKD-u ostala je i stoji fotografija Biljanina, ona je tu od izložbe „Život je đavolski posao, šta mi anđeli u njemu tražimo“ (Izložba za desetogodišnjicu njene smrti), Rosa, tetka Biljanina, tražila mi je nazad nekoliko puta, sada ću, sutra ću, i Rose više nema, fotografiju nisam nikada vratila i nemam kome da je vratim.

Svi koji uđu u sobu 101 (tako se zove) pitaju: „Ko je ovo?“, „Ko je ovo na slici?“, „Čija je ovo fotografija?“.

Ni Pavla, psihologa, mudraca, Biljaninog brata, koji je živeo u kanjonu Morače, više nema, i on je poslednje dane bivao kod profesora Vase Antunovića, neurohirurga nad neurohirurzima, za koga su mnogi od nas trajno vezani zbog velike odanosti Biljani Jovanović i njenoj bolesti, i Pavlovoj, on joj je objasnio šta će biti i kako će to biti, Biljana Jovanović je znala koliko je moguće da čovek upozna smrt.

Duša jedinica moja.

Ako postoji neko nezaboravan, onda je to Biljana Jovanović, vidim ja, mnoge fotografije mešaju se na Guglu; ima mnogo razorenog i stvorenog u međuvremenu, ali je jedna Biljana Jovanović. Kada na nju mislim, kada se setim, uvek čujem Hamletovu rečenicu da voli Ofeliju snagom hiljade braća. Ona je bila istovetna svemu onome što smo izgubili, jer Biljana jeste domovina. I još uvek gubimo, sve intenzivnije, sve u većim sumama, ne novca samo, nego smisla.

Izuzetno je važno da se sećamo Biljane.

Došlo je vreme da se ponovi; prilikom jednog od boravaka u Beogradu, na Bitefu, centralna figura odnosa dve Nemačke, tada, osamdesetih, golem pisac Hajner Miler je, na pitanje kako je moguće da inteligentna žena poput Ulrike Majnhof posegne za nasiljem, odgovorio: „Ponekad je društvo takvo da čoveku ne preostaje ništa drugo nego da na njega pljune".

Biljana Jovanović napisala je dramu o Ulrike Majnhof.

Napisala je i dramu *Leti u goru kao ptica*, nju je osamdesetih izveo Atelje 212, Vladimir Milčin režirao je *Sobu na Bosforu* u Bitolju, posle su „izrežirali" prekid Milčinove predstave *Sveti Sava*, devedesete, uvek sam mislila šta bi Biljana uradila te večeri prekida jednog sveta, sveta mira, i uspostavljanja drugog sveta, sveta nasilja.

Proza, drame, i gomile teksta o zbilji koja se činila kao košmar.

Kada se pogleda „sa istorijske distance", knjiga *Vjetar ide na jug i obrće se na sever*, antiratna prepiska sa Marušom Krese, Radom Iveković i Radmilom Lazić, najobimniji i najznačajniji je dokument, uradak, svedočanstvo o Civilnom pokretu otpora u Jugoslaviji devedesetih, organizaciji tog otpore, te o antiratnom pokretu u celosti. Biljana je bila u srži svake akcije, u stvari u srži takve politike, antiratne.

Na otvaranju izložbe „Život je demonski posao, šta mi anđeli u njemu tražimo“, pre deset godina bio je sa nama Primož Bebler, direktor pozorišta „Duško Radović“ (gde su se zametnule mnoge antidelatnosti, svojevremeno, naravno na početku jugoslovenskih ratova), i takođe civilaš, e ne bi li bio sa drugaricom Biljanom, upravo je na televizoru u našoj „garaži“ tekao snimak izloženog kovčega Slobodana Miloševića pred Domom narodne skupštine, sa veoma nakićenim ruskim generalima i govorila je Ivana Žigon. Mi smo to gledali i u jednom času shvatili kako Primož, koga više nema, plače.

Videvši sve nas i taj prizor, veoma sličan onome opet od pre deset godina kad smo na godišnjicu „Žena u crnom“, među svim njihovim rekvizitama, plakatima i knjigama, ožaljivali Biljanu koje upravo tada, pre dvadeset godina više nije bilo.

Bilo je to 1996., danas je 2016.

„Hej pusto more, hej pusti vali“.

Eno je u manastirskoj porti Sopoćana gde hoće da razoruža vojnike, koji kao čuvaju manastir i stoje nad Novim Pazarom, devedesetih, a Miladin Životić, profesor i najstariji među nama pokušava da nju, Biljanu „razoruža“ i smiri, pre nego što bi belaj krenuo. „Spusti tu pušku“, „naređuje“ Biljana.

Leti u goru kao ptica.

Posle, u autobusu, kada smo se vraćali za Beograd, Čolovićevim, Budinim i Biljaninim duhovitim tekstovima nije bilo kraja, sve do pesme.

„Crni flor“ (1992., najveća antiratna manifestacija u Beogradu, povodom opsade Sarajeva) i Biljanino bledo, nežno, milog lica kao da ga je okruživao nimbus nečeg posebnog i nedodirljivog, tako izgledaju pravednice. Njeno „pozorište surovosti“ (prvo biti strog i surov prema sebi) bilo je u predlogu i htenju da razmeni svoj život i život

hiljada koje bi isto hteli, za živote ljudi u Sarajevu pod opsadom, mi tamo, oni ovamo. Nije za nju bilo „tamo“, i nisu postojali „drugi“, svi su bili mi i ja, ja i mi, sloboda i odgovornost.

Ceo svet, pogotovo ona bolja polovina celoga sveta danas govori o Otporu. Istina, govori se u smislu otpora u prošlosti, posebno evropskoj, nije li ta istoričnost istovremeno i alibi za nedostatak otpora u stvarnosti danas.

Energiju pobune koju nose Biljanini junaci i junakinje (*Pada Avala*) Biljanina je energija, kojom je bila porinuta u svaki životni presudni čas, politički i umetnički, nije, naime, dvojila političko od estetičkog, što istovremeno znači i značiće neodvojivost ideja i akcija, to je ono što toliko nedostaje, nedostaje do bola i tuge, do praznih očiju ljudi koji gledaju u nepoznato čega se plaše, uzaludno očekujući nepostojeću izvesnost. Učinila bi sve, Biljana, da te oči ne budu prazne. Pre svega, borbom protiv straha, na svaki način, rečima i činovima.

Tada devedesetih, pa nadalje, jedno vreme rata za razaranje Jugoslavije još uvek je trajala nada, ili još uvek nije prevladala svest da je Jugoslavija razorena, trag, nit krvava, da je bilo moguće, uprkos svemu, još uvek bilo moguće spasiti, zadržati, ne dati, sprečiti, ta misao i osećanje, nit, bilo je ogromnom pogonskom energijom konstituisanja otpora, pa i delanja iz žaljenja. Nije to bila iluzija, već snaga. Koju je nosila Biljana Jovanović. Kretati se, putovati, u epicentru, Beogradu, delati u otporu, i sve ih time zagrliti i pozdraviti, svuda „izvan“. Nije se to tada zvalo „slanjem poruke“, nije to bila „poruka“, bilo je to istina i ljubav, ne poruka, već stanje i stav. Otpor je ljubavni čin.

CZKD, 2009. u CZKD-u *Zatvor podunavske regije*, po dramama Biljane Jovanović: *Centralni zatvor*, *Urlike Majnhof*, *Soba na Bosforu* i *Leti u goru kao ptica*, u adaptaciji i režiji Zlatka Pakovića.

„Dramski tekst *Zatvor podunavske regije* nastao je interakcijom i sažimanjem dramskog opusa Biljane Jovanović, čime je ostvaren energičniji, eksplozivniji oblik Jovanovićeve dramaturgije, potencijalan

u svakoj pojedinačnoj drami. *Zatvor podunavske regije* počiva na opsesivnoj temi autorke: čovek kao politička i emocionalna životinja u prinudnoj izolaciji“ (Iz programa).

Važno je misliti na Biljanu, važno je sećati se. I sa tim sećanjem činiti.

„Long Live The Civil Resistance Movement“ (Biljana Jovanović). Živeo Oliver Frljić!

(12.-13. mart 2016.)

UZALUDNOST PROROČANSTVA I DRAMATURGIJE

Kasandri, proročici, ne veruje niko. Za istinu su zaduženi državni sveštenici, tako je bilo i u Troji, kod kralja Prijama; proročice su bliže vešticama nego vilama, istine su im neprijatne, možda su i „nepristojne“, i nisu „normalne“, one su „ekstremne“, ili su „kontroverzne“, da čuda.

Posebno one koje proriču prošlost; zločin i nasilje u prošlosti, a još posebnije ukoliko su akteri takve prošlosti upravo na vlasti, u stvarnosti, na dvoru i u državi.

Međutim kada se to zbude, ono o čemu Kasandra govori, onda se to opet zbude na njenu štetu i niko joj ne veruje, ne veruje ni očima svojim, ni ušima svojim, te ne znači da se neće ponovo zbiti. „Mrtva sam i umrijeću“, govori Kasandra, Mira Furlan u predstavi *Kasandra*, koju je kao dramatizaciju romana, sažimanje, Kriste Volf režirala u Narodnom pozorištu „Ivan Zajc“ u Rijeci Nada Kokotović. Neophodna uzaludnost dramaturgije, rekao bi jedan od najboljih (dramaturga) Helmut Šefer, filozof.

„Ovde je to bilo. Tu je stajalo, ovi kameni lavovi, sada bezglavi, gledali su je. Ova utvrda, nekoć neosvojiva, sad gomila kamenja, bilo je

poslednje što je vidjela", reči su (sa smislom) koje se polako ispisuju na kraju predstave a ponoviće se u stvarnosti, kao što se stvarnost ponovila u predstavi; na trojanskom zidu u pokretu sve vreme predstave, jednim licem glatkim, stabilnim, celim, a drugim licem, kada se drugi obraz na sceni okrene, sa već upisanim Trojanskim konjem (i možda već ispaljenom strelom u Ahilovu petu) razrovan zid, načet zid, osvojen. Osvojena predajom Troja. To je kraj predstave, ali i njen početak, završava se i počinje Kasandrinim proricanjem u koje niko ne veruje, da će tako biti, to jeste da ih neće biti. Neće, zbog izbegavanja bola subjektivizacije i suočenja, bola sa kojim se Kasandra nosi do kraja. „Zbog čega živim još, ako ne bih spoznala ovo što saznajemo samo pred smrt" (Krista Volf).

Zašto su uvek više u opasnosti oni koji imenuju zločin od onih koji su ga počinili, jedno je od pitanja koja se izvikuje u *Kasandri*, „tragičnoj svečanosti u slikama i riječima" (Nada Kokotović). „Kasandrino emocionalno stanje je plesno. Dvije strane njene vrlo kompleksne egzistencije. Drama žene u muškom ratnom okruženju. Borba spolova prije 2.500 godina kao i danas. Između iluzije i jasnoće, drskost teatra uvijek kada se zahtjevaju ekstremna iskustva".

Nada Kokotović autorka je koreodrame (*Toska*, posebno *Anita Berber*, pa i GPGT u celini, *Medeja – Hamlet Mašina* u CZKD, dakle Hajner Miler, veoma blizak, orogramski Kristi Volf), teatarskog plesnog žanra, što je bilo davno, ne pre 2.500 godina, ali na početku i na kraju igranja drame telom, igrom kao dramaturškom strukturom, i sada je važno reći da je to ono što je kontrapunkt nasilju, bilo i jeste. Igra je zapravo borba protiv nasilja, a intenzivna igračka prisutnost izazov fizičkog i metafizičkog svakom uništenju, to je zapravo otimanje, (ne bekstvo), od kraja. „Povezanost drame i plesa u jedinstvo visoke potencije". Tako su upravo povezane dve Kasandre, jer se samo zajedno može izneti istina i proricanje, i to unapred i unazad, kretanje kroz vreme, kroz bilo, jeste i biće, biće što je bilo i što je prorečeno, mada niko ne veruje, ni kada jeste, i pri tome oni koji imenuju to što je bilo, ti su oni kojima se ne da da budu, dve Kasandre koje čine jednu u slici, plesu i reči nisu psihološka, već ideološka aberacija,

pričaju paralelne priče, paralelne istorije nasilja i zločina, ratnog. Kasandra Mire Furlan i Kasandra plesačice Anice Zgurić. Te rediteljke Nade Kokotović. I HNK u Rijeci.

Kontekst ovoga scenskog zbivanja jasan je i iz simboličkog kapitala koji nose njegove junakinje u činu proricanja, i to na osnovu svega što znače njihove sudbine, u umetničkom i političkom smislu, dakako. Spisateljica Krista Volf napravila je scenu na kojoj se mogu sresti proročice onoga što smo živeli, sada kada su tu, među nama, u pozorištu okruženom Erinijama koje, izgleda, na osnovu ovdašnjih iskustava nikada neće postati Eumenide, ni kada se Orestove krvi napiju, ili hoće, kada sve bude srušeno i kada će se morati početi iz početka, nakon natpisa na zidu. Nakon sloma Troje. Nakon sloma grada, nakon sloma zemlje.

„Ples je neobjašnjiv", kaže Jirži Kilijan, čiju ćemo predstavu *Istočna senka* gledati na Beogradskom festivalu igre, neverovatno raskošnom za ova vremena „bede filozofije". „Beket koristi jezik na vrlo specifičan način praveći od njega stvari koje samo jezik može da učini. U isto vreme nema dovoljno reči u jeziku koje mogu sve da iskažu. Koristimo razne konstrukcije da bismo došli do određenih stvari koje nisu u našem rečniku. Upravo zbog toga je ples u prednosti. Ples je tako bogat i tako nedefinisan merilima literature. Kao muzika. Previše je bogat, nije ograničen rečima. Na neki način veoma je sličan teatru apsurda, ali je mnogo više od toga".

Upravo za toliko je Nada Kokotović „produžila" Kristu Volf, literaturu, u Narodnom kazalištu „Ivan Zajc" u Rijeci okruženom apsurdom koji je zbilja, hajkom na njegovu angažovanost, na obavljanje upravo delatnosti Narodnog kazališta i njegovim intendantom rediteljem Oliverom Frljićem. Zato što je „narodnost" uzurpirana, i zato što je Trojanski konj već davno prorečen i upisan, i zato što sudeći po ruševnosti teatra koga nacionalizam ne popravlja zid će biti gomilom kamenja. Apsurdno je koliko se želi imati teatar, zemlje, država, a koliko se ne zna šta se sa tim čini, i koliko je progon onih koji o tome izriču istinu, koji to imenuju. Stoga je gesta Bitefa, umetničkog di-

rektora Ivana Medenice i Anje Suše da ovogodišnji Bitef započnu u Rijeci, u kazalištu „Ivan Zajc“ podrškom radu Olivera Frljića za svaki pozdrav kao i prepoznavanje konsekventne bitefovske politike, sa značajnim podsećanjem da je prostor i kulturni prostor sve slobodniji koliko je širi.

Jaka bura puhala je Rijekom.

„Stojim na ruševinama Evrope“, govori Hajner Miler u *Hamlet – Mašini*.

U Muzeju moderne i suvremene umjetnosti kojim rukovodi Slaven Tolj, izložba, događaj, kustosko-istraživački projekt Ane Dane Beroš *Lampeduza*, transeuropska i intereuropska migracija.

Idete, idete kroz Muzej i na samom njegovom kraju, na kraju zgrade u kojoj se sada nalazi, a obećano je i zagarantovano da će se novi sazidati, nalazi se jedna poveća kutija. E, u njoj prebiva najveća i najskrivanija tajna.

No, ispred kutije velika, velika knjiga sa prizorima iz Lampeduze, napuštene stvari, sve ono što iza izbeglica ostaje, dokumenta i dokumenta dugogodišnjeg postojanja Lampeduze, kao jednog dvadesetprvovekovnog Berlinskog zida.

Ulazak u kutiju znači ulazak u utrobu broda koji plovi morem, i u toj utrobi su svi zvuci i glasovi koje krijumčaren čovek čuje, i od koji strepi, kojih se plaši, teskoba galijota, izbeglice, prekarijata, ljudskog roblja, teško je izdržati i tih par minuta u Muzeju moderne i suvremene umetnosti. Pale se svetla, u utrobi, i gledalac jasno sebe vidi u ogledalu.

Kako prozivaju Kasandru koja proriče i kojoj niko ne veruje, nazivaju je varvarkom. Varvarka. Koja proriče unazad, govoreći istinu koja se već odigrala, i sa kojom je spremna da se suoči, po svaku cenu, i po cenu nasilja koga se užasava najviše na svetu, pogledajmo u isto-

riju, i u ogledalo. Šta je istorija prozivanja „drugih“ kao varvara. I gde su varvari, u utrobi broda ili na površini mora. Nema „drugih“ ma koliko se nove balkanske države trudile da ih bude u nacionalnom, ideološkom, političkom, klasnom, rasnom i svakom drugom smislu, od glave do pete, taj neutaživi trud, ta bolesna ambicija, ta istorijska retrogradnost, i izostanak svakog smisla za stvarnost, pre svega zbog vlastitih nekapacitiranosti, upisuje već na samom početku, na zid, glavom u zid, pad Troje. Kako to već Kasandra govori i poneki junak.

(26.-27. mart 2016.)

LICEULICE

Nestao mi je tekst. Nestalo mi je „Liceulice“, nema ga. I sa tim niko ne može da izađe na kraj. Da se vratim na početak. Sigurno je da se ovo nije dogodilo zbog novog urednika „Danasa“ Dragoljuba Petrovića, kome želim svaku sreću sa svima nama, a tekst moram rekonstruisati, ili ga nanovo napisati zato što sam jutros, raspitujući se za podatke koje ne znam, u razgovoru sa Milosavom Marinovićem, urednikom i osnivačem magazina „Liceulice“, kolegom dramaturgom, a „Liceulice“ je svojevrsna dramaturgija, dramaturška mreža, sistem koji emanira stvarnost, saznala da je i on sreo Petrovića, te mu je drago što su se okolnosti poklopile, još jedan dramaturški zahvat, da će tekst o „Liceulice“ izaći „pod“ upravo prispelim urednikom.

Ugovor o poklonu, to je zapravo ono čemu pristupite kada se nađete pred distributerom magazina „Liceulice“. Sklapate ga za sto i pedeset dinara. Smisao poklona, njegovo značenje, od velike je važnosti za sve nas, i u svetu u kome se sa jedne strane, i u razorenim društvima, kao što je i naše, manipuliše ogromnim količinama zastrašujućeg moralizma spojenog sa sentimentalizmom, a sa druge,

izmanipulisanim religijama. Vera, nada, načela i praksa, život sam, sve to zahteva ponovno vraćanje autentičnog, ili originalnog smisla, a to se, izgleda, može samo činovima koji iznova rekonstruišu ili ustanovljavaju pojmove koji su „izgubili nevinost" (Sartr). Posebno, u najnovija vremena, čitav jezik, čitav konglomerat jezika pristojnosti, ili jezika međunarodnih i naših kovanica, takozvanih „ključnih reči", jezik koji je na putu da zatre i racionalno i emocionalno pamćenje, ili da isprazni pojmove od njihovog značenja. „Liceulice" je nada da se to ne mora dogoditi, ukoliko se, delanjem, u stvarnosti potvrđuje ili ostvaruje pojam čiji je život u vašoj nameri.

Partneri u distribuciji „Liceulice": Prihvatilište za odrasle i stara lica (Suzana Milovanović, Stana Budurić); KEC (Boris Pirković); Udruženje Duša (Boris Pirković); „Živimo zajedno" (Dejan Kozič); Udruženje za pomoć MNRO Zvezdara (Olivera Majmarević, Jasmina Erker); Klikaktiv (Vuk Vučković); Ženska mirovna grupa, Pančevo (Marina Balž), ŠOSO „Milan Petrović", Novi Sad (Vida Petrović); Fondacija Ane i Vlade Divac – HOD; Kafe knjižara Meduza; Cepter knjižara; Zadrugarice, Niš.

Ova mreža pokazuje politiku i poetiku „Liceulice". To nije „Alo", to je „Zdravo". I „Kako si".

„Medijska platforma civilnog društva", kaže Milosav Marinović.

„Liceulice" je zaista mreža, ili pokazuje da „netvorkovanje" može i da postoji, da nije izmislica koja zloupotrebljava razoreno civilno društvo, ono koje iznova čini napor da uspostavi društvenost, u javnom prostoru, ili zalaganjem i bitkom za javni prostor. „Kupovanjem poklona 'Liceulice' kupujete nekome ručak, onome koji ga nema, i pomažete drugome, a čitanjem 'Liceulice' pomažete sami sebi" (Milosav Marinović).

Pod jednim uslovom, da ste liceulice, ili ulicelice, „Liceulice", dakle onaj koji je „uličar", „uličarke" kako Staša Zajović zna da nazove drugarice „Žene u crnom", koje su već četvrt veka na ulicama, četvrt

veka je dosta zamašna cifra za disanje civilnog društva, davanje snage za njegov opstanak između država, korporacija, banaka, vojski, proterivača i naganjača i partije. To je taj ostatak, ulični ostatak, ostatak ljudi između betonizacije i mermerizacije, uništenja trgova i preimenovanja ulica, koje ipak, na nekom kraju krste oni koji su na njima uprkos krštavanju i pokrštavanju vladajućim interesima, umesto ideologijama. (Veoma je impresivna krilatica kojom se u Vojvodini „privlače" glasači pa se kaže „ko je prepoznao ideju Vlade i njenog Premijera", a ko nije „prepoznao isto" i ko se ne seća „Jogurt revolucije", nego je samo za tako šta čuo, e to će sada i da vidi, u praksi.) „Liceulice" je lice svih onih koje nazivaju strancima, a to su oni koji su na ulicama, u javnom prostoru, idu u bioskop (preostali), na izložbe, u pozorišta (koja još uvek postoje), dakle, „Liceulice" su i medij, magazin spreman da se uhvati u koštac sa celokupnom našom stvarnošću koju već, a tek hoće, izazivaju građani sveta u premetu i pokretu – izbeglice. „Liceulice" teško će prepoznati, na svoju golemu štetu, svi oni koji su se zabili po kućama sa svetlosnim štitom, sa psima koji trče vezani lancima iza ograde svojih gospodara, e ne bi li ih sačuvali od ulice, i od „Liceulice", to jeste od stvarnosti, koja nije virtuelna, nego stvarna mreža. I nije u kompjuteru, već je ispod prostora. Sećate se tako se zapravo izvodi promena, tako što se pogleda kroz prozor i vidi narod koji je već na ulicama. „Liceulice" počelo je da izlazi 2010. i ulazi u svoju šestu godinu.

Čitanjem pomažemo sebi, i gledanjem pomažemo sebi, da budemo živi, ovo pedagoško i prosvetno načelo, dakle, u stilu „Liceulice", ne edukativno, nego obrazovno, ili edukativno koje je stvarno i zaista obrazovno, deo je sistema međunarodne mreže uličnih novina, to je ono „Zdravo", a ne „Alo".

Način na koji pripadnici društvenih grupa koje „većina" definiše kao „marginalne", posve je poseban, i u tom činu je smisao poklona, bez pompe, bez naplate, bez pokazivanja i prikazivanja, bez spočitavanja i naglašavanja. Jednostavno, ljudski, direktno i efektno, slobodno. Čitav taj proces, ulični, javni, a ne privatni, zalaganje je za slobodu i ljudskost, čin je protiv straha, zatvaranja, apatije, nepo-

kretnosti, egoizma, pljačke, odljuđenja. „Liceulice“ je magazin uljuđenja.

„Kada ne bismo živeli baš u ovom trenutku, na ovoj Planeti, kakva je danas, u ovom blokovskom, nasilnom, militarizovanom, rasističkom, nacionalističkom svetu u kome nema opstanka, nama, narodima Jugoslavije, van Jugoslavije, van jugoslovenstva – i nikakva nas republička državnost neće i ne može spasiti – ja bih se možda, internacionalistički dosledno, proglasio ’građaninom sveta’, to jeste Utopije. Ovako, Jugoslavija mi izgleda, i još dugo će to biti, jedina naša minimalna i maksimalna u isti mah, neizbežna i neizbežno relativna stvar“ (Marko Ristić, „Za Jugoslaviju“, tekst sa naslovne strane „Liceulice“, broj 29/godine 2016/cena 150 dinara/Polovinu dobija prodavac). Pola drugom daje, i tako se hrane. Tekst Marka Ristića obrađen je u spirali na naslovnoj strani, bela slova na crvenoj traci (KURS, Miloš Miletić i Mirjana Radovanović), Uredništvo, kao da je poslušalo Jovana Ćirilova, koji je uporno molio da se u pozorišnim programima ne prave likovni „eksperimenti“, jer tekst mora da se čita u mraku, uredno je na poleđini naslovnice odštampalo Ristićev tekst crno na belo.

Tako da se i u najvećem, reklo bi se „najgušćem“ mraku da pročitati, a unutar „Liceulice“ proces obrazovanja se nastavlja, tekstovi, tekstovi o Jugoslaviji i njenim tvorevinama, i to ne kao o „bivšoj Jugoslaviji“, ili „prostorima nekadašnje zajedničke zemlje“ ili „nekadašnjoj Jugoslaviji“, već o državi Jugoslaviji.

Na ulici pronađite, ili neka vas pronađe, ponašajte se tako da se međusobno pronađete, sa prodavcem iz međunarodne mreže uličnih prodavaca, i čitajte, da pomognete sebi, „Liceulice“, ne samo broj magazina o Jugoslaviji, sve sami vrsni autori, već i stare brojeve koji su veoma, veoma novi, i iščekujte one koji će tek doći.

(2.-3. april 2016.)

SREĆA SE IGRA

Kao gimnazijalka, šezdesetih, gledala sam u Ateljeu 212 *Čekajući Godoa* Semjuela Beketa. Ulazilo se u gledalište tiho, vladala je neka ozbiljna tišina, ili tišina ozbiljnosti, gotovo strahopoštovanja, gotovo mistična težina. Tako je i predstava gledana (nije „pogledavana"), sa odgovornošću pretenzije razumevanja, bilo je važno biti u gledalištu i razumeti, saznati i osetiti.

Na sceni je bilo čuveno drvo Stojana Ćelića. Malo drvo, sadnica, bilo je na dvorištu Godo festa (tamo gde je danas Gete institut i SPO, a bio je ART film i magaza Ljube Tadića) kada su igrane predstave *Čekajući Godoa* Ljubiše Ristića i *Godo je došao* Nade Kokotović (u dvorišnoj zgradi, koje više nema, trčali su konji).

Kada sam u Ateljeu 212 dežurala na predstavama *Čekajući Godoa*, publika se smejala, od replike do replike – smeh, smeh na izgovorene rečenice, smeh na činodejstvovanje glumaca, smeh na čekanje, čekanje koje je izazivalo smeh.

Nema Ljube Tadića, ni Radeta Markovića, ni Bate Paskaljevića, ni Miće Tomića. Nema ni reditelja predstave Vasilija Popovića. Svi oni imali bi još mnogo toga da kažu o životima i smrtima predstave *Čekajući Godoa*, velikog prevrata u svetskoj i našoj istoriji pozorišta, i čovečanstva, sveta.

Premijera *Čekajući Godoa* Semjuela Beketa u režiji Harisa Pašovića u Beogradskom dramskom pozorištu 25. juna 1991. godina sa Mikijem Manojlovićem, Žarkom Lauševićem, Brikom Krivokapićem, Slavkom Štimcem i Kristinom Popović svojim prvim delom igrana je u Jugoslaviji, drugim u njenom raspadu, 26. juna tenkovi su bili na slovenačkim granicama i, ako se sećate, autobusi u eksploziji. Predstavu su gledali svi tada živi kreatori i učesnici njene prve postavke u Ateljeu 212, bio je to poseban ritual. U Bratislavi prošle godine u

jesen, dan pre smrti Jovana Ćirilova, Haris Pašović i ja smo se obavezali da ćemo o tome ostaviti neka dokumenta, obavezivali smo se, u šetnji (bila je jesen i park u Bratislavi bio je do te mere purpuran i žut da bi čovek rekao da je Sigmund Frojd, i sve u vezi sa njim, moglo nastati samo u onoj melanholičnoj, i nostalgičnoj, i klaustrofobičnoj „srednjoj Evropi" koju su toliko voleli devedesetih, e ne bi li se nekako rešili Balkana). Izgledalo je, te jeseni u Bratislavi, da se bliži kraj nekoga, nečega, jednog života iz pesme „Ja" (Jovan Ćirilov).

U međuvremenu uvek je bilo veoma teško „objasniti" američkim studentima, a i profesorima ko je zapravo Godo. Uvek hoće da znaju, onako raselovski, ko je to, i naročito da li je Godo bog. I zašto ga čekaju, i zašto on ne dolazi, koja je to priča, zaplet i rasplet, šta će se dogoditi na kraju. Sećam se jednog takvog razgovora u Beogradu, Dragan Klaić je učestvovao u njemu, kada je jedan veoma uvaženi i visoki američki diplomata rekao da je Suzan Sontag odveć evropski mislila, a u povodu shvatanja, američkog, večite mladosti, i kako je ogromno uvažavanje Semjuela Beketa jedna od evropskih mistifikacija. Bila je to zapravo rasprava o vrednostima, rasprava o shvatanjima smrti, dakle ono što je nakon erosa u izvesnom smislu tabu i izvor straha (Frojd). Sutradan, pozvani smo na ručak; naš sagovornik nam je otkrio da se odbranom od Beketa zapravo branio od saznanja da mu je supruga definitivno bolesna, i da nije u stanju da se bez samorazaranja konfrontira sa smrću.

Semjuel Beket je sigurno jedan od najlepših i najimpresivnijih ljudskih likova. Kao ptica, kao orao, orlušina i oči koje viziraju, bore duboke i dužina lica, čovek u najvrhunaravnijem izdanju, mišljenje upisano u trenutni oblik.

(Čini mi se da vidim Beketova pisma kako se devedesetih kotrljaju, kako lete ulicama Rovinja. Izbačena iz okupiranog stana, odmah pri ulici, Kaće i Radomira Konstantinovića. Pisma izbeglice).

„Osnovni koncept komada *Istočna senka* (tragikomedija...) je Semjuel Beket. I njegov teatar apsurda. U istoj meri i naši večiti

pokušaji da ostvarimo suživot sa nekim, ili barem sa samim sobom... (težina ili nemogućnost toga – igra života i smrti (film i živa predstava), i najdivniji način realizacije svega; sve što radimo je potpuna budalaština. Ali već ova jednostavna činjenica daje nam ogromnu snagu da demonstriramo tu 'budalaštinu' uz najvatreniju osudu... Sve to zajedno bi trebalo da bude 'tragikomično' iskustvo. I dalje smo živi, i želimo da iskusimo život i svima stavimo do znanja – bez obzira koliko je sve besmisleno – ili možda – baš zbog toga", piše Jirži Kilijan.

Beket jako mari za sve indikacije koje je ispisao. Tačnost, sekundacija radnji i pauza, časovnik navijen, do i od kraja, kraja beskraja, ili prolaznosti. Nešto od ovoga bilo je pitanje na prijemnom ispitu na Akademiji za pozorište film, radio i televiziju davne '67. godine: profesori Hugo Klajn, Stanislav Bajić, Ratko Đurović i Dušan Matić postavljali su pitanja o knjizi Slobodana Selenića *Angažman u dramskoj formi*, u kojoj je i esej o Semjuelu Beketu; nema ih više da vide kako je Jirži Kilijan koreografijom, igrom, scenografijom upravo ovaplotio Beketov tekst i konstrukciju, dramski sistem, to jeste dao smisao rečima koje su se smatrale zaumnim u to vreme.

Gledamo *Istočnu senku* četrdeset i pet minuta jednog časa Semjuela Beketa. I muzike, sve vreme predstava je i predstava pijaniste (Tomako Mukaiyma). I kada u finalu igraju plesači u ozbiljnim godinama (Sabine Kupferberg i Gary Chryst), postaje zakonomerno da se na kraju predstave *Istočna senka* Jiržiju Kilijanu (Jiři Kylian) dodeli nagrada Beogradskog plesnog festivala, trinaestog po redu, „Jovan Ćirilov", po prvi put. U skladu sa ontologijom jednog doslednog egzistencijalističkog shvatanja i pozorišta i života. Jer je ples upravo identičan postojanju ljudskog života, tren esencije, otimanje od nestanka.

Do koje mere je ples i politički čin jasno je iz predstave *Mrtva priroda* Dimitrisa Papajoanua, i to ne samo činjenicom da stiže iz Grčke, iz polisa Atina, već i tematizacijom; ne sećam se središta jednog

konceptualnog rada, dakle, predstave proistekle, ili mnogo bliže polju savremene umetnosti nego pozorištu (o repertoarnom da i ne govorimo), koja je zapravo rad i pitanje rada na sceni. Ovo je, naravno, i klasno pitanje, iskazati rad u ljudskom materijalu usred kamena. Izuzetna je veza arhetipa, od nekadašnje do savremene Grčke i današnjeg eksploatatorskog uzurpiranja ljudskoga života. Na ovome svetu, pod ovim nebom, pod ovim suncem, Sizifi i Prometeji, rad koji se pleše.

Zanimljivo je, i dragoceno, kako je Festival plesa stvorio svoju publiku, stvorio je jednu zajednicu, društvenost, intenzivan odnos između scene i gledališta, gotovo nakon svake predstave aplauz je podržavalački, buran, eksplozivan, i mnogo se nakon predstave razgovara i zamenjuje. Publika nije razgaljena, i nije pitanje da se događa „nešto lepo", već da se usred nemoći, apatije, nezainteresovanosti, prepuštenosti toku događaja, anomiji, javlja ljudska moć u svim svojim dimenzijama, potpuno obrnutim od ljudske nemoći čiji je nasilje krajnji izlaz. Šta zapravo čovek sve može kada igra.

Umetnička direktorica Beogradskog festivala igre Aja Jung kaže u uvodu u ovogodišnji festival: „Igrom se lepota priziva i slavi. Uz igru tražimo svoje pravo na radost. I onda kada dno ne postoji, na pozornici života igrom se igraju hrabri, koračajući pod nevidljivim nitima zadovoljstva. Da li je trebalo igrati na nekom drugom mestu, ostaje nepoznato. Jer već trinaesti put mi igramo ovde. Na vašu i našu sreću". I slobodu. Ovde.

(9.-10. april 2016.)

JUGOSLAVIJA KAO OTPOR

Koraks ne bi bio Koraks kada ne bi u ovom času najnovije povjesti i istorije ili „trajnog prošlog vremena“ (*Trajno prošlo vreme: hronologija 1990/2001*, kako glasi naslov knjige njegovih karikatura u izdanju „Alexandria Pressa“, promovisane u CZKD-u) naslikao jasenovački Cvet Bogdana Bogdanovića sa laticama koje padaju, sa ranjenim krilima.

Sedi Koraks pre neko veče na promociji knjiga Dragana Markovine *Povijest poraženih* („Naklada Jesenski“ i „Turk“, Zagreb) i *Jugoslavenstvo posle svega* („Mostart“, Zemun, za izdavača Dragan Stojković, što je sasvim posebna priča o Draganu Stojkoviću, izdavaču i uredniku iz Zemuna, u kome je živeo i zapamtio svaki pokret etničkog čišćenja devedesetih i nadalje, nadalje do Ivana Barbalića, koji nikada nije vraćen u svoj stan, ni u vreme nijedne vlasti pre, posle i nadalje od 5. oktobra, a kako bi tek danas, ili možda bi, baš zato što prethodno ne bi), sluša Koraks šta imaju reći Dubravka Stojanović, Branka Prpa, Viktor Ivančić i Dragan Markovina, istoričar čija je snaga ravna njegovoj nežnosti i empatiji prema ljudima i zemljama, ne državama stvorenim posle primordijalnog greha, „U porazu Jugoslavije svi su naši drugi porazi“ (Dubravka Stojanović). Upravo zato, sa znanjem i osećanjem Dragan Markovina može da kaže da su za taj slom odgovorni, a i za život posle sloma, i život svoje dece, svi oni koji su glasali za nacionalističke strane. Nije lako ovo izgovoriti sred tolikih amnestija građanstva u prilog odgovornosti političara, elita i uticaja međunarodne zajednice. Veoma je važno ovo čuti upravo u ovoj zemlji u kojoj su izbori 24. aprila, ove godine, vanredni izbori na koje se pristalo, a nije trebalo da se pristane (Teofil Pančić). Dragana Markovinu slušala sam prvi put na jednom skupu u Zagrebu; nije bilo lako, baš zato što je bilo jednostavno, teško je podneti takve „kontroverze“, to može da podnese i otrpi samo Zoran Pusić. Naime, tu se ispostavila ideja da je jugoslovenstvo omogućilo represiju, kako nad hrvatskim narodom, tako i posebno nad žrtvama odvaja-

nja od SSSR-a i zatočenicima Gologa otoka. To jeste da je antifašizam NOB-a odgovoran za fašizam. Ova teza sasvim je odgovarajuća za tezu iz poslednjeg rata, a ona glasi da su antiratni aktivisti krivi za rat, jer da njih nije bilo, ne bi ni rata bilo. (Docnije prilikom posete Jasenovcu dala se čuti i „istina" kako su komunisti baš tu zatvarali i mučili antikomuniste, to jeste dala se čuti ideja o Trećem Jasenovcu. Pri tome su kustosi u muzeju šaputali kako bi se istina nekako ipak čula). Dragan Markovina nastupio je sa razumevanjem, tiho, odlučno i beskompromisno. Obavio je ono što je prilikom promocije njegovih knjiga u Beogradu pre neko veče Branka Prpa formulisala kao zadatak istoričara, da nam kaže – šta se zapravo dogodilo. Što u velikoj meri onemogućava savremene integrativne evropske trendove i politike sadržane u poravnanju, izjednačavanju „svih totalitarizma", a misli se prvenstveno na „komunističke zločine", da se osude, budući da su nacistički već osuđeni, bez obzira na jačanje desnice, svuda i u svakom času (čast izuzecima), i veliku borbu unutar Nemačke za kontinuitet procesa denacifikacije, za koji mnogi misle da je prošao, dok sve što ima soli u glavi, što je kritički nastrojeno, misli da upitanost i budnost treba uvek da postoje. Što je danas, i u našim prilikama, veoma složen zadatak, zato što su istoričari istovremeno i protagonisti vremena, subjekt onoga o čemu govore i pišu, čemu su posvećeni u svom izučavanju „trajnog prošlog vremena" (Branka Prpa). U Rovinju, u Istri, o kojoj su sledećeg dana nakon promocije knjiga Dragana Markovine govorili nezaboravno, kao što je to i Istra, Dragan Velikić i Saša Ćirić, a u povodu izlaska Izabranih dela Milana Rakovca, (VBZ) prisutnog, nadahnutog, autora koji imponuje, delom i ličnošću, kome je Mirko Kovač, u Rovinju probudivši ga: „Blago tebi, ti spavaš na svojoj zemlji", u Rovinju, u Istri nagrada „Mirko Kovač" dodeljena je, u septembru 2015. Draganu Markovini kao najboljem mladom autoru za knjigu *Između crvenog i crnog* („Plejada", Zagreb). „Iako se u društvenom imaginariju, već duže vrijeme, kada je reč o historiografiji, barata tvrdnjom kako povijest pišu pobjednici, na primjeru hrvatskog društva mogli bismo otići i korak dalje. Ovdje, naime, pobjednici znatno više brišu nego što pišu povijest" (Dragan Markovina, *Povijest poraženih*). Setite se knjige Ante Lešaje *Knjigocid*, promovisane u CZKD pre dve godine, po izlasku (Profil,

Zagreb). A ovde brišu od Draže Mihailovića preko Cvetnog trga, do Nedića preko Pevca, Slavije i premeštaja Dimitrija Tucovića. Jugoslovenski kulturni prostor postoji (nikada nije prestao da postoji). On, naime, postoji po udruživanju nacionalističkih i autokratskih, i lopovskih političara i elita (tranzicija vlasništva i političkog sistema ratom), kao što i postoji zajednički kulturni prostor, „povijest poraženih" čije je postojanje, a posebno udruživanje, veoma dramatičan problem za elite novih država, te ga zato do te mere gaze, upotrebljavajući ono što misle da većina ne želi da čuje o videti, a to su Jugosloveni, i komunisti, u šta je, sasvim logično, „transcendirala" optužba za izdajništvo. Povijest poraženih izgleda, dojmljuje se, kao povijest koja ne da mira povjesti pobednika, konačno i zato što je ona jedini preduslov „pomirenja", izbljuvane fraze upotrebom pobednika i njihovi teoretičari i istoričari. Izgleda, dojmljuje se, kao da je povjest poraženih stvarnost, a i moguća budućnost, i zato je njena krucifikacija veliki zadatak Države i Crkve, e ne bi li bile u miru božjem. Povijest poraženih je nemir. Zanimljivo, i čini se sasvim novo, i zasvim „prestupničko", ili ako hoćete, subverzivno. Prilikom razgovora o knjizi Dragana Markovine niko nije govorio „bivša Jugoslavija", „na teritoriji bivše Jugoslavije", „propala Jugoslavija", „na ovim našim prostorima", govorilo se o Jugoslaviji. Bez straha da će se to izvrgnuti u nostalgičarsku reviziju Jugoslavije kao zbira uspomena na brendove detinjstva. Drugo, postaje jasnom još jedna, i ograničavajuća i neproduktivna floskula o „čišćenju u svom dvorištu", nastala zbog „prebacivanja lopte", preko „crvene linije", ili izjednačavanje svih zločina, ili iz učenja demokratije, i demokratskih načela, tolerancije i pristojnosti, baš kao što govorimo i razumemo se na četiri jezika. I koliko su stvari kao vidljive posve nove govori i činjenica da na promociji *Povijesti poraženih* niko nije pomenuo Dobricu Ćosića. Da nije Viktora Ivančića, ne bi bilo krležijanskog kritičkog kapaciteta, a ne bi bilo ni takvog mlađeg Olivera Frljića. Izuzetno je važno što su u ovim časovima povjesti i istorije u kratkom vremenu u Centru govorili Boris Dežulović, Predrag Lucić i Viktor Ivančić (Uz poštovanje prema saradnji sa Forum ZFD (Nataša Govedarica, Vjera Ruljić)), a Slobodan Šnajder imao promociju knjige *Doba mjedi*, kao i Milan Rakovac sa svojim Izabranim delima. Stabilni ljudi u nestabilnim

vremenima, a stabilnost je ono što najviše treba svim narodima, čitavom narodu. Otpor. Staloženost i oštrina Viktora Ivančića, kontra između njegovog asketizma i literarne, kritičke raskoši, mira i maksimalnog uzbuđenja nad fenomenima stvarnosti. Govorio je zašto je teško danas biti Jugosloven, naveo je da u Hrvatskoj živi svega 341 Jugosloven (u ratu su dislocirani milioni ljudi, mnogi od njih su Jugosloveni), Jugosloveni će uvek ostati avangarda. To nije čudo, jer je u Hrvatskoj prisutan lov na komuniste i Jugoslovene. Te se Jugoslavija javlja kao vid otpora. Nije nikakvo čudo što je neko u izveštaju sa ove „tribine" napisao da se odigrala u Centru za kulturnu i prosvetnu dekontaminaciju". Dodatak ovog „prosvetnog" je za ponos.

(16.-17. april 2016.)

VLAŽNOST

U filmu *Vlažnost* Nikole Ljuce vidi se sve to ili ono o čemu se izjašnjavamo na izborima, a to je vreme i svet nove klase, vlasnika života mladih i starih nosilaca, ženskih i muških – privatizacionog prevrata ratom, i nastavak tog rata, tranzicije, drugim sredstvima.

U pitanju je „vrli novi svet" koji je svom širinom i dubinom „nebo premrežio", koji je uzurpirao ono što je nasleđe kao javno, simbolično, istorijsko i kulturno dobro zemlje. Ili, nove generacije koja nasleđuje uzurpatore, „po zakonu", baš kao što i legalizuje kvislinge, kao nosioce privatnog vlasništva i kao „građansku" tekovinu, ne u doslednosti sa Francuskom revolucijom, i antifašizmom, već kao vrednost „imanja" umesto „bivanja".

Uzurpacija, rekonstrukcija, restitucija, restauracija.

Scena u kojoj se sastavljaju razbijeni životi je scena porodične slave: dečak, najmlađi član familije (ne porodice), ponavlja nastup iz škole,

pa glumi princezu Olgu koja savetuje zabrinutog princa Pavla (koga glumi njegov deda) da prihvati sporazum sa Trećim rajhom i da tako izbegne „stradanje naroda“ 1941. Dakle, izvodi princezin savet da se pristupi Trojnom paktu i „sačuva“ – to je scena koja iskazuje gotovo sve o naslanjanju današnje nove klase, revizionizam, način života kao preživljavanja u svim uslovima, e da bi blagostanje bilo iskupljeno po svaku cenu, pa i po cenu ljubavi i slobode.

Beograd koji nam Ljuca i saradnici pokazuju, Beograd je viđen iz ofisa građevinskog inženjeringa ljudskih duša, Beograd iz ugla moći glavnog junaka Nikole (izvanredni Miloš Timotijević, „vlažan“ na julskoj toploti od tenzije uspeha), u kome se može poznanstvom sa biznismenom „koji može da sredi ronioce“ izdejstvovati tehnička dozvola za novi most, ili, recimo, zidanje Beograda na vodi. To je Beograd u kome je posle toga moguće pretvoriti Cvetni trg u rozarijum i cveće potrpati u kutije od pleksiglasa u kome se znoji, jer ne može da diše, pa mu izdisaj vlaži stakleni zatvor, te tako curi, biva vlažno. Ili Beograd u kome je moguće da se kod Pevca, u skladu sa tradicijom iz scene slave u filmu („slave princa Pavla“) instalira na betonu, a od mermera česma „kakva je bila“ (da se napravi „lepši i stariji Dubrovnik“; izvinjavam se na banalnom poređenju, i dobro poznatom, ali sve što je dobro poznato nije i evidentno, ili kolektivno osvešćeno u skladu sa imperativom zaborava koji postoji kod nosilaca nove klase, u novim državama). Beograd u kome će, kako je najavljeno, Dimitrije Tucović biti premešten nešto niže, baš kod banke (kakve li ironije!), dok će fontanu na Slaviji zaobilaziti građani u širokom luku, preostali građani i izbeglice, „autohtoni“ i „alohtoni“.

Film *Vlažnost* otvorio je Fest na početku ove godine; u njemu je tematizovano i vizuelizovano ono što je dugo stvarano i bilo prekriveno tumačenjima, nacionalnim, etničkim i religijskim razlozima i sukobima, a zapravo se radilo o uspostavljanju nove klase i o „vrlom novom svetu“, u kome je lepo samo ono što je korisno, i u kome je prolazak kroz narod u snažnom automobilu važniji od protoka reke, a bazen kupljen ili iskupljen po cenu mora. Na kome, na baze-

nu, majka i sestra govori o svome izludelom sinu da je odneo njene tange i markiranu garderobu davljenicima u Obrenovcu, kao da oni znaju kakve su to gaće i haljine, budala.

„Nije slučajno Petar građevinski inženjer, niti smo o 'zakulisnim dilovima' lupetali – konsultovali smo se sa raznim stručnjacima, sa ljudima iz urbanističkog zavoda, od kojih inače niko nije potpisao Beograd na vodi, još jedan projekat prilagođavanja grada novoj klasi - niti je taj dil koji čujemo slučajno vezan za most. Želeo sam da uđem u logiku svih tih zakulisnih dilova, da ona ne bude proizvoljna", govori Nikola Ljuca u intervjuu.

Vlažnost je film o jednoj vanrednoj situaciji kao što je odlazak Mine, Nikoline žene, odlazak koji on prikriva pred sobom i pred drugima, jer je društvenost i konvencija važnija od osećanja (a i Mina će se pojaviti na slavi kao da nije ni odlazila, kao što će oboje sledećeg jutra izaći u borbu za „mesto na vrhu", iz garaže pravo u „vrli novi svet"); ta vanredna situacija postaje stalna, ona je način života, groznica koja vlaži, groznica sticanja, umnožavanja i umrežavanja, vlažnost „dila", „ugrađivanja" i „puštanja niz vodu".

„Ovde žene čak i kada su uspešne i nezavisne, moraju to malo da demfuju, jer ovo je društvo koje odlučuje o tome šta ženskost jeste na osnovu nekih prilično zastarelih balkanskih kriterijuma". (Staša Bajac, koscenaristkinja filma). „Na primer, ženske patnje, trpljenja, patnje, a sve te žene iako opsednute muškarcima, zapravo su nesrećne i isfrustrirane".

Restauracija, revizija, neokonzervativizam. Sahrana, venčanje, žurka i slava. U stvari, jedna neprekidna žurka, i revija.

I to je to novo, nova budućnost, budućnost bez prošlosti, budućnost eliminacije svega što nismo mi, što nisam ja koji smo mi.

Za razliku od enterijera, stana u kome Mina i Nikola stalno ali privremeno žive, stan majke Minine, njena bivša soba u kojoj su knji-

ge deluje poput one staklene kugle u kojoj pada sneg koju Vinston Smit (*1984*, Orvel) pronalazi u starinarnici. Uska su vrata, zaštitna, na Mininom i Nikolinom stanu, koji je verovatno aranžirao enterijerista, oni u njemu spavaju kao u vozu ili u avionu, novi prostor nove klase ma koliko da je sabijen je kao u kapsuli, to je prostor znojenja i vlažnosti, prostor žuđene stabilnosti. I na slavu kod Nikolinih roditelja ulazi se pravo sa vrata, nema ničega između, sve je odmah i brzo, samo sada. I zato nije važno gde je Mina bila, važno je gde je u ovom času. Da li sada pripada, ili ne pripada, da li je sada u posedu ili ne.

Kako se ekspropriše, privatizuje i uništava javni prostor u svakom smislu, smislu društvenosti, rasprave, kritike i dijalektike, tako se otuđuje i deindividualizuje lični prostor, što znači i vreme života društva i pojedinca.

I u svemu tome nismo usamljeni. Čini mi se da sam povodom izbora u SAD između Donalda Trampa i Hilari Klinton čula da treba glasati za „manje zlo". Da li vam ovo zvuči poznato? Manje zlo.

Čitava ova rasprava rezultat je osvešćivanja kompromitovanog demokratskog sistema sa kojim se susreću takozvani „milenials" (generacije novih medija, koje se ne oslanjaju na korporativne medije), koji su verovali da mogu artikulisati svoj glas kroz kampanju Bernija Sandersa. Njihov je glas u tom sistemu prigušen, korupcijom u politici i medijima. Ali taj proces je evolutivni, i oni će „nadrasti" ovaj sistem koji počiva na korupciji političara. Postoji sistem, i nasuprot njemu pokret osvešćivanja. I on je klasni, to su generacije kojima je očigledna nepravda i nejednakost koju žive.

Vulgarno očigledna nepravda u kojoj naši „milenials" žive čuva i reprodukuje se upravo mantrom da se ne može promeniti ništa, da javno mnjenje ne pamti i troši u besmislu informacije i pretvara u buku. Novoj klasi odgovara da se politički izbor i demokratija obesmisle. U takvoj anomiji moguće je onda sve, od revizionizma, povratka u tridesete, do najstrašnijih stvari na svetu.

I Varufakis govori o nužnosti da se spreče tridesete u Evropi. Da se, u stvari, ograniči moć novih klasa, to jeste podele na ekstremno bogate i ekstremno siromašne, što znači borbu protiv desnice. Što znači uočiti, za početak, kada glavni diže ruku na pozdrav, a onda se seti da je skupi u šaku. Ako ne verujete svojim očima, gledajte *Vlažnost*.

(23.-24. april 2016.)

DOM MOGA OCA

Delikatni urednik Zdravko Huber je za svečani broj „Danasa", četvorobroj, ipak formulisao temu unutar koje bi trebalo da svoj doprinos da i ovaj uobičajeni kolumnistički tekst – hrišćanstvo i levica. Prvi maj i Uskrs ove godine idu zajedno. Cenim koncept, zagovornik sam da i teatar, ili pojedine sezone, ima određenu tematizaciju, to jednostavno potiče konsekventno, a sada zatirano, mišljenje o celini, ili, ako hoćete, kapacitet apstrahovanja, iz koga se potom dâ misliti i delati.

U „Malom Parizu" sedim sa profesorom Jovanom Babićem, profesorom etike na Filozofskom fakultetu u Beogradu, pod kestenom, roze kestenom, kestenom nad kestenovima (uvek mislim kada ću ga duže gledati, ili samo njega gledati, i tako mnoga proleća), a u glavi mi je pesma iz *1984* Dordža Orvela „Pod kestenom senke duge, izdadosmo jedni druge". Ne mislim, naravno, na profesora Babića, već na razgovor o mom ocu, Vuku Pavićeviću (1914.-1978.), koji je predavao etiku i sociologiju religije, i bio je, kao i što bi mogao biti pravi sagovornik ili pisac teksta na temu koju Huber „zadaje".

„Jer, vrednost ostaje vrednost, nezavisno od priznanja", govori profesor Babić, „i nema nevrednosti koja opstaje, bez obzira na promenu konteksta". Uostalom profesor Pavićević se bavio i nemačkom klasičnom aksiologijom; razgovarali smo, u toku prvih dana po-

znanstva i zajedničkog rada na katedri za etiku o njegovom tekstu, jednom od prvih takvih kod nas „Socijalno učenje katoličke crkve i etika“: „Veoma je važan kontinuitet katedre za etiku, što se ne bi moglo reći i za druge, kontinuitet Pavićević, Primorac, Babić“, to su reči koje je profesor Babić izrekao i na Filozofskom fakultetu prigodom, kaže se „obeležavanja“, sto godina od rođenja Veljka Koraća i Vuka Pavićevića (naravno, obojica imaju ono dr ispred imena i prezimena, ali to nije bilo važno, baš kao što se u ta vremena govorilo da su oni profesori filozofije, a da je filozof onaj koji smisli sistem); zovem Žarka Koraća, sa kojim sam se družila i tom prilikom. „Napiši to, naravno, Vuko je imao intelektualnu hrabrost da se u to vreme, u vreme odvojenosti crkve i države, gotovo revolucionarno bavi religijom i o njoj progovori, ne zaboravi, tada nije bilo mnogo prevoda, nije bilo obimne literature. Uostalom, sasvim dosledno, kada je etika u pitanju, ne možeš od antike, od Platona i Aristotelove *Nikomahove etike* doći do savremenih filozofa, bez bavljenja velikim monoteističkim religijama, i hrišćanstvom, i do etičkih pitanja, to jeste do etike“, kaže Korać i priseća se odnosa razumevanja između njegovog oca Veljka Koraća i mog oca; Veljko je Žarku govorio o Vukovom osećanju za siromaštvo i odnosu siromaštva, hrišćanstva i solidarnosti.

(U detinjstvu znala sam da se rasplačem kada bi prosjak došao na vrata, otac mi je rekao da nikada ne plačem. Već da učinim da to ne bude tako, druga najteža stvar na svetu bilo mi je saznanje o koncentracionim logorima, i prizori koje sam kao dete videla u dokumentima, valjda to stvori osećanje za opasnost od fašizma, docnije mi je, kao mladoj osobi, Breht odgovorio na ta pitanja).

Da, na sednici Gradskog komiteta, nakon Lipanjskih gibanja ’68. (pre i posle bila sam član redakcije „Susreta“, i to je imalo biti raspušteno, kao i revolucionarni „Student“), očekivali smo Mirko Klarin, Bogdan Tirnanić i ja da će moj otac da nas brani i odbrani, tada je bio član Ideološke komisije CK. Nije nas ni branio, ni „odbranio“, rekao je da je naše bavljenje Markuzeom sasvim legitimna stvar (Marks, Mao, Markuze), ali da li imamo uvida u život omladine radničke klase.

U dobrom delu hrišćanstvo i komunizam su slični: briga za bližnje, nevolje nastaju onog časa kada mislimo da je naša ideja o blagostanju nezavisna od toga da li to neko od nas traži. Protestantizam je odstupanje od takvog načela, i počiva na individualizmu, ovaj pak ide u svoje krajnje ishodište, u brigu isključivo za sebe, za princip korisnosti, do egoizma. (Ovde bismo mogli otvoriti raspravu o našoj današnjici, protestantizmu i kapitalizmu, denacifikacionom procesu u Nemačkoj nakon Drugog svetskog rata, Konradu Adenaueru, svemu onome što očigledno zna Angela Merkel u odnosu na sadašnju srpsku vladu, ali to nije tema ovog teksta).

„Ne prihvatiti poraz znači onesposobiti se za budućnost" (Jovan Babić). Ukoliko ideja o napretku, ili o promeni statusa quo, ne vodi računa o istom, o stvarima kakve jesu, ili pak ne čeka proveru novog u istoj stvarnosti (Jovan Babić), onda je to pitanje ideja i njihovog poostvarivanja, kao načela i humanizma i levice, i u tome je pitanje različitih stanovišta u odnosu na 1968. „Znajući kakve mračne sile pletu zamke oko studentskog pokreta i junu 1968., obojica smo strepeli da studentska pobuna ne dovede do krvoprolića, kojim bi vlastodršci učvrstili svoju svemoć i zaustavili započetu demokratizaciju političkog života" (Miodrag Popović). Platon nije egalitarni komunista, ali Isus Hristos to jeste, za njega su svi jednaki. I svi su ljudi rođeni slobodni, i hrišćanstvo baštini ideju čovečanstva i univerzalizma koji nadilazi granice i u kulturnom smislu prevazilazi državu, isto čini i levica u svom internacionalizmu. Klerik je prethodnik prosvetitelja.

(Sećam se jednog ručka na kome je bio profesor etike iz Budimpešte, bila je reč o svojevremenom ulasku sovjetskih trupa u Budimpeštu 1956., nisam imala drugog posla nego da zamerim što se Mađari nisu više tukli. Na stolu je bila torta od jagoda, majstorstvo moje majke Sonje, osetila sam da radim nešto neumesno, posle mi je otac rekao da je to bilo više od neumesnosti, jer je sin našeg gosta ostao pod sovjetskim tenkom) (*O jagodama i o krvi*).

Hrišćanstvo osniva velike centre pamćenja i mišljenja, osniva univerzitete, Bolonja, jedanaesti vek, Valensija, Pariz i Oksford trinaesti vek, i Upsala, petnaesti vek. (Sada stajemo „Na granicama Evrope", Tomaž Masnak, i ne govorimo o Španiji i Izabeli i progonu Mavara i Jevreja, to jeste o trenutku kada se praksa hrišćanskih ideja dovodi do paroksizma i poraza u progonu „drugih", ovde naravno, moram pomenuti izveštaj, današnje beleške Žena u crnom o progonu izbeglica, o rušenju Miksališta, dakako da je sve u vezi.) „Pogledajte ptice kako cvrkuću, jer će im Gospod sutra dati da kljucaju", reći će Isus, protestanti će reći da se čovek sam mora postarati za svoj opstanak (i više od toga), ali da su stvari umnogome i zadate složiće se i Isus, i Platon i Marks.

I hrišćanstvo i levica obrazuju, desnica regrutuje i to je ono što danas gledamo, i sve konsekvence ovog procesa, nezavršene.

Bio je jako topao, vruć oktobar 2000., bila sam u poseti Miodragu Popoviću (*Vidovdan i časni krst*).

Njegov stan u Univerzitetskom naselju, Cvijićevoj koloniji, pozvao me je da razgovaramo o mom ocu i predao mi pismo, faksimil postoji u njegovom članku u „Politici" iz oktobra dve hiljadite u kome ga profesor Pavićević uzima u zaštitu prilikom više nego teške rasprave na fakultetu i ugroženosti. Moram priznati da sam sve vreme razmišljala o izuzetnoj lepoti profesora Popovića, o načinu na koji mudar čovek stari.

„Neposredno po izlasku iz štampe moje knjige *Vidovdan i časni krst* 1976. sreli smo se u katalogu Univerzitetske biblioteke. Kako je već pročitao knjigu i nepomenuvši da je bio jedan od dvojice recenzenata, koji su je predložili za Oktobarsku nagradu, odmah mi je rekao kako se godinama mučio da odgonetne dublji smisao Njegoševog lovćenskog 'Krsta od ognja živa', a da je odgovor našao tek u *Vidovdanu i časnom krstu*, u kome sam u Njegoševoj viziji ukrštenih munja nad Lovćenom prepoznao Vida, paganskog boga svetlosti i junaštva. Moram priznati da mi je Vukovo mišljenje više značilo na putu

ka istini no sve grdnje koje sam dobio na jednoj, a pohvale i nagrade na drugoj strani. Kao i drugi napredni intelektualci koji su tragali za istinom, i Vuko se često nalazio između čaršijskog nakovnja i partijskog čekića, koji mu je večno bio nad glavom". (Miodrag Popović, „Velikani starog Filozofskog fakulteta u Beogradu", „Politika", 23. oktobar 2000.) „Latinski i ruski je govorio, sa nemačkog i francuskog prevodio, a engleskim se služio, što mu je omogućilo da, kao urednik 'Kulturine' 'Filozofske biblioteke', objavi pojedina dela Platona, Kanta, Hegela, Marksa, Engelsa, Fojerbaha, Lenjina, Sartra, i Pjera de Šardena. U BIGZ-u će u svom prevodu, sa pogovorom na kraju svog plodnog izdavačkog rada objaviti 1974. i filozofsku raspravu Nikolaja Hartmana *Novi putevi ontologije*".

„Pojam humanizma, dakle, usmerava naše ponašanje, a usmeravanje pretpostavlja da su u pojmu humanizma fiksirane i usvojene neke vrednosti za kojima treba težiti nasuprot nevrednostima. Humanizam je dakle vrednosno normativni pojam. Štaviše, može se reći da je humanizam vrednosno normativni sistem, koji se kao i svaki sistem vrednosti konstituiše prihvatanjem jedne vrednosti kao vrhovne, kao 'nesporne', što onda povlači sa sobom raspoređivanje drugih vrednosti. U njemu je sadržano jedno odobravanje i jedno neodobravanje, jedan stav" (*Ogledi o humanizmu*, Vuko Pavićević).

Recimo da je vrednost ideja o opštem dobru, koja dakako ima smisla ukoliko se provede u život, ili u praksu, a njeno provođenje otvara pitanja o „vrhovnoj" vrednosti kao što su to hrišćanstvo ili levica.

Dom moga oca bio je u ovim pitanjima, pitanjima levice, i socijalizma i religije i hrišćanstva, u etici zapravo, iz koje proizilazi i estetika, u polju smisla koje je i napet luk, on je tu prebivao, i u Njegoševoj *Luči Mikrokozmi*, sukladno. (*Etika*, drugo izdanje 1967., Kultura, Beograd, „Sociologija religije, sa elementima filozofije religije", treće izdanje BIGZ, 1988., ove knjige stalno kopiram, jer čitaocima i studentima nedostaju. Veoma često se traže i studije Branka Bošnjaka iz Zagreba, koje se bave sociologijom religije. Pavićević je bio i član

Verske komisije, godinama nakon njegove smrti zvali su sa raznih svetskih univerziteta tražeći ga u potrazi za podacima i analizama, kojih više nije bilo).

(Rekla bih da zato ima veroučitelja, ali to nije tema ovog teksta).

„Mnoge od njegovih radova karakteriše piščevo zalaganje za versku, nacionalnu i političku tolerantnost“ (Miodrag Popović).

(Zanimljivo je da je isti NIN, tu pre nekoliko godina povodom izložbe Grozdanića „Meteorska kiša“, replike na Katalanov rad o Papi Vojtili, ovoga puta sa Patrijarhom u centru pažnje, može li stradati od mentora, spočitnuo pravovernost ove izložbe sa obzirom da su je omogućila komunistička deca. Zvala sam Mila Gligorijevića koji je radio razgovore sa mojim ocem u NIN-u negdašnjem, rekao mi je da zna za blasfemiju, ali šta da se radi).

U tom smislu u NIN-u sedamdeset i šeste prošlog veka vođena je zamašna rasprava o pravu nastavnika i pedagoga na veroispovest, ali i prava na sekularnost, to jeste uzajamnog nemešanja crkve i države. (Nedostatak Mirka Đorđevića i Branka Sbutege je ogroman, nemerljiv).

„KRALJ: Zašto ste uvek u tim oblacima?
HAMLET: Ne, Kralju, ja sam odviše na suncu.
KRALJICA: Hamlete dobri, promeni mračni lik,
Pa gledaj na kralja kao prijatelj.
Nemoj neprestano oborena oka
Tražiti dičnog oca po prašini.
Ti znaš: opšta je stvar, da sve živo mre
Kroz prirodu u večnost prelazeć“.
(Viljem Šekspir, *Hamlet*)

(30. april-1. maj 2016.)

BAGERI MEŠALICE NEMEŠANJA

U noći između 24. i 25. aprila grupa od oko trideset nepoznatih osoba, uz pomoć bagera, srušila je nekoliko privatnih objekata u Hercegovačkoj ulici, u Savamali.

Srušila je i Miksalište.

Što se Miksališta tiče, izgleda da je to deo jedne sveobuhvatne akcije čišćenja, za sada delova grada od nepoželjnih i izbeglica. Kao da se ostvaruje san glavne junakinje iz teksta Natalije Dević („Danas“) o pravu „starosedelaca“ da šetaju pse po „svojim“ parkovima i da ih pri tome ne uznemiravaju nepoznati stranci spavači po klupama, ne videći da će i ona na kraju biti nepoželjna.

„Ostala je samo naša kućica, u čitavom parku pored železničke stanice, u novembru mesecu, kada smo bili suočeni sa dolaskom izbeglica, bila su se uhodala i dva štanda Crvenog krsta, sa kojima je ubrzo uspostavljena zajednička veza, tako da se moglo sinhronizovano pomagati, i u to vreme, i nadalje, bilo je moguće davati neophodna uputstva izbeglicama, gde i kako mogu naći poštu, lekara, i kako da se snađu, sada isključivo delimo hranu i piće onoliko koliko prikupimo“, kaže Gordan Paunović, u svoje lično ime i u ime fonda B92. Došlo je do promene politike, ali istovremeno i do čitave sive ekonomije koja počiva na izbeglicama, švercu ljudi, i prelasku granica organizovanog od strane kriminalaca koji, naravno, ne mogu operisati bez znanja i pomoći predstavnika države.

To je u Vukovaru 1991., pa nadalje, izgledalo tako da jedni, sa jedne strane čuvaju stražu dok oni, sa druge strane kradu, i obrnuto.

Kada izlazite iz Beograda, ili kada se fatalnom Ibarskom magistralom približavate Beogradu, naići ćete na potencijalni ček point kod Lipovačke šume, podignut još u stara vremena de-beovskom „sigur-

nosnom“ potrebom, preživeo ja taj ratove, i ne samo to, već se iza njega, u šumi nalazila logistička baza Jedinice iz koje je izašao kamion na Ibarsku magistralu, iz Kule su izašla na Gazelu, što je bio uvod u ubistvo premijera Srbije Zorana Đinđića. Već je tri godine bilo kako je ubijen Ivan Stambolić i bačen u kreč, a šesnaesta je godina kako stojimo u haustoru u kome je ubijen Slavko Ćuruvija, i u kome se svake godine daju obećanja kako će se saznati ko ga je počinio i ko ga je naredio. Službeno niko nije znao otkud kamion na Ibarskoj magistrali, i šta je sa Ivanom Stambolićem, gde je.

Službeno, niko ne zna ko su ljudi u fantomkama koji ruše po Savamali – u centru Beograda. Beograda kome se izgleda sprema da bude na hlebu i vodi, ili možda baš samo na vodi. Niko ništa nije znao ko su ljudi sa kukuljicama, tetoviranim ružama na vratu, beretkama, niko ništa zvanično nije znao ko operiše po terenu, ko ubija, ko krade, ko laže. Bile su to paramilitarne jedinice, paramilicijske i paravojne grupacije, nekontrolisane grupe. Jedinice, za koje oficijelno niko nije znao, i niko nije bio nadležan za njihove „patriotske“ aktivnosti. Ljudi sa fantomkama. Neki „Škorpioni“, neke „Žute ose“, neke patriotske snage. Koji su imali bagere, borna kola, kamione, helikoptere, oružja i oruđa za rat i rušenje, za čišćenje terena i problema. Pucali su i bili „nezavisni“ od Vukovara do Đakovice, u sve što šušne i što se miče, „nezavisni“ i koordinisani. A bageri su bili tu da dodatno razmeste i upakuju ceo taj mrtvi ljudski nered. Sanacija i asanacija terena.

Kako glasi poruka Rodoljubu Šabiću, povereniku za informacije – „Nastavi da se interesuješ za ljude u fantomkama i srešćeš se sa njima“. To je odgovor na pitanje poverenika „Zašto ni posle sedam dana nemamo nikakve informacije u vezi sa rušenjem objekata“.

Nema zato što su tajna, a tajnom se vlada. I izaziva strah. Predviđeno je da se ne zna. A sve je poznato, samo se ne imenuje, kao i u sudskim procesima koji traju godinama. „Nastavi da se interesuješ za ljude sa fantomkama i srešćeš se sa njima“. Oni su ti priredili „Sobu sto jedan“ i čekaju da ti kažu da dva i dva nisu četiri, nego pet. I reći

će da ozbiljno, odgovorno i sa ponosom tvrde da nemaju nikakve veze sa „događajima koji su se dogodili“.

Pa da je tridesetoro ljudi sa fantomkama i bejzbol palicama samo prošetalo gradom Beogradom, bilo bi nepodnošljivo, a kamoli da su na tako jeziv i rušilački način „samo izvršavali naređenje“, naređenje nepoznatog ili samoinicijativna akcija „oslobađanja“ terena.

Istina, mi smo na konferenciji za štampu ministra policije, videli neke pripadnike nekih snaga pod fantomkama, ali su oni imali oznake.

Šta da radi građanin ukoliko u pola belog dana, što je moguće, ili u pola noći bude presretnut od grupe ljudi, ili samo jednog sa fantomkom na glavi, i to bez ikakve oznake. Koja su u tom času njegova prava, i obaveze?! Pravo tu ne obitava. Obaveza je otpor.

Akcija rušenja izvedena je u izbornoj noći, nastavlja se rasprava oko rezultata izbora, međutim ono što sve opredeljuje i ono što svi učesnici navodno političkog procesa ne spominju jesu ljudi sa fantomkama i rušenje hercegovačke ulice, to je političko pitanje koje jeste stvarnost i koje opredeljuje javni život. To je naša stvarnost i iz koje će stići odgovor. Iz nje potiču i govor i opredeljenje i plan i program. I po zauzimanju stava o noći 24. na 25. april građani biraju.

Jedino izborno mesto 24. aprila bio je 25. aprila Hercegovačka ulica, Savamala, Beograd.

Kakve parole, pa rad pi-ar službi, propaganda, veština, profesionalizam, vođenje kampanje, sve to bez jednog osnovnog – politike.

Gradonačelnik je izjavio je da se nije raspitivao o noćnom rušenju više zgrada u Savamali jer ne želi da se meša u rad nadležnih organa koji istražuju slučaj ljudi sa fantomkama. „Niti grad Beograd, niti bilo koja institucija grada Beograda nije u tome učestvovala, i to je ono za šta sam ja odgovoran“.

Dakle, nisam odgovoran što takav čin nisam sprečio, nisam ni znao, nisam bio informisan, kako je sve ovo tako prokleto poznato i banalno da će ljude ostaviti nemima, jer ni oni ne mogu da se „mešaju“ u nešto što je tako očigledno jasno da jasnije ne može biti.

I evo sada vrhunca kapacitiranosti za logično rasuđivanje, ili zaista utvrđivanja da su dva i dva četiri, a ne pet.

Gradonačelnik na pitanje da li se oseća bezbedno odgovara: „Ja se apsolutno osećam bezbedno s obzirom da niko još nije ni utvrdio šta se tamo dešava, a kada nadležni organi utvrde šta se tamo desilo, onda ćemo znati da li smo bezbedni ili nismo“.

Šta reći, da bi bilo logično da se ne osećamo bezbedni dok se ne utvrdi šta se „tačno desilo“, da nismo bezbedni jer ne znamo šta se dogodilo, da nema odgovornih, da je Hercegovačku pojeo mrak, da je nema, da je nestala, da je oteta, da se to svaki čas svakome može dogoditi, da ga mogu presresti ljudi sa fantomkama: to je izvor straha. Nečinjenje – „Kada nadležni organi utvrde šta se tačno desilo, onda ćemo znati da li smo bezbedni ili nismo“ je izvor straha. Šta da radimo u prisustvu ovakve izjave i ljudi sa fantomkama – samo otpor je legalan i legitiman.

(7.-8. maj 2016.)

TEK ĆE UNUCI BITI VAŠI PRAVI SINOVI

Pojam „podanik“ prvi put sam čula da je upotrebljen za građane Jugoslavije (1918.-1991.) na Pravnom fakultetu u Beogradu, u toku jedne međunarodne konferenciji negde posle 5. oktobra 2000. i moram priznati da me je to veoma začudilo.

(Istovremeno, konferencija je kasnila sa početkom zato što se čekalo da u prostoriju, središnu, bude unesena srpska zastava).

Govoreći o žilavosti „titostalgije“ (Mitja Velikonja, *Titostalgija*, profetsko izdanje Biblioteke XX vek Ivana Čolovića, kao što su to i druga izdanja Ivana Čolovića) istoričar Predrag Marković piše („Politika“, 21. maj, temat „25. maj“) kako se, uprkos istorijskom revizionizmu i novim saznanjima o brutalnosti komunističkog pokreta i režima, ne smanjuje nostalgija „bivših podanika“. Drugarica i drugova, radnog naroda, građana, stanovnika, radnika, seljaka i poštene inteligencije, toga se sećam, ali „podanici“ mi se čine karakterističnim upravo za iz Jugoslavije izlučene države. (Izraz „izlučen“ upotrebljava Ante Lešaja u knjizi *Knjigocid*, koja, akribično i empatijski istovremeno, govori o „izlučivanju“, uništavanju knjiga u Hrvatskoj 1990-ih, „Profil“, Zagreb).

Dosta je vremena prošlo od pojave Velikonjine knjige, a „rad vremena na shvatanju stvari“ (Marks) radi, ne „odrađuje svoj posao“, nego radi. Tako da tokom toga rada vremena nostalgija prelazi u jednu mnogo aktivniju formu, naime, nije više reč o nostalgiji, već o programu, ili, ako hoćete, o politici. Onda je tu i titostalgija, koju Marković naziva „žilavom“. Ne bih, naime, razdvajala ova dva pojma, žilava. Ne mislim da je Tito, koji je po mišljenju Markovića nadživeo Jugoslaviju, već da je Jugoslavija država koja čini Tita tako prisutnim, „bez institucionalne podrške“, kako sa pravom zaključuje Marković. Te mislim da treba reći pogotovo danas (Ljubljana – Beograd – Zagreb – Skoplje) veoma jednostavnu stvar – ljudi nisu bili podanici, već su se osećali bezbedno od progona i nasilja pre svega na nacionalnoj osnovi, nisu bili izbezumljeni od ugroženosti, i to je razlog zašto se Jugoslavija javlja kao utočište, ali i kao otpor. Građani nisu bili predmetom izbora države, to jest država nije razlučivala i izlučivala svoje stanovništvo, birkala koje joj paše, a koji ne paše. Godi ili ne godi.

Viktor Ivančić analizira neograničenu ljubav, sa institucionalnom podrškom, finansijskom podrškom koju ministar kulture Hrvatske Zlatko Hasanbegović, čovek vrlo preciznog izlučujućeg stava i programa, ukazuje svom beogradskom kolegi Bojanu Dimitrijeviću, zastupniku ideologije i činodejstvovanja Draže Mihailovića, te i Milana Nedića. Tako to jeste i tako je to bilo.

Izgleda potpuno zapanjujuće i otrežnjujuće, i zahtevno, kako se Jugoslavija nosila sa ovom srpskohrvatskom transverzalom, kako je bilo moguće, a bilo je, steći istorijski legitimitet u objedinjujućoj Narodnooslobodilačkoj borbi, i poistovećivanju antifašizma, revolucije u države... Kadrovi, formati i ljudsko blago (tako se zvala knjiga *Ljudsko blago*, negde posle Drugog svetskog rata, „blago ljudi", ljudsko blago).

U stvari kako vreme života u izlučenim državama sve više propada, tako se kao jedno celo vreme vraća mnogo veća i mnogoljudnija država. I ne samo to, ali ne bih bez velike inspiracije i snage u svakom smislu sada o tome. Međutim, ima nešto drugo o čemu valja razgovarati. Ne ometa titostalgija suočenje sa stvarnošću, to jeste prošlost ne sprečava budućnost (slobodna interpretacija jedne od Markovićeve teze o štetnosti „povratka u prošlost").

Naprotiv, suočenje sa stvarnošću naše današnjice jesu razlogom sve većeg uvažavanja prošlosti Jugoslavije.

I to je specifičnost upravo ovoga vremena. Nije to tako, po „raspadu", ili po „propasti" odmah bilo, bilo je jugonostalgije, susreta i, naravno, pevanja zajedničkih pesama, druženja, i plakanja, još uvek je trajao period ožaljivanja, ali danas se ožaljivanje pretvara u konstruktivnu nužnost objedinjavanja kao načina da se ne samo „preživi", već i da se živi „na ovim našim prostorima".

Danas, to je nešto sasvim drugo. Naime, ideja o veličini, o značaju, o primernosti, i nadasve lepoti vezuje se za državu upravo identiteta i suvereniteta, kojeg su danas lišeni derivati te države. Čija samoodrživost očigledno predstavlja isuviše veliki napor za kadrove, kapacitiranost i ljudsko blago, i sve to zajedno. Mnogo ružnoće ima na sve strane, izobličenosti, mrtvozornosti, rušiteljstva i nakaznog graditeljstva. Priroda razvoja očigledno nije potvrdila nužnost promene, jer u tom slučaju ne bi bilo titostalgije kao jednog od uporišta jugoslovenskog iskustva.

I ono što se čini veoma važnim i gotovo punim iščekivanja, neću reći nade, već otvaranjem novih mogućnosti, jeste da je obraćanja onoj

zemlji, pa i crpljenje snage iz nje, veoma prisutno upravo kod mladih ljudi. Tako i vidimo da je suočenje sa stvarnošću, uviđanje teksta i konteksta savremenosti, stvarnosti, to što traži rešenja i inspiraciju u dedovini. „Nije ti ovo dedovina", to se može čuti. Nije ni dedovina, ni očevina, ni babovina, to što na svoja nejaka i neznalačka pleća mogu poneti današnji kadrovi, ma koliko se trudili da oponašaju veličinu, pa i Maršalovu, baš kao što nije moguće tako čitati međunarodni kontekst da u njemu budete ravnopravni, ne u smislu sile, svih količina po redu, već u smislu simboličkog značenja pojmova i primera zasnovanih na stvarnom autoritetu. Ne može se posle ratova za izlučivanja „odigrati" kontinuitet kakav je Jugoslavija imala u Hladnom ratu. Nema zasluga u ratovima devedesetih, nema antifašizma, već „oslobađanja" koja znače porobljavanja i uništavanja.

Zato mi se čini da je tvrdnja da je „titoslavija" nadživela Jugoslaviju, još jedan način kako bi se izašlo na kraj sa jugoslovenskim iskustvom, koje se, kako vidimo (diljem otadžbina) drži za najveće remetilačko zlo po legalitet naslednika neovisnih država.

Posebno zanimljivo u „Politikinom" tematu jesu izjave tvoraca „priredbi" (tako je Miladin Životić prizivao pozorište) u čast 25. maja. I kako se reč „profesionalno" javlja sa odlaskom „titoslavije" i Jugoslavije, kako se zapravo gradi distanca prema jednoj prošlosti, ili prema jednoj stvarnosti u kojoj se pod „profesionalnim" podrazumeva distanca od propagande i medijskog inauguriranja ratnog režima Slobodana Miloševića. „Profesionalno" bi sa tim iskustvom značilo istinito, informativno i objektivno.

Da li je danas dovoljno „profesionalno" da bi se sačuvao RTV, da bi autori javnog servisa zadržali svoju autonomiju. To je kao i sa pristojnošću i tolerancijom. Nije dovoljno. Posle združenih zločinačkih poduhvata, potrebna je združena snaga preostalog ljudskog blaga. Ili kadrova subjekata. Na kraju *Oslobođenja Skoplja* pisac drame Dušan Jovanović kaže: „Tek će vaši unuci biti vaši pravi sinovi".

(28.-29. maj 2016.)

NAŠE NASILJE I VAŠE NASILJE

Naše nasilje i vaše nasilje, eto to je naslov predstave Olivera Frljića i saradnika koja je pre neko veče izvedena u Beču na Wiener festivalu, rekli bi, na prestižnoj pozorišnoj, i ne samo pozorišnoj, smotri kojom huje uznemirenja; odasvud, i to u Austriji upravo održanih izbora na kojima, ovoga puta i u krajnjem trenutku nije pobedio desničarski, ultradesničarski kandidat.

„Mnogo dobar čovek", kazaće krajnje prijateljski raspoložen taksista, koji se još osamdesetih sa uspehom nastanio u Beču, radnim i životnim uspehom. „Hofer je veoma blizak sa nama, dolazi u srpske restorane, sluša sa nama Cecu, koju je uspeo i da dovede, lepo se družimo, jeste ima pravo, tu je jedan dečak silovan na bazenu, jedanaest godina, Sirijac, nasilnik, i, brate moj, ako oni hoće ovde da žive, onda moraju prihvatiti kulturni obrazac, i ne mogu vršiti nuždu tamo gde tome mesto nije, pored sebe, u vozovima, autobusima i na stanicama". Uspešni taksista je veoma ljubazan, uredno u odelo odeven, miriše, mirišu i kola, dan je lep, rano jutro, Beč je lep, Dunav teče, reka nosi, mislim na Šnajderov roman *Doba mjedi*, kako su njegovi došli onda kada je velika glad bila, u 18. veku, vekovima plove ljudi i zadržavaju se – da počnu novi život na sprudovima.

Bečki pozorišni festival premrežio je grad. Igra se po svim do sada poznatim pozorišnim i ne prvenstveno pozorišnim prostorima, kao i na mestima koja do sada nisu prepoznata kao pozorišna. To naravno govori o gradu i pita se šta je to grad danas.

Gradovi, generacije i ideja o progresu danas, neke su od tema kojima će se i ubuduće baviti pokretna tribina, ili diskusija u kretanju organizacija i pojedinaca uključenih u „Vreme za govor", ili vreme za debatu, za razgovor čije je uporište „Crvena kuća" u Sofiji i Desa Gavrilova, koja joj je nadležna. I koja se, u nužnosti da se rasprave o sadašnjem evropskom trenutku otvaraju, priključila Wiener festi-

valu, nastojeći da komplementarno utiče na javno mnjenje: reč je zapravo na tribini u Burgteatru o slobodi govora, ili o javnom prostoru koji tvori slobodan govor, ili „Misliti glasno". Tema i naslov ispisani su i na arapskom. Stručnjaci, krajnje angažovana publika, usložnjavaju se mišljenja o govoru mržnje, o konvencijama pristojnosti, i nepostojanju konvencija za klevetu i za uvredu, o slobodi, kako se to kaže, apsolutnoj, ili o društveno dogovaranim slobodama, slobodi govora u pojedinim kulturama, društvima i državama. Sloboda govora je na svim scenama čitavog sveta, gde su granice slobode, cenzura i autocenzura. Profesor Miklos Harasziti, pisac i novinar, jedan od govornika, primećuje Dunju Mijatović u publici, sa iskustvom iz balkanskih obračuna. Filmska rediteljka iz Poljske nema dlake na jeziku, ni ograničenja u govoru i držanju, bez hrabrosti ništa od pitanja odnosa cenzure i autocenzure, ćutanja i glasnog mišljenja. Ako negde u uvodu u razgovor stoji kako je Evropa taman krenula ulevo, na radost, i to u vreme krize, Siriza i Podemos, a onda od početka izbegličke krize počinje da se kreće udesno.

Već dugo HAU teatar iz Berlina („Uz malu pomoć prijatelja" iz CZKD-a) radi na stogodišnjici Pitera Vajsa i njegovoj golemoj *Estetici otpora*. U koprodukciji sa Mladinskim gledališčem iz Ljubljane i Narodnim kazalištem „Ivan Zajc" iz Rijeke, na ovogodišnjem Wiener Festwohenu igra *Naše nasilje i vaše nasilje*, predstavu Olivera Frljića, koja u uvodu, na početku, ima veoma precizno Vajsovu temu – o odnosu kapitalizma i fašizma, te pripovest o antifašističkoj saradnji progonjenih i teško kažnjavanih intelektualca i radnika na sprečavanju užasa tridesetih godina prošlog veka u Evropi. Eto to smo za sve one koji će se sigurno baviti i time koliko predstava Olivera Frljića „ima veze" sa Vajsovom *Estetikom otpora*.

Barbara Babačić, Daša Duberšek, Uroš Kaurin, Dean Krivačić, Jerko Marčić, Nika Mišković, Dragica Potočnjak, Matej Recer i Blažo Šef prvo se predstave, ko su šta su, odakle dolaze i otkud oni na mestu govora predstave *Naše nasilje i vaše nasilje* da bi se ispred zida načinjenog od kanti za naftu onakvih kakve su kod nas bile u upotrebi kako na frontu, tako i u građanstvu tokom devedesetih i sankcija,

i iz kojih će na kraju predstave rušenjem ostati samo one u znaku krsta na kome će biti razapet Isus Hrist (te susret Biblije i Kurana). Dakle, ispred naftnog zida odigrava se scena Abu Graiba, ili nasilja odatle izvučenog, pa redom.

Glumci su uglavnom dobar deo predstave goli, ali kako, goli su do neke vrste na sceni prisutnog mesa, ispisanog pismom ne znam kojih svih jezika, oni se dodiruju, miluju i tuku, do podrhtavanja same ljudske tvari, koja se u nasilju troši, koja može svakog časa nestati.

Tačno je što je neko izlazeći sa predstave uzviknuo – da su stvari mnogo složenije. Da, one su složenije, mnogo složenije, a postaju nerazumljive i daleke, neprisutne ukoliko se i radi složenosti relativizuju. Upravo je to ono što Oliver Frljić u predstavi nikako ne bi hteo. Te je zato i krajnje jednostavan, odnosno jasan. *Naše nasilje i vaše nasilje*. Veoma eksplicite, prevod na nemačkom ide preko titlova, a mi na našim jezicima, i na slovenačkom, veoma dobro razumemo, „ko je prvi počeo", mada se oko toga već godinama sporimo, „naše je nasilje, vaše nasilje", a relativizacija toga nasilja najveće nasilje, koje se upravo odvija u plašenju sveta islamom, baš kao što smo plašeni etničkim, identitetskim i religioznim razlozima, dok su pljačka i siromaštvo bivali sve veći. Od zastrašivanja religijom, i „sukobom civilizacija" (Hantington), do nasilja, onog upisanog u nestanak tela kratak je korak i efikasan teatarski lek za raspravu o vezi klevete, uvrede i fizičkog dokidanja, uništenja „drugog". I to, naravno, ima dugu evropsku istoriju koja se danas kada su „oni došli" lepo vidi. I onoga časa kada se u naručju Isusa Hrista nalazi veoma poznati reditelj Alis Hermanis, koji je prekinuo rad na predstavi u berlinskom pozorištu „Talija", zato što se u teatar i u zemlju prihvataju izbeglice. Mislim da ova scena sasvim dovoljno komplikuje predstavu, kao i što „problematizuje" odnos bivših socijalističkih zemalja, ili zemalja „Istočnog bloka" prema izbeglicama, grozomoran baš zato što se ozbiljno zapatila korisna, „benefitna", antilevičarska ideja o tome da svaka takva, a pogotovo komunistička vodi direktno kod Staljina i u Gulag.

(U Poljskoj je stupio na snagu zakon o zabrani propagiranja komunizma. U roku godinu dana svi komunistički nazivi moraju nestati. Već odavno Če Gevara na majici predstavlja zlomisao).

Veoma je „bezobrazan" Frljić, u neku ruku kao što su to bili svi oni koji su tridesetih u Beču činili najsvesniji i najsavesniji deo Evrope, od Sigmunda Frojda do Štefana Cvajga. Ništa nije isto kao što je nekad bilo, ali svi znaci „što poleću iz Engleske i Austrije" (Bihner) su tu, i možda je u tome *Estetika otpora*.

(4.-5. jun 2016.)

O PRISTOJNOSTI

Vlast ima pravo na svoje mišljenje, i na istinu, koje je istina vlasti. Vlast zna šta se dogodilo i da nije bilo onoga što novinari i građani tvrde, ali neka nadležni „rade svoj posao", pa neka se istina utvrdi. Čista istina, u raščišćenom gradu, u čistim ulicama čistog rečnog priobalja kojim će šetati čisti ljudi (i imućni) oslobođeni svakog pogleda unazad, svakog sećanja (prljavog), svake istorije koja istinitost i verodostojnost vlasti čini nelegitimnom i moralno nepodnošljivom.

Šta je pristojno, šta je to pristojnost, danas kada je sve tako temeljno nepristojno, i kada sred ogromne nepristojnosti crvena reka Đetinja, otrovana, teče planinskim Užicem. Kao što je nepristojna neosnovana naplata viza kineskim investitorima, kao što je nepristojna razlika između odela čiji vlasnici neprekidno pridržavaju srednje dugme, i okoline po kojoj se vlasnici tih odela kreću, po rupama, i blatištima kao rezultatom nepostojanja bilo kakvog znanja da bi se bavili idejom opšteg dobra.

Šta je nepristojnije od privatizacije vlasti i njene, konačno, suicidne upotrebe u svrhe „moje" i „mojih". Šta je to pristojno danas kada či-

njenice svakodnevlja, ili ono što je golim okom vidljivo, nema nikakvog uticaja na neprekidni govor o „zlatnoj“ budućnosti.

Šta je to pristojnost koja se brani najnepristojnijim reduciranim, jadnim, ubogim i obogaljenim jezikom sa inkantacijom pretnje, sa „dodavanjem gasa“ na svaku moguću oprljenost činjenicama, koje nisu istina, jer je istina samo jedna, ona koja se izgovara sa „odgovornošću, ozbiljnošću“. I „ponosom“.

I tu svaki razgovor prestaje, te i svaka pristojnost. Jer vlast ima pravo na svoje mišljenje, i na istinu, koje je istina vlasti. Vlast zna šta se dogodilo i da nije bilo onoga što novinari i građani tvrde, ali neka nadležni „rade svoj posao“, pa neka se istina utvrdi.

Čista istina, u raščišćenom gradu, u čistim ulicama čistog rečnog priobalja kojim će šetati čisti ljudi (i imućni) oslobođeni svakog pogleda unazad, svakog sećanja (prljavog), svake istorije koja istinitost i verodostojnost vlasti čini nelegitimnom i moralno nepodnošljivom. („Beži krvava mrljo“, Ledi Magbet). Sve popločano dobrim, čistim namerama.

Scena u *Radovanu Trećem*, na samom početku života ove predstave, između ostalog, i o pristojnosti, bila je sledeća: gosti u kafani su posedali za sto, „seli da se dogovore“, a kelner Taško Načić prilazi, čisti sto mašući salvetom, krpom, i pita, pristojno: „Šta piju pičke?“.

Publika u Ateljeu 212 je u transu, pitanje je odjeknulo kao grom. To je bio taj upit diverzije, sumnje, suštinske pristojnosti koja razara i donosi, to jest osvaja slobodu. Atelje 212 je kasnih sedamdesetih bilo upravo mesto dovođenja u pitanje malograđanskih konvencija, pristojnosti koja je značila laž, mimikriju stvarnosti, uzurpaciju istine, plagijat. Naravno da su u Atelje počele da stižu žalbe, da su svi oni koji su govorili kako su „Šiptari mnogo pošteni ljudi kojima se ostavljaju ključevi od kuća i stanova, kada se ide na letovanje“, navalili da spočitavaju „zloupotrebu umetničkih sloboda“, i slobode, te je upravnica Mira Trailović, osetljiva na „javno mnjenje“

(i koja je znala da u pozorištu postoji samo stvarni autoritet, a ne nikakav autoritet vlasti), održala sednicu Umetničkog veća i dramaturškog odeljenja na kojoj je pao zaključak da se smisli kako da se pitanje Taška Načića o tome šta piju pičke postavi u pristojnijoj formi.

Tu je dramaturško odeljenje (Mihiz, Ćirilov, Pavićević) bačeno na teške muke, Ljubomir Draškić, reditelj *Radovana Trećeg* nije u ovom kreativnom činu hteo da učestvuje, kao ni pisac Dušan Kovačević, tada veoma mlad, ali na strani kolektiva predstave. Bilo je predloga – „Šta piju trebe", i tako dalje, izređali su se svi apdejtovani termini po Dragoslavu Andriću, a i Ćirilov je bio majstor upotrebe jezika za koji je mislio da je poslednja reč mladih ljudi, koji su, u međuvremenu, promenili termin.

I sve je zvučalo na sceni sve nepristojnije i nepristojnije, i nepristojnije, i pornografskije, i kičerastije, i neadekvatnije, i neistinitije, i nelažnije, i plagiranije, i uzurpiranije, i pokvarenije...

Epilog ove nemile situacije sa mnogo burnih i beskrajno duhovitih obrta dogodio se u vagon restoranu prigodom putovanja *Radovana Trećeg* i Ateljea 212 na gostovanje, u Slovensko narodno gledalište u Ljubljani. Mira Trailović je pozvala na ručak, svi su zauzeli mesta. „E baš lepo, deco", kaže Mira. Prilazi kelner i pita: „Šta pije pička?".

„Zorane", viče Mira daveći se od smeha, a Radovan Treći samo namigne, naravno da je Radmilović nagovorio kelnera da postavi takvo, onakvo, bezobrazno, a pravo pitanje.

E pa šta pijete u Narodnoj skupštini Srbije, Domu skupštine, dame i gospodo narodni poslanici i predsednice Skupštine, gospođo Majo Gojković, šta pijete?

Šta pijete svi vi koji ste posedali da se dogovorite dok sve veće siromaštvo oduzima ljudima dah i uteruje im strah u kosti, sve do časa kada će početi da boli do neizdržljivosti, ako već nije i to ne samo

zbog gladi, već i zbog nepravde, blasfemije i nihilizma vlasti. Zbog opsene i ucene.

„Govnarijo, govnarijo", rekao bi i Žari i Ibi i Zoran Radmilović, „nepristojni" Kralj Ibi, koji se poziva na toleranciju prema njegovom jedino istinitom govoru i govoru i govoru na koje ima pravo kao svaki drugi zanemeli građanin bez obzira što je Kralj Ibi i što može, pod uslovom da preuzme odgovornost, i da podeli indulgencije s obzirom da je i njemu ona dodeljena, posle istinite ispovesti, naravno. Domaće i međunarodno. A međunarodno je, kao što se zna, od presudnog uticaja na sve zagovornike i borce za integritet, suverenitet i identitet.

I to je jedna od specifičnih pristojnosti, originalni i nenadmašni spoj udvorištva i arogancije, moljenja i pretnji, slušanja i „uslišenja", to je autentični i domaći šmek u evropskom kontekstu. Kakva besprizorna pristojnost.

Kao što je i svaka druga ideja, ideologija i politika uzurpirana, tako je i pristojnost kidnapovana. Rasprava šta je kleveta, a šta je uvreda, i „govor mržnje", bumerang vraćen tvorcima, kao i lustracija, i toliko toga, sve skupa pretvorba i privatizacija svega postojećeg, tako je i pristojnost oteta da se na nju pozivaju oni koji joj nisu ni rod ni pomoz bog.

(11.-12. jun 2016.)

PUTOVANJE REIHL KIRA

Stajala je godinama u useku između Paviljona i dodatnih, prostorija CZKD-a. Natkrivena krovom od ciglenih kanalica – izložba „Ko je tebi Reihl Kir", otvorena u CZKD-u 2010. godine, od tada je putovala u Zagreb, Ljubljanu, Brčko, Sarajevo, i Osijek. („Srbija je do Oseka", general Simović na dočeku srpske vojske u Zagrebu, na Kolodvoru 1918., prema Krizmanu).

Ali se uvek vraćala kući, rađena je u saradnji sa Mirovnim studijama iz Zagreba, te Mirovnim studijama iz Ljubljane („Manjine za manjine“), autorka izložbe je Tanja Simić Berclaz, novinar u vreme Kirova ubistva, a u samoj izložbi, u ulozi svedoka govore: Miloš Vasić, novinar iz Beograda, Mirko Tubić iz Tenje, bio je četvrti i jedini preživeli putnik u automobilu, izrešetanom sa dvadeset i devet metaka, na ulazu u selo Tenje, u kome je život izgubio Josip Tvrtko Reihl Kir, i konačno, deo izložbe je i govor Jadranke Reihl Kir, supruge Reihl Kira, i njenim naporima da neposredni izvršioci ubistva, kao i njegovi nalogodavci, budu izvedeni pred pravdu. (I iz divljenja prema ovoj ženi i njenoj borbi nastala je inspiracija za izložbu, a imala se rašta i boriti, Kir je bio pravedan, hrabar i lep).

Na tome radi i danas, dvadeset i pet godina posle, u hrvatskoj zbilji. U svim našim zbiljama svedoci su najnepoželjnija pojava na svetu, prvo zato što se sećaju, i drugo zato što njihovo sećanje, u kontinuitetu može da dovede današnje vlasti u pitanje, u kontinuitetu; njihov politički i moralni kredibilitet i legitimitet. Objavljivanje rata „izdajnicima“ je u stvari objavljivanje rata svedocima. Ne može se pobediti dok se ne istrebi, kako se već zna i ume, svako sećanje na nas bolje, na nas ljude.

„Kako u jeku militarizacije društva sjećanje na ovoga mirotvorca ne bi ostalo zaboravljeno, iznimno se važno sjećati Josipa Reihla Kira koji je nenasilno želio stati na kraj počecima ratnih zbivanja u Hrvatskoj. To je posebno važno ćiniti u trenucima kada se sve manje sjećamo onih koji su vjerovali u moć dijaloga“, stoji u pozivnom pismu Centra za mirovne studije u saradnji sa gradom Osijekom za Akademiju „Josip Reihl Kir“ u spomen 25.-godišnjice smrti koja će se održati u petak 1. srpnja u Muzeju Slavonije.

25. godišnjice ubistva. Međutim, tom prigodom izložbe neće biti, jer joj je malo dana u Muzeju na raspolaganju, te će se održati kada bude više dana na raspolaganju.

Izložba je otputovala, otputovala je do Jadranke Reihl Kir, tu će da se smiri na određeno vreme; prošle je godine, u prilici sećanja isto-

ga 1. jula (bio je zbilja užaren dan u Osijeku), gradonačelnik Ivica Vrhić govorio o mogućnosti da izložba „Ko je tebi Reihl Kir?“ bude postavljena u javnom prostoru grada Osijeka, možda i kao stalna postavka. Bili smo oduševljeni. Vremena se menjaju. Mada ne na bolje, a i kako bi, bez Kira i bez mnogo, mnogo radnika, seljaka i prirodne inteligencije.

Josip Tvrtko Reihl Kir, Slavonac, čiji su roditelji, otac slavonski Nemac i majka Hrvatica, bili partizanski prvoborci Drugog rata, najpre profesor gimnazije, a potom profesionalni policajac brilijantne karijere, načelnik policijske uprave u Osijeku ubijen je prvog jula 1991 u 13. 20 h na ulazu u selo Tenja. Da bi klanje moglo da počne. Da bi nasilje bilo oslobođeno svake istorijske, pravne, moralne i ljudske odgovornosti.

Autor likovne postavke izložbe Metaklinika/Petokraka „otvorio je ormane“ u kancelariji, stanici, Reihel Kira, a u njima se nalazi dokumentacija o ubistvu, na štenderima umesto odela vise isečci iz štampe, svedočanstva, fotografije. Na jednoj koja se nalazi i u sredini kataloga izložbe, Reihl Kir je na nosilima prostreljen, oko njega činodejstvuju bolničari i mrtvozornici, leži sa rukama spuštenim niz odar. Fotografija smrti čoveka, leže oni tako od Kira do Đinđića, od Vukovara do Sarajeva, do Beograda u ratu i „miru“. Boja izložbe je bela, crvena i crna. Fantastičan rad Metaklinike razveden iz jedinstvene sume značenja, svaki detalj znak je za celinu. Deo izložbe je i veliki baner na kome stoji lik i delo – Reihl Kir, sa pitanjem: „Ko je on tebi?“. Ko je on nama?

Izložba je otvorena 23. jula 2010. u Beogradu uz prisustvo Jadranke Reihl Kir u atmosferi velikog poštovanja, i interesovanja; danima su dolazili ljudi koji su jednom došli iz slavonskih krajeva da se raspituju za bližnje i poznanike, i stanje kakvo je tada u tim krajevima bilo. Sledilo je izlaganje u Zagrebu, baner sa pitanjem o Reihl Kiru osvanuo je na „Džamiji“ preko puta sedišta HDZ-a. Došli su svi koji i danas dolaze na proteste protiv izvršilaca i nalogodovaca ubistva, kao što i u Beogradu danas dolaze na prote-

ste protiv nalogodavaca i izvršilaca nasilja nad pravom čoveka na život i sreću.

Nije bilo jednostavno instalirati izložbu „Ko je tebi Reihel Kir?“, na mestu radnje istorijske drame, na mestu zločina, na stratištu koje će formirati jednog od najvećih junaka borbe protivnika rata, protivnika razaranja Jugoslavije, protivnika delatne, aktivne mržnje, junaka otpora fašizmu i uništenju, varvarstvu i štetočinstvu, nije bilo lako sa Kirom, od prostora do prostora u Osijeku. Izložba je konačno otvorena 29. 11. 2010. na Ekumenskom teološkom učilištu, pod pokroviteljstvom, kao i u Beogradu i u Zagrebu, tadašnjeg predsednika Hrvatske Ive Josipovića i uz prisustvo Stjepana Mesića, kao i u Zagrebu. (Katalog izložbe, „ispod čekića“ odnela sam na „Kalemegdansku terasu“ prilikom susreta Ive Josipovića i Borisa Tadića u Beogradu, 2010. Sećam se te večeri i po tome što je Ivan Tasovac dirigovao orkestrom u restoranu „Kalemegdanska tvrđava“ i po tome što mi je dopalo da saopštim Borisu Tadiću kako je toga dana policija pretresala kuću Nebojše Popova u Zrenjaninu zbog veza sa protestima u „Jugoremediji“).

Stigao je poziv Centra za mirovne studija iz Zagreba da se izložba „Ko je tebi Reihl Kir?“ iz fundusa CZKD-a odnese u Osijek i postavi u javnom prostoru za 25.-godišnjicu od ubistva.

Traju već dugo svi atakarneti, dokumenti, i uopšte sve to na šta smo se navikli da bismo bilo šta uradili, preneli, pokazali, ostvarili. Koliko je samo prepreka smišljeno da ljudi i roba, izložbe i knjige, što manje putuju, da se što manje šetaju, da budu što više vezani za zemlju koju ispod njih odnose i prodaju, koliko su stvorene države represivne i beskrajno dosadne i kontraproduktivne u svakoj prilici, i koliko zapravo ne žele, ili tačnije nastoje da spreče svako stvarno uspostavljenje normalnog života, isto kao što se uništava i svaka produkcija u takozvanoj maloj privredi. Ono nešto malo privatnih i produktivnih preduzeća i organizacija što, pak, izdržavaju enormnim i ubitačnim poreza svu takozvanu državnu kompaseriju država koje zapravo kao takve teško da postoje.

Dakle, ipak smo to mi utovarili, kao i uvek, utovarili izložbu po svim propisima i ona je krenula, „Ko je tebi Reihel Kir?“ krenuo je još jednom posle dvadeset i pet godina od dana kada je metkom zaustavljenim.

Nisam znala da će nam do te mere nedostajati. Svakoga dana više puta gledala sam u velike crvene plotere „Metaklinike“ sa Reihl Kirom u središtu, baš kao što je on okupio svet koji je preostao posle njega. Donekle smiruje saznanje da će izložba biti kod Jadranke Reihl Kir, na određeni način sve je zakonomerno, sva ova propast od ubistva Rajhl Kira do dana današnjeg, već dvadeset i pet godina.

(25.-26. jun 2016.)

TO JE JEDNA OBIČNA RUPA

(„To je jedna obična rupa“, Petar Komnenić)

Rab, od 29. lipnja do 3. srpnja 2016., „Ljetna škola – Kultura pamćenja u suvremenoj Evropi“ u organizaciji „Dokumenata“ iz Zagreba („With a litle help of my friends“), gomila pametnog sveta, starijeg i mlađeg, ženskog i muškog, sa svih strana, zvaničnika i civila (mnogih nacionalnosti, za veroispovest ne znam, no ne naročito identitetski nastrojenog, odnosno „škola“ ima nešto više i šire od toga, koncentrisana je na sumu istorije koja se spaja i rastavlja, stvara i dokida i u odnosu prema pamćenju i sećanju; politike sećanja, a ne politika sećanja).

Od Rijeke ka Rabu to što se vidi jedan je od najlepših krajolika na svetu, dramatično lep. Nema ničeg sentimentalnog, gotovo apstraktan, u svakom slučaju asketski. Na moru i na suncu. Među svim otocima nalazi se i Goli otok. Na kome je i Petrova rupa, a onaj po kome

je rupa i dobila ime, kada je u nju bačen kao zatočenik, kao informbiroovac, rekao je: „To je jedna obična rupa“, to je izjava komandanta Lovćenskog odreda i potpredsednika crnogorske vlade odmah nakon oslobođenja i pobede nad fašizmom u Drugom svetskom ratu. Izjava koju citira u svom predavanju i „vođenju“ po Golom otoku istoričar dr Martin Previšić, upravo doktorirao na toj temi (i o čijoj nezavisnosti, Martinovoj, i slobodoumnosti, izvan svake dogme i predrasude, još će biti mnogo reči, po izdanju njegove knjige) sublimira više jednu teomahiju nego osećanje žrtve, koja je bez sumnje i sa razlogom dominantna kada je o zatočenicima Golog otoka reč. Sumnjam da bi Petar pristao žrtvom biti.

I kada je reč o odbrani Jugoslavije od napada Sovjetskog Saveza, i Staljina i staljinizma, o borbi protiv imperije, o odbrani od staljinističke imperije, staljinističkim metodama. Kako se kod nas menjalo – to znate. Živeli ste ovde. Kako je bilo u staljinističkoj imperiji, to znate od Solženjicina, a možete da pitate i Poljake, i Čehe, i Slovake, i Mađare, i Bugare, i Albance. Kakva je bila staljinistička imperija, to najbolje među Jugoslovenima znaju porodice ubijenih jugoslovenskih graničara koji su branili Jugoslaviju od imperije.

Po povratku, preko mora, u hotel na Rabu, koji se zove „Padova“ (toliko je ugodan da bi „Rab“ mogao biti) i koji je hotel nad hotelima, luksuzan i nov u novom stilu za nove ljude, za buduće ljude, za sve one koji prolaze pored škole „Kultura pamćenja u suvremenoj Evropi“ (a i škola je tu banula, ili je sve to baš tako, i jedni i drugi i treći, i Goli otok i Brijuni tamo negde iza ugla, čudesna montaža atrakcija novosagrađenih vila i svakolikog nasleđa), smejemo se do u kasne sate zbog opaske Petra Komnenića.

Sasvim je jasno, smehom se oslobađamo od sažaljenja i straha (Aristotel), smeh kao katarza usled konfrontacije teško zamislivog herojstva i odbrane od straha. Herojstava sa prezirom prema kazni, i profanosti najčešćih tumačenja tragične zbilje, a sada istorije jedne zemlje koja je nakon svega „propala“, koja je „nestala“, koja se „raspala“.

Koliko je koštalo to što je „propalo“, što se „raspalo“, što je „nestalo“.

Čini nam se da znamo nešto, neki znaju i dosta, neki su slušali, neki guglaju (šta se sve na Guglu ne nađe, sa kog stajališta, koje zemlje, koje ideologije, koje vere...), međutim kada vidite Goli otok, kao teren, kao prirodu, i kao zatvorsku arhitekturu, kamen i retko rastinje, ne ne fotografijama i ne na filmu kao što je film Darka Bavoljaka *Goli otok* (prikazan na Školi, kao i film Tihe K. Gudac) o Otoku i licima ljudskim izbrazdanim, konfiguracije identične sa terenom, već stanete na to mesto, usred duha njegovog, kako li bi bilo stati gde god u Gulagu, tada znate težinu pitanja da li su dva i dva četiri, ili su dva i dva pet i šta je za koga mogla biti „najstrašnija stvar na svetu“ (*1984*).

Među svim polaznicima škole „Kultura pamćenja u suvremenoj Evropi“, te uzbudljivim predavačima, i konačno, volonterima koji su radili na Otoku, petnaest dana, da malo uljude jedan delić, jednu stazu, jedan pristup prvom od kamenih zdanja, bio je i jedan tragač za „istinom“ sa stanovitim iskustvom agencija za izjednačavanjem svih totalitarizama.

Pitanje glasi: koje konsekvence za savremenu Evropu, pogotovo za rast desnice i nacionalizama ima pitanje o izjednačavanju „svih totalitarizama“?

Tu na Rabu, gde smo bili je bio i logor u toku okupacije – fašistički logor Kampor. Obeležen je spomenikom Edvarda Ravnikara i stihovima Ivana Gorana Kovačića. Obeležje u prostoru, uključujući i friz sa scenama živoga života, pomalo zapušteno, kao i svi spomenici antifašizmu, jeste, ali je i izuzetno i svečano lepo, sa pločama, malim, ali veoma sličnim onima koje su na mostarskom groblju Bogdana Bogdanovića.

Pitanje glasi: zašto su spomenici koje diže jugoslovenski modernizam, a bilo je, naravno i koječega mimo modernizma, veličanstveni (Bakić, Bogdanović, Angeli Radovani, Ravnikar...), autorski i za epohu i narod označavajući, i zašto su mnogi porušeni i svi zapušteni?

To jeste, šta smo rušili i šta podizali. Šta mi zapravo o sebi mislimo, pojedinačno i kolektivno.

Dakle, od značaja je rad škole „Kultura pamćenja u suvremenoj Evropi“, reklo bi se da literatura, film, umetnost imaju prevagu u saznavanju i katarzičnoj moći, te i čitavo umetničko nasleđe nastalo na temelju istorijskog iskustva, sa svim traumatičnim mestima osporavanja. Istovremeno, činjenice, faktografija, dokumenta, međutim biti na mestu radnje, sresti sa belinom krečnjačkog kamena koga spira kiša, sa šiljatim stenama koje ranjavaju hod, sa retkim rastinjem koji se danas jedva bori za opstanak, sa kamperskom zaravni, sa logorom kao da si se sreo sa svim logorima.

I posle svih žica i logora po Evropi, u Evropi ponovo dižu žice i rampe da izbeglice ne bi imale utočište. To su žice u prvoj polovini dvadeset prvog veka, žice za izbeglice iz zemalja od kojih je napravljen pakao i da budem prozaična koliko je izbeglica u odnosu na Evropljane, jedan na dve stotine i te dve stotine ne mogu da prihvate jedno ljudsko biće koje beži iz pakla. Katarza je ostala na onome što je po definiciji i bila, dramska radnja u antičkoj Grčkoj. Da katarza postoji u stvarnosti, jedan na dve stotine bio bi sačekan kao jedan od boljih među dve stotine. Ne bi se žice ponovo razapinjale. Objašnjenja zašto se žice razapinju se prigodno menjaju. Žice se usavršavaju. Od bodljikave u žilet žice. Cilj koji se žicama ostvaruje je uvek isti. Držati druge u paklu. I sprečiti ih da iz njega pobegnu. Kultura pamćenja u savremenoj Evropi, sada, ovog i prošlog leta i ko zna koliko još leta je sklanjanje žica na putevima izbeglica. Ako ima pamćenja, izbeglice neće nailaziti na žice. Sećanje je tako uslov života. „Dokumenta“ su mesto govora. Da li činjenice, fakta, dokumenti nešto znače u zakovitlanim propagandama protiv „drugih“, u širenju straha i panike da će nas „oni“ žive pojesti. Bar mi „na ovoj teritoriji“ trebalo bi da to znamo – ko se ograđuje žicama čini to sam sebi.

(9.-10. jul 2016.)

ČIJI GRAD, NAŠ GRAD

„Beograd nije Mali“. Ništa tačnije od toga.

Kada dobro pogledaš sve okupljene, reći, sve izašle, došle na protest Inicijative „Ne da(vi)mo Beograd“, a i kada saslušate šta sa scene (ne sa „stejdža“, svaki put kad čujem „stejdž“ i „red karpet“ uhvatim se za.., a treba biti pristojan i tolerantan), sa pravom se možemo upitati kako je došlo do toga da njima vladaju, da nama vladaju, da nad nama vladaju, da na vlast dođu (i ne samo u ovoj državi), takvi kakvi su danas na vlasti – „Beograd nije Mali“.

Ništa tačnije od toga, jer Beograd nije mali, Beograd je veliki grad, narušena metropola, nije mali, ljudi u njemu nisu svi mali, ni samo koristoljubivi, ni samo nasilni, ni samo uzurpatori, ni bez solidarnosti, ni bez prijateljstva, ni bez ljubavi, jedni za druge i svoj grad. I nije to samo tako u Beogradu, čini se takvim jer su gradovi i zemlje oteti od građana i to je ono što se moglo čuti juče na demonstracijama, i pre toga, i čuće se još – da građani hoće svoju zemlju nazad. „Čiji grad? Naš grad“. Čija zemlja, naša zemlja.

Pre dve nedelje Patka je bila kod SIV-a, velika žuta patka, do nje se dolazilo preko Brankovog mosta, koji se, kako je na društvenim mrežama izveštavano, ili bolje rečeno svedočeno, tresao od koraka, od koračanja, kretanja. Teško je zaboraviti veliku zelenu površinu ispred SIV-a, pokošenu i hiljade ljudi po njoj u sumrak, i sa pesmama i sa razgovorima, bio je to osećanje prostora i slobode.

„Zbog slobode“ – jedna je od parola na protestu, o kojem, koliko sam videla, na „vestima“ nije bilo ni reči. Ali zato se besomučno izveštavalo o tome kako je gradonačelnik Siniša Mali posetio sve uglavnom zadovoljne i privikle radnike po velikim vrućinama, one koji peku pljeskavice, one koji „održavaju grad“, one koje nije posetila Komu-

nalna policija da im porazlupa sredstva za rad i život, bile to glave ili lubenice.

Što se protesta tiče, ništa se nije dogodilo. Zbilja na nivou medija (čast izuzecima, kao i „Danasu“ čiji se broj posvećen inicijativi „Ne da(vi)mo Beograd“, akcijama, i mišljenjima građana juče na protestu i delio), ne mogu da razumem ni one koji naređuju da se ćuti, a ni one koji slušaju ta naređenja, da se takva situacija može održati. I pored nepodnošljivog postojanja državnika i ministara sa lažnim diplomama, i pored te bruke koja, uprkos toj fundamentalne laži, svako jutro oblači odelo, veže kravatu i uskače u cipele sa šnirom (to su naučili), ipak su mogli čuti negde, od nekoga iz neke TV emisije iz istorije, da je takva situacija, da postoje realni događaji i protesti koje skrivaju da se ne bi uvećali, da to ne može biti krajnja situacija, i da to ne može doveka potrajati. „Tragovi vam smrde nečovještvom“, još jedna parola. I da „šačica“ ljudi nije „šačica“ i da „dva i dva nisu pet“, i da dođe čas i dan kada to postaje jasno, kada laž ne može da pokrije istinu, ma koliko puta bila izrečena.

„Verica Barać je još 2004. godine opisala tranzicionu Srbiju kao poredak u kome postoje dve vrste vlasnika, oni čija se imovina štiti više no što to zakon predviđa, i oni koji ne mogu da ostvare ni minimum prava koje im zakon izričito štiti“, piše u Biltenu sa samoobrazovanje i društvena pitanja („Učitelj neznalica“), podlistku „Danasa“, Ivan Zlatić u polemičnom tekstu koji svakako treba pročitati „Nepodnošljiva daljina socijalizma“. Bez takve konstrukcije, zar bi Vučić mogao da kaže: „Ako mene pitate (a to kaže i kada ga niko ne pita, prim. B. P.), ja mislim da onaj ko bi to uradio, a da je želeo da uradi bilo ko iz vlasti, da je taj kompletni idiot, jer to treba da uradi u po bela dana, jer su u pitanju bespravni objekti, koji su ružno izgledali i od kojih su korist imali samo oni čiji su bili“. Ako to još nekome nije jasno, Vučićeva vlada je trenutni vrhunac, a ne korak unazad u liberalnim reformama i evropskim integracijama Srbije.

„Nismo mi opozicija Vučiću, već celom sistemu“ („Ispovest Patkice“, „Ko stoji iza građanskih protesta“), Nušić je veliki pisac, nije baš da svi

to znaju, ali ipak, i u gradu koji ima tri spomenika Nikoli Tesli, kao vrhunac i kao dokaz da zbilja živimo u vremenu i u sistemu, i pod gradonačelnikom i premijerom koji zbilja ne znaju šta im je činiti, u kontekstu analize Ivana Zlatića, Nušićev Aleksa Žunjić i pitanje: „Ko stoji iza njih?“, tradicionalno je krucijalno pitanje politike u Srbiji. Ne, možete li zamisliti, niko ne stoji iza njih, iza njih stoje samo oni koji stoje ispred. Ti koji su ispred su i oni iza njih. Zamislite, vredni ljudi, imaju ideju, samoorganizovani ljudi, ljudi sa misijom, ljudi koji hoće, žele, moraju, znaju. I koji, očigledno smatraju da je borba protiv straha, „do slobode“, temeljno ljudsko pravo i obaveza. Jednom je Bata Čengić „nadrljao“ zbog ironične pesme, mislim da je to bilo u filmu *Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji* (Bora Ćosić – „Plovi patka, plovi guska, ova zemlja biće ruska“, ironično, znači, neće biti). „Čiji grad?! Naš grad“.

Čiji grad, naš grad, „Poezija je peticija. Peticija je poezija“. „Pisci i spisateljice učestvovanjem u ovoj peticiji pridružuju se zahtevu za grad ljudi, a ne uskih interesa. Istovremeno, na ovaj način se pružaju podrška protestima jedne inicijative, nas kojima sve više ljudi beskompromisno diže svoj glas“. To. „Beskompromisno diže svoj glas“, Književni protest/kontrast izdavaštvo, kupite za 500 dinara i učestvujte, stanite „iza njih“. Ko stoji iza njih.

Srbijanka Turajlić je pozvala da se ona protestima i formira, da se institucije države i akademska elita izjasne o protestima da se oglase o svom postojanju, kao i tužilaštvo. Maestralan govor i retorski odličan uvod Ksenije Radovanović, ljudi znaju da govore kada imaju šta da kažu, to kako se na protestima govori ne možete čuti ni u Skupštini, ni na presicama.

No, ono što je reditelj Srđan Keča izgovorio čini mi se da u potpunosti odgovara njegovom zaključku „Ovo je politika“, da, u potpunoj depolitizaciji zapravo to što smo, po četvrti put protestovali, to je politika.

„Mi danas nismo ovde zato što je rušenje u Hercegovačkoj bila neka greška u sistemu.. Nismo ovde zato što je 'Beograd na vodi' izuzetak od pravila. Da je tako, jedan protest bi bio dovoljan, palo bi par

ostavki, neki bi se našli pred sudom i gotovo. Ovde smo zato što je projekat 'Beograd na vodi' i sve što se oko njega vrti najočitiji odraz sistema, odraz sprege krupnog kapitala i političke klase koja već dve i po decenije kroz razne 'projekte od nacionalnog značaja' silom otima sve što je javno, sve ono što pripada svima nama".

Ruta protesta Inicijative „Ne da(vi)mo Beograd" sa podnaslovom „Beograd nije Mali", završavala se na „Mestu zločina", kod nesretnog „Geozavoda" dodeljenog inače Zaštitniku građana za rad, pa „preuzetog" za Beograd na vodi. Idući ka „Geozavodu", prošli smo pored hotela „Bristol", u kome još uvek živi general Vlado Trifunović, bez stana, „general žive vojske", na čijem „slučaju" se slama nepolitičnost svih vlasti, nikada nisu znali ko su, odakle su i zašto su tu, i nikada nisu prepoznali „ko stoji iza njih", koja politika, mirotvoračka ili ratnohuškačka, nacionalistička i partijska ili borba za narod i državu.

Prošli smo i pored izbeglica ispred Ekonomskog fakulteta, kakva ironija, da ima ekonomije ne bi bilo izbeglica, mahali su, mahali smo im, vruć dan, bitan dan.

(16.-17. jul 2016.)

ONA JE TU

„Pravo birati i biti biran imaju svi građani koji su napunili 18 godina, muškarci i žene bez obzira na veroispovest, nacionalnost i rasu", tačka B stava 2 („Obrazovanje privremenih opštinskih i sreskih vlasti izvršiće se na osnovu sledećih pravila i principa").

Naredba „Privremene vrhovne komande nacionalnooslobodilačkih trupa u Crnoj Gori, Boki i Sandžaku", 22. jula 1941. godine; Iz štaba privremene vrhovne komande, Milovan Đilas, književnik (Arhiv CK SKJ; Miloš Milikić: *Ratnim stazama Milovana Đilasa*, Beograd 2011.).

Ovom naredbom, zapovešću, Jugoslovenke su 22. jula 1941. dobile pravo glasa i prvi put učestvovale na izborima za Narodnooslobodilačke odbore u Kolašinu, Andrijevici, Beranama i Bijelom Polju, tada, jula 1941. godine.

Nakon 22. jula 1941. konsekventno je potvrđivano pravo glasa Jugoslovenki i to kako sledi:

„Fočanski propisi": Zadaci i ustrojstvo narodnih oslobodilačkih odbora; objašnjenja i uputstva za rad Narodnooslobodilačkih odbora u oslobođenim krajevima - 1- Seoski (kmetijski), opštinski i sreski nar.osl.odbori – „Seoski NOO-i i povjerenici biraju se na zboru sela (kmetije) od svih seljaka, muških i ženskih. Žene takođe mogu biti birane za članove NOO-a. Opštinski NOO bira se na skupštini delegata (izaslanika) iz svih sela i zaselaka jedne opštine ili grupe sela". Januar – februar, Foča, 1942. (Arhiv Vojnoistorijskog instituta).

Prvo zasedanje AVNOJ-a, Bihać 27.-28. novembar 1942., Drugo zasedanje 29. novembar 1943. Jajce, Treće zasedanje AVNOJ-a – Privremene skupštine 7. avgust 1945. Beograd. Ustav Jugoslavije 1946.

A kroz decenije koje pamtite, a druge nisu bile u prilici da ih zapamte, i nasuprot i uprkos pravu glasa stiglo se sada do „Geoksa za lak korak".

Nakon saznanja o stajanju radnica u „Juri" i kada mašine ne rade, o dozvoli da odete da piškite i o crvenim trakama i „crvenim linijama", te o nošenju pampersa za „lako stajanje" dobrih investicija, evo sada i „lakog koraka" u Geoksu.

U svojoj ispovesti u toku protekle noći tokom nominacije Donalda Trampa za republikanskog kandidata na izborima u Sjedinjenim Državama, Melanija Tramp će reći da je poreklom iz komunističke Slovenije (čujem da su stotine hiljada ljudi potražile gde je i šta je gospođa Tramp, rođena Knavs, u Sevnicama, Sloveniji, ali je ona „legalni imigrant"). Otprilike: „Mama je iz fine građanske poro-

dice ta koja je uputila u svet mode, budući da je i sama odrasla, mama, pod uticajem bečke mode". Istovremeno, sve je to u svrhu zastupanja porodičnih vrednosti; nastupali su i sinovi i kćeri, mlađi Tramp zastupao je i interese radnika i radničke klase. Nije ovo ništa ironično, jer tu ironija ne pomaže, ni tamo ni ovamo, u stvari u jednom jedinstvenom svetu, u jednom kompradorskom svetu nema ironije.

Kako sam pre neki dan videla Sonju Lokar, direktoricu Evropske mreže za jednakost polova, tokom jednog od njenih izlaganja (na društvenim mrežama) shvatila sam da nisam pisala (sticajem okolnosti) o skupu koji je u Podgorici održan krajem maja „Ona je tu", za koji sam bila pripremila informacije o danu i mestu rođenja prava žena Jugoslavije sa početka ovoga teksta. Na tom skupu tema izlaganja Sonje Lokar bila je „Žene na Balkanu, povratak u mejnstrim politiku", dakle danas se borimo za ono što smo jednom imale (ravnopravnost kroz posao, politiku, obdaništa, prosvetu, zdravstvo, pravo na pobunu da nismo dovoljno ravnopravne kao u SKC na simpozijumu „Drugarica" 1981. – ukratko sve čega smo se sa Jugoslavijom odrekle). Jugoslavija je bila u Evropi. I bila je ravnopravna u Evropi. To je bilo u vremena kada je u Britaniji bila premijerka Margaret Tačer, a u Jugoslaviji je premijerka bila Milka Planinc.

O skupu u Podgorici bilo je i to unapred mnogo „kontroverznih" reči, no kako reče Vedrana Rudan, samo da smo slušale Širin Ebadi, iransku advokatkinju i aktivistkinju, borkinju za ljudska prava, dobitnicu Nobelove nagrade za mir, čitav skup „Ona je tu" bi imao smisla, jer, između ostalog, kada čujete od Širin kako je upravo njena koleginica osuđena na dvanaest godina robije zbog „brige za opštu stvar" („što ne gledaš svoja posla"), onda se mnogo lakše relativizuju različite metode obeležavanja i izgona domaćih „veštica". U Iranu je definitivno pogubno vešticom biti, kada i čitav svet protiv njihovog progona protestovao, vlasti u Srbiji se u kontinuitetu ne opredeljuju i ne protestuju (analiza profesora Vojina Dimitrijevića, stvarnog doktora pravnih nauka). Uputa da skinemo feredže u Jugoslaviji data je 1952. godine.

U tom smislu tekst Dragane Boljević, predsednice udruženja sudija Srbije („Politika“), o progonu desetine hiljade tužilaca i sudija u Turskoj u dugotrajnom periodu, njihovo ražalovanje i raseljavanje, opis stradanja u „demokratskoj državi“ pod demokratski izabranim Erdoganom, izuzetan je i kao znanje i informacija i kao solidarnost sa progonjenim turskim kolegama. I progonim hiljade prosvetnih radnika jer znanje je moć, a neznanje osnova populizma.

Vratila bih se Sonji Lokar. Bilo mi je drago i ohrabrujuće videti je na terasi hotela „Podgorica“ na Morači i razgovarati sa njom, to je posebna „bezbednosna prilika“, jer Sonjino razumevanje istorijske borbe od početka, ali bez kraja, srazmerno je njenom iskustvu, znanju i umeću. To je, naime, sasvim redak spoj teorije i prakse, ili intelektualnosti i delanja. Te i sve što je izložila u Podgorici jeste program, plan, kako da se osvoji ono što je već jednom osvojeno bilo, i to korak po korak, u promenjenom sistemu i novim metodama, sa sasvim jasnim uporištem u emancipatorskim politikama u kojima smo živeli, koje su postojale. Na neki način, u Sonjinom izlaganju postoji izvršni plan, organizacija, metodi, sredstva, cilj i način. I to je čini bliskom kako samom zasnivanju prava žena, borbom protiv fašizma, tako i onim što se sada može učiniti. Nema tu „Na mlađima svet ostaje“, već duboka odgovornost za nasleđe i budućnost, to nije reduktivan, već kreativan princip, naučni princip. Napuštajući poslednji kongres, trinaesti, Saveza komunista, onaj iza čijih vrata je Slobodan Milošević (bar po svedočenju saradnika u televizijskim serijama o tome vremenu) rekao da „Neka Slovenci odu“, Sonja Lokar je izlazeći iz dvorane Centra Sava zaplakala. Tada, i po tome je zanavek upamćena. Međutim, teško da ima ličnosti koja tako malo plače, „bez obzira na veroispovest, naciju i rasu“, sedamdeset i pet godina posle 22. jula 1941. godine.

(23.-24. jul 2016.)

ZAŠTO SE SVI TOLIKO BOJIMO?

Zašto se svi toliko bojimo? – pita u svojoj kolumni Vedrana Rudan. Ne bih rekla baš svi, kao što se ničeg ne boji ni Rudanova, kao što se svakodnevno ne boje svi građani.

Ne boje se da protestuju, i to ne samo kad su u protestu sa drugima, već i kad su sami, kad imaju samo svoj glas, koji se začne i pukne u trenucima sudara sa stvarnošću koja prevlada šibicarenje vlasti. Istina, to suočenje sa istinom ne znači nužno promenu stava, pa ni onda kad se izađe na izbore. Ili na referendume. Strah i nada za autokrate nije neka specifično ovdašnja stvar, mada ima i posebne odlike, populizam prosto buja i na nedostatku vrednosti, pre svega moralnih, na osnovu kojih bi se mogla podići jedna druga, pre svega nenacionalistička osnova angažovanja ljudi u svrhu opšteg dobra.

Erdogan tviterom poziva narod da ga brani od vojnog udara, i narod ga brani i brani, umlaćujući neprijatelja i podržavajući uništavanje sopstvenih redova, sudija, tužilaca, novinara, svakoga ko ne podržava Erdogana, a sve to je odbrana demokratije i vladavina prava.

Nastupilo je postčinjenično vreme. Što ne znači da brojke ne važe, brojke se upravo podižu na odsustvu od stvarnosti i od činjenica. Da li je odsustvo činjenica i argumenata kao moćnih, ili bar od pomoći za razumevanje stvarnosti, izvor straha. Da li je iracionalnost nedostatka političkog sistema uzrok straha i unezverenosti? Da li je izvor straha to što je sasvim očigledno da ono što građanin sluša, što mu se govori na konferencijama za medije, nema nikakve veze sa onim što mu se događa?

Imenovanjem nove vlade ušli smo u drugi krug paranoje, svi se oni mnogo bolje poznaju, nego što ih mi prepoznajemo. I nije ni važno da mi nešto znamo i prepoznajemo, bitno je da oni to mogu uzajamno da poznaju i da se prepoznaju.

Svojevremeno, devedesetih, bila je muka pokazati javnosti i Mirjani Marković, povodom njenih razmatranja feminizma, da Koštana nije živa žena, već je lik Bore Stankovića. U to vreme, direktor bolnice „Sveti Sava" bio je čuveni psihijatar Striković, i sam dramski pisac, čuven i po tome što je sestre u bolnici odenuo u narodne nošnje, u rukama su imale kondire iz kojih su imali piti bolesnici; činilo se da je najbolje da on odgovori kako je i zašto Koštana junakinja Bore Stankovića, a ne živa žena. I da je Koštana napisana davno, te da je međunarodni PEN zakasnio u odbrani umetničkih sloboda živoga autora.

Strah za egzistenciju koji se sve više naziva strahom za preživljavanje, strah od gubitka posla, strah od nemanja, strah od nasilja, strah od prošlosti, strah od budućnosti, nesigurnost, nestabilnost, strah od mraka, strah od ružnoće, strah od bede. Od stida zbog bede. Strah od opštih događaja, od svetskih događaja koji se pretvaraju u strahove pojedinca, pojedinačni i unutrašnji strah koji se prenosi na opšte događaje, izbeglice, terorizam, svetske sile, zavere, geostrategije, pretnje, panike, nedostatna objašnjenja, nepoverenje prema informacijama, saznanje da su i one manipulisane, sve manji i manji značaj činjenica, jer su podložne interpretacijama i politikama. To što se pojam verovati, vraća na račun pojma znati, znak je da se sve manje i manje veruje u razumno, u očigledno i u činjenice. Ostaje vera, i nacionalizam kao osnova populizma.

Baš smo se zaglibili. U glib. Govor Premijera je količina, a zemlja sve više teritorija. Koliko je svega sve manje, toliko je reči sve više. Koliko se supstanca, civilna, tanji, toliko se sila povećava. Vlast je nihilistična, a evo postala je i cinična. Ali bez duha, Kaligula se trudio, mnogo se trudio, ali nema ničeg strašnijeg od toga, od truda i vrednoće kao krucijalne vrednosti, kao i od štednje u odnosu na kreativnost i produktivnost, to mora da preraste u teror. U teror koji je smešan, što ne znači da je manje opasan.

I tu je negde uzrok straha, to nije korupcija, i nije ni konformizam, ćutati, već je teško raspravljati sa apsurdom, i to smešnim. Ljudi se

zapravo sklanjaju i od gluposti, tvrdoće, privatnosti vlasti, njene iracionalnosti i potpunog uverenja da je sve dozvoljeno, da je njima sve dozvoljeno, na osnovu brojki i količina. Svi su se smejali, ko ludi posle Staljinovih govora, smeh je bio oslobođenje, jer su znali, već je bilo poznato ko će iste noći u Gulag.

Duže čekajući da platim u radnji, rekla sam, i pred drugima, službenici za kasom, da i za taj posao treba biti stručan. Kad sam već izašla pozvala me je da se vratim: „Vratite se, molim vas, želim nešto da vam kažem, nadam se da ćete me razumeti". Vratila sam se, naravno. „U pravu ste – rekla je ona – i za kasu treba stručnost i ja nisam za to stručna, pravnik sam, imam pedeset i dve godine, otpuštena sam i moram ovo da radim. Nadam se da razumete".

Razumem, prodavačica u kiosku čije rafove krase „Informer", „Kurir", „Alo" i „Politiku" treba da iskopavate, o „Danasu" da ne govorimo, u ćošku i ispod nečega ničega, je profesor hemije, i kad je pitam zašto je red novina takav i da li neko plaća da tako bude, ona kaže: „Ništa me ne pitajte". Ništa me ne pitajte – kaže svaki onaj koji na svom čuvenom radnom mestu, koja se samo množe, stoji između vas, građanina, i sile, količine i šta drugo da kaže, a svi su sve luđi od straha što ne mogu da kažu ili da čine. Što su vezani preživljavanjem. I što im se na svaku primedbu, i iznesenu činjenicu, odgovara da nije tako, negira očigledno i to ozbiljno, odgovorno i sa ponosom.

Čitam knjigu Ivana Ivanjija *Moj lepi život* („Ne treba ništa izmišljati kada policajci naoružani dugim cevima dođu po jednog petnaestogodišnjeg dečaka"), koliko će sada godina biti od kako je u ovo doba, godine 1945. Ivan Ivanji oslobođen iz logora (Aušvic, Birkenau)? Pored svog blaga jednog teško opisivog, a opisanog života, evo jedne od završnica ove knjige: „Moja žena i ja smo polako krenuli u pravcu pijace na Dušanovcu, nekoliko stotina metara od našeg stana na Voždovcu. Sunce je prosrebrilo kontejnere za đubre. Tamnoputa žena sa bebom u levoj ruci, desnicom probira đubre u kontejneru. Moja žena kaže da je strašno.

Trebalo bi da se stidi... i brzo se ispravlja – Treba da se stidimo.

Ova žena ne prosi u centru – razmišljam glasno. Ne prosi na raskrsnici izlažući bebu izduvnim gasovima ne bi li omekšala naša tvrda, malograđanska srca. Ona traži nešto što može da pojede, ili preproda.

Ja sam u koncentracionom logoru Magdeburg ponekad uspevao da se prišunjam kantama za otpad da bih tražio perja od mladog luka. Esesovci su bacali svašta. Kao svi mi, ako imamo dovoljno. Ponekad bih našao nešto jestivo. Oprao na brzinu i jeo. Žvakao brzo da bih progutao pre nego što neko naiđe. Vadili smo napola trulu bačenu repu iz kontejnera, vešti zatvorenici su sa dve žice uspevali da elektrikom zagreju vodu, dovedu je do ključanja, pa smo kuvali to smeće, jer sirovu nismo uspevali da jedemo, čak ni bačenu šećernu repu. Pokušao sam. Ne može. Ništa ne mogu da objasnim onome ko se nije našao u situaciji da kopa po smeću ne bi li našao zalogaj koji može da pojede. Ja bolje od mnogih drugih razumem žene koje u Beogradu kopaju po kontejnerima za otpatke".

(13.-14. avgust 2016.)

ČERI PARADAJZ I BUREK

Ne samo da svaka država na Zapadnom Balkanu (ili već kojim eufemizmom krijemo riskantnu Jugoslaviju) ima svoj jezik, već i svaka partija ima svoj jezik.

Mogu se, naime, pratiti pojmovi koje partije na vlasti uvode u govor politike, ili bolje rečeno, interesa koji su „u igri".

U drugačijim prilikama, ili u normalnim prilikama, ponos upravnika pozorišta, recimo, bio bi u neodoljivoj produkciji, kvalitetnoj, da

kažem banalno vertikalnoj, onoj koja ima poentu, ne mora da bude mnogo, već da bude nešto posebno, međutim, za upravnika je važno da je uštedeo, da mnogo košta sve manje, odnosno i da bude jeftinije, da se uštedi.

Da se „ne bahati". Pa bi „bahaćenje" bilo i to što su do sada izlazile novine kao što je „Liceulice". Da li su prilike i kontekst, politički, odnosno apolitički, doveli do tolikog ludila da nema sredstava za „Liceulice".

Možda je Džordž Soros izazvao svojim „provokacijama" i donacijama toliko besa kod režima i u društvima pogotovo u bivšoj istočnoj Evropi, zato što se kao ekonomista suprotstavio merama štednje i pretpostavio im boljitak (ne „benefit") koji je posledica produkcije i kreacije. Nije mu mnogo bolje ni u SAD, jer Trampov „program" upravo počiva na populizmu, na kvantitetu, i na odioznosti prema svemu onome što je stvorilo Ameriku, svim nacijama i snažnim pojedincima, konačno i Džefersonu i „Deklaraciji o ljudskim pravima". Tamo gde se vlast drži na nacionalizmu i populizmu, Viktor Orban će rado sazidati najveći fudbalski stadion u mestu rođenja, tako da svi mogu stati u gledalište i navijati za „Trijanon"; e tamo Soros predstavlja crnoga đavola. Ne samo zbog rastućeg antisemitizma, već i zato što se vlast održava pomoću nacionalnih „istorija", zastava, parola, patriotizma, religije, etniciteta, vlast kojoj je do svega toga najmanje stalo, a stalo im je do moći, vlasti i, naravno, para. Svejedno da li je Mađarska, Slovačka, Poljska, Rusija, Turska, „Zapadni Balkan" (u Makedoniji ima i izraz „sorosovlije").

„Bahate se" uvek oni drugi, nikada se „mi" ne „bahatimo". To „mi" je zbilja „po prvi put u istoriji", nacionalnoj, postalo tako evidentno „Ja". Jer ko je protiv mene, taj je protiv Srbije, za koju treba dati sve. „Kraljevstvo za konja".

I premijer Švedske Stefan Leven je u poseti, i američki potpredsednik Bajden je u Beogradu, ali izgleda da nema načina da se zatrpa

ogromni, nezajažljivi resentiman nastao dugogodišnjom borbom za sve ono što su oni drugi koji su bili na vlasti imali. I „bahatili se".

Hoću i ja da se bahatim, u taštini, u skrušenosti, u zaslužnosti, u vrednoći, u kvantitetu, u svemu, hoću sve same dobre ocene, hoću da budem odličan, perfektan. Avaj, vlast nikako da izađe iz tog manjka. Nikako do viška vrednosti.

Svojevremeno je negde „procurilo" kako je Mirko Marjanović, bivši predsednik Vlade Republike Srbije i visoki funkcioner SPS-a, čini mi se da je i on jako lepo pevao, u „Progresu", gde mu je bilo privredno stanište, zahtevao da svako jutro kada stigne na posao zatekne sveže jagode (ne mogu da improvizujem da li i šampanjac), to me je potpuno zadivilo. Kako je samo došao na tu ideju, odakle je ona, i kako se tako brzo dođe do takvih ideja. (Jedna građanka mi je skoro rekla, a u povodu garderobe naših prvih, drugih i trećih dama da ukoliko je nekome cilj da ima i nosi „birkinku", onda je taj cilj lako ostvariv).

Izraz „bahatiti se" je jedna od tekovina partije na vlasti. Možda bi prethodnu mogao karakterisati izraz „odraditi", i ne treba da ponavljam, ali moram: „ispoštovati"), ovo sa bahaćenjem kao otelotvorenjem, baš tako jer veoma vizuelani puten izraz ima označiti nedozvoljeni luksuz u kome uživaju tajkuni, povezani sa neprijateljima. Izraz je nastao u vreme „borbe protiv korupcije" te je imao za cilj difamaciju onih od kojih hoćemo sve da uzmemo. To je izraz moralne osude, izraz institucionmalizoranja moralizma kao sredstva u neprekidnoj kampanji za vlast. Pozivam narod koji je bedan da se obračuna, da mi pomogne da se obračunam, sa lopovima, to jeste „drž'te lopova".

(To ne znači da ih nije bilo i da ih nema, samo je pitanje čiji su lopovi ili lopovi razbrojs na vaše i naše.)

Moralizam i populizam spojeni su u „bahaćenju" kao društveno štetnom i dekadentnom činu koji zaslužuje svaku osudu. I osvetu.

Kao i sve što se lansira iz „centara moći“, izraz je postao široko upotrebljiv i rasprostranjen. „Ti se bahatiš, on se bahati, oni se bahate, vi se bahatite“, samo se Ja ne bahatim, već stradam. I to u ovoj bedi, u kojoj se odlazak na more može smatrati bahaćenjem.

Zapravo to je „zaživljavanje u stvarnosti“ ideje Dobrice Ćosića o moru i vodi kao neizvesnim, opasnim, i konačno vlažnim, tako da se taj strah mora poništiti, strah od „Srbije bez mora“ kako je genijalni Nušić naslovio svoje delo, za sva vremena.

Uzmite lupu pa dobro pogledajte izraze lice i poze, „jezik tela“ naših, a ne njegovih, narodnih zastupnika u ozbiljnoj odanosti prema Premijeru, pogledajte nadahnuto oduševljenje, ne pamtim to ni u krucijalnim trenucima „komunističkog režima“, i jednopartijskog sistema. Uključujući i aklamacije i aplauze.

Đavo se krije u detaljima, proevropska politika, da, kako da ne. Ali kada jedna pribrana poslanica („Dosta je bilo“) upita pod a, be, i ce, onda je odgovor Mandatara, zašto je upotrebila tu abecedu, i šta sledi – aplauz. Zašto ne bi upotrebila tu abecedu, ili je sama upotreba abecede optužujuća. Da li je poslanica patriota u dovoljnoj meri.

(Veoma često se govori o iskrenosti kada je „evropski put Srbije“ u pitanju, to je sasvim budalasto postavljena dihotomija. Ne radi se o iskrenosti ili neiskrenosti već o logici, o situaciji suočavanja koja dekodira pravu ambivalenciju ovih političara).

U toku rasprave o GMO, pozitivno li je ili negativno to – GMO, Premijer se poziva na čeri paradajz, i lepo pita da li prisutni jedu čeri paradajz nastao mešavinom biljke i neke odvratne životinjice, te na skepsu koja je jednog časa doprla iz gledališta odgovora: „Pa da, to ne ide uz burek“.

E tako, poštovane dame i gospodo, čeri paradajz nije za one koji jedu burek.

Već za one koji znaju šta je to i „bahate se“. Narod jede burek, i poslanici. A čeri paradajz je za patriote, i za Srbiju. Nemoj da neko ima nešto protiv čeri paradajza, jer to znači da ima nešto protiv mene, i investitora. Pa kome opanci i oklagije, a kome obojci.

(20.-21. avgust 2016.)

BEZ (MIRA STUPICA 1923.-2016.)

U Beogradu ove jeseni biće pedeset godina BITEFA, Beogradskog internacionalnog festivala novih pozorišnih tendencija, bez Mire Trailović i bez Jovana Ćirilova, i bez Marije Crnobori, i Mire Stupice.

Dok sam u svojim mladim danima radila na Bitefu, „nasledivši“ sa Draganom Klaićem, koga takođe više nema, staranje o, u to vreme (a neobično za ovo vreme), intenzivnim i uzbudljivim razgovorima, susretima sa stvaraocima Bitefa, uvek me ja zadivljivala avangardnost, nekonvencionalnost mišljenja o pozorištu koje je dolazilo od etabliranih nosilaca tradicije veličine jugoslovenskog pozorišta. Marije Crnobori i Mire Stupice. Mira Trailović i Jovan Ćirilov su uvek u njima nalazili snagu i podršku da se suprotstave konzervativnim uverenjima o tome šta je dobro, a šta „prodavanje muda za bubrege“ – jedan od uobičajenih termina kojim su se častile tragalačke i „nepristojne“ predstave, „anarholiberalne“, „nedovoljno umetničke“, „amaterske“, „provokativne“, „kontroverzne“, i umesto ovih „svetskih bezlebara“ prizivala „velika i značajna“ pozorišta, koja su to bez sumnje i bila, ali za Bitef ne u prednosti od „raznih“ „grupa“ i „trupa“. To je bilo vreme u kome je pošta koja je stizala u Atelje 212, u Ulicu Lole Ribara 21, a na kojoj je pisalo samo Bitef, stizala na odredište. (A danas: „Jovan Trailović“, reče gradonačelnik Beograda, prilikom otvaranja prošlogodišnjeg Bitefa, misleći na Jovana na Bitefu u Jovanovu uspomenu, a rekao je njih oboje, prespojio ih slučajno). Iz otvorenosti, izgrađenosti i

ostvarenosti Mire Stupice i Ljube Tadića, naučila sam da su kompromisima i kolaboraciji svake vrste najskloniji oni koji se bore za karijeru, koji imaju šta da izgube, a da je biti glumica dvadesetog veka, Mira Stupica ona koji taj vek sa dva svetska rata, i ovim našim ratovima, dvadeseti vek, ume da savlada, i napusti, ili otpusti. Mira Stupica i njen brat Bora Todorović, uvek su držali glavu iznad vode koja svašta nosi, pa i otporni na kompromise, pa i na pristanak na podobnost onome što se naziva dnevnom politikom, a što je tako često bilo „nacionalnom politikom". O tom svedoči i knjiga Mire Stupice *Šaka soli*.

Ričard Nikson dolazi u Beograd 1970., o čemu iscrpno svedoči jedan od naših najboljih spoljnopolitičkih komentatora, Dragoslav Rančić, koji to postaje upravo prateći ovu posetu; Beograd nije sačekao Kenedija, čija je poseta bila dogovorena prilikom Titove posete SAD (Dalas 1963.), ali stiže Nikson; sećam se da je prilikom pripreme za tu posetu, ili tokom nje, od Ateljea 212 traženo da napiše istorijat igranja američkih drama, tako se to radilo, u tadašnjoj diplomatiji, i da je na jednom skupu u tom kontekstu Mira Stupica, govoreći o kulturi i pozorištu briljirala (to mi je jako ponosan pričao Jovan Ćirilov, takođe veliki diplomata, između ostalog, kao i Mira Stupica, između ostalog).

Godina je 1992., 15. juni, treći mesec traje opsada Sarajeva. U Udruženju dramskih umetnika pripreme za protest protiv rata u Bosni, nije uvek bilo „glatko". Prvobitna ideja je bila da se protest ne „dogodi", ispred Narodnog pozorišta, ali se kasnije, zbog mogućnosti da ipak bude u parku, dakle malo sklonjen, većina odlučuje za Jugoslovensko dramsko pozorište, srećom. Mira Stupica i Ljuba Tadić su bili za to da se izađe na ulicu Maršala Tita, da se zaustavi saobraćaj sedanjem, ležanjem, „okupacijom". Ovaj čin svakako je, pored Crnog flora (Civilni pokret otpora), koji je na ulice izveo sto hiljada Beograđana, jedan od najznačajnijih protesta u ovoj zemlji protiv rata i opsade Sarajeva, događaj koji se uvek pominje kada je čast pozorišta i kulture u pitanju. Kao i Klečanje muzičara i kompozitora u znak protesta (Vuk Kulenović).

Godina je 1996., godina nakon Dejtonskog sporazuma. Idemo u Sarajevo kao gosti društva „Prosvjeta“, sećam se dočeka u udruženju i kolege sa Akademije, reditelja Drenka Orahovca na vratima. Znam da sam u to vreme još jednom bila u Sarajevu u organizaciji „Mocart fondacije“ i da su tada niz Romaniju još uvek jurili tenkovi sa četiri S, i da su bila u pratnji UN kola. Ne mogu se setiti koja je bila prva, a koja druga poseta, ali se dobro sećam da smo i prilikom ove, na poziv „Prosvjete“, spavali kod domaćina koji su nas primili. Ana Miljanić i ja dugo smo se penjali do domaćina; zgrade sa više stanova, gađane, izbušene. U stanu, u čijem kupatilu je još uvek bila voda u kanisteru, sačekali su nas domaćini koji su nas primili na spavanje i boravak. U sobi je za jednim stolom bilo mnoštvo baterija i raznog električnog materijala kojim je domaćin radio, saznali smo iz razgovora da je inženjer. Neku hranu smo ponele, ali sačekale su nas sardine, domaćica je lepo organizovala sto, pokreti reducirani, gotovo asketizovani posle toliko godina života u opasnosti. (Zbilja, neoprostivo je mnogo toga ne zapisati na vreme i to je možda razlog zašto je pritisak zaborava, i instalacija zaborava kao politike (bez politika sećanja), ponekad tako uspešan, naravno uzimajući u obzir celokupan aparat koji stoji na raspolaganju liderima za čije je postojanje i vlast zaborav uslov. Nevolja je, međutim, da kad se jedno zaboravi, sve se zaboravi).

Mislim da te večeri još nije bilo struje, i da je u prostoriji bila polutama.

Ali sećam se pitanja domaćina: „Da li poznajete Miru Stupicu?“

Poznajem Miru Stupicu.

Inženjer tada reče da je blizak rod Cvijetina Mijatovića, muža Mire Stupice, koji je i sam pre Drugog svetskog rata bio član udruženja „Prosveta“, i da, kada dođem u Beograd, zovem Miru Stupicu i da joj prenesem svu njihovu zahvalnost što su se u vremena opsade prehranili i ostali živi od paketa koji su od nje neprekidno stizali, i to ne samo oni, u dom u kome smo u goste primljene, i ne samo njihovu zahvalnost već i čitave zgrade, i susednih zgrada.

Odmah po povratku u Beograd zvala sam Miru Stupicu: „Gde si ti?“, upitala je. Tada smo u CZKD radili u jednoj garaži, no kao u onoj gostinskoj sobi Mijatovića u Sarajevu. Evo Mire, stvarno se stvorila.

„Pričaj, kako su“. Pričam.

Rekla je da je dobro, dobro je, da joj je bilo jako teško tih godina, da je Cvijetin bio bolestan (umro 1993.), i da je ona išla i slala pakete, da je nosila i da je žurila kući, ali je pakovala i slala. Sve su mi njene uloge prolazile kroz glavu i upitala sam je da li bi igrala u „Poseta stare dame“... „Ima vremena, ima vremena“, rekla je. Držala me za ruku da čuje još nešto, još nešto o preživelima.

„Glumica dvadesetog veka“, sada smo bez Mire Stupice. Sada smo bez, bez.

(27.-28. avgust 2016.)

ZAR TE TO ČUDI

Ivan Medenica, umetnički direktor Bitefa, pedesetom Bitefu u susret nas obaveštava kako je Nejat Birecik, generalni direktor državnih pozorišta u Turskoj, upravo saopštio da će se ubuduće u državnim pozorištima u Turskoj igrati isključivo nacionalni repertoar i onaj koji potiče patriotska osećanja.

I to bi bila dalja instanca, dalji korak, korak koji gazi obrnuto od Gazi Kemal Paše, gazi Erdogan u stilu „vladavine zakona“, legalno izabrani predsednik, gazi u ime „demokratije“. Vladavina zakona je i progon tužilaca i sudija, progon prosvetnih radnika i evo progona „strane“ literature i stranstvovanja u pozorištu, uništi, prognaj sve što bi moglo da dovede u pitanje apsolutnu moć gospodara. Vladaj

bez „posrednika“, bez institucija, pogotovo bez institucija utemeljenih u vreme Kemala Ataturka.

Pre neko veče, u petak, pokušavam da pronađem galeriju u Kulturnom centru Beograda, to jeste da dopadnem do izložbe Slavena Tolja, do u podrum gde je pravo mesto za Slavenovu kritiku „sinergičnog“ urlanja „regionalnih“ nacionalnih vođa koja dovodi upravo do izdaje svega narodnog. (U galeriji na spratu Kulturnog centra otvorena je i izložba Fadila Šarkija o sudbini bioskopa Zvezda). Put do galerije u podrumu gotovo je zabarikadiran zidovima prepunim ne samo knjiga, već svega i svačega što se da kupiti na istom mestu „ol inkluziv“; igračke i sveske, što više to bolje. Baš kao što se u svakoj radnji gomila roba, i flaše sa vodama, i obojenim vodicama, baš kao na čuvenom „Arizona road“, tamo gde se „ukrštaju“ Republika Srpska i Federacija BIH. Tako je bilo kao uvod u zajedništvo denacionalizacije i privatizacije, i kolonizacije. Od robe do roba, ili robovanja.

(Pod koracima zaškripi parket u „Jugoslovenskoj knjizi“, krećeš se tiho, jer su i drugi tihi i pomalo svečani, knjige su organizovane po nekoj prepoznatljivoj logici, jedno vreme bio je i neki misleći red u knjižari „Plato“ pored Filozofskog fakulteta).

Gotovo da nema nikog u kafani ispred Kulturnog centra, stolovi nisu zauzeti, puno je naroda ispred kioska na Trgu republike. Narasli kiosci i tu možete nabaviti sve pod kapom nebeskom, red za redom kiosci između robne kuće i „Ruskog cara“, cigarete, guranje vremena u mobilne, žvake, opet flaše i flašice, grickalice, žuri narod i grabi sve što je na usput.

Retki smo koji sede i pričaju, bez straha od nefunkcionalne potrošnje vremena u situaciji koja neće doneti „benefit“.

Devedesetih su na početku ulaska u Knez Mihailovu vladali štandovi sa nacionalističkim kičem (bez izuzetka pleonazam), imam neke primerke toga, majice sa likovima, čaše, kape, zastave, još je radio bioskop „Jadran“, ali se u Kulturnom centru nalazio, u prizemlju pro-

stor iz koga se mogao sagledati taj novokomponovani prizor, čula se i lokalna muzika, odgovarajuća, sa štandova, sada je prostor za razgovor samo na spratu, dole nema mesta da se sedne, i da se razgovara.

Da li ste skoro bili na Kalemegdanu, sve što je bilo na početku Knez Mihailove premestilo se na Kalemegdan – vašarište suvenira i „suvenira", samo je sve to nekako umorno, nekako posle, ili pak samo tako klonulo deluje na jarkom suncu i požuteloj travi. Zdravo jutro je u kontri sa umorom recikliranog nasleđa jednog beznađa. (Uvek mi se činilo da bi združenim snagama trebalo uraditi na „regionalnom" nivou izložbu nacionalističkog kiča, veliku tekovinu borbi za identitet i suverenitet, do kojih se neslućenih dostignuća vinula ta izdaja svega „tuđega" i svojega).

I sad, na putu ka garaži ispod Skupštine grada, Branislav Dimitrijević i ja, pešaci, stojimo na trotoaru čekajući na zeleno svetlo da pređemo ulicu baš ispred zgrade nekadašnjeg „Protokola", tu je sa nama još jedan par starijih građana. Kad, „mrtav hladan" veliki značajni automobil naskače na trotoar, zamalo nas zgazi, da se prestrojili nismo, u zadnji čas. Svi žmigavci upaljeni, izlazi čovek i nema nikakvu ideju šta to nama zasmeta. Na pitanje: „Da li ste vi normalni?", odgovara: „Šta hoćete, histerije". Sve je, naravno, propraćeno odgovarajućom gestikulacijom „odrađivanja". Vozači zbilja znaju tehnički da voze, ali ih je sve više koji nemaju osećaj prostora, a posebno nemaju nikakav osećaj za druge, i za drugo. Neslućena bahatost i pretpostavka da je onaj koji krši svaki zakon, biblijski, neko kome se to može i kome se nije zameriti, zadaje strah i osećanje da „pojedinac ne može ništa", do da ugrozi svoje „preživljavanje".

Ovih dana novindžije (Basara) pišu kako je moguće da nakon svadbe u Etnografskom muzeju sledi svadba u Muzeju kralja Petra?

Pa sledi, uklapa se. Jer svadba, sahrana i žurka, premijera u pozorištu, slava koja je postala javna, i politika koja je postala tajna – rituali ožaljivanje i obeležavanja, proslave međusobno nalikuju.

Predvođeni konferencijama za štampu Premijera, definitivnim ukidanjem rampe, konvencije, ili kulturološke opne koja deli privatno od javnog. Lične ispovesti i denuncijacije svih između njega i svakog građanina pojedinačno. Nema „posrednika" u zahtevu za neograničenom ljubavlju. Sve ostalo je „mržnja", a ponekad to izgleda, ako se uključi i govor tela, sasvim obrnuto. Lični govor i politički govor postaju privatni. A ono što se hvali, to se načinom hvale dovodi u pitanje, jer je „Brut častan čovek". I nije reč o govoru mržnje, nije u pitanju kvalifikacija „ološ", već je u pitanju čitava konstrukcija govora u kome se umetnutim rečenicama denucira „neprijatelj".

Nije Skupština ni cirkus, ni arena, ni kafana, već privatna stvar učesnika „u igri", saniranja moguće štete od prodora stvarnog zastupništva opšteg interesa, kakvog ima, poput poslanice koja govori o razornom građevinarstvu i poziva Mandatara da pre nego što se zakune na istinu, kao Premijer, odgovori ko je odgovoran za rušenje Savamale i pad helihoptera, ali se takvi glasovi ne čuju, i ne prenose. Nađu se na društvenim mrežama sa kojima je vrh partije SNS (države) u stalnom sporečkavanju, i odgovaranju, tako da onaj ko nema opsesiju da „prati" sve što se pojavi kao opaska ili sud na mrežama pojma nema o čemu se zapravo radi. Može se improvizovati i kako je sportistkinja Ivana Španović optuživana da je ljubavnica ili da ima ljubavnika (pri tome ne znam šta je u tome strašno sve dok Premijer tako šta ne proglasi za strašno, kao i odlazak na more, kao i dnevnice ekipe RTS-a), a da to nigde niko nije rekao, niti napisao, u javnosti, ni u „dogovorenoj javnosti", da ne govorimo o „kovanju u zvezde" pobednika Olimpijade pomoću novca koji će „o roku biti isplaćen". Akademik Despić odgovorio je na ovo darivanje (danajsko).

Istovremeno, potpuno je opsesivna i neutaživa ova privezanost za medije, mreže, tvitere, i ona čini gotovo patološku vezu i povratnu spregu koja svakim danom i sve više razdvaja vrh države od stvarnosti, koja se, opet, povratno, može simulirati u javnosti, tako da se briše svaka razlika između racionalnog i iracionalnog, privatnog i javnog, činjeničkog i umišljenog, smišljenog, postojećeg i podmetnutog.

Javni prostor je svakim danom sve više plen („svaka vlada deli plen“), plen grupni i lični plen i shodno tome, „investicije“, modus operandi devastacije (Savamala). To vidimo kada se svadbe instaliraju u muzejima, možda će se desiti i u Narodnom muzeju ili u Muzeju savremene umetnosti. Možda će ove dve institucije naroda, kulture i umetnosti biti na taj način „stavljene u funkciju“. Ukratko, mnogi će vam u odgovoru na dovođenje u pitanje ono ga što vidiš i čuješ reći: „Zar te to čudi“.

(3.-4. septembar 2016.)

SPOMENIK SPOMENICIMA

„Jugoslavija je bila velika greška koju smo skupo platili i koju nikako nismo mogli da savladamo, niti da ispravimo“, reči su Borislava Jovića prilikom promocije njegove knjige *Kako su Srbi izgubili vek*.

„Da savladamo“, tačno. Nije to lako – savladati, Jugoslaviju, niti njome ovladati, odveć težak i visoko postavljen zadatak, kome treba dorastao biti. Niste mogli da savladate, nismo mogli da savladamo, trebalo je tog zadatka dostojan biti.

Kako se to u govornom jeziku kaže „na neki način“, zadatak podizanja jednog spomenika spomenicima antifašističke borbe u Drugom svetskom ratu i spomenika revolucije, mahom uništavanih kao prethodnica ratova devedesetih, i za vreme ratova, i kao legitimiranja novih država koje se mogu „savladati“ (ali i to teško), i jugoslovenskom modernizmu, obavio je Igor Grubić, konceptualni i filmski umetnik u filmu *Spomenik*. Film je prikazan na Pančevačkom Film Festivalu, manifestaciji „posvećenoj negovanju i promociji nezavisne autorske kinematografije i filmova koji neguju originalan i kinematografski uzbudljiv pristup narativu, formi, strukturi i estetici“.

Pančevo, posle podne. Lepo Pančevo, kažu kako se nivo zagađenja više i ne meri kao pre, baš kao što se i procenat aflatoksina u mleku određuje prema partijskim i političkim prilikama, ispred bioskopa „Apolo“ (bioskopa koji radi i u kome se prikazuju filmovi) „mala četa, ali odabrana“ mladih ljudi, pet sati, sunce još uvek jako, probija se nekako. Dvorana rashlađena, udobna.

Igor Grubić je konceptualni umetnik čija dela za par kopalja izmiču svojoj dokumentaciji i načinu na koji se prate, obrazlažu i verbalno artikulišu, što je izuzetan primer, ili primerak. Ona su poziv i izazov teoriji, i on sam. Pri tome u filmu *Spomenik* nema niti jedne reči. I nije potrebno. Lepoti, snazi i napuštenosti spomenika na Petrovoj Gori, Kozari, Podgori, na Tjentištu, Košutama, u Jasenovcu (uporediti „Kameni cvet“ Bogadana Bodanovića sa proslavama i govorima ovih dana prigodom obeležavanja jasenovačkim žrtvama, to je gotovo isto kao upoređivati kakvoću i prirodu NOB-a, i ratova za uništenje Jugoslavije devedesetih pa nadalje). Dakle, reč je o spomenicima koji su podigli Vojin Bakić, Dušan Džamonja, Miodrag Živković, Rajko Radović, Bogdan Bogdanović... I jedna epoha, jedno vreme, jedna zemlja, jedan modernizam, jedna, jedinstvena sposobnost apstrakcije i poostvarenja, postojanje utopije i budućnosti i konačno, danas toliko nedostatan pojam o celini, i čoveka, i kulture, i prirode.

Zato Igor Grubić bira tišinu, i zato je tišina ispunjena neobičnim poštovanjem za značenje spomenika, njihovu lepotu, poštovanja prema svemu onome u čije ime su spomenici podignuti i njima koji su ličnosti, likovi, kako samo apstraktno može biti ljudsko. Tako kao što hiljade kumulativnih stvari i stvarčica nikad ne mogu označiti „jedinstvo težnji“, nikad zbirom, već iz jednog, vertikalnog. (Skoro sam bila na Dotrešćini, kod Zagreba i u noći gledala „Dolinu galebova“, po brdu razbacane velike i svetleće suze Vojina Bakića).

„Inicijalna tema je bila činjenica da su se tokom devedesetih na prostorima bivše Jugoslavije sistematično uništavali antifašistički spomenici, u Hrvatskoj ih je oko 3000 uništeno. Tu spadaju značajne spomeničke forme, biste, skulpture, memorijalne ploče. Prva ideja je

bila referirati se na tu činjenicu, da snimim aktivistički film koji bi uključivao intervjue sa aktivistima, borcima za ljudska prava, teoretičarima i istoričarima. Nakon što sam krenuo da snimam vizuale i došao na lokacije počeo sam da menjam diskurs i rediteljski pristup i odlučio sam se da snimim film koji će isključivo biti neka vrsta dokumentarnog eseja, reflektovati dato stanje, situaciju i kontekst u kojima se ti spomenici nalaze", govori Igor Grubić. Jedan od znakova budućeg užasa rata devedesetih, i razaranja Bosne i Hercegovine bilo je rušenje, narušavanje, skrnavljenje „Partizanskog groblja" Bogdana Bogdanovića u Mostaru. (Bila sam na tom mestu negde odmah posle Dejtonskog sporazuma, Dunja Blažević i ja išle smo, sa Bogdanom Bogdanovićem, iz Sarajeva za Mostar, nigde se ništa nije čulo, ni ptica nije bilo, samo je Neretva bila onako zelena kao nijedna druga reka, irski oficir SFOR-a vodio nas je uz Bogdanovo zdanje ne znajući koga vodi, rastinje je bujalo iz prekrasnih sklopova i kapija Partizanskog groblja, sve do samog vrha, oficir je bio besan zbog izloženosti mogućoj opasnosti, tada je Mostar bio bez mosta, jedan od najjačih otisaka u životu, oficir je postepeno shvatao da vodi graditelja, i počeo je da se izvinjava i da teši Bogdanovića, kada smo se popeli među ispremeštane ploče obeležja na vrhu Groblja, pogledali smo dole, bilo je mnoštvo različitih vozila tamo dole, Bogdan je položio venac, vraćali smo se, niz moćno i prelepo zdanje, baš tako načeto, baš tako istorijsko, baš tako večito, nezaboravno).

Stanje koje nas zatiče u filmu Igora Grubica, jeste neizreciva samoća spomenika. I samoća mrtvih u čiju su počast spomenici podignuti. Nema teksta u filmu, i nema ljudi kod spomenika. U jednom času, na Kozari, Grubić je montirao igru i skokove mladih ljudi i dece između oblika spomenika, i tu je, možda, nada za njihov život u budućnosti.

„U nekom simboličkom smislu bilo je bitno da sam spomenike počeo da doživljavam kao da su živa bića. Našao sam se u prirodi, okružen zelenilom, suočen oči u oči sa tim prekrasnim skulpturalnim formama i jedna od prvih asocijacija koja mi se javljala je bio monolit iz Kjubrikove *Odiseje u svemiru*...", govori Grubić. Živa istina, poređenje sasvim na mestu.

Pratio je Grubić spomenike u svim godišnjim dobima. Pratio ih je onako kako se to čini kada se nešto voli: leti i zimi, kroz prolećno lišće i po snegu, vetru, pustim granama. Letnji prizor miniranog spomenika nezaboravan je: ka nama idu koze koje tuda svaki dan mirno prolaze, jedino one i dva psa, crna, spomenik i koze, upeklo sunce, kamenje, iz kamenja iznikla trava, život prirode, u miru, sa razorenim spomenikom, i upokojenim i opevanim žrtvama. Jasenovac se na kraju filma pomalja iz tišine, zimske magle nad vodom, i govori u tišini, sublimno („sa kakvim je poštovanjem prišao", prokomentarisao je doajen eksperimentalnog filma u Jugoslaviji, Sava Trifković, na beogradskoj premijeri filma *Spomenik* ovaj Grubićev filmski jezik, kako su mi kažu kolege). *Spomenik* Igora Grubića je filmsko ožaljivanje onih čiji su životi u temeljima jedinstvenog prostora, to nam govori priroda, zemlja, ma šta rekli ljudi koji danas po njoj hode. Baš kao što su i devet spomenika iz Grubićevog filma dostojno ožaljivanje boraca antifašizma i stradalih u nemilosrdnom istrebljivanju združenim fašističkim snagama. Ovaj film je svedočanstvo koje ostavljamo onima koji će uspeti da „savladaju".

Sraslost, priroda terena, priroda i spomenici kao deo prirode, ili kao njena sublimacija, narativno i apstraktno povezano u jedinstvenim prizorima, damo takve i tolike žrtve u borbi za slobodu, samo takvi spomenici borcima, žrtvama i slobodi. U stvari, Igor Grubić je svojim filmom dodao još jedan spomenik modernističkim, antifašističkim spomenicima i zemlji, slobodi i prirodi u kojoj su nastali.

Posle prikazivanja Grubićevog filma sedimo u jednom od kafića ispred Kulturnog centra gde će uskoro početi prikazivanje još jednog festivalskog filma, sa nama je i glavni zaverenik i umetnički direktor filmskog festivala u Pančevu (uz Stefana Ivančića), Ognjen Glavonić, jasno mi je kako izdržava i prevladava sve neprilike: mnogo publike, mnogo mlade publike i produktivne atmosfere, gotovo se probijaš da izađeš iz dvorane, jer publika „navaljuje" na sledeću projekciju. Biće da su neki od mladih ljudi isti oni koji u Grubićevom filmu u budućnosti igraju u podnožju spomenika na Kozari.

(17.-18. septembar 2016.)

ŠTA ĆE SA NAMA BITI

Šta će sa nama biti, pitanje je koje ostaje posle kraja predstave *Hamlet* u JDP, Šekspira u adaptaciji Gorana Stefanovskog u režiji Aleksandra Popovskog, *Hamleta* Aleksandra Popovskog i Gorana Stefanovskog i JDP u ovom trenutku – danas.

„Biti ili ne biti" individualno je pitanje, i zato ga izgovara Glumac, umetničko pitanje, ontološko pitanje, a kako Stefanovski i Popovski *Hamleta* sa pravom vidi kao političku dramu, ili dramu jednoga društva, kako je čin namirenja pravde, ili osveta, pitanje celokupne zajednice i svih nas, onda ono što ostaje, sve drugo što ostaje („ostalo je ćutanje"), nije ono što nakon smrti ostaje, već sve osim ili pored te smrti što ostaje.

Dakle, šta će sa nama biti. Nema Horacija u ovom *Hamletu* koji će da svedoči o onome što je bilo, jednom da pripoveda šta se „desilo", nema naprosto „zajednice sećanja" kao jednog od instrumenata promene stvarnosti, već je pitanje akcije u stvarnosti, sve je samo sada, to što je bilo ponavlja se, i Hamlet čita *Hamleta*, i „reči, reči" su izgovorene mnogo puta, i mnogo puta je pokušavano da se stvarnost promeni, da se ona prozove kako bi se k sebi dozvalo, ali pravda nije namirena, ona je uporno izmicala, i svaki put gorčina je postajala sve većom, i taložila se nesposobnost da se donese odluka, i da se dela. U *Hamletu* Popovskog ne radi se o borbi za istoriju, niti o istorijskoj distanci, već je sve što je u pitanju u stvarnosti, sada, i nikada više tako kao što je nekoć bilo, u ponavljanju, ili „rđavoj beskonačnosti". Jeste, na kraju predstave Hamlet će „uzeti pravdu u svoje ruke", pucnjem će se osvetiti, izvršiti nalog oca svoga, jer „nešto trulo u državi Danskoj" doživljava kao vlastito pitanje.

Ono što manjka je Fortinbras, jer je stanje *Hamleta* Dukovskog, ratno je stanje, i razne se vojske i paravojske muvaju, i službe operišu, i poraz i razdor su tu, a kada do toga dođe, onda dolazi onaj koji ima

rešenje, koji ratuje za prazan prostor u kome će se „implementirati“ i „instalirati“, ako se prostor ne ispunjava pravdom, zakonomernošću i autorstvom, onda će biti predat onome ko ume da kontroliše, da vlada i da odlučuje. U Jugoslovenskom dramskom pozorištu ovim *Hamletom* obavlja se „preki nalog duha vremena“ ovog, i da je, otvarajući pitanja, kumulirana od *Hamleta* Šekspirovog od režije Gorčina Stojanovića devedeset i druge, pa onda *Hamleta* Dušana Jovanovića dve hiljade i pete, sa deridijanskim i ljudskopravaškim pogledom na pitanje osvete, do trostrukog pokušaja i trostrukog odustajanja (revolver, kako je teško imati revolver u rukama, u ruci, niz telo, gde je, šta sa njim, kako, sme li se to i zašto i kako iz zbog čega i vredi li odličan Nebojša Glogovac i sa revolverom i bez njega, sa svojom ličnošću, ulogama, biografijom...) Jer opet, odlučiti i učiniti dve su stvari, i možda su najveći istorijski zlikovci počinili čudovišna dela, ali su imali kapacitet sposobnosti donošenja odluka, i to je pitanje za levicu, za sadašnje disanje Evrope i njene zajednice, i za budućnost koja se, po svemu sudeći, kreće udesno. Ne liči sve ovo što živimo na devedesete (ovdašnje iskustvo ili „zajednica sećanja“), već na tridesete.

Smrt smrti, pitanje je i šta će sa nama biti.

Gorčin Stojanović je, čini mi se, imao dvadeset i pet godina kada je režirao *Hamleta* u Jugoslovenskom dramskom pozorištu. Ideja je „pala“ kada je Jovan Ćirilov bio upravnik JDP. Godinu dana nakon što je u avionu iz Sarajeva (gde se dogovarao o *Pozorišnim iluzijama* sa Slobodanom Unkovskim) predložio Stojanoviću da režira *Hamleta*, a ovaj rekao da će odgovoriti za godinu dana, to je i učinio javno u jednoj televizijskoj emisiji sa Ćirilovom. Ključna rečenica u pozivu koja je opredelila Stojanovića je bila „dosta su to čiče režirale“, tako je devedeset i druge, u prisustvu rata, „izašao“ *Hamlet* mladoga čoveka, a onda u ratu *Pozorišne iluzije* Unkovskog, bitan pomak u Jugoslovenskom dramskom pozorištu i konceptualno i generacijski.

Nakon rata i ratovanja Dušan Jovanović u svom *Hamletu* nastoji da se pomiri sa pomirenjem, i da pitanje osvete sagleda u kontekstu

osnovnih ideja postmoderne, a demokratiju dovede do institucija i vlast institucijama, na temelju tolerancije, i „tajne veze“ pojedinačnih i kolektivnih prava.

Vreme je iščašeno iz zloba, proces je to izglobljavanja i proces odustajanja i ustupa, otpora i kompromisa, i koegzistencije sa zlom, kolaboracije, i zato smo na groblju odmah u ovom *Hamletu* i više puta prethodno, i sa sve više smrti, i sve više godina. Ofelija živa, sva od života (Jovana Stojiljković) „élan vital“ (Bergson), nasuprot „rđave beskonačnosti“) odmah poludi i nema nade da će otići u manastir, Gertruda, majka, Kraljica, žena, bele puti, a u crnini koja samo prekriva putenost i dužnost istovremeno (odlična Jasna Đurić, jake su žene u ovom *Hamletu*), iščašenost iz zgloba preti lomom, lomom kičme, smrću, i te je odluka i čin istovremen, pucanj, pucanj u publiku, Hamlet puca u publiku, i tako ubija Klaudija, namirenje pravde, pa ako nije jeres (tolerancija) reći, i osvete, izvršenje očevog naloga, Hamlet biva sinom oca svoga. Osećaje odgovornosti jedne generacije koja je u zrelim godinama, i koja je mnogo puta na groblju bila, i neće to više ni moći, ni hteti. Sažima se iskustvo jednog pozorišta od devedesetih naovamo, reditelja Popovskog, adaptatora Stefanovskog i svojevremeno mladog reditelja *Hamleta* Gorčina Stojanovića u ulozi umetničkog direktora.

Posebno su „obrađeni“ „dobrovoljni dželati“, a to su Polonije mladi otac i pripravnik na dvoru i u vlasti (Goran Šušljik), te Rozenkranc i Gildestern (Miloš Samolov i Boris Milivojević) ne znaju da sviraju na fruli, ali bi da to čine nad Hamletom, slike i prilike svakolikog udvorištva, slike i prilike „odrađivanja posla“ i pravdanja „argumentima sitne dječice“, što se završava izjavama kako su „samo izvršavali naređenja“ i obavljali „svoje zadatke“ unutar sistema borbe za vlast njihovih gazda. I oni su, izgleda, večiti nosioci malograđanstva sa potencijalom svakog zla, kolaboracije, uništavanja i uništenja, drugih i samih sebe.

Na dva strane predstave, na dva njena kraja, između života i smrti, ili u razmeđu pozornice stoje i rade Grobar (Bojan Dimitrijević) i

Duh Hamletovog oca (Vlasta Velisavljević), duh je glumac, a glumac je duh, i između njih i sa njima „biti ili ne biti“. Pozornica je otimanje od smrti „ogledalo života“, tu je Duh i Glumac i Grobar, a između njih preko čitave scene, baš rešene, jednostavno i jedinstveno i u kostimima koji kao da to nisu (NUMEN i Ivana Jonke, Marija Marković). Reči, reči, Šekspirove, projektuju se preko čitave scene, velika slova, i „Moram biti surov da bih dobar bio“.

Hamlet koji čita *Hamleta*, muzika kojom je predstava natopljena (Kiril Džajkovski), pokret ljubavi i mržnje, strasti (Ofelija/Hamlet, Klaudije/Hamlet/ Gertruda/Klaudije, Hamlet/Klaudije) koreografkinje Sonje Vukićević. I pucanj. U publiku. Moramo li biti surovi da bi dobri bili. Ili barem strogi, prema sebi.

Posle predstave u širokom i ničim zagađenom prostoru (nema nikakvih dodatih andramolja i stvari, stvari, stvari, stvari) foajea JDP-a, učinilo mi se nekako lepo, i ne bez nepovratnog žaljenja, da gledam u fotografiju Jovana Ćirilova, iz jednog vremena, i iz sveta konačnosti od devedesetih do dana današnjeg. Čini mi se da je i ovaj *Hamlet* iz njegovog šinjela. A sa nama šta će biti.

(24.-25. septembar 2016.)

KAKO VAM DRAGO

Povodom četrdesetogodišnjice Bitefa, Beogradskog internacionalnog festivala novih pozorišnih tendencija, Istorijski arhiv Beograda (za izdavača dr Branka Prpa) objavio je knjigu dokumenata „Bitef, 40 godina novih pozorišnih tendencija“.

U obimnom predgovoru „Kako smo stvarali i održali Bitef“ Jovan Ćirilov hronološki i akribično stratifikuje promene i novice, istovremeno ih analizirajući tematski i problemski – odnos institucija

i novostvaranih pozorišnih zajednica, udruživanja, grupa, kolektiviteta, pozorišta jednog reditelja, odnos klasične literature i novih interpretacija, dramskog teksta i pozorišta pokreta, plesa, koreodrama, osvajanje do tada pozorištem nenaseljenih prostora, unutrašnju organizaciju Bitefa, odnos kritike naše i međunarodne prema novim i inovativnim pozorišnim fenomenima, te politički kontekst koje su nove tendencije emanirale, ili su bile deo promena društvenog i političkog konteksta u kome su nastajale. Iz „izveštaja" samo sa jednog Bitefa, petog, pominje se bavljenje „masovnim teatrom", „teatrom provokacije", „teatrom persiflaže", „teatrom panike", „laboratorijskim eksperimentom", „teatrom spontanosti"... Rečju, istorijat Bitefa je istorijat druge polovine dvadesetog veka, te i prve decenije dvadeset i prvog, to je paralelna istorija epohe na sceni, na scenama. Istovremeno, Bitef je i ropotarnica, fundus, nasleđe ličnih istorija, sudbina, autorskih biografija, ličnih i neponovljivih.

Umelo je da se kaže kako upravo viđeno već na nešto nalikuje, da se kaže – to je kao, ili da je u pitanju imitiranje, međutim možda je bilo inspirativnije primećivati da u određenom trenutku više stvaralaca deli određeni pogled na svet, te shodno tome i formu „telesnog teatra", ili „magičnog realizma"... Otuda su proizilazili podnaslovi Bitefa kao obavezujući poziv na napor da se pozorišni fenomeni misle i dovode u kreativnu vezu.

Bitef je dao ono što se ima uzeti, kao nasleđe, iskustvo; to se može činiti prateći unutrašnju, suštinsku i stvaralačku nit, a može se i eksproprisati, uzurpirati i adaptirati u odnosu na politički i svaki drugi prilagođavajući interes. Kako vam drago ili kako se može i sme. Ukratko, Nove tendencije su uvek bile izrazitije kada su bile neprilagođene, nepodobne, „nepristojne", izvan „dobrog ukusa", kada nisu bile „lepe" i kada se u njima nije moglo samo „uživati", što se nazivalo „provokativnim" i „kontroverznim".

Međutim, i to je istorija, jer taj upis u Bitef slika je i prilika nas samih i ovog vremena, kao i vremena prethodnih. Može se uzeti sve što se ne bi dragovoljno dalo, osim života samog, Bitefovog života

(sa njegovim tvorcima Mirom Trailović i Jovanom Ćirilovom, i svim stvaraocima koji su se na njemu stekli).

„Na pozorišnoj mapi sveta Bitef je jedna značajna činjenica i ne postoji pozorišna enciklopedija, rečnik ili leksikon da se među nekoliko međunarodnih pozorišnih festivala, pored nekoliko hiljada svetskih festivala, ne nalazi i jedinica posvećena Bitefu kao jednom od najrelevantnijih. Poljski leksikon *Rečnik savremenog teatra* (Varšava, 1980., autori Semil i Visinjska), u jedinici o Bitefu nabrojivši najvažnije predstave i ansamble koje je naš festival afirmisao, konstatuje: 'Repertoar Bitefa se poklapa sa istorijom svetskog pozorišta'. Nadamo se da bi autori i to konstatovali i u novom izdanju svoga rečnika 2006. godine. U Beogradu 1. maja. 2006." (Jovan Ćirilov, kraj teksta „Kako smo stvarali i održali Bitef").

Godine 2006. (Četrdeseti Bitef) Robert Vilson u Njujorku otvara za publiku „Laboratoriju za performans" – „The Watermill Center". Nekadašnja napuštena vodenica, velika, u velikoj šumi, rekonstruisana dugim slaganjima umetničkih godova sigurno je jedno od svetskih čuda. Kada se to vidi (na fotografijama), onda postaje jasan deo Vilsonovog predavanja i na otvaranju ovogodišnjeg Bitefa u kome on, kao student arhitekture, govori kako je za ispit nacrtao jabuku, u čijem je središtu institucija koja jabuku čini gradom, polisom, celinom. „Vodenica" je ta nutrina i ta celina. Otvarajući pedeseti Bitef, Vilson govori o važnosti očuvanja institucije Bitefa, festivala koji je omogućavao produkciju umetnosti; bio je često u prilici da svoj san ostvari sam, te zna značaj postojanja takve institucije.

Za sedamdeseti rođendan prijatelji i saradnici poklonili su mu monografiju o njegovom ostvarenom snu, „Robert Wilson's Legacy". Nasleđe Roberta Vilsona. Nikada nisam razmišljala o Vilsonovim godinama, možda zato što se bavi vremenom i prostorom, te mi se čini trajnim, ili beskrajnim. Kao i Semjuel Beket, krug oko njega bila bi još jedna moguća linija analize Bitefovih uporišnih tačaka. Vilson je otišao (u Skoplje), ali je ostavio monografiju, knjigu , monografiju „Nasleđe" („Sa mnogo ljubavi" u posveti piše); knjiga je

prekrasna, artefakt je, deluje kao predmet, konstruisana i konstitutivna.

Sa pjacete Ateljea 212 za vreme prvog otvaranja Bitefa, uvodnog, inaugurativnog, obilaska institucija koje su saučestvovale sa Bitefom, gledam preko puta Ateljea u nekakve radnje, ne znam tačno šta se prodaje u radnji na uglu Vlajkovićeve i Lole Ribara, nekada je tu bila XIII mesna organizacija SSRN Opština Stari grad, kroz velike prozore videle su se klupe. Tu je na petom Bitefu igrana predstava Teatra ITD iz Zagreba, Jugoslavija, Ivo Brešan *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja, općine Blatuša* u režiji Božidara Violića.

Svi oni koji nisu mogli da uđu u Mesnu zajednicu, gledali su predstavu sa ulice, a između Ateljea 212, njegovog bifea, dvorišta sa kontejnerima i dekorima predstava koje će se tek igrati, vladala je utrka, slušali su se izveštaju od gledalaca sa ulice kako teče predstava unutra. Te, ili jedne takve večeri pojavio se Robert Vilson i tražio Miru Trailović. U Podrumu Ateljea 212 održao je svoj performans, iza crne zavese ljušteći luk. (Prevodio ga je Branko Vučićević). Tada Bitef nije bio u mogućnosti da producira njegov projekat *Planina K*, te ga je Mira Trailović „poslala" na drugi festival, u Širas-Persepolis, kod Farah Dibe i Reze Pahlavija, tamo gde je Piter Bruk konstruisao svoj jezik, univerzalni jezik „Orgast". Vratio se Robert Vilson Bitefu, *Pismo za kraljicu Viktoriju* bila je Bitefova produkcija, zato su festivali bitni (Vilson), mogu ostvariti ono što je bez njih teško ostvarivo. Pogotovo danas.

Umesto Mesne zajednice u Lole Ribara je radnja u Svetogorskoj, umesto „Nolita" i „Jugoslovenke knjige", opet, radnja. Ne šeta se više Knez Mihailovom, već po „Ušću" i po „Delta gradu". „Živeo sam u četiri države", umeo je da kaže Ćirilov. Zato često novinarsko pitanje kakav je ovogodišnji Bitef u odnosu na prethodne može da se postavi i ovako – kako je sve ostalo u odnosu na Bitef, kako smo se mi menjali, i šta se „događalo" od Bitefa do Bitefa. Koliko se usuđujemo da budemo „kontroverzni", ili smo prikladni, da li je u pitanju „Enlightement" ili prosto svetli.

Pedeseti Bitef je u toku, otvorio ga je umetnik Robert Vilson i zato je ovde reč o Bitefu i njemu. Da ga je otvorio Roberto Ćuli, bila bi to druga moguća monografija, Jirži Grotovski treća, Euđenio Barba, Kugla glumište, Ljubiša Ristić, Dragan Živadinov... sve je na svom mestu, samo ga treba tražiti i možda naći. Jubilarni, pedeseti Bitef je u toku, festival novih pozorišnih tendencija danas i ovde, nije lako ni Anji Suši, ni Ivanu Medenici.

„Čiji grad? Naš grad!"

(1.-2. oktobar 2016.)

GLASNOST

Kako je ovih dana godišnjica 5. oktobra, rado se prisećam razgovora sa Gaborom Demskim, gradonačelnikom Budimpešte (1990.-2000.) u CZKD-u, neposredno posle Oktobra petog, kako je posle promena u Mađarskoj nakon pada Berlinskog zida formirao Savet za kulturu i šta je takvo „telo" ritualno značilo, kao nagoveštaj zastupljenih vrednosti.

(Nije bilo lako uveriti Živorada Kovačevića, nekadašnjeg gradonačelnika Beograda, da upravo on razgovara sa Demskim, Kovačević je pristao tek kada je na pitanje zašto baš on, pored svih iskaza zasluženog poštovanja, dobio odgovor da je to zato što nosi dokolenice, te nema onog razmaka između sokni i pantalona). Demski je rekao kako se u času stupanja na funkciju zapitao čije je to knjige, samizdat, vozio po Budimpešti, te je odmah zvao Eršija, Esterhezija i drugove da ga savetuju.

Moskva, 1978., sa Petrom Marjanovićem gost sam pozorišnog časopisa „Teatar", njegov urednik je mladi teatrolog Mihail Švitkoj. Iz tog vremena prijatelji ga zovu Miša, a svi deminutivi odgovaraju njego-

vom svestranom daru, danas je on specijalni savetnik predsednika Vladimira Putina za međunarodnu kulturnu saradnju, došao je na Bitef da govori o njegovom značaju i između ostalog ispričao kako je od Beke Vučo, svojevremeno operativne na Bitefu, kamčio karte za predstave, kao urednik časopisa „Teatar", zajedno sa ostalim koji su žudeli da gledaju predstave koje nisu nigde drugo mogli da vide.

Unesko i Bitef i Milena Šešić Dragićević upriličili su seminar o kulturnim politikama i kulturnoj diplomatiji povodom pedesetog Bitefa, uz učešće izlagača koji su imali šta da kažu i to odasvud (i iz Sirije), i onih koji su o Bitefovom životu i tvorcima Bitefa – Miri Trailović i Jovanu Ćirilovu, svedočili. Iskreno se nadam da su „politike interpretacije" i „politike sećanja" komplementarne i da će ubuduće sarađivati uvažavajući kontekst u kome su kreativne snage bile pre svega umetničke i autorske.

U Moskvi, u ona doba, ući u „Klub književnika" (Bulgakov) moglo se na specijalan način, privilegovan naravno, sa nekim važnim. Tako smo Petar i ja došli sa Saljinckim, u to vreme predsednikom udruženja pisaca (u njegovom stanu u koji se ulazilo takođe na specijalan način bila je mala, sasvim mala, ali još uvek slika Staljina). I sa Mihailom Švitkojem, urednikom časopisa i našim neposrednim domaćinom. (Švitkoj mi je tada pričao zašto ljudi podležu podobnosti, na primer ako si akademik, do čega se nije lako dolazilo, onda u biblioteku ulaziš sa posebnom karticom, pridržavaju ti kaput, i ideš da čitaš, a ako si student, onda ima da čekaš da pre tebe ulaze i druge važne kartice, te do čitanja nije lako doći, i to je privilegija, jedna od stvari zašto ljudi idu uz dlaku).

Kako sam u Klubu primetila Belu Ahmadulinu i Bulata Okudžavu, koje već znam sa Bitefa (čuveni recitali Bulata Okudžave i Danila Kiša), premeštam se za njihov sto, to malo potraje, a onda prilazi Švitkoj, džentlmenski, i kaže kako on ne bi ponovo predavao T. S. Eliota po provinciji, te me moli da se vratim onima sa kojima sam došla („loša" navika iz našeg nekadašnjeg slobodnog „Kluba književnika").

Istovremeno, imala sam i nalog Mire Trailović da u Teatru na Maloj Broni (disidentskom) zaobiđem i preduhitrim čuvenog specijalistu za festivale Ivana Nagela (Berlin), koji će sigurno da svrati u „Kuriteljnaju komnatu", sobu za pušenje i da odem iza scene, u glumački salon, tu sednem i čekam da mi Anatolij Efros priđe, kada proceni da je prilika, i kaže može li doći na Bitef sa svojom čuvenom predstavom *Don Žuan* – tako je i bilo. Opisa tadašnjeg konteksta radi, išla sam u posetu kod Ahmaduline, u neverovatno uzbudljiv atelje, na vrhu jedne kuće, prethodno sam se vozila taksijem po Moskvi ne bih li kupila cveće, taksista koji mi je pričao kako se magnetima kradu lutke sa proizvodnih traka ne bi li se preprodale, odveo me je na gruzijsku pijacu gde sam dala grdne pare za neki buket da bi mi Bela Ahmadulina rekla što joj nisam donela štek „kenta" umesto te muke sa cvećem. Naišao je Okudžava, koga je grdno boleo zub, ali nije bilo nikoga ko je hteo da ga primi da mu pomogne, Ahmadulina je imala neku „vezu", onda me je on vozio po Moskvi gde smo u autu mogli da pričamo, sve do pozorišta.

Posle oktobarskih promena 2002. godine, bila je nedelja ruskog filma u Ruskom domu, nikada ranije nisam tamo bila, ali su mi rekli da moram da dođem (Sanja Jovićević i Jovan Ćirilov) i da me tamo čeka iznenađenje. I bilo je, izložbu i nedelju filma otvarali su naš ministar kulture Branislav Lečić i Mihail Švitkoj, ministar kulture Ruske Federacije, Miša. Donela ga je Glasnost i doneo je Glasnost.

Pre toga Mirjana Miljanić, dopisnica Bete iz Moskve u vreme Miloševićevog režima, ispričala mi je kako je sovjetski, pa ruski ministar kulture Mihail Švitkoj na televiziji govorio, pominjao, pozdravio.

Rano je jutro na Fakultetu dramskih umetnosti, u filmskoj dvorani studenti, Milena Šešić i Ivan Medenica pozivaju ih da priđu, i najavljuju predavanje gosta Bitefa, specijalnog savetnika za međunarodnu saradnju Vladimira Putina, i navode značajke njegove biografije. Valjalo je čuti ovo predavanje. Švitkoj je govorio kako smo se, mnogi, borili za više slobode, za slobodu, i onda je pao Berlinski zid, i sloboda je došla, ali nije bilo para. Gde su pare u slobodi, ili kako to – sloboda bez para.

U svom eseju o tajni Boris Buden piše kako je pre pada Berlinskog zida, Istok za Zapad bio tajna, a onda je sve postalo tajnom. Svet je postao tajna.

Tada je trebalo učiniti što je više moguće za umetnost i nauku, jer su i umetnost i nauka izazov, prestup, koji vodi u budućnost, parafraziram Švitkoja. Umetnost i kultura subverzivne su u odnosu na prosvetu, koje pregovaraju i dogovaraju, stavljaju stvari u određene društvene okvire, u prihvatljivost u širokom potezu. Eksperiment u umetnosti i nauci raskida sa poznatim i vodi sve složenijim pitanjima dobra i zla, često nepodobnim pitanjima, ka komplikovanju, a ne pojednostavljenju stvari. U tom smislu je i autorstvo Bitefa, Bitef kao umetničkog čin (Mira Trailović i Jovan Ćirilov) bio izazov, ne treba zaboraviti da su ga stvarali pre svega umetnici. A da je ovakav stav razlog neophodnosti specijalnog savetnika za međunarodne odnose u kulturi kakav je Mihail Švitkoj. Pogotovo kada nema para (novca, sredstava).

(8.-9. oktobar 2016.)

VRATA OD UTROBE

Svakako bi Gordana Nonin mnogo bolje predstavila čitaocima „Danasa“ „Dane Mirka Kovača“, treći put, od šestog do devetog oktobra po lepom vremenu u Rovinju gradu, u Istri zemlji, ali je nije bilo, Gordane.

„Dani Mirka Kovača“, u ovom vremenu, danas su ono ono što je nekada u Rovinju postojalo, pre rata, sedamdesetih i osamdesetih, intelektualno okupljanje, prijateljsko i uzajamno podupiruće, u pobrajanju znakovitih tačaka koje nosi registar posvudašnjih traumatskih čvorišta savremenoga sveta, i nas, ovdašnjih.

Od godine do godine, od rane jeseni do jeseni, ljudi koji imaju šta da kažu i koji su poštovanjem i senzibilitetom vezani za delo Mirka

Kovača, ritualno se sastaju i razmatraju šta se sve zbivalo od kada su se na tom mestu, u Rovinju, videli i čuli. To je nalik na predratne godine, koje su, jedna za drugom, od leta do leta sabirale sudbine i dela ljudi, autora svakovrsnih koji su od Rovinja činili ono što je Slobodan Stojanović, književnik i dramaturg, nazvao „Jugoslovenskom Atlantidom".

Svaki put kada na „Danima Mirka Kovača" ugledam reditelja Arsu Jovanović, namah se setim; slaže se neka subjektivna istorija rovinjska, možda se odavde, iz Rovinja nije nikada ni odlazilo. Odnosi se to i na one kojih više nema, a mnogo ih je, dovoljno za umetnost i kulturu naroda i narodnosti, kao i na one koji su preživeli, i svedoci su, što, naravno, izaziva razne nervoze, ne vole naši narodi, narodnosti, a pogotovo njihove političke elite i „elite" svedoke, to im nekako najteže pada.

Udruga „Mirko Kovač" koju predano vode Boba Matić Kovač, slikarka i supruga Mirkova, te Seid Serdarević, glavni urednik neobično aktivne izdavačke kuće „Fraktura", "održavaju vatru" treću godinu (nije lako inicijativu pretvoriti u instituciju), i prvobitni uspeh, uspeh prve godine, a beše to pre tri godine prvi put, održati u temperaturi koja dolikuje poštovanom i voljenom autoru – Mirku Kovaču, a to je visoka temperatura.

Događaj je pre svega lep, kreativan, pun dobrog naboja i neke radosti ponovnog susreta, onih koji se znaju, kao i što se sa prepoznavanjem i odobravanjem dočeka novi junak u razgovorima, da tako kažem, na sceni „Mirko Kovač" a to je ove godine bio mladi profesor religiologije Aleš Črnić, u nastupu „Sjećanje na raspad – o novim ratovima i izbeglicama, posvećeno Alešu Debeljaku", tragično nastradalom.

„Pre godinu dana ovde je sedeo i govorio Aleš Debeljak, moj profesor", tako je rekao Črnić. Tako je tačno i bilo pre godinu dana.

Sa druge strane „napetog luka" oko Kovača nalazi se Milan Rakovec, istarski, hrvatski i jugoslovenski pesnik, doajen, tako vole da kažu,

a Rakovec je zapravo čudo, pesama, iskustva i odanosti generaciji koja je znala zašto se borila kada nas je od fašizma oslobađala, tada i sada. Videti Rakovca znači videti Istru.

Što se mladosti tiče, kao doba u kojem se dobijaju velike batine, ali se ostaje uspravan bio je u Rovinju Srđan V. Tešin, šesnaest knjiga, ali šta je to prema partijskim zaslugama službinčadi (ne samo u Kikindi) i Mića Vujičić, nadam se da će ga njegov šarm, diskretni, spasiti od nepodnošljivih kompromisa; to su dvojica od četiri izbornika, predlagača, selektora za nagradu „Mirko Kovač" iz kategorije – za delo mladog pisca, i za roman, dok su za esej zaduženi Tomislav Brlek, a za scenarij Bruno Kragić.

Nakon ove selekcije nastupa žiri. I nagrade. Koje se dodeljuju u malom, ali pravom pozorištu „Kazalištu Antonio Gandusio", u kome sam nekad, u mladosti, prvi put čula istarske pesme kako ih govori Marija Crnobori. Pored kazališta je pijaca, a pored pijace molo „Valdebora", a gore nalevo grad, a kada uđete u grad ovim putem, odmah desno ulica Švalbina koja vodi do Montea sa Fumom (crkvom, tako smo je jednostavno zvali), do koje se može doći iz svih ulica koje iz grada Rovinja vode uvek uzbrdo ka Fumi, i jedinstvenom pogledu na more, visoko, plavo, duboko. Horizont. Pogled sa Montea na more, i horizont traje koliko i život. (Nekad sam stanovala u ulici Via del Monte, na broju 29).

Dodela nagrada specijalna je prilika. Pod na sceni „Gandusia" star je i škripi najlepše na svetu. Sve je tako dugo u vremenu, a mali prostor čini ga značajnim, sasvim klasično upakovano gledalište, kao u pravom pozorištu, čini vam se da će se pojaviti Šekspir ili Molijer lično. Dodela nagrada je prvenstveno umetnički događaj, a onda i politički (važni zastupnici i ministri su prisutni, od Jakovčića pa svi redom).

A sada o nagradi „Mirko Kovač". Evo šta je Vlaho Bogišić, predsednik žirija, izgovorio u Kazalištu „Antonio Gandusio" prilikom dodele nagrada – Ivanu Lovrenoviću za esej (zbirka *Isus u Ahmićima*):

„Knjiga eseja Ivana Lovrenovića suočava nas sa jezivom stvarnošću postdejtonske Bosne i Hercegovine i predstavlja svjedočanstvo o naporu intelektualca da u mutnom vremenu dostojno odgovori vlastitom pozivu. Skoro da smo zaboravili misliti sa stanovišta odgovornosti, u skladu sa principima slobode i dostojanstva, budno motreći da nijednom riječju ne ugrozimo ljudsko lice drugoga koliko god - taj drugi - iznijetim stavovima ponižavao ljudskost u sebi...“

Slobodan Šnajder za pripovjednu prozu (roman *Doba mjedi*): „Sve ono najbolje što baštini evropska umjetnost roman sabralo se u ovom romanu Slobodana Šnajdera. Vanredno umijeće pripovedanja iz veoma neobične narativne perspektive, vještina kompozicione organizacije romaneskne priče, njena misaona i idejna dubina i iznad svega toga ljepota romaneskne arhitektonike u koju je stalo čitavo dvadeseto stoljeće i ljudski životi u njemu što ga neprestano satiru ideološki ekstremi. *Doba mjedi* se otuda nameće kao vrsna romaneskna metafora čija referencijalna podloga seže sve do biblijskog mitskog odnosa i Mojsijevog štapa od vatre i mjedi...“

Vladimir Tabašević za djelo mladog pisca (roman *Tiho teče Misisipi*): „Način na koji je Vladimir Tabašević zaplivao u svoj romaneskni lirizam, podsjeća na Kovačev voz koji vodi u anarhičnu razgradnju sveta kakav smo poznavali. Zapažen kao pesnik, pisac i ovde u svojoj prvoj ambicioznijoj prozi daje naturalističke i ogoljene i pokušava navesti čitaoca da prodre u nijanse njihovih značenja: istina, poza, laživanje postojanja, skok u veliku reku... Tabašević je napisao roman o bliskosti, gubitku i pripadanju, dakle ljubavni roman, ma koliko takvo određenje bilo nesigurno ili napušteno. Baš zato je za takav izbor potrebno hrabrosti, talenta i stila...“

Ivona Juka za filmski scenarij (film *Ti mene nosiš*): „... Dvijema bi se rječima moglo označiti i opisati njezino djelo: angažman i kultivisanost. Pođimo od drugoga: iza jezika kojim se Ivona Juka suvereno služi, iza dramaturgije koju razvija – komplicirane ali gledatelju u svakom trenutku jasne i razlučive – ozbiljno je opće filmsko obrazovanje, visoka estetska samosvest... A što se angažmana tiče, on je u

ovom slučaju nedjeljiv: u filmskoj je priči, u sudbini snimljeno djela, a onda i u samoodabranoj društvenoj i životnoj izdvojenosti same autorke...“

I na kraju ovog izveštaja iz Rovinja, sa „Dana Mirka Kovača“, evo citata iz teksta Miljenka Jergovića, danima prisutnog i objavljenog u „Jutarnjem listu“ u subotu 8. listopada (*Vrata od utrobe* roman je o Hercegovini, o biblijskom Jobu i o komunizmu): „Za razliku od nekih drugih pisaca, koji su samo u egzistencijalnom smislu bili emigranti, iako su nastavljali živjeti u svojim zavičajnim književnostima, Mirko Kovač emigrirao je iz svega. Njegova emigracija bila je velika i tragična. I bila je bitno osamljenička...“

(15.-16. oktobar 2016.)

TREPČA

Na savetovanju stručnjaka 2013. godine u Prištini, jedan od učesnika, Ljubomir Marić, rekao je da bi Trepča morala biti jedna od tema u Briselu. Profesor Shyqri Kelmendi, savetnik u Trepči, kazao je da je za Trepču potrebno praktično, a ne političko rešenje, te da je za to poslednji trenutak.

„Ljudi koji su svojih 40 godina posvetili radu u Trepči danas nemaju ni penziju. Nemaju ni šanse da se prijave za penziju, za jednu normalnu penziju dostojnu čoveka koji je 40 godina proveo u rudniku. Mislite da će ti ljudi lako odustati. Ne. Bez obzira kako mi razmatramo ovu situaciju, ti ljudi se neće lako odreći potrebe za dobrim i dostojanstvenim životom u penziji“, rekao je Kelmendi.

Kao što je opšte poznato u Beogradu gradu postoji plan, „urbanistički“, o izmeštanju spomenika Dimitrija Tucovića sa Slavije, to jest njegovo instaliranje nigde drugde do – ispred Narodne banke. To

je još jedan od ironičnih gestova, sarkastičnih gestova, uzurpiranja svake naše istorijske utemeljenosti i simbolična predaja socijaldemokratije ništavilu, i nihilizmu vlasti lišene svake ideje o opštem dobru i javnom prostoru. Samo, ima još jedne vrste ironije u njihovom smeštanju ovog spomenika kod Narodne banke: gledaće ih svakog dana Dimitrije Tucović, koji je glasao protiv ratnih obveznica, jedina socijaldemokratija u Evropi, pred Prvi svetski rat.

Ko nije čitao i ne da mu se da čita Dimitrija Tucovića, a i nije „pogledao" predstavu *Enciklopedija živih* (CZKD, Beograd i Qendra Multimedia, Priština, i Zlatko Paković) i o tome kako nacionalističko zlo služi da bogati Albanci pljačkaju siromašne Albance, što bogate Srbe čine siromašnim Srbima, može ovih dana na RTS-u u jutarnjim časovima da gleda reprizu serije iz 1973: „Dimitrije Tucović" Edvarda Galića sa Ljubišom Samardžićem u naslovnoj ulozi.

Bilo bi to dobro za razumevanje istorijata Trepče i njene sudbine danas.

Ili, da vas podsetim na emisije „Insajdera" o bludu pljačkanja „Kolubare", a i one posvećene dugogodišnjoj eksploataciji političkih zabrana i ometanja svakog normalnog života između Albanaca i Srba, kako bi se iz „granica" i „administrativnih prelaza" izvukao što veći profit i kako je stanje i ostajanje Srba na Kosovu služilo neslućenom bogaćenju svih onih u posedu moći i vlasti, i sile.

Putujući na Kosovo na još jedan razgovor inter-etnički, inter-religijski i inter-kulturni, preko Mitrovice gledala sam u ogromno zarđalo zdanje Trepče (to je boja zarđalosti, boja ruda i krvi), spomenik iz vremena u kome smo učili o neprikosnovenom naporu rudara, u kome smo na novčanicama gledali u njihov lik, i bili „edukovani" da je njihov položaj, i njihov rad i njihova reč, poslednje što se može dovesti u pitanje.

Duga je istorija Trepče, sa srednjevekovnim začetkom, ali kako je nacionalističko odgurnulo svako klasno pitanje (Tucović), mnogo je

više u skorašnjoj prošlosti bilo reči o manastirima nego što je bilo reči o sudbini Trepče. Politički i partijski interesi bili su presudni onda kada se kretalo ka privatizaciji koja je istovremeno bila velikim delom uzrok nacionalističkih sukoba i implementacije tih istih sukoba.

Kada sa puta gledate Trepču, onoliko koliko je put obilazi sa svih strana, čini vam se kao olupina broda koji plovi kroz istoriju, sagrađen da bude večit, da plovi kroz vreme kao veza između nutrine zemlje i njenog kretanja. Ili kao vasionski brod koji je odnekud davno stigao i tu ostao, među ljudima. Ako manastiri simboliziraju carstvo nebesko, onda Trepča simbolizira carstvo zemaljsko.

Slušajući ovih dana o vlasništvu nad „Trepčom", nacionalnim, ne mogu a da se ne setim dela knjige Škeljzena Malićija *Kosovo i raspad Jugoslavije*. U formi obimnog intervjua, životnog sećanja Malićija u odlomku „Štrajk u Trepči", na pitanje: „Stali smo kod štrajka u Trepči", Malići odgovara:

„Da, štrajk... Bila je to sublimna reakcija u sledu javnog otpora koji je počeo u jesen 1988. godine masovnim marševima iz svih gradova Kosova prema Prištini. Te godine dirigovani srpski populizam je dostigao kulminaciju. Miloševićev režim je organizovao širom Srbije i Crne Gore masovne i agresivne mitinge kao deo pritiska na Kosovo i ostale republike, u cilju promene Ustava iz 1974. 'Oj Srbijo iz tri dela ponovo ćeš biti cela...' Rudari Trepče su reagovali na promenu Ustava. Bila je to velika herojska i dostojanstvena akcija. Rudari su sišli u podzemne kopove i na dubini od 800 metara rudarske jame organizovali štrajk glađu, koji je odmah prerastao u generalni štrajk i nedelju dana paralisao život na Kosovu. Građani Kosova su jasno pokazali da su protiv promene Ustava, ali je bilo uzalud. Režim naoružan do zuba nije birao sredstva, ponovo je proglašeno vanredno stanje, savezni organi su još jednom bili primorani da slede diktat Srbije, ali su dve dalekosežne posledice koje su dovele do rušenja tri noseća stuba socijalističkog sistema i savezne države. Prvo, štrajkom u Trepči izgubio je legitimitet stub komunističkog sistema, jer

nije poštovan revolt radničke klase, i time je dokazano da u tom sistemu više ne postoji diktatura proleterijata i da se radnička solidarnost zamenjuje nacionalnom, etničkom solidarnošću. Drugo, izgubila je legitimitet i politika nacionalne ravnopravnosti koju je inaugurisao Tito. Napokon, nestala je i delikatna ravnoteža između republika, koje su sklopile savezni ugovor, pošto je Slovenija iskazala solidarnost sa revoltom rudara i izjavila da se u Trepči brani avnojevska Jugoslavija, poručujući Srbiji da odustane od pretenzija nasilne promene Ustava Kosova, jer se na taj način ozbiljno i nepopravljivo ugrožava i jugoslovenska federacija", rekao je Malići.

Taj se zvao Miroslav Šolević i pre „događanja" o kojima Malići govori, pre štrajka u Trepči, Šolević je bio na čelu dolaska radnika sa Kosova po pravdu u Beograd, bili su to nezaboravni prizori ispred Savezne skupštine, i u Pionirskom parku; vraćeni su na Kosovo i tada se moglo čuti da su došli kao radnici, a vraćeni su kao Srbi.

Na onom istom sastanku u Prištini 2013, Safet Gerxhalim, predsednik Privredne komore Kosova, je rekao: „Onoliko koliko je Trepči potrebno Kosovo, kako bi povratila nekadašnju slavu balkanskog lidera u preradi velikog broja metala, toliko Kosovu treba Trepča ukoliko želi da postigne stabilnu, konkurentnu i efikasnu ekonomiju. To znači da je sudbina Trepče i Kosova zajednička i ona ne može da se deli".

Godina je 2016. i sada ćemo preostali radnici, seljaci i prirodna inteligencija u Brisel po rešenja koja nismo uspeli da nađemo sami, po „pragmatična a ne politička rešenja" (iz citata sa početka ovog teksta).

Danas, 20. oktobra 2016, dok četničke vojvode polažu vence oslobodiocima Beograda, dok se preoblače u partizane i *rienektuju* borbe, dok se svi bavimo ovom maskaradom, da li neko zna šta se dešava sa našim fabrikama, na primer u DMB 21. maj Rakovici, šta se desilo sa fabrikom i radnicima IMT?

(22.-23. oktobar 2016.)

USTAV REPUBLIKE HRVATSKE

U bioskopu „Dragan Nikolić“, u beogradskom „Parobrodu“, ove nedelje svake večeri u osam sati film *Ustav Republike Hrvatske*.

Da se tamo prikazuje saznala sam na promociji knjige Teofila Pančića *Pilule protiv zaborava* zbornik kolumni/'in memorijama' posvećen ljudima koje je on izabrao kao presudno značajne i njemu, i nama i vremenu u kome su stvarali, ljudima institucijama (knjigu kolumni mahom iz „Vremena“, promocija knjige poštovanja i odabranosti. Nikada nisam mislila da ću kao kolega i savremenik Dragana Nikolića gledati film u bioskopu koji nosi njegovo ime. Ovo o neverici da se smrt može dogoditi i da je važno pamtiti, govoriti i svedokom biti prilog je važnosti Pančićeve knjige; dok čekajući da počne film *Ustav Republike Hrvatske*, mislim kako se i Dragan Nikolić mogao naći u toj knjizi, kao što će se naći u nekoj drugoj, kao što će filmovi koji su upravo pred nama sadržati i istoriju i umetnost, filmsku, Dragana Nikolića. (Sa pozorištem je ta „zajednica sećanja“, i memorijalizacija daleko „spiritističkija“, dokumentarno i teorijski, što je Pančić takođe savladao).

Možemo razgovarati o katarzi do mile volje, zašto je nema, i kada je ima, međutim zbude se da se ona dogodi, i to snažno, prožimajući, da se strah i sažaljenje pročiste, i da se ukaže prosvetljenje i ozarenje. To se „u fulu“ dogodilo na kraju filma Rajka Grlića *Ustav Republike Hrvatske*; dok je samo Josipa Lisac mogla pevati uz odjavnu listu, špicu filma, ima se, nalaziš se u stanju ataraksije (malo je reći ravnoteže).

Zato što se mnogo dobrim mora biti, punim empatije biti, kao što su autori filma *Ustav Republike Hrvatske* da bi se na jednom mestu našle kritičnost i nežnost, bol i humor, tačnost zbilje i imaginacije, činjenica i transpozicije, uznemirenje i pomirenje, suočenje i prevazilaženje, mržnja i ljubav, bez sentimenta, bez kalkulacija, hrabro a delikatno. Ako bi negde mogao da stoji pojam humanizma, a da mu

se vrati sva njegova nevinost, to je film *Ustav Republike Hrvatske*. I ako nekom treba dokaz da umetnost može sve što ne mogu ni politički pregovori, ni hiljade konferencija i seminara, analiza i ponekih sinteza, neka gleda film *Ustav Republike Hrvatske*.

Ustav u kome stoji, parafrazirano, da su svi građani ravnopravni, bez obzira na nacionalnu, versku, seksualnu pripadnost. Ustav kojeg mora položiti, u vidu ispita, u policijskoj službi građanin Srbin, policajac danas, oženjen Hrvaticom, Samardžić, i Ustav koga mora demonstrirati, potvrditi profesor Vjeko Kralj, homoseksualac i travestit, od oca ustaše iz srca para-mita o Blajburgu, koji upravo umire u sobi sa fotografijama Ante Pavelića i raspećem uz posete fratara. Vjekovo sećanje na sudbinu porodice nakon četrdeset i pete čini da vidi sve Srbe kao policajce, sve policajce kao Srbe; u „svojoj hegemoniji" oni su torturisali Hrvate, („komunisti jebeni"). Profesor će Samardžiću saopštiti da uglavnoim svi Hrvati misle kao on, njegovo mišljenje je mišljene većine.

„Nema ja kao ja".

Samardžić će, došavši kao sused i na insistiranje supruge, na poduku iz Ustava kod suseda profesora Kralja, reći: „Onda promenite Ustav Republike Hrvatske". Jer jedno piše, a drugo se živi. I imenovaće različitost profesora i njegovu ugroženost nazivajući ga „pederom".

Od toga časa teku njihovi dokazni postupci da ima „ja kao ja".

Pored diskrepantne razlike između onoga što je napisano, pored pravnih normi, i proklamacija o poštovanju ljudskih prava kroz institucije, ili će Ustavi biti „mrtvo slovo na papiru", ili će ih ostvariti ne političari, ne ratnohuškači, ne lažovi, ne iznuđene formulacije zbog „međunarodne zajednice", već susedi, građani sami.

Jer ko to čini, pa manjinci, ugroženi od većine, manjinci su mirotvorci.

„Priča o četvoro ljudi koji žive u istoj zgradi i zaziru jedni od drugih jer se razlikuju po imovinskom statusu, seksualnim navikama, nacionalnosti i vjeri. I vjerojatno nikada ne bi međusobno prozborili, da ih nesreća na to ne natjera, i učini međusobno ovisnim. Mučno i bolno oni se polagano počinju otvarati i međusobno prepoznavati kao ljudi“ (Sinopsis filma).

„Nitko ne zna zašto smo takvi, zašto kod nas populizam tako lako proizvodi virus netrpeljivosti? Znamo samo da sve uvek počinje sa neimaštinom i podgrijavanjem mržnje do točke na kojoj se ona pretvara u nasilje. A to nasilje, taj ples smrti, zatim traje najmanje tri do četiri godine, i kada se napokon završi, na brzinu se pokriju grobovi, a zločini kazne više simbolično, no stvarno. Niti jedna nova vlast na prostorima bivše Jugoslavije (u bivšim republikama Jugoslavije. B. P.) nikada nije imala vremena za prošlost. I taj 'opći zaborav' traje sve do trenutka dok neko ponovo ne razgrne grobove i upravo u njihovo ime sve vrati na početak kruga“ (iz „eksplikacije“ Rajka Grlića).

I žene, kao eumenide, fantastičan, širok i otvoren lik Maje Samardžić i (Ksenija Marinković), koja je odigrala i nadigrala Ričarda Holbruka („holbrukovanje“) i sve mirovne konferencije. Ne zna se kada je bolja, dok sa mužem Antom (sic!) gleda TV i žvaće čipsove (lik iz filmografije Rajka Grlića) ili dok sluša profesora Kralja, kako joj poverava svoju životnu priču. Zbog čega svake noći kao Katarina, odlazi na Gornji grad gde na klupi samoubica ostavlja jednu ružu i pali jednu sveću. Žena koja je iznela sporazum, i omogućila život.

Tamo će ga, Vjeka (Katarinu) nakon očeve smrti, na klupi sa revolverom u krilu, naći, Ante i Maja Samardžić i taman kada pomisliš da će mu zatraži stan njegov veliki, oni traže da im bude kum; detetu koje su upravo usvojili.

Nasilnik koji je prebio Vjeka Kralja, zato što je Vjeko „peder“, naspominjaće se majke komunističke, srpske, ciganske i jugoslovenske svima u policijskoj stanici, dok će učenik, koji je pomogao Vjeku

doći do njega sa pitanjem koje ga muči, kako živeti kao homoseksualac, desno i levo kada jer reč o „onima koji dolaze“ sa nasleđem koje ih donekle određuje.

Ko bi stajao iza svega do scenarista Ante Tomić, Ante voli svoje ljude, svoje likove, ono što je u pitanju jeste kontekst koji ih je stvorio i zato je satira ustuknula pred beskrajnom duhovitošću; „on ne mrzi grešnika, već greh“. Tandem Grlić/Tomić, idealan.

I Nebojša Glogovac, presudno je što on igra Vjeka Kralja, ni profesora, ni nacionalistu, ni transvestita, ni homoseksualca, ni jedno od svih mnogostrukosti, već čoveka koji sve to u sebi sadrži, i to čini veličanstveno, zbilja, u konceptu čitave uloge i u svakom detalju. Ne mogu da se ne setim, neka mi oprosti, jer to što on čini svakako je jedinstveno, no tu su uz njega Tom Henks (*Filadelfija*), možda zbog uloge muzike u životu likova, i svakako Dirk Bogart (*Smrt u Veneciji*). Strogost, gotovo surovost, ali i prema sebi, te trauma i bol lika (Vijeko) koga je napravio Glogovac. Uporište izazivanja empatije prema svim junacima u namerama Grlić/Tomić, i filma *Ustav Republike Hrvatske*. I put od ideološkog, nepodnošljivog, ka „ja kao ja“.

Dejan Aćimović (Ante Samardžić) je položio Ustav, on ga je savladao. Ne znam koji to beše član, ali Ustav postoji ukoliko su „svi građani ravnopravni, bez obzira na nacionalnu, versku, seksualnu i svaku drugu pripadnost...“, kako je to na ispitu izgovorio Ante. Ili ga nema.

I da ne zaboravim, jedan od junaka u filmu je i Čedo Prodanović, čuveni advokat za ljudska prava koji se morao naći (Grlić/Tomić) u *Ustavu Republike Hrvatske*, sa Ustavom ili „na njemu“.

(5.-6. novembar 2016.)

SANJAO SAM DA RADIM

„Sanjao sam da radim“, rekao je radnik (nisam na kraju stigla da ga za ime i prezime pitam).

I rekao je „Ja sam IMT podizao i prisustvovao njegovoj propasti“. To su mojih četrdeset godina”, i godišnje četrdeset hiljada traktora, trinaest hiljada ljudi.

Tribinu je organizovala Levica Srbije, održana 7. novembra (CZKD). Bila je „pokušaj spasa u poslednjem trenutku“, istovremeno i čitava sudbina jednog od najvećih jugoslovenskih proizvođača, IMT, mesta rada. Proizvođača traktora.

I svojevrsna drama u kojoj se saželo čitavo iskustvo takozvane tranzicije, posle ratova.

Ako je „Trepča“ politički i simbolički toponim u kome se očituju istorijat i stvarnost, onda je IMT politički i simbolički „spomenik“ uništenja i kada ne postoji pravdanje nacionalnim sukobom. „Istorijski gigant u proizvodnji traktora, gigant“. Poslednjih je godina poslat u svetu ponosnu istoriju, dok su preostali radnici prepušteni samima sebi da se „snalaze kao znaju i umeju“. Od juna 2016. IMT je obustavio proizvodnju, a poslednjih 370 radnika je otpušteno. Radnicima je zabranjeno da uđu u fabriku u kojoj se trenutno nalazi samo stečajni upravnik. Preduzeće koje poseduje kapacitet za proizvodnju 40.000 traktora godišnje, usred neodgovornosti države, devastirano je, danas ne proizvodi nijedan jedini traktor iako stručnjaci tvrde da IMT može poslovati sa dobitkom. To dokazuje interesovanje „Tefea“ za strateško partnerstvo. Talas privatizacije i deindustrlijalizacije Srbije dokrajčuje i ovu žrtvu.

Govorili su: Zoran Stojiljković, profesor Fakulteta političkih nauka, Ljubomir Stevanović, nekada direktor IMT-a, Srećko Mihailović, ru-

kovodilac Centra za razvoj sindikalizma, Svetlana Pandžić, liderka radnika u protestu, Borko Stefanović, predsednik Levice Srbije, moderatorka Isidora Petrović.

Nije reč samo o onima koji su na ovoj tribini bili, već i o svima koji nisu bili. Očigledno je da pitanja „tranzicije" ne mogu dobiti odgovor dok se ne rezimira istorijski tok događaja, te time i pitanja odgovornosti i odgovornih. Tačnije, kao što se rat morao imenovati, da bi bilo mira, tako se i „tranzicija" mora imenovati da bi bilo budućnosti. Ukoliko je budućnost cilj političkih vlasti.

Hronika sloma našeg Fergusona analiza je Milana Miloševića u „Vremenu" (13. avgust 2015.), i nije jedina. I deluje kao apokrif.

Međutim, ono što se reklo na tribini „Kako revitalizovati IMT i druge industrijske gigante?" živo je da življe ne može biti, baš kao što su samo na brzinu prekrivene žrtve rata i etničkog čišćenja među nama, a budućnost zavisi od toga koliko ih vidimo i čemu nas one uče.

I eto nas u devedesetima, ne zato što bi to neko hteo, već zato što je to priroda stvari, kauzalitet, pa prema tome i rezultat. Jeste, bavili smo se nacionalizmom, bavili smo se protestom protiv rata i ubijanja, ali da li smo tada, i jedni i drugi i treći, i akademci i radnici, bili svesni da je to samo prvi čin devastacije. Do razvlašćivanja stanovništva nad sopstvenom zemljom, i onim što je uprkos ratu u njoj preostalo i razvlašćivanja nad svojom budućnošću.

Po ko zna koji put slušam mudrog Srećka Mihailovića sa tezom – Kako smeniti kapitalizam. (Gde je akademska zajednica?) Borko Stefanović ima tezu o državnom intervencionizmu u slučaju strateških preduzeća i zaštite proizvodnje, Ljubomir Stevanović tvrdi da IMT može da proizvodi.

Čini mi se da je bilo teško uvideti razmere uništavanja zato što je ono toliko da predstavlja samouništenje.

Tribina o apsurdu. Podjednako su bili prisutni i nada i očaj, i aktivizam i odustajanje, i „ništa se ne može učiniti“, jer ko je taj ko će okupiti dve stotine hiljada ljudi, i svest da to može učiniti samo onaj ko postavlja to pitanje. Svi opisi bezumlja vlasti i koristi od tog bezumlja za vlast čine se poznatim. Ali to uvek nisu, bahatosti, ignorancija i nestručnost, uništava svaku mogućnost, nije u pitanju samo ekonomski sistem („kapitalistički“), već i njegova zloupotreba. Pameti je teško da prihvati toliku bezočnost. Već je ratom sopstvena zemlja postala ratni plen, a „svoje“ stanovništvo postalo stanovništvo ratnog plena.

Kakva je korist od uništavanja? Zašto se zemlja pretvara u zemljište? I zašto je dobro ili korisno da svi izbegnu iz zemlje i napuste zemljište, da na njoj ostanu samo „investitori“ i jeftina radna snaga, bez budućnosti? Zašto poljoprivredi koja ne postoji nisu potrebni traktori IMT-a da bi postojala?

I šta ako samo članovi partije na vlasti, SNS-a, imaju šta da jedu (Borko Stefanović), i šta ako i ubuduće samo oni u što većem broju (750.000 članova) imaju šta da jedu. Hoće li biti dovoljno hrane, ko će je obezbediti, ko će je proizvesti. Oni koji će otići?

Traktor stoji između prošlosti i budućnosti. Traktor koji stoji. Onaj isti traktor na kome su došli Srbi u „Oluji“. Srbija je zemlja u koju se oduvek dolazilo, danas se iz nje odlazi.

Uvek kada mislim na ljude na traktorima, 1995., „Oluja“, setim se dečaka koji smiruje paniku i organizuje bližnje, i starca koji kaže: „Sram bilo ove pismene“.

„Rastao i propao sa IMT-om“. „Nagrade koje smo osvojili svojim radom“.

„Samo nemojte da se ovo završi molbom da nas primi Premijer“.

„Socijalni programi nisu nikakvo rešenje, već deo problema“.

Samo žrtvom nikad biti. Niti jedna ispovest, ni govor nije imao žalidbeni ton. Nije vladalo osećanje žrtve. Naprotiv. Razgovor je bio suočenje sa stvarnošću i istovremeno sa opisom slike, tragične slike IMT-a, rasla je i samosvest. U osnovi te samosvesti bio je ponos, ponos zbog svega onoga što je IMT proizveo, ostvario. Ponos na besprekornu prošlost. Radnu prošlost. Legitimitet. Nisu izostale konstatacije o porazima socijaldemokratije u evropskom kontekstu i nesumnjivoj slabosti socijaldemokrata na vlasti. I poziv na saučestvovanje u štrajku (Svetlana Pandžić, i ostali), dok imamo gde, i dok ima ko.

Bilo je kao da smo vozili traktor, IMT. Koji nije nužno „poslat u svetlu i ponosnu istoriju".

(12.-13. novembar 2016.)

ZNAŠ LI TI, BRE, KO SAM JA

Na fotografiji gledam građevinu Muamera Zukorlića u Novom Pazaru, baš je zgrada; davno su bila vremena kada ste mogli razlikovati kuću od zgrade, kao i dom od stecišta.

Kao i selo i grad, za razliku od „uspuznih" naselja, kojima je Srbija premrežena. Zgrada Zukorlića valjda je nadoknada za onolike srušene džamije u toku ratovanja: sve što je bilo opštim dobrom ima se pojaviti kao grupno, rođačko ili lično vlasništvo. Baš kao što je pre niz godina Zukorlić zahtevao da se zabrani knjiga Šeri Džons *Dragulj Medine* („Beobuk"), koja je po njemu bila blasfemična u odnosu na islam, i smatrao da upravo oni koji su Srebrenicu prepoznali kao genocid, ne mogu biti zagovornici stava protiv zabrane knjige. Malo po malo, mnogo po mnogo veroispovest postaje ucenom – da prepoznaš genocid ne moraš da budeš vernik, da braniš slobodu umetnosti, „po Zukorliću" moraš da budeš vernik. Ako Zukorlić misli da

to nije u skladu sa verom. Dobro, religijskim razlozima se manipulisalo u ratovima devedesetih. „Etnicitet“, veroispovest, identitet, nacija, zar sve to nije bio jedan od dobrih izgovora za ratovanje, etničko čišćenje u svrhu pljačke. Pljačka, a ne nacionalni interesi behu uzrokom užasa, a stavljanje nacionalnosti ispred imena i prezimena kako bi se označio neprijatelj, i kako bi se instalirala teza da su se ljudi međusobno mrzeli i kako je ta mržnja i potcenjivanje nacionalnih identiteta isključivi razlog za izgon i istrebljenje. Koliki seminari, kongresi, savetovanja, konsultacije posvećeni upravo ulozi religija na terenu sukoba.

Ne kažem da među birokratijama i crkvama nije bilo netrpeljivosti, a onda je birokratija – vlast instrumentalizovala i religije i „religije“ su to rado prihvatile. Ta lekcija postaje sve jasnijom sada kada podela na veliko siromaštvo i veliko bogatstvo, stoji pred svima i svuda. Od tada su crkve vlastima mile i vlasti crkvama, mesta okupljanja, „edukacije“ i izdavanja indulgencija za nacionalne heroje i pravonacionalnost.

Divlja gradnja koja uništava zemlju što su poplave jasno pokazale i gradovi bez vode na nekada čistim rekama (Užice), ispoljeni su izraz zločina korupcije i privatizacije javnog prostora, to jeste privatne i partijske države.

A zovemo se Republikom.

I zato Premijer kaže „Ne pada mi na pamet da rušim“, Zukorlićevo zdanje, „da šaljem hiljadu policajaca“, da spreče krvoproliće, i to nije „poruka“, (hoćemo li prepoznavati šta se u stvarnosti zbiva, umesto da se šalju, ili primaju „poruke“) da se zida ili ruši u odnosu na „padanje na pamet“.

Noću ili danju već kada „padne na pamet“. „Zakon je jedanak za sve“, sadrži „majndset“ koji nema nikakvog dodira sa stvarnošću i koji se ne može analizirati sa stanovišta činjenica. „Svaki zločin počinje jezičkim zagađivanjem“ (Kafka), ali čemu to kada stvar-

nost više nije argument. Recimo, kako bi bilo da se u Novom Pazaru reguliše kanalizacija, i da se o tom poslu radi, ili o iznošenju đubreta (ne samo u Novom Pazaru), umesto što se veroispovest zloupotrebljava kao isprika za uzurpaciju. Veroispovest i partijska pripadnost.

I šta da radimo sa zakonom o legalizaciji divlje gradnje. Nije li i to uzrok divljanja po „teritoriji". Donesu se urbanistički planovi, međutim, teško da nekome „padne na pamet" da ih poštuje budući da zna da će jednom, u što kraćem roku, građevina biti prepoznata kao legalna, potrebno je samo da se što brže izdaju papiri. Do sledećeg urbanističkog plana. Do sledeće poplave, do sledećeg samouništenja. Do sledećeg „padanja ili nepadanja na pamet".

Pamtim Pazar iz 1991., kada su grad okruživali tenkovi. Pamtim i radionice, fabrike, u kojima se obrađivao, izbleđivao, džins, teksas platno. Potom je i ta proizvodnja zamrla, a robu iz Pazara zamenila roba iz Turske, preprodaja, a ne proizvodnja. I kako rat traje pojavljuju se dileri i šverceri droge.

Čitajte Šabana Šarenkapića i Enesa Halilovića, od njih ćete saznati o Novom Pazaru, a i građanima ove zemlje. Sve je počelo onom rečenicom „Sagradićemo stariji i lepši Dubrovnik" i stiglo se do „Beograda na vodi" i „Ne pada mi na pamet da šaljem hiljadu policajaca..." – da se spreči divlja gradnja u Novom Pazaru. Divlja gradnja u urbanim centrima (a i „Beograd na vodi" spada u divlju gradnju) je očigledna pljačka, divlja gradnja na ledinama bez izgradnje infrastrukture je podmićivanje opljačkanih. Maestralan način da opljačkani štite pljačkaše u divljoj gradnji.

Pre četvrt veka, dok je bilo Šefka Alomerovića, centar Novog Pazara nije bio poligon divlje gradnje. A preduzimačka delatnost Šefka Alomirovića doprinosila je i kultivisanju Beograda. Iz prakse kultivisanja proizašla je i Alomerovićeva antiratna aktivnost. Šefka Alomerovića više nema, a rat je nastavljen drugim sredstvima, rat iz devedesetih nastavljen je i divljom gradnjom.

Od svakovrsnog progona profesora Bogdana Bogdanovića pre i nakon Osme sednice, do današnjeg progona profesorke Ljiljane Blagojević sa Arhitektonskog fakulteta u Beogradu, progoni se i odbacuje Moderna i savremena arhitektura, a inauguriše rušenje, varvarizam i divlja gradnja, investitorski urbanizam, ono što nekome „padne na pamet“ i pri tome ima moć i vlast pre svega, novac dođe posle. I šta veli akademska zajednica o progonu ljudi sa stvarnim diplomama i doktoratima (i Slobodan Beljanski), i instaliranju „lažnjaka“ i plagijatora kao vrhuške zemlje. Nije li i to divlja gradnja.

„Ovo je propast“, reče jedan mladi čovek na javnom mestu. Vratim se i pitam ga: „Izvinite, kako vi vidite propast, kako je vi raspoznajete“.

„Tako što sam upravo molio policajca da skloni džip koji je zagradio kiosk, a gazda ušao u kafić; policajac me zamolio da to ne tražim od njega, zato što su njegovog druga odmah premestili u Lazarevac da tamo služi, jer je samo pitao drugog džipa hoće li se pomeriti. Znaš li ti ko sam ja. To je propast“.

Sećate se, znate tu rečenicu „Znaš li ti, bre, ko sam ja?“ Jako je osnažena. I zadaje strah. Tako je i sračunato. Da vama ne padne na pamet. Da imate nešto protiv. Divljanja i divlje gradnje. „Znaš li ti, bre, ko sam ja?“

(19.-20. novembar 2016.)

IMA LI TERORA VLASTI

Čas ministar, čas građanin, kruna ili pismo, radim „za dobro građana Srbije“, tužim kao privatno lice „za dobro građana Srbije“. „Imam pravo da odgovorim“, kao premijer ili ministar, ili kao privatno lice. Ili sa dva lica.

Da li je ministar ili gradonačelnik „kompletan idiot“, i da li je „nesumnjivo da iza onoga što se desilo u Savamali stoje najviši organi gradske vlasti u Beogradu“. Koji su došli da podrže, kao građani, a ne kao idioti, privatnu tužbu ministra protiv nedeljnika NIN, protiv urednika Milana Ćulibrka i novinarke Sandre Petrušić, što su ministra na naslovnu stranu stavili ispod fantomke, trebalo je da na naslovnoj strani objave samo fantomku, bez ministra, njegovog lika i dela, kako ne bi naneli duševnu bol privatnom licu ministra policije Nebojše Stefanovića. I okupili se oko projekta podrške i solidarnosti sa ministrom ispred Višeg suda u Timočkoj, gde su državni neprijatelji broj jedan, privatna lica, građani, istakli parolu „Protiv terora vlasti“. Jer „ozbiljno, odgovorno, sa dostojanstvom i ponosom u interesu građana Srbije“ tvrdimo da nikakav teror ne postoji, i da njih „pedesetak“ ispred gradske vlade, „što sam video svojim očima“, koji protestuju zbog rušenja u Savamali (Andrija Mladenović u intervjuu sa Jugoslavom Ćosićem, N1) svojim kvantitetom, svojom količinom, zanemarljivi su. „Kompletni idioti“ koji su divljali po Savamali, te sudbonosne noći od koje mira i sna nema, već čitavih sedam meseci su van domašaja, dok će NIN imati odmah da odgovara zbog slike i prilike ne baš isto, ali skoro kao u vremena profetskog ministrovog zakona o medijima 1998. (a sada premijerskog „imam pravo da kažem“). Ima li terora vlasti, kao privatnog ili ministarskog, da li privatna ličnost „radi svoj posao“, ili to čini ministar.

Iz Makedonije stiže vest kako je Kulturno-umetnički centar „Tekstil“ u Štipu efikasno kamenovan povodom najave da će 8. decembra udruženje građana „Glasnost“ u njemu održati akciju radnika i umetnika, upravo pod nazivom „Glasnost“, i to u prostoru, na mestu radnje, koje je od tih istih radnika i umetnika oduzeto. Privatizovano, kako bi i jedni i drugi bili u posedu privatnosti u kojoj su slobodni da kopaju po kontejnerima (kao i u Srbiji).

Likovni umetnik i aktivista Filip Jovanovski, dobar čitalac Vajsove *Estetike otpora*, inicirao je uzajamno obrazovanje tekstilnih i kožarskih radnika, razvlašćenih, i umetnika, razvlašćenih, kako bi „Tekstil“ povratio njegovoj javnoj i produktivnoj nameri. Pred izbore u

Makedoniji sledile su kamenice kao upozorenje da je država baš ono što sam ja, „u ime građana Makedonije“, i „privatnih lica“.

U ime „duševne boli“ domobranitelja koji su povređeni navodnom izjavom Radeta Šerbedžije koja nikada nije izgovorena onako kako bi se želelo da jeste, „regionalno““ pitanje na N1 prilikom Šerbedžijinog gostovanja glasi – da li može odgovoriti ko su agresori, a ko su žrtve.

Ne mogu a da se ponovo ne setim svojevremene izjave Dubravke Ugrešić da zna ko će biti kriv za ratove devedesetih. „Filip David i ja“, rekla je Ugrešić. Civili su žrtve, a naoružane i nenaoružane vlasti agresori. Setih se i kako je Mirjana Marković izjavila, u vreme svoga boravka u ovoj zemlji, i vlasti, privatne i političke, kako se u Beogradu opet skuplja „jugoslovenski otpad“, prilikom najave Šerbedžijinog gostovanja u Beogradu. Kako možete čitati u knjizi Grujice Spasovića „Danas, uprkos njima“ na reakciju povodom ovakve izjave došlo je do obustave struje u redakciji lista „Danas“, i još štošta drugoga. Sva ljubazna pisma i telegrame sadržaja – „Tužni Hrvatu, idi tako kod Tuđmana, pa pričaj“, koja su stizale na Beogradsko dramsko pozorište u vreme Šerbedžijinog rada u ovom pozorištu devedesetih, odnela sam u tadašnji Savezni MUP, zajedno sa pretnjama glumcu Harisu Burini. U CZKD-u u režiji Ane Miljanić (*Projekat K*, 7. oktobar 1996.) pročitan je ovaj „materijal“, i pisma upućena Miri Furlan, na stoličicama ljudi koji su na njima čekali vize ispred susednog konzulata Nemačke, i odlazili, ako su vize dobili. To čine i danas.

I zamalo da Šerbedžija nije ustao sa televizijske „optuženičke klupe“, ali nije. Posle toliko godina ličnog stava o onome što vidi, čuje, o čemu svedoči, ni privatnog, ni institucionaliziranog, već ličnog sa samo svojim argumentima, nepodržanih ni vlašću, ni militarnim, ni paramilitarnim jedinicama. Zbilja da ustane.

Mogu pretpostaviti da ga je na „klupi“ zadržao Miroslav Krleža, i *Moj obračun sa njima*, i sve Krležino što je igrao, igrao i govorio onoga

koga su opkoljavali sa svih strana, s „jedne i druge obale“ (nacionalne), s jedne i druge strane pojma angažovanosti (klasnog).

And now, something completely different, što bi rekli montipajtonovci. Regionalna vest, kako drugačije:

Prilikom dvodnevnog boravka u Herceg Novom, u domu Ljiljane i Konija Dufgrana, eto i Janka Ljumovića, na večeri, te pričamo brzo da stignemo da se ispričamo. Kad sutradan, eto vesti da je Janko Ljumović, producent i profesor, teoretičar i praktičar *Produkcije znanja* (knjiga Janka Ljumovića) i dugogodišnji upravnik Crnogorskog narodnog pozorišta, imenovan za ministra kulture Crne Gore. Nije retko da direktori pozorišta, pogotovo narodnih, budu gradonačelnici ili ministri kulture, sećam se gospođe Benedikstodir, koja je „sa mesta“ upravnice Narodnog pozorišta u Rejkjaviku postala gradonačelnicom.

Jer pozorište je kolektiv, i vešt je onaj i smeo (a što možeš – to smeš i šta smeš – to možeš) koji ume da u njemu uskladi sve snage, i da ih učini vidnim. Istovremeno i da podnosi da kada je uspeh u pitanju svi su zaslužni, a kada je neuspeh, onda si samo ti odgovoran (Jovan Ćirilov).

Radila sam u Crnogorskom pozorištu na predstavi *Đilas Everyman* (Radmila Vojvodić) i to nije bio lak zadatak (politički, umetnički, operativan). Bilo mi je jasno da iza radne sinhronizacije stoji direktorska i producentska „čvrsta ruka“, ali da je ta ruka diplomatska, da ide na rešenje, da „diže tenziju“ kada je sve mirno, i da smiruje kada je panično. Tada mi se činilo da Ljumović, Janko, ima kapacitet da svoje iskustvo učini plodotvornim na opštem kulturnom frontu, ancipatorskom. Nadam da će Janko Ljumović, ministar kulture u Crnoj Gori, biti od značaja za „region“, da će skladanje prevladati „izvinjavajuće zablude“, da će objedinjavanje političkog i estetskog, stručnog i angažovanog, ukinuti podelu na privatno i ministarsko, evo nekog kulturnog na čelu kulture.

(3.-4. decembar 2016.)

LAZAR NAŠE MLADOSTI

Utisak da je Lazar profesor postojao je zbog Lazareve dostojanstvenosti, učtivosti i predusretljivosti, (ne znam ko će posle Lazara umeti da sa svim ženama bude učtiv; za Lazara žene se nisu delile na novinarke i na žene, dramaturškinje i žene, dobre vile i „izdajnice“). Časovi su držani na prvom spratu robne kuće „Nama“ u Knez Mihailovoj – za vreme časova prodavci su pronosili lutke sa „Beko“, „Varteks“, „Mura“ i „Kluz“ odelima, deo Akademije bio je i iznad „Kolarca“ isto u Knez Mihailovoj.

Prema Lazaru su se i profesori odnosili kao da je i on profesor.

Tada, Lazar Stojanović, student treće godine, jeste i asistent profesoru Aleksandru Saši Petroviću na filmu *Skupljači perja*.

Lazarov tekst „O pošumljavanju“ (o šumama i golim otocima) objavljen je u „Studentu“. Mi iz redakcije „Susreta“ (Klarin, Tirnanić...) zbog Lazarovog teksta, sa divljenjem govorimo o slobodarstvu redakcije „Studenta“ (Vuković, Hodžić, Ristić, Ilić i Vojo Stojanović, Lazarev brat).

I sve, i „Student“ i „Susret“, „raspustili“ su nas nakon 1968. Odluka je doneta na Gradskom komitetu Beograda na sednici koja je javno održana na Mašinskom fakultetu.

Zabranjeni su i „Vidici“ (Lazar Stojanović).

Bitef, septembar 1976., pjaceta Ateljea 212. Na pjaceti stoji Lazar Stojanović prvi put posle mnogo godina. Jedne godine u vojsci, tri godine u zatvoru. Kada je trebalo da izađe iz vojske, zatvoren je i osuđen zbog delikta mišljenja na godinu dana. Kada je trebalo da izađe iz zatvora nakon godinu dana pokrenut je postupak i zadržan u zatvoru zbog filma *Plastični Isus*. Kada je trebalo da izađe sa

izdržavanja kazne posle godine zatvora za film, druge ukupno, viši sud ispunjava želju tužioca, udbe i partije i povećava mu kaznu za još godinu dana zatvora. Poslednju godinu zatvora je „dobio“ zato što je odbio da piše molbu za pomilovanje dok je bio na drugoj godini robije, pa se ono troje pomenutih uzlovredilo pa nadodalo još godinu. Godine za godinom, taman kada godina ističe povećavana se kazna i ostajanje u zatvoru za još godinu, tri puta. Godina dana vojske, tri godine robije, četiri godine odsustva sa Bitefa. Osuđen zbog „delikta mišljenja“ i umetničkog stvaralaštva stoji sam. Od njega se razmiču. Strah i komformizam. Kao da na Bitef idu da bi im bilo lepo, a ne zbog onoga zbog čega je Lazar robijao, umetničkih sloboda.

Drugi uočeni gledalac Bitefa je profesor Hugo Klajn.

Klajn se ne razmiče od Lazara i od sebe. Klajn Lazaru prilazi. Čujem Klajna, kaže Lazaru: „Lazare, sine moj, gde si ti meni Lazare“.

Na Akademiji se prepričavalo kako je Lazar Stojanović na ispitu kod Miloša Đurića pronašao dve greške u njegovom prevodu, čika Mišinom, i dobio je deset.

Drugu desetku koja se pamti dobio je kod profesora Saše Petrovića za diplomski film *Plastični Isus*.

Godina je 1979. U Ateljeu 212 Aleksandar Petrović hoće da režira svoju dramatizaciju Bulgakovljevog *Psećeg srca*, veliki filmski reditelj u svom pozorišnom pokušaju, prvi put u pozorištu... U kancelariji Mire Trailović, Mira Trailović i „dramaturško odeljenje“ (Mihiz, Ćirilov, Pavićević) i Saša Petrović. Ko će da pita Petrovića. Mihiz pita: „Dobro Saša, ali odgovorite nam na pitanje kako ste i zašto povukli svoj glas za Lazara nakon što ste mu dali desetku za *Plastičnog Isusa*?“ (Žao mi je, ali od svih svedoka jedino sam ja živa).

„Zlonamerno i neistinito prikazivanje društveno-političke prakse u tadašnjoj Jugoslaviji sa namerom da dovede do nasilne promene

režima“ (iz optužnice za Plastičnog Isusa). Šest meseci je Lazar proveo u samici, od tri godine robije. Nakon toga ide put Turske, Irana, Avganistana, Pakistana i Indije...

Juna 1968., Filozofski fakultet, Likovna akademija, Pozorišna akademija i Filološki fakultet ostaju pri svih jedanaest tačaka studentskih zahteva i traže ispunjenje da bi Univerzitet prestao sa demonstracijama. Ostali fakulteti su pristali na četiri tačke. Čitavu noć se vodila rasprava. U međuvremenu, profesor, pesnik Dušan Matić, vodio je rasprave „O anarhizmu“ i o „Osamnaestom brimeru Luja Bonaparte“. I šta je „nečajevština“ (*Rani radovi*, Karl Marks). Ako ima sklada, a ima, između odabranosti i angažovanosti, stvaranja i razaranja, anarhizma i konstruktivizma, onda je sve to bilo u Lazaru Stojanoviću. Odabran i izabran bio je Lazar.

I ostali smo pri jedanaest tačaka. Bio je kraj u Sali heroja na Beogradskom univerzitetu. Poslati na zadatak vikali su: „Provokatori!“ svima koji su bili za jedanaest tačaka (od tada znam da ta reč kao i kasnije reč „izdajnik“ je poruka, preko poslatih na zadatak, primenićemo nasilje). Put do govornice bio je dug, ali su iza stajali i Lazar Stojanović, i Ljubiša Ristić i Vlada Mijanović, i Pavluško Imširović i sve što želim je da nove generacije imaju takve drugove.

Nisu svi igrali kolo, kao što ga ne igraju ni danas.

April 1984., subota iza devet ujutro po Velikom petku, šef dopisništva iranske novinske agencije zove telefonom kuću porodice Stojanović i kaže Lazarovom bratu Voju: „U zemlji je dramatično (Jugoslaviji)“. Đilas je uhapšen u stanu novinara Radio Beograda Dragomira Olujića i još nekoliko desetina slušalaca Slobodnog Univerziteta je uhapšeno (združenom akcijom Staneta Dolanca i Slobodana Miloševića, tako počinje suđenje „Beogradskoj šestorici“). „A vašeg brata još nema u dopisništvu, mogu li da razgovaram sa njim?“

Vojo: „I Lazar je uhapšen, bio je na predavanju“.

Milovan Đilas, Mihajlo Mihajlov i Lazar Stojanović su godinama robijali svoje disidentstvo. I nijedan od njih trojice nikada nije postao resentiman antikomunista, i prestao da bude antifašista, ni postao nacionalisti. Ostali Jugosloveni.

1986. Narodno pozorište, Népszínház, KPGT, Subotica, dve knjige: *Madač Komentari* i *Šekspir fest* Ljubiše Ristića, Nade Kokotović, reditelji – Taufer, Jovanović, Pipan, Ristić, Kokotović, Ćelan... *Hamlet*, *Tit Andronik*, *Julije Cezar*, *Ričard Treći*, *Otelo* (da li će ko i kada to ponoviti), knjige objavljuju: Dragan Klaić, Janoš Siveri i Lazar Stojanović.

Još uvek je mir.

1991., nedeljnik „Vreme“ negde posle 9. marta: Lazar Stojanović je urednik kulture, atmosfera u redakciji je teško ponovljiva – Štajner, Žarković, Cerović, Luković, Jeličić, Mlakar, Vasić, Milošević, Ćirić, Matić, Gagović, Krustanović, Ninčić i Astić, u Narodnog fronta, na stolicama iz još uvek živog bioskopa „Odeon“, nema toga menadžmenta za takav sklop i preklop, osnivač „Vremena“ Lazar Stojanović setio se mojih rubrika „Moda“ u „Susretu“, te ih nastavljam u „Vremenu“. Rat je.

Nije mnogo poznato, a nije ni važno što se ne „broji“: Lazar Stojanović režira Brehtovu *Meru* u „Novoj osećajnosti“ u skadarlijskoj Pivari 1985., na čijem je dvorištu na ulasku u Cetinsku danas mnoštvo kafića i „Polet“, predstavu u kojoj su igrali i radnici Pivare, a 2000. godine, nakon štrajka za umetničku upravu u Beogradskom dramskom pozorištu, predstavu *Karmen* – upravo o prirodi pobune i o povezanosti lične biografije, stavova glumaca, i opštih, javnih činova. Možda je to bilo prvi put da u pozorištu unutar literarnog zbivanja ili libreta ulazi ono što će biti poznato kao „verbatum“. (Teško da se nešto o ovom fenomenu kao i o štrajku u Beogradskom dramskom može pronaći u službenim knjigama i godišnjacima. Pitala sam Feliksa Pašića, koji je radio zbornik za šezdesetogodišnjicu pozorišta, zašto nema ništa o svemu tome,

rekao mi je da nije imao dokumentaciju, ona je, naime, poplavljena ili izgubljena).

Ali ono što se ne da ni poplaviti ni udaviti jeste Lazarov film, sa Polom Pavlikovskim: *Srpska epika*.

Prvi put je ovaj film prikazan u Beogradskom krugu, 1993., kada je i snimljen. „Mudrost je kada se niti žuri, niti okleva" (Niče). Osetljivost na zločin verovatno je to ono što je Lazar, kao izabran i označen, stekao. I delanje u pravom trenutku, onda kada ima još vremena da se zločin, nepravda i zlo spreči. Ako zalaganje za ljudska prava i za pravdu ima svoj puni smisao onda kada može biti delotvorno, onda je to u reakcijama na vreme. U svom vremenu je Lazar bio i bio je deo vremena. Ma koliko nesklonost filozofiji, kritici, a posebno osećajnosti, može proglasiti mišljenje i delanje kakvo je bilo Lazarovo za odveć apstraktno ili intelektualno. Nije menjao ni prilagođavao jezik. Ni filmski jezik. Filmom *Srpska epika* Stojanović je budio „dobrovoljne dželate". U različitim okolnostima gledala sam ovaj film više puta, i slušala komentare, onakve kakve i danas čujem. Znate da u tom filmu Radovan Karadžić ispoveda svoju „politiku i poetiku", gusle su obavezne i nisu krive, kao ni žrtve. I znate da u tom filmu drugi pesnik, Limonov, gađa Sarajevo.

Međutim u tom filmu ima jedna scena kada Radovan Karadžić pokazuje majci novac Republike Srpske, a ona ga razgleda i pita: „Vredi li ovo šta?"

U razgovoru nakon prikazivanja filma u Beogradskom krugu, beše postavljeno pitanje Lazaru Stojanoviću da li ima neku reakciju Radovana Karadžića na *Srpsku epiku*. „Poslao mi je telegram", rekao je Lazar, „u kome mi se zahvaljuje što ga ne prikazujem kao ratnika, već kao pesnika".

„Uspon i pad generala Mladića", Lazara Stojanovića.

Dokumentarni film *Škorpioni – Spomenar* Lazara Stojanovića prvi put je prikazan 10. aprila 2007. godine na dan kada je Veće za ratne

zločine u Beogradu izreklo presudu Škorpionima za zločin u Trnovu. U filmu je snimak egzekucije, ubijanja muslimanskih mladića civila, dečaka. I u tom filmu sveštenik sveti „ratnike“ i želi im uspeh.

Život i rad Lazara Stojanovića imao je smisao i svrhu, jer se svim sredstvima, pisanom rečju, filmom, držanjem, stavom, znanjem, uvažavanjem činjenica borio protiv najvećeg od svih zločina, zločina iz ravnodušnosti. Svim sredstvima.

Sem oružjem, i u tome je pitanje svih pitanja, za generaciju naše mladosti i naše zrelosti. Znao je mnogo o oruđu i oružju, revoluciji i državi, etici i estetici. I iznad svega – odgovornosti, prema sebi i prema drugima. Odgovornost je živeo – Lazar Stojanović u misiji jedne retke i suverene odgovornosti.

(12.-13. mart 2017.)

(pogovor)
Saša Ćirić

TORBA ZA NA GLAVU

1.1.

Knjiga *Glava u torbi* sadrži kolumne Borka Pavićević koje su objavljivane u istoimenoj rubrici u vikend dodatku lista „Danas“, svake nedelje od 9.-10. marta 2013. godine do 3.-4. decembra 2016. godine. Ova knjiga se ne može nazvati izborom zbog toga što sadrži gotovo sve kolumne iz ovog perioda od tri godine i deset meseci, izuzev tri teksta koja nisu uvrštena u knjigu zbog ponovljenih tema, i izuzev teksta kojim knjiga završava, od 12.-13. marta 2017., koji je posvećen Lazaru Stojanoviću i napisan neposredno nakon njegove smrti.

1.2.

Knjiga kolumni *Glava u torbi* Borke Pavićević predstavlja u isto vreme tri knjige: knjigu sećanja, knjigu podsećanja i hroniku kulturnog i socijalnog života Beograda i povremeno Srbije, postjugoslovenskih društava i određenog broja evropskih sredina, Švedske ili Berlina na primer. Takođe, ovo je i implicitna autobiografska knjiga Borke Pavićević.

Kao kolumnistkinja Borka Pavićević je autorka na putu, amalgam izveštača o događajima kojima prisustvuje, zapravo kojima hrli ili koji su ciljano razlog njenog putovanja, potom neke vrste sholasta koji predočava istorijat određenih festivala, izložbi itd., i koji sažeto podseća na biografije, izjave i postupke određenih javnih i manje javnih ličnosti, umetnika i političara i, na kraju, osobe koja evocira lična sećanja, koja su uvek dobrim delom i opšta. To su sećanja dra-

maturškinje, mirovne aktivistkinje i kultur-tregerkinje nezavisne kulturne scene u Beogradu od 1990.-ih do danas, intelektualke koja je uvek i čitateljka i gledateljka. Razume se, ovoj nenamernoj trijadi „uloga" koje, kao u kakvoj pozorišnoj trupi skromnih sredstava ili avangardnog koncepta, autorka ovih kolumni rado preuzima ne sebe, možemo lako pridružiti ulogu komentatorke tekućih zbivanja i pristojne, nemaliciozne polemičarke.

1.3.

Na jednom mestu autorka citira Borisa Budena, koji vodi razgovor o predstavi *Bojno polje sećanja*, održanoj u HAU teatru u Berlinu. Buden kaže: „Naprijed, sjećajući se". Na drugom mestu Borka Pavićević citira sada već poslovičnu sintagmu o podizanju „lepšeg i starijeg Dubrovnika", uz izvinjenje zbog „banalnog i dobro poznatog poređenja", i napomenu: „ali sve što je dobro poznato nije i evidentno, ili kolektivno osvešćeno u skladu sa imperativom zaborava koji postoji kod nosilaca nove klase, u novim državama". Eto svrhe i uloge sećanja u knjizi kolumni kao knjizi sećanja Borke Pavićević – sećanja su deo individualne strategije otpora kojom osvešteni intelektualci javno nastupaju protiv politike zaborava i istorijskih falsifikata, koju promovišu nosioci nove političke klase u postjugoslovenskim državama. Inače, to je klasa koja svoj egzistencijalni interes temelji na klevetanju „bolje prošlosti" i onemogućavanju alternativa nacional-kapitalističkoj državi. Svrha sećanja je progresivna, to je smisao „Budenovog naprijed", takvo aksiomatsko uverenje stoji u temelju kolumnističke Mnemosine Borke Pavićević. Napred se može samo uz revitalizovani modernistički projekat kritičke racionalnosti. „Protiv stihije straha, mržnje i nasilja", moglo bi se bez problema prethodnoj rečenici dopisati geslo lista „Republika".

Sećanje je važan fenomen kojim se bavi čitav niz društvenih nauka i disciplina, od psihologije ličnosti i socijalne psihologije do sociologije, studija kulture i političkih nauka, već u zavisnosti da li je reč o individualnom (komunikativnom) sećanju ili kolektivnom (kulturnom) sećanju, odnosno, po četvorodelnoj podeli „nivoa" ili „oblika

sećanja“ koju koristi Alaida Asman, da li je reč o individualnom, društvenom, kulturnom ili političkom sećanju (Alaida Asman, članak „Sećanje, individualno i kolektivno“ iz zbornika *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Zavod za udžbenike, Beograd, 2015.). Suština razlike između prvog i drugog tipa sećanja, odnosno kod Alaide Asman između prvog i drugog para oblika sećanja, ne proističe samo iz razlike koju donosi odnos lično (intimno, privatno) – kolektivno (opšte, javno), već i iz razlike koja postoji između ličnog iskustva ili saznanja i iskustva poimanja koje omogućavaju u jednom slučaju kulturni artefakti i dokumenti (kod kulturnog sećanja), odnosno zvanični rituali sećanja koji služe formiranju i održavanju kolektivnog identiteta, kakvo je političko sećanje. Ovo poslednje teži „unifikaciji, utilitarizaciji, jednoznačnosti i homogenizaciji“, za razliku od kulturnog sećanja koje je „heterogenije i fluidnije od političkog sećanja“, kao što je „kompleksnije i stabilnije od komunikativnog“, odnosno ličnog sećanja (svi citati su sa strane 14, iz Uvoda navedenog zbornika koji potpisuju Michal Sládaček, Jelena Vasiljević i Tamara Petrović Trifunović). Lično ili komunikativno sećanje se obrazuje u interakciji između pojedinca i socijalne grupe koju određuje krvno ili duhovno srodstvo (porodica, rodbina, poznanici, prijatelji), prostorna bliskost (komšiluk) ili profesionalni interesi (posao, udruženja, klubovi, stranke...). Kao takvo, lično sećanje je subjektivno, poslovično nepouzdano i fragmentarno, sklono preinakama i izloženo zaboravu, ali uprkos svemu tome ostaje konstitutivno za tzv. lični identitet pojedinca, tj. za njegovu samosvest, za to kako sebe vidi i doživljava. Naspram njega, i kao suprotnost i kao dopuna, stoje ova dva tipa tzv. kolektivnog sećanja, kulturno koje počiva na arhivskoj i umetničkoj građi i političko, koje je nametnuto odozgo, koje je instrumentalno i koje oslikava način na koji jedno društvo u jednoj epohi, ili tačnije dominantne društvene elite u jednoj epohi, tumače prošlost toga društva, izdvajajući i zakonski fiksirajući određene događaje i datume u vidu državnih praznika kao reprezentativne i obavezujuće, koji se ceremonijalno obeležavaju zarad učvršćivanja kolektivnog identiteta, u prvom redu nacionalnog.

Ako se ovih pozicija sada osvrnemo na knjigu kolumni Borke Pavićević *Glava u torbi* kao na knjigu sećanja, najpre možemo videti da je u tekstovima ove autorke reč po pravilu o socijalno posredovanim ličnim sećanjima, odnosno o sećanjima koja nikada nemaju karakter u sebe zatvorene evokacije privatnih događaja, već o sećanjima koja su najbliža nekom obliku svedočanstva o istaknutim pojedincima i manifestacijama važnim za domaću kulturu i društvo, i taj se karakter sećanja ne menja bez obzira da li je reč o događajima smeštenim dalje u prošlost ili bliže trenutku nastanka ovih kolumni. U odnosu na tzv. kulturno sećanje, Borka Pavićević je i interpretatorka i neko ko podseća na važne dokumente, knjige ili druge artefakte; dok se prema aktuelnim politikama pamćenja odnosi polemički, i to na dvojak način. Prvi ima oblik kritike primera državnih „politika pamćenja" i evokativnih praksi desnog dela javne scene, koji počivaju na istorijskom revizionizmu i na relativizaciji i osporavanju nasleđa Druge Jugoslavije (društvene emancipacije i modernizacije, socijalističkog sistema, zajedničke jugoslovenske kulture, antifašizma i osude kvislinške kolaboracije i ratnih zločina). Drugi oblik polemičke reminescencije Borke Pavićević je neumorno i svake godine ponovljeno otrzanje od zaborava, od omalovažavanja, obezvređivanja ili interpretativne zloupotrebe, određenih događaja za koje autorka implicitno veruje da treba da postanu temelj novog kolektivnog identiteta u Srbiji, a usudio bih se da napišem i novog, modernog srpskog kolektivnog identiteta, ili samorazumevanja, ako se složimo sa Ivanom Čolovićem (*Rastanak s identitetom*, Biblioteka XX vek, 2015.) da je ovaj tehnički termin odslužio svoje i da sada više zavodi i muti vodu jasnog razumevanja, nego što pomaže.

Izdvojio bih ovde svega dva takva događaja kojima se autorka doslovno svake godine vraća u svojim kolumnama: genocid u Srebrenici i atentat na Zorana Đinđića, odnosno, pomenuo bih samo dva primera ili dve biografije, koje, sa gotovo plutarhovskom težnjom (da se pamte kao izuzetne i da posluže kao uzor), Borka Pavićević stalno ističe: Josipa Reihl Kira, osobu koja je nastradala čineći sve da zaustavi rat u Slavoniji i generala Vladimira Trifunovića, „generala žive vojske", koji je predao kasarnu u Varaždinu i sačuvao

živote vojnika pod svojom komandom. Svaka od pomenutih ličnosti je istinska dramatis persona, što je moglo da bude *trigger* i za iskusno dramaturško oko kolumnistkinje, ali još više od toga, oni su usamljeni protagonisti čiji je tragički heroizam u Srbiji, i u drugim postjugoslovenskim društvima, naišao na ravnodušnost zaborava (Kir), na sudske presude i za agresiju i za izdaju, na javni prezir i nedostojan ostatak života (general Trifunović) ili na nečasno svojatanje imena i nasleđa i zatiranje započetog političkog projekta (Đinđić). U slučaju genocida u Srebrenici, tačnije u slučaju poricanja genocida i/ili neprihvatanja termina genocid za ovaj zločin i presude Međunarodnog krivičnog tribunala i Međunarodnog suda pravde, oba u Hagu, autorka knjige *Glava u torbi*, jednako kao i nekad antiratni, sada antinacionalistički, civilni ili nevladin sektor u Srbiji, nastavlja da poziva na „suočavanje s prošlošću" ili na „prihvatanje istine" o ratovima 1990-ih u Jugoslaviji. Obe sintagme su sinonimi sa trećom o pretežnoj odgovornosti državne politike Srbije za početak ratova, za razbijanje Jugoslavije, za veliki broj ratnih zločina i materijalna razaranja, za milionske izbeglice. Podtekst ovakve kritike, ne treba to kriti, jeste podsećanje na barem moralnu odgovornost srpskog društva, danas koliko i 90-ih: jednog dela za podršku tom projektu (u kom slučaju je reč i o političkoj odgovornosti, u izvršnim strukturama i krivičnoj), drugog za ćutanje i ignoranciju, trećeg za nedovoljan otpor i političku jalovost. Isti je slučaj i sa rušenjem Vukovara i zločinima koje je JNA počinila na Ovčari.

1.4.

Dok čitate kolumne Borke Pavićević, lako možete čuti, ili zamisliti njen glas, kao da vam ih izgovara, dok stoji odevena u crno ispred četvrtaste crvene fotelje. Ne znam ko je „dizajnirao" stranicu vikend kolumne „Glava u torbi", ali uklapa se sa sadržajem tekstova. Albert Lordov „Pevač priča" ili storyteller sa splitskog Pričigina, u slučaju nositeljke „Glave u torbi" jeste gospođa u crnom koja je (ustala iz fotelje?) zakoračila ka vama, sa one strane proscenijuma teksta, ali ne da bi se s vama obračunala ili da bi vam držala pridiku, već da vas nešto pita i da vam nešto kaže, dakle, da sa vama razgovara.

Postoji puna analogija govornih sklonosti i kolumnističkog stila Borke Pavićević, u boljem smislu te reči kolokvijalnog (ne žovijalnog), analogija stila izražavanja i načina mišljenja ove sagovornice i autorke. Raspon stilske specifičnosti kolumni Borke Pavićević ide od plesa citata ili citatnog diskursa koji monaški samozatajno i edukativno prostor prepušta pouzdanim izvorima saznanja, od najezde zareza koji sintaksu rečenice drobe na sitne sastavne delove, na beskrajne nizove umetaka i dodataka, koji deluju kao nejednaki ulančani vagoni neke transibirske kompozicije, o kojoj je Dragan Velikić maštao u svom *Ruskom prozoru*, sve do neuhvatljive skokovitosti asocijacija i asocijativnog tipa komponovanje teksta kolumne, gde se čitalac/čitateljka često nađe „malen pod zvezdama" pred „silama nemerljivim" i „čudnim putevima" jednog kolumnističkog uma.

Jezik, jezik, braćo (i sestre) – čitamo između redova, ili napipavamo unutar torbe koja glavu nosi – a ne zvona i praporci, protiv kojih autorka nema ništa, posebno ako su iz pozorišnog fundusa, dočim ona vračarska, zvona a ne praporci, smetaju utoliko što su namontirana na vrh jedne sakralne građevine koja (i kolumnistkinju) podseća na kupatilo i čije je „vozdignuće" nanošenjem zemlje još dublje „detronizovalo" NBS komšiluk. Zašto jezik? Ne zato što je u jeziku spas, kako bi rekao poeta metafizik, nego stoga što je u jeziku, ili u savremenom javnom i medijskom diskursu, ključ, objašnjenje i opravdanje mnogih društvenih transformacija, ne samo primeri „alternativne" gramatike. Otuda na stranicama ovih kolumni paradiraju „pi-arovi" i „pi-arovke", sve je ne više po „pe esu" (što je iskusio svaki vojni obveznik nekadašnji), nego po „pi siu" (po političkoj korektnosti), predstave se više ne gledaju nego „pogledavaju", političari su postali kao poštari pa stalno „šalju poruke" i „preuzimaju odgovornost", ali na rečima, ili u vidu obećanja, svi su postali Zemunci (i „Zemunice") pa su skloni da jedni druge „ispoštuju" umesto da, recimo, uvaže ili bar saslušaju, ništa se ne primenjuje, nego se sve „implementira" itd. Istina, i autorka ima svoje favorite, u rečima, starostavnim, kao i u autorima, te će svaki pošteni čitalac i čitateljka naučiti razliku između „zornog" i „mrtvozornog" u pozorištu, o tome kako se „vizira" i zašto, ali se i podsetiti „izrike" i „uzanse", „džidžabidže" i „tarabu-

ke“, „impostacije“ i, recimo, tzv. fau efekta kod Brehta, pozorišnog „žamoriranja“ i „žmanfuizma“ Dragana Nikolića. Odnosno, kad smo kod autora, biti u prilici da zapamtimo onu meni omiljenu, koju Borka Pavićević navodi, Brohove sentencu: „Da bi se nešto videlo, za to je potrebna volja“.

Dakle, naspram uličnog argoa i političkog novogovora – lekovit spoj privatnih arhaizama, korisnih neologizama i relaksirajućih kolokvijalizama.

1.5.

I u oblasti kulture kolumne okupljene u knjigu *Glava u torbi* donose reminescencije na najvažnije kulturne, u prvom redu pozorišne događaje, na festivale kakvi su Sterijino pozorje i BITEF, s kojima su nerazmrsivo prepletene biografije Mire Trailović i Jovana Ćirilova. Ova knjiga kao selektivna savremena kulturna hronika bira događaje sa margine kulturnog mejnstrima, često one u kojima se Centar za kulturnu dekontaminaciju javlja kao jedan od organizatora, poput Studija konteksta, kojim povodom Borka Pavićević piše o romskoj hip hop sceni u Nišu. Tu su i tekstovi o delovanju ruske pozorišne trupe i platforme „Što delat“, o pozorišnim predstavama Zlatka Paковića, Olivera Frljića i Jetona Neziraja, o teatru „Ulysses“ Radeta i Lucije Šerbedžije na Brionima, te o novoustanovljenim festivalima kakvi su: „Polip“ festival u Prištini, „Dani Mirka Kovača“ u Rovinju, gde je autorka i članica žirija, ili „Desničini susreti“, koji na temelju biografije i književnog opusa Vladana Desnice predstavljaju dotirani projekat međuinstitucionalne naučne saradnje Hrvatske i Srbije.

Glava u torbi je ujedno knjiga biografija: istorijskih ličnosti, Milovana Đilasa i Mirka Tepavca, na primer, poznatih beogradskih umetnika i intelektualaca, bliskih autorki, poput Lazara Stojanovića, Mire Stupice, Biljane Jovanović, Miljenka Derete, Škeljzena Malićija, Dragoljuba Todorovića, ili mlađim čitaocima manje poznatih Marije Crnobori, Mine Kovačević, Milana Vukasa ili Dragana Babića. Kao što

su u fokusu pojedinih kolumni jasenovački spomenik „Cvet“ Bogdana Bogdanovića ili roman *Milijarder* Vetona Suroia. Odnosno, na aktivističkoj strani ulice, Borka Pavićević piše o radničkim protestima (radnika IMT-a ili rudnika Trepča), građanskom buntu u Bosni i Hercegovini početkom 2014. godine (posebno o Plenumu građana u Tuzli) i, razume se, šeta i prati kontinuirano proteste građana u Beogradu koji se odvijaju pod nazivom „Ne da(vi)mo Beograd“ protiv nelegalnog rušenja objekata u Savamali, a zapravo protiv zloupotrebe vlasti i pretvaranja Srbije u Orbanovu Mađarsku, Erdoganovu Tursku ili Putinovu Rusiju.

1.6.

Za sam kraj, kratko o vrednosti knjige kolumni kakva je *Glava u torbi* Borke Pavićević.

Izdavači mogu biti razložno sumnjičavi glede njene isplativosti a dežurnim zakeralima neka bude dozvoljeno da dobacuju iz partera: „Čemu preko hleba (tekstova već objavljenih u novinama) pogača (knjiga sabranih kolumni)?“

Ja bih knjigu kolumni uporedio sa knjigom kritika. Jednako su „suvišne“ i „repetitivne“ i jednako pojedinačni tekstovi, već objavljeni u štampi ili na portalima, tek u knjizi stiču akumulativnu vrednost i kulturni kapital. Tako knjige kritika postaju važne za književnu sinhroniju i nauku o književnosti, a knjige kolumni postaju važne za publicistiku, biografsku literaturu i političke nauke.

I, da poentiram „optimistički“ jednom pseudonadrealističkom „poslovicom“, koja je nastala u kućnoj radinosti autora pogovora: *Tek ko je stavljao glavu u torbu, zna kako je treba nositi na ramenima*.

BORKA PAVIĆEVIĆ, BIOGRAFIJA

Borka Pavićević je rođena 1947. godine u Kotoru (Crna Gora, Jugoslavija). Diplomirala je dramaturgiju 1971. na Akademiji za pozorište, film, radio i televiziju, gde je magistrirala sa temom „Nerealistička drama u Srbiji izmedju dva rata". Dramaturškinja u pozorištu Atelje 212 i na BITEF-u (1970.-1981.), dramaturškinja (dramatizatorka) u pozorištima u Zenici, Splitu, Skoplju, Ljubljani, Subotici, Prištini i Podgorici. Osnivačica teatra „Nova osećajnost" u Staroj beogradskoj pivari (1981.). Učesnica pokreta KPGT (Kazalište, pozorište, gledališče, teatar, 1986.-91.). Umetnička direktorka Beogradskog dramskog pozorišta, smenjena zbog političkog i javnog delovanja (1993.). Učesnica Civilnog pokreta otpora (1991.). Članica Beogradskog kruga nezavisnih intelektualaca. Osnivačica i direktorka Centra za kulturnu dekontaminaciju u Beogradu (od 1994.).

Objavila dve zbirke kolumni: *Moda* (Beogradski krug, 1994.) i *Na ex – Postdejtonska moda* (Damad, Novi Pazar, 1998.), kao i brojne tekstove u časopisima, dnevnim i nedeljnim novinama i zbornicima.

Dobitnica je nagrade „Hirošima" Fondacije za mir i kulturu (Stokholm, 2004.), nagrade „Osvajanje slobode" (Beograd, 2005.), nagrade „Ruts" Evropske kulturne fondacije (Brisel, 2009.) i Ordena legije časti Republike Francuske (2002.).